

స్వార్థరహిత మనువురిత్రము

అనువాదము
కొండవీడు శ్రీనివాసాచార్యులు

★

ప్రచురించినది :
మహాసాటి రామగోపాలకృష్ణమూర్తి, M.A.
ప్రెస్, విజయవాడ.

ప్రకాశించినది :
కల్వాణి గ్రంథమండలి

విజయవాడ - 1

పే. రూ. 45.00

పీఠిక

భాషాసంస్కారములను లెక్క'యని తలచినప్పుడు భాషాసంస్కారమునాటినుండియున్న కోకూడి వివాదగ్రస్తమైనది. నన్నయయే గున నాదికవి. కవిత్వమును భారతముఁ బూరించుటకు మున్ను వుండు పట్టినది. తరువాతకాలమున నా శోననే శ్రీనాథాచార్యుల సంస్కృత గ్రంథానువాదము చేసినను స్వప్రతిభాస్ఫూర్తియును వర్ణనల సమకూర్చి భావి ప్రబంధకవులకు మార్గదర్శకులైరి. పిల్లల మట్టి పినవీరభద్రుఁడు భారత, అభిజ్ఞాన శాకుంతలములలోని కథను గ్రహించి 'శృంగార శాకుంతల'మను పేర ప్రబంధముగా రచించెను. నామూస్యతః ప్రబంధశబ్దము కావ్యమూత్రపరమైనను, అష్టాదశవర్ష నా ఘటితమై గద్య పద్యాత్మకమైన తెనుఁగు కావ్యమందే రూఢమైనది. కథావస్తువును బ్రసిద్ధమైనదానిని గ్రహించి కవిపతిథ నద్దానికి కోడించిన మిత్రకావ్యములే శోతకీయములుగా నుండునని యెవ్వరైన.

మొ

'ప్రఖ్యాతెంబన మిత్రబంధమన నుత్పాద్యెంబనంగాఁ ద్రిధా వ్యాఖ్యాతెంబగు నస్తువందు మఱి యధ్యాహరముండేయంగాఁ బ్రఖ్యాతెంటితివృత్తమైనఁ గృతినెప్పున్ పక్షకున్ శోతికున్ విఖ్యాతెం గలిగించుఁ బుణ్యమహిమన్ విశ్వంభరామండలిన్'

నూతనఘట్టు లాచరణ నూపురరూపముననుసరించి
 ఘాతవి యద్ధునీచకచక ద్విత చోత్పాసాన సంధి
 యాతకుమార గంధవహహారి సుగంధవిలాసయుగ్మ
 చేతము చల్లఁ జేయవలె జల్లునజల్లునలె న్నవోహు
 ద్యోతకగోస్తనీ ఫలమధుద్రవ గోఘృతి పాయస ప్రసా
 రాతిరసప్రసారరుచిర ప్రసరంబుగ సారె సారెకున్.

అను నుత్పలమాలిక నాశువుగా చదివినట్లు. కొంత
 రాయలు తానే గండపెండేరము నాతని పాదమునఁ గూడిగను. అగ్గ
 కవిత్వమనగా నాలోచించియు రసభరితముగా వర్ణించివచ్చి నూ
 వింపకయుఁ జెప్పట. అంతేకాని యేదో చిట్టి మొట్టకొనెద బంధము
 కాదు.

ఇతనికి 'ఆంధ్రకవితాపితామహ' అని బిరుదున్నది. ఈ బిరు
 దము నితనికన్న పూర్వము శివదేవయ్య—క్రీ. శ. 1260 ప్రాంతము
 వాడును, కొఱవినత్యనారాయణకవి—ఇతనికి సత్తెనారనయనివ్యాస
 హారిక నామము—1400 ప్రాంతము వాడును వహించిరి. పెద్దన
 మూడవవాడు. ఇతని తరువాత 1600 ప్రాంతమువాడగు ఉప్ప
 గుండూరి వేంకటకవియు, ఎనమండ లక్ష్మీనృసింహుని—1680
 ప్రాంతము వాడును వహించిరి. మండపాక పార్వతీశ్వరకవికి 'అనిన
 వాంధ్రపితామహ' బిరుద మున్నది.

ఈ బిరుదు పెద్దన కెప్పుడు వచ్చినది? గ్రంథావతానము
 'హితుడవు...ఆంధ్రకవితా పితామహుడవు' పీఠిక ప. 16. చెప్పి
 నందున గ్రంథరచనకు ముందే యున్నదని కొందఱి యూహ. కాని
 గ్రంథరచన పరిసమాప్తి పొందిన తరువాతనే యంకితమిచ్చుట పరి
 పాటి కాన అప్పుడే పీఠికను వ్రాసి తన కా గ్రంథరచనా సమర్థతను
 బట్టి రాయలిచ్చిన బిరుదమును గ్రంథస్థమునుగఁ జేయుటలో విప్ర
 పత్తియుండదు. అంతియకాని చాటు క్లోకములచే యట్టి బిరుదునిచ్చి
 రనుట విచారనహము.

ఈయన 'హారిక భాసార' మను మఱొక గ్రంథమును రచించి
 తన గురువగు శతకోపయతి కంకిత మొనర్చెను. ఆ గ్రంథమునుండి
 యీ క్రింది పద్యములు రంగరాట్టండమున నుదాహరింపఁబడినవి.

౪. శతకోపయతికి సునతన, కుమారకోపమతికిని గురుతమ హృత్క-
ర్మవనితెక జనుగాము, పతనాయతనియతికి నజపాసంభృతికిన్.
౫. అఖల పాపకాంక్షి కా శయ పగ్గళా, లోపసంతమునకు లోకికర్త-
చేరనేగి మదలు బాసంబున డిగ్గి, యధవసించియుండునర్థి లోడ.
౬. బాలసనాల కినాలము, స్త్రోలుము త్రితికెడిపిసింబు కో యనజాలం
జాలింబడినూ నయమధు, గాలాపము నియెనాదరణచూననినెన్.

శ్రీ శేకాన చాయలు స్వర్గస్తుతైన పిమ్మన నాతిని నివ్యాణ
మును గొప్ప గొప్ప సీమశాసమును విచించనంగును. కాని దానిలో
నొక పద్యము మాత్రమే ప్రచురించుచున్నది.

సీ. ఎదుర్కొన వలెదనమాన పరీందము నక్క-

కేయలమొసంగి యెక్కి రమణియె

లోకికర్తగామాన్యదేక్కగ్రహణము

బడిగిన సీమాయందు నిచ్చె

మన చక్రతెంబందుకొను వేంబులమేగె

బల్లకేదనకేలెట్టి యెత్తె

పరిగెన పరిగెనమాన శేవ

నిలువని తానె పాదమున నొడిగె.

సీ. 'అంభో కిం తాపితామాహ, అల్లనాని

కపిం ద !' యని నన్ను చిలుచునట్టి

కృష్ణరాయుడో దివి కేలె

బ్రతికియున్నాడె నవచ్చవంట ననుచు.

ఇందు రాయలు దనకెట్టి మన్యాద నిచ్చి గొప్పించినాడో
వ్యక్తీకరింపబడినది.

మతియుఁ గృష్ణరాయల యనంతరము కన్నడరాజ్యము పైకి
గణపతిరాజు దండెత్తిరాగా,

సీ. రాయరావుకు గండరాచ యేనుగు వచ్చి

యాతల్లతోట గోరాడుసాడు

సంపెట నరపాల సార్వభౌముడు వచ్చి
 సింహాద్రి జయశీల జేర్చునాడు
 సెలగోలుసింహంబుచేరి ధిక్కృతిగించు
 తల్పులంగరుల డీకొల్పునాడు
 ఘనతర నిర్భరగండవెండెరమిచ్చి
 కూతురాయల కొనగూర్చునాడు

గీ. నొడతెలుంగవొ చచ్చితో యుర్విలేవొ
 చేరజాలక తలచెడి జీర్ణమైతొ
 కన్నడంబెల్లు సొచ్చెదు గజపతీంద !
 తెలుచి నిలుకుక్క సొచ్చిన తెలుగుదోష.

అను సీసపద్యమును వ్రాసిపంపగా నాతడు సిగ్గుపడి మఱి
 పోయెనని తెలియుచున్నది. పూర్వము మనుమసిద్ధి ప్రతాపరుద్రున
 కోడిన రాజ్యమును తిక్కన కవీంద్రుడు నిల్లే ప్రతాపరుద్రుని కన
 కవితానైపుణిని మెప్పించి యా రాజ్య మాతని కిప్పించెనట !

మఱియును గృష్ణరాయ విరచితంబగు నాముక్తమాల్యదయు
 బెద్దనచే రచింపఁబడినట్లు ప్రథకలదు. కాని కవిరాజగు రాయలట్టి
 పనికిఁబూనుకొని యుండఁడు. కాక 'కవితాప్రావీణ్యభణిక' మున్నగు
 కవినంబోధన లాతని కవితా ప్రావీణ్యమును జూచుచునే యున్నది.
 కొందఱికిఁ దమయాశ్రితులు వ్రాసిన గ్రంథములఁ దమవిగాఁ బ్రక
 టించుకొను నలవాటున్నను ఇప్పట్లు నది యసత్యమని తోచును.

కృతికర్త, భర్త కీర్తిదాయకంబగు మహాప్రబంధమును
 రచించి యాంధ్రభాషాయోష కలంకృతినిచ్చి యనేక సత్కతుల
 రాయలచే నంది, యనేకాగ్రహార భోగముల ననుభవించి యైహిక
 భోగములఁ దనివి నెందుటయే కాక, తాను బ్రీతితో దానముపట్టిన
 కోకటాగ్రహారమునకు గురుని పేర 'కళకోపపుర' మని పేరు పెట్టి
 ప్రాహ్మణులకు దాన మొసంగెను. తెనుగు భాషనుండు పంతులు
 బెద్దన కీర్తి కరీషమున కేథంగపాటును రాసేదడు.

గ్రంథ విమర్శనము

చ. గా. చా. ము. ౨

మూర్ఖ-ండేయ పురాణములోని స్వారోచిష మనుసంభవ గాధ యున్నది. దానిని మూగన చతుర్థ పంచమాశ్వాసములలో 150 పద్యములలోఁ దెనిగించినాఁడు. దాని నీశఁడు 800 వఱకుఁ బెంచి రసభరితముఁ జేసెను. ఇదియే జోషించుపల్ల మూర్ఖ-ండేయపురాణ గాథను దీని క్రిందఁ గొన్ని భేదములున్నవి. పెద్దన ప్రతి పద్యమునఁ దన భాషానైపుణి, కవితా పాణ్యమును నుపయోగించి చక్కని పరిభాష చేసి కవులెల్లందఱులూ చుపల్లు రచించెను. కాని యూగన పదముల గూర్చలేను. తానెంత పండితకవి యైనను పూర్వకపుఁ వచనములను పుష్కలకవళి దృష్టిముగాఁ బరిశీలించి వానిలోని యందమును గ్రహించి తీర్చిదిద్దెను. అందు మన నెక్కడఁ జూచినను పోషులేని గద్యపద్యములు గొరకివు. 'అల్లసాని వానిమల్లికి జగిలిగి' అన్నట్లు జగిలిగినానే యుండును గాని సడలియు నుండెను. ఇదినికి సంస్కృతాంధ్రముల నట్లు కూర్చునాయనో లెస్సగాఁ జెలియును. కాననే సంస్కృతభాషయు, దేనుఁగు నుడికారముల నందఁడుఁ జక్క-గాఁ జూపించెను.

మూర్ఖ-ండేయ పురాణమునకుఁ నీరసములు భేదములు

మూలమున—సింధుఁడు 'కగా' యె పురాణము లుంటి కేతెంచెను, అగేస్తరిని కాలిక్య మొసంగి పశేషము లుడిగి 'ఇంత చిన్నవయసున మీ రెట్లు తీర్థయాత్రలు నన్నిటికీఁ జేసినాను?' అని ప్రశ్నింప నాతఁడు పాదలేప విషయముఁ జెప్పి 'దీనిని బాదముఁకుఁ బూసి కొనిన నాపగలిఁగి లోపల నన్ని యోజనముల మూగము క్షణము బోయి రా నచ్చును' అని చెప్పెను. ప్రవరణి కోరికపై సింధుఁడా మందు నశని కిచ్చెను. ప్రవరణచద్దానిని గాలికిఁ బూసివీసి హిమగిరి కేఁగెను. అక్కడి మంచుదలికా యోజనముఁ గరఁగి పోయెను. అతఁడు చాలశేపు చూచి చూచి తినివి పడక ముఖనాడు రావప్పు డని నెక్కడఁబడెను. కాని కాట్య లేవలేదు. అంతఁబశ్చాత్తప్తఁడై

యెవరైనా ముని యుండునేమో, యాని యాచనమును విని బోవచ్చునని నెమరుచుండ వరూధిని యతనిని పూజింపవలెనని.

అతనిని కామించినది. ఎదుటికి వచ్చి నిలుచునని. అతనిని ముని వద్దకుఁజేరి తన కథనంతను జెప్పి దారిఁ జెప్పునుని వేడుకొనెను. అతని తన నప్పరసగాఁ దెలిపి తన్ను వలచి రక్షింపుమన్నది. అతడు నిన్ను కర్మ భంగమును సహింపలేక తన యూరికిఁ బోవు నాపాయమును జెప్పమనెను. ఆమె 'ఇక్కడి భోగములు మీ ముందిరమున నెట్లు గునే? ఇట నన్ను కూడి రమియింపు'మనుచు జక్కఁ గొఁగిలించినది. అతడు త 'న్నంట కంటకు' మని తన నిగ్గిలమునఁ గల్లు సుఖమును నేకరువు పెట్టెను. ఆమె 'నన్నుఁ జంపక కొన్నాళ్లైనను భోగించి గా కోరిక తీర్పు' మన్నది. అతడు 'పరవనితారతి' కీడని నులులు సెప్పిన వాక్యానుసారమప్పని నొల్లక, యాచమించి, నిద్రమై యగ్నిదేవుం బ్రార్థించి తత్ప్రసాదలబ్ధజవంబున నిజ్రుహంబున కరిగెను.

మనుచరిత్రలో— సిద్ధుడు గుతపకాలమున (మధ్యాహ్న త్వరము) వచ్చినట్లు సెప్పి, ప్రవరుడు హిమగిరి వింశతి పాదిన తర్వాత మధ్యాహ్న మయ్యెనని చెప్పట వలన నది యసంభవమని చర్చింప వలసివచ్చినది. మూలమునఁ గాలనియమములేడు, పాదిన లోపలనే మందు పని చేయుననియుఁ జెప్పఁబడి నందున అందు డా మర్నాడే వెళ్ళెనని కథ కలియుచు నీ శంకను నీర్మించున్నది.

అదికాక, వరూధిని కొఁగిలించు కొన్నాక జరిగిన వాచోప వాదము నిందు ముందుగానే జరిగినట్లు జెప్పి, కొఁగిలించు కొనిన తర్వాత నామెను గెంటి, యామె సాపేక్షగా ననిన మాటలకు సరకు సేయక, ప్రవరు డామె యెడలి కలయిక నంటిన గండమును గడిగి కొని వార్చి యగ్నిదేవుం బ్రార్థించెనని మార్పుట యెంతయు రమణీయతా పాదకముగా నున్నది.

మూలమున—కలియను గంధర్వుడు మున్ను వరూధినిని పూజింపు నామెచే తిరస్కృతుడై యిప్పు డీ విషయమును దివ్య జ్ఞానముచేఁ దెలిసి ప్రవరు డామెను పూజించు తామె కగపడి 'కలియను

నమకు కిరమగాయనల నని చెప్పిన నియమము నిందు 'నిదియస్మదేశ
స్యనమోనమ' కన్నుల దెరువ నమమగు' ననుట యెంతయు
నగుననుష్ఠాప్తిని దెల్పుచున్నది. పాశ్చాత్యకలవాంట్టి నియమమూల
బాటింపనిది.

స్వగోచి మే న్నక ముగం గేవల కల్పితమే. 'స్వగోచిష
జనానంతరము స్వగోచి గిరినిర్భుగ ప్రదేశము' విహరించుచు
హంసమధునముగ గాంచుచు. తన్ను నమంపదానితోగిన హంసితో
హంస: 'కమ స్వగోచిగాయ, కమయ సుఖముబడనిసి నిరక్తుడనైతి'
ననుచు. అది విని స్వగోచియు పుష్పదై, సపత్నీకుడై తపోవనముగా
కదిగి ఘోరశపం బొనర్చి విష్ణు బృహత్పంబు నొంది యమనోకింబు
లండె' న' మూలమున నున్న కి' రిందోకో వస్తనగాని విడిచి.
ఇట్లు గొన్న చూపుట, తోపుచు జేసి గూర్చి కి'కా? తామర
లిద్రానిది సభాశిమిం జేసి.

ఇందిలి శైలికే కుంజ గుచ్చ ములు.

చావుల్ కేమలజల్లు మను. ఆ. 2. ప. 22

హృగమన సౌగంధవిధవ...మాగుతమొలసెన్ ఆ. 2. ప. 24

అమలకాండ...శీతశ్రుముగ్ధ. ఆ. 2. ప. 3

మూలం న'మోచ్చ...దేవతీకన్ ఆ. 3. ప. 57

జలుగు...చిచ్చునన్...చిచ్చునోహనన్. ఆ. 5. ప. 68

జీవిత్యసన్వహము

అల్లదెకింటి పొనపొన...వాలమోంబల్. ఆ. 4. ప. 16

తిమిగంబుగబ్బుచున్నం...మనమెటకెన్. ఆ. 4. ప. 88

కల్పగాహను

మరునకొంగిగాము...న్దై నై నైత్రున్. ఆ. 5. ప. 21

భార పకటన

మునుమున్ పుటను...పద్మంబున్. ఆ. 2. ప. 30

నోములునోచినమృదు...అక్కటా! ఆ. 8. ప. 29

చింతకపంబుగిసి...అంబుజాననా. ఆ. 8. ప. 8

నుడికారములు శ్రీనాథునినుండి తేబడినవే. పోలికలఁ గొన్నిటిని గమనింపుడు.

సీ. అని యమ్మహాభాగుఁడొచమన మొనర్చి
నియతుండు శుచియునై నిలిచి గార్హ

పత్త్యాగ్నిదనమది భావించి వందన

మొనరించి యిట్లను ననిలమిత్ర !

నీయంద యాహవనీయాగ్నియును దక్షి

ణాగ్నియుఁ బ్రభవించె నఖిలదేవ

తలకును దృప్తిసీవలన సిద్ధించును

సకలలోకముల కాశ్రయమ వీవ

ఆ. నిత్యసత్యమూర్తి నీ ప్రసాదంబున

నినుఁడు గ్రుంకకుండ నిపుడ యింటి

కరుగువాఁడఁగాక యాగమోదితకర్మ

జాత నైష్ఠికుండ నైతి నేని.

మార్కం. ఆ. 4. ప. 252.

దివిషద్వర్గము...ఆ. 2.75 దానజపాగ్నిహోత్ర. ఆ. 2.76

తే. అనఘమందార విద్యాధరాత్మజన్మ నే విభావసి యనుదాన.

మార్కం. ఆ 5. 6 ఆ.

తే. అనఘ మందార విద్యాధరాత్మభవను; ననువిభావసి.

మను. ఆ. 6.17.

సీ. సంపూర్ణ పూర్ణిమాసాంద్ర చంద్రదాతప

విలసిత శిశికాంత వేదికలను

మంజరీ సంజాత మకరంద నివృంద

మాకంద మాధవీ మండపముల

శృంగారవనమహా శృంగారమణిశృంగ

హాటకశైల శృంగాటకముల

సంపుల్లహల్లక సహకారవాసనో

జ్వలదీప్తి దీప్తి కా పైకతముల

గీ. గగన గంగాతరంగిణి గంధవాహ

సంధ్యతోడ గ్రహాధా గ్రహాగములను

నననవోల్లాస రతికళానైపుణముల

బలిదినంబు రమించిరి సతియుఁ బతియు.

జస్కిన, మిక్తమార్క- చరిత్ర.

సీ. గంగాతరంగిణీ... నామగ్నిజేంది. మను. ఆ. 6. ప. 2

సీ. నలినసంభవు సాహిణము వాగునంబులు

కొలుమాసామలుమాకుఁగునానూత్తి.

చదలేటి బంగారు జంతుహంబులతూండ్లు

భోజనంబులు మాకుఁ బుష్పబోడి

సత్యలోకమదాక సత్యలోకంబులు

నాటపట్టులు మాకు నబ్జవదన

మధురాశ్రితములైన మామాటలు వినంగ

నమృతాంధసులె యోగ్యులు పరమాంగి

గీ. భారతీదేవి ముంజేతిపలుకుఁ బలున

సమదగజయాన సబ్రహ్మచారి మాకు

వేదశాస్త్ర పురాణాది విద్యలెల్లఁ

దరుణి నీయాన ఘంటాపథంబుమాకు.

శృంగార నైషధము.

సీ. చిన్ని వెన్నెలకందు... గోత్రామరేంద. ఆ. 2. ప. 48

సీ. గిరినికుంజములఁ గుంజరపుంజములు శంకఁ

గంధీరవంబు లుత్కంఠ నెగయఁ

బల్బులంబుల గిరిపకరంబులు శంక

నౌకరాజులు పిండులెక్కు పెట్టఁ

గడలి మధ్యంబునఁ గాకోలును శంక

జలదేవతలు భీతి సంభవుల

నదములఁ గువల కాననవాటి యనుశంక

నిందిందిర శ్రేణు లెదురుకొనఁ

గీ. రజతగిరియందుఁ దాండవారంభరథన

భంగిపతిల పరశ్వధపాణి వికల

కంధరారుద్ధ గజకృత్తి కంఠశంక

ప్రమథులకుఁ దోప నంధకారంబు ప్రబలె.

భీమఖండము ఆ. 2 శీ. ప. శ్రీనాథుఁడు.

సీ. ఉరుదరికుహర ... జతరారుణాతపములు మను. ఆ. 3. ప. 11.

సీ. పతిపాణిపల్లవచ్యుత నీవిబంధనవ్యగ్ర బాలాహస్తవనరుహంబు
ధవశృతాధరబింబదళన క్షతవ్యథాభుగ్న లీలాపత్రిభూలతంబు
శృంగారనైషధము.

సీ. సహసా నఖంపచ ... శయ్యానిపాత ... మను. ఆ. 3. ప. 116.

చ. కొసరి వసంతకాలమునఁ గోయిల క్రోల్చినభంగి నేడ్చె న
బ్బిసరుహనేత్ర కొండచటిఁ బెద్దయెలుంగున వెక్కి-వెక్కి-
వెక్కి-సమగు మన్యువేగమునఁ గాటుకకన్నుల నీరు సోనలై
యుసరిక కాయలంతలు పయోధరముల్ దిగువాటునట్లుగన్.

కాశీఖండము.

ఉ. పాటునకింతులోర్తురె ... చిందువందగన్. మను. ఆ. 2. ప. 70.

ఇట్లెన్నో పోలికలున్నవి. పై యేక్కుపద్యములఁబట్టియే తీన్మున
పారిజాతాపహరణములోను, వసుచరిత్రమున రామరాజభూషణుఁ
డును పద్యముల వ్రాసిరి. ఆ పద్యములఁగూర్చి తెనాలి రామలింగ
కవి 'ముక్కు తిమ్మన ముద్దుగా నేడ్చినాఁడు బట్టుమూర్తి బావుగు
మని'యేడ్చినాఁడు. అల్లసానిపెద్దన అటునిటు నేడ్చే'నని పోహ
సించెనట : మనుచరిత్రలోని పద్యములకుఁ బ్రతిబింబములుగాఁ దగు
వాటి ప్రబంధములలో నెన్నోపద్యములు వెలసినవి.

సాధారణముగాఁ బ్రబంధమున నష్టాదశవర్ణన లుండవలయును.
నగర, అర్ణవ, కైల, ఋతు, చంద్రోదయ, సూర్యోదయ, ఉద్యాన,
జలక్రిడా, మధుపాన, రతోత్సవ, విప్రలంభ, వివాహ, కుమారో
దయ, మంత్ర, ద్యూత, ప్రమాణ, యుద్ధ, నాయకాభ్యుదయ వర్ణన
ములు. అందు 'అర్ణవ, మధుపాన, మంత్ర, ద్యూత' వర్ణనలిందులేవు.
కనుక చతుర్దశవర్ణనలే యున్నవి. 'ఏషామష్టాదశానాం యైకైశ్చి
దూన మపీష్యతే. ప్రతాపరుద్రీయము. కావ్య. 71. (అందు కొన్ని
లేకున్నను మహాకావ్యత్వమునకు భంగములేదు)' అని బహువచన
నిర్దేశముచే నాలుగు తగ్గినను నిది మహాప్రబంధమనుట నిర్వివాదము.

కదా సంవిధానము

సాధారణముగా సంస్కృత కావ్యములలో వస్త్రైక్యములేదా. రఘువంశము దిలీపుని వర్ణనతో, శారంభమై యగ్నిముని వర్ణనతో ముగియుచున్నది. అట్లే దీనిలోనూ వరూధినీ ప్రవృత్తి వృత్తాంతము మూఁడాశ్వాసములతో ముగియుచున్నది. బాల్యవయాశ్వాసమున నారంభమైన స్వగోచి కింక యాజవ యాశ్వాసమున గాంధీ వజ్రకే కలదు. తర్వాతి న్యాయోచితముచు వృత్తాంతముతో బలంబున ముగియుచున్నది. అట్లు కథలో విచ్చిత్తియున్ననా లోకస్వభావాలు రూపముగా నద్దానిని మలగు శక్తి సెదనైన కున్నది. అదియు చివరికి యాచితిని బోషించి యీ యితీవృత్తమును నడిపించెను. ఇది శిల్పముచేతనే యిది మనోజ్ఞముగా నున్నది.

మనోభావములను జస్తిగా స్ఫుటపఱచు పదములు చివరి టలో నితనికి కాశలము మెండు. ప్రవచన స్వరూప స్వభావవర్ణన, సిద్ధప్రవర సంభాషణ చదువగానే ప్రవచన శాంతియు క్తి కిన్ని లకు గట్టకపోదు. ఇప్పట్లున 'నాని చక్కి-దనము నై గాన్యమున జేసి, ... ఆ. 1. 52. మౌనినాథకుటుంబ జంబాల పటం ఆ. 1. 61' వీనిని జదివినచో నతని భావము గోచరించును.

తర్వాత ప్రవర వరూధినీ సంభాషణమున శాంతి శృంగారి రసములకు జెరియొక తట్టునను జరిగినవాదము వర్ణనాతీతము. ఇచ్చట కామినులు సూక్తులకు నెట్టి యర్థముజెప్పి యువకులను మోసగించి తమ వలలో వేసికొందురో, అందుకై వారుచేయు ప్రయత్నములును చక్కగా నిరూపించబడినవి. మతియు వైదికుల ప్రాపంచికి సుఖ విముఖితి, వైదిక కర్మవ్రతయుఁ జస్తిగా వర్ణింపబడెను. 'ఎన్ని భవంబులం గలుగు... జేచ్చ భాగ్యముల్. ఆ. 2. 57.' అను వరూధిని స్వపక్షస్థాపన ప్రయత్నము, 'ఈ పాండిత్యము నీకుఁదగ్గి ... మీ సంప్రదాయార్థముల్. 2.64.' అను ప్రవచన యత్నము నెంతో యాచితిని నిర్వహించినవి. ఇట్లు చూడఁదగినవారే బొత్తమంతయుఁ జూపవలసి యుండును. సర్వత్ర రసధిరామైయున్న ప్రబంధమున నెచ్చోట రసమగుపడదు !

ఇందొండు రెండు శబ్దబోషము లున్నవి. 'పశన సూనాకరాజ ఆ. 1.12' లో పశన సూనాపద మసాధువు. శ్రీనాథుడు 'పశనా

కథా సంగ్రహము

ప్రథమాశ్వాసము; వింశ్య హిమాచలములమధ్య దేశమున, నరణానదీ తీరమున అరుణాస్పద మను ఘరముండెను. అందు ప్రసన్నుడను బ్రాహ్మణ యవకుడుండెను. అతడు సోమయాజి, నిత్యాన్ని హోత్రి; శిష్యుల కెల్లప్పుడును స్వాధ్యాయము చెప్పుచుండువాడు. తల్లిదండ్రు లింటిపెత్తనము చేయుచుండ, ఇల్లాలు తోడునీడగైదు పాదసేనలు సేయుచుండ నతడు కాలము గడుపుచుండెను. అతని భార్య అతిథిపూజలో అన్నపూర్ణ వంటిది. అతనికి పుత్రులు లేక చేయవలెనని కుతూహలము. అందుచే నూత్రికలు వచ్చినను నీనుటతో నెదురేగి, తీసికొనివచ్చి, ఆతిథ్యమిచ్చి, వానినా నూనూ లందలి విశేషములడిగి తెలిసికొనును.

ఒకనాడొక సిద్ధుడతని యింటికి వచ్చెను. అతడు కాత్తివ్య మిచ్చి, విశ్రాంతి తీసుకొనుచుండ నూత్రికాపిశేషములు చెప్పినట్లు యడిగెను. అతడు 'నాల్గుదిక్కుల మధ్యనన్న తీర్థయాత్ర లన్నిటిని సేవించితిని. అక్కడి విశేషములు చూచితిరనియును కాని చెప్పుట కలవికాదు' అనెను. 'మీవయస్సు చాల లెక్కువ. ఇన్ని యెట్లు తిరుగగల్గిరి?' అని ప్రవరుడు ప్రశ్నించెను. అతడు 'రహస్యమైనను మీకు చెప్పుచున్నాను. నాయొద్ద పాదలేప మను సిద్ధాంతమున్నది. దానిని కాలికి పూసికొన్నచో నాయుపేక్షముతో భోవచ్చును' అనెను. ప్రవరునికి వేడుకకల్గినది. అతనిని కోరినాడు. సిద్ధుడు తన సజ్జలో బరిణలోని మందు తీసికాలికి పూసినాడు. ప్రవరుడు మామ వత్పర్వతమున కేగదలచు కొనెను.

ద్వితీయాశ్వాసము : తలచుకొనుట తడవుగా నతడు హిమ వత్పర్వతముపై వ్రాలెను. అక్కడి విశేషములు చూచెను. మధ్యాహ్నమైనది. మరునాడు వచ్చి మరలచూడ వచ్చునని యింటికి వెళ్ళదలచెను. కాని పాపము! అతని పాదలేపము మంచునకు కరిగి పోయినది. కాళ్ళు లేవలేదు. అతని కప్పుకు తెలిసినది తరతప్ప. అనేక క్షేత్రము లుండగా నీపాడు కొండకే వచ్చితినిరా? యనుకొని

సిద్ధాశ్రమములకై వెతకుచుండగా నొక దివ్యభవనము కనిపించినది. ఆతడక్కడి కేగుసరి కక్కడ నొక దివ్యాంగన యున్నది. ఆమెను చూచి అతడు తొణకక బెణకక 'దారితప్పి వచ్చితిని. నీ వెవరవో నన్ను ప్రజలలో చేర్చి పుణ్యము కట్టుకొనుమమ్మా తల్లీ !' అని ప్రార్థించినాడు. ఆమె యాతని చూడగానే మన్మథునిబారికి చిక్కినది. 'నేను వరూధిని యను నప్పరసను. నిన్ను వలచితిని. నాతో నిక్కడ సుఖముగా నుండు' మన్నది. అతడు దారి చెప్పమనియే వేడెను. అతనిని తనవైపు త్రిప్పకొనుటకై యెంతో ప్రయత్నించినది. 'కలంచునే సతుల మాయలు ధీరచిత్తంబులన్' ఆమె కడ కితిని కౌగిలించు కొన్నది. అతడామెను త్రోసివేసి గంగలోని కేళి, ఆమె యొంటినుండి తనకంటినమంచి గంధము కడిగికొని, అగ్ని దేవుని ప్రార్థించినాడు. అతడా దేవు నావేశముచే ప్రొద్దుగ్రుంకక మునుపే యిల్లు సేరెను.

మూడవ యాశ్వాసము : తాను దేవతాశ్రీ! మానవుని కోరినది. అతడు కాదని గెంటిపోయినాడు. ఆమె కారాత్రి జాగరణమే శరణమైనది. చెలులూరడించిరి. ఎట్లో తెల్లవార్చినది. అతడా ప్రాంతముననుండకపోవునాయని వనవిహారమునకని అతని వెదకుటకై చెలికత్తెలతో పాటామె బయల్దేరినది.

ఆమె నంతక్రిత మొక గంధర్వుడు కోరినాడు. ఆమె యాతని నొల్లలేదు. ఈ సమయము తెలిసికొన్నాడు. వెంటనే ప్రవరుని వేషముతాల్చి, ఆయుద్యానములో జటచెప్పచు పువ్వులు కోయుచు నామెకు కన్పించెను. అమ్మయ్య! బ్రతికితినని యామె పరుగు పరుగున వెళ్ళి అతనిని 'ఇంకెక్కడికిపోదువు? రాత్రి బాధించితివి, చాలు. రమ్మ'ని చేతులు పట్టుకొన్నది. అతడు 'నేను వెళ్ళుట యిక కల్ల. కాని నాపరతుల కంగీకరించినచో నీవద్దకు వత్తును. లేదా యిక్కడనే తపము చేసికొందును' అనెను. ఆమె పరతులజెప్పమన్నది. 'నేను వెళ్ళుదు నన్న వరకు నీవుపొమ్మనరాదు. పరదేశినికదా అని నీయిష్టము వచ్చి నట్లునన్నందువేమో అని ముందుగా మాట్లాడు చున్నాను. సంగమ వేళ కన్నుమూసికొనవలెను. (ఇది తన కామరూపము బయట

పడకుండా కోరినది) అట్లయిన వస్తునైనా, ఆమె యంగీకరించినది. ఆమెకు కావలసినది అతని దేహము. ఎన్ని మగతులైననేమి? అతని కామే కావలెను. ఇద్దరును సుఖముగా కోర్కెలుతీసి కామరము చేసిరి.

కొన్నాళ్ళ కాలమే గిర్భవతియైనది. ఇది తనకు కల్లు సుఖము తగ్గుటయే కాక ప్రమాదవశమున తన మాయా బయలు పడేగా ప్రాణము మీదికి వచ్చునని అతడామెతో మెల్లగా 'ఈవేల నాకు పాదలేపమును రాసిన సిద్ధుడగుపడినాడు. నా యింటిదగ్గరి పులికి బాగుగా లేదని చెప్పినాడు. ఆ పాదలేపరహస్యము చెప్పినాడు. వచ్చుచుపోవుచుందునులే. వెళ్ళివత్తునని ఆమెనోదాచి తన దానిని తాఁబోయెను.

నాలువయాశ్వాసము: ఆమెకు పుత్రుడు కలిగినాడు. కొనిపెను స్వరోచి. అతడు పెరిగి పెద్దవాడై విద్యాబుద్ధులు కలిగినాడు. మందరపర్వత ప్రాంతమున విశ్వకర్మ నిర్మితమైన నాగమున నామి కులకు రాజై రాజ్యము సేయుచుండెను. అతనాడతడు వేటకేగెను. అక్కడ నొక స్త్రీ అతని శరణు కోరినది. ఆమె నతడడుగుగా తన కథ నిల్లు చెప్పినది. నేను మనోరమ యను నొక గంధర్వ కన్యక. నా తండ్రి ఇందీవరాక్షుడను గంధర్వరాజు. మందారపుడను విద్యాధరుని కూతురు విభావనీయు, పాగుడను బ్రహ్మగ్ని కూతురు కళావతియు నా చెలులు. మేమొకనాడు కైలాసమున పువ్వులకై వనములలో తిరుగుచు నొక గుహలో వికృతముగా నన్న మునిని చూచితిమి. నేనా మునిని తాకితిని అతడు తపోభంగమై లేచి కోపముతో 'నావంటి ముసలి' వానితో నీకు సరసములా? నిన్ను రాక్షసుడు బాధించుగాక!' యని శపించి, చేతిలోని నాగచిత్తముతో ఒక వును మోదిపట్లు మోడెను. నాచెలులది చూడలేక, అతనిని వెనుదిరిగి లింపగా 'మీకు క్షయరోగము వచ్చు'నని వానికి శపించెను. వారట్లు రోగిదూషితలైరి. నన్నొక రాక్షసుడు మూన్నాళ్ళనుండి తరుముచున్నాడు. నావద్ద అస్త్రప్రాదయవను పిద్య యున్నది. దాని పరిగ్రహించి అతనిని జంపు' మని యాపిద్య చూడేశింపినది.

అంతలో రాక్షసుడు వచ్చెను, అతడు స్వరోచి సైన్యమును మింగి వేసెను. స్వరోచి యతని నెదుర్కొని ఘోరముగా యుద్ధముచేసి చివరకు ఆగ్నేయాస్త్రముచే నతనిచంపెను. అతడు గంధర్వుడై నిలిచెను.

పంచమాశ్వాసము: 'నేనిందీవరాక్షుడను. నీకు మేనమామను. ఒకముని శాపమున నిట్లయితి'నని చెప్పుచుండ మనోరమవచ్చి తండ్రికి సమస్కరించినది. శాపాక్షను చెప్పుమనగా నతడిట్లు చెప్పెను. బ్రహ్మమిత్రుడనుముని శిష్యుల కాయుర్వేదము చెప్పుచుండగా నాకు చెప్పుమని కోరితిని. అతడు రాచ బిడ్డలకు నేర్పననెను. నీకోస్తమై ముప్పైత్తుకొందునా? అనినేనెట్లయిననతనివలన విద్యనేర్వదలచి శాంబరీ మాయచే బ్రాహ్మణ బాలుడనై యాయుర్వేదమును పూర్తిగా నేర్చితిని. అప్పుడు నేను గర్వముతో నిజరూపము దాల్చి 'నీవు నేర్పనంతలో ఆగునా? ఇదిగో నేర్చితిని' అంటిని. అతడాగ్రహముతో నన్ను గాక్షసుడవు కమ్మని శపించెను. కాలపడి బతినూనగా శాప మోక్షము ప్రసాదించెను. ఇప్పుడు నీవు నన్ను రక్షించితివి. నా కూతును పరిగ్రహింపు' మనెను. అత డెట్టకేల కంగీకరించెను. ఇందీవరాక్షుడు మహావైభవముగా కూతురి వినాహము జరిపి, యాయుర్వేదము నల్లునికరణముగా నిచ్చెను. నలకూబడుడువచ్చి తన తండ్రిపేరిట వధూవరులకు కాన్కల జదివించెను.

షష్ఠాశ్వాసము : అది తొలినాటి రాత్రి. గదిలోన కేగినా రావధూవరులు. స్వరోచి వెండ్లి కూతును జేరబోయెను. ఆమెఋషిం చుచున్నది. కారణమేమని బుజ్జగించినాడా రసికుడు. ఆమె తన చెలులు ఋషిం చుచుండ తాను సుఖపడలేనన్నది. వెంటనే వారి రోగము మాన్పుదునని ఆమెతో వారున్నచోటి కేగెను. వారు కైలాసముపై నుండిరి. తన యాయుర్వేద విద్యాప్రభావమున వారి రోగము నాతడు చేతితో తీసివేసెను. వారు సంతోషించిరి. వారు ప్రత్యుపకారముగా నతని కియ్యదగినది తమయొద్ద నొకటున్నదనిరి.

అందు విభావసి 'నేను మందాగుడను విద్యాధరుని కూతురను. పేరు విభావసి. నాకు మృగ పక్షి భాషలన్నియు తెలియును. ఆ విద్యతోసహా నన్ను వెండ్లాడు'మన్నది. కళావతి 'నా తండ్రి వారు

ఒకనాడా స్వరోచి వేటాడుచు నొక యడవిపందిని చంప
బోగా లేడి యొకటి యడ్డుపడి 'దానినెందుకు చంపుదువు ? నన్ను
చంపుమ'న్నది. 'నీకంత వైరాగ్యమేల వచ్చె' ననగా 'నే కోరినతడు
లభించనపుడు చచ్చుటయే మంచిద'న్నది. అతడు సవిమర్శముగా
చెప్పుమనగా నది 'నిన్నే కోరితి'నన్నది. 'అదెట్లు' అన్న స్వరోచి
'నొకసారి కాగిట జేర్చు'మని కోరినది. అతడట్లు చేయగా నది
దివ్యస్త్రీయై 'నేను వనదేవతను. నీ వలన మనువుకాదగిన పుత్రుని కను
టకై దేవతలు కోరగా వచ్చితిని' అన్నది. అత డామె కోర్కె
నెరఱేర్చును. ఆమె గర్భవతియై పుత్రుని కన్నది. అతడే 'స్వాగో
చిషు'డను పేరున పెరిగి దయాధర్మనిరతుడై శ్రీమన్నారాయణు
గూర్చి దపస్సుచేసి మనుపదవి నందెను. ఆ స్వారోచిషుడు రెండవ
మనువై ప్రజలను తన బిడ్డలవలె నేలెను.

ఇది సంగ్రహ కథ. విపులముగా ప్రబంధము జదివి రసము
నాస్వాదింతురుగాత !

ఇట్లు,

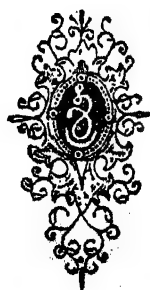
వ్యాఖ్యాత.

స్వారోచిషమనుచరిత్రము

(వీరకావ్యాత్పర్యసహితము)

ప్రథమాశ్వాసము

వక్షోజమంగనాభ మెదవైఁ ♦ జెన్నొంద నిశ్శంభరా
దేవిందత్త మలాసమీపమునఁ బ్రీతిన్నిల్పినాడోయెనఁ
గా వందారుసనందనాదినిజభ ♦ క్తతేజికిం దోయె రా
జీవాక్షుండు గృతార్థుఁ జేయు శుభదృ ♦ ప్తిం గృష్ట
రాయాధిపున్ ॥ 1

శ్రీమన్మహిమండల మండనాయమాన విద్యాగంగరాధిప శ్రీకృష్ణదేవరాయ
సంస్థాన దిగ్విజయము, 'అంద్రకవితా పితామహ' బిరుదాంకితుండగు నల్లసాని
పెద్దన కవీంద్రుఁడు తా రచింపబోవు స్వారోచిషమనుచరిత్రము పలు ప్రబంధము
నిర్విఘ్నముగాఁ గొనసాగుటకును, గృతిపతి యగు రాయల కభివృద్ధిబాహుళ్యము
గాను మంగళాశీర్వాచనముఁ జేయుచున్నాఁడు. 'మంగళాశీని మంగళమధ్యాని
మంగళాంతానిచ శాస్త్రాణిప్రథమైః పీఠపురుషకా జ్ఞాయుష్కృష్ణురుఁడౌచిచ
భవన్తి, ఆధ్యేతారఃప్రవక్తాఃకోభవన్తి' అనుభాషా క్త్యనుసారము మంగళకర శ్రీకారమా
దియంచెను. "దేవతావాచకాశ్శబ్దాః యేచ భద్రదాదివాచకాః తేనర్హ్యైవ విద్యా
స్మృతి పితోగణతో పివా" అను నాగ్యోక్త్యనుసృతిని శ్రీకారము ముంగిట ప్రవృత్తి
నది. 'మోక్షమి త్త్రిగురుశృంభంభవతీ' అని మంగళము భూమిదేవతాకష్టై శుభాభి
వర్ధకమగును.

టీక, శ్రీ = లక్ష్మీదేవియొక్క; వక్షోజమంగనాభము = వక్షములమీదికి
కస్తూరి; ఎదవైన్ = వక్షస్థలముపైన; జెన్నొందన్ = ప్రకాశింపగా; నిశ్శంభరా
దేవిన్ = భూదేవిని; తత్త్వమలాసమీపమునన్ = ఆ లక్ష్మీదేవికి వక్షముగా; ప్రీతిన్ =
ప్రేమతో; నిల్పినాడోయనంగాన్ = నిల్పినోయనుభ్రాంతికలువలు; వందారు = నలు
స్మరించు, సనందన + అని = సకందనము మొదలైన; నిజగక్తతేజికిన్ = నిజగక్త

బృందమునకు; తోచు = తోచునట్టి; రాజీవాక్షుడు = విష్ణుమూర్తి; కృష్ణ... ధి
పుక్ = శ్రీకృష్ణదేవరాయలను; శుభదృష్టిక్ = మంచిచూపుతో; కృతాన్యన్ = ధన్యు
నిగా; చేయుతన్ = చేయుగాక!

తా: విష్ణుమూర్తి వక్షస్థలముపై రాసికొనిన కస్తూరి చూచి సనందనాది
ముసులు 'లక్ష్మీదేవి ప్రక్కన భూదేవిని నిలపెనో' యనుకొనిరట. అట్టి విష్ణుమూర్తి
కృతిపతియైన శ్రీకృష్ణదేవరాయలను ధన్యుని చేయుగాక! ఇది ఆశీర్వాదము.
ఇందు భ్రాన్తి చెప్పబడినది కనుక భ్రాన్తి మదలంకారము. శాస్త్రాలక్రీడితవృత్తము.
లక్షణము: మనసతతగ. 12. ఆక్షరముల మీదయతి.

ఉ॥ ఉల్లమునందు నక్కటిక ♦ మూనుట మీకులమందుఁ గంటి మం
చల్లన మేలమాడు నచ ♦ లాత్మజమాలకు లేతనవ్వు సం
ధిల్లఁ గిరిటిఁ బాశుపత ♦ దివ్యశరాధ్యునిఁ జేయు శౌంబరీ
ధిల్లుడు కృష్ణరాయల క ♦ భీష్మశుభప్రతిపాది గావుతన్! 2

టీ. ఉల్లమునంగున్ = మనసులో; అక్కటికమూనుట = దయదలచుట, మీకులమం
గున్; కంటిమి = చూచితిమి; అంచున్ = అనుచు; అలనన్ = మెల్లగా (పరిహాసముగా)
మేలమాడు = వేళాకోళమునేయు; అచోత్సజమాలకున్ = పార్వతి మాలకు;
లేతనవ్వుసంధిల్లన్ = చిఱునవ్వురాగా; కిరిటిన్ = అర్జునుని; పాశుపతవిద్య
రాధ్యునిన్ = పశుపతి దేవతాకమైన మంత్రరాజును కలవానిగా; చేయు = చేసెడి;
శౌంబరీధిల్లుడు = మాయాకీరాతుడైన శివుడు; కృష్ణరాయలకున్ = రాయలకు; ఆభీష్ట
శుభప్రతిపాదికావుతన్ = కావలసిన శుభములను చేయువాడగు గాక!

తా: పాశుపతముకై యర్జునుడు తపస్సుచేసినప్పుడాతని పరీక్షింపఁబూని
కిరాతవేషముతో వచ్చి యాతనిపై దయఁజూపినవేళ పార్వతి 'మీకులమందుఁ
చుట గంటి నేటికి చూచితి' మని వేళాకోళము చేయుచుండగా నర్జునునికె బాశుపతాస్త్ర
మునిచ్చిన శివుడు కృష్ణరాయల కోరికలఁదిరుచ్చగావుత! ఇందు కరుణలేని బోయజాతి
యందు దయపుట్టినట్లు చెప్పటచే విరూపకాగ్యోత్పత్తికమగు విషమాలంకారము.
ఉత్పలమాలవృత్తము. 'భరన భ భ రలగ' 10 ఆక్షరముల మీదయతి.

ఉ॥ నాలుగుమోముల నిగమ ♦ నాదము లుప్పతిలం బ్రచండవా
తూలహతిం జనించు రొద ♦ తోడి గుహావళి నొప్పు మేరువుం
బోలెఁ బయోజపీఠి ముని ♦ ముఖులు కొల్లంగ వాణిఁగూడి పే
రోలగమున్నధాత విభ ♦ వోజ్జ్వలుఁ జేయుతఁ గృష్ణరాయనిన్॥ 3

టీ: నాలుగుమోములన్ = నాలుగు ముఖములందును; నిగమనాదములు = వేద
ధ్వనులు; ఉప్పతిలన్ = పుట్టుచుండగా; ప్రచండవాతూలహతిన్ = పెనుగాలిదబ్బచే;
జనించు = పుట్టునట్టి; రొదతోడి = ధ్వనికల్గిన; గుహావళినొప్పు = గుహలతో బ్రకా
శించు; మేరువుబోలెక = మేరుపర్వతమువలె; పయోజపీఠన్ = పద్మమున సీతమందు;

మునియుఖ్యులు = మునిశ్రేష్ఠులు; కొల్లగన = శేవించుగా; వాణిఁగూడి = నవనవలతో
కలసి; పోలగమున్న = నిండుసభలోనున్న; భార = బ్రహ్మ; కృష్ణరాయనిన్ =
కృష్ణరాయలను; విభవోజ్జ్వలన్ = విశ్వరూపుడే బ్రహ్మించువానిగా; చేయఁగాక!

తా. నాలుగుముఖులతో వేదములు చెప్పుచుండగా, నెఱుఁగించుచు
ప్రతిధ్వనించుచున్న గుహలు కల్గిన వేరువువలె ప్రకాశించుచు, నవనవలినవేదము
పద్మాసనముపై నూర్చుండి సభతీర్చిన బ్రహ్మదేవుడు శ్రీకృష్ణదేవరాయలను
నైశ్వర్యాభివృద్ధి చేయుఁగాక!

డినిలో మేరువునకు బ్రహ్మకును, గుహలకు ముఖములను, గాఢాచారము
వేదధ్వనికిని, పోల్చినచును సుపయోగంకావచ్చు. ఇంగఁగొలుపుతీర్చిన బ్రహ్మకు
వర్ణించుచు రాయల సభ యూహింపబడుచున్నది.

ఉ॥ అంకముఁ జేరి శైలతన ♦ యోస్తనదుగ్ధము లానువేళె బా
ల్యాంకవిచేష్టఁ దొండమున ♦ నవ్వలిచ న్నబళించబోయి యా
నంక కుచంబుగాన కహి ♦ నల్లభహారముఁ గాంచి వే మృతా
భాంకుర శంక నంటెడు గ ♦ జాస్యుని గొల్తు నభీష్టసిద్ధికి. 4

టి; అంకమున్ = ఒడిని. చేరి, శైలతనయాదుగ్ధములు = సాగ్ధ్యలిచనబోలను;
అనువేళన్ = త్రాగునప్పుడు; బాల్యాంకవిచేష్టన్ = పసిలేనపు గుఱుకైన చేష్టతో;
తొండమునన్ = తొండముతో; అవ్వలిచన్ = ఆప్రక్కచండిని; కుచంబుగాన్ =
పట్టుకొనబోయి; అనంకన్ = ఆ రెండవప్రక్క; కుచంబున్ = చండిని; కాన్కన్ =
చూడక; అహివల్లభహారమున్ = పామనెడి హారమును; కాంచి = చూచి; వేన్ =
వెంటనే; మృతాభాంకురశంకన్ = రేతతామరతూడనెడిభ్రాంతిని; అంటెడి = పొలము
నట్టి; గజాస్యునిన్ = వినాయకుని; అభీష్టసిద్ధికిన్ = కోరిక సిద్ధించుకొక్క; కొల్తున్ =
శేవించును.

తా. ఆర్ధనారీశ్వరుని యొడిలో వినాయకుడు పరుండి పాలుత్రాగుచున్నాడు.
సామాన్యముగా చంటిపిల్లలు పాలుత్రాగునపు డొకచున్నత్రాగుచు, రెండవచంటిని
చేతులతో నలుపుచుండును. అట్లే అతడు నావల చంటివంకొనబోగా ఆ శైవు
పురుషదేహముకాన చున్నదొకచోగా పాము తగిలినది. అది మెల్లగా నున్నది
దన తామరకాడయను భ్రాంతితో పీయబోవు విఘ్నేశ్వరుడు కృష్ణరాయలకు
కలనిచ్చుగాక! ఇండు భ్రాంతియున్నచున భ్రాంతిమదలంకావచ్చు.

సీ॥ చేర్చుక్కగా నిడ్ల ♦ చిన్నజాబిల్లిచే

సిందూరతిలకంబు ♦ చెమ్మగిల్ల

నవతంసకుసుమంబు ♦ నం దున్నయెలదేటి

రుతి కించిదంచిత ♦ శుభుల సేన

ఘనమైన హారాపు ♦ చనుదోయిరాయిడిఁ

దుంబీఫలంబు తుం ♦ దుడుకుఁ జెందఁ

దరుణాంగుళిచ్చాయు ♦ దంతపునకట్టు

లింగిలీక పువిత ♦ రంగు లీన

గీ॥ చుపనివత్తులు బోటులై ♦ యోలగింపఁ

బుండరీకాసనమునఁ గూ ♦ ర్చుండి మదికి

నించుక వేడుక వీణ వా ♦ యించుచెలువ

నలువరాణి మదాత్మలో ♦ వెలయుఁగాత.

5

టీ. చేచ్చుక్కగా = దగ్గరగాపెట్టు చుక్కగా; ఇడ్డ = పెట్టిన; చిన్నబాబిల్లి
చేస్ = చంద్రకళచే; సింహారతిలకంబు = సింహారపుబాట్టు; చెమ్మగిల్లెస్ = తడియగా;
ఆవతంసకుసుమంబునందున్న = చెవిలోపెట్టుకొన్న పువ్వునందున్న; ఎలదేటిరుతి =
కొదమతుమ్మెదల ధ్వని; కించిత + అంచిత = కొద్దిగావారున్న; శ్రుతులస్ = రాగము
కలుయుటకైతీయు శ్రుతులను; ఈసన్ = పుట్టించగా; ఘనమైన = గొప్పదైన;
హారాపు = దగ్గరగారాయనట్టి; చనుదోయిరాయిడిస్ = కుచయుగముయొక్క రాపి
డిచే; తుంబీఫలము = వీణనున్న యెండుసారకాయ; తుంగుడుకుఁచెందస్ = ఆవరగా;
తరుణాంగుళిచ్చాయస్ = మృదువైనప్రవేశ్యకాంతిచే; దంతపునకట్టులు = దంతముతో
చేసినవీణమెట్లు; ఇంగిలీక పువితరంగులు = ఇంగిలీక మయొక్క వింతయైనరంగులను; ఈసన్
= కల్పించగా; ఉపనివత్తులు = వేదాంతములు; బోటులై = స్త్రీలై; ఓలగింపస్ =
సేవింపగా; పుండరీకాసనమునన్ = తెల్లతామరపువ్వునెడిగడ్డపై, కూర్చుండి; మది
కిన్ = మనస్సునకు; ఇంచువేడుకన్ = ఇంచైన యుత్సాహముతో; వీణన్, వాయించు
చెలువ = వాయించునట్టి; నలువరాణి = సరస్వతి; మదాత్మలోన్ = నామసన్ములో;
వెలయుగాతన్ = ప్రకాశించుగాక! తాత్పర్యము తేలికయైనది. మొదటి మూడుపాద
ములలోను అతిశయోక్తియు, నాలవపాదమున స్వభావోక్తియు నలంకారములు,
'ఇంద్రగణములారు, నినగణంబులు రెండు, ప్రతిపాదమున నుండును. అటవెలదికొని
శేటగీతికొని చివరనుండవలెను. సీసము,

క॥ కొలుతున్ మద్దురు విద్యా

నిలయుం గరుణాకటాక్ష ♦ నిబిడజ్యోత్సాన్ని

దళితాశ్రితజనదురిత

చ్చలగాఢ ధ్యాంతసమితి ♦ శతకోపయతిన్.

6

టీ. విద్యానిలయున్ = విద్యలకుస్థానమైనవాని (చదువరిని); కరుణాకటాక్ష =
దయతోడిక్షీగంటి చూపులనెడి; నిబిడజ్యోత్సాన్ని = దట్టమైన వెన్నెలతో;
దళిత = పోగొట్టబడిన; ఆశ్రితజన = భక్తులయొక్క; దురితచ్చల = పాపమును;
గాఢధ్యాంతసమితిన్ = కారుచీకటికలవాని; మద్దురున్ = నాగురువగు; శతకోప
యతిన్ = శతకోపుడను సన్యాసిని; కొలుతున్ = సేవింతును.

క్రీగంటిచూపులను చంద్రకాత్వము వారోపించుటచే మాపకమును, ఇల శబ్దముచే అపహ్నుతియు నలంకారములు.

మ॥ వనజాక్షి పము వామలూరుతనయన్ ♦ ద్వైపాయనన్ ఇట్ట బా
ణుని భాసున్ భవభూతి భారతి సుబం ♦ ధున్ బిల్వణుం గాళిదా
సుని మాఘున్ శివభద్రు మల్లణకవిం ♦ జోగున్ మురారిన్ మయూ
రుని సామిల్లుని దండిబ్రస్తుతులఁ బే ♦ కొందు న్వచత్సుధికిన్. 7

సంస్కృత కవిస్తుతి. టీ. వనజాక్షి పమున్ = కష్టభవంతి; వామలూరుతన
యన్ = పుట్టిలోపుట్టిన వాక్యకిని; ద్వైపాయనన్ = వ్యాసుని; ఇట్టబాణునిన్ = బాణ
భట్టుని, భాసుని, భవభూతిని, భారతిని; సుబంధుని, బిల్వణుని, కాళిదాసుని, గాళిదాసుని,
శివభద్రుని, మల్లణకవిని, చోరుని, మరారిని, మయూరుని, సామిల్లుని, దండిబ్రస్తుతు
కిన్ = వాక్యధిగ్గతులై. ప్రస్తుతులన్ = ప్రార్థనలందు; కేంద్రంబుననున్నరంబున;
'సభరనమయవ' 13 అక్షరములగుదయతి. మత్తేభకీర్తనము.

ఆ॥ వ్యాసరచిత భార ♦ తామ్రాయు మూర్తి భా
మంగ నొనర్చి జగతిఁ ♦ బొగనుగనినె
నన్నపార్వతి దిక్క- ♦ నను కృతకృతు శంభు
దాసు నెఱుసుకవిఁ ♦ దలంతు భక్తి.

8

ఆంధ్రకవిస్తుతి. టీ. వ్యాసరచిత = వ్యాసునిచేరచింపబడిన; భారతామ్న
యను = పంచమవేదమన బరగు భారతమును, ఆంధ్రభాషగన్ = తెలుగుగా; బసర్చి
= చేసి; జగతిన్ = లోకమంగు, పొగనున్ = కీర్తిని; కనిన = పొందిన; నన్నపా
ర్వతిన్ = నన్నయ్యను; కృతకృతున్ = యాగముచేడిన; తిక్కవన్ = తిక్కయ్యను;
శంభుదాసుడను బిరుదుకల ఎఱుసుకవిన్ = ఎఱుప్రబంధుని; భక్తి = భక్తితో; తలం
తున్ = స్మరింతును; విషమపాదమంగు మూడునూర్వగములు, గెండిలదగములు;
సుపాదములైనను నూర్వగములు కలి మూడుగములు మీదయలి కట్టిన అంబుడింబి.

మ॥ భరమైతోను కుటుంబరక్షణకుఁ గాఁ ♦ ప్రాణాల్లి చింతకొనినం
తరతాళిదశసంపుటప్రకరకాం ♦ తారంబునం దరపుం
దెరువాటుల్ దెగి కొట్టి తడవరిషు ♦ ద్విజాతహృదీకియా

విరసుండై కొఱుతం బడం గుడివి వృ ♦ ధ్వభుత్సహిషక్షితిన్. 9

టీ. భరమైతోను = బరువనిపించిన; కుటుంబరక్షణకుఁగాన్ = బలువిధములకలంప
టకై; ప్రాణాల్లి = సహింపలేక; చింతకొని = విచారముతో; దరంబు = దుష్టమైన;
తాళిదశసంపుట = తాళిదాశల పుస్తకములయొక్క; ప్రకరకాంక్షారంబునలనన్ =
సమాహమన కారదవిలో; అరపుంబెరువాటుల్ = పద్మాభిముల (భవములు) నొలిపి;
తెగి = పాపనింది; కొట్టి = కీడి; తడ = దానినెరిగిన; పరిగన్ = సభలలో; ద్విజాతి

చార్యునిగా = తెలియబడిన వొంగతము కలవాడగుటచే; విరిసుండ్ల = ద్వేషింపబడి; పృథ్వీ స్వత్సమీపక్షితిన్ = రాజుముందర; కుకవి = చెడుకవి; కొఱతొంటిపాన్ = తక్కువగును. కొఱతొంటియును శిక్షనందును.

తా. కుకవులు తాము గ్రంథముల వ్రాయలేక కుకవిమహిమకై ప్రాతశాసన యాకుల గ్రంథములదడవి, వానిలోని పద్యములను తాము వ్రాసితిమని మోసపుట్టుట. ఇందు రూపకాలంకారము.

కం॥ అని యిష్టదేవతావం

దనసుకవిస్తుతులుఁ గుకవి ♦ తతి నికృతియుఁజే

సి నవినకాన్యరచనకు

ననుకూలకింధిల్ దలంచు ♦ నాసమయమునన్॥

10

టీ. అని = కారితీగా; ఇష్టదేవతావందన, (మును) సుకవిస్తుతులున్ = సుకవిల పొగుడుటయు; కుకవితతినికృతియున్ = కుకవులసమాహారమును నిందింపబడుట; చేసి, నవినకాన్యరచనకున్ = క్రొత్తకావ్యము రచించుటకు; అనుకూలకథన్ = తగు కథలను; తలంచునాసమయమందున్ = తలచెడిచో. (ముందుపద్యముతో సమన్వయము)

సీ॥ ఉదయాచలేంద్రంబు ♦ మొదల నెవ్వనికుమూ

రతకుఁ శ్రాంతించాచల ♦ రాజ మయ్యె

నావాడపతి శకం ♦ ధరసింధురాధ్యక్షు

లరిగాఁపు లెవ్వని ♦ ఖరతరాసి

కాపంచగౌడధా ♦ శ్రీపదం బెన్నాని

కసివాఱుగా నేఁగు ♦ పట్టి బయలు

సకలయాచకజనా ♦ శాస్త్రార్థికెవ్వని

ఘనభుజాదండంబు ♦ పట్టి శాఖ

గీ॥ పృబలరాజాధిరాజ వీ ♦ రప్రతాప

రాజపరమేశ బిరుద వి ♦ భ్రాజి ముచ్చ

డట్టి శ్రీకృష్ణదేవరా ♦ యాగ్రిగణ్యుఁ

డొక్కనాఁడు కుతూహలం ♦ బుప్పటిల్ల.

11

టీ. ఎవ్వని కుమారతనన్ = ఎవ్వడు కుమారస్వామి అనుటకు; మొదలన్ = మొదట; ఉదయాచలేంద్రంబు = ఉదయగిరి దుర్గము; శ్రాంతించలరాజము = శ్రాంత మను పర్వతము; అయ్యెనో; ఎవ్వనిఖరతరాసికిన్ = ఎవనివాడిమైన కత్తికి; నావాడపతిశకంధరసింధురాధ్యక్షులు = నావాడదేశపురాజు; శకంధరదేశరాజు, గజపతియను కళింగరాజులు; అరిగాఁపులు = కప్పముగట్టెడి సామంతరాజులెనో;

ఎవ్వరికిన్ = ఏరాయలకు; ఆపంచగోడగ్రాత్రపదము = పంచగోడదేశములతో కూడిన భూమి (గోడులు, కన్నడులు, సారస్వతులు, ఉత్తరులు, మైథిలులు, అను పంచగోడులతో కలిపిన హిందూస్థాన రాజ్యము.) అనినాడుగాన్ = స్వారీగా; ఏగు నట్టి బహులు = విహరించునదేశము; ఎవ్వనిభువభూదండము = ఎవని గొప్పదండము వంటిభుజము; సకలయాచకిజన+ఆకాశాక్షకేన్ = యాచకిల కోరికలదీర్చుచుకు; కల్పకాళి = కల్పవృక్షము, ఎవ్వడు; ప్రభుల = గొప్పవార; పాబాధిరాజు. మీ ప్రతాప, రాజవరమేళి అను బిరుదబిభ్రాజి = బిరుదులతో ప్రకాశించువాడో; శ్రీకృష్ణదేవరాయగగణాధిప, ఒక్కనాడు, కుమారాలంబం = కోటి; ఉద్భవితైన్ = ఉద్భవంగా (పల్లెనని ముంగపద్యముతో నమస్కరించు)

తా: కుమారస్వామి క్రాంచపర్వతమున శేరించుట్లు శ్రీకృష్ణదేవరాయలు ఉదయగిరి దుర్గమును శేరించెను. తరువాత నావాడ, శకంధు, కిలగిరాజులను తనకు కప్పముకట్టునట్లుచేసి, పంచగోడదేశములను విహరించునదేశమువలె అట్టతేరుండచేసి. కల్పవృక్షమువలె యాచకిల కోరికల దీర్చుచు గాబాధిరాజుదిబిరుదములు లభించి శ్రీకృష్ణదేవరాయలొకనాడు వేదకాగ.... ఇంచ. కుమారాధిపయోక్తలలకాదుము.

సీ. ఇందీవరంబుల ♦ నీనుక్కొల్లుచున్నలు

శరదించుముఖులు ♦ చామరములిడంగు

బాసినసూనుకకాద ♦ శాదరాయణసూత్ర

ఫక్కి-విద్వాంసులు ♦ పన్యసింప

శార్వభూమి నభీరు ♦ భటకదంబకరాళి

హేతిచ్చటాచ్చాయ ♦ నిలులుకోనంగ

సామంతమండనో ♦ ద్దామమాణీక్యాంగ

మండలం బొలసి యీ ♦ రెండు గాయ

గీ॥ మూరురాయరగండపెం ♦ డారమణి మ

రీచిరింధోళి గలయి గా ♦ వృతము లగుచు

నంకపాళి నటద్దకూ ♦ లాంచలములు

చిత్రమాంజిష్ఠవిభ్రమ ♦ శ్రీ నహింప

టీ: ఇందీవరంబులనిన = నల్లకాయల పుష్పము; క్రాంచపర్వత = ప్రకాశించు కన్నులకల; శరదించుముఖులు = శరత్కాల మందలి చంద్రునివంటి ముఖముల స్త్రీలు; చామరములు = విజామరములవి; ఇడగ్ = వేయగ; విద్వాంసులు; పాసినమాను = పాణినియొక్క; కకాద = కకాదనియొక్క; శాదరాయణసూత్ర = వ్యాససూత్రముల యొక్క; ఫక్కిన్ = రీతివి; (వ్యాకరణ, కైతేపితిర్క, వేదాంతాస్త్రములను) ఉపన్యసింపక = కాస్తార్థములు చేయగా; శార్వభూమి = తెండుప్రక్కల; అభీరు =

భయములేని; భటకదంబ = భటకముదాయముయొక్క; కిరాళహేతి+ఇటా = భయంకమైన కత్తుల సముదాయముయొక్క; ఛాయన్ = నీడలతో; ఇలులకొనగన్ = చీకటివ్యాపించగా; సామంత = సామంతరాజులయొక్క; మండన = అలంకారములందలి; ఉద్దామమాణిక్య = గొప్పవైన మాణిక్యములయొక్క; ఆంశ వాంఛలంబు = కిరణసూచము; ఒలసి = వ్యాపించి; ఈగెండ = లేతయెండ; కాయన్ = కాయముచుండగా; మారురాయగండ = ఆశ్చర్యపరి, గజపతి, నరపతి. అను ముగ్గురురాజులను గండమువంటిదనునర్థమునిచ్చుపదభూషితమైన; పెండార = కాలియంచెయొక్క; మణిమరీచిరింఛాలి = మాణిక్యకాంతిపుంజముచే; కలయన్ = అంతలను; ఆవృతములగునున్ = ఆవరించబడినవై, అంకపాళి = ఒడిలో; నటత్ + గుహల + అందలములు = కదలేడిపట్టువస్త్రముయొక్క అంచులు; చిత్ర = రంగు రంగులైన, మాంజిష్ఠ = ఎఱుపు, పసుపు కలిసిన రంగుయొక్క; విభ్రమశ్రీన్ = విలాససంపదను; వహింపన్ = భరింపగా; (కాలిగండపెండారపు మణికాంతులచే కట్టిన పట్టుబట్టు అంచులు చిత్రవర్ణములు కలవిగా ప్రకాశించుచున్నవి. ఇందు తగ్గుణాలంకారము.)

క॥ భువనవిజయాఖ్య సంస

దభననస్థిత సింహాపీఠి ♦ పాజ్ఞాల్గోష్ఠిన్

కవితామధురిమ డెండము

దవులం గొలు వుండి నదయ ♦ తన్ సను బల్కెన్.

13

టీ: భువనవిజయ+ఆఖ్య = భువనవిజయమునకేరుకల; సంసదభననస్థిత = సభాభవనముననున్న; సింహాపీఠిన్ = సింహాసనమందు; పాజ్ఞాల్గోష్ఠిన్ = పండితప్రసంగమందు; కవితామధురిమ = కవితృత్వమందలి మాధుర్యము; డెండముదవులన్ = మృదయమునకు హత్తగా; గొలువుండి = గొలుపుతీరియుండి; నదయతన్ = దయతో; సనున్ = నన్నుసూచి; బల్కెన్ = అనెను. (ఏమనెనో ముందుపద్యములోనున్నది.)

తే॥ సప్తసంతానములలో బి ♦ శస్త్రై గాంచి

ఖలము గాకుండు నది ధాత్రి ♦ గృతియ కాన

గృతి రచింపుము మాకు శి ♦ రీషకుసుమ

పేశలసుధామయోక్తుల ♦ బెద్దనార్య.

14

టీ: పెద్దనార్య = పూజ్యుడవైన పెద్దనా! ధాత్రిన్ = భూమిలో; సప్తసంతానములలోన్ = తటాకము, ఆరామము, నిధి, అగ్రహారము. దేవాలయము, ప్రబంధము, పుత్రుడు ఆమ నేడు సంతానములలోను; ప్రశస్తిన్ = ప్రశస్తిని; కాంచి = పొంది; ఖలముగాకుండునది = చెడిపోనిది; కృతి+అ=కృతియ = ప్రబంధమే, కాన, శిరీషకుసుమ = దిరిసెనపువ్వువలె; పేశల = మృదువైన; సుధామయ+ఉక్తులన్ = అమృతమయమైన (రసభరితములైన) వాక్కులతో; కృతిన్ = ప్రబంధమును; మాకున్; (అంకితముగా) రచింపుము. ఉపమాలంకారము.

టీ: అతనిన్ = ఆయనానికి; అశితనూదనులు = శత్రువులను పునాదు; అశా + అన్వితములు = విద్యాబుద్ధులుకలవారు (వైన్); యననన్వయము = సునన్వయము; అనునతులు = అనుకొనుదులు; ఉద్భవమొందిరి = పుట్టిరి; వాంఛితములు = వాంఛించునట్లు; తుర్గుసుడు, గుణనిధియై = గుణవంతుడై; విశ్రుతకీర్తిన్ = ప్రసిద్ధుడై; కీర్తిన్; వనియిచ్చెన్ = పొందెను.

తే॥ వానివంశంబు తుళువాన్వ ధ వాయ మయ్యె
నందుఁ బెక్కొండ్రు నృపులుద ధ యంబు నొంది
నిఖిలభువనప్రపూర్ణ నిర్దిదృక్తిరి
నధికులైరి తదీయాన్వ ధ యమునఁ బుట్టిరి.

22

టీ: వానివంశంబు = ఆతుర్గుసుని వంశమే; తుళువ + అన్వయము = సుఖవంశము; అయ్యెన్ = ఆయెను; అంగున్ = అవంశము; పెక్కొండ్రు = చొరుముది; నృపులు = రాజులు; ఉదయంబున్ + ఒంది = పుట్టి. నిఖిలభువన = అఖిలభూమిలంగున; పూర్ణనిర్దిద్ర = నిండిప్రకాశించు; కీర్తిన్ = కీర్తితో; అధికులై = పోలికలేనివలన; తదీయ = ఆతనిసంబంధమైన; అన్వయమునన్ = వంశము, పుట్టి (అంగున కన్వయము)

మ హాస్మగ్ధర.

ఘనఁడై తిమ్మకీతీశా ధ గ్రీకి శతకమత

ధ గ్రావ సంఘాతవాతా

శనరాడాశాంతదంతి ధ స్థవిరకిరుల జం

ధ జాటము ల్లాన్ని యిమ్మే

దిని దోర్దరిడై కపిరిం ధ దిరముపఱచి కీ

ధ ర్తిద్యుతుల్ రోదసిం బ

ర్వ నరాతుల్ నములై పా ధ ర్వములఁ గొలువఁ దీ

ధ వ్రప్రతాపంబు సూపెన్.

23

టీ: తిమ్మకీతి + ఈశ + అగ్రణి = తిమ్మరాజు; ఘనఁడై = గొప్పవాడై; శతకమత = మాయతాబేలు (అదికూర్మము) యొక్క; గ్రావసంఘాత = కొండగుంపు యొక్క; శాత + అశనరాట్ = గాలిపేతగ్గాల పాములరాజైన అదిశేషునియొక్క; అశా + అంతదంతి = దిక్కులచివరనున్న గజములయొక్క; స్థవిరకిరుల = ముసలిదవి పండుల (అదివరాహము) యొక్కయు; జంజాటముల్ = భ్రూములను; మాన్వి; ఈ + మేదినిన్ = ఈభూమిని; దోర్ + దండ + పక్షిత్ = దండములవంటి చేగులనది పర

ముడై; తిరముపజీచి = స్థిరముగానుంచి; కీర్తిగన్ముతుల్ = కీర్తియొక్కకొంతులు; గోదసిన్ = భూమ్యాకాశములనుద్యుత; పర్వన్ = వ్యాపించునట్లు; ఆరాతుల్ = శత్రువులు; నన్ముడై = వంగినవారై; పార్వములన్ = గెండుప్రక్కలందును; కొల్వన్ = నేరింపగా; తీవ్రప్రతాపంబు = తీవ్రమైన ప్రతాపమును; చూడెన్ = చూడెను.

తా: తిమ్మరాజు రాజై ఏకచ్ఛతాసత్యముగా భూభారమును వహించుచుండగా, అదివరలో భూమి భారమును మోయునట్టి ఆదికూర్మవరాహములు, శేషాహి, కులపర్వతములు, ద్విజములును బురువులగ్గ సుఖించినవి. అనగా అంతధర్మముగా పాలించెనని భావము. శత్రువులకంటి కీర్తిసంపాదించెను. అతిశయోక్త చలంకారము.

కీ: వితిరణఖని యో తిమ్మ

శ్రీతిగగ్గమునకి దేవ • కీ దేవికి నం

చితమూర్తి యీశ్వరప్రభుఁ

దతిపుణ్యంబు పుట్టె సజ్జ • తాననవండ్డై.

24

టీ: వితిరణఖని = వానమిచ్చుటలోనివంటి; ఆతిమ్మశ్రీతిగ్గమునకిన్ = ఆతిమ్మరాజునకు; దేవకీదేవికిన్ = దేవకీయను సప్తపురాణికిని; అంచితమూర్తి = అందమైనవీరము కలవాడు; ఆతిపుణ్యంబు = మిక్కిలి పుణ్యముకలవాడునైన; ఈశ్వరప్రభును = ఈశ్వరరాజు; సత్ + జగ + తనవరుడై = మంచివారిని రక్షించుటయం వాసక్తకలవాడై; పుట్టెన్ = పుట్టెను.

చ: బలమదమ త్తదస్త్రపుర • భంజనండ్డై పరిపాలితార్కండ్డై

యిలపయిదొంట్రియీశ్వరండ్డై • యీశ్వరండ్డై జనియింపరూపతెన్
జలరుహనేత్రలం దొఱంగి • శైలననంబుల ధీతచిత్తులై

మెలగెండు శత్రుభూషతుల • మేనులదాల్చిన మున్నభాంకముల్ . 25

టీ: బలమద = బలముచేత, గర్వముచేతను; మత్తై = మడించిన; గుప్త = గుప్తులైన (రాజులయొక్క); పుర = పట్టణములను, (త్రిపురాసురులను) : భంజనండ్డై = నాశనము చేయువాడై; పరిపాలిత + ఆర్కండ్డై = సజ్జనుల రక్షించువాడై, (పాశ్చాతని రక్షించువాడై) తొట్ల + ఈశ్వరుడై = మునుపటికపుడే; ఇలపయిన్ = భూమిపై; ఈశ్వరుడై = ఈశ్వరరాజై; జనియింపన్ = పుట్టగా; జలరుహనేత్రలన్ = సదృశమువంటి కన్నులు కల్గిన శ్రీలంక-భార్యలను; దొఱంగి = విడిచి; శైలననంబులన్ = కొండలందు; అడవులందును; భీతచిత్తులై = భయపడిన మనస్సుకలవారై; మెలగెను = తిరిగెడు; శత్రుభూషతులమేనులన్ = శత్రురాజుల శరీరములందు; తాల్చిన = భరించిన; మున్నభాంకముల్ = మున్నభచిహ్నులు; రూపతెన్ = నశించెను.

తా: ఈశ్వరరాజు, త్రిపురాసుర సంహారముచేసి లోకరక్షణచేసి పాశ్చాతని రక్షించిన పరిమేళ్యుని నడచి గుప్తులైన రాజులనెల్ల జయించి, శత్రుల రక్షించుచుండగా, అతని శత్రురాజులు భార్యలను విడిచి కొండలు, అడవులపట్టిపోయి

శృంగారచేష్టలనే మరచుట ఈశ్వరుడు వచ్చెను భూమిని పాదాభిషేకము చేసి గుండెనందినట్లుండెనని కవి చెబుతుంటినివాడు. రూపకాలంబోహము.

సీ॥ నిజభూజాశ్రిత ధాను ♦ తీనజగ్గినిచెల్లు

దుష్టభుజంగాహ ♦ సుంకిరెమ్మ

వనజేక్షణమనో ♦ వన వశ్యతోహము

డరిహంససంసద ♦ భ్రానిమము

మార్గణగణపిక ♦ మధుమానదినగుం

గుణనిత్నరోహణ ♦ త్తోశభాము

బాంధవసందోహ ♦ పద్మవనీహేళి

కారుణ్యరస నిమ్మ ♦ గానిశిమ్మ

సీ॥ డన జగంబుల మిమ్మల బి ♦ భూమి గాంచ

ధరణిధనద త్తవివిధోప ♦ దా విధా

మార్జితశ్రీవినిర్జిత ♦ నిర్జరాల

యేశ్వరుడు తిమ్మభూపతి ♦ యీశ్వరుండు.

26

టీ: ధరణిధన... ఈశ్వరుడు; ధరణిధన = రాజులచే; దుష్టభుజంగాహ = నానావిధములైన; సుంకిరెమ్మ = కానుకలచే; వనజేక్షణమనో = భూమిని పాదాభిషేకము చేసి; వన వశ్యతోహము = భూమిని పాదాభిషేకము చేసి; డరిహంససంసద = భ్రానిమము; మార్గణగణపిక = మధుమానదినగుం; గుణనిత్నరోహణ = త్తోశభాము; బాంధవసందోహ = పద్మవనీహేళి; కారుణ్యరస నిమ్మ = గానిశిమ్మ; డన జగంబుల మిమ్మల బి = భూమి గాంచ; ధరణిధనద త్తవివిధోప = దా విధా; మార్జితశ్రీవినిర్జిత = నిర్జరాల; యేశ్వరుడు తిమ్మభూపతి = యీశ్వరుండు.

తా: నానాదేశపు రాజులు కట్టిన కప్పములతో వైశ్వర్యమున నిండుని మించిన తిమ్మరాజు కొడుకగు నీశ్వరరాజు భూమినిపట్టుకముగా పాలించుడు,

నష్టలనాపట్టి చేరివేయుచు; సుందరుడై శ్రువుల మాపుమాపుమ, చూచకులదన్నుచు
గుణగణింపిస్తే, పంపువులకు చేరదనెవ్వడై. దయాసముగ్రుడ్డై వేరంజెను.

కి॥ అయ్యాశ్వినృపతికిం బు

శ్యామలిమతియైన బుక్కి ♦ మాంబకుఁ దేజ

స్తోమజహీతు లునయించిరి

ధీయుతు లగునాచిసింహం ♦ తిమ్మనరేండుగ్రామ్.

27

టి: అయ్యాశ్వినృపతికి = అయ్యాశ్వినరాజునకు; పుణ్య + ఆయతమతియైన =
పుణ్యకార్యములందు బుద్ధికిల; బుక్కిమాంబకున్ = బుక్కిమదేవకిని; తేజః + తోయ
జహీతులు = తేజస్సున సూర్యునివంటివారైన; ధీయుతులగు = బుద్ధిమంతులైన; నార
సింహ తిమ్మనరేండుగ్రామ్ = నరసింహరాజు, తిమ్మరాజును; ఉదయించిరి = పుట్టిరి,

కి॥ అందు నరసప్రభుడు హరి

చందనమందానకుండ ♦ చందాను నిభా

స్పందయశస్తుందిల ది

కృందరుడై ధాత్రి యేలెం ♦ గలుషము లడగన్.

28

టి: అందున్ = అందుడెలా; నరసప్రభుడు = నరసరాజు; హరిచందన =
నవవృక్షము; మందార = మందారము; కుండ = మొల్లపువ్వు; చంద్రాంతు =
చంద్రుని కిరణములతో; నిభా = సమమైన; అస్పంద = నిశ్చలమైన; యశః + తుందిల
= కీర్తితోనిండిన; దిక్ + కందరుడై = నిర్మలము గుహులకలవాడై; కలుషములు =
పాపములు, అడగన్ = అడగగా; ధాత్రి = భూమిని; ఏలెన్ = పాలించెను; కీర్తిని
వర్ణించునపుడు శైల నివస్తువులతో పోల్చుట కవినయముగుటవలన ఇచ్చట కీర్తిహరి
చందనాగులతో పోల్చబడినది. అలం. ఉపయోగయోక్తులు.

ఉ॥ శ్రీమచిత్త్యభూతిమతి ♦ జిత్వరతాకృతి శక్తి కాంతులన్

ధీరతసారభోగముల ♦ ధీనిధి యీశ్వరనారసింహుఁ డా

వారిజవాధశంకరుల ♦ వారికుమారుల వారితమ్ములన్

వారియచంగుమామలను ♦ వారివిరోధుల బోలు నిమ్మహిన్. 29

టి: ఈ + మహిన్ = ఈలోకమున; ధీనిధి = బుద్ధికినియైన; ఈశ్వరనారసిం
హుడు = ఈశ్వరరాజు కొడుకైన నరసరాజు; శ్రీమచిత్త్య = లక్ష్మీప్రకాశము;
భూతి = విశ్వరూపు; మతి = బుద్ధి; జిత్వరతా = జయశీలముకల్గుట; అకృతి =
రూపము; శక్తి = సామర్థ్యము; కాంతులన్ = కాంతులచేతను; ధీరతన్ = ధైర్యము
చేతను; సారభోగములన్ = సారముచేతను; భోగముచేతను; ఆ, వారిజవాధ = కుమారు;
శంకరులన్ = శంకరుని; వారికుమారులన్ = బుక్కా, నరహరస్వామిని; వారితమ్ము

లన్ = మన్యుని, వీరభద్రుని; వారియనుగుహమలన్ = చంద్రుని. మైనాకున్; వాటి
విరోధులన్ = రాహువును; ఇంద్రుని; పోలున్ = పోలియుండును.

తా: ఈశ్వర నరసరాజు సంపదలో విష్ణువు, విశ్వరూమున శివుడు, ముగ్ధుని
బ్రహ్మ, జయించుస్వభావమున కుమారస్వామి, చిక్కదనమున మన్యుగుడు, నాను
ర్థమున వీరభద్రుడు, కాంతిలో చంద్రుడు, ధైర్యమున మైనాకుడు, సాధమున
రాహువు, భోగమున ఇంద్రుడువలె నుండును. అలం. ఉపమానుధానంబులు.

సీ॥ అంభోధివసన వి ♦ శ్వంభరావలయంబు

దనబాహుపురి మర ♦ తనముఁ జేసె

నశాంతవిశ్రాంతి ♦ నాసారలక్ష్మికి

గవికదంబముఁ జాత ♦ కములఁ జేసె

గకుబంతనిఖిలరా ♦ జ్ఞాకరంబుఁ జరణ మం

జీరంబు సాలభం ♦ జికలఁ జేసె

మహనీయ నిజవిని ♦ ర్మలయశస్సరిసికి

గగనంబుఁ గలహంస ♦ కంబుఁ జేసె

సీ॥ నతిశితకృపాకృత్తమ ♦ త్రావిర

మండలేశ సకుండల ♦ మకుటనూత్న

మస్తమాల్యపరంపరా ♦ మండనార్చి

తేశ్వరుం డగునారసిం ♦ హేశ్వరుండు.

30

టీ. అతిశిత = మిక్కిలివాడియైన; కృపాణ = కత్తిచే; కృత్త = నెగిరినట్టి
బడిన; అరవీర = శత్రువీరులైన; మండల + ఈశ = రాజులయొక్క; సకుండల = కుండ
లములలోగూడిన; మకుట = కిరీటములకల్గి; నూత్న = క్రొత్తవైన; మస్తమాల్య =
తలలమాలలయొక్క; పరంపరామండన = పంక్తియను సలంకారములచే; అర్చిత +
ఈశ్వరుండగు = పూజింపబడిన ఈశ్వరుడు కలవాడైన; నారసింహేశ్వరుండు = నరస
రాజు; అంభోధివసన = సముద్రమేబట్టగాగల; విశ్వంభరావలయంబున్ = భూమండ
లమును; తనబాహుపురిమరతకమున్ = తనబాహుపురిలోనిపచ్చగా; చేసెన్ = చేసెను;
అశాంత = ఎడతెరిపిలేకుండ; విశ్రాంత + ఆసార = వితరణమును వరుచుయొక్క;
లక్ష్మికిన్ = సంపదకు; కవికదంబమున్ = కవులసమూహమును; చాతకములన్ =
చేసెన్ = చాతకపక్షులగా చేసెను; కముల + అంత = చిక్కలచివళ్ళనున్న; నిఖి
లరాజు + వికరంబున్ = రాజులందరిపరమావధియు; చరణమంతరంబు = కారియందలలోని
సాలభంజికలన్ = బొమ్మలుగా; చేసెన్; మహనీయ = గొప్పదైన; నిజమలయొక్క
మహా + సరసిన్ = క్షీరియనుకొలువకు; గగనంబున్ = అకాశమును; కలహంజికం
బున్ = హంసనుగా; చేసెన్ = చేసెను.

తా: సోనరాజు భూమిభూతమున లేలికగా వహించెను. కవుల కన్నోదాసముల నిచ్చెను. రాజులనుజయించి, వారిసూపకులను తనకొలియించెల్లపై చెక్కించెను. తన కీర్తి ఆకాశముదాటినట్లు చేసెను. ఎందరో శత్రురాజుల తలల నరికి వివ్రాజచేసెను. సూపకాతిశయోక్తులలంకారములు.

తే॥ ఆన్మసింహస్రీధుండు తి ♦ హ్నంబహున
నాగహంబికివలన నం ♦ దనులఁ గాంచె
వీరనసింహరాయ భూ ♦ విభుని నచ్చ్య
తొంకనంభవుఁ గృష్ణరా ♦ య శ్రీతీంద్రున్.

31

టీ: ఆన్మసింహస్రీధుండు = ఆనందరాజు; తిహ్నంబువలన = తిప్పమవలన; వీరనసింహరాయభూవిభుని = వీరనరరాయలను, నాగహంబికివలనన్ = నాగమ్మ వలన; ఆన్మతాంశనంభవున్ = కృష్ణాంశసంధూతుడైన, కృష్ణరాయశ్రీతీంద్రున్ = శ్రీకృష్ణదేవరాయలను; దందగున్ = కొడుకులను; తొంచెన్ = కనెను.

క॥ వీరనసింహుండు నిజభుజ

దారుణాదిరహి పరుష ♦ ధారాహితీ పీ

రారి యగుచు నేకాతప

పారణముగ నేలె ధర న ♦ వారణ మహిమన్.

32

టీ: వీరనసింహుడు = వీరనరరాజు; నిజభుజ = తనభుజమందలి; దారుణకరణంబు = భయంకరమైన కత్తియొక్క; పరుషధారా = కఠినమైన అంచు (పదను) చే; అహతీరారి = కొట్టబడిన శత్రువీరులకలవాడు; ఆగుచు = అయి; ఏక+అతపవారణముగన్ = ఏకాన్యత్రయంగా (రాజులకు సహాయుగా శత్రువులకును. ఒకేరాజైనచో ఒకేగుడుండును.) అహతీరమహిమన్ = అహతీని సామర్థ్యముతో; ధరన్ = భూమిని; ఏలెన్ = పాలించెను.

క॥ ఆవిభు ననంతరంబ ధ

రానబయముఁ దాల్చెఁ గృష్ణ ♦ రాయఁడు చిన్నా

దేవియు శుభమతి తిరుమల

దేవియునం దనకుఁ గూర్చు ♦ దేవేరులుగాన్.

33

టీ: ఆవిభు+అనంతరంబు = ఆవీరనరరాజుతరువాత; కృష్ణరాయడు = కృష్ణ దేవరాయలు; చిన్నాదేవియు = చిన్నాదేవియను నామెయు; తిరుమలదేవియున్ = తిరుమలదేవియనునామెయు; తనకున్ = తనకు: గూర్చుదేవులుగాన్ = ప్రియమైన పట్టపురాణులుకొగా; ధరావలయును = భూమండలమును; తాల్చెన్ = ధరించెను.

సీ॥ తొలఁగెను భూమకే ♦ ముగ్ధోభ జనులకు

నవీన్మగ్నినోమిధ ♦ యంబు నానె

గంటకాగమభీతి ♦ గడచె నుద్ధతభూమి

భృత్కంటకం బెల్ల ♦ నెత్తువడియె

మాసె నఘస్ఫూర్తి ♦ మరుభూములందును

నెల మూడువానలు ♦ నిండంగురిసె

నాబాలగోపాల ♦ మఖిలసద్వృజమును

నానందమున మన్ని ♦ నతిశయిల్లె

గీ॥ బ్రజల కెల్లను గడు రామ ♦ రాజ్య మయ్యె

జారుసత్వాధ్యుఁ డీశ్వర ♦ నారసింహ

భూవిభుని కృష్ణరాయఁ డ ♦ భృదయ మొంది

పెంపుమీఱంగ ధాత్రి బా ♦ లింపుచుండ.

34

టీ: చారుసత్వ + ఆధ్యుడు = మంచి బలముకలిగిన; ఈశ్వరననింపఁ భూవిభుని కృష్ణరాయడు = ఈశ్వరరాజు కొడుకైన నరసరాజు కొడుకు కృష్ణదేవరాయలు; ఆభృదయము + బంది = మేలునుపొంది; పెంపుమీఱంగన్ = అభివృద్ధి అతియింపగా; ధాత్రి = భూమిని; పాలింపుచుండన్ = పాలించుచుండగా; జనులకున్ = ప్రజలకు; భూమికేతుక్షోభ = అరిష్టనూచకమైన తోకచుక్కపాడుచుటవలనభూభయము; పాసెన్ = పోయెను; కంటక + అగమభీతి = బాధించు బందికొనుకొంగులు మున్నగువారి వలన భయము; కడచెన్ = లేచు; ఉద్ధత = పొగరుకల; భూమిభృత్ = రాజులయొక్క; కంటకము + ఎల్లన్ = దుర్గములన్నియు, ఎత్తు + పడియెన్ = అణగఁను; అఘస్ఫూర్తి = పాపవిజృంభణము; మాసెన్ = తగ్గెను; మరుభూములందును = నిర్జల ప్రదేశములందుగూడ; నెలమూడు వానలు = నెలకుమూడు వానలు; నిండన్ = తృప్తిగా; కురిసెన్ = వర్షించెను; ఆబాలగోపాలము = పిన్నులు మొదలు పశువులకొపరుల వరకు; ఆఖిలసత్ + ప్రజమును = అందరు సజనుల సమాహమును, ఆనందమునన్ = ఆనందముతో; మన్నిన్ = బ్రతుకుటతో; అతిశయిల్లెన్ = అతిశయించియుండెను. ప్రజలకున్ = జనులకు; ఎల్లను = అందరకు; కడున్ = మిక్కిలి; రామరాజ్యమయ్యెను = శ్రీరాముడు పరిపాలించుచున్నప్పుడున్నట్లు ఎంతో సుఖకరముగా నుండెను.

మ॥ అలపోత్రిప్రభుదంప్రభోగివరభో ♦ గాగ్రాళి లున్నట్లు

చలకూటోపలగోటిరూపు చెడ ని ♦ చ్చల్ రాయగా నైన మొ

క్కలు భూకాంతకు నున్న నయ్యె నరస ♦ మ్మోపాలు శ్రీకృష్ణరా

యల బాహామృగనాభిసంకుమదసాం ♦ దాల్చిపంకంబునన్ 35

టీ. భూకాంతకున్ = భూదేవికి; అల = ఆ; పోత్రిప్రభు = అదివరాహము యొక్క; దంప్ర = కోరియును; బోగివర = అదిశేషునియొక్క; భోగ = వడకల

యొక్క; ఆగ్ర+అ = చివరలపంక్తి యందలి; రాలు = మణులు; ఉద్భట = గొప్ప వైస; ఆనలకోటి = పర్వతశిఖరమాలందలి; ఉపలకోటి = గాల్గొట్టలు; రూపుచెడన్ = ఆదము చెడునట్లు; నిచ్చుల్ = ఎల్లపుడు. రాయగాన్ = ఒరసికొనగా; విస = వచ్చిస; మొక్కలు = గంటలు; నరసమౌళి = శ్రీకృష్ణరాయల = నరసరాజు కొడుకైన శ్రీకృష్ణదేవరాయలయొక్క; బాహు = బాహువులందలి; మృగనాభి = కమ్మరి; సంహమద = జవ్వంగలచే; సాంద్ర = దట్టమైన; ఆతప = పూతయొక్క, పంకంబునన్ = యిరువచే; మున్నయ్యెన్ = (గంటలయ్యెన్) మునుపయ్యెను.

తా: భూమినివహించెడి ఆదివరాహముతోఁజూ, ఆదిశేషుని పడగలమీదిమణులు; కులపర్వతముల శిఖరములమీది రాళ్లు రాయుటచే భూమికి నొక్కలు పుట్టెను. ఆగంటలు కృష్ణదేవరాయలుభుజమునకు రాసికొనిన కమ్మరి, జవ్వంది మున్నగు గంధపు పూతలంటుటచే పూడిగోయెను. కృష్ణరాయలు ఆదివరాహములకంటెకూడ సున్నితముగా భూభారమును వహించెనని భావము. అతియోశక్తి ఆలంకారము.

ఉ! క్రూరవనేభదంతహత • కుడ్యపరిచ్యుతనజ్రిఁంక్తిఁ బో
ల్పారు మిడుంగురుంబురువు • లంచు వెనంగొనియోయి పొంత శృం
గారవనదుమాళి గిజి • గాడులు గూడులఁ జేర్చు దీపికల్
గా రహిఁ గృష్ణరాయమహి • కాంతునిశాత్రసపట్టణంబులన్. 36

టీ. కృష్ణరాయమహికాంతుని = కృష్ణరాయలయొక్క; శాత్రవపట్టణంబులన్ = శత్రువుల పట్టణంబులమంగు; క్రూరవనేభదంత = కఠినమైన అడవి యేనుగుల దంతములచే; హత = కొట్టబడిన; కుడ్యపరిచ్యుత = గోడలనుండిరాలిన; వజ్రపంక్తిన్ = వజ్రములగుట్టను; పొల్పారు = మెరసెడి; మిడుంగురుంపురువులంచున్ = మిణుగురు పురుగులనుకొనుచు; గిజిగాడులు = బంగారు పిచ్చుకలను పక్షులు; వెనన్ = వెంటనే; కొనిపోయి = తీసికొనివెళ్ళి; పొంతన్ = దగ్గరలోనున్న; శృంగారవనద్రుమ+అళిన్ = ఉద్యానవనములోని చెట్లయందలి; గూడులన్ = తమగూళ్ళలో; దీపికల్గాన్ = దీపములవలె; రహిన్ = ఆసక్తితో; చేర్చున్ = పెట్టుకొనును.

తా: కృష్ణరాయల శత్రువుల పట్టణములు సాధుపడి అడవులుకొగా అడవి యేనుగుల దంతపు చెబ్బలకు గోడల నతికిన మణులు క్రిందికి రాలగా, పిచ్చుకలు వాటిని మిణుగురు పురుగులని పట్టుకొనివెళ్ళి తమగూళ్ళలో అంటించుకొనుచున్నవి. రాయలు శత్రువుల వెండకిలో మట్టుపెట్టెనని భావము. అతిశయోక్తి, భ్రాంతిమదలంకారములు.

సీ! తోలుదొల్ల నుడయాద్రి • శిలఁ దాఁకి తీండ్రించు
నసిలోహమున వెచ్చ • నయి జనించె
మఱికొండవీ డెక్కి • మార్కొని నలిగెనున
యలకిననాపాక్షి • పంటి హొడె

నట సాగి జమ్మిలో ♦ యం బడి వేగ నహించె
 గోనం బిట్టేచ్చె గొ ♦ ట్టానం దగితః
 గనకగిరిస్ఫూర్తి ♦ గరంచె గౌతమిఁ గ్రాంచె
 నవుల నాపొట్నూర ♦ రవులుకొనియె

గీ॥ మాడములు ప్రేల్చె నొడ్డాది ♦ మసి మొనల్చె
 గటకపురిఁ గాలె గజరాజు ♦ గలఁగి పటనం
 దోక చిచ్చన నొరయు ♦ ధ్వజతం గృష్ణ
 రాయ బాహుప్రతాపజా ♦ గృన్మహాగ్ని.

37

టీ. కృష్ణరాయ = కృష్ణదేవరాయలయొక్క; బాహుప్రతాప = భుజపుటాపము
 యొక్క; గ్రాంత = ప్రకాశించెడి; మహా + గ్ని = పెద్దనిప్పు; ఉద్ధరణ = సేవ
 మండుటచే; గోకచిచ్చన = నిప్పుంటించిన పిడుకల వరుసయొక్క అన్నిట (ఉత్పేక్ష)
 తొలగింపు = మొట్టమొదట; ఉదయాగ్రహణ = ఉదయాగ్రహణము చేయుకడతని;
 తాడి = తగిలి; తిండించు + అసిలోహమునకా = తీవ్రమైన కత్తియను సంకుచలన;
 వెచ్చనయ = వేడెక్కి; జనించెన్ = పుట్టెను; మహి = తర్వాత; కొండపిడెక్కి =
 కొండపిడు పట్టణము నాక్రమించి; మాగ్నినిఁ బెంచెన = ఎరిగించినట్లు; అలకనవా
 పాత్రునిన్ = ఆ, కనవాపాత్రుడను రాజును; ఆ టి = అంటుకొని; రాజన్ = రగుల్కొనెను
 (కనవాపాత్రుడనుటచే గడ్డియనియు శ్లేషచేతెలియుచున్నది.) ఆట = తర్వాత; సాగి =
 ముందునకుపోయి; జమ్మిలోయన్ + పడి = జమ్మిలోయ నును పట్టణము (జమ్మిపట్టణ
 న్నలోయలో) పడి; వేగన్ = వేగముగా; దహించెన్ = తగులబెట్టెను; గోనన్ =
 గోనయను నడవిని; బిట్ట + పిచ్చెన్ = ఎక్కువగా కాలెను; కొట్టానన్ = కొట్టా
 మనుదేశమును; తగిలెన్ = అంటుకొనెను; కనకగిరిస్ఫూర్తిన్ = కనకగిరియొక్క అగ్ని
 యమును; కరచెన్ = కరిగించెన్; గౌతమి = గౌతమినిదని; గ్రాంచెన్ = వేడెక్కు
 నట్లు గ్రాంచెను; అవులన్ = అటుతర్వాత; ఆపొట్నూరన్ = పొట్నూరునందు; రవులు
 కొనియెన్ = రగుల్కొనెను; మాడములు = మాస్యపుగూములను; ప్రేల్చెన్ = ప్రేలు
 నట్లుచేసెను; ఒడ్డాదిన్ = ఒడ్డాదియను పట్టణమును; మసిమొనల్చెన్ = మసిగాచేసెను;
 గజరాజు = గజపతి; కలఁగి = కలతచెంది; పటనన్ = పరుగెత్తగా; కటకపురిన్ = కటక
 మను పట్టణమును; కాలెను = తగులబెట్టెను; దోర = ఎంతోఆశ్చర్యము!

తా: కవి ఈపద్యమున కృష్ణరాయల ప్రతాపము నన్నిగాచెప్పి అగ్నిలక్ష్మి
 యనులను చెప్పెను. అవన్నియు రాయలవిజయమును చెప్పనవే. కృష్ణరాయలు మొట్ట
 మొదట ఉదయాగ్రహణ దండెత్తి, తర్వాత క్రమముగా కొండపిడు, జమ్మిలోయ, వేగి,
 గోన, కొట్టాము; కనకగిరి, గౌతమితిరము, పొట్నూరు, మాడములు, ఒడ్డాది,
 కటకములను జయించెను. ఇట్లు ప్రతాపాగ్ని గోకచిచ్చవలె ఉదయాగ్రహణ సంకు

కొని కటకము వలకు వ్యాపించెనని యుద్దేశ్యమింపబడెనది. అప్రతాపమునే అన్నిగా చెప్పవలెనని మానవోద్దేశ్యము కుంగవలెననియు.

మ॥ ధరకెంఘాళులు స్పృష్టరాయలచమూ ♦ ఛాటిగతి నిర్విస్య గ

హ్వరిమాన్ మాజుగించుచి తా చటగా ♦ పైయుండుటంజాల న
చెప్పగిచ్చె యుజ్జనివిలపివీరీశులు న ♦ చెప్పజూడ కే యంచు వే
సారిసిం జూతుని వీరగుద్రగజరా ♦ బుద్ధాంతముగ్ధాంగనల్. 38

టీ: వీరగుద్రగజరాన్ = వీరగుద్రగజపతియొక్క; శుద్ధాంతముగ్ధాంగనల్ = అంతఃపురమందలి ముప్పలైన స్త్రీలు, తాను=తాము; కృష్ణం మల = రామలయొక్క; సుమూర్తిగతిన్ = సేవయొక్క దాడినడచుటచే; ధరకెంఘాళులు = భూమిమీదియెరుపైన పరాగములు; విలస్యగంజ్జరిముల్ = వింధ్యగుహలను; మాజుగన్ = మోరగా; మాచి; అచటన్ = అక్కడ; కాపైయుండుటన్ = కాపురముండుటచే; చాలన్ = మిక్కిలి; అచ్చునై = ఆశ్చర్యమై; ఎజ్జని విలపివీరీశులు = ఎగ్గనవింధ్యమీదకట్ట; వచ్చెన్ = వచ్చెను; మాడన్ = మాడెను; అమెన్ = ఒకనోకొకననుకొనము; వే = వేయగా; సారిన్ = వరుసగా (సరిచి); మాతు = చూచుచుండును.

తా. రాయల శత్రువైన వీరగుద్ర గజపతి భాగ్యలక్ష్మీసహా పారిపోయి వింధ్యపర్వతగుహలలో కాపురముండెను. రాయలదండు వచ్చునపుడు లేగిన కొండ ప్రదేశమగుటచే ఎర్రనైన సూరినిమాచి ఆరాజభార్యలు గలతనముచేత ఆవేలోక్రొత్త షీట్లనుకొని వారిలోవారు చెప్పకొనజొచ్చిరి. రాయలవేరు విన్నంతనే గజపతి రాభిచ్ఛలతోసహా కొండలకు పారిపోయెననియు, రాయలదండయాత్రవేళ నేననుండి లేగినసూరి షీట్లవలె నున్నదనయు భావము. అతిశయోక్తి, ముగ్ధపదము సాధిప్రాయ మగుటచే పరికరము. సూరిని షీట్లగా ద్రవించుటచే భ్రాంతివలంకారములు.

చ॥ అభిరతి స్పృష్టరాయుడు జ ♦ చూంకముండ్ల లీళయించి తాళ స

న్నిభిముగ్ధ బుద్ధానూరికడ ♦ నిల్చిన కిలబిరు సింహభూధర

వక్రభుతీనినాళ్ల కుల దిగు సు ♦ కప్రిరంబు కళంగ మేదినీ

సగు నవకీర్తికజ్జుమః ♦ నేమొక బెట్టి పెంచు నిచ్చలున్. 39

టీ: కృష్ణరాయుడు = కృష్ణదేవరాయలు; అభిరతిన్ = అనర్థి; జను+ అంకములన్ = జనుచిహ్నుములను; లీళయించి = ప్రాయించి; తాళసన్నిభముగన్ = తాటియెత్తుగా; బుద్ధానూరికడన్ = బుద్ధానూరికడ; నిల్చిరంబు = సాతించిన స్తంభము; సింహభూధరప్రభునిచూళ్లకున్ = సింహచిలముమీదనున్న పరాహున సింహస్వామివారియుత్సవములకు; దిగుసర్వప్రకరంబు = దిగునట్టి దేవతాసముదాయము; కళంగమేదినీభరు = కళింగరాజయొక్క; అపకీర్తికజ్జలమున్ = అపకీర్తియనుకొలుకును; వేమొక+పట్టి = పలుచూడుచూచి; నిచ్చలున్ = ఎల్లపుడును; పరించున్ = చగువును; (మాసి+యక్షగులును కాళికపూసి చక్రపుట పరిసాటి)

తా: కృష్ణరాయలు కలింగదేశ విజయానంతరము విజయమును స్థాపించునట్ల వ్రాయించి పొట్టురివద్ద నాటించెను. అదిచూచువారికి కలింగరాజ్యమును విజృంభింపజేయుటకు సత్సత్వముగా తెలియుచున్నది. ఈవిషయమునే దేవనోల్లసలులగునన్ను దేవనాథులు; మాసినయత్తురములను మనిషాని చదువునట్లు ఆర్థభములపై, అపకీర్తిని పొసినవారిని చదువునట్లు చూచినాడు. రూపకాతిశయోక్తులలంకాచులు.

మహాస్థిగ్రం.

ఏకరాలన్ మండువా సా ♦ హిణములుగల ఛ

♦ దేభిసందోహవాహ

ప్రకరంబుం గొంచు దత్త ♦ తప్తిభువులు నవాపక

♦ రాయబారుల్ విలోక్

త్సుకులై నిత్యంబు శ్రీకృ ♦ వ్లుని యవసరముల్

♦ చూతు రం దండ కొల్వం

దక యాప్రత్యాప మాసం ♦ భ్యము పనివడి త

♦ న్మందిరాళిందభూమిన్.

టీ: తత్తత్ప్రభువుల్ = ఆయా రాజులు; పనిపన్ = పంపగా (వచ్చిన); రామ బారుల్ = దూతులు; ఏకరాలన్ = మొగసాలలంగు; మండువాసాహిణములన్ = ముగ్ధ వాలోనున్న గుఱ్ఱపుసాలలందును; కల = వారికున్న; భద్రదేభ = మంచితబానిస మేనుకలు; సందోహ = గుంపులను; నవాపకరంబున్ = గుఱ్ఱాల గుంపులను; కొలవన్ = కొల్పించుటగా తెచ్చును; విలోక + ఉత్సుకులై = రాజదర్శనమునకు వేళునకలవాడై; కొల్వంబున్ = ఎల్లపుడును; కొల్వంబు + అందక = దర్శనము దొరకక; ఆప్రత్యాప మాసం = వారినిది మొదలు; ఆసంభ్యము = సాయంకాలమువఱకు; పనివడి = ప్రయత్నించుట; తత్తత్ + మందిర + అళిందభూమిన్ = ఆరాయల యింటిముంగిట; శ్రీకృష్ణునియవసరముల్ = రాయలదర్శన సమయములను; అందున్ + అందున్ + అ = మఱిమఱి; ముగ్ధులను చూచుచుండురు. 'స, త, న, స, ర, ల,' గణములు, 9, 16 యక్షరములయితే.

తా: ఆయాదేశపు రాజులు కొనుకలుగా ఏనుగులను, గుఱ్ఱముల నిచ్చి మూలలనంపగా వారువచ్చి ఆకొన్నలను కాలలోకట్టి ఎప్పుడు ప్రభువు దర్శనముగూనున నాతురతతో నిలబడి నిరీక్షించుచుండురు. వచ్చిన రాయబారులెక్కువగా మండుటచే దర్శనము త్వరగా దొరకదని భావము, స్వభావోక్తి.

చ॥ మదకలకుంభికుంభనవ ♦ మౌక్తికముల్ గనుపట్టు దట్టమై
వదలక కృష్ణరాయ కర ♦ వాలమునం దగుధార నీట న
భృదయము నొందిశాత్రువుల ♦ పుట్టి మునుంగగ ఘనపంక్తితో
బొదిగొనిపై పయిన్వెడలుభుద్బుదపంక్తులువోలె బోదులన్. 41

టీ: పోరులన్ = యుద్ధములందు; కృష్ణరాయకరవాలయన్ = కృష్ణశవరా
యల కత్తియందు; తగుభారసీటన్ = తగినభారసీటియందు; మదకల = మదముచే
నొప్పెడి; కుంభకుంభ = ఏనుగుల కుంభస్థలములందలి; నవమాక్తకముల్ = క్రొత్త
ముత్యములు; ఆఘృదయమునొంది = ఎక్కువకై; శాత్రువుల = శత్రువులయొక్క;
పుట్టి = నీటినిగాఁజేయు పరికరము; ముసుంగగన్ = ముసుంగుగా; ఘనసంక్తతోన్ = సురు
గులతో; పొరిగెన కూడి; కైఫయనన్ వెడలు = చూచిచూచికిలేచునట్టి; యిగ్గుద
పంక్తులుపోతెన్ = నీటియైగలవలె. వదలఁ = ఎల్లపుడూ; దట్టమై = దట్టనగా; కను
సట్టున్ = కన్నముమండునా.

గా: కృష్ణదేవరాయలు యుద్ధములందేనుగుల కుంభస్థలముల పగులకొట్టగా
నెన్నోముత్యములు రాజీయించున్నవి. ఆవి కత్తిభారలో నాశత్రువుల పుట్టిముసుంగగా
లేచిన నీటియైగలవలె నున్నవి.

వెనురుపద్మలు మున్నగువాటితో నీటినిగాఁజేయుకై కట్టెడి సాధనమునపుట్టి
యందురు. ఏకైకము మునిగిపన్నున 'పుట్టిమునిగిన' దనుటలోకోక్తి. ఇప్పుడు రాయలు
కత్తిపట్టగా శత్రువుల పుట్టి మునుగుచున్నది. ముత్యములు కట్టిన యేనుగులకల శత్రు
వులను సైతము తేలికగా రాయలు జయించుచుండెనని భావము.

సీ! వేదండ భయద శుం ♦ డాదండనిర్వాంత
వమధువుల్ పైఁజిల్లు ♦ వారిగాఁగఁ
దత్కర్ణవిస్తీర్ణ ♦ తాళవృంతోద్ధూయ
ధూళి చేటలఁ జల్లు ♦ దుమ్ముగాఁగ
శమమున్నున మృతం ♦ గమనాసికాగళి
త్తుంకంబు వైచు క ♦ ర్దమముగాఁగఁ
గుఁటతయోధాక్షీప్త ♦ కుంతకాంతానిభే
ననములు దండఘ ♦ ట్టనలుగాఁగఁ

సీ! జెనఁటి పగలఁ ప్రతాపంబు ♦ చిచ్చు లూర్పు
నిరంజ గడిదేశమాలు సొచ్చి ♦ నిలఁచి యాలఁచు
మూగురాయురగండాంజ ♦ సేరకృష్ణ
రాయభూభృన్భయంకిరి ♦ పలుభాటిః॥

42

టీ: మూగురాయరగండాంజ = 'మూగురాయరగండా' అను విరుగుకల; నిరకృష్ణ
రాయభూభృత్ = విరుదగు కృష్ణరాయలయొక్క; భయంకిరప్రబలధాటి = భయంకిర
మైన గొప్పదైనదాడి, వేదండ = ఏనుగులయొక్క; భయద = భయంకిరమైన; శుండా
దండ = దండములవంటి గొండములనుండి; నిర్వాంత = వెడలునట్టి; వమధువుల్ =
తుంపులులు, కైక్ = చూచి, చిల్లు = చల్లడి, వారి + కాగన్ = నిరుకగా, తిత్ +

కర్ణ = ఆ యేనుగు చెవులను, విస్తీర్ణతాళవృంత = వెడలునైన విస్తరికట్టలచే, ఉత్పాత = ఎగురగొట్టుబడిన, ధూళి = పరాగము, చేటలన్ = చేటలతో, నల్లునుమ్ము + కాగన్ = చల్లడి మట్టికాగా; శ్రమ = అలసటచే; బుర్బురత్ = బురబురలాడు, తులంగము = గుఱ్ఱములయొక్క, నాసికా = ముక్కులనుండి, గళత్ = జాటునట్టి పంకింబు = చీమిడి; వైచు = వేసెడి, కర్ణముకాగన్ = బురదకాగా, కుపిత = కోపించిన, యోధ = సైనికులచే, ఆక్షిప్త = విసరబడిన, కుంతకాంతారభేదములు = ఖాళీల, తోడియాటలు; దండపుట్టనలు గాగన్ = కట్టలతో కొట్టుటకాగా, వెనటినుగట = దుష్టులైన శత్రువులయొక్క; ప్రతాపంబు చిచ్చులు = ప్రతాపమును నిష్కలు; ఆమ్మ కరణిన్ = ఆర్పెడి రీతిగా. గడిశములు = సరిహద్దుశములను; చొచ్చి = ప్రవేశించి, కలచి = కలతపెట్టి, అలచున్ = అలసిపోవునట్లు చేయును.

తా. నిష్పమంటలు పెరిగినప్పుడు వాటి నార్పుటకై నిరుచులుగారు, చేటలతో దుమ్ముకొట్టుదురు. బురద వేయుదురు. కట్టలతో మోదుదురు. అట్లే శత్రువుల ప్రతా పాన్ని రేగగా రాయలు సేనలు నడిపించి యుద్ధముచేసి శత్రువుల యుద్ధతి నణగించెను. వారిని జయించెను. ఉత్తేష్టా రూపకము లలంకారము.

—వప్త్యంతములు—

క॥ ఏవంవిధగుణవంతున

కావల్లతురగబహువి ♦ ధారోహకళా

రేవంతున కతిశాంతున

కావిష్కృతకీర్తిధవళి ♦ తాశాంతునకున్.

43

టీ. ఏవంవిధగుణవంతునకున్ = ఇట్టిగుణములుకల; కావల్ = అంతట హను చున్న; తురగ = గుఱ్ఱములయొక్క; బహువిధ + అరోహకళా = పురుకములైన ఎక్కు టలయందు, రేవంతునకున్ = నేర్పుకల; అతిశాంతునకున్ = శాంతి మైన, అవిష్కృత = వ్యాపించిన, కీర్తి = కీర్తి; ధవళి = తెల్లనగా జేయబడిన, అశా + శాంతునకున్ = దిక్కులకొసలుకల, (కృష్ణరాయల కథ్యుడయ పంపరాశివృద్ధిగా, అని మూలక న్వయము) ఏ పద్యముల తరువాత క్రియయంకటచే నిది 'మలకము.'

క॥ పుంఖానుపుంఖసైంధవ

రింఖాసంఘాతజాత ♦ రేఖాగ్రతమో

రింఖద్రిపునృపదహర

ప్రేంఖదసుగ్రసనజతర ♦ భృత్యసిఫణికిన్.

44

టీ. పుంఖానుపుంఖ = ఎడతెగని, సైంధవరింఖాసంఘాత = గుర్రములగిట్టల ప్రోత్సహించుట, జాతరేఖ = పుట్టినధూళియనెడు, ఉగ్రతమో = కాదునీటితో, రింఖత్ = తిరుగాడుచున్న, రిపునృపదహర = శత్రురాజుల తృప్తయగుటందు, ప్రేంఖత్ = నరించెడి, అసు = ప్రాణములయొక్క; గ్రసన = చురుకుటచే, జతరభృతి = కడుపునింపుకొను, అసిఫణికిన్ = కత్తియను పుర్రము కలవానికి.

తా: ఎక్కువ ఆశ్చర్యముతో దండయాత్రచేసి తన కత్తితో శత్రువులను ఖండించి ప్రాణములు గొనువాడు.

క॥ అవిరళ వితరణ విద్యా
నవరాధేయునకు నజ్ఞున ♦ విధేయునకుం
గవితాస్త్రీల్లోలునకున్
ఖిలింక నటద్యశోభి ♦ నల్లలోలునకున్॥

45

టీ. అవిరళ = ఎడతెగన; వితరణవిద్యా = దానమునువిద్యలో; నవరాధేయునకున్ = శ్రోతైక్యమైనవాడు; నజ్ఞునవిధేయునకున్ = పండిత విధేయుడు; గవితాస్త్రీల్లోలునకున్ = కవిత్వమును స్త్రీయంద నక్తగలవాడు; ఖిలింక = ఆకాశముమందరను; నటత్ = నటించు; యశః + అర్థి కల్లోలునకున్ = కీర్తి యను సముద్రముయొక్క కెరటములలాడు. దానైక్యము, పండితపోషకుడు, కీర్తిపంతులు.

క॥ దిగభీశానవ్యాధగ
ధగితేధరుచిప్రతాప ♦ తపనస్ఫురణ
స్థగితద్యుమతీకి నిమిషా
ధగృహీతకళింగరాజ ♦ తనయాగ్రగణిన్.

టీ. దిక్ + అభీశ = ఛిక్కులనులకు; ఆనవ్యా = సహింపరాని, భగదగిత + ఇధరుచి = భగభగమెరుయు; ప్రతాపతపన = ప్రతాపమును సూర్యునియొక్క; స్ఫురణ = కాలతీర్థఃస్ఫురింప; ద్యుమతీకిన్ = సూర్యుడుకలవానికి; నిమిషార్థ = అరనిమిషములో; గృహీత = గ్రహింపబడిన; కళింగరాజ తనయాగ్రగణిన్ = కళింగరాజుకుమానుడు కలవానికి; దిగంబర్వాప్తమైన ప్రతాపము కలవాడు. కళింగరాజును సులభముగా ఓడ్చేట్టుకొన్నవాడు.

క॥ కరుణాకర వేంకటవిభు
చరణస్మరణప్రసంగ ♦ సంకతమతి కే
శ్వరసంహార మహీభు
వ్యరసందన కృష్ణరాయ ♦ సంకటతికిన్.

47

టీ. కరుణాకర = దయకులమును; వేంకటవిభు = వేంకటేశ్వరునియొక్క; చరణ స్మరణ ప్రసంగ = పాదస్మరణమునకు; సంకతమతికిన్ = అసక్తమైన మర్దికలవాడు; ఈశ్వర...నందన = ఈశ్వరరాజుకొడుకు సరసింహరాయల సుపుత్రుడగు, కృష్ణరాయ ధరణి పతికిన్ = కృష్ణరాయలపతి మహారాజునకు.

కథాప్రారంభము

న. అభ్యుదయపరంపరాభివృద్ధిగా నాయొనర్పించుకొనిన స్వామి చిషమనుసంభవంబను మహాప్రబంధంబునకుఁ గథాశ్రమం బెట్టిదనినః జైమినిముని స్వాయంభువ మనుకథాశ్రవణానంతరంబున మీఁద నెవ్వండు మనువయ్య నెఱిగింపు మనవుడుఁ బక్షులు మార్కండేయుండు కోష్ఠికిం జెప్పినప్రకారంబున నిట్లని చెప్పం దొడలగె.

టీ: అభ్యుదయపరంపరాభివృద్ధిగాన్ = శ్రేయస్సులపరంపర కభివృద్ధి కల్పనలు; నాయొనర్పన్ + పూనిన = సేసుచింప ప్రారంభించిన; మహాప్రబంధమునకున్ = అష్టాదశ వర్ణనలుకల గద్యపద్యయుతమైన గ్రంథమునకు; కథాశ్రమము = కథవర్ణన; ఎట్టి + అనినన్ = ఎట్టిదనగా; జైమినిముని = జైమినియనుచుని; స్వాయంభువ... అనిన బున్ = స్వాయంభువమనువుయొక్క కథను విన్నతరువాత; మీఁదన్ = అపైన; ఎవ్వండు = ఎవడు; మనువు + అయ్యెన్ = మనువుగావచ్చెను; ఎఱిగింపుము; అనవుడున్ = అనగా; పక్షులు = ధర్మపక్షులు; చెప్పన్ + తొడలగెన్ = చెప్పినారంభించెను;

జైమినిధర్మపక్షుల ననుగగా-అవి మార్కండేయుడు కోష్ఠికి చెప్పినవి.

మ॥ వరణాద్వీపవతీ తటాంచలమునన్ నప్రస్థితచుంబితాం
బరమై సౌధసుధాప్రభాధవళిత ♦ ప్రాతేయరుజ్జుండలీ
హరిణంబై యరుణాస్పదం బనగ నా ♦ ర్యానర్తదేశలబునన్
పుర మొప్పన్ మహికంఠతరళ ♦ స్ఫూర్తి నిడుంబించుచున్.

టీ: ఆర్యానర్తదేశంబునన్ = వింధ్యహిమవత్సర్వతముల మధ్యేశమున; వరణాద్వీపవతీ = వరణానదియొక్క; తట + అంచలమునన్ = తీరప్రాంతమున; మహికంఠంబై = ప్రాకారములచే; చుంబిత + అంబరమై = తాకబడినయాకాశములచే; సౌధ = మేడలయొక్క; సుధాప్రభాధవళిత = సున్నపుకొంతిచే తెల్లగాజేయబడిన; ప్రాతేయరుజ్జుండలీ + మండలీ = చంద్రమండలమందలి; హరిణంబై = జింకకలదై; మహి = భూమియొక్క; కంఠహార = కంఠహారముయొక్క; తరళస్ఫూర్తిన్ = హారముమధ్యనుండు నాయకమణియొక్క కొంతిని; విడుంబించుచున్ = అనుకరించుచు; అరుణాస్పదంబు + అనగన్ = అరుణాస్పదమున పేరుతో; పురము = పట్టణము, ఒప్పన్ = ప్రకాశించుచు.

తా: ఆర్యావర్తదేశమున, వనజానది యొడ్డున అరుణాస్పదమును పట్టణము కలను. అది ఆకాశమునంటెడి ప్రాకారపు గోడలు, చంద్రమండలములోని జింకను కూడ ప్రకాశింపజేయు తెల్లనిమేడలు కలిగి భూదేవికి కంఠహారములో నాయకమణి వలె నున్నది. ఆలం. అతిశయోక్తి, ఉపమ, ఉత్పేక్ష.

సీ॥ ఆచటి విప్రులు మెచ్చు ♦ రఖిలవిద్యాప్రాధి

ముది మది దప్పిన ♦ మొదటివేల్పు

నచటిరాజులు బంటు ♦ నంపి భార్గవునైన

బింకానఁ బిలిపింతు ♦ రంకమునకు

నచటిమేటికిరాటు ♦ లలకాధిపతి నైన

మును సంచి మొద లిచ్చి ♦ మనుప దక్షు

లచటినాలనజాతి ♦ హలముఖాత్తవిభూతి

నాదిభిక్షువుభైక్షి ♦ మైనమాన్సు

గీ॥ నచటివెలయాండ్రు రంభాదు ♦ లైన నొరయఁ

గాసె కొంగున వారించి ♦ కడపఁ గలరు

నాట్యరేఖాకళాధురం ♦ ధరనిరూఢి

నచటఁ బుట్టిన చిగురుఁగొ ♦ మైన చేవ.

50

టీ: ఆచటివిప్రులు = ఆపట్టణమందలి బ్రాహ్మణులు; అఖిలవిద్యా ప్రాధిక్ = అన్నివిద్యలందలి నేర్పుతో; మది...వేల్పున్ = ముసలితనముచే మలిచెడిన (ట్లుండిన) బ్రహ్మను; మెచ్చును. ఆచటిరాజులు. బంటునంపి = భటునివంపి; భార్గవునైనన్ = పరశురామునైనను; బింకానన్ = బింకముతో; అంకమునకున్ = దగ్గరకు; మేటికిరాటులు = గొప్పవారగు కోమటు; అలకాధిపతి నైనన్ = కుబేరునైనను; మును = ముంగుగా; సంచి మొదలు = మూలధనము; ఇచ్చి; మనుపన్ = రక్షించుటకు; దక్షులు = సమర్థులు; నాలనజాతి = శూద్రులు; హలముఖాత్త = నాగలికొనచే సంపాదించబడిన; విభూతి = సంపద; ఆదిభిక్షువు = బిచ్చగాండ్రలో మొదటివాడైన శివుని యొక్క; భైక్షి మైనన్ = బిచ్చమెక్కుకొనుటనకూడ; మాన్సున్ = మాన్సును; వెలయాండ్రు = వేద్యులు; నాట్యరేఖాకళా = నాట్యమునకళలో; ధురంధరనిరూఢిన్ = ఎక్కువ నేర్పుచే; రంభాదులైనన్ = రంభ మున్నగునప్పగియై లైనను, ఒరయన్ = ఎగుర్కొనగా; కాసెకొంగునన్ = చీరచెఱుగుతో; వారించి = ఊరకొనబెట్టి; కడపగలరు = వేర్పెంతురు; చిగురుకొ మైనన్ = లేలేచిగురుకూడ (దత్తమండలములలో చివురుచెట్టును నొకరకపు చెట్టున్నది. ఆచెంతమందిరినను చేవపట్టును. అట్టిదికూడ అక్కడ చేవపట్టునని భావము.) చేవ = గట్టితనముకలది.

తా: ఆపట్టణములోని బ్రాహ్మణులు చదువులో బ్రహ్మను మెచ్చురు. రాజులు పరశురామునైన దగ్గరకు పిలిపింతురు. కోమటు కుబేరునికైన నప్పచెట్టగలరు.

కూద్రులు పంటపండించి శివుని బిచ్చమెత్తుకొనుటను మాన్పగలరు. వేద్యులు నాట్య కళలో రంభాదులు పోటీచేసినను వైటతో నివారించుదురు. అచ్చట చిగురు కొమ్మైనను చేవగానుండును. అలం. అతిశయోక్తి.

ఉ॥ ఆపురిఁ బాయకుండు మక ♦ రాంశశశాంకమనోజ్ఞమూర్తి భా
మాపరశేషభోగి వివి ♦ ధాధ్వరనిర్మలధర్మకర్మదీ
తూపరతంత్రుఁ డంబురుహ ♦ గర్భకులాభరణం బనారతా
ధ్యాపనతత్పరుండు ప్రివ ♦ రాఖ్యుఁ డతేఖ్యతనూమిలాసుడై. 51

టీ. ఆపురిన్ = అపట్టణమును; మకరాంక = మన్మథునివలె; శశాంక = చంద్రుని వలె; మనోజ్ఞమూర్తి = అందమైన దేహముకలవాడు; భాషా + అపరశేషభోగి = భాషలో రెండవ యాదిశేషుడు; (అదిశేషుడు పతంజలిగా నవతరించి వ్యాకరణ భాష్యము వ్రాసి భాషను కట్టడియు చేసినవాడు. ఇతడుకూడ అంతటివాడని భావము.) వివిధ + అధ్వర = సమస్తయోగములందు; నిర్మలధర్మకర్మ = స్వచ్ఛమైన ధర్మకార్యము లందు; దీక్షాపరతంత్రుడు = దీక్షయందాసక్తికలవాడు; అంబురుహగర్భకుల + ఆభరణంబు = బ్రాహ్మణజాతి కలంకారమైనవాడు; అనారత = ఎల్లప్పుడూ; అధ్యాపన = బోధముల జరిపించుటయందు; తత్పరుండు = అసక్తికలవాడు; ప్రవన + ఆఖ్యుడు = ప్రవ రుడను పేరుకలవాడు; అతేఖ్య = వ్రాయుటకు వీలుకాని; తనూమిలాసుడై = నూపు రేఖలుకలవాడై; పాయక = విడువక; ఉండున్ = ఉండును. అలం. మానునోపమా.

అ॥ వానిచక్కదనము ♦ వై రాగ్యమునఁ జేసి

కాంక్షసేయు జార ♦ కామినులకు

భోగబాహ్యమయ్యె ♦ బూచినసంఘెగ

పొలుపు మధుకరాంగ ♦ నలకుఁ బోలె.

52

టీ. వాని చక్కదనము = వానియందము; వైరాగ్యమునఁజేసి = విరాగముకల్గు టచే; కాంక్షసేయు = ఆతనికోరిక; జారకామినులకున్ = జారశ్రీలకు; పూచిన సంఘెగపొలుపు = పూచినసంఘెగయొక్క అందము; మధుకర + అంగలకుబోలెన్ = అడుతు మ్మెదలకువలె; భోగబాహ్యము = ఆహారవినివరానిది; అయ్యెన్ = అయ్యెను;

తా: తుమ్మెద అన్నిపువ్వులమీద వ్రాలునుగాని సంఘెగపువ్వుపై వ్రాలకు. వ్రాలినచో అది వెంటనే చనిపోవునట, అందుచే తుమ్మెదల కది పనికిరావట్లే ఆత డెంత అందమైనవాడైనను జారవృత్తి లేనివాడగుటచే జారకామినులకు పనికిరాని వాడయ్యెను. అలం. ఉపమా.

ఉ॥ యోవనమలను మిచ్చయ్య : • సాశ్వతమనై కమనీయకౌతుక
శ్రీవిధి: నూరియిన్ గొలిచి • చేరిన కూమి సోమనమ్మ సా
భ్యావమా యై భవం సుఖ • లై తలినండులు నూడి దేవియన్
దేవనవోదనాంకి యాలు • నీర్మలం గాపున మొప్ప నానికిన్. 53

టీ. యోవనమలను = సుమనసము; మిచ్చయ్యన్ = యాగముచేసిన
వాడును; భవం + సాశ్వతమనై = భవంతుడునై; సోమనమ్మకౌతుక శ్రీవిధి = వివాహ
మంగు; కూకటుల్ = సిల్లాటులు; కొలిచి = కొలిచినాడే; (ఇద్దరి చిరుత యావను
సరిమాచి); చేరిన = కండ్లచేరిన; కూరిమిసోమనమ్మ = ప్రభువైన సోమిదే; (సోమ
యాజ్ఞభ్యో సోమిదే) సాశ్వత + అమరము = సుఖముచేసినట్లనై; భవం =
సేవింపగా; సుఖమై = సుఖములనానంద రక్షదంధ్రులు; కూడికరిసియుండి; దేవి
యన్ దేవనవోదన = సార్వతీ పరమేశ్వరులవ; అంకి; ఇంటిప్పుకన్ = ఇల్లుచక్క
బెట్టగా; నానికిన్ = స్రవకుని; కాపునను; మొప్పన్ = జగదున్నది.

నా. అనియ భవంతునై, దేవతాకోదన భ్యో రిచ్చు చేరినగా సమనమనను
ననే యల్లుముచేసె రక్షదానకులతో సుఖమై ముల్ల వృద్ధులన్ సుఖముగా కాపు
రము చేయుచుండును.

సీ॥ వరజాతరంగిణీ • దరవికస్వరూమాత్మ

కమలకపాయగం • భవన హంబి

ప్రహృషపవనాంకు • నమలు నైకొనువేళి

వామనస్తుతి హ • స్వామున తేచి

నచ్చామి • కనించుచి • చ్చులు కేగి మిగోర్చుట

సమనస్సాన • మాచించి

కాంక్షప్రత్యయా దీప్తి • నామితో జపియించి

నైకత్వవి: గర్భ • నాశ్శ కెజుంగి

గీ॥ కనిమిమ్మ శ కిమునుచు • బాహుపదార్థ

తేజయు నుదికిన మడుగు • నమలు గొంచు

ప్రహృషావలు వెం • గోహృషంకు

నచ్చు నింటికిఁ బుజ నన్న • మెచ్చి ముడి

54

టీ. వరజాతరంగిణీ = వరజాతరంగముక్క; దరవికస్వరూ = కొద్దిగావికసించిన;
నూత్నకమల = క్రొత్తతామరపువ్వులయొక్క; కపాయగంధము = మృదుకాచి పాన
నను; హంబి = భూరి: ప్రహృషపవన + అంకురములు = తేలవనేలమీదు పిల్ల
గాలులు; నైకొనువేళి = మీదికితగులవచ్చుక; వామనస్తుతిపత్వమునన్ = వామన

స్తోత్రముచేయుచు; లేచి = నిద్రలేచి; స+ఛాతు+డు+ఆగుచున్ = శిష్యులతో కూడిన వాడై; నిచ్చులున్ = నిత్యమును; ఏగి = వెళ్ళి; ఆ+ఏలు+ఆన్ = ఆ నదియందు; అఘ మర్ణస్నానము = పాపముపోవుటకై చెప్ప మంత్రములు = అఘమర్ణ మంత్రములు. వాటితో జేయు స్నానము; ఆచరించి = చేసి; సాంధ్యకృత్యమున్ = సంత్యావధానమును; తీర్చి = చేసి; సైకతస్థలిన్ = ఇసుకతీర్నైపు; సావిత్రి = గాయత్రిని; జపింపించి = కర్మసాక్షికిన్ = నూర్యునికి; ఎఱిగి = నమస్కరించి; ఘల = పండ్లు; సమిత్ + కుశ = సమిథలుదర్భలు. కుసుమాది...తలియున్ = పూలుమున్నగు పదార్థములను; ఉదికినమడుగుదోవతులు = ఉదికి మడత పెట్టిన పంచెలు; కొంచున్ = తీసికొనుచు; బ్రాహ్మణులు = వటువులు; వెంటన్ + రాన్ = వెనుక నేరాగా; ప్రజ = జనులు; తన్నున్; మెచ్చి; చూడన్ = చూచుచుండగా; బ్రాహ్మణుండు = ప్రవరడు; ఇంటికిన్; వచ్చున్.

శా॥ శీలంబుం గులమున్ శమంబుదమమున్ ♦ జెల్లంబులే బ్రాయముం
బోలం జూచి యితండు పాత్రుడని యే ♦ భూపాలుడీ వచ్చినన్
సాలగ్రామము మున్నుగాఁగొనఁడుమా ♦ న్యత్రేత్రముల్ పెక్కుచం
దాలంబండు నొకప్పుడుండఱుంగదిం ♦ లుంబాడియుంబంటయున్ . 55

టీ: శీలంబున్ = మంచిశీలమును; కులమున్ = వంశమును; దమమున్ = బహిరిం ద్రియ నిగ్రహమును; శమమున్ = అంతరిం ద్రియ నిగ్రహమును; జెల్లంబున్ = అందము; లేబ్రాయమున్ = పడుచువనమును; బోలన్ = తగియుండగా, చూచి = ఆలోచించి; ఇతండు; పాత్రుడని = దానమిచ్చుటకు (ప్రతిగ్రహమునకు) తగినవాడని; ఏభూపాలుడు = ఏరాజు; ఈన్ + వచ్చినన్ = ఇయ్యబోగా; సాలగ్రామమున్నుగా = సాలగ్రామము మొదలు; కొంచున్ = పరిగ్రహింపడు; మాన్యత్రేత్రముల్ = ఈనాములు; పెక్కుచందాలన్ = పలురీతులుగా; పండున్; ఇంటన్ = ఇంటిలో; ఒకప్పుడున్ = ఎప్పుడైన; పాడియున్, పంటయున్; తరుగడు.

తా: ప్రవరుని పాత్రతమచి తగినవాడని ఏరాజైన ప్రతిగ్రహమునకును దోషములేని సాలగ్రామము మొదలైనవి తెచ్చి యియ్యబోయినను పరిగ్రహించుకొన మాన్యములు పండుచున్నవి. ఇంటిలో పాడి సమృద్ధిగా నున్నది.

తే॥ వండ నలయదు వేవురు ♦ నచ్చిరేని

నన్నపూర్ణకు నుద్దియా ♦ నతనిగృహిణి

యతిధు లేతేర నడికిరే ♦ యైన బెట్టు

వలయుభోజ్యంబు లింట న ♦ వ్వారి గాగ.

టీ: అన్నపూర్ణకున్ = కాశీవిశ్వేశ్వరుని భార్యయగు నన్నపూర్ణాదేవికి; ఉద్దియా = పాటియైన; అతనిగృహిణి = ప్రవరుని భార్య; వేవురు = శ్రేయమంది, వచ్చిరేని = వచ్చినను; వండన్ + అలయదు = వండుటకు విసుగుకొనదు; అతిధులు = అన్నము కోరివచ్చునట్టివారు; ఏతేరన్ = రాగా; నడికిరేయెనన్ = అర్ధరాత్రమైనను; ఇంటన్

= ఇంటియందు; అన్యోన్యముగా = కన్యకలముగా; కలయు సోద్యములు = కలవలసిన సామగ్రిలు; కట్టన్ = కట్టుట.

నా: సుమత్యా వందె కట్టించి ఆతిథుల తృప్తిపొందించుటలో ఆనందమును పాటిస్తాను. కన్యకలను గాననకు, అర్చనాద్రవ్యముకొనించు, విమలముగా కలవలసిన సుమత్యములను వందె తృప్తిగా కట్టించు.

నీ! తీర్థసంవాసం ప్రాంతం చిరం నివస

నెదురుగా నేను నాన్వేషితమైన

నేగితత్వములు కెఱుగి యింటికి దెచ్చు

దెచ్చి నన్ను నీ! తీర్థ మిచ్చు

నిచ్చి యిష్టాన్న సం తృప్తులు గాఢ జేయు

జేసి కూర్చున్నచోఁ కేరనచ్చు

వచ్చి యిష్టం గెల్లు ననభిప్రాయము

తీర్థసంవాసం ప్రాంతం చిరం నివస

నీ! నడిగి యోజనపరిమాణ మాయు నదసి

పోవలయుఁ జూడ ననుచునూ దుర్గులు నిగుడ్చు

నూదినము తీర్థసందర్శన గాభిలాష

మాతృ నామోదం నత్తుర నాగ్నిహోత్ర

57

నీ! సుమత్యా వందె కట్టించి ఆతిథుల తృప్తిపొందించుటలో ఆనందమును పాటిస్తాను. కన్యకలను గాననకు, అర్చనాద్రవ్యముకొనించు, విమలముగా కలవలసిన సుమత్యములను వందె తృప్తిగా కట్టించు. నీ! తీర్థసంవాసం ప్రాంతం చిరం నివస నెదురుగా నేను నాన్వేషితమైన నేగితత్వములు కెఱుగి యింటికి దెచ్చు దెచ్చి నన్ను నీ! తీర్థ మిచ్చు నిచ్చి యిష్టాన్న సం తృప్తులు గాఢ జేయు జేసి కూర్చున్నచోఁ కేరనచ్చు వచ్చి యిష్టం గెల్లు ననభిప్రాయము తీర్థసంవాసం ప్రాంతం చిరం నివస నీ! నడిగి యోజనపరిమాణ మాయు నదసి పోవలయుఁ జూడ ననుచునూ దుర్గులు నిగుడ్చు నూదినము తీర్థసందర్శన గాభిలాష మాతృ నామోదం నత్తుర నాగ్నిహోత్ర. అపమమనోమహాజీ; అనుజ్ఞము = ప్రతిజ్ఞమును; తీర్థసంవాసం = తీర్థముల మాడవలెనని కోరిక; ఆత్మన్ = మనసులో; ఉపాసన = శోభనము; తీర్థసంవాసము = తీర్థయాత్రలు చేయువారు; వచ్చినారు + వచ్చినారు; దర్శనం + ఎంతగానూ = ఎంతమారుమైనను; ఎదురుగాన్ + ఏగున్ + ఏగి; తత్వములగుట = వారిసాదములగు; ఎఱి = ననుస్కరించి; ఇంటికిన్ + తెచ్చున్ = ఇంటికి తీసుకొవచ్చును; తెచ్చి; నన్ను క్షన్ = మంచిదక్షిణ; ఆతిథ్యము = ఆతిథి పూజన; ఇచ్చున్ = చేయును; ఇష్ట + అన్నసంతృప్తులగాన్ = ఇష్టమైన అన్నము, సద్భావములతో తనవిపాంశములగా; చేయున్; చేసి; కూర్చున్నచోన్ = కూర్చుండగా; చేరవచ్చున్ = దగ్గరకుచేరు; వచ్చి; ఈ + ధగన్ = ఈధూమిలో; కల్లు; వనధి = సుమద్రములు; పర్వత, సరిన్ + తీర్థ = కొండలు, నదులు, తీర్థములయొక్క; మాహాత్మ్యముల్ = మహత్త్వమును; తెలియన్ = తెలియనట్లు; అనుగన్; అడిగి; యోజనపరిమాణము = ఎన్నిగూమడలగూముననో, అరయున్ = తెలిసికొనును; అరసి పోవలయున్; చూడన్ = చూచుటను; అనుచున్; దుర్గులు = నిట్టూర్పులు; నిగుడ్చున్ = విడుచును; ముక్తపదగ్రహము శబ్దాలంకారము.

క॥ ఈవిధమున నభ్యాగత

సేవాపరతంత్ర)సకల ♦ జీవనుఁ డయి భూ

దేవకుమారకుఁ డుండఁ

గా విను మొకనాఁడు కుతప ♦ కాలము నందున్.

58

టీ: ఈవిధమునన్ = ఈరీతిగా; ఆభ్యాగతసేవా = ఆతిథిసేవయును; పరతంత్ర = ఆసక్తికల; సకలజీవనుడయి = జీవితమంతయుకలవాడై; భూదేవకుమారకుడు = బ్రాహ్మణయువకుడు; ఉండంగన్, వినుము, ఒకనాడు, కుతపకాలమునందున్ = మధ్యాహ్నము దాటిన తర్వాత. (ముంగుపద్యమునకు సమన్వయము)

సీ॥ ముడిచినయొంటి ♦ కెంజడమూయ మున్ననై

మెగముతోలు కిరీట ♦ ముగ ధరించి

కకపాలకేదార ♦ కటక ముద్రితపాణిఁ

గుఱుచ లాతాముతోఁ ♦ గూర్చి పట్టి

యైగేయమైన యొ ♦ డ్డాణంబు లవణిచే

నక్కళించిన పొట్ట ♦ మక్కళించి

యారకూటచ్చాయ ♦ నవఘళింపఁగ జాలు

బడుగుదేహంబున ♦ భస్మ ముఁది

గీ॥ మిట్టయురమున నిడుయోగ ♦ పట్టె మెఱయఁ

జెవుల రుద్రాక్షపోగులు ♦ చవుకళింపఁ

గావికుంబుసంబు జలకుండి ♦ కయును బూని

చేరె దగ్ధేహ మాషధ ♦ సిద్ధుఁ డొకఁడు.

59

టీ: ముడిచిన = ముడివేసిన; ఒంటి = ఒక్కటిగానున్న; కెంపు+నవ = ఎరుపు రంగునజడ; మూయగట్టు; మూడు+వన్నె మెగము = మూడురంగులు కలమ్మగము (పులి) యొక్క, తోలు = చర్మము; కిరీటమున్ = తలపాగగా; ధరించి. కకపాల = కకపాలను (సశ్యాసులు చంకలోపెట్టుకొను తోలునంచి) కేదారకటక = పంచలోహ మలతో చేయబడిన కడియముచే; ముద్రిత = ఒత్తుకొనిన; పాణిన్ = చేతియందు; గుఱుచలాతాముతోన్ = పొట్టిదగుయోగదండముతో; గూర్చిపట్టి = అదిమిపట్టుకొని యోగేయమైన = అడుజంకతోలుతోచేసిన; ఒడ్డాణంబులవణిచేన్ = నడ్డికిలింపుకొన్న పట్టాయొక్క చిగువుచే; అక్కళించిన = లోనికణముకొన్న; పొట్ట = కడుపును; మక్కళించి = ఉబ్బించి; అరకూట+చ్చాయన్ = ఇత్తడిరంగును; అవఘళింపఁగజాలు = తీరవృత్తిరింపదగిన; బడుగుదేహంబునన్ = చిక్కినకరీరమున; భస్మము = విభూతిని, అలది = పూసికొని; మిట్టయురమున = పట్టెమెఱముపై; నడుయోగపట్టె =

పాదవైసయోగపట్టె (యోగశ్వాసము చేయుచున్నట్లు గుర్తెఱిగింపెను వంటిది) మెరయన్ = స్రవకాశి.పగ; శివలన్ = శివులంగ; రుద్రాక్షపాగులు = రుద్రాక్షలనెడి శివులకమ్ములు; చివ్చకశింసన్ = జీవగమండగ; కావిరుషసంయన్ = కాషాయపురంగు బట్టయును; జలరుండకయును = కమండలువును; పూని = ధరించి. ఒకడు; ఔషధ సిగ్గును = ఔషధసిగ్ధకలనాడు; రెడ్డశామున్ = ఆస్రవమని యింటిని; చేరెన్ = చేరెను.

తా: రెలరు పులితోలు లోపిగానెట్టుకొన్నాడు. పంచలోహముల కడియమున్నచేతితో కిక్కిసాలము, యోగపంచమును నొక్కిపట్టుకొన్నాడు. నడికి జింకతోలునోచేసిని పూర్ణాయు, మెడలో యోగపట్టెయు నున్నవి. సచ్చని శరీరమునకు ఓధూతిపూసికొన్నాడు; శివులరు రుద్రాక్షపాగు లూగుచున్నవి; కావి మాక్కాతోడిగొని కమండలువును చేరువట్టి సిగ్ధశాకి కు స్రవమని యింటికి వచ్చెను.

తే॥ ఇట్లు చనుడెంచు పనిమ యో ♦ గీంచు గాంచి

భక్తిసంయుక్తి నెనుకేగి ♦ ప్రణాతుః కగుచు

సగ్ధ్యశాద్భాసపూజనం ♦ శాచనించి

యిష్టమృష్టాన్నకలన నం ♦ తుష్టః చేసి.

60

టీ: ఇట్లు = వైసశివిన రీతిగా; చనుడెంచు = వచ్చెడి; పనిమయోగీంద్రున్ = ఉత్తమయోగిని; కాంచి = చూచి; భక్తిసంయుక్తన్ = భక్తితో; ఎగురేగి = ఎదురుగా వెళ్ళి; ప్రణాతుః + ఆగుచున్ = సమస్కరించినవాడై; ఆర్ఘ్య = చేతులు కడిగికొనుటచేసి; పూజ్య = కాళ్ళుకడిగికొనునీయ; ఆదిపూజనం = మొదలైన విచ్చుపూజను; ఆచరించి = చేసి; ఇష్టమృష్ట + ఆన్నకలనన్ = ఇష్టమైన ఆన్నమునువండి తృప్తిగా నెట్టుచుచే; సగ్ధ్యశాసన్ = సంతోషించినవానినిగా; చేసి (ముందున కన్నయును)

క॥ ఎంచుండి సెంచు జోవుచు

నిలచు కేసెంచి గార ♦ లిప్పడు విన్న

ద్వంద్వత సేడు గదా మ

స్కానిమా పతిత్రమయ్యె ♦ మాన్యడ నైతిన్.

61

టీ: విద్యద్వందిత = సండితులచే సమస్కరింప బడనాదా! ఎంచుండి = ఎక్కడి నుండి; ఎంచున్ = ఎక్కడికి, పోవుచున్; ఇంచులకున్ = ఇక్కడికి; ఏతెంచివారలు = వచ్చిరి? మత్ + మందిరము = నాయులు; ఇష్టడుగద; పవిత్రము + అయ్యెన్; మాన్యడన్ = పూజింపదగినవాడును; నితిన్.

క॥ మీమాటలు మంత్రంబులు

మీమెట్టినయెడ బ్రయాగ ♦ మీసాద పతి

త్రామల తోయము లలఘు

ద్యోమార్గర్పురాంబుపాన ♦ చుక్తము లుర్విన్.

62

టీ: ఉర్విన్ = భూమియందు; మీమాటలు; మంత్రంబులు = వేదవాక్యములు; మీమెట్టినయెడ = మీరుత్రొక్కినచోటు; ప్రయాగ = పవిత్రమైనది; మీపాద = మీయడుగులయొక్క; పవిత్ర + అమలతోయములు = పవిత్రమగు స్వచ్ఛమైనవి; అలఘు = గొప్పదైన; ద్యోమార్గ = స్వర్గమందలి; యుర+అంబు = స్రవాహోదయమునకు; పానరుక్తములు = పునరుక్తివంటివి (వాటితో సమమైనది)

తా: మీమాటలే వేదవాక్యములు; మీరుత్రొక్కినచోటు పవిత్రక్షేత్రము. మీకాళ్లు కడిగినది గంగోదకము వంటిది.

ఉ. వానిదిభాగ్యవైభవము ♦ వానిదిపుణ్యవిశేష మెమ్మెయినే
వాని దవంధ్యజీవనము ♦ వానిది జన్మము వేఱుసేయకె
వానిగృహంతరంబున భ ♦ వాద్యశ యోగిజనంబు పావన
స్నానవిధాన్నపానముల ♦ సంతస మందుచు బోవు నిచ్చలున్.

టీ: భవాద్యశయోగిజనంబు = మీవంటియోగులు; ఎవ్వని గృహంతరంబున = ఎవనియింటిలో; వేఱుసేయక = భేదములేక; పావన = పవిత్రమైన; స్నానవిధా = స్నానవిధి; అన్నపానములన్ = అన్నముతినట; నిరుత్రాగుటలతో; సంతసము + అందుచున్ = తృప్తిపొందుచు; నిచ్చలున్ = నిత్యమును; బోవున్ = వెళ్ళుచుండునో; వానిది = వానిదే; భాగ్యవైభవము = అదృష్టము; పుణ్యవిశేషము = ఎక్కువపుణ్యము; ఏ+మెయిన్ = ఏరితిగానైనను; అవంధ్యజీవనము = సఖలమైన జీవితము.

తా: యోగీశ్వరా! మీవంటివారెవరింటివద్ద భేదమెందుకై యున్నవచ్చినట్లు స్నానపానముల తృప్తిపొందుదురో వారిచే అదృష్టము. వాని జీవితమే సఖలమైనది వాడేపుణ్యాత్ముడు.

తే॥ మానినాథ! కుటుంబ జం ♦ బాలపటల

మగ్నమాద్యశగృహమేధి ♦ మండలంబు

నుద్ధరింపంగ నౌషధ ♦ మొందు గలదె

యుష్మదంఘ్రిరజోలేశ ♦ మొకటిదక్క,

64

టీ: మానినాథ = యోగీశ్వరా! కుటుంబ...మండలంబు; కుటుంబ = కుటుంబమును; బాలపటల = బురదలో; మగ్న = దిగబడిన; మాద్యశ = మోహంతి; గృహమేధిమండలంబున్ = గృహస్థుల సమదాయమును; ఉద్ధరింపంగన్ = లేపనెన్నటకు; యుష్మత్ = తమయొక్క; అంఘ్రి = పాదములయొక్క; రజః+లేశము = ధూళిరవ్య; ఒకటితక్కన్ = ఒక్కటితప్ప; ఒండు = మరొక; ఔషధము = మందు; కలదె?

తా: మునీంద్రా! సంసారమును బురదలో కూరుకొనిపోయిన మావంటివారి సుద్ధరించుటకు మీవంటివారి పాదధూళితప్ప వేరే ఔషధము లేదు. రూపకాలంకారము.

క. నానిని మునియిట్లునాన

తానా! నిను మావంటి వైధి ♦ కానతి కెల్లన్

మీవంటిగృహస్థులు సుఖ

జీవనమాను గావ తీర్థ ♦ సేవయు నొనఁపన్.

65

టీ: నాన = నానా. నిని, ముని = పరమ; వైధి + అనున్ = ఇట్లుపలికెను.
వత్సా = నాయనా! నిను. మావంటి వైధి + అనున్ = మావంటి తీర్థయాత్రలుసేయు
వారికి; ఎల్లన్ = అందఁకును; మీవంటి, గృహస్థులు సుఖజీవనమున్ = గృహస్థులు
సుఖముగానుండుటచేపునీ; తీర్థక్షేత్రమున్ = తీర్థయాత్ర-ము; సేవంచున్ = అంగీచిం
చుగా; సేవన్ = ఆగునున్నదిగా!

తా: మీవంటి లతిగమర్యాదలుచేయు గృహస్థులు చిల్లగానుండుననే మా
వంటివారిందుచు చూచుగా తీర్థయాత్రలు చేయుచున్నారు.

సీ. కెలంకులు చున్న పొం ♦ గెటిజుచు గృహమేధి

యజమానుఁ డుండిసి ♦ తార్థవేటి

పండిన పెరటికి ♦ లృకము నాస్తవ్యండు

దొడ్డిఁ బెట్టినవేల్పు ♦ గిడ్డి కాఁపు

నడలేనియమృతంపు ♦ నడఁగొవి సంసారి

సవిధమేరునగంబు ♦ భవనభర్త

మగుదేశపమధ్య ♦ మ ప్రియ కులపతి

చూడఁటి కొదవు న ♦ స్వము కుటుంబి

తే. బుధుఁ పం గ్నలభ భిక్షుక ♦ బ్రహ్మచారి

జటి పరివ్రాజ కాతిథి ♦ క్షిపణ కాన

సూత కావాలికాద్యనా ♦ ధులకుఁ గావ

భూసుని త్తమ ! గార్హస్థ్య ♦ మునకు సహిమి!

66

టీ: గృహమేధి = గృహస్థు; పం...అనాగులకున్ = పరమ - చెవిటివారు.
పంగు = కుంటివారు; అంధ = బ్రహ్మచారి; భిక్షుక = బిచ్చగాండ్రు; బ్రహ్మచారి =
వడుగులు; జటి = జడలు కలవారు; పరివ్రాజక = సన్యాసులు; అతిథి = అగమకులు;
క్షిపణక = బాధభిక్షుకులు; అనూత = దిగంబరులు; కావాలిక = ఒకమతమువారు;
అది = మొదలైన; అనాగులకున్ = దిక్కులేని వారికి; కలకులన్ = ప్రక్కన;
ఉన్న; తంగటి జమ్మ = తంగటి చెట్టునకు పట్టిన తేనె తెరవంటివాడు;
పండిన = పండ్లుకొచ్చిన; పెరటికల్పము = దొడ్డిగోని కల్పవృక్షము; వాస్త

వృండు, యజమానుడు = గృహస్థు; అంకస్థిత = దగ్గరలోనున్న; అర్థశేటి = భగవంతుడు; దాచినపెట్టె; దొడ్డిన్ = దొడ్డిలో; పెట్టెన్ = ఉంచిన; వేల్పుగిడ్డి = కామధేనువు; కాపు = గృహస్థు; కడలేని = అంతములేని; ఆమృతంపు = ఆమృతముయొక్క; నడబావి = నడవకలబావి; సవిధ = సమీపముననున్న; మేరునగంబు = మేరునర్మలము; మరుదేశపథమధ్యమ = నీరులేనిచోటికి మధ్యనున్న; ద్రుప = చరితంబిది; వలసలి = గృహస్థు; ఆకటికిన్ = ఆకలివేళకు; ఒడవు = దొరికిన; సస్యము = పైరు; (వంటివాడు) కుటుంబి = గృహస్థు; కాన = అంగుచే; భూసుర + ఉత్తమ = బ్రాహ్మణుని శ్రేష్ఠుడా! గార్హస్థ్యమునకున్ = గృహస్థాశ్రమమునకు; సరియే = (ఇతరాశ్రమములు) సాటియగునా? ఇందు తండ్రిజిహ్ను మొదలైన పదార్థములు తేలికగా చూడవలసివి. అట్టివాడు గృహస్థుడని చెప్పబడినది. అలం. రూపకోశేభములు.

క. నావుడు బ్రవరుం డిట్లను

దేవా! దేవర సమస్త తీర్థాటనముం

గావింపుదు రిలవై నటు

గావున విభజించి యడుగఁ గౌతుక మయ్యెన్.

68

టీ. నావుడున్ = అట్లనిన తర్కాత; ప్రవరుండు; ఇట్లు + అనున్; దేవా! దేవర = పూజ్యులైనవారు; ఇలవైన్ = భూమిమీద; సమస్త తీర్థ + అటనమున్ = అన్ని తీర్థముల తిరుగుటను; కావింపుదు = చేయుదురు; అటుగావునన్ = అంగుచే; విభజించి = (ఒక్కొక్కవిషయమున) వేరుపరచి; అడుగన్ = అడుగుటకు; గౌతుకము = వేడుక; అయ్యెన్ = అయినది.

శా. ఏ యే దేశములన్ వసించితిరి మీఁ గే యే గిరుల్ చూచినా

రే యే తీర్థములందుఁ గ్రుంకిడితి రే యే ద్వీపముల్ మెట్టినా

రే యే పుణ్యవనాళిఁ ద్రిమృరితి రే యే తోయధుల్ డాసినా

రాయాచోటులఁ గల్గు వింతలు మఁ హాత్మా! నా కెఱింగింప రే. 68

టీ. మహాత్మా! మీరు; ఏయేదేశములన్ = ఏయేదేశములంగు; వసించితిరి - ఉండిరి; ఏయేగిరుల్ = ఏయేకొండలు; చూచినారు. ఏయేతీర్థములందున్ = ఏయేతీర్థములందు; ఏయేద్వీపముల్ = ఏయేదీవులను; మెట్టినారు = త్రొక్కితిరి; ఏయేపుణ్యవన + అళి = ఏయేపుణ్యమైన వనపంక్తులను; త్రిమృరితిరి = సంవరించితిరి? ఏయేతోయధుల్ = ఏయేసముద్రములను; డాసినారు = సమీపించితిరి? రాయాచోటులన్ = అక్కడక్కడ; కల్గువింతలు = ఉన్నచోదృశ్యములను నాకున్, ఎఱింగింపరే = తెలుపగదయ్యా!

తా. అయ్యా! మీరేకొండలు తిరిగితిరో, ఏయేనదులలో స్నానమాడితిరో, ఏయేసముద్రములలో స్నానము చేసితిరో, అక్కడక్కడ నున్న వింతలు చెప్పుదు!

తే. పోయి సేవింపలేకున్ను ♦ పుణ్యతీర్థ
మహామ వినుటయు నశలున్ ♦ బ్రహ్మహంబు
కాన వేడెద ననిన న ♦ మౌనినయ్యె
దాదామయ్య చిత్తుడై ♦ మౌనిని ననియె.

69

టీ: పోయి = తీర్థ గూతలకు వెళ్ళి; సేవింపలేకున్నున్ = సేవించలేనిదో; పుణ్య
తీర్థమహిమ = పుణ్యక్షేత్రముల గొప్పదనమున; వినుటయున్ = వినుటకూడ; అఖిల
కల్మషహంబు = సమముల నెల్ల గోరొట్టున; కాన = కలగజే; వేడెదన్ = ప్రార్థిం
తును, అనినన్ = అనగా; ఆ + మానవ్యుడు ఆస్థిలలో శ్రేష్ఠుడ; ఆదర +
అయ్యుచిత్తుడ = ఆదరముకల చున్న కలవాడై; ఆతనినన్ = ఆదరమునితో; అని
యెన్ = పట్టెను.

తా: వెళ్ళి సేవింపలేకున్నచో పుణ్యతీర్థమహిమ విన్నను పాపములు బోవును.
కాన మిమ్మువేడుచున్నాను. అని అనుచుతో ఆస్థి దత్తనితో ఇట్లు చెప్పెను.

ఉ. ఓచతురాస్యవంశం నీల ♦ శోదధిపూర్ణ శశాంక! తీర్థయా
త్రాచణశీలినై జన ప ♦ దంబులు పుణ్యనదీనదంబులుం
జూచితి నందునందు గల ♦ చోద్యములం గనుగొంటి నాపటి
రాచల పశ్చిమాచల హి ♦ మాచల పూర్వదిశాచలంబులన్. 70

టీ: ఓచతురాస్య...శశాంక- చతురాస్య = బ్రహ్మయొక్క; వంశకలశ +
ఉదధి = వంశము పాలనముద్రమునకు; పూర్ణ శశాంక = నిండిచంద్రుని వంటివాడ;
తీర్థయాత్రాచణశీలినై = తీర్థయాత్రలు చేయుటయందాసక్తకల మనస్సు కలవాడనై;
జనపదంబులు = దేశములు; పుణ్యనదీనదంబులన్ = పవిత్రమైన నదులను, నదయ
లను; మాచితిన్, అపటిరాచల = (దక్షిణమున) మలయపర్వతము మొదలుకొని; పశ్చి
మాచల = సడమటికొండ; హిమాచల = హిమవత్పర్వతము; పూర్వదిశాచలంబులన్ =
తూర్పుకొండల వరకు; అందున్ + అందున్ = అక్కడక్కడ; నీలచోద్యములన్ =
ఉన్నట్టివంతలను; కనుగొంటిన్ = చూచితిని;

తా: ఓ బ్రాహ్మణోత్తమా! నీను నాల్గదిక్కులందుం బంతలన్నిటిని
చూచితిని. ఎన్నో పుణ్య నదీనదములను చూచితిని.

శా. కేదారేశు భజించితిన్ శిరమునం ♦ గీలించితిన్ హంగుళా
పాదాంభోరుహమున్ ప్రయాగనిలయుం ♦ బద్మాక్ష సేవించితిన్
యాథోనాథసుతాకిశత్రుబదరీ ♦ నారాయణుం గంటి నీ
యా దేశం బన నీల చూచితి నమ ♦ స్తాశావకాశంబులన్. 71

టీ: కేదారేశున్ = కేదారేశ్వరుని; భజించితిన్ = పోషించితిని; హిమశాఖా
దాంభోరుహముల్ = హిమశాఖాదేవియొక్క పాదపద్మములను; విహున్ = విలమించు
కీలించితిన్ = చేర్చితిని; (తల పాదములకొనునట్లు మ్రొక్కితిని) ప్రాణానలమున్
= ప్రయాగలో నున్న; పద్మాక్షున్ = విష్ణునూర్తిని; కేవలీతిన్ = గుహానాథ
సుతా = లక్ష్మీ; కళత్రున్ = భార్యగాగల; బదరీనారాయణున్ = బదరీనారాయణుని
యణుని; కంటిన్ = చూచితిని; ఈయాదేశము = ఈదేశము ఆదేశము; అన్ + ఎల
= అనుటయేటికి; సమస్త+ఆశా+ఆవకాశములన్ = అన్నివిధముల మార్గప్రదేశము
లను; చూచితిన్ = చూచితిని.

వ. అది యట్లుండె వినుము. గృహస్థులైంబ ! అంబునాన
రవిరథ తురంగ శృంగార చాగుచామనచ్చటాపేరినానెగిరివ
చమరసముదయంబగు నుదయంబునం గలవిశేషంబులు శేషకృతైన
లెక్కింప శక్యంబె? అంధరిపుకంఠరావాస నానుకొనియోగ భవ
దుర్వృథాభోగభోగినీ భోగభాగ పరివేష్టితవశీ విలసిల్లఁజిక్కిపల్ల
దేలాలతావలయం బగు ముదయంబునంగల చలువకె యెవ
యెయ్యది? అకటకట! వికటకూట కోటివిటంక శృంగారకాశా
మానజరదిందుబింబగళ దమృతబిందుదుర్ది నాగ్నీశ్వరి నల్లకీళ్లనల్ల
భంజన పరాంజనహస్తిహస్తం బగునస్తంబునంగల ముదోహదోహము
విశ్రాంతిజింతించిన మేనం బులకీలీష్ణుడుం బొడచూచు స్వప్న
వర్ధితవర్ధిష్ఠధరణీరుహ సందోహదోహదప్రధానమహాభక్తజ్ఞాని
విలాసినీవిలాసవాచాలతులాకోటికలకలాహళాయమాననూన నుదా
లసమరాళం బగురజతశైలంబునోలంబులం గాలగళువిహంగదేశంబు
లం గన్న సంసృతిక్లేశంబులు వాయవే? సతతమదజలనానాకా
య శైరావణవిమాణ కోటిసముట్టంకిత కటకపరిస్ఫురత్కుసంపద
కందళవాతజా తాలాతశంకాపసర్వదభ్రముభ్రమీవిభ్రమ సుని
ధరం బగుమేరుధరాధరంబు శిఖరంబుల సోయగంబులు గలయం
గనుంగొనుట బహుజన్మకృత సుకృత పరిపాకింబునంగాక యే
సేకూరనేర్చు? నేనిట్టిమహాద్భుతంబు నీశ్వరానుగ్రహంబున నల్ప
కాలంబునం గనుగొంటి ననుటయు నీష దంకురితహసనగ్రసిన్ధుగండ
యుగళుండగుచు బ్రవరుం డతని కిట్లనియె.

టీ: గృహస్థులైంబ = గృహస్థులలో శ్రేష్ఠుడా! అది = ఆయాచుట; అట్లు +
ఉండన్ = అట్లుండనియ్యు; వినుము = చెప్పబోవునది వినుము; అంబునాన... సముద

యంబు; లంబమాన = ప్రేమానుమన్న; రవిరహసురంగ = నూర్పుని రహపు గుఱ్ఱములకు;
 శృంగార = అలంకారములై; చారు = అందమైన; చామర + ధటా = వింజామరలగుత్తు
 లను; ప్రేక్షకులకు = చూచుచుంటున్న వేక్షకచే; ఉద్గ్రీవ = మెడలెత్తిన; సమరసము
 దయంబు = సమరీమృగముల గుంపులు కలది; ఆననదయంబునన్ = ఆయన తూర్పు
 కొండయందు; కలకశేషంబులు = ఉన్నవంతలు; శేషశిశికి సైన్ = అదిశేషునకైనను
 (వేయిసోపున్నది) లెక్కింపన్ = ఇన్నియని లెక్కించుటకు; శక్యంబై = తరమా;
 అంధక...వలయంబు: అంధకరేవుకంధరా = శివుని కంఠమే; ఆవాస = నివాసముగా
 గల; వాసుకి = వాసుకియొక్క; వియోగభవ = వియోగమువలనపుట్టిన; దుర్వృధా
 + ఆభోగ = ఎత్తువబాధకల; భోగిని భోగభాగ = సర్వస్త్రిల శరీరభాగములచే; పరి
 వేష్టిత = చూపుకొనబడి; సదీనివిటపి = మంచుగంధపుచెట్టియొక్క; వాటికా = వరు
 సలంగు; వేల్లత్ = చుట్టుకొన్న; ఏలాలతావలయంబున = ఏలకత్తీగలుకల; మలయంబు
 నన్ = మలయమందు; కలకశవన = ఉన్నచలదనములకు; విలవయెయ్యది = వెల
 యున్నవా? (వలకట్టవేసు) చకటకట = ఆహాహా! వికట...వాస్తంబు వికటకూట
 కోటి = మెరకపల్లములుగా నున్న శిఖరములయొక్క; విటంక = ముంజూరులందున్న
 (గుమ్మగూండ్లవంటి సంగులంకము); శృంగాటక = నలువీపులమొగలలో; ఆధోకమాన
 = తిరిగిడి; జురన్ = అస్తమింపబోవు; ఇంగువింబ = చంద్రబింబమునుండి; గళత్ =
 జారుచున్న; ఆమృతబింబు = ఆమృతబింబువులచే; గుడ్డి = వర్షపుకోజుచే; అర్దీకృత
 = తడునబడిన; సల్లకపల్లవ = అంగునుచిగుళ్ళయొక్క; ప్రభంజనవర = భంజించుట
 యందానక్షకల; ఉంజహస్తి = ఉంజమనెడి పశ్చిమదిగ్భయయొక్క; వాస్తంబున =
 తొండముకల; అస్తంబునన్ = పడమటికొండయందు; కల = ఉన్న; మణిప్రస్త
 రంబుల విశ్రాంతిక = హరికృష్ణపురాశ్చర్య విశ్రమించుటను, చింతించినన్ = తలచు
 కొనగా; వేనన్ = శరీరమందు; పులకలు = కుర్మాములు; ఇష్పదున్ = ఇష్పదు
 గూడ; పాడవిగన్ = పుట్టుచున్నవి. స్వస్వ...మరాళంబు; స్వస్వప్రవర్ధిత =
 తమచేమెంచబడినై; వర్ధిష్టు = పెరిగిడిస్వభావముకల; ధగణీమహాసందోహ = చెట్లగుంపు
 నకుదోహద = ఆకాలమున పుట్టుచుటకుచేయుక్రియయే; ప్రధాన = ప్రధానముగా;
 అనమానభీలన్ = సాటిలేనట్లు అగడి, విలవిలవిలాసిని = కుచేయని భార్యలయొక్క;
 విరాసవాచాల = విరాసదేవులంగుమ్రాగడి, తులాకోటి = అందలయొక్క; కలకల +
 ఆహూయమాన = కలకలధ్వనులచే నీలవనదు; మానస = మానసపరస్సునందలి; మద
 + అలసమరాళంబు = మదింబినుండమైన హంసలుకల; ఆగురజత్తలంబునోలంబులన్
 = అయినకైలాసపు మారుమూలల; కాలగళువిహార ప్రదేశంబులన్ = శివునివిహారప్రదేశ
 శములను; కన్నన్ = చూచినచో; సంస్కృతి శ్లేశంబులు = సంసార దుఃఖములు;
 పాయన = పోవా? సతత...ధురంధరంబు-సతత = ఎప్పుడూ; మదజలస్రవణ = మద
 జలమున్నోసించుటలో; పరాధాన = ఆసక్తికల, విరావణ = విరావతముయొక్క;
 విసాగకోటి = దంతముకొనలచే; సముట్పంకిత = పొడువబడిన, కటక = కొండ ప్రదేశము
 లందు; పరిగుర్వరన్ = ప్రకాశించుచున్న; కురువింద = కంఠులయొక్క; కందరవాత =
 మొలకల సుమదాయముచే; వాత = పుట్టి; అలాహంకా = కొలవులనెడి సందేహ

ముచే; ఆపసర్పత్ = తొలగుచున్న; ఆభ్రము = విరావలముయొక్క భ్రష్టమైన యేనుగుయొక్క; భ్రమీ = గిరిగిరితుగుటవలన; విలాస = ఒయ్యారము యొక్క; ధురధరంబగు = బరువుమోయునట్టి; మేరుధరాధరంబు = మేరుస్వతముయొక్క; శిఖరంబుల సోయగంబులు = శిఖరముల యందములను; కలయన్ + కనుగొనుట = కలయ జూచుట; బహుజన్మకృత = అనేకజన్మములందుచేసిన; సుకృతపరిసాక్షంబునన్ = పుణ్య ఫలముచేత; కాక = కానిచో; ఏల = ఏరీతిగా; చేమారునేర్పున్ = సంభవించుగలగు; నేను, (సిద్ధుడు) ఇట్టిమహాద్భుతంబులు = ఇటువంటిగొప్పవంతలను; ఈశ్వరానుగ్రహంబు నన్ = దైవకృపవలన; ఆల్పకాలంబునన్ = కొద్దికాలములో; కనుగొంటిన్ = చూచితిని; అనుటయును = అనిచెప్పగా; ఈషత్ + అంకురిత = కొద్దిగా పెరిచిన; హసన్ గ్రసిష్ఠా = చిరునవ్వున మ్రుంగునట్టి; గండయుగళుండు + ఆగుచున్ = గెండు చెక్కిళ్లుకలవాడగుచు; ప్రవరుండు; అతనికిన్ = సిద్ధునికి, ఇట్లు + అనియెన్ = అట్లు చెప్పను.

చ. వెఱవక మీ కొనర్తునొక ♦ విన్నప మిట్టివి యెల్లజూచిరా

నెఱకలు గట్టుకొన్న మఱియేండ్లును బూండ్లును బట్టుకొనాయపుం
జిటులేతనంబు మీమొగము ♦ సెప్పక చెప్పెడు నద్దెరయ్య; మా
కెఱుంగ దరంబె మీమహిమలీర యెఱుంగుదు రేమిచెప్పదున్.

టీ: వెఱవక = జంకులేక; మీకున్, ఒకవిన్నపము; ఒనర్తున్ = చేయుగును; ఇట్టివియెల్లన్ = ఇటువంటి తీర్థములన్నియు. చూచిరాన్ = చూచివచ్చుటకు; ఎంకలు = గెక్కలు; కట్టుకొన్నన్ = కట్టుకొనినను; మఱి = ఇంకను; ఏండ్లును బూండ్లును = చాలసంతర్సరములు; పట్టున్, మీ మొగము; ప్రాయపుంజి-అంతవసంబునన్ = చిన్నవయసును; చెప్పక చెప్పెడిన్ = మీరుచెప్పకయే చెప్పవచ్చుది; కొద్ది + అయ్య = ఎంతఅశ్చర్యమయ్య! మీమహిమలు = మీప్రభావములు; మాకున్, ఎఱుంగన్ = తెలివికొనుటకు; తరంబె = శత్రుమా? ఈరుంక = మీకు; ఎఱుంగుగును; ఏమిచెప్పదున్ = నేనేమి చెప్పగలను?

తా; నిర్భయముగా ఒక్కమాట అనుచున్నాను. గెక్కలు కట్టుకొని యెగిరివెళ్ళి చూచివచ్చినను ఇదన్నియు తిరుగుటకెన్నియేం దైనను చాలదే. మీమొగము చూడగనే మీకెంతోవయస్సు లేనట్లు తెలియుచున్నది. మరియుత స్వల్పకాలములో నివన్నియు నెట్లు చూడగల్గితిరో? మీమహిమలు మీకే తెలియవలెగాని మాబోంట్లకు తెలియవు.

క. అనినఁ బరదేశి గృహపతి

కనియెన్ సందియముఁ దెలియ ♦ నడుగుట తప్పా?

విశవయ్య జరయు రుజయును

జెనకంగా వెఱచు మమ్ము ♦ సిద్ధుల మగుటన్

టీ: అనియన్ = అనియన్; పాదేతి = సిద్ధము; గృహపతికన్ = గృహస్థుడైన ప్రవరునికీ; అనియన్ = అనియన్; సంనియన్ = సందేహమును; తెలియన్ = తెలిసికొనుటకై; అనియన్, అనియన్; వివేచన్ = వివేచన, సిద్ధము = బౌద్ధసద్ధి కలవారము; అనియన్ = అనియన్; మయ్య; అనియన్ = ముసలితనమును; రుజయన్ = రోగమును; చాకాయన్ = తాగుటకు; అనియన్ = భయమును.

తా: వివేచనా మయ్యును తన్నుకొను. జవాబు వినుము. మాకాపదసద్ధి యున్నందున అనియన్ మేమట్లేయును. ముగియెను, రోగమును మా చాకాయన్.

మ. పరమంబైన రహస్య మా నయిన తా • పం తెప్పెనన్ భూమి ని
ర్జనంబోత్తము! పాదలేప మను లే • రం గల్లు దివ్యాపథం
పునఃం బీశ్వరసత్త్వం గలిగె న • మూరిప్రభావంబునం
జరియింతుం బనమానమానన తిర • స్కారిత్వరాహంకృతిన్. 75

టీ: భూమినిర్జనంబోత్తము = బ్రాహ్మణ్యశ్రేష్ఠుడా! పరమంబు = ఇష్టతన; రహస్యము = అనియన్; బౌద్ధ = అనియన్; అనియన్ = అనియన్; చాపన్ = చాపన; అనియన్ = అనియన్; పాదలేపమనులేపన్ = పాదలేపమనులేపన్; కల్లదివ్యా పథంపురసంబు = కల్లదివ్యమైన బౌద్ధము; ఈశ్వరసత్త్వం = భగవంతుని దయచే; కలిగెన = నాకులభించెను; తిరస్కారి = దానినిష్ఠమహిమచే; పనమాన = వాయువును; మానన = మనస్సును; తిరస్కారి = మించెడి; త్వరా = జేగముయొక్క; అనియన్ = గర్వముతో; నరియింతున్ = తిరుగును.

తా: ఇది రహస్యమైనది నీకు దానిక తెప్పెనను. నాకు దైవకృపవలన 'పాదలేప' మను దివ్యాపథము లభించినది. దానిమహిమచే వాయుమనోజేగములను మించిన జేగముతో నరియింతునను.

క. దివి దివ్యురహాభంధన సైం

ధవసంఘం బెంతదవ్వు • దగ లేకరుగున్

భువి నంతదవ్వు నేమును

తనతన లే కరుగుదుము ను • ట్రాహుటి నడలన్.

76

టీ: దివిన్ = ఆకాశమును; దివ్యురహాభంధన = సూర్యునియొక్క; సైంధవ సంఘంబు = ఆశ్వములు; ఎంతదవ్వు = ఎంతరూరము. దగలేక = శ్రమలేక; అరుగున్ = వెళ్ళునో; భువిన్ = భూమియందు; ఏమును = మేమును; తనతనలేక = ఆయాసము లేక; ట్రాహుటి నడలన్ = మరుక్షణదకలతో; అరుగుదుము = వెళ్ళుదుము.

మ. అనిన నివృప్తవరుండు కాకుకభర • వ్యగ్రాంతరంగంబు భ

క్రి నిబద్ధాంజలిబంధురంబునయి మీ • దివ్యప్రభావం బెఱుం

గని నాప్రల్లదముల్ సహించి మునిలో ♦ క్షామ్యే! సత్కృష్ణన్
నను మీశిష్యునిఁ దీర్థయాత్రవలనన్ ♦ ధన్యాత్మకాఁ జేయచే. 77

టీ: అనిసన్ = అనగా; విప్రవరుండు = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుడు; కామకభర = వేడుకతో; వ్యగ్ర = తొందరకల్గిన; అంతరంగుండు = మనస్సుకలవాడు; భక్త = భక్తచే; నిబద్ధ + అంజలిబంధురుండునయి = కట్టబడిన దోసిలికలవాడై; మీదివ్యవసాధాయ = మీగొప్పమహిమను; ఎఱుంగని; నాప్రల్లదముల్ = నాకూడని మాటలను; సహించి = మన్నించి; మునిలోకగ్రామణీ = మునిశ్రేష్ఠుడా! సత్కృష్ణన్ = మంచిదయ్యో; మీశిష్యునిన్ = మీశిష్యుడైన; నన్నున్ = నన్ను; తీర్థయాత్రవలనన్ = తీర్థయాత్ర చేయుటచే; ధన్యాత్మకన్ + కాన్ = ధన్యవనగునట్లుగా; చేయచే = చేయును!

తా: ఎంగోవేడుకపడినవాడై దోసిలికట్టి ఏదోతెలియక అన్న మాటలు త్సమించి, మీశిష్యుడైన నన్ను తీర్థయాత్రచేయించి ధన్యునిచేయును.

క. అనుటయు రసలింగము నిడు

తనవట్టువ ప్రేపసజ్జ ♦ దంతపుబరణిన్

నినిచిన యొకపస రిది యది

యని చెప్పక పూసె దత్త ♦ దాంబుజయుగ్మేన్

78

టీ: అనుటయున్ = అనగా; (సిగ్గుడు) రసలింగమున్ = పాదరసముతోచేసిన శివలింగమును; ఇడు = ఉంచెడి; తనవట్టువప్రేము + సజ్జన్ = తనగుండైన ప్రేమ సజ్జలో; దంతపుబరణిన్ = దంతపుబరణిలో; ఇనిచినయొకపసరు = ఉంచినపసరు; ఇదియదియని చెప్పక = అదేయాకుపసరో చెప్పక; తత్పదాంబుజయుగ్మేన్ = అనిన రెండు కాళ్ళకును; పూసెన్ = రాసెను.

క. ఆమం దిడి యతఁ డరిగిన

భూమీసురుఁ డరిగెఁ దుహిన ♦ భూధృశృంగ

శ్యామలకోమలకానన

హేమాధ్యదరిఝరీ ని ♦ రీక్షాపేక్షన్.

79

టీ: ఆమందున్ = ఆపసరును; ఇడి = ఇచ్చి (పూసి) అతడు = అసిగ్గుడు; అరిగిన్ = వెళ్ళగా; భూమీసురుడు = ప్రవరుడు; తుహిన...రీక్షాపేక్షన్ = తుహినభూధర = మంచుకోండయొక్క; శృంగ = శిఖరములందలి; శ్యామలకోమలకానన = నల్లనిమ్మగు వైన యడవులను, హేమ + అధ్య = బంగారుతోనిండిన; దరి = గుహలను; ఝరీ = సెలయెత్తడు; నిరీక్షా + అపేక్షన్ = చూచుకోరికతో, అరిగెన్ = వెళ్ళెను.

వ. అనిన విని యమ్మగోగురననుడ ట్లరిగి యెట్లుప్రవర్తించె
నతనిపుణ్యవర్తనశ్రేణిని మనంబునకు హాస్యోత్కర్షంబు కల్పించె
దర్శాతివృత్తాంతంబు గృహయత్తచిత్తంబున నానతియనలయు నని
యడుగుటయును.

టీ. అనిన = అనినట్లు చెప్పగా; విని = శ్రవించి; అ+మహీసురప్రవ
రుండు = అత్రాహ్మణ్యశ్రేణుడు; అట్లు, అరిగి = వెళ్ళి; ఎట్లు, ప్రవర్తించె = నడ
చెను; అతని పుణ్యవర్తనశ్రేణింబు = ఆతనియొక్క పుణ్యమైన నడవడికను వినుట;
మనంబునకు = మనస్సునకు; హాస్యోత్కర్షంబున = ఎక్కువ సంతోషమును; కల్పిం
చె = కల్పించెను; దర్శాతివృత్తాంతంబు = దర్శాతికథను; కృపా + ఆయత్తంబు +
అగు = దయకల; చిత్తంబున = మనస్సుతో; అనతి + తయవలయును = చెప్పవల
యును; అనియడుగుచును = అనియడుగగా (దీనికి నెండవ యాశ్వాసములోని 'అవ
ధరింపుచు' అన్నదియో అన్వయము)

శా. గంగాస్వచ్ఛతరంగ భంగిక యశో • గాఢచ్ఛవిచ్చన్న సా
రంగాంకాంకినిరంకుశప్రతికా • ప్రాధిప్తియంభావకా!
గాంగేయాచల చావమాపుర వనో గాంధీర్వ లీలాస్పదా!
బంగాళాంగ కలింగభూప సుభటా • భక్తేశో ఝంఝానిలా! 81

టీ. గంగా = గంగాదియొక్క; స్వచ్ఛతరంగ = స్వచ్ఛమైన కరటముల
యొక్క; భంగిక = తీరికల; యశః = కీర్తియొక్క; గాఢ+చ్ఛవి+చ్ఛన్న = గాఢమైన
కాంతిచేర్చుబడిన; సారంగాంక = చంద్రునిగాని చిహ్నముకలవాడా; (అతిశ
యోక్తి) నిరంకుశ = అడ్డదేని; ప్రతికా = అన్నికళలయందలి; ప్రాధి = సామర్థ్య
ముచే; ప్రాధిప్తియంభావకా = ప్రేమమైనవాడా! గాంగేయ+అచలచాప = మేరుపువిల్లు
గాంగల కిప్పునియొక్క; చావుర = కాలియాధనముమైన అదిశేషునియొక్క; వచః+
గాంధీర్వణ = హస్తములలోని ప్రాధిమ్యము; అస్పదా = స్థానమైనవాడా! బంగాళ+
అంగ, కలింగభూప = బంగాళ, అంగ, కలింగదేశపు రాజులయొక్క; సుభట+అభ
క్తేశో = భూపాలుల పేరుములకు; ఝంఝానిలా = పేరుగాలియైనవాడా! (రూపకము)

క. మండలికతపనశోభిత

కుండలికతపనశర్ల • కుండలితరసా

ఖండకవికావ్య దిగ్దే

దండశ్రుతిదళనకలహ • తాశితపటహ!

టీ. మండలికతపన = 'మండలికతను' (సామంతులను తపింపజేయువాడు)
అను రిండునచ్చ; శోభిత = శోభించువాడా! కుండలికతపన = విష్ణువునకు; కర్ణకుండ
లిక = చెవులకు కుండలముగా చేయబడిన; రస+అఖండ = నవరసములతో నిండిన;

కవికౌవ్య = కవులకౌవ్యములుకలవాడా; దిక్ + వేదంశ = దిగ్విజయములయొక్క; శ్రుతి
దళన = శ్రుతులను బ్రద్దలుచేయు; కలహతాడిత = యుద్ధమున నాయించుట; పటహా
= పటహములుకలవాడా!

— : ఉత్సాహము : —

కుకురుకాశకురుకరూశ ♦ కోసలాంధ్రసింధుశా

హ్నికశకాంగ వంగసింహ ♦ శేషకన్యకామహా

ప్రకరపాణిఘటితరత్న ♦ పాదుకాకలాచికా

ముకురవీటికాకరండ ♦ ముఖ్యరాజలాంఛనా!

83

టీ: కుకురు...కాశ=కుకురు, కాశ, కురు, కరూశ, కోసల, ఆంధ్ర, సింధు,
బాహ్నిక, శక, అంగ, వంగ, సింహశముల ప్రభువులయొక్క; కన్యకామణిప్రకర =
కన్యలసమూహముయొక్క; పాణిఘటిత = చేతులలోనుంచుకొనబడిన; రత్నసాగుకా
= రత్నములుపొదివిన పాదుకలు; కలాచికా = తమ్ములముమియుపడిగము; ముకుర =
అద్దము; వీటికాకరండ = తాంబూలపువరణి; ముఖ్య = మొదలైన; రాజలాంఛనా =
రాజచిహ్నములు కలవాడా!

ఇది శ్రీ మదాంధ్రకవితాసితామహాస్వముఖ్యునికి పంపబోయిన

పాదాంబుజాధీనమానసేందిందిర నందవరపురనంజితైర్లన

శతకోపతాపసప్రసాదాసాదిత చతుర్విధకవితా మతల్లి

కాల్లసాని చొక్కయామాత్య పుత్రీ పెద్దనాగ్య

ప్రణీతంబైన స్వాగోచిషమనుచరిత్రము

బహుమహాప్రబంధమునందుఁ

బ్రథమా శ్వాసము

సంపూర్ణము.

శ్రీ

స్వారోచిషమనుచరిత్రము

(టీకాతాత్పర్యసహితము)

ద్వితీయాశ్వాసము

~~~~~

ఖండశీతలగ మ

ధ్యాఖండశీతమండ • లాఖండల వి

ధ్యాభోజనభోజ! సుధీ

భోజనమ! శ్రీకృష్ణరాయ • లీలామదనా! 1

టీ: శ్రీఖండశీతలగ = మలయ, హిమాలయముల; మధ్య = మధ్యననున్న; అఖండ = సమస్తమైన; ఖండశీతమండల = భూమండలమునకు; అఖండల = ఇంగ్లనునివలె సాలగులైనవాడా; ధ్యాభోజన = చగువులతో క్రీడించుటలా; భోజ = భోజనివంటి వాడా! సుధీలేఖనము = విశ్వాంసులగు కల్పవృక్షమైనవాడా! లీలామదనా = విలాసములగు మన్మథునివంటివాడా! శ్రీకృష్ణరాయ = శ్రీకృష్ణరాయా! (అవధరింపుము అని ముంగునో సమన్వయము)

వ. అవధరింపుము. జైమినిముసీంద్రునకుం బ్రజ్ఞాసాంద్రంబు లగు పక్షింద్రంబు లవ్యలికథ యిట్లని చెప్పం దొడంగె. 2

టీ: అవధరింపుము = వినుము; జైమినిముసీంద్రునకుం = జైమినిమునికి; ప్రజ్ఞాసాంద్రంబులు + అని = ఎక్కడ బుద్ధికల్గిన పక్షింద్రంబులు = ధర్మపక్షులు; అవ్యలికథ = గరువాతి కథయి; ఇట్లని = తిరితిగా; చెప్పన్ + దొడంగెను = చెప్ప నారంభించెను.

చ. అటఁ జని కాంచె భూమిసురుఁ ♦ డంబరచుంబిశిరస్సరజ్ఞురీ

పటలముహుర్ముహుర్లుత ద ♦ భంగతరంగమృదంగనిస్సన

స్ఫుటనటనానురూపపరి ♦ పుల్లకలాపకలాపిజాలమున్

కటక చరత్క రేణుకర ♦ కంపితసాలము శీతశైలమున్ .

3

టీ. భూమిసురుడు = ప్రవరుడు; చని = వెళ్ళి; అటన్ = అక్కడ; అంబర... జాలమున్ - అంబరచుంబి = ఆకాశమునంటెడి; శిరస్ + సరత్ = శిఖరములనుండి స్రవించు; ముహుర్ముహుః = సెలయేళ్ళయందు; ముహుర్ముహుః = మాటిమాటికి; అరత్ = ఎగురుచున్న; అభంగ = ఎడతెగని; తరంగ = కెరటములనెడి; మృదంగనిస్సన = మద్దెలచప్పుడుచే; స్ఫుటనటన = స్పష్టమైన నాట్యమునకు; అనురూప = తగినట్లు; పరిపుల్ల = విప్పబడిన; కలాప = పురికల; కలాపిజాలమున్ = నెమళ్ళగుంపులుకలము; కటకచరత్ = చరియలందు తిరుగుచున్న; కరేణు = ఏనుగులయొక్క; కర = గొండములచే; కంపితసాలము = కదల్చబడినచెట్లుగల; శీతశైలమున్ = హిమవత్సర్వతమును; కాంచెన్ = చూచెను,

తా: ప్రవరుడు హిమాలయమున కేగెను. అక్కడ ఆకాశము నంటిన శిఖరములనుండి స్రవించుచున్న సెలయేళ్ళలో నెగురుచున్న కెరటముల చప్పుళ్లు మద్దెల ప్రాతకొగా దానికనుకూలముగా పురులువిప్పి నెమళ్లు నాట్యము చేయుచున్నవి. ఏనుగులు చెట్లను కదల్చుచున్నవి. వానివత్తుచూచెను.

చ. కాంచి యంతరంగంబునఁ దరంగితంబగు హర్షోత్కర్షంబున,

టీ. కాంచి = చూచి; అంతరంగంబునన్ = మనస్సులో; తరంగితంబగు = పొంగెడి; హర్షంబునన్ = ఎక్కువయానందముతో.

క. నరనారాయణ చరణాం

బురుహద్వయభద్రచిహ్నా ♦ ముద్గితబదరీ

తరుమండమండలాంతర

సరణీన్ ధరణీసురుండు ♦ సనఁ జన నెదుటన్ .

5

టీ. ధరణీసురుండు = ప్రవరుడు; సర... సరణీన్ - నరనారాయణ = నరనారాయణులను మహద్వలయొక్క; చరణ + అంబురుహద్వయ = పద్మములవంటి గెండు పాదములయొక్క; భద్రచిహ్నముద్గిత = మంగళకరమైన వజ్రాదిరేఖలచే గుర్తింపబడిన; బదరీతరుమండమండల = రేగుచెట్లగుండ్రనితో పు యొక్క; అంతర = మధ్యనుండి యున్న; సరణీన్ = త్రోవను; చనన్ + చనన్ = వెళ్ళగా వెళ్ళగా; ఎదుటన్. (యంగదానితో నన్వయము)

భా: ఆపవర్తమునుచూచి సంతోషించి ప్రవరుడు నరనారాయణులు సంచరించుచున్న వారిసౌమ్యములచేత కేళులు కలిగి గుర్తింపదగిన తోటమధ్యనుండియున్న త్రోవనే వెళ్ళి చూచును. (అనోటయే 'పదకేనారాయణము' అని పిలువ బడునది)

2. ఉల్లలనలవా జలకణ

ఉల్లనిలనిదంబముకుళే + పరిమళలహరీ

హల్లోహలమపిబంభరి

మల్లగ్వనా లెనా చిరతే + మగునంకురముల్.

6

టీ: ఉల్లల...గ్వనా-ఉల్లలత్ = కైకగురుచున్న; అలకా = అలకానది యొక్క; నలకణ = ఏటికొండుపులచే; మల్లగ్వన = చిగిర్చిన; కదంబముకుళ = కడిమి మొలలలముక్కు; పరిమళలహరీ = సువాసనయును ప్రవాహమును; ఈహలే + లోహల = తోరకన్గోచాప్య నెడి; మదపంభుమల్లధ్వనులు = మదించిన తుమ్మెదల రొదలు; ఎనగన్ = ఎక్కువకాగా; మగుల్ + అంకురముల్ = పిల్లగానలు; విసరెన్ = విచెను; జలం. స్వభావోక్తి.

భా: అలకానదివూదివండి గాఢీ వీచినది. ఆయొడ్డన చిగిర్చిన కడిమి మొగ్గల మీద వ్రాలి నుదించిన తుమ్మెదల రొదయు విసబడుచున్నది.

నీ. తొండము లూచి యం + నుగుజగుళ్లకు నిక్కు

నిగుల దంతెచ్చాయ + గడలుకొనగ

లొపులననదంత + ములు మూగి నెత్తెవెట్ట

గోల్పులు లొప్పదరిండ్ల + గుఱక లిడగ

సెలగోటియిసుక లం + కల వరాహంబులు

మొత్తమ్మలై త్రవ్వ + ముస్తై లెత్త

నడ్డంబు నిచుచు నా + పడ్డలగలి మను

చిట్లు తొండలనుండి + క్రేళ్లుదాట

గీ. బలభల్లుకనఖభల్ల + భయదమథన

శిఖలమధుకోశవిసర వి + శీర్ణమక్షి

కాంతరాంతర దంతురి + తాతపమున

బుడమి తిలతండులన్యాయ + మాన నెలుంగ.

7

టీ: తొండముల్ = తొండములను: చాచి; అంగుగుజగుళ్ళకున్ = అంగుగు చెట్లచిగుళ్ళకై; నిక్కు = కునికొళ్ళతోనిలుచున్న; కరుల = వీనుగులయొక్క; దంత + ఛాయ = దంతకాంతి; కడలుకొనగన్ = వ్యాపించగా; సెలవులన్ = పెదవులమూల లందు; వనదంతములు = అడవియొగంబు; మాగి = చూచుచు; నెత్తె + పెట్టెన్ =

సంకులు చేయగా; క్రోట్పులుల్ = పెద్దపులులు; పొద+ఇండ్లన్ = ఇల్లుగానుండు పొదలలో; గుఱుకలిడగన్ = గుఱుకలిడినిద్రొప్పగా; సెలయేటియనుకలంకలన్ = సెలయేళ్ళినుకలంకలపై; వరాహంబులు = అడవిపందులు; మొలెంబులై మందలై; త్రవ్వ + పెల్లగించి; ముస్తెలు+ఎత్తన్ = తుంగము స్థలతీయగా; అడ్డంబు = అడ్డము; నిడుపును = పొడవును (కల) అపడ్డలగతిన్ = అపు వెయ్యలవలె; మనుచిను = సెంటు మన్నులు (ఒకరకపు మృగములు); డొంకలనుండి = పొదలనుండి; క్రేష్టిచాటన్ = గంతులుచేయగా; ప్రబలభల్లక = పెద్దయెలుగు బంటులయొక్క; పఖిబల్ల = ఈటెల వంటికోళ్ళచే; భయదమథన్ = భయంకరముగాలాగుటచే; కిథిల = చెడిరిన; నుఘకోశ విసర = తేనెతెరల గుంపునుండి; విశిర్ణమక్షికా = లేనతేనెటిగలయొక్క; అంతర + అంతర = మధ్యమధ్యసంకులనుండి; దంతురిత = వ్యాపించునట్టి; అతస్సనునన్ = ఎండచే; పుడమి = భూమి; తిలతండులన్వాయయనన్ = నువ్వులు చిమ్ముముకలిపినట్లు; వెలుంగన్ = ప్రకాశింపగా. (మృందనకన్యాయము)

తా. అందుగుచిగుళ్ళ నందుకొనుటకై మనికొల్లపై లేచునేనుగల దంతికాంతులు చిమ్ముచుండెను. పెద్దపులులు నిద్రపోవుచుండగా నడవి యీగలు తెలచెలంగ ముసరి దొలుచుచున్నవి. ఇనుకలిప్పలలోనున్న తుంగము స్థల నడవిపందులు త్రవ్వచున్నవి. ఘన్నులను మృగములు డొంకలదాటుచున్నవి. ఎలుగుబంటు కోళ్ళతో తేనెతెట్లను లాగగా తేనెటిగలు లేగివవి. వానిమధ్యనుండి కొంతమేర వెండవడి కొంతమేర నీడగానున్నందున నువ్వులు, చియ్యము కలిపినట్లున్నది. స్వభావోక్తి.

క. పరికించుచు దెందంబున

బురికొను కౌతుకముతోడ • భూమిసుగుఁ డ

గిరికటకతటనిరంతర

తరుగహనవిహార • తత్పరమత్తియై.

8

టీ. పరికించుచున్ = పరిశీలించుచు; భూమిసుగుడు = స్రవముడు; దెందమునన్ = మనసులో; పురికొనుకౌతుకముతోడన్ = ఎక్కువైనచోతో; ఆ + గిరికటక తట = ఆకొండవరియలందు; నిరంతర = వట్టపైను; తరుగహన = కారడపులంగు; గుహ = గుహలందు; విహార = వివహరించుటయందు; తత్పరమత్తియై = ఆసక్తిగలవాడై.

సీ. నిడుదపెన్నెటిగుంపు • బడగట్ట సగరు ము

మృనుమండు తపము • కై కొనినచోటు

జరతకచ్చపకులే • శర్వురజెన్ను గాన రా

జగతికి మిన్నెలు • దిగినచోటు

పుచ్చడికతనంబు • పోచెట్టి గిరునన్

వలె గొల్క నాయన • పడినచోటు

వలరాచరాచవాఁ • డలికాడ్ల కనువెచ్చ

గరదిన యట కని • కరకణ్ణుచోటు

గీ. తపసియిల్లాండ్రు చెలువంబుఁ ♦ దలంచి తలంచి
మున్ను ముచ్చిచ్చును విరాళిఁ ♦ గొన్నచోటు
కనుపపులు వేల్పుపడవాలుఁ ♦ గన్నచోటు
హన్లమునఁ జూచి ప్రవరాఘ్నుఁ డాత్మలోన.

9

టీ. ప్రవర + య్యజుః = ప్రవరుడను పేరుకలవాడు; సగరుమున్నునుమందు = సగరుని మనుమని కొడుకు-భగవంతుడు; నిడుద పెన్నెటిగుంపు = పొడవైనజాట్టు; జడ గట్టన్ = జడవలె నల్లకొనగా; తపము = తపస్సును; కైకొనినచోటు = చేసినచోటు; మిన్ను + విలు = ఆకాశగంగ; జడకకచ్చుపకుల + ఈశ్వరులెన్ను = ముసలివాడైన అది కూర్చుండుకొట్టేపు; కావరాన్ = కన్నకునట్టు; (చైతుండి ధారపడుచుండగా కొండపొదకూడ అంతలోను కొయ్యపడినదని భావము.) జగతిన్ = భూలోకమునకు; దిగినచోటు = అంతరించిన ప్రదేశము; గిరికన్య = పార్వతి; పుచ్చడికతనంబునన్ = సిగ్గును; పోచెట్టి = దిగిపడితి; పతిన్ = శర్తకాబోవు శివుని; కొల్వన్ = సేవించుటకు; అయినపడినచోటు; నలరాచరాచవాడు = మన్మథుడనురాజు; అలికాత్తుకనువెచ్చన్ = నొసటకన్నుకల శివుని కంటిమంటగో; కదగిన = బూదియైన; అల = ప్రసిద్ధమైన; కనికరపుచోటు = బాలిపుట్టించుచోటు; మున్ను = పూర్వము; తపసియిల్లాండ్రు = ముని పక్షులయొక్క; చెలువంబు = అందమును; తలచితలచి = ధ్యానించి; మూడు + చిచ్చును = త్రేతాగ్ని (యజ్ఞములోనాడు దక్షిణాగ్ని, గార్తవ్యతాపనీయములు) విరాళిన్ = విరహమును; కొన్నచోటు = పొందినచోటు; కనుము + పులు = కలుపుబడుగడ్డ (గొల్లు) వేల్పుపడవాలున్ = దేవసేనాపతియగు కుమారస్వామిని; కన్నచోటు = కనిపప్రదేశము; హన్లమునన్ = సంతోషముతోచూచి; అత్మలోనన్ = తనలో. (ముంగునకన్యయను) (ముచ్చిచ్చుఅనగా మూడు చిచ్చులవాడు శివుడని యర్థముచెప్పి దేవకారుడనివారముగాగలి కొందరు చెప్పుచున్నారు. ఆదేయ క్తమని బోయును.)

చ. విలయకృశానకీలముల ♦ వేడిమిఁ బోడిమి మాలి వెల్లిడిన్
గలసిన భూతధాత్రి మఱి ♦ క్రమ్ముట రూపయినిల్చి యోషధుల్
మొలువఁగఁ జేయునట్టి నయ ♦ ముం బ్రతికల్పము నెల్లు గాంచు నీ
చలిమలనల్ల నుల్లసెలు ♦ చల్లఁదనంబును నూనకుండినన్. 19

టీ. విలయకృశానకీలములన్ = ప్రళయకాలాగ్ని జ్వాలలయొక్క; వేడిమిన్ = వేడిచే; పోడిమి = పసు; మాలి = చెడి; వెల్లిడిన్ = బూదిలో; కలసినభూతధాత్రి = కలసినభూది; మఱి = మరల; క్రమ్ముటన్ = తిరిగి; రూపము = భూమిగానై; నిల్చి = ఊడి; ఓషధుల్ = ఔషధులు; మొలువఁగన్ = మొలుచునట్లు; చేయునట్టి; నయమున్ = కత్తిని; ప్రతికల్పమున్ = బ్రహ్మయొక్క ప్రతినివారంభమునకు, ఈపలిమలనల్లన్ = ఈమంచులోపడలనల్ల; చల్లసెలు = కల్లు, చల్లదనంబును; చిక్కుకుండినన్ = వదించుచో; ఎల్లు; కాంచున్ = పొందును ?

తా. ప్రశయకాలమున అగ్నిచేకారి బాడివయోన భూమి మరల సృష్టిలో పూర్వరూపమును పొందినను, ఈపామువత్సవమునలని చలువేలేనిచో మొట్టమొదట మొలుచునట్టి శక్తి లేకపోయెడిది. అలం. కావ్యలింగము. వాక్యార్థమునకు వాక్యార్థము కారణమైనచో కావ్యలింగము.

నీ. పసుపునిగ్గులు దేలు ♦ సావజన్నిద మొప్పు
బ్రమథాధిపతి యింటి ♦ పట్టెఱింగె
శచి కీతల గజపుచు ♦ జడలేట సురరాజు
జలకేలి సవరించు ♦ చెలు వెఱింగె
నదనుతో జేపి చ ♦ న్నవిసి యోషధుల మ
న్మొదవు కొండలకెల్ల ♦ బిడుక నెఱింగె
వేల్పుటింతులలోన ♦ విట్టవీగుచు మేన
నవరత్న రచనల ♦ రవణ మెఱింగె

గీ. బరిపరివిధంపు జన్నంపు ♦ బరికరంపు
సాంపు సంపద నిఖిల ని ♦ లింప సభయు
నప్పటప్పటికిని జవ్వా ♦ త్రుప్పు డుల్ల
నామెత లెఱింగె నీ తుమా ♦ రాది కతన.

11

టీ. ఈమెరాధికతనన్ = ఈమంచుకొండ మాలముగా; పసుపునిగ్గులు = పసుపుకాంతులు; తేలు = తేటగాకనిపించు; సామ+జన్నిదము = సామజంతువు; బప్పన్ = ప్రకాశింపగా; ప్రమథ+ఆధిపతి=శివుడు; ఇంటిలోనిండుటను (గృహస్థధర్మమును) ఎఱింగెన్ = ఎరిగెను; శచికన్ = శచీశక్తి; నాత = నాగుటను; కజపుచున్ = నేర్పుచు; చడలేటు+అన్ = ఆకాశమునగా; మురరాజు = ఇంద్రుడు; జలకేలి = జలక్రీడ; సవరించుచెలుపు=చేయుచీలిని; ఎఱింగెన్ = మున్నెదవు = గోరూపమునుధరించిన భూదేవి; ఆదనుతో = సమయమున; చేట; చెన్ను = చన్నులు, అవిసి = ఉబ్బించి; కొండలకెల్లన్ = అన్నికొండలను; బిడుగులన్ = చెట్లను; పిడుక నెఱిగెన్ = పిడుకుటను చేర్చెను (హిమవంతుడు మౌనమొనెడు) మేన = హిమవంతుని భార్య; వేల్పుటింతులలోనన్ = దేవతాస్త్రీలలో; విట్టవీగుచున్ = మిక్కిలిగర్వపడుచు; నవరత్న = తొమ్మిది రత్నములయొక్క; రచన = చెక్కడపు పనికల; రవణము = అలంకారము; ఎఱిగెను; నిఖిలనిలింపసభయున్ = దేవతలందఱును; పరిపరివిధంపు = పలుకుచులెన; జన్నంపుపరికరంపు = ముద్దపరికరములయొక్క; పొంతులమదన్ = అభివృద్ధిచే అప్పటికిన్ + అప్పటికిన్ = అయీ సమయములందు; జవ్వాత్రిపుడున్ = జావనకు పట్టిన పూచిబొవునట్లు; పితవైది లెనంగున = పితవైది అనెదగు; అమెతలన్ = విందులు, ఎఱింగెన్. (మేన = మేనయను నప్పురముని కొండలయి)

తా: ఈహిమవత్సవం చూలముగా బ్రహ్మచారిగానున్న శివుడొకయింటినాడె నాడు. ఇంగ్లనుడు తన కితశేషుడు బలక్రీడా సౌఖ్య మనుభవించెను. హిమవంతుడు గూడయై కుడుచుకొనగా గొనుపమైన భూజీవి నే ఓంధులు పిడికిరి. మేన ఈకొండ గొని వనరత్నఖచితముడైన యాధరణములను ధరించి దేవతాస్త్రిలలో విజ్ఞువీగది. ఇంగు పుట్టిన చాష్టపరికరములచే దేవతలకు నాలుక త్రుప్పుడులుచున్నది.

మ. తలమే బ్రహ్మకునైన నీనగ + మహత్స్వం బెన్న నే నియ్యెడం
గలచోద్యంబులు రేపు గన్గొనియెడం + గా కేమి నేఁ జేగదన్
నళినీబాంధవ భానుతప్త రవికాం + త స్వంది నీహార కం
నళచూత్రారవరంపరల్ పయిపయిన్ మ + ధ్యాహ్నముందెల్పెడిన్.

టీ: ఈనమహత్స్వంబు = ఈకొండగొప్పదనము; ఎన్నన్ = ఎన్నుటకు; బ్రహ్మకునైనన్; తలమే = తక్కుమా? ఈ+ఎడన్ = ఇక్కడ; కల=ఉన్న; చోద్యంబులు = అద్భుతములు; శివు; కన్గొనియెడన్ = చూతును; కాకేమి = కాకంత హదావిడేయి వచ్చిడి? శేషు; ఏగదన్ = వెళ్ళునును; నళినీబాంధవ = కమలము లకు హితుడైన సూర్యునియొక్క; భాను = కిరణములచే; తప్త = వేడెక్కింపబడిన; రవికాంత = మార్కటకంతపురాలయిడి; స్వంది = బారుచున్న; నీహారకందళ=మంచు బొట్టవలని; మాత్కాదేవదంపరల్ = 'చుంయి చుంయి' మనుచప్పుళ్ళు; పయిపయిన్ = గొడవయిడ; మధ్యాహ్నమున్, తెల్పెడిన్ = తెల్పుచున్నవి.

తా: ఈహిమవత్సవంబునకు వింతల నెన్నుట బ్రహ్మతరమైనకాదు. ఈబోజుననే చూడవలెనా? రేపుచూతును. నేటికిపోదును. అప్పుడే మధ్యాహ్న మైనట్లు మార్కటకంతపు రాళ్ళమీదపడి మంచుబిందులు చుంయి చుంయి మనుటచే తెలియుచున్నది.

గీ. అనుచుఁ గ్రమ్మలువేళ నీ + హారవారి
బెరసి తత్పాదలేపంబు + గరగిపోయెఁ
గరగిపోవుట యెఱుంగఁ డ + ధరణీసురుడు
దై వకృతమున కిల నసాధ్యంబు గలదె.

13

టీ: అనుచు; గ్రమ్మలువేళన్ = మరులునప్పుడు; నీహారవారి = మంచునీరు; బెరసి = అంటి; రిల్ + పాదలేపంబు = ఆరని పాదములకు పూసికొన్న పసురు; కరిగి పోయెన్; కరిగిపోవుట; ఆ+ధరణీసురుడు = ప్రవరుడు; ఎఱుగడు; ఇలన్ = భూమిపై; దైవకృతమునకున్ = దైవముచేయుపనికి; అసాధ్యంబు = సాధ్యముకానిది; కలదె = ఉన్నదా?

తా: అక్కడిమంచు నీరుకరిగి పాదలేపము కరిగిపోయినది. అప్రవరుడని కరిగి పట్టి యెరుగడు. దైవముతలచినదికాబోదుకదా! అలం. అధ్ధాంతరన్యాసము.

మ. అతఁ డట్లాపధహీనుఁడై నిజపురీ ♦ యాత్రామిశ్రతౌతుకో
 ధర్మిఁ బోవన్ సపది స్ఫుటార్తిఁ జరణ ♦ ద్వంద్వంబు రాకుండినన్
 మతిఁ జింతించుచు నవ్విధం బెఱిగి హా! ♦ నన్నిట్లు దైవంబ! తె
 చ్చితె యాఘోరవనప్రదేశమునకున్ ♦ సిద్ధాపదేశంబునన్. 14

టీ: అతడు, అట్లు, బౌషధహీనుడై = మందులేనివాడై; నిజపురీ = తనయూ
 రికి; యాత్రా = వెళ్ళుటకై; మిశ్రత్ = కూడిన; కాతుక+ఉద్ధతిన్ = ఎక్కువవేడు
 కతో; పోవన్ = వెళ్ళుటకు; చరణద్వంద్వంబు = రెండుకాళ్ళు; రాకుండినన్ = రాక
 పోగా; సపది = అప్పుడు; స్ఫుట+ఆర్తిన్ = స్పష్టమైన బాధతో; మతిన్ = బుద్ధి
 యందు; చింతించుచున్ = విచారించుచు; అ+విధంబు = పాదలేపముకరిగినట్లు;
 ఎఱిగి; హా = అయ్యో! దైవంబ = దైవమా! నన్నున్+ఇట్లు; సిద్ధ + అపదేశంబు
 నన్ = సిద్ధుడనుమిమతో; ఈఘోరవనప్రదేశమునకున్ = భయంకరమైన అడవివల్లనకు;
 తెచ్చితి+న్ = తెచ్చితివా?

తా: పాదలేపము కరిగినతర్వాత నతడు తనయూరి కిరిపొదలెనెను. కాని
 కాళ్ళ పైకిలేవలేదు. అప్పుడు జరిగినది తెలిసికొన్నాడు. మనసులో “హదైవమా! సిద్ధుని
 మిమతో నన్నుండవికి తెచ్చిసారవేసితివే!” అని విచారించెను.

క. ఎక్కడి యరుజాస్పదపుర?

మెక్కడి తుహినాది? క్రొవ్వి ♦ యే రాఁ దగునే?

యక్కట! మును సనుదెంచిన

దిక్కిది యని యెఱుంగ వెడలు ♦ తెరు వెయ్యదియో? 15

టీ: ఎక్కడి యరుజాస్పదపురము = నాపట్టణమెంతవరము? తుహిన+
 అద్రి = హిమవత్సర్వతము; ఎక్కడ; క్రొవ్వి = పొగరెక్కి (రావచ్చునా కూడదా
 అని అలోచింపక) ఏన్ = నేను; రాన్+తగునే = రావచ్చునా? అక్కట! మును
 = మునుపు; సనుదెంచిన = వచ్చిన; దిక్కు = మార్గము; ఇది+అని యెఱుంగన్ =
 ఇదనినేనెరుగను; వెడలుతెరువు = వెళ్లడిమార్గము; ఏ+అది+ఓ=ఏవో?

మ. అకలంకౌషధస త్వముం దెలియ మా ♦ యా ద్వార కావంతి కా
 శి కురుత్సేత గయా ప్రయాగములు నే ♦ సేవింప కుద్దండ గం
 డక వేదవిద వరాహ వాహరీపు ఖ ♦ డ్గ వ్యాఘ్ర మిమ్మించుఁగొం
 డెఱ రాఁ బెల్లంజేబుదిబ్బాడ్యజుతో ♦ న్నాదుల్ గదాశ్రోత్రియుల్.

టీ: నేన్ = నేను; అకలంక = నిర్దుష్టమైన; బౌషధస త్వమున్ = బౌషధమహి
 మము; తెరువెత్త = తెలిసికొనుటకు; హరిహా = హరిద్వారము; ద్వారకా; అవంతి
 = ఉజ్జయిని; కాశ్య, కురుత్సేత, గయా; ప్రయాగములు = ప్రయాగశ్రేత్రములు;

సేవింపక; ఉద్దండ=కూరమైన; గండక=గండకమృగములు; వేదండ=వీనుగులు; వరాహ=అడవి పండులు; వాహరిపు=అడవి దున్నపోతులు; ఖడ్గ=ఖడ్గమృగములు; వ్యాఘ్రము=పెద్దపులులు కలవైన; (ఇచ్చట వస్త్రీవిశేషణమునకు ప్రథమ వచ్చినది) ఈ+మంచుకొండకున్=ఈకొండకు; రాన్+స్యోను+ఎ=రాదగునా? శ్రోత్రి యుల్=వేదము చదివినవారు; బద్ధిజాడ్య=తేలివితక్కువచే; జనిత+ఉన్మాదుల్=పుట్టిన మనశ్శాన్చల్యము కలవారు; కదా?

తా : నేను సిగ్ధనిమగ్నమహిమ నెరుగగోరి ప్రసిద్ధమైనగయా, ప్రయాగ, కాశి, హరిద్వారము, ఉజ్జయిని మున్నగు సప్తణములకుపోక. కూరమృగములుకల యీ కొండ కేల రావలెను. అక్కడ ఇట్టి సాధకర్తనచో తిరిగి యింటికి వెళ్తుటకు దారిదొరకెడిది. వేదపత్తలైనవారు తేలివితక్కువ వారుకదా! అలం. అర్థాంతర శ్వాసము.

సీ. నను నిముసంబు గా ♦ నకయున్న నూ రెల్ల
నరయు మజ్జనకుఁ డెం ♦ తడలు నొక్కొ
యెప్పుడు సంస్థలయందు ♦ నిలు వెల్లనీక న
నోమెడు తల్లి యెం ♦ తొటలు నొక్కొ
యనుకూలవతి నాదు ♦ మనసులో నర్తించు
కులకాంత మది నెంత ♦ కందు నొక్కొ
గడచోడు నీడలై ♦ క్రీడించు సచ్చాత్రు
లింతకు నెంతచిం ♦ తింతు రొక్కొ

గీ. యతిధిసంతర్పణంబు లే ♦ మయ్యె నొక్కొ
యగును లే మయ్యెనొక్కొ ని ♦ త్యంబులైన
కృత్యములఁ బాపి దైవంబ ♦ కినుక నిల్లు
పాటవైచిత్రె మిన్నులు ♦ పడ్డచోట.

17

టీ : ననున్=నన్ను; నిముసంబు = నిమిషము; కానకయున్నన్ = చూడ కున్నచో; ఊరు+ఎల్లన్=ఊరంతయు; అరయు=వెదకెడి; మత్+జనకుడు = నాతండ్రి; ఎంత+అడలును+ఒక్కొ=ఎంతగా విచారించునో? ఎప్పుడున్ = ఎల్లప్పు డును; సంధ్యలయందున్ = సంధ్యాకాలములందు; ఇలువెల్లనీక = ఇలువెడలిపోని యొక; ఓమెడు = కాపాడునట్టి; తల్లి; ఎంత+ఒటలునొక్కొ = ఎంతగా బాధ పడునో? అనుకూలవతి = నాకనుకూలముగా నడచునది; నాదుమనసులోన్ = నామన సునకు; వర్తించు = ఎక్కిన (నాకువచ్చిన); కులకాంత=భార్య; మదిన్ = మనసులో; ఎంత; కుందునొక్కొ = కుములునో? గడన్ = దగ్గర; తోడునీడలై = సహాయులై; క్రీడించు=విహరించెడి; సత్+ఛాత్రులు = మంచితత్వులు; ఇంతకున్ = ఇప్పటికి;

ఎంతచింతింతుకొక్క; అతిథిసంతర్పణంబులు=అతిథులకు భోజనములు పెట్టుటలు; అగ్నులు = హోమముచేయవలసిన మూడగ్నులును; దైవంబు = దైవమా? కినుకన్ = కోపముతో; నిత్యంబులైన = ప్రతిదినముచేయవలసిన; కృత్యములన్ = కర్మలనుండి; పాపి = ఎడబాపి; మిన్నులు + పడ్డవోటన్ = ఆకాశములు వాలినవోట (చాలయె డైన దూరప్రదేశమున) పాఱవైచితె=విసరివేసితివా? అలం. సందేహము.

క. నను నిలుసేరు నుపాయం

బొనరింపగఁ జాలు సుకృతి ♦ యొకఁ డొదవఁ డొకో

యనుచుం జింతాసాగర

మున మునిగి భయంబు గదురఁ ♦ బోవుచు నెదురన్. 18

టీ : ననున్ = నన్ను; ఇలు + చేరు + ఉపాయంబు = ఇల్లుచేగెడి ఉపాయము; బనరింపగన్ = చేయుటకు; చాలుసుకృతి=శక్తిల పుణ్యాత్ముడు; ఒకడు = ఎవడైనను; ఒడవడొకో = దొరకకుండునా? అనుచున్; చింతాసాగరమునన్ = విచారమును సమద్రమున; మునిగి, భయంబు, కదురన్ = కల్గగా; బోవుచున్ = ఏదోదారినిపోవుచు; ఎదురన్ = ఎదుట; (ముందున కన్నయము) అలం. రూపకము, సందేహము.

సీ. కులిశధారాహతి ♦ పాలుపునఁ బైనుండి

యడుగుమోవఁగ జేగు ♦ తైన తలులఁ

గనుపట్టులోయ గం గానిర్పరము వాఱఁ

జలువయకా నయ్యెటి ♦ కెలఁకులందు

నిసుకవెట్టిన నేల ♦ నేచి యర్కాంశులఁ

జొరనీక దట్టమై ♦ యిరులు గవియు

క్రముకపున్నాగ నా ♦ రంగ రంభా నాళి

కేరాదివిటప కాం ♦ తారవీధిఁ

గీ. గెరలు పికశారికాకీర ♦ కేకిభృంగ

సారసధ్వనిఁ దనలోని ♦ చంద్రకాంత

దరులు ప్రతిశబ్ద మీన గం ♦ ధర్మ యక్ష

గానఘూర్ణిత మగునొక్క ♦ కోనఁ గనియె.

19

టీ : కులిశధారా=వజ్రాయుధపుపదనుచేసిన; హతిపాలుపునన్ = దబ్బలచే; పైనుండి; అడుగుమోవగన్ = క్రిందవరకును; జేగుతైన=పట్టని; తలులన్ = చరియలలో; గనుపట్టులోయన్ = కనుపడుచున్న రెండు కొండల మధ్యప్రదేశమున, గాంగ

నిర్ణయము = గంగాప్రవాహము; పాణిన్ = ప్రవహించుచుండగా; చలువయా = చల్లనైన; ఆ + పాణిన్ + కొలకులందున్ = అనదికి రెండు ప్రక్కలను; ఇసుక + పెట్టిన నేలన్ = ఇసుక భూములందు; ఏచి = పెరిగి; అర్క + అంకులన్ + సూర్యకిరణములను; చొరనీక = ప్రవేశింపనియ్యక; దట్టమై = చిక్కగానుండి; ఇరులు + కవియు = చీకట్లు క్రముక్కు; క్రముక్కు = పోక; పున్నాగ = పొన్న; నారంగ = నారింజ; రంభా = అరటి; నాళికేర + అది = కొబ్బరిమున్నగు; విటపి = చెట్లయొక్క; కాంతారపీఠిన్ = తోపు లా; కెనసు = కూయుచున్న; పిక కొకిలయొక్క; శారికా = గోరువంకల యొక్క; కీర = చిలుకలయొక్క; కేకి = నెమళ్లయొక్క; భృంగ = తుమ్మెదల యొక్క; సారస = బెన్నరు పక్షులయొక్క; ధ్వనిన్ = చప్పుడుచే; తనలోని = తనలోనున్న; చంద్రకాంతదరులు = చంద్రకాంతపురాలగుహలు; ప్రతిశబ్దము = ప్రతిధ్వని; ఈనన్ = పుట్టించగా; గంధర్వయతు = గంధర్వులయొక్క, యతుల యొక్క; గ సమ్మూర్తి తమగు = సంగీతముచే ధ్వనించు; ఒక్కకొనన్ = ఒకకొండల సందును; కనియెన్ = చూచెను. ఉద్రేకాలంకారము.

తా : ఆక్కడ కొండలోయ యున్నది. దాని కిరుప్రక్కలను వజ్రాయుధ ముచే తెగొట్టబడినట్లుగా జేగులైన కొండలున్నవి, అమధ్యనుండి గంగ ప్రవహించు చున్నది. దాని కిరుప్రక్కలందు నీటి చలువచే నిసుక తిప్పలందు పెరిగిన చెట్లతోపు లలో కూయుచున్న పికాదిధ్వనులు గుహలనుండి ప్రతిధ్వనించుచున్నవి. గంధర్వ యతుల సంగీతధ్వనులు విసబడుచున్నవి. ప్రవరుడాలోయను చూచెను.

క. కనుగొని యిది మునియాశ్రమ

మరు తహతహ వొడమి యిచటి ♦ కిరిగిన నాకుం

గన నగు నొక తెఱకువ యని

మనమునక గల దిగులు కొంత ♦ మట్టువడంగన్. 20

టీ : కనుగొని = చూచి; ఇది = ముందుకన్నించుచున్నది; మునియాశ్రమము; అనుతహతహ = అనియెడి ఆదుర్దా; పొడమన్ = పుట్టగా; ఇచటికిన్; అరిగినన్ = వెల్లినవో; నాకున్; ఒకతెఱకువ = ఒకదారి; కననగున్ = తెలిసికొన వీలగును; అని; మనమునన్ + కలదిగులు = మనస్సులోని బాధ; కొంత = కొంచెము; మట్టు + పడంగన్ = తగ్గగా. (ముందునకన్వయము)

చ. నికటమహీధరాగ్రతట ♦ నిర్గతస్థరధారః బాసి లో

యకుండలక్రిందుగా మలక ♦ లై దిగుకాలువవెంటఁబూచుమ

ల్లిక లవలంబనంబుగ న ♦ లిప్రకరధ్వని చిమ్మి రేగ లో

నికి మణిపట్టభంగసర ♦ ణిన్ ధరణీసురుఁ డేగి చెంగటన్. 21

టీ : ధరణీసురుడు = ప్రవరుడు; నికట = సమీపమునున్న; మహీధర + అగ్ర తట = కొండచివరి ప్రదేశమునుండి; నిర్గత = స్రవించు, నిర్ణయధారన్ = సెలయేటి ధారను; పాసి = విడిచి; లోయకున్ = కొనకు; తలక్రిందుగాన్ = నిలుపుగా; మల

కలై = మెలికలుగా; దిగుకాలువవెంటన్ = ప్రవహించుకాలువనంటి; పూచుమల్లికలు = పూచెడిమల్లికలు; అవలంబనంబుగన్ = ఆధారముగా; అలిప్రకరధ్వని = తుమ్మెదలగుంపురొద; చిమ్మిరేగన్ = ఎక్కువకొగా; మణిపట్టభంగసరణిన్ = మణులమెట్లదారిని; లోనికిన్ = కోనలోపలికి; ఏగి; చెంగటన్ = దగ్గరలో (ముందున కన్వయము)

తా : ప్రవరుడు తానున్నచోటికి దగ్గరలో కొండశిఖరమునుండి లోయలోనికి వంపులుతిరిగి తలక్రిందుగా పడుచున్న సెలయేటిపాయకు చెండు ప్రక్కలందు మొలిచి పూచిన మల్లెతీగలు పట్టుకొని, అవికదలినందున రేగి తుమ్మెదలు రొదనేయించుండగా రత్నముల మెట్లదారిగుండా కోనలోనికిదిగి ఆ సమీపమున...

శా. తావుల్ క్రేవలఁ జల్లు చెంగలువకే ♦ దారంబు తీరంబునన్
మావుల్ క్రోవులు నల్లిబిల్లిగొను కాం ♦ తారంబునం దైందవ
గ్రావాకల్పితకాయమానజటిల ♦ ద్రాక్షగుళుచ్చంబులం
బూవుందీవెల నొప్పు నొక్కభవనం ♦ బున్ గారుడొత్కీర్ణమున్.

టీ : క్రేవలన్ = ప్రక్కలందు, తావుల్ = పరిమళములను, చలు = ప్రసరింపజేయు; చెన్ను + కలువ = ఎఱ్ఱకలువలుకల; కేదారంబుతీరంబునన్ = పల్లపునేలగట్టున; మావుల్ = మామిడిచెట్టు; క్రోవులు = ఎఱ్ఱగోరింటచెట్టు; అలిబిల్లి గొనుకాంతారంబునందున్ = ఒకదానితోనొకటి పెనవేసికొన్న అడవిలో; విందవగ్రావ = చంద్రకాంతపురాలచే; అకల్పిత = తయారుచేయబడిన; కాయమాన = పందిరియందు; జటిల = దట్టముగానల్లుకొన్న; ద్రాక్షగుళుచ్చంబులన్ = ద్రాక్షతీగెలకున్న గుత్తులతో; పూవుందీవెలన్ = పూలతీగెలతోను; ఒప్పు = ప్రకాశించు; ఒక్కభవనంబున్ = ఒకమేడను; గారుడ + ఉత్కీర్ణమున్ = పచ్చనిమాణిక్యములచే పొదుగబడినదానిని (కొంచి ఆని ముందుదానితో అన్వయము)

తా : ఎఱ్ఱకలువలున్న పల్లపునేలప్రక్కనున్న మామిడి, ఎఱ్ఱగోరింటతోపునశమచంద్రకాంతపురాలి స్తంభములకల్గిన పందిరిమీద అల్లుకొన్న ద్రాక్షతీగెలు, పూలతీగెలనుండి వ్రేలాడు ద్రాక్షపండ్లగుత్తులు, పూలగుత్తులతో ఇంపుగానున్న మేడను (చూచి.)

క. కాంచి తదీయవిచిత్రో.

దంచితసాభాగ్యగరిమ ♦ కచ్చెరువడియ

కాంచినగర్భావ్యయమణి

ఋణముక దత్తియంగ నచటి ♦ కేగడువేళన్.

శ్రేష్ఠము; ఇంచుక = కొద్దిగా; తళియంగన్ = సమీపించగా; అచటికిన్; ఏగడు
వేళన్ = వెళ్లునప్పుడు. (ముంగునకన్వయము)

క. మృగమదసారభవిభవ

ద్విగుణితఘనసారసాంద్ర ధీవీటిగంధ

స్థగితేతరపరిమళమై

మగువపాలుపు దెలుపు నొక్క ధీమారుత మొలసెన్. 24

టీ : మృగమదపరిమళవిభవ = కన్ఠానిసువాసనకన్న; ద్విగుణిత = రెట్టించబడిన;
ఘనసార = పచ్చకర్పూరముతో కూడిన; సాంద్ర = దట్టమైన; వీటిగంధస్థగిత =
తాంబూలపువాసనచే కప్పుబడిన; ఇతరపరిమళమై = ఇతరసువాసనలుకలదై; మగువ
పాలుపు = స్త్రీయున్నట్లుచూచు; తెలుపు + ఒక్కమారుతము = తెలిపెడియొకగాలి;
ఒలసెన్ = పించెను.

తా : కన్ఠాని, పచ్చకర్పూరము మున్నగు పరిమళద్రవ్యములతోడి తాంబూ
లపు వాసన తక్కిన పువ్వులవాసనల నణచి, స్త్రీయున్నట్లు తెలుపుచు వీచినది.
ఆగాలిపీచుటతో ఆక్కడ స్త్రీయున్నట్లు తెలిసినది. అలం. కావ్యలింగము.

మ. అతః డావాతపరంపరాపరిమళ ధీవ్యాపారలీలన్ జనా

న్విత మిచ్చోటని చేరబోయి కనిమెన్ ధీవిద్యుల్లతావిగ్రహన్

శతపత్రేక్షణం జంచరీకచికురం ధీజుదాస్యం జక్రస్తనిన్

నతనాభిన్ సవలా నొకానొకమరు ధీన్నారీశిరోరత్నమున్. 25

టీ : అతః; ఆవాతపరంపరా = ఆగాలితెరలవలన; పరిమళవ్యాపారలీలన్ =
సువాసనతగులుటచే; ఈ + చోటు = ఈప్రదేశము; జన + అన్వితము = జనులతో
కూడినది; అని; చేరన్ + బోయి = దగ్గరకేగి; విద్యుత్ + లతావిగ్రహన్ = మెరపు
తీగవంటి శరీరముకలదాని; శతపత్ర + త్రేక్షణన్ = వందరేఖలుకల తామరపువ్వువంటి
కన్నులుకలదాని; చంచరీకచికురన్ = తుమ్మెదలవంటి జుట్టుకలదాని; జక్రస్తనిన్
= చక్రవాకపక్షులవంటి స్తనములు కలదానిని; నతనాభిన్ = లోనైనబొడ్డు కలదాని;
ఒకానొకమరున్ + నారీశిరోరత్నమున్ = దేవతాస్త్రీలలో శ్రేష్ఠురాలైన; సవలాన్ =
స్త్రీని; కనిమెన్ = చూచెను.

తా : ఆగాలితెరలవలన ఇక్కడ జనులుండునని చేరబోయి, మెరపుతీగవంటి
శరీరము, తామరపువ్వువంటి కన్నులు, తుమ్మెదలవంటి జుట్టు, చంద్రునివంటిముఖము;
చక్రవాకములవంటి స్తనములు, లోనైన నాభికిల ఒకానొక దేవతాస్త్రీని చూచెను.

తే. అమలమణిమయనిజమంది ధీరాంగణస్థ

తగుణసహకారమూల వి ధీతర్ది మూడ

శీతలానిల మొలయ నా ధీనయైన

యన్నిలింపాబ్జముఖయు న ధీయ్యవసరమున.

టీ : అమల = స్వచ్ఛమైన; మణిమయ = మణులచే చిత్తచేయబడిన; నిజమందీర = తనయింటి; అంగణస్థ = ముందరనున్న; తరుణసహకార = శేతమావిగున్న యొక్క; మూల = మొదటనున్న; వితర్కినిదన్ = అరుగుపై; శీతల + అనిలము = చల్లనిగాలి; ఒలయన్ = పీచగా; ఆసీనయై = కూర్చున్న; ఆ + నిలింప + అబ్జముఖి యున్ + అదేవతాస్త్రియును; ఆ + అవసరమునన్ = అసమయమందు; (ముందున కన్వయము)

సీ. తతనితంబాభోగ ♦ ధవళాంశుకములోని

యంగదట్టపు గావి ♦ రంగువలన

శశికాంతమణిపీఠి ♦ జాజువాటంగ గాయ

లుత్తుంగకుచపాలి ♦ నత్తమిల్ల

దరుణాంగుళీధూత ♦ తంత్రీస్వనంబుతో

జిలిబిలిపాట ము ♦ ద్దులు నటింప

నాలాపగతి జొక్కి ♦ యరమోడ్కు గనుదోయి

రతిపారవశ్య వి ♦ భ్రమము దెలుప

గీ. ప్రాధి బలికించు గీతప్ర ♦ బంధములకు

గ్రమకరపంకరుహరత్న ♦ కలకర్పణర్పు

ణ ధ్వనిస్ఫుర్తి తాళమా ♦ నములు గొలుప

నింపు దళుకొత్త వీణ వా ♦ యింపుచుండి.

27

టీ : తత = వెడలైన; నితంబ = పిరుగులయొక్క; ఆభోగ = నిండుమీద నున్న; ధవళ + అంశుకములోని = తెల్లనివస్త్రములోపలి; అంగదట్టపు = పాడయొక్క; కావిరంగునలన్ = ఎటువురంగుచే; శశికాంతమణిపీఠి = చంద్రకాంతపుపీఠ, జాజు + పారగన్ = ఎఱ్ఱగాకాగా; కాయలు = వీణెననమర్చిన సారకాయలు; ఉత్తుంగకుచపాలిన్ = ఎత్తైన స్తనప్రదేశమును; అత్తమిల్లన్ = ఆనగా; తరుణ = వృద్ధుడైన; అంగుళీ = ప్రేళ్లచే; ధూత = మీటబడిన; తంత్రీస్వనంబుతో = తీగెలధ్వనితో; జిలిబిలిపాట = నన్ననింతుపాట; ముద్దులునటింపన్ = వినుటకింపుగాగా; అలాపగతిన్ = రాగాలాపముచేయుటలో; చొక్కి = పరవశయై; అరమోడ్కుగనుదోయి = సగము మూసినకన్నులజంట; రతి = సురతవేళకల్గు; పారవశ్యవిభ్రమము = పరవశత్వపువిలాసమును; తెలుపన్ = తెల్పగా; ప్రాధిన్ = నేర్పుతో; పలికించు = వీణెనెపబడు నట్లుచేయు; గీతప్రబంధములకున్ = సంగీతపుకృతులకు; క్రమ = అందమైన; కరపంకరుహ = పద్మములవంటి హస్తములయొక్క; రత్నకటక = రత్నములు పొదివినకంకణములయొక్క; ర్పణర్పణధ్వని = ర్పణర్పణమును చప్పుడుయొక్క; స్ఫుర్తి = వినిపించుట; తాళమానములు = తాళప్రమాణములను; కొలుపన్ = కల్గింపగా; ఇంపుతళుకొత్తన్ = వోయి కూర్చున్న; వీణ; వాయింపుచుండి = వాయింపుచు... (ముందున కన్వయము)

తా : ఆమె లోపల నెర్రనిపావడ కట్టి మైన పొల్లని సన్నని చీర కట్టినది. ఆచీరలోనుండి ఎర్రని పావడకాంతి ఆమె కూర్చున్న చంద్రకాంతపుష్పమిడికిపడి దాని నెర్రగా చేయుచున్నది. సారకాయలు చంటినానునట్లు వీణెను పట్టుకొని తండ్రినాద మతో తనమ్మగుమఘర కంఠస్వరము మేళవించి రాగాలాపన చేయుచు రతిపార వశ్యము పొందినట్లు తాదాత్మ్యముతో సగముకన్నులు మూసికొని చేతులకున్నరత్న కంకణ ధ్వనులు తాళములుకొగా వీణవాయింపుచున్నది. ఆకాలమునకూడ ఉత్తమ స్త్రీలు లోపలపావడలు (under wears) కట్టుకొనువారు. ఇందు తగ్గణ, నిద ర్పణ, రూపకము లలంకారములు.

ఉ. అబ్బురహటుగోడ నయం ♦ గాంబుజముల్ వికసింపఁ గాంతి పె
ల్లుబ్బి కినినికల్ వికసి ♦ తోత్పలపంక్తులఁ గుమ్మరింపఁగా
గుబ్బమెఱుంగు జన్గవ గ ♦ గుప్పడువ న్నదిలోనఁ గోరికల్
గుబ్బటిలంగఁ జూచె నల ♦ కూబరసన్నిభు నద్ధరామరున్. 28

టీ : అబ్బురహటుగోడన్ = ఆశ్చర్యముగో; నయన + అంబుజముల్ = పద్మ ములవంటికన్నులు; వికసింపన్ = విసౌరగా; కాంతి; పెల్లుబ్బి = ఎక్కువై; కనిని కల్ = కంటిలోనినల్లగ్రుడ్లు; వికసిత + ఉత్పలపంక్తులన్ = వికసించిన కలువలప్రోవును; క్రుమ్మరింపగాన్ = నిండించగా; గుబ్బమెఱుంగు = వట్టవయ్యెనిగనిగలాడు; చన్గవ = చంటిజంట; గగుప్పడువన్ = పులకరింపగా; మదిలోనన్; కోరికల్; గుబ్బటి లంగన్ = ఎక్కువకొగా; సలకూబరసన్నిభున్ = సలకూబరనితో సమమైన; ఆ + ధరామరున్ = ఆప్రవరుని; చూచెన్ = చూచెను; అలంకారము.

తా : ఆదేవతాస్త్రీ సలకూబరుడువలె నందమైన ప్రవరుని చూచినది. ఆమె కాశ్చర్యమువేసినది. కన్నులువిప్పారినవి. నల్లగ్రుడ్లు కదలుచు కలువపంక్తులున్న ట్లనిపించినవి. స్తనద్వయము పులకరించినది. మనస్సులో నెన్నోకోరికలు రేకెత్తినవి.

ఉ. చూచి కుచంబులుం దుఱుము ♦ సూచితవేగపదారవిందయై
లేచి కుచంబులుం దుఱుము ♦ లేనడు మల్లలనాడ నయ్యెడం
బూచిన యొక్కపోక నును ♦ బోదియఁ జేరి విలోకనప్రభా
వీచినఁ దదీయపద ♦ వీ కలశాంబుధి వెల్లిగొల్పుచున్. 29

టీ : చూచి; కుళంకుళత్కటక = కుళంకుళమని చప్పడగునందెలచే; సూచిత = సూచింపబడిన; వేగ = వేగముకల; పద + అరవిందయై = పాదపద్మములుకలదై; లేచి; కుచంబులున్ = స్తనములును; దుఱుమున్ = కొప్పను; లేనడుము = సన్నని నడుము; అల్లలనాడన్ = జవజవలాడగా; ఆ + ఎడన్ = అక్కడనున్న; పూచిన; ఒక్కపోక = ఒకపోక చెట్టుయొక్క; నునుబోదియన్ = నునుపైన మొదలును; చేరి = చేరబడి; విలోకనప్రభావీచికలన్ = చూపులకాంతి కరటములతో; తదీయ = అతని

సంబంధమైన; పదవీకలశాంబుధిన్ = వచ్చెడిమార్గ మనెడి పాలసముద్రమును; వెల్లి
గొల్పుచున్ = పొంగిపొరలునట్లు చేయుచు; (ముందున కన్యయును)

తా : ఆదేవతాశ్రీ అతనిచూచి గల్లుగల్లున మ్రోయునందెల చప్పుడుతో తన
తొందరను నూచించుచులేచి, ఆప్రక్కననున్న పూచినపొకబోవెకొనుకొని నిలువబడి
తెల్లనిచూపుల ప్రసరింపజేయుచు అతడువచ్చు మార్గమునే చూచుచుండెను.

మ. మునుమున్ పుట్టెడు కొంకులొల్పము నిడన్ ♦ మోదంబు విస్తీర్ణతం
జొనుపన్ గోర్కులు క్రేళ్లు దిప్పమదిమెచ్చుల్ తెప్పలల్లాన్
త్యనుమంగస్థితి తిచ్చపాటానగ నొ ♦ య్యారంబునం జంద్రికిల్
దనుకం జూచెలతాంగి భూసురు బ్రహ్మల్లనేత్ర పద్మంబులన్ 30

టీ : లతా + అంగి = తీగవంటి శరీరముకలశ్రీ; మునుమున్ = ముందుగా; పుట్టె
డుకొంకు = పుట్టినజంతు; లొల్పమున్ = చాంచల్యమును; (ఆసక్తిని); ఇడన్ = కల్గిం
చగా; మోదంబు = సంతోషము; విస్తీర్ణతన్ = వైశాల్యమును; చొనుపన్ = పొందిం
పగా; గోర్కులు; క్రేళ్లుదిప్పన్ = గంతులు జేయించగా; మదిమెచ్చుల్ = మన
సులోని మెచ్చుకొనుటలు; తెప్పలల్లార్పన్ = కనురెప్పలను చలింపజేయగా; అతి +
అనుమంగస్థితి = మిక్కిలి చేరికగానుండుట; తిచ్చపాటు = కదలకుండుటను; ఒసగన్
= ఇయ్యగా; ఒయ్యారంబునన్ = విలాసముచే; చంద్రికిల్ = వెన్నెలలు; తనుకన్
= ప్రకాశింపగా; ప్రపుల్లత్ + నేత్రపద్మంబులన్ = వికసించిన కనుదామరలతో;
భూసురున్ = బ్రాహ్మణుని; చూచెన్.

తా : ప్రవరునిచూడగానే ముందు జంతులను కీకల్గినవి. ఒంటరిగా నందమైనవాడు
లభించెనని సంతోషము మోచినది. కోరికలతో కేరింతలు కల్గినవి. తగినవాడే అను
మెచ్చురెప్పలల్లార్ప జేసినది. అతడింకను దగ్గరకు రాగా నిశ్చేష్టమైనది. ఒయ్యార
ముగా చూచుచుండగా వెన్నెలలు విరియునట్లున్నది. అలం. ఉత్పేక్ష.

క. పంకజముఖ కప్పడు మై

నంకురితము లయ్యె బులక ♦ లావిమృత మీ

నాంకానలసూచక ధూ

మాంకురములుం బోలె మతియు ♦ నతనిం జూడన్.

31

టీ : మతియున్; అతనిన్ = ప్రవరుని; చూడన్ = చూడగా; అప్పుడు;
పంకజముఖికిన్ = పద్మమువంటి ముఖముకలయూమెక్కు; మైన్ = శరీరమంగు; అవి
మృత = ప్రకటింపబడిన; మీనాంక = మన్మథుడను; అనలసూచక = అగ్నినినూచించు;
ధూమ + అంకురములుబోలెన్ = పొగమొలకలువలె; పులకలు = గరిపాటులు; అంకు
రితములు = పుట్టినవి; అయ్యెన్.

తా : ఆమెకు ప్రవరుని చూడగానే మన్మథాగ్నిలోపల పుట్టినట్లు నూచించు
పొగవలె గరిపాటు పుట్టినవి.

ఉ. తొంగలి తొప్పలం దొలగ ♦ ద్రోయంచు బై పయి విస్తరిల్లు క
న్నంగవ యా క్రమించుకొను ♦ నో ముఖచంద్రు నటంచు బోవనీ
కంగజుఁ డానవెట్టి కది ♦ యన్ గుటి వాసెననంగ జాటి సా
రంగమదంబు లేఁజెమటఁ♦గ్రమ్మెలలాటము డిగ్గి చెక్కులన్. 32

టీ : తొంగలితొప్పలన్ = వాలైనరెప్పలను; తొలగన్ = దూరముగా;
త్రోయుచున్; పైపయిన్ = మీదమీదకు, విస్తరిల్లు; కన్నంగవ = రెండుకన్నులు;
ముఖచంద్రున్ = చంద్రునివలె ముఖమును; ఆక్రమించుకొనునో; అటంచున్ = అని;
పోవనీక = పోనియ్యక; అంగజుడు = మన్మథుడు; ఆనవెట్టి = ఆపుదలకు నూచనగా
అజ్ఞాపించి; కదియన్ = దగ్గరగా; గుటి = గుర్రు; వాసెన్ = వాసెనో; అనంగన్ =
అనునట్లు; సారంగమదంబు = బట్టుగా పెట్టుకొన్న కస్తూరి; లేఁజెమటన్ = చిరుచెమ
టచే; జాతి; లలాటము = నొసటినుండి; డిగ్గి = దిగి; చెక్కులన్ = చెంపలను;
క్రమ్మెన్ = ఆవరించెను; అలం. ఉత్తేషు.

తా : ఆమె కన్నులు విప్పి ప్రవరుని చూచుచున్నది. చెమటగో బొట్టు
చెక్కిళ్లపైకి జారినది. రెప్పలను పైకిఁగ్రోయుచు కన్నులు వెడలనగుచుండగా
మన్మథుడు, ముఖమునుకూడ ఆక్రమించుకొనునోమోయని గీటుగీసినట్లుగా కస్తూరిచారిక
లున్నవని కవి యుద్ఘోషించినాడు.

మ. అనిమేషస్థితి మాన్వబి త్తరఘ్నజూ ♦ పస్వేదతావృత్తి మా
న్వ ననస్వేదసమృద్ధి బోధకళ మాన్వన్ మోహవిభ్రాంతి తో
డనె గీర్వాణవసూటికిన్ భ్రమరకీ ♦ ట న్యాయ మొప్పన్ మను
ష్యునిభావించుట మానుషత్వము మెయింజూపటైనాన త్తఱిన్. 33

టీ : గీర్వాణవసూటికిన్ = దేవతాస్త్రీకి; అత్తఱిన్ = ఆప్సరడు; భ్రమరకీట
న్యాయము = పచ్చపురుగు తుమ్మెదగునట్లు; (తుమ్మెద పచ్చపురుగునుతెచ్చి తన
గూటిలోపెట్టి గీపెట్టుట. కొంతసేపటి కౌపురుగుకూడ తుమ్మెదవలె గీపెట్టును.
తుమ్మెదయేయగును) ఒప్పన్ = ఒప్పనట్లు; మనుష్యునిన్ = ప్రవరుని; భావించుటన్ =
ఆలోచించుటచే; తోడనె = వెంటనే; మానుషత్వము = మనుష్యునికున్న ధర్మములు;
మెయిన్ = శరీరమును; చూపటెన్ = కనపడెనేమో; నాన్ = అనునట్లు; విత్తరఘ
జూపు = చంచలమైనచూపు; అనిమేషస్థితిన్ = రెప్పార్పకపోవుటను; మాన్వన్;
ననస్వేదసమృద్ధి = క్రొత్తచెమట ఎక్కువగా పట్టుట; అన్వేదతావృత్తిన్ = చెమట
పట్టకపోవుటను; మాన్వన్; మోహవిభ్రాంతి = ప్రేమాతిశయమువలన ఆలోచన
లేకపోవుట; బోధకళన్ = జ్ఞానము కల్గుటను; మాన్వన్.

తా : దేవతాస్త్రీయైనను మనుష్యుని భావించుటచే భ్రమరకీట న్యాయముగా
ఆమెకు రెప్పార్పకుండుట, చెమటపట్టకుండుట, వివేకము అను దేవతా లక్షణములు
పోయి రెప్పలుమూయుట, చెమటపట్టుట, మోహముకల్గుట అను మనుష్యధర్మములు
కల్గినవి.

వ ఇట్లుతని రూపరేఖావిలాసంబులకుఁ జొక్కి యక్కమల
పత్రేక్షణ యాత్మగతంబున. 34

టీ : ఇట్లు; అతనిరూపరేఖావిలాసంబులకున్ = అతనియొక్క అందము, విలాసములకు; చొక్కి=పరవశయై; ఆ + కమలపత్ర+ఈక్షణ = తామర రేకులవంటి కన్నులకల ఆమె; అత్మగతంబునన్ = తనలో; (తలచెను.)

ఉ. ఎక్కడివాడో యత్నతన ♦ యేందు జయంత వసంత కంతులన్
జక్కదనంబునం గెలువ ♦ జాలెడివాడు మహీసురాన్వయం
బెక్కడ యీతనూవిభవ ♦ మెక్కడ యేలనిబంటుగా మరుం
డక్కఁగొనంగ రాదె యకటా నను వీడు పరిగ్రహించినన్. 35

టీ : (ఇతడు) యత్నతనయ = కుతేరుని కొడుకగు నలకూబరుని; ఇందు = చంద్రుని; జయంత = ఇంద్రుని కొడుకైన జయంతుని; వసంత = వసంతుని; కంతులన్ = మన్మథుని; జక్కదనంబునన్ = అందములో; గెలువన్ = గెల్పుటకు; చాలెడు వాడు = సమర్థుడు; ఎక్కడివాడో = ఎక్కడినుండివచ్చెనో? మహీసురాన్వయంబు = బ్రాహ్మణకులము; ఎక్కడ; ఈతనూవిభవము = ఈయందము; ఎక్కడ; అకటా = అయ్యో! వీడు = ఇతడు; ననున్ = నన్ను; పరిగ్రహించినన్ = చేపట్టినచో; మరున్ = మన్మథుని; ఏలనిబంటుగా = జీతమియ్యకయే కొలువుసేయు బంటుగా; డక్కఁగొనంగరాదె = స్వాధీనము చేసికొరాదా?

తా : ఈ బ్రాహ్మణుడందములో జేవయువకులను మించును. బ్రాహ్మణుని కింత అందమా? అహ! వీడే నన్ను చేపట్టినచో మన్మథుని బంటుగా నిలబెట్టినా? అనగా మన్మథుని గెల్తును. నన్నిక మన్మథుడు బాధింపలేడని భావము. విషయాంశము.

సీ. వదనప్రభూలలా ♦ వణ్యాంబు సంభూత
కమలంబు లన వీని ♦ కన్ను లమరు
నిక్కి వీనులతోడ ♦ నెక్కసక్కెము లాడు
కరణి నున్నవి వీని ♦ ఘనభుజములు
సంకల్పసంభవా ♦ స్థానపీఠికవోలె
వెడఁదయై కనుపట్టు ♦ వీని యురము
ప్రతిఘటించు చిగుళ్లు ♦ పై నెఱ్ఱవాటిన్
రీతి నున్నవి వీని ♦ మృదుపదములు

గీ. నేరెటేటియసల్ తెచ్చి ♦ నీరజాపు
సానబట్టిన రావొడి ♦ చల్లి మదిపి

పదను సుధనిడి చేసెనో ♦ పద్మభవుడు

వీనిఁ గాకున్నఁ గలదె యీ ♦ మేనికాంతి.

36

టి. వీనికన్నులు; వదన = ముఖముయొక్క; ప్రభూతలావణ్య = ఎక్కువ
యందమను; అంబుసంభూత = నీటిలోపుట్టిన; కమలంబులనన్ = పద్మములనునట్లు;
ఆమరున్ = ఒప్పును. వీనిఘనభుజములు; నిక్కి = ఎక్కుకల్లి; వీమలబోడన్ = చెవు
లతో; ఎక్కుసక్కిములాడుకరణిన్ = వికటముగా చూటలాడు రీతిని; ఉన్నవి; వీని
యరుము = వీనియొక్క; సంకల్పసంభవ = మన్మథునియొక్క; ఆస్థానపీఠికవోలెన్ =
సభలోని సింహాసనమువలె; వెడదయై = విశాలమై; కనుపట్టున్ = కనపడును; వీని
మృగుపదములు = వీని మెత్తనిపాదములు; ప్రతిఘటించు = పోటీచేయు; చిగుళ్ళపైన్
= చిగుళ్ళమీద; ఎట్టవాణీసరీతిన్ = కోపముతో నెర్రపడినట్లుగా; ఉన్నవి, వీనిన్,
పద్మభవుడు = బ్రహ్మ; నేరఁజేయియనల్ = జంబూనదిలోని మరదను; తెచ్చి; సీరజ
+ ఆత్మన్ = నూర్చుని; సానబట్టినరాపాడి = సానపట్టగా రాలినపాడిని; చల్లి; మెదిపి
= వీనికి; సుధన్ = ఆమృతముతో; పదను + ఇడి = బొమ్మచేయుట కనువుగాచేసి;
చేసెనో = సృష్టించెనేమో? కాకున్నన్ = లేనిచో; ఈమేనికాంతి = ఇట్టి శరీరపు
టందము; కలచె = కలుగునా?

తా : ఇతని కన్నులు ముఖపుటందముగా పుట్టిన పద్మములవలె నున్నవి.
వీనిభుజము లెఱుగా చెవులతో పరిహాసముచేయు చున్నట్లున్నవి. రొమ్ము విశాలమై
మన్మథుని సభాస్థలిలోని సింహాసనమువలె నున్నది. పాదములు తమతో పోటీచేయు
చిగుళ్ళపై కోపించునట్లున్నవి. చిగుళ్ళకన్న నెక్కువ మృగువుగాను, ఎర్రగానుఉన్నవి.
ఇతని సృష్టించునప్పుడు బ్రహ్మ జంబూనదిలోని బంగారుమట్టితెచ్చి, నూర్చుని సాన
పట్టిన పాడిని కలిపి, ఆమృతముతో పడుచుచేసెనా అన్నంత అందముగా లేజమ్మతో
ఆమృతాయమానముగా నున్నాడితడు.

క. సురగరుచోరగనర ఖే

చరకిన్నరసిద్ధసాధ్య ♦ చారణవిద్యా

ధరగంధర్వకుమారుల

నిరతము గనుఁగొనమె పోల ♦ నేర్తురె వీనిన్.

37

టి : సుర...కుమారులన్ = దేవతలు, గరుడులు, నాగులు, నరులు, భేదరులు,
కిన్నరులు, సిద్ధులు, సాధులు, చారణులు, విద్యాధరులు, గంధర్వులు, సైన్ యువ
కులను; నిరతము = ఎల్లప్పుడును; కనుఁగొనమె = చూడమా? వీనిన్; పోలనేర్తురె
పాటిరాగలరా?

మ. అని చింతించుచు మీనకేతనధను ♦ ర్జ్యాము క్తనారాచ దుః

ర్దినసమ్మూర్ధ్వితమానసాలబురుహయై ♦ దీపించు మెందత్రుటం

ననవిల్తుశాస్త్రంపు ♦ మినుకు లావర్తించు
 పని వెన్నతోడఁ బె ♦ టినది మాకు
 హయమేధ రాజసూ ♦ యములనఁ బేర్వడ్డ
 సననతంత్రంబు లుం ♦ కువలు మాకుఁ

గీ. గనకనగసీమఁ గల్పవృ ♦ ఊములనీడఁ
 బచ్చరాచట్టు గమి రచ్చ ♦ పట్టుమాకుఁ
 బద్ధసంభవ వైకుంఠ ♦ భర్గసభలు
 సాముగరిడీలు మాకు గో ♦ త్రామరేంద్ర.

టీ: గోత్రా+అమర+ఇంద్ర=భూసురశ్రేష్ఠుడా! చిన్ని వెన్నెలకందున్
 =బాలచంద్రుని; వెన్నదన్ని = వెనుదగిలి; సుధా+అద్భిక్ = పాలసముద్రమున;
 పొడమినచెలువ=పుట్టిన శ్రీ (అక్షి), మాకుతోఁబుట్టువు=కూడపుట్టినది. (అస్సరసలు
 కూడ పాలసముద్రములో పుట్టినవారే) రహి+పుట్టన్ = రక్షిల్లునట్లు; జంత్ర =
 వాద్యపరికరములతోను; గాత్రములన్ = కంఠముతోను; రాల్+కరగించు=రాళ్లను
 కరగనట్లుచేయు; విమలగాంధర్వంబు = స్వచ్ఛమైన సంగీతము; ఇది గంధర్వలకు
 కులవిద్య) మాకు, విద్య = వచ్చినచదువు; ననవిల్తుశాస్త్రంపుమినుకులు = మన్యభుని
 శాస్త్రము మాటలు; (కళాశాస్త్ర వచనములు) ఆవర్తించుపని = వల్లింపజేయుపని;
 మాకు, వెన్నతోడన్ + పెట్టడం = చిన్నప్పటి నుండియు నభ్యసించబడినది; హయ
 మేధ=అశ్వమేధము; రాజనూయములు; అనన్=అనగా; పేరు+పడ్డ = పేరందిన;
 సననతంత్రంబులు=యాగక్రియలే; మాకు; ఉంకువలు = కన్యలకై యిచ్చుధనము,
 కనకనగసీమ = మేరుపర్వతప్రాంతము; కల్పవృక్షముల నీడన్ = సందనములోని దేవతా
 వృక్షముల నీడయందలి; పచ్చరాచట్టుగమి = మరకతమణులతో కూర్చిన ప్రదేశము;
 మాకు; రచ్చపట్టు = సభచేసెడిచోటు, పద్మసంభవ = బ్రహ్మయొక్క; వైకుంఠ
 =విష్ణువుయొక్క; భర్ = శివునియొక్క; సభలు; మాకు; సాముగరిడీలు = అభ్యా
 సము చేసికొను ప్రదేశములు.

తా: మేము అక్షిదేవికి తోబుట్టువులము. జంత్రగాత్రముల సంగీతముపాడి
 రాళ్లను కరగింపగలము. కళాస్త్రము నెరిగి ఆరితేరినారము. మేము అశ్వమేధ రాజ
 నూయములు చేసినవారికి లభింతుము. మేరుసానువు, కల్పవృక్షముల నీడలందలిమరకత
 మణులపై కూర్చుందుము. త్రిమూర్తుల కొల్వుకూటములలో విద్యాప్రదర్శనములు
 చేయుచుండుము.

క. పేరు వరూధిని విప్ర కు
 మార! ఘృతాచీ తిలోత్ర ♦ మా హరిణీ హే
 మా రంభా శశిరేఖ లు
 దారగుణాధ్యలు మదీయ ♦ లగు ప్రాణసఖుల్

టీ: విప్రకుమార = బ్రాహ్మణుల చిన్నవాడా! కేరు = నా పేరు; వరూధిని; ఉగారగుణ + అభ్యలు = మంచగుణము కలవాడైన; ఘృతాచి, తిలోత్తమ, హరిణి, హేమ, రంభ, శశిశేఖయును, మదియలగు = నా సంబంధమైన; ప్రాణసఖుల్ = చెలికత్తెలు.

మ. బహురత్నద్యుతిమేదురోదరదరీ ♦ భాగంబులం బొల్పు ని
మృహికాహార్యమునం జరింతు మెపుడున్ ♦ బ్రేమ న్నభోవాహిని
లహరిశీతలగంధవాహపరిభే ♦ లన్మంజరీపారభ

గ్రహణేందిరితుందిలంబులివి మ ♦ త్కాంతారంసంతానముల్

టీ: బహురత్నద్యుతి = ఎక్కువ రత్నకాంతులతో; మేదుర = దట్టమైన; ఉదర = మధ్యభాగములకల, దరీభాగంబులన్ = గుహలలో; బొల్పు = ప్రకాశించు; ఈ + మిహికా + అహార్యమునన్ = ఈ మంచుకొండయందు; ఎపుడున్ = ఎల్లప్పుడును; ప్రేమన్ = ప్రేమతో, చరింతుము = సంచరింతుము; నభః + వాహిని = ఆకాశగంగ యొక్క; లహరీ = పరివాహముకలన; శీతల = చల్లమైన; గంధవాహ = గాలిచే; పరిభేలతో = కదలెడి; మంజరీ = పూలగుత్తుల యొక్క; సౌరభ = పరిమళములయొక్క; గ్రహణ = గ్రహించు; ఇందిరి = తుమ్మెదలచే; తుందిలంబులు = బలిసినవి- ఎక్కువగాగలవైన; ఇవి; మత్ + కాంతారంసంతానముల్ = మావిహారప్రదేశములు.

క. భూసురక్షతవ కుసుమశ

రాసన ! మాయింటవింద ♦ వైతివి కైకొ

మ్మా సముదంచ న్మణిభవ

నాసేనత సేదదేటి ♦ యాతిభ్యంబున్.

46

టీ: భూసురక్షతవ = బ్రాహ్మణుడను నెపముననున్న; కుసుమశరాసన = మన్మథుడా! మాయింటన్ = మాయింటిలో; పిందవు = చుట్టమవు; వితివి; సముదంచత్ + మణిభవన = అందమైన మణిమయమైన మేడలో; ఆసీనతన్ = కూర్చుండుటచే; సేదదేటి = శ్రమతీర్చుకొని; ఆతిభ్యంబున్ = అతిథిపూజను; కైకొమ్మై = పరిగ్రహింపుము.

తా: మన్మథునివంటి బ్రాహ్మణుడా! నీవుమాయింటికి చుట్టముగావచ్చితివి. ఈ మేడలో కూర్చుండి విక్రాంతి తీసికొని ఆతిథ్యము స్వీకరించి వెళ్ళుము.

శ్లో. కుండనమునంటి ♦ మేను మ ♦ ధ్యంది నాత

పోష్టహతిః గండె నడ దాకె ♦ నొప్పు లొలుకు

నదన మన్మద్భ్రహంబు పావనము సేసి

బడలికలు వాసి చను మన్న ♦ బ్రాహ్మణుండు.

47

టీ: కుండనమునంటి = బంగారమువలెనున్న; మేను = దేహము; మధ్యందిన = మధ్యాహ్నపువేళనున్న; అతప + ఉష్ణహతిన్ = ఎండవేడితగులుటచే; కండెన్ =

నలపడెను; ఒప్పులొలుకు=ముద్దులొలుకుచున్న; వదనము = ముఖము; వడదాకెన్ = వేడితగిలి వాడినది; అస్మత్ + గృహంబు = నాయిల్లు; పావనంబు + చేసి = పవిత్రము చేసి; బడలికలు + పాసి = శ్రమపోగొట్టుకొని; చనుము = వెళ్లుము; అన్నన్ = అనగా; బ్రాహ్మణుడు = ప్రవరుడు. (పల్కెను)

ఉ. అండజయాన నీ వొసంగు ♦ నట్టి సపర్యలు మాకు వచ్చె నిం
దుండగరాదు పోవలయు ♦ నూరికి నింటికి నిప్పు జేను రా
కుండ నొకండువచ్చి మఱి యొండునె? భక్తియ చాలు సత్త్రియా
కాండముఁదీర్ప వేగ చనఁ ♦ గావలయుం గరుణింపునాపయిన్. 48

టీ: అండజయాన = హంసవంటి నడక కలదానా! నీవు; ఒసగునట్టి = చేయునట్టి, సపర్యలు = పూజలు-మర్యాదలు; మాకున్; వచ్చెన్ = ముట్టెను; ఇందున్; ఉండగ రాదు = ఉండుటకు పీలుపడగ; ఊరికిన్ = మాయూరికిన్; పోవలయున్; ఇప్పుడు; ఇంటికిన్ = మాయింటికి; రాకుండక + ఒకండు = రానిచో నొకటి; వచ్చి మఱియొండునె = వచ్చిన మరొకటియునా? భక్తి + అ = భక్తియే; చాలున్. సత్త్రియా కాండము = సత్కర్మలనన్నింటివి; తీర్పన్ = తీర్చుకొనుటకు; వేగ = వేగమే. చనగావలయున్ = వెళ్లవలెను; నాపయిన్ = నామీద; కరుణింపుము = దయచూచుము.

తా: ఓతరుణీ! నీవుచేయు మర్యాదలు నాకు ముట్టినట్లే భావించుకొనుము. భక్తియేచాలు. మాయింటికి వచ్చిన నొకటియు, రాకున్న మరొకటియునా? మాధ్యాహ్నిక క్రియలను (అనుష్ఠానములను) తీర్చుకొనుటకై వేగమే పోవలెను. నాపై దయచూపుము.

ఉ. ఏ నిక నిల్లు సేరుటకు ♦ నెద్ది యుపాయము మీమహత్త్వము
ల్గానిని! దివ్యముల్ మదిఁ ద♦ లంచిన నెందును మీకసాధ్యముల్
గానము గాన తల్లి! ప్రజ ♦ లన్ ననుఁ గూర్పు మటన్న లేత న
వ్యాసనసీమఁ దోఁప భవ ♦ శాయతలోచన వాని కిట్లనున్. 49

టీ: ఏన్ = నేను; ఇకన్, ఇల్లు + చేరుటకున్; ఉపాయము; ఎద్ది = ఏది? మానిని = అభిమానముకలదానా? మీమహత్త్వముల్ = మీ మహిమలు; దివ్యముల్ = దేవతా సంబంధమైనవి; మదిన్ = మనసులో; తలంచినన్; ఎందును = ఎక్కడ నైనను, మీకున్; అసాధ్యముల్ = సాధింపశక్యముకానివి; కానము = చూడములేవు. కానన్; తల్లి = ఓయమ్మో; నన్నున్; ప్రజలన్ = ప్రజలతో; కూర్పుము = కలుపుము; అటన్నన్ = అనగా; భవళి + ఆయతలోచన = తెలనిదీర మైన కన్నులు కలయామె; లేతనవ్వు = చిరునవ్వు; అనసీమన్ = ముఖమందు; తోపన్ = కప్పడగా; వానికిన్ = ప్రవరునితో; ఇట్లు + అనున్.

తా: నాకిలు చేరుటకేదియుపాయము? మీరు దివ్యమహిమ కలవారగుటచే మీకు సాధ్యముకాని పనులులేవు. కాన ఓతల్లీ! నన్ను ప్రజలలో పడవేయుము.

(తానిప్పుడడవిలోనున్నాడు. ఊరిలోనికి తన వారి మధ్యకువచ్చుటయే ప్రజలలో పడుట.) అని ప్రవరుడవగా వరుధిని చిరునవ్వు నవ్వి అతనితో నిట్లన్నది. (ఇచ్చట 'తల్లి' అనుటచే ఆతని మాతృభావము వ్యక్తమైనది.

ఉ. ఎక్కడియూగు కౌల్ నిలున ♦ కింటికి బోయెదనంచు బల్కె నీ
నక్కట మీకుటేర నిల ♦ యంబులకున్ సరిరాకపోయెనే
యిక్కడి రత్నకందరము ♦ లిక్కడినందనచందనోత్కరం
విక్కడిగాంగై నైతము ♦ లిక్కడి యీలవలీనికుంజముల్. 50

టీ. ఎక్కడియూగు = ఊరేమిటి? (మాటిమాటికి 'మాయూగు, మాయూరు' అందువు. అక్కడేమున్నది? అని ఎంతాళిగా అనుట) కౌల్ + నిలువక = మోపినకాలాపలేక; కింటికిన్; పోయెదను + అంచున్ + పల్కెను + ఈవు; అక్కట = అయ్యో! మీ కుటీరనిలయంబులకున్ = మీ తాటకు గుడిసెలకు; ఇక్కడి; రత్నకందరములు = రత్నములున్న గుహలు; నందన = ఉద్యానములోని; చందన + ఉత్కరంబు = మంచిగంధపుచెట్లతోపు; గాంగైతములు = గంగానదిలోని యిసుక తిన్నెలు; లవోనికుంజముల్ = నన్నెల తీగల్లుకొన్న పొదరిండ్లు; సరిరాకపోయెనే = సాటిరాకపోయినవా ?

తా: ఏమిటయ్యా! ఊరు ఊరందువు. అక్కడేమున్నది. పూరిగుడిసెలే కదా! ఇక్కడనున్న రత్నాలగుహలు, గంధపుచెట్లతోపులు, ఇసుకతిన్నెలును మీపూరిండ్లకు సాటియేరాకే పోయెనా?

ఉ. నిక్క-ము దాపనేల ధర ♦ చీసురనందన యింక నీపయిం
జిక్కె మనంబు నాకు నను ♦ జిత్తజు బారికి నప్పగించెదో;
చొక్కె మనందమద్యముల చూజుల బాటలు వాడు తేంట్ల సొం
పెక్కె-న యట్టిపూవుగొద దిండ్లను గొగిట గారవించెదో. 51

టీ. ధరచీసుకనందన = బ్రాహ్మణ కుమారుడా! ఇంకన్ = ఇప్పుడు; నిక్కము = నిజము; దాపనేల = గాచుటయేటికి; నాకున్; నీపయిన్; మనంబు = మనస్సు; చిక్కెన్ = లగ్నమైనది; ననుక; జిత్తజుబారికిన్ = మన్మథబాధకు; అప్పగించెదో = వదలునువో; మరందమద్యముల చూజులన్ = పూజనెమును కల్లుతోట్టులతో; చొక్కె = ముంచి; పాటలు + పాడు; తేంట్లన్ = తుమ్మెదలచే; సొంపు + ఎక్కిన = అందగించిన, పూవుగొదరిండ్లను = పూలుపూచిన పొదరిండ్లలో; కాగిటన్ = కాగిలింత లచే; గారవించెదో = మర్యాదచేయునువో.

తా: ఓ విప్రవరా! నిజము దాచుట యేటికి? నామనసు నీపై తగుల్కొన్నది. నన్నిక్కడ బాధపడుమని చెప్పిపోదువో, దయతలచి, మకరందముత్రాగి రొద సేయు తుమ్మెదలను పూచిన పొదరిండ్లలో నన్ను కాగిలించుకొని ఆనంద పరతువో? (అది నీ చిత్తము - నా యదృష్టమును.)

క. అనుటయుఁ బ్రవరుం డిట్లను

వనజేశ్వరా యిట్లు వలుక ♦ వరుసయె వ్రతులై

దినములు గడపెడు విప్రులఁ

జరునే కామింప ? మది వి ♦ చారము వలదే.

టీ. అనుటయున్ = అనగానే; ప్రవరుండఁ; ఇట్లు + అనున్. వనజ + ఈశ్వరా = పద్మములవంటి కన్నులు కలదానా! ఇట్లు = ఈరీతిగా; వలుకన్ = అనుట; వరుసయె = న్యాయమా? వ్రతులై = జపతపోగ్నిహోత్రములు చేసికొనుచు; దినములు = కాలమును; గడపెడు; విప్రులన్ = బ్రాహ్మణులను; కామింపన్ + తగునే = కోరవచ్చునా? మదిన్ = మనసులో; విచారము = ఆలోచన; వలదే = ఉండవద్దా?

తా: ప్రవరుడిట్లన్నాడు. నీ విట్లనవచ్చునా? వ్రతములతో కాలక్షేపము చేసెడి బ్రాహ్మణులను కోరవచ్చునా? ఆలోచించుము.

ఉ. వేలిమియు స్ఫురార్చనయు ♦ విప్రసంర్యయుఁ జిక్కె భుక్తికిన్

వేళ యతిక్రమించె జన ♦ నీజనకుల్ కడువృద్ధు లాకటన్

సోలుచుఁ జింతతో నెదురు ♦ సూచుచునుండుదు రాహితాగ్ని నేఁ

మాలు సమస్తధర్మములుఁ దొయ్యలి నేఁ డిలు సేరకుంజినన్. 53

టీ. తొయ్యలి = ఓవరూఢి! వేలిమియున్ = హోమములు; స్ఫుర + అర్చన యున్ = దేవతాపూజయు; విప్రసంర్యయున్ = బ్రాహ్మణుల పూజయును; చిక్కెన్ = తప్పినది; భుక్తికిన్ = భోజనమునకు; వేళ; యతిక్రమించెన్ = దాటెను; జననీజనకుల్ = తల్లిదండ్రులు; కడువృద్ధులు = మిక్కిలి ముడుసలులు; అకటన్ = అకలిచే; సోలుచున్ = పడిపోవుచు; చింతతోన్ = (నేనింకనురాజేదను) విచారముతో; ఎగురు సూచుచునుండుచురు; నేన్ = నేను; ఆహితాగ్నిని = యజ్ఞము చేసినవాడను; నేడు = ఇప్పుడు; ఇట్లు + చేరకుండినన్ = ఇట్లు చేరకపోయినచో; సమస్తధర్మములున్ = అన్ని గృహస్థకార్యములును; తూలున్ = చెడిపోవును.

తా: నాకు హోమము, దేవతార్చన, అతిథిపూజ చేసికొను వేళ తప్పినది. ముసలివారైన నా తల్లిదండ్రులకలిచే సోలుచు నాకై ఎగురుచూచుచుండురు. అగ్ని హోత్రములు చేసికోవలసిన నేనిప్పుడిట్లు చేరకపోయినచో గృహస్థధర్మములు చెడును.

ఉ. నావుడు విన్నఁబాటు వద ♦ నంబున నించుక దోఁపఁ బల్కె నో

భావజరూప! యిట్టియెల ♦ ప్రాయమువై దికకర్మనిష్ఠలం

బోవఁగ నింక భోగములఁ ♦ బొందుట యెన్నడు యజ్ఞకోటులం

బావను లొటకు న్గులము ♦ మా కవుఁగిళ్ళ సుఖించుటేగదా. 54

టీ: నావుడున్ = అనితత్వాతః; వదనంబునన్ = ముఖమందు; ఇంచుక = కొద్దిగా; విన్నబాటు = తెల్లపోవుట; తోపన్ = కనపడగా; వరూధిని, పల్కెన్; ఓభావజరూప = మన్మథునివంటి రూపముకలవాడా ! ఇట్టియెలప్రాయము = ఇటువంటి యావనము; వైదికకర్మవిష్టలన్ = వేదోక్తమైన యజ్ఞయాగాది కర్మలందలి ఆసక్తితో; పోవగన్ = గడవగా; ఇంకిన్; భోగమున్ = ఇంద్రియ సుఖములను; పొందుట = అనుభవించుట; ఎన్నడు? యజ్ఞకోటులన్ = ఎన్నో యజ్ఞములచే; పావసులు + ఔటకున్ = పవిత్రులగుటకు; ఫలము = లాభము; మాకవుగిల్లన్ = మా కాగిలింతలలో; సుఖించుట + ఏ = సుఖించుటయే కదా !

తా; ఓ ప్రాహ్మణుడా ! యావనమున్న పదిహేనులు వైదికకర్మలతో గడపినదో ఇక సుఖము లనుభవించుట యెప్పుడు ? కాక మీరీ యజ్ఞయాగాదులు చేయుటకు ఫలము మా కాగిలింతలు పొందులేకదా ! ఫలితము దొరకుచుండగా ఇక కర్మచేయ నేటికి ? కర్మలు చేయవలెనను తొందరతో ఫలితమును చెడగొట్టు కొనకుము.

సీ. సదోవినిర్భిన్న ♦ సారంగనాభికా

హృతమై పిసాలించు ♦ మృగమదంబు

కనటువో బీటండన్ ♦ గరగి కట్టలనంటి

గమగమవలచు జో ♦ కృపుజవాజి

పారలెత్తి ఘనసార ♦ తగువులఁ దనుఁ దాన

తొరగిన పచ్చక ♦ ప్పరపుసిరము

గొజ్జంగి పూర్ణదల్ ♦ గురియంగఁ బటికంపు

గొనల నిండినయట్టి ♦ శుహినజలము

గీ. వివిధకుసుమకనంబంబు ♦ దివిజతరుజ

మృదులననన శలాసవా ♦ మేయరత్న

భూషణంబులు గల్గ విందు ♦ భోగపరుఁడ

నయి నయింపుము ననుఁ గూడి ♦ యనుదినంబు॥

55

టీ : ఇంచున్ = ఇక్కడ; సద్యః + వినిర్భిన్న = అప్పుడే బ్రద్దలైన; సారంగనాభికా హృతమై = కస్తూరి మృగముల బొడ్డలనుండి తేబడి; పిసాలించు = సువాసన వేయు; మృగమదంబు = కస్తూరి; కనటు + పోన్ = మురికిపోవునట్లు; బీటండన్ = మండులెండచే; కరగి; కట్టలన్ + అంటి = కర్రలనంటుకొని; గమగమవలచు = గుప్తన పరిమళించెడి; చొక్కపుజవాజి = స్వచ్ఛమైన జవ్వాదియు; పారలు + ఎత్తి = వైపట్టు లూడి; ఘనసారతరువున్ = కర్పూరపుటరటి చెట్లనుండి; తనుఁ దాన = దానంతటది; తొరగిన = క్రిందరాలిన; పచ్చకప్పరపుసిరము = పచ్చకర్పూరపుపొడి; గొజ్జంగిపూ

బాదో=పన్నీరు పూవులపొదలు; కురియంగన్=వర్షింపగా; పటికంపుదొనలన్ =
 స్ఫటికపు రాతివలె లందలి తొట్టులలో; నిండినయట్టి; తుహినజలము = పన్నీరు;
 వివిధ=పలురకములైన; కుసుమకదంబంబు = పూలగుత్తులు; దివిజతరుజ = కల్ప
 వృక్షము నుండి వచ్చిన; మృదులవసన = మెత్తని వస్త్రములు; ఫల=పండ్లు; ఆనవ
 =మద్యము; ఆమేయ = ఊహింపరాని-ఎన్నో; రత్నభూషణంబులు = రత్నములు
 పొదివిన అలంకారములు; కలవు; భోగపరుడవై=భోగాసక్తికలవాడవై; అనుదినము
 =ప్రతి దినమును; ననున్; కూడి=కలిసి; రమింపుచు=క్రీడింపుచు.

తా: ఇందు అప్పటి కప్పుడు కస్తూరి మృగముల బాష్టలను కోసి తెచ్చిన
 కస్తూరి, జవాబది, పన్నీరు, పచ్చకర్పూరపురజము, ఇంకను ఎన్నోపూవులు; పండ్లు,
 వస్త్రభరణాదులు నున్నవి. నీవు భోగమందాసక్తి కలిగి నాతోకూడి సుఖించుము.
 అలం. ఉదాత్తము.

క. అంధునకుఁ గొఱయె వెన్నెల

గంధర్వాంగనల పొందు ♦ గాదని సంసా

రాంధువునఁ బడియె దకట ! ది

వాంధము వెలుంగుఁ గని గొంది ♦ నడఁగినభంగిన్. 56

టీ. అంధునకున్ = గ్రుడ్డివానికి, వెన్నెల; గొఱయె = పనికివచ్చునా ?
 అక్కట=అయ్యో ! దివా+అంధము=పగలు కన్నులు కన్నడని గ్రుడ్లగుబ; వెలుం
 గుకని=వెలుతురుచూచి; గొందిన్ =చీకటిమూలలందు; అడగినభంగిన్ = మణిగనట్లు;
 గంధర్వాంగనలపొందు=గంధర్వస్త్రీలతోడి కలయిక; కాదు+అని = అక్కరలేదని;
 సంసార+అంధువునన్ = సంసారమును నూతిలో; పడియెను = పడుచున్నావు,

తా: గ్రుడ్డివానికి వెన్నెల యుపయోగములేదు. గ్రుడ్లగుబ వెల్లురుచూచి
 చీకటిగొందిలో ముణుచుకొని యుండునట్లు నీవు గంధర్వస్త్రీల పొందుకొదని సంసా
 రములో పడుదునందువేమి ? ఇంత తెలివితక్కువ యుండునా ? సరిమాదుకొనుము.
 అలం. ప్రతివస్తూపము, ఉపమయు.

ఉ. ఎన్నిభవంబులం గలుగు ♦ నిక్షుశరాసనసాయకవృధా

ఋన్నత వాడి వత్తలయి ♦ కేలఁ గపోలము లూఁచి చూపులన్

విన్నదనంబు తోఁపఁ గను ♦ వేదుఱునం బయిగాలి సోకినన్

వెన్నవలెం గరంగు నలివేణులఁ గౌఁగిటఁ జేర్చుభాగ్యముల్, 57

టీ: ఇక్షుశరాసన = మన్మథునియొక్క; సాయకవృధా = బాణపుబాధచే;
 ఋన్నతన్ = విచారముతో; వాడి=నవకముచెడి; వత్తలయి = ఎండిపోయినట్లయి;
 కేలన్=చేతులమీద; కపోలములు+ఊడి=చెక్కిళ్ళుపట్టుకొని; చూపులన్; విన్న
 దనంబు=దైవ్యము; తోపన్=తోచగా; కనువేదుఱునన్ = చూచిన అపేక్షచే; పయి

గాలి సోకినన్ = (వలచిన పురుషునిమీదినుండివచ్చు) గాలి సోకినచో; కరంగు + అలి వేణులన్ = కరగెడి స్త్రీలను; వాణిలన్ = వాణిలబోనిక; చేచ్చు భాగ్యముల; ఎన్ని భవములన్ = ఎన్ని జన్మలకు; కలుగన్ = దొరకును ?

తా: ఎవరికైనను తమ్ముమాడగానే మోహించి మన్మథబాధచే కృశించి, ఆ విచారముచో శంపకు చెయ్యిచేర్చుకొని కోరిక తీర్చుమన్నట్లుగా నెఱిమాపులు చూచుచు, వలపుకొని మీదినుండి గాలి తగిలినంతనే కరగిపోయి సులభముగా చెప్పి నట్లు విన్నెడి యువకులను వాగ్దలించుకొని సుఖించు నదృష్ట మెన్ని జన్మలకు లభించుచున్ ? (అట్లే చుట్టవలెన నాప్రేమ లాభమును చేజేతుల త్రోచివున్నవము. అని భావము.)

స. కుశలతయే వ్రతముల నగు

నశనాయాసమున నింద్రి ధ య నిరోధమునం

గ్రృహంజనయి యాత్మ నలంచుట

నశనోగ స్వర్గసుఖము ధ సమకొని యుండన్.

58

టీ: సకరీరస్వర్గసుఖము = మానవశరీరముతో నుండగనే స్వర్గమందలి ఆస్వర స్సంభోగాది సుఖము; సమకొని = సిద్ధించి; ఉండన్ = ఉండగా; వ్రతములన్ = వ్రతములతో; ఆననశనాయాసమునన్ = అగునట్టి ఆకలి బాధచేతను; ఇంద్రియ నిరోధమునన్ = చక్షురాదీంద్రియములను విషయములైన రూపాదుల ననుభవంప నియ్యక నిరోధించుటచేతను; కృశుడనయి = చిక్కి; ఆత్మన్ = జీవుని; ఆలచుట = శ్రమ పెట్టుట; కుశలతయే = నేర్పా ?

తా: ఎన్నడో చనిపోయిన తర్వాత లభించు స్వర్గసౌఖ్య మీనాడే లభించు చుండగా వ్యర్థముగా వ్రతముల నాచరించుట వలని యానాసములు పడుట తెలివి తక్కువ. అలం. కావ్యలింగము.

సే. అనినన్ బ్రచరుండు నీ నన్న ధ యర్థ మెల్ల

నిజము కామపర్యటై నవా ధ నికి; నకాముఁ

డిని గ్రహించునక జలజాక్షి ధ యెఱిగితేని

నగనిమార్గంబుఁ జూపి పు ధ ణ్యమునఁ బొమ్ము.

59

టీ: అనినన్ = ప్రవరుండు; నిజలజ + అక్షి = పద్మములవంటి నేత్రములు కల వానా ? నీవు; అన్న = చెప్పిన; ఆర్థము + ఎల్లన్ = విషయమంతయు; కాముకుడు = కామాసక్తకలవాడు; అయినవానికిన్; నిజము = అంతే; అకాముడు = కోరిక లేనివాడు; ఇది = నీవు చెప్పినది; గణించునె = లెక్కనేయునా ? ఎఱిగితి + ఏని = తెలిసినచో; నగరమార్గంబున్ = పట్టణము త్రోవను; చూపి; పుణ్యమునన్ + పొమ్ము = పుణ్యము కట్టుకొమ్ము.

తా: ప్రవరుడిట్లునను, ఓ తరుణి! నీవన్నది కాముకుడైనవానికి; కాని, విషయసుఖములపై కోరికలేనివాడిదేమియుగణింపడు. నీ వెరిగినచో నాకు సగరమార్గము చూపి పుణ్యముకట్టుకొనుము. (తదా యూరకుండుము నన్ను వలవకుము. నేనొల్లను.)

క. బ్రాహ్మణుఁ డింద్రియవశగతి

జిహ్వచరణైకనిపుణఁ చిత్తజ నిశితా

జిహ్వగములపాలై చెడు

బ్రహ్మసందాధిరాజ్యఁ పదవీచ్యుతుడై.

60

టీ. బ్రాహ్మణుఁ; ఇంద్రియవశగతిన్ = ఇంద్రియములకు స్వాధీనమైన నడకతో, జిహ్వచరణఁ = చెడుపనులు చేయుటయందు; ఏకనిపుణఁ = కేవలము నేర్పుక; చిత్తజఁ = మనస్సునునియొక్క; నిశితఁ = వాడియైన; అజిహ్వగములపాలై = బాణముల చెబ్బలపడి, బ్రహ్మసంద = బ్రహ్మయొక్క అసందము యొక్క; ఆధిరాజ్యఁ = సామ్రాజ్యముయొక్క; పదవీ = దారినుండి; చ్యుతుడై = జారివచ్చి; చెడున్ = నశించును.

తా : బ్రహ్మజ్ఞానముకల ద్విజుడు ఇంద్రియలోలుడై మనస్సుభాణములకు గురియ్యెనా బ్రహ్మసంద మార్గపుచాయలే అందక నశించును. ఆలం. కావ్య లింగము.

వ. అనిన నతైతవ యక్క-రకఁపలుకుల కులికి గట్టిగఱిం గఱవఁగరకరిం జెఱకు విలుకాఁడు పరగించు విరిదమ్మిగొరకలు నెఱుఁగుఁ జఱుకుచుఱుక్కునం గాఁడినఁ గడుం గెరలి పరిణత వివిధ విబుధ తరుజనిత మధుర మధురసం బాసమదంబు నదలునం జిదిమిన నెఱుం గక మదనహరునైన జమరునం గచియ గమకించు తిమురునం గొమి చెప్రాయంపు మదంబునను ననన్యకన్యాసామాన్య లాభ్యాభేభా మదంబునను నొంటిపాటునం గంటికిం బ్రియుండై తంకేటిజంటి చందంబునం గొంటుదనం జెఱుంగక కుఱుంగట నున్నయమ్మహీ సురవర కుమారు తారుణ్యమౌగ్ధ్యంబులం జేసి తనవైదగ్ధ్యంబు మెఱయఁ గలిగె నని పల్లవిండు నుల్లంబు నుల్లాసంబునం గిడుచు మదంబున నోసరించక చంచలదృగంచలప్రభ లతని ముఖాంబుజంబునం బొలయ వలయమణిగణచ్ఛాయాకలాపంబు టుప్పరంబెగయఁ గొప్ప చక్కం జెక్కుచు జక్కవగిబ్బలుంబోని గబ్బిగుబ్బలం బొబ్బిల్లు కుంకుమరసంబునం బంకిలంబులగు హారముక్తాతారకంబుల నఖికోర కంబులం గీటి తీరువడం జేయుచుఁ బతితవనతరుకుసుమ కేసరంబులు

రాల్పు నెవంబునం బయ్యెద విదిల్చి బొక్కనవరింపు నెంతెంతంబు
బొలయు చెల్లులం నొనరుచు యండం దక్ష అంబునం జేసి బొమ్మ
ముడిపాటగునో ముడి ముడి చూచుచు జడిముడిపాటు చూపుట
నంకురించు జంకెన నారించుచు జేరి యిట్లువిదె.

61

శ్రీ: అనన్ = అనగా; ఆ + తెరవ = ఆ వరూధిని; ఆక్కరకరిపలుకులకున్
= ఆ కరివగు మాటలకు; ఉలికి = ఉలికిపడి; ఉలుకువిలుకొడు = ముక్కుకుడు; కర
కరిన్ = క్రూరముగా; గోగి అన్ + క అవన్ = గెక్కరెక్క పాడుచుకొనుట (పరం
పరగా); పరించు = ప్రయోగించు; విరిదన్ము గొరకలు = వికసించిన తామరపువ్వులను
బాణములు; నెండులు = మర్మస్థానములందు; చులుకుచులుక్కునన్ = చురుక్కు
మునుట్లుగా; కొండెన్ = నాటగా; కడుం గెరలి = మిక్కిలి కోపించి; పరిణత =
పక్షమైన; వివిధవిషయతరు = పలురకములైన దేవతా వృక్షములనాండె; జనిత =
పుట్టిన; మును = తియ్యని; మధురసంబు = పువ్వు లేనను; అనుచుచు + అవలునన్ =
త్రాగుటవలన మునుయొక్క అతిశయముచే; చిరునన్ = చిట్టనను; ఎలుంగక;
మదనహుననన్ = శివుడైనను; చిరుననన్ = నేర్పుచే; కదియన్ = తాకుటకు; గమ
కించునియనన్ = స్రవయిత్తుచు కిందకొవరముచే; కొమిరెప్రాయంపుమదంబునన్ =
యావనమువలనిమదముచే; అనన్యకన్యాసామాన్య = ఇతర కన్యలకులేని; లావణ్య
కథా = అందముయొక్క; మదంబుచేన్ = గర్వముచేతను; ఒంటిపాటునన్ = ఒంట
రిగా; కంటికిన్ = చూపునకు; ప్రియుండె = ఇంచైనవాడె; తంగేటిజంటి చందంబు
నన్ = తంగేటి చెట్టునకు పట్టిన తేనెతెరవలె చాల మలభుడె; గొంటుతనంబు = గడుసు
దనము; ఎలుంగక = తెలియక; కుంజుటన్ = దగ్గరలో; ఉన్న; ఆ + మహీసుర
వరుమారు = ఆ బ్రాహ్మణ యువనునియొక్క; తారణ్యశాస్త్రంబులంజేసి = యావ
నము, తెలియనితనములచే; తన వైద్యము = తన నేర్పు; మెలుకున్ = ప్రకాశించునట్లు;
కలిగెను = అవకాశము కల్గెను; అని; పల్లవించు = నెగురుచున్న; ఉల్లంబు + ఉల్లా
సమునన్ = మనస్సుయొక్క ఉత్సాహమునో, కగురుమదంబునన్ = కలుగుచున్న
గర్వము చేతను; ఓసరించె = ఇటునటు తప్పకొనక; చించె = చలించుచున్న;
ద్యౌ + అంచెలప్రభా = కనుకొలగుల కొంతులు; అతని ముఖ + అలంజమునన్ = ప్రవ
రుని పద్మమువంటి ముఖమున; పొలయన్ = ప్రసరింపగా; వలయ = కంకణముల
యొక్క; మణిగల + ఘానాకలాపంబులు = మణులకొంతులు; ఉప్పరంబు + ఎగయన్
= పైకి వ్యాపించగా; కొప్పు; చిక్కన్ = బాగుగా; చెక్కుచున్ = సవరించుచు;
జక్కివగిబ్బలుంబోని = పడుచుతనమునొనన్న చక్రవాక పక్షులవంటి; గబ్బిగుబ్బ
లన్ = శివదనములనాండె; బొబ్బిల్లు = ప్రసరించు; కంకుమరసంబునన్ = కంకుమ
పువ్వుతో కలిసిన మంచిగంధముచే; పంకిలంబులగు = మట్టికొట్టుకున్నట్లున్న; హార
ముక్తాతారికంబులు = ముత్యాలశేరులొని ముత్యాలను; నఖకొరకంబులన్ = మొగ్గల
వంటి గోళ్లతో; గీసి = గీసి; తీయపడంజేయుచున్ = చిక్కులు పోవునట్లు చేయుచు;
పతిత = వివాదపడిన; వనతరు = అడవిచెట్టు యొక్క; కుసుమకేసరంబులు = పూలకింజ

ల్కములను; రాల్పు నెపంబునన్ = దులిపెడిమిషనో; పయ్యెద=పైటను; విదిల్చి = విడిచి; చక్కనవరించుచున్ = చక్కగా సర్దుకొనుచు; అంతంతన్ = అంతటంతట; పొలయు వెలలన్ = సమీపించు చెలికత్తెలను; తలచూపకయుండన్ = కనుపడకుండు నట్లు; తల్లరంబునకేసి = తొందరచే; బామముడిపాటుతోన్ = కనుబొమ్మలనుచుడిచి; చూచు సంజ్ఞ చే; మగిడిమగిడిచూచుచున్ = తిరిగి తిరిగి చూచుచు; చిడిముడిపాటు చూపులన్ = కోపముతోడి చూపులందు; అంకురించుజంకెలన్ = పుట్టెడిబెదరింపులతో, వారింపుచున్ = నివారింపుచు; చేరి = ఆతనికి దగ్గరగా వెళ్ళి; ఇల్లు + అనియెన్;

శా. ఎండే డెండము గండళించురహించే ♦ నేకాగ్రతన్ నిర్వృతిం
జెందుం గుంభగతి ప్రదీపకళికా ♦ శ్రీ దోష నెం దెందుబో
కెండే నింద్రియముల్ సుఖంబుగను నా యింపే పరబ్రహ్మమా
నందోబ్రహ్మయటన్న ప్రాణదువు నంతర్బుద్ధి నూహింపుమా.

టీ. ఎండేన్ = దేనియందు; డెండము = మనస్సు; రహించేన్ = అనురాగముచే; కండళించున్ = తగుల్కొని వికసించునో; ఎందున్; ఏకాగ్రతన్ = నిశ్చలత్వముచే; కుంభగత = కుండలోనున్న; ప్రదీపకళికా శ్రీ దోషన్ = దీపము యొక్క కాంతివలె; నిర్వృతిన్ = సుఖమును; చెందున్ = పొందునో; ఎండేన్ = దేనియందు; ఇంద్రియముల్ = జ్ఞానేంద్రియములు; ఎందున్ + పోక = దేనిమీదికిని పోక; సుఖంబున్ = సుఖమును; కను = పొందునో; ఆయింపే = ఆయానందమే; పరబ్రహ్మము = పరమాత్మ; ఆనందః + బ్రహ్మ = ఆనందమే బ్రహ్మ; అటన్నప్రాణదువున్ = అనెడి వేదవాక్యమును; అంతర్బుద్ధిన్ = మనసులో; ఊహింపుమా = అలోచించుము.

తా: ఏ విషయమగు లగ్నమైన మనస్సు, నింద్రియములును కుండలో పెట్టిన దీపమువలె నిశ్చలములై కేవలము సుఖమునే పొందునో అవైషయకానందమే పరబ్రహ్మము, 'ఆనందోబ్రహ్మ' అన్న వేదవాక్యమును స్మరించుము. (కాన రతిసుఖము కూడ బ్రహ్మానందమే కాన నేనెప్పినట్లాపాకొన వచ్చునని ఆమె భావము.)

సీ. అనుచు దన్నొడఁబఱచు న ♦ య్యమరకాంత
తత్తఱముఁ జూచి యాత్మ న ♦ తండు దనకు
సిగ్గు వెగటును బాడమ ని ♦ స్పృహతఁ దెలుపు
నొక్క చిఱునవ్వు నవ్వి య ♦ య్యవిద కనియె.

63

టీ: అనుచున్ = ఇట్లుచెప్పచు; తన్ను; ఒడఁబఱచు = ఒప్పించెడి; ఆ + అమరకాంత = ఆ దేవతా శ్రీయొక్క; తత్తఱమున్ = తొందరను; చూచి; అతండు; ఆత్మన్ = తనలో; తనకు; సిగ్గున్ = లజ్జయు; వెగటును = అసహ్యమును; బాడమన్ = పుట్టగా; నిస్పృహతన్ = ఆక్కరలేదని భావమును; తెలుపు + ఒక్క = తెలిపెడి ఒక; చిఱునవ్వు; నవ్వి; ఆ + ఉవిదకున్ = ఆశ్రీకి; అనియెన్ = చెప్పెను.

తా: ఆరీతిగా తన్నెట్లయినను ఒప్పించదలచి మాట్లాడెడి ఆమె తొందఱను చూచి వ్రనరుడు సిగ్గుపడి, అసహ్యించుకొని, ఎంత చెప్పినను విననన్నట్లు నిస్పృహగా ఒక్క చిరునవ్వి ఇట్లు నెనె.

శా. ఈవాండిత్యము నీకుఁ దక్క మఱి యెం . దేఁగంటిమే కామశాస్త్రోపాధ్యాయుని నానచించెదవు మే! లోహో! త్రయీధర్మము ల్పాపంబుల్ రతి పుణ్య మంచు నిక నే!లాతర్కముల్? మోక్షలక్ష్మీపథ్యాగమసూత్రపంక్తికివె పో! మీసంప్రదాయార్థముల్.

టీ. ఈవాండిత్యము = ఈ నేర్పు; నీకున్ + తక్క = నీకుతప్ప; మఱియెందేన్ = మరెవ్వరియందైనను; కంటిమే = చూచితిమా? కామశాస్త్ర + ఉపాధ్యాయుని = కళాశాస్త్రము నేర్పుదానవు; నాన్ = అన్నట్లుగా; త్రయీధర్మముల్ = మూడు వేదములలో చెప్పిన ధర్మములు; పాపంబుల్ = పాపములు; రతి = స్త్రీసంగము; పుణ్యము; అంచున్; వచించెదవు = చెప్పెదవు; మేలు; ఓహో; ఇకన్ = ఇంక; తర్కముల్ = విచారణలు; ఏలా = ఎందుకు? మోక్షలక్ష్మీ = మోక్షసంపదయొక్క; పథి = మార్గమైన; అగమసూత్రపంక్తిన్ = వేదనూత్రములకు; (పా. షక్తికిన్ = రీతికి) మీ సంప్రదాయ + ఆర్థముల్ = మీ సంప్రదాయములలో వచ్చు నర్థములు; ఇవేనో = ఇవేనేమో?

శా: ఒట్టి నేర్పునకే కాని మరెవరికినీదు. కేవలము కామశాస్త్రమును చెప్పు దానవు కాని అట్లు చెప్పుచుంటివి. వేదత్రయములలో చెప్పిన కర్మకాండంతయు పాపమా? రతిమొక్కటే పుణ్యమా? మోక్షప్రతిపాదకమైన వేదాంతములకు నివేనా నిరు చెప్పెడి యర్థము? బాగున్నది, ఓహోహో! (అని యెగతాళించెను) అలం వ్యాజస్తుతి. స్తుతిఁజె కనించునింద.

మ. తరుణీ! రేపుచు మాపు హవ్యములచే! తంద్రపుండ్ర వహ్నిసంస్కరుణా దృష్టి నొసంగు సౌఖ్యము లెఱుంగన్ శక్యమే నీకునా కరణుల్ దృఢులు నగునటుల బ్రయములై! నట్లన్యముల్ గా వొడల్ తిరమే చెప్పకు నిట్టిచుచ్చసుఖముల్! మీసాలపైఁ దేనియల్. 68

టీ. తరుణీ = పడుచుదానా! రేపును = సూర్యోదయకాలము; మాపున్ = సాయంసమయములందును; హవ్యముల చేతన్ = హోమద్రవ్యములచే; తృప్తుడౌ వహ్ని = తృప్తిపొంది అగ్ని హోత్రుడు; సంస్కరుణాదృష్టిన్ = మంచితయాదృష్టితో; ఒసంగు సౌఖ్యములు = ఇచ్చు సుఖములు; ఎఱుంగన్ = తెలియుటకు; శక్యమే = ఏలా? నీకున్; నాకున్; అరణుల్ = నిప్పును మధించి తొను పరికరములు; దర్భులన్; అగ్నులన్, ప్రియములు + వినట్లు = హితవైనట్లుగా! అన్యముల్ = తక్కినవి; కావు; ఒడల్ = శరీరము; తిరమే = స్థిరమా? ఒట్టిచుచ్చసుఖముల్ = ఈనీచమైన సుఖములను; చెప్పకుము. మీసాలపైఁదేనియల్ = మీసాలపై నంటుకొనిన తేనెవలె పైకి మెరయు నవి.

టీ: తరుణీ! రెండు సంధ్యలందు హోమము చేయుటచే తృప్తిపొందెడి అగ్ని హోత్రుడు మాకిచ్చు బ్రహ్మానంద సౌఖ్యములను నీ వెరుగవు. నాకు నిత్యకర్మానుష్ఠానమునకైన అగ్నుల, దర్భుల, అరణులు ఇష్టమైనట్లు తక్కినవికొవు. శరీరముశాశ్వతమైనదా? శాశ్వతముకాని శరీరముచే ననుభవించు సుఖములు మాత్రమేపాటి నిత్యములు? మీసాలమీద అంటుకొన్న తేనెబాట్లకలె తుణికిసుఖము నిచ్చునవే. ఇట్టి తుచ్చసుఖములమాట నాకు చెప్పకు. నాచెవి కెక్కదు.

చ. అనుటయు మాటలేక హృద ధియాబ్జము జల్లన మోము వెల్లనై కనలుచు నీరుదేటు తెలి ధి కన్నుల నాతని బుల్కు పుల్కు నం గనుగొని మాటలం బొదువు ధి గద్గదికం దల యూచి యక్కటా! వనిత తనంత దా వలచి ధి వచ్చిన జల్లన గాదె యేరికిన్. 66

టీ: అనుటయున్ = అట్లనగానే; మాటలేక (బదులిచ్చుటకు) నోబమాట రాక; హృదయాబ్జము = పద్మమువంటి గుండె; జల్లు + అనన్ = జల్లుమనగా; మోము = ముఖము; వెల్లనై = తెల్లపోయి; కనలుచున్ = కోపించుచు; నీరుదేవు = నీరు క్రమ్మిన; తెలికన్నులన్ = తెల్లనికన్నులతో; ఆతనిన్; పుల్కు పుల్కునన్ = మూయుచు తెరుచుచు; కనుగొని = చూచి; మాటలన్ = మాటలందు; పొదువుగద్గదికన్ = ఆవరించెడి దగ్గుల్లికతో. తలయూచి; (ముంగళకన్నము) అక్కటా = అయ్యో! వనిత = స్త్రీ; తనంతదాన్ = తనంతటతాను; వలచివచ్చినన్ = కోరివచ్చినచో; ఏరికిన్ = ఎవరికైనను; చుక్కకగా = చు కనకదా! ఆర్థాస్తరన్యాసాలంకారము.

తా: అమాటలతో ఆమె గుండె జల్లుమన్నది. ముఖము వెలవెలపోయినది. కన్నులనీరు క్రమ్మినది. ఎంతమాటన్నను! తన్నేతిస్ఫురించెనే అన్నట్లు ఆవహానము భరింపలేక మినుకుమినుకున చూచుచున్నది. నోటమాటరాక యెట్లో రప్పించు కొన్నందున బొంగురుపోయిన స్వరముతో ఇట్లన్నది. ఆమె తనకుతానై వరించినప్పడింత చులకనగదా! ఆతడు మానవుడైయుండి దివ్యస్త్రీ కోరినను నిరసించినాడు.

మ. వెతలం బెట్టకు మింక న న్ననుచు నీ ధి వీబంధమూడన్ రయోద్ధతి నూర్పులు నిగుడన్ వడిన్ విరులు చింధం గొప్పవీడందనూ లత తోడ్తో బులకింపఁగా ననునయా ధి లాపాతిదీనాస్యయై రతిసంరంభము మీఱ నిరరవధూ ధి రత్నంబు పైపాటునన్. 67

టీ: నిరరవధూరత్నంబు = దేవతా స్త్రీలలో శ్రేష్ఠురాలైనయామె; ఇంకన్; నన్నున్; వెతలన్ బాధలను; పెట్టకుము; అనుచున్; నీవీబంధము = బోకముడి; ఊడన్ = ఊడిపోగా; రయ + ఉద్ధతిన్ = వేగాతిశయముచే; ఊర్పులు = శ్వాసలు; నిగుడన్ = హెచ్చుగా; వడిన్ = వేగముచే; విరులు = పువ్వులు; చిందన్ = రాలగా;

కొప్ప; వీడన్ = విడిపోగా; కోడ్డోన్ = వెనువెంటనే; తనూలత = తీగవంటి శరీరము; పులకింపగాన్ = గగుర్పొడువగా; అనునయ + ఆలాప = బలిమాల మంటలతో; అతిదీన = మిక్కిలి దీనమైన; ఆస్యయై = ముఖము కలదై; రతిసంరంభము = సంభోగముమీదకోరికచే కలుగఁగొందర; మీఱన్ = హెచ్చగా; పైపాటునన్ = పైన పడటచే; (ముందున కన్యయును) అలం. స్వభావోక్తి.

శా. ప్రాంచద్యుపహరణబాహుమూలరుచితోఁ ♦ బాలిండ్లుపొంగారడై
యంచు లోనగఁ గాఁగిలించి యధరం ♦ బాసింప హాశ్రీహరి
యంచున్ బ్రాహ్మణుఁ డోరమోమిడితదీ ♦ యాంసద్వయంబంటి
పొమ్మంచుం దోచెకలంచునే సతులమా ♦ యల్ దీర చిత్తంబులన్
టీ: ప్రాంచత్ + భూపణ = అందమైన అలంకారముల యొక్కయు; బాహు
మూల = చంకలయొక్కయు; రుచితోన్ = కాంతితో; బాలిండ్లు = స్తనములు; పొంగారన్ = ఉబ్బగా; పైయంచుల్ = చనుమొనలు; మోవగన్ = అనునట్లుగా; కాగి
లించి; ఆధరము = పెదవిని; అసింపన్ = కోరగా; బ్రాహ్మణుడు = ప్రవరుడు;
హా! శ్రీహరి! అంచున్ = ఆనుచు; ఓరమోము + ఇడి = ముఖము ప్రక్కకు త్రిప్పి;
తదీయ = ఆమె సంబంధమైన; అంసద్వయంబు = రెండుమూపులను; అంటి = తాకి;
పొమ్మ + అంచున్ = హా! అనుచు; దోచెన్ = దోచెను; సతులమాయల్ = స్త్రీల
మాయలు; దీరచిత్తంబులన్ = ధీరులమనస్సులను; కలంచునే = కలత చెందింపగలవా?
అలం. అర్థాన్వయశ్వాసము.

క. యోపునడి నిలిచి ఘనల

జ్ఞాపరవశయగుచుఁ గొప్పు ♦ సవరించి యొడల్
దీపింప నతనిఁ జూచుట

గోపమునం జూచి కేరేటు ♦ కొనుచుం బలికెన్. 69

టీ: యోపు + పడి = త్రోయబడి; నిలిచి; ఘనలజ్ఞాపరవశయగుచున్ = ఎక్కువ సిగ్గుకలదై; కొప్పునఁగించి = ఊడినకొప్పును సర్దుకొని; ఒడల్ = శరీరము;
దీపింపన్ = ప్రకాశింపగా; గోపమునన్ = గోపముతో; చూచుటచూచి
= కొరకొరలాడుచుచూచి; కేరేటుకొనుచున్ = గొంతుక సవరించుకొనుచు (కొందఱు
'వెక్కుచు' అనిరి) పలికెన్.

ఉ. పాటున కింతు లోర్తురె కృ ♦ పారహితాత్మక నీవు తోవ ని
చోట్ల భవన్నఖాంకురము ♦ సోకెఁగనంగొను మంచుజూపియ
పాటలగంధి వేదన నె ♦ పం బిడి యేడ్చె గలస్వనంబుతో
మీటిన విచ్చగుబ్బచను ♦ మిట్టల నశులు చిందువందగన్ 70

టి: కృపారహిత + ఆత్మక = దయలేని మనస్సుకలవాడా ! పాటునకున్ = పడుటకు ; ఇంతులు = స్త్రీలు; ఓర్తురె = సహింపగలరా? నీవు ; త్రోవన్ = త్రోయగా; ఇచ్చోటన్ = ఇక్కడ; భవత్ + సఖ + అంకురము = నీసన్ననిగోరు ; సోకన్ = తగిలెను - గీరుకొన్నది. కనుంగొనుము = చూడుచు; అంచున్ = అనుచు; చూపి; ఆ + పాటలగంధి = ఆవరూఢిని; వేదననెపంబు + ఇడి = బాధవంకఁజెట్టుకొని; మీటినన్ = గోటితోకొట్టినచో; విచ్చు = ఉబ్బునట్టి; గుబ్బు = వట్టువలెన; చనుమిట్టలన్ = మెరకైన చన్నులందు; ఆశ్రులు = కన్నీళ్లు; చిందువందగన్ = పడిచెదరగా; కలస్య నంబుతోన్ = మధురమైన కంఠధ్వనితో; ఏడ్చెన్.

తా: 'ఓరీ నిర్దయుడా! నీవు త్రోయునప్పుడు ఇక్కడ నీగోరు గీచికొన్నది. చూడు'మనిచూపుచు బాధవంక జెట్టుకొని కన్నీళ్లు చన్నులపైఁడి చెదరునట్లుగా కార్చుచు, మధురముగా ఏడ్చెను. ఆమె యేమచూపాడ ప్రിയని మనసు కరిగించ వలెనని కనుక మీసల విందుగా ఏడ్చినది.

క. ఈవిధమున నతికరుణము

గా వనరుహనేత్ర) కనుఁ ♦ గన ధవళరుచుల్

కావికొన నేడ్చి వెండియు

నా విప్రకుమారుఁ జూచి ♦ యలమటఁ బల్కెన్.

71

టి: వనరుహనేత్ర = పద్మమలఁగి నేత్రములకల వరూఢిని; ఈవిధమున్ = ఇట్లు; అతికరుణముగాన్ = మిక్కిలి దయపుట్టునట్లుగా; కన్నుగనధవళరుచుల్ = రెండుకన్నులయొక్క తెల్లని కాంతులు; కావొనన్ = ఎర్రపసునట్లు; ఏడ్చి; వెండి యున్ = మరియు; అవిప్రకుమారున్ = అప్రవరుని; చూచి; అలమటన్ = దుఃఖ మతో; పల్కెన్.

ఉ. చేసితి జన్మముల్ తపము ♦ చేసితి నంటి; దయావిహీనతన్

జేసిన పుణ్యముల్ ఫలముఁ సెందునె? పుణ్యము లెన్నియేనియుం

జేసినవానిసద్గతియె ♦ చేకుఱు భూతదయార్ద్రబుద్ధి కో

భూసురవర్య! యింతఁ దలఁపోయవు నీచదు వేల చెప్పుమా? 72

టి: ఓభూసురవర్య = ఓబ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుడా! జన్మముల్ = యజ్ఞములను; చేసితిన్ = చేసితిని; తపముచేసితిని; అంటి = అంటివి. దయావిహీనతన్ = జాలిహాలి; చేసినపుణ్యముల్ = చేసినమంచినులు; ఫలము + చెందున్ = ఫలించునా? పుణ్యములు ; ఎన్నియేనియున్ = ఎన్నియైనను; చేసినవానిసద్గతి + ఎ = చేసినవానికివచ్చు స్వర్గమే; భూత = జీవులయందు; దయా + అర్హబుద్ధికో = దయచే మృదువైనబుద్ధి కలవానికి ; చేకుఱున్ = వచ్చును; ఇంత = ఈపాటియైనను; తలఁపోయవు = ఆలోచించవు; నీచ దువు; ఏల = ఎందుకు? చెప్పుమా?

తా: ఓ విప్రవరా! యజ్ఞాలు చేసినాను, తపస్సులు చేసినాను అందువు కాని దయలేకుండ చేసిన పుణ్యకార్యములకు ఫలితముండునా? దయకలవానికి పుణ్య కార్యములు చేసినవాని సద్గతిచేసవచ్చునని చెప్పదురు. ఈపాటి ఆలోచింపని నీ చదు వెందుకు? తప్పు?

సీ. వెలివెట్టిరే బాడ ♦ బులు పరాశరుఁబట్టి

దాశకన్యాకేళి ♦ తప్పఁజేసి

కులములో వన్నె న ♦ తక్కువ యయ్యెనే గాధి

పట్టికే మేనక ♦ చుట్టరికము

ననూనాకొట్టె వేల్పు ♦ నాగవాసముఁ గూడి

మహాను గోల్పడియెనే ♦ మాందకర్ణి

స్వారాజ్య మేలంగి ♦ నీరైరె సుర లవా

హ్యబాహుఁడైనజం ♦ భాసురారి

గీ. నానకింజన సేమపా ♦ త్వంబు ఘనమె

పననకన్యాంబుధిక్షల్లె ననని యినప

కచ్చెడాలో గట్టుకొను ముని ♦ ముచ్చు లెల్ల

తామరసేత్రలిండ్ల బం ♦ దాలు గారె

73

టీ: బాడములు = బ్రాహ్మణములు; దాశకన్యాకేళిన్ = దాశకన్యయగు సత్య వతిసో కూడుదును; తప్పజేసి = తప్పుగాఁజూపించి; వెలివెట్టిరే = వెలివేసిరా? గాధి పట్టికేన్ = విశ్వామిత్రులకు; మేనక చుట్టరికము = మేనుగోడి సాంగత్యము; కుల ముగా = తనకు తనములో; వన్నె = వాసి; తక్కువ యయ్యెనే? మాందకర్ణి మాంద కర్ణియను మహర్షి; ననూనాకొట్టె = కుట్టె; వేల్పునాగవాసముకా = ఆపూరసల వాడను; తూడ = కలసి; మహిమహా = గొప్పదనమును; కోల్పడియెనే = పోగోట్టు కొనినా? సునామ = దేవతలు; ఆహ్యబాహుఁడైన = ఆహల్యతోవెల్లిన; జంభ + ఆసుర + అరిన్ = ఇంద్రుని; స్వర్ + రాజ్యము = స్వర్గ రాజ్యమును; ఏలంగన్ = ఏలుదు; పచ్చెడా = ఇహుధిదా? వారికంజెను = పైన చెప్పిన పరాశరాదులకంటె; వీమహత్వంబు = నీ మహిమ; ఘనమె = గొప్పదా? పనన = గాలి; పర = ఆకులు; అంబు = నీరు; ధిక్కులై = తినువారి; ననని = చిక్కి; ఇనుపకచ్చెడాలో = ఇనుప గోచీలు; కట్టుకొను = బిగించుకొను; (ఇంద్రియనిగ్రహములవారివలె) మునిముచ్చు లెల్లన్ = మునిమునులంచుచు; తామరసేత్రలిండ్లన్ = శ్రీలయిండ్లలో; బందాలు = చెరసాలలో నుంచబడికట్టున్న వారు (బానిసలు) కారె = కాదా? (ఇందలి పరాశరకథ భారతమందిపర్వతమునను; మాందకర్ణి, విశ్వామిత్ర, దేవేంద్రుల కథలు రామాయణ ములో బాలకాండ, ఆయోధ్యా కాండలందు నున్నవి.)

తే. అనిన నేమియు ననక య ♦ వృనజగంధి

మేన జవ్వాదిపస కదం ♦ బించు నొడలు

గడిగికొని వార్చి పృవరుండు ♦ గార్హపత్య

వహ్ని నిట్లని పొగడె భా ♦ వమునఁ దలఁచి.

74

టీ: అనినన్ = అనగా; ప్రవరుడు; ఏమియున్ + అనక = జబాబుచెప్పక; ఆ + వనజగంధి = ఆవరూఢినియొక్క; మేని = శరీరముయొక్క; జవ్వాదిపస = జవ్వాది వాసన; కదంబించు + ఒడలు = అంటుకొన్న శరీరము; కడిగికొని; వార్చి = సంధ్య వార్చుకొని; గార్హపత్యవహ్నిన్ = గార్హపత్యమును ప్రధానాగ్నిని; భావమునన్ = మనమునందు; తలఁచి = ధ్యానించి; ఇట్లని = చెప్పబోవురీతిగా; పొగడెన్ = స్తుతిం చెను.

మ. దివిషద్వర్గము నీ ముఖంబునన తృ ♦ త్తింగాంచు ని న్నిశుఁగా
స్తవముల్ సేయుశ్శ్రుతుల్ సమస్తజగదంతర్యామివి న్నివ యా
హవనీయంబును దక్షిణాగ్నియును నీ ♦ యం దుద్భవించుంగతూ
త్పవసంధాయక నన్ను గావఁ గదవే ♦ స్వాహావధూవల్లభా. 75

టీ: క్రతు + ఉత్పవసంధాయక = యజ్ఞమును ఉత్పవమును చేకూర్చువాడా! స్వాహావధూవల్లభా = స్వాహాదేవికి ప్రీయమైనవాడా! డివిపల్ + వర్గము = దేవతల సమూహము; నీముఖంబునన్ + ఆ = నీవనెడిముఖముచేతనే. (ఆగ్నిలోచేసినహోమము దేవతల కందును. అందుచే ఆగ్నిదేవతలకు ముఖము; తృప్తి = తినివిని; కాంచున్ = పొందును; సమస్తజగత్ + అంతర్యామిన్ = అంతజగత్తునకు లోపలనుండు వాడవును; నీవు + ఆ = నీచే; ఆహవనీయంబును; ఆహవనీయమనునగ్నియు; దక్షిణాగ్నియును = దక్షిణాగ్నియును అగ్నియును; నీ యందున్ = నీనుండియే; ఉద్భవించున్ = పుట్టును; (యజ్ఞము చేసినవారు మూడగులను పెట్టి మూడిటిలోను హోమములు చేయుచురు. అందు గార్హపత్యములో అగ్నినిదాపి. హోమసమయములందు తక్కిన వాటిలో అగ్నిని విహరింప జేయుదురు) నన్నున్; కావగదవే = రక్షింపుమయ్యా!

ఉ. దానజపాగ్నిహోతృపర ♦ తంతృడ నేని భవత్పదాంబుజ

ధ్యానరతుండ నేనిఁ బర ♦ దారధనాదులఁ గోర నేని స

న్మానముతోడ నన్ను సద ♦ నంబున నిల్పు మినుండు పశ్చిమాం
భోనిధిలోనఁ గుంకకయఃమున్నరయంబున హవ్యవాహనా. 76

టీ: హవ్యవాహనా = దేవతలకు చేయు హోమమును (హవ్యమును) తీసికొని వెళ్లువాడా! దాన జప + ఆగ్నిహోత్ర = దానములు, జపములు, ఆగ్నిహోత్రములు చేయుటలో; పరతంత్రుడనేని = ఎక్కువ యాస కైకలవాడనైనచో; భవత్ = నీయొక్క; పద + అంబుజ = పద్మములవంటి పాదములయొక్క; ధ్యానరతుండనేని = ధ్యానించుటయందాసక్తి కలవాడనైనచో; పరదారధన + అదులన్ = పరులభార్యలను,

ధనమున్నగువాటినికోరినవాడైనచో; నన్నున్; సన్మానముతోడన్ = గౌరవముగా; ఇందు = సూక్ష్మము; పక్షిమ + అంభః + నిధిలోనన్ = పడమటిసముద్రములోనికి; క్రుంకకయమున్న = మునుగకమునుజే; రయంబునన్ = వడిగా; సదనంబునన్ = ఇంటియందు; నిలువము.

వ. అని సంస్తుతించిన నన్నిదేవుం డమృహీదేవు దేహంబున సన్నిహితుండగుటయు నమ్మహాభాగుండు గండుమీటి పొడుపుగొండ నఖండసంధ్యారాగప్రభామండలాంతర్గతుం డగు పుండరీకవనబంధుండునుంబోలె నుత్తమకవనద్రీనధారాగౌరంబగు తనుచ్ఛాయాపూరంబున నక్కాన వెలింగించుచు నిజగమననిరోధిని యగునవ్వరూధిని హృదయ కంజంబున రంజిల్లు నమందానురాగరస మకరందంబునందంద పొంగంజేయుచు: భావకప్రసాదలబ్ధం బగుపవనజవ నంబున నిజమందిరంబున కిగిరి నిత్యకృత్యసత్కర్మకలాపంబులు నిర్వర్తించెనని మార్కండేయుండు కోప్పెని చెప్పిన. 77

అని = ఇట్లు; సంస్తుతించినన్ = పొగడగా; అన్నిదేవుండు; ఆ + మహీదేవుదేహంబునన్ = ఆద్రవమని తీరములో; సన్నిహితుండు = సన్నిధానము చేసినవాడు - ఆవేశించినవాడు; అగుటయున్ = కాగా; ఆ + మహాభాగుండు = ఆమహాభావుడు; గండు = దేశావృష్టి; గూఢ = అతిశయించి; పొడుపుగొండన్ = ఉదయవర్మతమునందు; అఖండ = నిరంతరమున్న; సంధ్యారాగ = సంధ్యవేళలయందలియెరుపుయొక్క; స్రభామండల = కాంతిపుంజమునందు; అంతర్గతుండు + అగు = లోపలనున్న; పుండరీకవనబంధుండునుంబోలెన్ - పద్మములకు బంధువైన నూర్మగినివలె; ఉత్తమ = పుటము వేయబడిన; కవనద్రీనధారా = బంగారు ద్రవమువలె, గౌరంబగు = పసిమిరంగుకల, తను + ఉచ్ఛాయాపూరంబునన్ = శరీరాంతి ప్రవాహముతో; ఆ + కానన్ = ఆయదవిని; వెలింగించుచున్ = ప్రకాశింపజేయుచు: నిజగమననిరోధినియగు = తన వెళ్లుటకడ్డంపైన; ఆ + మహాభాగుని = ఆమహాభాగినియొక్క; హృదయకంజంబునన్ = పద్మమువంటి హృదయములో; రంజిల్లు = పొంగుట; ఆమంద = ఎక్కువైన; అనురాగరస = స్నేహరసమును; మకరందంబునన్ = పూదేనెను; అంగున్ + అందున్ + ఆ = అందే; పొంగంచేయుచున్ = పొంగునట్లుచేయుచు; పావకప్రసాద = అగ్నిహోత్రుని అనుగ్రహముచే; లబ్ధమైన = పొందబడిన; పవనజవనంబునన్ = వాయువువంటి వేగముతో; నిజమందిరంబునకున్ = తనయింటికి; ఆదిగి = వెళ్లి; నిత్యకృత్య = నిత్యమును చేసికొను కర్మములు; సత్కర్మకలాపంబులు = అనుష్ఠానములను; నిర్వర్తించెను = పూర్తిచేసికొనెను; అని; మార్కండేయుండు; కోప్పెని; చెప్పెను + అని; చెప్పినన్ = ఇట్లు ధర్మపతులు వైమినితో చెప్పగా (ముందున కన్వయము)

క. జైమిని యా దివ్యఖగ

గ్రామణులం జూచి వేడ్క ♦ గడలుకొనంగా

నామీద వరూధిని విధ

మే మయ్యె నెఱుంగఁ జెప్ప ♦ రే నా కనుడున్.

78

టీ: జైమిని; ఆదివ్యఖగగ్రామణులన్ = ఆదివ్యమైన పక్షిశ్రేష్ఠములను ; చూచి; వేడ్క = కుతూహలము ; కడలుకొనంగాన్ = అతిశయింపగా ; ఆమీదన్ = ఆతర్వాత ; వరూధినివిధము = వరూధిని యొక్కరీతి; ఏమి + ఆయ్యెన్ = ఏమై నది ? నాకున్ ; తెలియన్ = తెలియునట్లు ; చెప్పరే = చెప్పడు ; అనుడున్ = అనిన తర్వాత (దీనికి మూడవయాశ్వాసములోని ' అవధరింపుచు ' తో అన్వయము.)

శా. నిస్తంద్రప్రతిభాసుధీనుతదిశో ♦ స్థిలస్యకశ్చీవధూ

హస్తాగ్రామలకాయమానమహనీ ♦ యాంభోజగర్భాండ సై

స్యస్తామోత్థరజోవృజస్థగితక్మ ♦ ష్టా గౌతమీమధ్యభూ

మ్యస్తాకోత్పలరాట్పురిహరణలీ ♦ లావార్యశౌర్యోదయా. 79

టీ: నిస్తంద్ర = చురుకైన ; ప్రతిభా = ప్రతిభకలవాడా ! సుధీనుత = విద్యాం మలచే పొగడ బడువాడా ! దిశా + ఉన్మిత = దిక్కులంగువ్యాపించిన ; యశః + శ్రీ వహు = కీర్తినంపదయను శ్రీయొక్క ; హస్తాగ్ర = అరచేతియందు : ఆమలకాయ మాన = ఉపరికాయవంటిదగు ; మహనీయ = గొప్పదైన ; ఆంభోజగర్భ + ఆండ = (పద్మమునుండి పుట్టిన) బ్రహ్మాండము కలవాడా ! సైన్యస్తామ = సైన్యసముదాయము వలన ; ఉత్థ = పుట్టిన ; రజః + వ్రజ = పరాగముచే ; స్థగిత = కప్పబడిన ; కృష్ణాగౌతమీ మధ్యభూమి = కృష్ణాగౌతమీ (గోదావరీ) నదుల మధ్యభాగమందలి ; అస్తాః = గొప్ప దైన : ఉత్పలరాట్ = ఉత్పల దేశపు రాజయొక్క ; పురిహరణ = పట్టణమును హరించుటయును ; లీలా = విలాసమునందు ; ఆవార్య = నివారింపరాని ; శౌర్య + ఉదయా = శౌర్యసమృద్ధికలవాడా !

తా: చురుకైన బుద్ధియు ; పండితుల పొగడ్దయు, బ్రహ్మాండమును వ్యాపించిన కీర్తియు కలిగి, కృష్ణా గోదావరీ మధ్యభూమి నాక్రమించి ఉత్పల రాజధాని నాక్రమించిన శౌర్యము కలవాడా ! ఆలం. అతిశయోక్తి, రూపకమును.

క. బిసరు హ నయయా నవవిధ

కుసుమాయుధ యవధికుధర ♦ కూటాంచలభూ

విస్మయర తేజశ్చంపక

భసలదసత్కీర్తిమలిన ♦ పరిపంథిన్వసా.

80

టీ: బిసరుహనయనా = పద్మములవంటి నేత్రములకల శ్రీలకు ; నవవిధకుసు మాయుధ = క్రొత్తరకపు మన్మథుడా ! అవధికుధర = చక్రవాళి పర్వతముయొక్క ; కూటాంచలభూ = శిఖరపుకొనల యందలి భూమిని ; విస్మయర = వ్యాపించిన ;

తేజః+చంపక=తేజస్సును సంపాద్య పువ్వులకు; భసలత్=తుమ్మెదలగు; అసత్క్రిరి
=అపక్వీరిచేసగు; మలిన=మాలిన్యముకల; పరిపంథిన్యపా=శత్రురాజులు కలవాడా!
అలం. రూపకము.

తా: చక్కదనము మన్మథునివంటివాడై స్త్రీలను మోహింప జేయువాడును,
లోకాలోకపర్వతమువలకు వ్యాపించిన తేజస్సుచే పరాభూతులైన శత్రువులు కల
వాడా!

—: కవిరాజవిరాజితము :—

నల నృగ రంతి భగీరథ భారత ♦ నందన కల్ప యనల్పయశ
శృల్లుకితలోః విలోకివధూజన ♦ సూనశరాసన మానఖని
ప్రళయఘనాఘన ఘోషజయానక ♦ భాంకృతిభీమచపేటలుర
త్కలబరిగీకటకక్షీతిరక్షక ♦ కన్నడరాజ్య రమారమణా. 81

టీ: నల...కల్ప=నలుడు; నృగుడు, రంతిదేవుడు, భగీరథుడు, భరతశిరలగు
ధర్మరాజులబోలినవాడా! అనల్పయశః=ఎక్కువకీర్తిచే; చులుకిత=పుడిసిలితో
లోనికి తీసికొనబడిన; లోక=లోకములు కలవాడా! విలోకివధూజన=చూచెడి
స్త్రీజనములకు; సూనశరాసన=మన్మథునివంటివాడా! మానఖని=ఆభిమానమునకు
గనివంటివాడా! ప్రళయ...రక్షక-ప్రళయఘనాఘన=ప్రళయకాల మందలి మేఘ
ములయొక్క; ఘోష=ధ్వనివంటిధ్వని కల్గిన; జయ+అనక=జయభేరియొక్క;
భాంకృతి=‘భాం’ అను, భీమచపేట భయంకరమైన చెంపదెబ్బచే; లురత్=నేలపై
పొరలెడి; కలబరిగీకటకక్షీతిరక్షక=కలబరిగియును కోటయొక్క రాజుకలవాడా!
కన్నడరాజ్యరమారమణా=కన్నడరాజ్యలక్ష్మికి భర్తయైనవాడా!

ఇది శ్రీమదాంధ్రకవితాపితామహాసర్వతోముఖాంకపంకజాక్ష

పాదాంబుజాధీనమానసేందిందిర నందవరపురవంశోత్తంస

శతకోపతాపసప్రసాదాసాదిత చతుర్విధకవితా మతల్లి

కాల్ల సానిచొక్క యామాత్యపుత్ర పెద్దనార్య

ప్రణీతంబైన స్వారోచిషమనుసంభవం

బనుమహాప్రబంధమునందు

ద్వితీయాశ్వాసము

సంపూర్ణము.

స్వారోచిషమనుచరిత్రము

(టీకాతాత్పర్యసహితము)

తృతీయాశ్వాసము

వేంకటేశపదప

ద్వావేశితసదయహృదయ ♦ హరనిటల నట

త్పావకపరిభావిమహాః

ప్రావృతనిఖిలాశ కృష్ణ ♦ రాయమహేశా.

1

టీ: శ్రీ వేంకటేశ=లక్ష్మీయతుడగు వేంకటేశ్వరస్వామియొక్క; పదపద్మ =పద్మమలవంటి పాదములయందు; ఆవేశిత=లగ్నము చేయబడిన; సదయ హృదయ =దయతో కూడిన మనస్సు కలవాడా! హర=శివునియొక్క; నిటల=ఫాలమందు; నటత్=నటించెడి; పావక= అగ్నిని; పరిభావి= తిరస్కరించు-మించెడి; మహాః = శ్రేష్ఠుడే: ప్రావృత= వ్యాపించచడిన; నిఖి+అశ = అన్నిదిక్కులు కలవాడా! కృష్ణరాయమహేశా = శ్రీకృష్ణదేవరాయ! అలం. ఉపమ.

వ. అవధరింపు మమ్మహాత్మునకుఁ బట్టు లిట్లనియె.

2

టీ: అవధరింపును=చిత్తగింపును; ఆ+మహా+అత్మునకున్= ఆశ్రయినికి; పట్టులు; ఇట్లు+అనియెన్=ఇట్లు చెప్పెను.

శా. ఆభూదేవకుమారుఁ డేగినఁ దదీ ♦ యానూనరమ్యాకృతిం
దా భావంబున నిల్చి యంగభవతో ♦ దండోగ్రహారీరన
క్షోభాకంపితధైర్యయై యలంత న ♦ చోచి నిల్వ కచ్చెల్వ త
దూభృన్మేఘులవెంటఁ గానలఁబడిన్ ♦ దుఃఖాభినిర్మగ్నయై. 3

టీ: ఆధూడేవ కుమారుడు = ఆప్రవరుడు; వీగన్ = వెళ్ళిగా; ఆ + చెల్వ = ఆత్మీ; తాన్ = తాను; తనీయ = ఆప్రవరుని సంబంధమైన; అనూన = గొప్పదైన; రమ్య + ఆకృతిన్ = సుందరమైన ఆకృతమును; భావంబున్ = మనస్సునందు; నిల్పి; అంగభవ = మన్మథునియొక్క; కోదండ = భనుస్సుయొక్క; ఉగ్రహర్షిరవ = భయంకరమైన నారిమోతవలని; ష్టభ = కలతచే; ఆకంపిత = కదల్చబడిన; ధైర్యయై = ధైర్యముకలదై; అలంతన్ = ఆయాసముచే; దుఃఖ + అబ్ధి = దుఃఖమును సముద్రములో; నిర్మగ్నయై = మునిగినదై; అచోచ్ఛన్ = ఆక్కడ; నిల్వలేక; తత్ = ఆ; భూభృత్ + మేఖల వెంటన్ = పర్యతమ నడిప్రదేశము వెంటడిని; కానలబడిన్ = అడవిమార్గము నందు. (ముందున కన్వయము.)

తా ఆప్రవరుడట్లురోగా వరూధిని మన్మథబాణాఘాతముల కాగలేక ఆతనినే ధ్యానించుచు, ఓర్పుతగ్గి; ఆక్కడ నిల్వచేక అడవుల వెంటపడి...

క. తిరుగుచు ధరణీసురవరుఁ

డరిగిన చొప్పరసి యరసి ♦ యటఁ గానక యా

హరిణాంకముఖ సఖీజన

పరివృతయై మగిడి వచ్చి ♦ భావములోనన్

4

టీ: తిరుగుచు; ధరణీసురవరుడు = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుడు; అరిగినచొప్పు = వెళ్ళినరీతిని; ఆరణీయరసి = తెగవెదకి; అట = ఆక్కడ; కానక = చూడలేక; ఆ హరిణ + అంకముఖి = లేడిచిహ్నుగాకల చంద్రునివంటి ముఖముకల వరూరూధిని; సఖీజన పరివృతయై = (తన్ను వెదకుచు వచ్చిన) చెలికత్తెలతో కూడుకొని; మగిడివచ్చి = మరలి యింటికివచ్చి; భావములోనన్ = మనసులో. (ముందున కన్వయము)

తా: అడవులలో తిరుగుచు తెగవెదకినది. ఆతడు కన్నడలేడు. తన్ను వెదకుచు వచ్చిన చెలికత్తెలతో కలిసి తిరిగి యింటికి వచ్చినది.

ఉ. అక్కట వాడు నాతగుల ♦ మాఱడి సేసి దయావిహీనుఁడై

చిక్కక తోచి పోయె దరి ♦ జేరఁగరాని వియోగసాగరం

బెక్కడ నీదుఁదాన నిఁక ♦ నీకొఱనోములు నోచినట్టి నే

నెక్కడ వానికొఁగి లది ♦ యెక్కడ హా విధి యేమి సేయుదున్. 5

టీ: ఆక్కట = అయ్యో! వాడు = ఆప్రవరుడు; నాతగులము = నాశ్రమము అఱిగినది = వృద్ధుడైనది; దయావిహీనుడై = కరుణమూలినవాడై; చిక్కక = (నాకు) బాంకక; తోచి = నన్నుఁగ్రోచి; పోయెన్ = వెళ్ళిపోయెను; ఇన్ = ఇంక; దరిన్ = ఒడ్డును; చేరగన్ + రాని = చేరుటకు - శక్యముకాని; వియోగసాగరంబు = విరహమును సముద్రమును; ఎక్కడన్ = ఎంతని; ఈదుదానన్ = ఈదగలను; ఈకొఱనోములు = ఈతక్కువయైనవ్రతములు; నోచినట్టిసేమ = చేసినసేమ; ఎక్కడ ? వానికొఁగి = ప్రవరుని కాగిలింత; అది; ఎక్కడ ? ఈ రెండును కుదరవు. హా ! విధి = వై వమా ! ఏమిసేయుదున్ = ఏమి చేయుదును.

తా: ఆ ప్రవరుడు నా ప్రేమను కాదని నన్ను ప్రోసివేసి పోయినా. నేనెట్టి విరహ సముద్రము నీదగలను? కోరికతీరుటకు సరిపోని నోములు నోచిన నాకును అతని కాగిలికిని ఎంతదూరము? నాకికకోరిక తీరునా? అలం, పరిణామము. విషమము.

ఉ. కమ్మనికుందనంబు కను ♦ గందనిమే నెలదేటి దాటులన్
బమ్మెరవోవఁ దోలు దెగ ♦ బారెడు వెండుగ్గిక లిందుబింబముం
గిమ్మన నీదు మోము గిరి ♦ కేళిపులు మూఁపులు కొను గాన రా
దమ్మక చెల్లవాని విక ♦ చాంబకముల్ శతపత్ర జైత్రముల్. 6

టీ: అమ్మక చెల్ల = అహ! వాని = ఆ ప్రవరునియొక్క; కనుగందనిమేను = పసుచెడని శరీరము; కమ్మనికుందనంబు = పరిమళించెడి మేలిమి బంగారము. తెగ బారెడు వెండ్రుకలు = నిండుగా బారెడున్న జాట్లు; ఎలదేటిదాటులన్ = పడుచు తుమ్మెదల బారును; బమ్మెరవోవన్ = భ్రమపడునట్లుగా; తోలున్ = తరుమును; మోము = ముఖము; ఇందు బింబమున్ = చంద్రబింబమును; కిం+అననీదు = ఏమి అననియ్యదు; మూఁపులు = భుజముల పైభాగములు; గిరిగ్రేపులు = పర్వతశిఖరములు - ఎత్తైనవి; కొను = నడుము; కానరాదు = కన్నడగు; వికచ+అంబకముల్ = వికసించిన (విశాలమైన) కన్నులు; శతపత్రజైత్రముల్ = నూరు రేకులకల పద్మములను జయించు స్వభావము కలవి. ఉపమోత్పేత్తో రూపకాతి శయోక్తులలంకారములు.

తా: అహ! వాని అందమేమని చెప్పుచును? వాని శరీరము పరిమళించెడి బంగారమే. జాట్లు తుమ్మెదల బారువలె తెగబారెడున్నది. ముఖము చంద్రబింబమును మించినది. భుజ శిరస్సు లెత్తుగా నున్నవి. కన్నులు విశాలముగా తమ్మిపూల వలె నున్నవి.

ఉ. చొక్కపు బ్రాయమున్ మిగుల ♦ సోయగముంగల ప్రాణనాయకుం
డెక్కుడు వశ్యతన్ రతుల ♦ నేకట దీర్చి సమేళ మొప్పగా
నక్కున గారవించి ప్రియ ♦ మందగ నోచనియింతి దైన యా
చక్కదనం బదేమిటికి ♦ జవ్వన మేటికిఁ బ్రాణ మేటికిన్. 7

టీ: చొక్కపు బ్రాయమున్ = నిండుయావనమును; మిగులన్ = మిక్కిలి సోయగమున్ = అందమును; కలప్రాణనాయకుండు = కల్గినప్రియుడు; ఎక్కుడు వశ్యతన్ = మిక్కిలి స్వాధీనతతో; రతులన్ = సంభోగములందు; ఏకటన్ = కోరికను; దీర్చి = నెరవేర్చి; సమేళము = ఏకమగుట; ఒప్పుగాన్ = ఒప్పునట్లు; అక్కునన్ = రొమ్మునందు; గారవింపన్ = ముద్దుచేయగా; క్రియమందగన్ = ప్రేమను పొందునట్లు; నోచనియింతిదైన = అదృష్టములేని స్త్రీదగు; ఆచక్కదనంబు = ఆవర్ణ్యమగునందము; అది; ఏమిటిన్ = ఎందుకు? జవ్వనము = యావనము; ఏటికిన్; ప్రాణము = బ్రతుకు, ఏటికిన్ = ఎందుకు? వర్ధమని భావము. అలం. అప్రస్తుత ప్రశంస.

తా: అందము, పడుచుదనముకల స్త్రీకి తాను వలచిన పురుషుడు చెప్పు చేతలొనుండి కోరినకోర్కెలు తీర్చుచు రొమ్ముపై రొమ్ము నదివి కాగిలించుకొని ముగ్ధుడై చెల్లించునట్లుందుటకు నోచుకొని, స్త్రీయొక్క చక్కదనము, యావనము, బ్రతుకును వ్యర్థములు.

ఉ. ఎంతపంబు చేసి జని ♦ యించినవారొకొ మ ర్త్యభామినల్
కాంతుఁ డవజ్ఞ చేసినను ♦ కాయము వాయుదు రే నమ ర్త్యనై
చింతల వంతలం జివికి ♦ సిగ్గటిలిన్ మృతి లేనినాడు చె
ల్వ్వింతయు శూన్యజేహమున ♦ కెత్తినదీపిక యయ్యె నక్కటా! 8

టీ: మర్త్యభామినల్ = మనుష్య స్త్రీలు: ఎంతపంబుచేసి = ఎంతఘోరతపస్సు చేసి; జనియించినవారొకొ = పుట్టినారొ; కాంతుడు = భర్త; అవజ్ఞ + చేసినను = అవమానము చేసినచో; కాయము = శరీరము; వాయుదురు = విడుతురు. ఏకా = నేను; అమ ర్త్యనై = దేవతాస్త్రీనై; (చావులేనిదాననై) చింతలన్ = విచారముచేత; వంతలన్ = సంతాపముచేత; చివికి = చిక్కి; సిగ్గటిలిన్ = సిగ్గలేని దాననైతిని; అక్కటా! మృతిలేనినాడు; చెల్వు = అందము; ఇంతయున్ = ఉన్నదంతయును; శూన్యజేహమునకున్ = పాడుపడిన యింటిలో; ఎత్తినదీపిక = పెట్టిన దీపము; అయ్యెన్.

తా: మనుష్య స్త్రీలు చావు కలివారు కనుక ప్రియులుకొంచెము అవమానము చేసినచో శరీరము విడుతురు, నాకు చావులేనందున ఎంత అవమానము వచ్చినను సహించి; క్రుంగి, కృశించి సిగ్గలేక బాధలు పడుచున్నాను. అయ్యో! కోరిక తీరని నాఅందము పాడుపడిన యింటిలో పెట్టిన దీపమువలె నున్నది, ఎవరానందించినది నాయావనము? చావు కల్గిన మనుష్య స్త్రీలెంత తపస్సు చేసిరో కదా! అలం. ఉత్తేప్తిత, పరికరాంకురము, నిదగ్ధనయును.

వ. అని వితిర్కించుచుఁ గ్రించుదనంబునఁ బునఃపునః పరిభవ కారియై కాఱియం బెట్టి సిఃపట్టి బెట్టెయం గాఁడి చనునలరంపకట్టియల గుట్టు చెడి వెచ్చవెచ్చనై హెచ్చి విచ్చలవిడిం గాయు నుద్దామ విరహాదవదహానదాహంబున దేహంబు తల్లడిల్ల మల్లడిగొని పెల్ల డరు నిట్టూర్పుగాడ్చు వినరులం గసరై త్తి యంతకంత కంతరంగం బున నింతంతనరాక పొంగి చింతాసాగరంబు వేగిరంబ వెల్లివొడిచె ననం దుడిచిన నడంగక సారెకుం దారకల నీరిక లెత్తుపొగరన నిగ నిగ లినుమడిగ నిగుడ మిగులు వగల బుగులుబుగులున నెగసి యెగసి యొప్పులకుప్పలగు తొప్పలం జిప్పిలుకాటుక లప్పలించి కరంచి దర దళదరుణ కమలదళశోణంబులగు దృక్కోణంబులం ది గు వా రు

కన్నీరు చెన్నాగు కర్ణద్వయ్యాగోళంబులునిండి తనుతాపతప్తంబగు
హాటకతాటంక యుగళంబునంబడి క్రొంబొగలెగయింప బినకిసలయ
సగంధం బగుమణిబంధంబునఁ జికురబంధంబుఁ జేర్చికొని పొరలం
దుఱిమిన విరు లురుల నరవిరిసి కలిసి యిరులుకొను గరగరని
నెఱికుఱులు గుఱిగడవఁ బెరిగిన వగుటంజేసి రాసిపడి మెయిమూసి
కొని గ్రహణంబులల జెన్నగు మిన్నువిఱిగి పయింబడిన వడువున
బెడంగువడఁ గలయం దలకొను పులక మొలకపయిరునకుం బాటు
దుర్వారవారపూరంబనం గ్రమక్రమంబున నంగంబులం గ్రమ్ము
చెమ్మటల మిన్నేటి పెన్నేటి వఱున మునుంగకుండ సవరించిన మిం
చుకుంభస్థ వంబనం బరిభ్రష్టోత్తరీయంబై బయలుపడి యబ్బురపు
గుబ్బుచనుదోయి నిబ్బరంపుమెఱంగు లీనం గుపిత హరనయన శిఖ
శిఖాభస్మీకృతస్మరవిరహ శోకంబునంబడి చందురునిం బట్టుకొని
యడలు రతిరమణి చందంబునం గుసుమితలతా నిశాంత శశికాంత
వేదికాంతరంబున మేను సేర్చి వివిధ దశాంతరంబుల వేగుచుండె
నంత.

టి: అని; విత్కొంచుచున్ = అలోచించుచు; క్రించుదనంబునన్ = నైచ్చ
మాచే; పునః పునః = మాటిమాటికి; పరిభ్రష్టోత్తరీయై = తిరస్కారము చేయునవై;
కాఠీయంబెట్టు = బాధించు; సిరిపట్టి = మన్మథుడు; బెట్టు + ఏయన్ = ఎక్కువగా
బాణములేయగా; కాఁడి = నాటి! చను + అలరు + అంపకట్టయలన్ = దూసికొనుపోవు
పువ్వుబాణములచే; గుట్టుచెడి = గుట్టుగా నుండుటమాని; వెచ్చవెచ్చనై = గోరు
వెచ్చనై; హెచ్చి; విడి + విడి = విచ్చలవిడిన్ = ఎక్కువగా; కాయు = కానెడి;
ఉద్దామ = ఎక్కువైన; విరహదవదహన = వియోగమును దహియొక్క; దాహం
బునన్ = తాపమాచేత; దేహంబు; తల్లడిల్లన్ = బాధపడగా; మల్లడిగొని = క్రిక్కి
రిసి; పెల్లు = మిక్కిలి; అడరు = అతిశయించు; నిడు + ఊర్పు = దీర్ఘమైన నిశ్వాసము
యొక్క; గాలివిసరులన్; గాలివిసరుటలచే; కసరు + ఎత్తి = తుపానురేగి; అంత
కంతకున్ = అప్పటప్పటికి; అంతరంగంబునన్ = మనసులో; ఇంతంతనరాక = హఠ
లేక; పొంగి; చింతాసాగరంబు = దుఃఖమునెడి సముద్రము; వేగిరంబు = వెంటనే;
వెల్లి + పొడిచెననన్ = ప్రవహించెనో అనునట్లు; తుడిచినన్ = గుడ్డనో ఒత్తినను;
అడంగక = అగక; సారకున్ = మాటిమాటికి; తారకలన్ = నల్లగ్రుడ్డనండి; ఈరిక
లెతు = పుట్టునట్టి; పొగరు + అనన్ = నల్లరంగో అనునట్లు; నిగనిగలు = కాంతులు;
ఇనుముడిగన్ = రట్టంపుగా; నిగుడన్ = వ్యాపింపగా; మిగులువగలన్ = ఎక్కువైన
విచారములచే; జగులుబుగులునన్ = బుగబుగమని; ఎగసి = పైకి వ్యాపించి; ఒప్పుల
కుప్పులగు = అందాలరానులైన; తెప్పలన్ = కనురెప్పలనుండి; చిప్పిలు కాటుకలు =

డైవచ్చుకొలుకలు; అప్పలించి = ఆక్రమించి; కరంచి = కరగించి; దరదశత్ =
 కొద్దిగా వికసించుచున్న; అరుణ కమలదళ = ఎర్రతామర రేకులవలె; కోణంబులగు
 = ఎర్రనైన; దృక్ + కోణంబులన్ = కనుకొనలనుండి; దిగువాలుకన్నీరు = క్రిందికి
 దిగజారు కన్నీరు; చెన్నారు = అందమైన; కర్ణద్వయా = రెండుచెవుల యొక్క;
 గోళంబులు = రంధ్రములు; నిండి; తనుతాపతప్తబగు = శరీరతాపముచే తపింపబడిన;
 హేతుకతాటంక యుగళంబునన్ = బంగారు కమ్యులజతమిద; పడి = చింది; క్రొ త
 + పొగలు = క్రొత్తపొగలు; ఎగయింపక = పైలేపగా; బిడకిసలయనగంధంబగు =
 తామర మొలకలను పోలిన; మణిబంధంబునన్ = మణికట్టుపై; చివరబంధంబున్ =
 కొప్పును; చేర్చుకొని = పెట్టుకొని; పొరలన్ = పొర్లగా; తుఱిమినవిరులు = కొప్పులలో
 ముడుచుకొన్న పూలు; ఉరుల = రాలగా; అర విరిసి = సగము విడిపోయి; కలిసి
 = వ్యాపించి; ఇరులుకొను = చీకట్లుక్రమ్ము; గరగరని నెఱికురులు = అందమైన
 జాట్లు; గుఱికడవన్ = లక్ష్మ్యముదాటునలె; పెరిగినవగుటంజేసి = పెరిగిండున; రాశి
 వడి = ప్రాగై; మెయిన్ = జేహమును; మూసికొని = క్రమ్ముకొని; గ్రహగణంబులన్
 = గ్రహముల గుంపులతో; చెన్నగుమిన్ను = అందమైన ఆకాశము; విఱిగిపయబడిన
 వడువునన్ = విరిగిమిదపడినట్లుగా; బెడంగవడన్ = అందగించగా; కలయన్ = అంత
 టను, తలకొను = పుట్టెడి; పులక మొలకపయిరునన్ = గరిపాటును మొలిచెడి సస్య
 మునకు; పాటు = ప్రవహించు; దుర్వార = అడ్డులేని; వారివూరంబనన్ = నీటిప్రవా
 హముననట్లు; క్రమక్రమమ్మునన్ = వరుసగా; అంగమ్ములన్ = అవయవములందు;
 క్రమ్ము = వ్యాపించు; చెమ్మటలన్ = చెమ్మటలను; మిన్నేటి పెన్నిటివట్టులన్ = ఆకాశ
 గంగ వరదలందు; మునుంగకుండన్ = మునుగకుండనట్లు; సవరించిన = కూర్చిన;
 మించుకుంభప్లవంబునన్ = మంచికడవలను తెప్పయ్యాయనునట్లు; పరిభ్రష్ట = జారిన;
 ఉత్తరీయంబై = పైటగలదై; బయలువడి = బయటపడి; ఆబ్బురపునీర్బంపు = అద్భుత
 మైన అందముకల; గల్గిగుబ్బ = పెద్దవైవట్టువైన; చనుంగవ = సునద్వయము;
 నిబ్బరపు మెఱుంగులు = ఎక్కువ కాంతులు; ఈనన్ = పుట్టిచుచుండగా; కుపిత =
 కోపించిన; హర = శివునియొక్క; నయనశిఖిశిఖా = కన్నుగానున్న అగ్నిజ్వాలచే;
 భస్మీకృత = బూడిగాచేయబడిన; స్మరవిరహకోకంబునన్ = మన్మథుడులేని దుఃఖ
 ముచే; చందురునిన్ = చంద్రుని; పట్టుకొని; అడలు = దుఃఖించు; రతిరమణిచందం
 బునన్ = రతిదేవివలె; కుసుమిత = పూచిన; లతానిశాంత = పొదరింటియందలి; శశి
 కాంత = చంద్రకాంతములతో కట్టిన; వేదిక + అంతరంబునన్ = ఆరుగుమధ్యన;
 మేను + చేర్చి = శరీరముచాల్చి; వివిధ = పలుకరములైన; దశా + అంతరంబులన్ =
 ఆవస్థలచే; వేగుచున్ = బాధపడుచు; ఉండెన్ = ఉండెను; అంతన్ = అప్పుడు.

చ. తరుణి ననన్య నతి ♦ దారుణపుష్పశిలీముఖవ్యధా

భరవివశాంగి నంగభవు ♦ బారికి నగ్గముసేసి కూర్చుండై

యరిగె మహీసురాధముఁ డ ♦ హంకృతితో నని రోవభీషణ

స్ఫురణవహించెనో యన నభోమఃశి దాల్యైగమాయదీధితిన్. 10

టి: తరుణిన్ = పడుచుదానిని; అనన్యకౌతన్ = పరునిభార్యకొనిదానిని; ఆతి
దారుణ = మిక్కిలిదారుణమైన; పుష్పశలీముఖ = కనుమబాణునియొక్క; వృధాభర
= దుఃఖాతిశయముచే; వివశ = వశమౌతప్పిన; అంగిన్ = కరీరముకలదానిని; అంగభవు
బారికిన్ = మన్మథబాధకు; అగ్గమునేసి = లోబరిచి; క్రూరుడై = నిర్దయుడై; మహీ
సుర + అధముడు = బ్రాహ్మణాధముడు; ఆహంకృతితోన్ = ఆహంకారముతో; అరి
గెన్ = వెల్లెను; అని; రోష్ = కోపముచే; భీషణ = భయంకరమైన; స్ఫురణన్ =
కాంతిని; వహించెనో; అన్ = ఆనునట్లు; నభః + మణి = నూర్యుడు; కషాయదీధి
తిన్ = ఎర్రనికాంతిని; తాల్పిన్ = ధరించెను.

తా: నూర్యుడు సంధ్యారాగముచే ఎర్రనికాంతి వహించినాడు. అట్లున్న
దనగా: పరశ్రీ కానండున భోగ్యమైన పడుచుదానిని దారుణబాధకు లోనుచేసి
నిర్దయుడై ప్రవరుడు వెల్లెనేయని కోపించినట్లున్నాడు నూర్యుడు. అలం. పరికరము,
ఉత్పేక్ష, కావ్యలింగమును.

సీ. ఉరుదరికుహరసు ♦ ప్రోత్థశార్దూలముల్
ఝరవారిశోణితి ♦ శంకర ద్రావ
వనకుంజమధ్య శా ♦ ద్వల చరన్ముగపంక్తి
దావపావకభీతి ♦ దల్లడిల్ల
నాశ్రమాంతర భూరు ♦ హాగముల్ మునిగోటి
బద్ధకాషాయ వి ♦ భ్రాంతిఁ జూడ
ఘనసానుశృంగ శృం ♦ గాటకంబులఁ గాంచి
యమరులు హేమాద్రి ♦ యనుచు వాలఁ

గీ. గానఁ బేశలరుచిఁ గింశు ♦ కప్రివాళ
ఘుస్మణకిసలయకంకేళి ♦ కుసుమగుచ్ఛ
బంధుజీవ జపా రాగ ♦ బాంధవంబు
లన్నగంబున జరతారు ♦ తాతపములు.

టి: ఉరుదరికుహర = పెద్దగుహలను కలుగులనుండి; సుప్త + ఉత్థ = నిద్రించి
లేచిన; శార్దూలముల్ = పెద్దపులులు; ఝరవారిన్ = నెలయేటినిటిని; శోణితిశంకన్
= రక్తమును భ్రాంతితో; త్రావన్ = త్రాగుచుండగా; వనకుంజమధ్య = అడవిపొదల
మధ్యనున్న; కాద్వలచరత్ = పచ్చికబయళ్లలోతిరిగెడి; మృగపంక్తి = లేళ్ళగుంపులు;
దావపావకభీతిన్ = దావాన్నియను భయముతో; తల్లడిల్లన్ = భయపడగా; ఆశ్రమ
+ అంతర = ఆశ్రమము మధ్యలోనున్న; భూరుహ + అగ్రముల్ = ఘట్ట చివరలను;
మునిగోటి = మునులు; బద్ధ = కట్టబడిన; కాషాయవిభ్రాంతిన్ = కాషాయవస్త్రములను
భ్రాంతితో; చూడన్ = చూడగా; ఘన = గొప్పవైన; సాను = చరియలను; శృంగ
శృంగాటకములన్ = శిఖరభూములను; కాంచి = చూచి; అమరులు = దేవతలు;

హేమాద్రియసుచున్ = మేరుపర్వతమని; వాలన్ = క్రిందికిదిగగా; ఆ + నగంబు
నన్ = ఆపర్వతమందు; కింశుకప్రవాళ = మోదుగచిగుళ్లు; ప్రవాళ = పగడములు;
ఘృస్మణ = కుంకుమపువ్వు; కిసలయ = చిగుళ్లు; కంకేళికుసుమగుచ్ఛ = ఎర్రనిఅశోకపు
పూలగుత్తులు; బంధుజీవ = మంకెనపువ్వులు; జపా = దాసానిపువ్వులు - పీటియొక్క;
రాగ = ఎరుపుతో; బాంధవములు = బంధువులైనవి + సాటివచ్చునవియైన; జరత +
అరుణ + అతపములు = ముసలి నూర్చుని ఎండలు; శీతలరుచిన్ = వేడిలేనికాంతితో
కాసెన్ = ప్రకాశించెను.

తా: సూర్యాస్తమయ సమయమున కాయునెండచే వస్తువులన్నియు నెర్ర
నైనవి. అందుచే కల్గిన భ్రాంతిని వర్ణించు చున్నాడు. గుహలలో నిద్రించిలేచిన
పెద్దపులులు నెలయేటిసీటిని చూచి రక్తప్రవాహమని త్రాగుచున్నవి. పొదలమధ్య
నున్న పచ్చిక బయలులోనున్న లేళ్లమందలు దావాగ్ని వ్యాపించినదని పారిపోవు
చున్నవి. మునులు చెట్లచిగుళ్లచూచి తా మారవేసిమరచిన కావిబట్టలని చూచు
చున్నారు. దేవతలు పర్వతముమీది శిఖరప్రాంతములను మేరు ప్రదేశములని దిగు
చున్నారు. అట్లుభ్రాంతి కలుగనట్లు సంధ్యాకాల మం దెండ చల్లగాకాయుచున్నది.
ఉపమా, భ్రాంతి మ,దలంకారములు.

శా. శ్రీణుల్ గట్టి నభోంతరాళమునఁ బాఁ జెం బక్షు లుష్ణాంశుపా
మాణవాతము కోష్ణ మయ్యె మృగతృష్ణావార్ధు లింకెన్ జపా
శోణం బయ్యెఁ బతంగబింబము దిశా స్తోమంబు శోభాదరి
ద్రాణం బయ్యె సరోజపండములు నిద్రాణంబులయ్యెంగడున్.

టీ: పక్షులు; నభః + అంతరాళమునన్ = ఆకాశము మధ్య; శ్రీణుల్ గట్టి =
బారులుతీరి; పాఞెన్ = వెళ్ళెను; ఉష్ణాంశుపామాణవాతము = సూర్యకాంతములు;
కోష్ణము = గోరువెచ్చనిది; అయ్యెన్; మృగతృష్ణావార్ధులు = ఎండమావులనెడి సము
ద్రములు; ఇంకెన్ = ఇగిరినవి; పతంగబింబము = సూర్యబింబము; జపాశోణంబు =
దాసానిపుష్పమువలె నెర్రనిదై; అయ్యెన్; దిశాస్తోమంబు = దిక్కుల సమదా
యము; శోభాదరిద్రాణంబు = శోభతోదరిద్రమైనది; (శోభలేనిది) అయ్యెన్; సరోజ
పండములు = పద్మములతోపులు; కడున్ = మిక్కిలి; నిద్రాణంబులు = ముకుళించు
నవి; అయ్యెన్.

తా: పక్షులు బారులుతీరి గూళ్లకు వచ్చుచున్నవి. ఎండచే వెచ్చగిలిన సూర్య
కాంతములు చల్లబడినవి. ఎండమావులింకినవి. సూర్యబింబమెర్రనైనది. దిక్కు
లందు కాంతితిగిగిది. పద్మములు ముకుళించుకొని పోవుచున్నవి. ఆలం. స్వభా
వోక్తి, పరిణామము, ఉపమయు.

క. తరణి యిదె కుంకుచున్నాఁ

డరుదెమ్మని చంద్రుఁ బిల్వ • నరిగెను రజనీ

తరుణీమణిదూతిక లన

నరిగెను దూర్పునకు నీడ • లతిదీర్ఘములై.

టీ: తరణి=సూర్యుడు; ఇచె=ఇరుగు; క్షంకుచున్నాడు = అస్తమించుచున్నాడు; అరుదెమ్మ=రమ్మ; అని = అనిచెప్పి; చంద్రుని = చంద్రుని; పిల్వ = పిల్వపక్షి; అరిగెను = వెళ్ళెడి; రజనీతరుణీమణి = రాత్రియను స్త్రీయొక్క; దూతికలనక-దూతికలనునట్లు; నీడలు; అతిదీర్ఘములై = మిక్కిలిపొడవై; తూర్పునకు=తూర్పుదిక్కునకు; అరిగెను = వెళ్ళెను.

తా: రాత్రియను స్త్రీప్రాస్తుక్రమంకగానే రమ్మనితనపియుడగుచంద్రునకుకబురం పెడి దూతలను నట్లుగా; మనుష్యులు మొదలైనవారి నీడలు తూర్పునకు పొడవుగా సాగుచున్నవి. అలం. ఉత్తేషు.

క. కుంక నపరాంబురాశిం

బంకజబంధుడు తదీయ ♦ బడబాముఖ వీ

క్షౌంకురితకుతుక రథ్య ని

రంకుశవేగాపహృత శ ♦ తాంగుడు బోలెన్.

12

టీ: పంకజబంధుడు=పద్మములకు చుట్టమైన సూర్యుడు; అపర+అంబురాశి=పటమటి సముద్రములో; తదీయ...బోలెన్=తదీయ=ఆసముద్రము సంబంధమైన; బడబా = అడుగుజ్జుయొక్క; ముఖవీక్షా = ముఖమును చూచుటచే; అంకురిత=పుట్టిన; కుతుక=వేడుకకల; రథ్య=గుర్రములచే; నిరంకుశ వేగ = ఎక్కువ వేగముచే; అపహృత = లాగబడిన; శతాంగుడు బోలెన్=రథము = కలవాడువలె; కుంక = అస్తమించెను.

తా: సూర్యుడు పటమటి సముద్రప్రాంతమున కేగుసరికి ఆసముద్రములోనున్న బడబయను నాడుగుర్రము యొక్క ముఖమును చూచి దానిని కలియు కోరికతో చురుకుగ గుర్రములు రథమును లాగెనా యనునట్లు త్వరగా చూచుచుండగానే ప్రాస్తు గ్రంథంకెను. అలం. ఉత్తేషు.

వ. ఆసమయంబున.

14

టీ: ఆ సమయంబున = అప్పుడు.

సీ. ఏవిహంగము గన్న ♦ నెలుగించుచును సారె

కును సైకతంబుల ♦ గూడ దారు

దారి కన్గొని యది ♦ తనజోడు గాకున్న

మెడ యెత్తి కలయంగ ♦ మింట నరయు

నరసి కన్నీటితో ♦ మఱలి తామరయెక్కి

వదన మెండగ సరో ♦ వారి నద్దు

నద్ది తావగ సైప ♦ కట్టిట్టు గన్గొని

ప్రతిబింబ మీక్షించి ♦ బ్రమసి యుజుకు

గీ. నుటికి యెఱకలు దడియ వే ♦ అొక్క తమ్మి
కరిగి నరిగి రనంబుతో ♦ దిరుగు తేంట్లఁ
బొడుచు ముక్కున మఱియును ♦ బోవు వెదక
సంజర బ్రయుఁ బాసి వగ నొక్క ♦ చక్కవాకి.

16

టీ: ఒక్కచక్రవాకి=అడుచక్రవాకపక్షి; సంజన్ = సంధ్యాకాలమందు; ప్రియున్=భర్తయైన మగపక్షిని; పాసి = విడిపోయి; వగన్ విచారముతో; పైక తంబులన్ = ఇసుకతిన్నెలందు; ఏవిహంగమున్ = ఏపక్షి నైనను; కనన్ = చూచినను; ఎలుగించుచున్ = కూయుచు; సారెకున్ = మాటిమాటికి; కూడన్ = కలియుటకై; తారున్ = వెళ్ళును; తరి = దగ్గరగా వెళ్ళి; కన్గొని = చూచి; అది = ఆపక్షి; తనజోడు గాకున్ననన్ = తనకు జంటయైన పక్షి కానిచో; మెడయెత్తి = మెడనుపైకెత్తి (తన జంటపక్షి పైకెగురునేమోయని) మింటన్ = ఆకాశమును; కలయంగన్ = అంతటను; అరయున్ = వెదకును; అరసి = వెదకిచూచి; కన్నటితోన్ = కన్నులనీరు పెట్టుకొని; మరలి; తామరయెక్కి = తామరపువ్వుపైకెక్కి; వదనమెండగన్ = నోరెండగా; సరోవారిన్ = కొలనులోని నీటితో; అడ్డున్ = నోటిని నీరాసునట్లుచేయును; అద్ది; త్రాగగన్ = త్రాగుటకై; పైపక = సహచక (ఇష్టపడక) అట్టిట్లు కన్గొని = అటునిటు చూచి; ప్రతిబింబము = తననీడను; ఈక్షించి = చూచి; బ్రమసి = భ్రాంతిపడి; ఉలుగున్ = నీటిలోని కురుకును; ఉటికి; ఎఱకలు = రెక్కలు; తడియన్ = తడియగా; వేచొక్క తమ్మికి = మరొక తామరపువ్వునకు; అరుగున్ = వెళ్ళును; అరిగి; రవంబుతో = కూయుచు; దిరుగుతేంట్లన్ = తిరిగెడి తుమ్మెదలను; ముక్కునన్ = ముక్కుతో; పొడుచున్ = (వాటి కూత తన కనువ్యాచుకొగా) పొడుచును. మఱియును; వెదకన్ = వెదకుటకు; బోవున్ = పోవును; ఇందు అడుచక్రవాక పక్షి యొక్క విరహవేదన వర్ణింపబడినది. చక్రవాక పక్షులు జంటలు ఏడి సహింపలేని నీటిపక్షులు. ప్రొద్దుగ్రంథుటతో వాటికి కన్ను లగపడవు. అందుచే ప్రొద్దుండగానే దగ్గరగా కలిసికొని యుండుటకు ప్రయత్నించును. అట్లు కలియని ప్రియునికై వెదకుచున్నది. స్వభావోక్తి భ్రాంతి మదలంకారములు.

నీ. రవిబింబవతన దీ ♦ ర్ణ పయోధిగర్భని
ర్ణతశేషశిషా ♦ రత్నరుచియొ
దివసావసాన సం ♦ దీప్తాస్తగిరిశిఖా
జ్యోతిర్లతాప్రతా ♦ నా తపంబా
తపనధూర్దండని ♦ ర్దభితదిక్తటదృశ్య
కమలజాండకటాహా ♦ కనకఘృణియొ
చండిశతాండవో ♦ త్నవసంభృతక్షమా
హస్తాగ్రదీప గ ♦ భస్తిచయమొ

గీ. ద్రాగ్నిదాహచ్చి దా విని ♦ ద్రాణముదవ

దంజనాలానమూలశి ♦ య్యోవిధాన

వారుణాధోరణాకల్పి ♦ తోరుశోణ

మృత్తికారాశియో యన ♦ మెఱసె సంధ్య.

17

టీ: సంధ్య=సంధ్యాకాల మందలి యెరువు; రవి...రుచియె- రవిలింబ = సూర్యలింబముయొక్క; పతన = పడుటచే; దీర్ఘ = విడిపోయిన; పయోధిగర్భ = సముద్రగర్భమునుండి; నిర్గత=బయటికి వచ్చిన; శేషఫణి = శేషహియొక్క; ఫణి = పడగలమీది; రత్నరుచియె=రత్నముల కాంతియో? దివస...ఆతపంబు - దివస + అవసాన = సాయంకాలమును; సందీప్త = వెలుగుచున్న; అస్తగిరిశిఖా = పడమటి కొండ శిఖరము లందలి; జ్యోతిర్లతాప్రతాన = వెలిగెడి తీగల గుంపు యొక్క; ఆ తపంబా = కాంతియో? తపన...ఘృణీయె - తపన=సూర్యునియొక్క; ధూర్దండ = రథపు కాడిచే; నిర్దలిత = బ్రద్దలుచేయబడిన; దిక్పట = దిక్కు ప్రక్కన; దృశ్య = కన్పడు; కమలజాండ = బ్రహ్మాండమునెడి; కటాహ = పెద్దకాగు (డేగినా) యొక్క; కనకఘృణీయె = బంగారుకాంతియో; చండి...చయ మె- చండిశ = నలురాజు యొక్క; తాండవ + ఉత్సవ = నృత్యమును సుత్సవమున; సంభృత = పట్టుకొనబడిన; తూపా హస్త + అగ్ర = రాత్రియను స్త్రీ యొక్క చేతి చివరనున్న; దీప = దీపముయొక్క; గభస్తీచయ మె = కిగణ సముదాయమో? ద్రాక్...రాశియో- ద్రాక్ = వెంటనే; విదాహ + ఛిదా = ఎక్కువ దప్పిని పోట్టుటయందు; వినిద్రాణ = మెలకువతో నుండు; మదనతో = మదించిన; ఆంజనా = పటముటి దిగ్గజముయొక్క; ఆలాన = కట్టు కర్రయొక్క; మూల = మొదట; శయ్యోవిధాన = పక్కచేయుటయందు; వారుణ = వరుణుని సంబంధమైన; ఆధోరణ = మావటి వానిచే; ఆకల్పిత = చక్కగా చేయ బడిన; ఉరు = విశాలమైన; శోణమృత్తికారాశియో = ఎర్రనిమట్టిదిబ్బయో? అనన్ = అనునట్లుగా; మెఱసెన్ = ప్రకాశించెను; (మదమెక్కినకొలది యేరుగునకు దాహ మెక్కినవగుననియు, అందుకై ఎర్రమట్టిపై పరుండ బెట్టినచో దాహము తగ్గ ననియు గజశాస్త్రము.)

తా: సాయంకాలమున సూర్యుడు పడుటతో పాటుగావిచ్చిన సముద్రము నుండి పైకి ప్రసరించిన అదిశేషుని పడగలమీది రత్నకాంతియో, పడమటి కొండ శిఖరములపై సూర్యకాంతి తగ్గుటతో వెలిగెడి మెరుపుతీగల కాంతియో; సూర్యుని రథము కాడి తగిలి బ్రద్దలైన దిక్కుప్రక్కన ప్రకాశించు బ్రహ్మాండమును పెద్దకాగు యొక్క కాంతియో, శివతాండవవేళ రాత్రిచే పట్టుబడిన దివిటీల కాంతియో, పడ మటి దిగ్గజమునకు దప్పికాగా, అది తీరుటకై, మావటివాడు కట్టుకర్ర మొదటికి చేర్చిన ఎర్రమట్టి ప్రోగో అన్నట్లుగా సంధ్యారాగము ప్రకాశించెను. అలం. ఉత్తేష.

క. బహుళజలస్థవమాన

దుహిణాండము చెమ్మ యుజీకి ♦ రూక్షార్క-విభా

రహితతః గాటుక పట్టెను

రహి చెడి యన నంధతమన ♦ రాసులు బెరసెన్.

18

టీ: బహుళజల = ఎక్కువ నీటియందు; స్థవమాన = తేలుచున్న; ద్రుహిణ + అండము = బ్రహ్మాండము; చెమ్మయుజీకి = నాని; రూక్ష = తీక్షణమైన; అర్క విభా = సూర్యకాంతియొక్క; రహితతః = లేకపోవుటచే; రహి = అందము; చెడి; గాటుకపట్టెను = నలుపాగెను; అనన్ = అన్నట్లు; అంధతమనరాసులు = కాటుచీకట్లు; బెరసెన్ = క్రమ్యును.

తా: నీటిలో తేలుచున్న బ్రహ్మాండము మండుపైండ తగులనందున నానినదా అన్నట్లుగా కారు చీకట్లు క్రమ్యును. ఆలం. ఉక్లేష్యు.

నీ. మృగనాభిపంకంబు ♦ మెయినిండ నలఁదిన

మాయాకిరాతి మై ♦ చాయఁదెగడి

నవపింఛమయభూష ♦ లవధరించి నటించు

పంకజాక్షుని చెల్లు ♦ సుంక మడిగి

కాదంబ నికురుంబ ♦ కలితయై ప్రవహించు

కాళిందిగర్వంబు ♦ గాకు సేసి

తాపింఛవిటపి కాం ♦ తారసంవృతమైన

యంజనాచలరేఖ ♦ నవఘుళించి

గీ. కివిసె మఱియును గాఁకొల ♦ కాలకంఠ

కంఠకలకంఠకరిఘటా ♦ ఖంజరీట

ఘనఘనాఘనసంఘాత ♦ గాఢకాంతిఁ

గటికిచ్చీకటి గోదనీ ♦ గహ్వరమున.

19

టీ: కటికిచ్చీకటి = కారుచీకటి; మృగనాభిపంకంబు = బురదవంటి కస్తూరిని; మెయినిండన్ = ఒంటినిండుగా; అలఁదిన = పూసికొన్న; మాయాకిరాతి = కిరాత శ్రీగా మారిన పార్వతియొక్క; (పా. మాయాకిరాతు = కిరాత వేషముననున్న శివుని యొక్క) మెచాయన్ = దేహకాంతిని; తెగడి = తిరస్కరించి-మించి; నవపింఛ మయ = క్రొత్తనెమలి పింఛములను; భూషలు = ఆలంకారములు; అవధరించి = పట్టుకొని; నటించు = నాట్యముచేయు; పంకజాక్షుని చెల్లు = కృష్ణునియందమును; సుంకమడిగి = పన్నిమ్మని- ఎక్కువగా నుండి; కాదంబ = నల్లనిముక్కు, కాళ్ళు, రెక్కలును కలిసె హంసలయొక్క; నికురుంబ = సుమూహముతో; కలితయై = కూడినవై; ప్రవహించు; కాళిందిగర్వంబు = యమునానదియొక్క (నల్లగానుంటినను) గర్వ

మును ; కాకునేసి = ఈసడించి- నీకన్న మించినదానను, నీయందమేమిటి 'ఇసీ' అని చీదరించుకొని; తాపింధవిటపి = కాటుకచెట్లయొక్క; కాంతారసంవృతమైన = అడవిచే కప్పబడిన; అంజన + అచల రేఖన్ = కాటుక కొండ కాంతిని; అనఘలించి = క్రిందుగాజేసి, మఱియును = అంతేకాక; కాకోల = హాలాహలము; కాలకంఠ కంఠ = శివునికంఠము; కలకంఠ = కోకిల; కరిఘటా = ఏనుగుగుంపు; ఖంజరీట = కాటుకపిట్ట; ఘనఘనాఘన = కారుమబ్బులయొక్క; సంఘాత = గుంపులయొక్క; గాఢకాంతి = కారుసలుపును; కవిసన్ = మించెను.

తా: కారుచీకటి మిక్కిలి నల్లగావ్యాపించినది. ఆ నలుపు కిరాత స్త్రీయైన పార్వతి పూసికొన్న కస్తూరికన్న, కృష్ణుని యలంకారమైన నెమలి పింఛముకన్న, యమునానది కన్న, కాటుకచెట్లకన్న కాటుకకొండకన్న, హాలాహలము మన్నగు వాటికన్న మించియున్నది.

క. అంతలుఁ బొచ్చి నిశాపతి

యంతికగతుఁ డౌట విని ము + ఖాలంబి తమః

కుంతలములు దీర్చగఁ గొను

దంతపుదు వ్వెన యనంగ + ధవళిమ దోచెన్.

20

టీ: అంతలున్ = చీకటి క్రమ్యగా; ప్రాచి = తూర్పునకునెడిస్త్రీ; నిశాపతి = రాత్రికి భర్తయైన చంద్రుడు; అంతికగతుడౌట = దగ్గరకు వచ్చిన వాడగుట; విని; ముఖ + అలంబి = ముఖమున ప్రేలాడ; తమఃకుంతలములు = చీకటియను మంగురలను; తీర్చగన్ = దువ్వకొనుటకు; కొనుదంతపు దువ్వెన యనంగన్ = తీసికొన్న దంతపు దువ్వెనయో యన్నట్లు; ధవళిమ = తెలుపు కాంతి; దోచెన్ = కనపడెను.

తా: తరువాత తూర్పుదిక్కున స్త్రీ తన చెలియగు రాత్రియను స్త్రీకి భర్తయైన చంద్రుడు వచ్చుచున్నాడని తెలిసి శాసకుడ మొగము మీదికివచ్చిపడిన మంగురల నెగడువ్వకొనుటకై దంతపు దువ్వెనను తీసికొన్నదా అన్నట్లుతూర్పున చంద్రోదయమును సూచించుచు తెల్లబడినది. అలం. ఉత్పేక్ష. రూపము.

చ. మరున కొసంగఁ గాలము త + మళ్ళట గాటుకగా నవోదయ

స్ఫురదరుణప్రభా పథిక + శోణిత సిక్త సితోడు భక్తమున్

హరిహయదిష్ణభస్థలము + నన్ బలి చల్లి వటాంకమున్ వసూ

త్కరభరితంబునై వెలుంగఁ గాంచి సుధానిధి నెత్తె నత్తెన్. 21

టీ: ఆ + తటిక = అప్పుడు; కాలము = సమయమును పురుషుడు; మరునకున్ = మన్మథునకు; ఒసంగన్ = ఇచ్చుటకు; తమన్ + ఛట = చీకటిరాక; కాటుక = నిధులున్నట్లు తెలిపెడి అంజనము; కాన్ = కాగా; నవ + ఉదయ = క్రొత్తదైనఉదయముచే; స్ఫురత్ = ప్రకాశించెడి; అరుణప్రభా = ఎర్రనికాంతియను; పథికశోణిత = బాలసారల రక్తముచే; సిక్త = తడుపబడిన; నిత + ఉడు = తెల్లనితూత్రములను;

భక్తము = అన్నమును; హరిహరుదిక్ = తూర్పుదిక్కునందున్న; సభస్థులమునన్ = ఆకాశప్రదేశమున; బలిదల్లి = భూతబలిగాచల్లి; వట+అంకమున్ = మఱిచెట్టు గుర్తుగా కలిగి; వసు+ఉత్కర్ భరితంబునై = కిరణ సముదాయమును ధనముతోనిండి; వెలుగన్ = ప్రకాశించుచుండగా; కాంచి = చూచి; సుధానిధి = చంద్రుడను నిధి; ఎత్తెన్ = పైకితీసెను.

తా. సామాన్యముగా నిధులు త్రవ్వకొనువారు సిద్ధాంజనమును పెట్టుకొని ఎక్కడ నిధియున్నదియు గుర్తించి రక్తాన్నమును భూతబలిగావేసి, అప్పుడునిధిని పైకితీయుచును. అట్లే కాలపురుషుడు చంద్రుడను నిధిని చీకటియను సిద్ధాంజనము పెట్టుకొని గుర్తించి, చంద్రోదయము ముందు వచ్చిన యెఱుపుతో సెర్రనైన సక్షత్ర ములనెడి భూతబలినిచలి చంద్రుని కళంకమైన మర్రిచెట్టును గుర్తించి, మన్మథునకిచ్చుటకై పైకి తీసెనా అన్నట్లు చంద్రోయ మయ్యెను. అలం రూపకము. (చంద్రుని లోని కళంకమును మర్రిచెట్టుగాకూడ వర్ణింతురు.)

మ. జలజాగారపరంపరల్ మఘవ దా ♦ శాభిత్తిఁ దీండించుచున్
దళమై వెన్నెలచిచ్చులంటిన మిళ ♦ దాబ్బవ్యాచ్చదశ్యామికా
చ్చలనం గంది ముడుంగుచో సిమసిమ ♦ చ్చబ్బంబుతోఁబుట్టు న
గ్గలపుంగ్రాంబాగలో యనంగ వెడలెన్ ♦ గరభస్వనదబ్బంగముల్

టీ: జలజ = నీటినుండిపుట్టు-పద్మములనెడి; అగారపరంపరల్ = ఇండ్లవరుసలు; మఘవల్ + అశాభిత్తిన్ = తూర్పుదిక్కునెడిగోడయందు; తీండిచుచున్ = వెలుగుచు; వెన్నెలచిచ్చులు = వెన్నెలలను నిప్పులు; దళమై = దట్టనై; అంటినన్ = అంటుకొనగా; మిళల్ = ఒకదానితో నొకటి కలసికొనెడి; బాహ్య+ఛద = వెలుపలి కేసుల యొక్క; శ్యామికా+చ్చలన్ = నలుపను సెపముతో; కండి = కమలి; ముడుంగుచోన్ = ములుచుకొనుచుండగా; సిమసిమల్ + శబ్దంబుతోన్ = సిమసిమయనుచప్పుడుతో; పుట్టు+అగ్గలపు = పుట్టెడి, ఎక్కువైన క్రొత్త+పొగలు+ఁ+అనంగన్ = క్రొత్తపొగలో యనునట్లుగా; గరభస్వనల్ = ఆతామరపువ్వుల లోపలినుండి జమ్మనెడి; భృంగముల్ = తుమ్మెలు; వెడలెన్ = పైకివచ్చెను.

తా: చంద్రోదయము కాగానే తామరపువ్వులు ముడుచుకొనును. అప్పుడు వాటివీధ వ్రాలిన తుమ్మెదలు పైకి పోవును. దాని సుత్రేష్ఠీంచుచున్నాడు. తామరపూలను నిండ్లవరుసలు తూర్పుగోడల నుండి లేచిన వెన్నెలలను నిప్పుమంటలు లేచి తగుల్కొనగా వెలుపలనున్న నల్లనికేసులను సెపముతో కమలి, ముడుచుకొని పోవుచుండగా సిమసిమయనుచు పైకి వచ్చు పొగలో యనునట్లు వాటిపై వ్రాలిన తుమ్మెదలు జంజమ్మనుచు పైకి వచ్చుచున్నవి. అలం. రూపకము, అపహ్నవము, ఉత్పేక్షయు.

నీ. శిథిలకైరవదళ ♦ శ్రేణి నొక్కులు దీతె

శశికాంతపంక్తుల ♦ జలము లూరె

గోరి కాంతులతోఁ జ + కోరికల్ రతిఁ గేరె
 వారాళిగర్వంబు + మేర మితఁ
 ద్రోపడి యిరులు ప + టాపంచలై పాతె
 దిబ్బుఖంబులవిత + తెలివి సేరె
 జక్రివాకంబు ల + బ్జ కుడుంగముల దూతఁ
 గామినీకాంతుల + కలకఁ దేతె

గీ. మదనుఁ డమ్ముల నూతె హి + మంబు పేరె
 జడిసి విరహిణి వగఁ గూరె + జారచోర
 దర్పములు జాతె రవికర + తాప మాతఁ
 జూడఁజూడంగ దారక + స్ఫురణ దాతె.

టీ. శిథిల = ప్రాతపడిన (పా. ప్రిదిలి = వికసించుచు;) కైరవ = తెల్లకలు
 వలయొక్క; దళిత్రేణి = రేఖల సముదాయము యొక్క; నొక్కలు = మడుతలు;
 తీతెన్ = చక్కపడెను-బాగుగా వికసించుటతో నొక్కలు లేకుండ పోయెను; శశి
 కాంత పంక్తున్ = చంద్రకాంతపు రాలవరుసలందు; జలములు = నీళ్లు; ఊరెన్;
 చకోరికల్ = ఆడుచకోరపక్షులు; కోరి = తమకుతాపై; కాంతులతోన్
 = భర్తలగుచకోరములతో; రితిన్ = సంభోగములందు; కేరె = ఉత్సాహముతో
 ఆనందించెను; వార్ + రాశి = నీటిరాశియగు సముద్రము యొక్క; గర్వంబు =
 పొగరు-పొంగుట; మేరన్ = హద్దును; మితెన్ = దాటెను; ఇరులు = చీకట్లు;
 ద్రోపడి = (వెన్నెలచే) ద్రోయబడి; పటాపంచలై = చెలాచెడలై; పాతెన్ = పరు
 గెత్తెను; దిక్ + ముఖంబులక = దిక్కులముందర; వింతతెలివి = క్రొత్తవెలుతురు;
 చేరెన్ = కల్గెను; చక్రివాకంబులు; ఆబ్జకుడుంగములన్ = తామర పూపొదలందు;
 దూతెన్ = ప్రవేశించెను; కామినీకాంతుల = కాముకులై స్త్రీలయొక్క ప్రియుల
 యొక్క; కలక = కోపము; తేతెన్ = తగ్గెను; మదనుడు = మన్మథుడు; అమ్ముక
 = బాణములను; నూతెన్; హిమంబు = మంచు; పేరె = పేరునొనెను-పొచ్చెను;
 విరహిణి = భర్తలతో వియోగముకల స్త్రీజను; (జాత్యేకవచనము); జడిసి = భయ
 పడి; వగన్ = దుఃఖముతో; కూరెన్ = పొంచెను; జారచోరదప్పములు = జారచోరుల
 గర్వములు; జాతెన్ = తగ్గెను; (చీకటిలో జారచోరులు యధేచ్ఛముగా తిరుగుదురు
 కాని వెన్నెల వచ్చుటతో కనిపించునున్న భయముతో సంచారము మానుదురు.)
 రవికరతాపము = నూర్యకిరణముల వలని తాపము; ఆజెన్ = ఉపశాంతిపొందెను;
 చూడఁజూడంగన్ = అంతకంతకు; తారకస్ఫురణ = నక్షత్రకాంతి; తాతెన్ = తగ్గి
 పోయెను. స్వభావోక్తి అలంకారము.

మ. స్ఫుటసౌగంధిక రాగరక్తరుచియై + బూనెం జపాసన్నిధి
 స్ఫటికం బట్లుదయాద్రిగైరికశిర + స్థానస్థిం జందుకడ

చొచ్చుటవాచు న్శుచి యయ్యె నొంబకృతి న • చుచ్చుండైన

సన్మార్గియె

న్నటికిం గూటమివంక వచ్చువికృతి • నృగుండుగా నేర్చునే. 24

టీ: చంద్రుడు; ఉదయ+అది = తూర్పుకొండయొక్క; శైరిక = మనశ్శిల
మున్నగు శైరికధాతువులతో కూడిన; శిరస్థానస్థితిక్ = శిఖరప్రదేశముననుండుటచే;
జపాసన్నిధి = దాసానిపువ్వు దగ్గరనున్న; స్పటికంబట్లు = తెల్లని స్పటికపురాయి
వలె; సాంగధిక = ఎర్రకలువలయొక్క; రాగ = ఎరుపువంటి; రక్తరుచి = ఎర్రని
కాంతిని; మైన్ = శరీరమండ; పూసెన్ = వహించెను; అచ్చొట్టు = ఆప్రదేశమును
పాయన్ = విడగా; శుచి = పరిశుద్ధమైన (తెల్లని) వాడు; అయ్యెక్; ఔన్ = అంతే;
ప్రకృతిక్ = స్వభావముచే; అచ్చుండైన = స్వచ్ఛమైనవాడగు (తెల్లనివాడు);
సన్మార్గి = మంచిత్రోవను పోవువాడు; ఎన్నటికిన్ = ఎప్పటికైనను; కూటమివంక
వచ్చువికృతిక్ = సాంగత్యముచేవచ్చు దోషమందు; మగుండు = మునిగినవాడు; కా
నేర్చునే = అగునా?

తా: చంద్రుడు దుదయించగానే తూర్పుకొండమీదనున్న శిలల యెరుపు
సంక్రమించియో యన్నట్లు ఎర్రనిపువ్వు ప్రక్కననున్న స్పటికరాయివలె సెర్ర
నయ్యెను. పైకివెళ్లిన కొలది తెల్లనయ్యెను. అతడు సైజముగా తెల్లనివాడు. సాంగ
త్యము వలన అతని కెరుపురంగు వచ్చినది. కాని అత డారంగులో నిలబడలేదు.
దానినే లోకోక్తిచే సమర్థించుచున్నాడు. ప్రకృతిచే నిష్కల్మషమైనవాడు సాంగ
త్యమువలన ఏదైన దోషమును పొందినను ఆసంగతి పోవుటతో వానికి అదోషముకూడ
పోవునే కాని అతడు దానిలోనే నిమగ్నుడై యుండడు. అలం. ఆధాంతరన్యాస.
ఉపపయము.

శా. ఆరూఢస్థితిఁ జందికాధవళితా • జాండంబులోఁజందుఁడో

ప్పారెం గాలభిషగ్వరుం డవిరతం • బై కాముక శ్రేణికిన్

మారోత్సాహము నిల్వఁ బాదరసమున్ • బంధించి గ్రాసార్థమై

క్షీరస్థాలికఁ బెట్టినట్టి గుటికా • సిద్ధాపథంబో యనన్. 25

టీ: చంద్రుడు; ఆరూఢస్థితిన్ = ఆకాశముపై నుండుటచే; చంద్రికా =
వెన్నెలచే; ధవళిత = తెల్లగాజేయబడిన; ఆజాండంబులోక్ = బ్రహ్మాండమందు;
కాలభిషక్ + వరుండు = సమయమును వైద్యశ్రేష్ఠుడు; కాముకశ్రేణికిన్ = కాముకు
లకు; మార+ఉత్సాహము = మన్మథోద్రేకము; అవిరతంబై = ఎడతెగనిపై; నిల్వన్
= నిల్చుటకై; పాదరసమున్; బంధించి = మూలికలద్వారా మాత్రకట్టునకువచ్చు
నట్లుచేసి; గ్రాసార్థమై = మ్రింగుటకై; క్షీరస్థాలికన్ = పాలకుండలో; పెట్టినట్టి;
గుటికాసిద్ధాపథంబోయనన్ = మాత్రయైన మందో అన్నట్లుగా; ఒప్పారెన్ = ప్రకా
శించెను,

తా: కాలమును పురుషుడు విషయేచ్ఛకలవారి కాకోరిక నిలుచుటకై పాద రసమును మాత్రగాచేసి, మ్రింగుటకై పాలకుండలో పెట్టెనా యన్నట్లు చంద్రుడు ఆకాశముపైకివచ్చి తెల్లనికొంతి వెన్నెలను పాలు చిమ్మినట్లు వెదజలుచు ప్రకాశించుచుండెను.

తే. రాజు తేజస్వియై గృహ ♦ రాజుమీఁద

నలిగి దాడిగ వెంటాడ ♦ నిలువ కతఁడు

బెగడుపడి పాటుచోఁ జెఱ ♦ దగిలినట్టి

ఛాయ యిది యన నీల లాం ♦ ఛనము మెఱసె.

26

టీ: రాజు=చంద్రుడనురాజు; తేజస్వి = తేజశ్శాలియై; గ్రహరాజు మీదన్ = సూర్యునిపై; అలిగి=కోపించి; దాడిగన్ = దండయాత్రగా; వెంటాడన్ వెంటడించగా; అతడు= సూర్యుడనురాజు; బెగడుపడి = భయపడి; నిలువక = ఆగక; పాటుచోన్ = పరుగెత్తుచుండగా; చెఱన్ = చెరలో; తగిలినట్టిఛాయ = చిక్కకొన్న ఛాయాదేవి; ఇది = కన్పించునది; అనన్ = అన్నట్లు; నీలలాంఛనము=చంద్రునిలోని కళంకము; మెరసెన్ = ప్రకాశించెను. అలం. ఉత్పేక్ష.

గీ. కలయ జగమునఁగలయట్టి ♦ నలుపు తెల్లఁ

దెలుపులుగఁ జేసి నీడలు ♦ తెలుపు సేయఁ

గా వశముగామిఁ బొడము దుః ♦ ఖమునఁ బోలె

సాంద్రచంద్రిక తుహినబా ♦ వృములు గురిసె.

27.

టీ: సాంద్రచంద్రిక = దట్టమైన వెన్నెల; జగమునన్ = లోకములో; కలయన్ = వ్యాపించగా; కలయట్టి నలుపు తెల్లన్ = ఉన్ననల్లనివస్తువులన్నియు; తెలుపులుగన్ = తెల్లనివిగా; చేసి; నీడలు = చెట్లనీడలు; తెలుపు చేయగాన్ = తెలుపు చేయుటకు; వశముగామిన్ = విలుకొనుడుటచే; పొడము = పుట్టిన; దుఃఖమున బోలెన్ = దుఃఖముచే వలె; తుహినబావృములు = మంచుబిందువులను కన్పిల్లన; గురిసెన్. అలం. ఉత్పేక్ష.

తా: వెన్నెల కాయుచుండగా నల్లనివన్నియు తెల్లనైనవి. కాని నీడలు మాత్రము తెల్లనకాలేదు. అందుచే అన్నివస్తువులను తెల్లనచేయలేక పోతి నే యను విచారముతో వెన్నెలకన్నీరు వదలుచున్నదాఅన్నట్లు మంచుబిందువులు రాలుచున్నవి.

వ. మఱియు వికసిత కైవంబు లగు సరోవరంబుల నిజధవళ ధాళధళ్ళంబున నాకృమించి యందు నానందించు నరవిందమందిర కుం బుట్టినింటి సాబగు చూపి, చూపజకు నిందుబింబం బిది గృహం బు లివియను నంతరంబు లేకుండ నేకవర్ణంబు గావించి, సేవించు చకోరకదంబుల పుక్కిళ్లకు వెక్కసంబై ముక్కులకు నెక్కి

చిక్క-బడి యొండొండ బొండుమల్లియల దండడిం దొఱగు
పుప్పొళ్ల నుప్పతిల్లు నెత్తావులకు వెకల్లులై యాడుమొకరితుమ్మెదలు
రొదలుగల మెఱుఁగుడుంబురువు లట్లు మినమినసి మెఱవ ససిమెఱుం
గుమొత్తమ్ముల నుమిసియుమిసి, యందంద ప్రవహించు నిందూపల
స్యందంబులకు విందు లగునించీనరమరందంబుల బెందడింబడి బందన
గొను వలిమించు కొమ్మంచుచాడు లీఁదియిఱిది, వడినడలి సుడి
వడుచు నొడలోముసోమరిగాలి యెలవోక సోఁకులంగదలెంగదలవనం
గదలు నుపవనకదళీ కేతకీ తాల హింతాల నారికేళ పూగావళి
కోమలపలాశదోళికల నునుపుగల పొరలయోరల శరధితరగలమొంద
నుంబోలె గిట్టికొని, యెల్లవల్లికలుఁ బూవక పూచినట్లుల్లసిల్ల జెల్లు
ల్లసిల్లిన చందంబునం దెల్లతెల్లనై, మొల్లమిగ నంతకంతకు దిగం
తంబుల దంతంబులు దీరిచినయిడుపులుంబోలెఁ దీండింప రేయెండఁ
దానగుటంజేసి యెండమావులం బుట్టించె ననం బట్టుగల పటికంపు
రాచట్టు నేలల నెట్టుకొని వెండియుం జిట్టకంబులకుం బెడమొగంబు
వెట్టుకొని, పట్టఁబట్టం బోవు ప్రాణభర్తలవెంటం బడి నూపురంబులు
మొరయ వేనలులు విరియఁ గ్రమంబునం బుట్టు నిట్టూర్పుపవనంబు
జనంబునంబైకొం గెడలింప నందనికొఁగిటం బొనవి ప్రియంబుచిలుకం
బలికి ముద్దాడు జవరాండ్రీ దంత చంద్రికల సాంద్రీతం బంతంబు
మెఱసి, మంతెనంపు వేళల మాటతబ్బిబ్బునం బుట్టు పొలయలుకలం
దలలు వంచి రొదలేని నాలియేడ్పు లేడ్పు ప్రియల ననునయింప
నింపునం జనవు మొరసి చెక్కుటద్దంబులు నొక్కి- మొగం బెగయ
నెత్తి ముత్తియంపుముంగఱరంగునఁ గడలుకొని బుడిబుడి కన్నీటం
బ్రతిఫలించి తుఱంగలించు తనదునిగనిగలు కనుంగొని నగెనగె
ననుచుం జాంబనం బిడంబోయి కెంగేల నదరంట వాటువడు కాము
కుల వెలవెలపాటుకూటువం గోటికిఁ బడగ లెత్తి, పిండిచల్లినగతిం
గాయ డాయ లజ్జించి బుజ్జవంబునం బొదరిండ్లకుం దార్చి కాంతులం
గవయు నంగనాచు లగునంగనల యంగంబులపస ముంగిటంబడఁ
జలితకిసలయాంతరాళంబులం దూఱి దూఱి, యిరులు విరియించి
సతుల ప్రార్థనంబులం బుంభావసురతాడంబరంబునకుఁ దోడుసూపి
దూపటిలి యంగరాగంబులు గరంగంజెమర్చిన చంచలాక్షుల

నిద్దంపుతనూలతలం బుట్టి దట్టంబు లగుచిటుచెమటబొట్టులం బొడ కట్టి తెలుపారు మలయజంపుఁజిటులు గందంబులయందంబు లొసంగి సంజకడం దారు నొడివిన సంకేతంబులనుండక తెరువు గట్టిపారువుఁ దరువులనీడల నడంగి నవ్వుటాలకు వెనుకపాటునఁ గదిసి ముసుంగు లెడలింప బెగడి కళవళంపుఁజూపుల వల్లభులం జూచి యల్లన నగు నభిసారికల వెడందకన్నుల చెన్నున నన్నుకొని పొదలు మదనో న్నాదంబునకుం బ్రోదిగా మోదంబునం గాదంబరి గంఢూషించి విట కదంబంబునకు నొసంగు నంబురుహముఖుల యొప్పులకుప్ప లగు నిప్పపూమొగ్గలంబోని బుగ్గలం దగ్గలిక సూపు కమ్మపంజులవజ్రపుం జకచకల నకనకలు వీడుకొని, కలికితనంబునం గలిసి మెలిసి రతాం తంబునం బరిశ్రాంతి యడంగనంగణంబుల నిలిచి యొండొరుల కురులు దువ్వుచు విహరించు సమయంబునం బల్లవులు కేళి కల్లప్పు డన్న తమమాటలు దలపించిన నుదరిపడిమందస్మితంబు లఁకుంచు హుంకృతుల కంకించి కంకణంబు రత్నపుండ్రకులు సెదర నం కించివైచు చేమంతి బూబంతులం బుటపుట్టనై, మిటమిటంగాయు దట్టంపుపండు వెన్నెలమెండున బెండువడి కెందంబు గంది, తాలిమి చిందువందై, కెందలిరుపాన్నునం దను వొందక, లేచి కూర్చుండి కన్నీరు గోటమీటుచు బోటితో వరూధిని యిట్లనియె.

38

టీ: మఱియన్; వికసితకైరవంబులగు= వికసించిన కలుగలు కల్గక; సరో వరంబులన్ = సరస్సులను; నిజధవళ = తన తెలుపుయొక్క; ధాళధశ్యంబున్ = కాంతిచే; ఆక్రమించి; అందున్ = ఆకొలనులలో; ఆనందించు + ఆరవిందమందిరకున్ = సంతోషించెడి లక్ష్మీదేవికి; పుట్టినింటిసాబగు = పుట్టినిలైన పాలసూద్రముయొక్క అందమును; చూపి; చూపటకున్ = చూచెడినారికి; ఇంద్రబింబంబు + ఇది = ఇది చంద్రబింబము; గ్రహంబులివి = ఇవి నక్షత్రములు; అనునతరంబు = అనునట్టి భేదము; లేకుండన్ = లేనట్లు; ఏకవర్ణంబు = ఒకే (తెల్లని) రంగు; కాంచి = చేసి; సేవించు = వెన్నెల ననుభవించెడి; చకోరకదంబంబుల = వెన్నెల పులుగుల గుంపులయొక్క; పుక్కిళ్లకున్ = నోళ్లకు; వెక్కుపడె = ఎక్కువై; ముక్కులకున్ = ముక్కుల లోనికి; ఎక్కి = ఎగదన్న; చిక్కంబడి = చిక్కనై; ఒగ్గొండ = ఒక్కొక్కటే; బొండునులియలన్ = బొండునులైతనండి; దందడిన్ = ఎక్కువగా; తొరంగుపుప్పొళ్లన్ = రాల్చితిప్పొళ్లచే; ఉప్పతిల్లు = గుప్పమును; నెల + తావులకున్ = మంచి సువాసనలకు; వెకలులై = ఆసక్తి కల్గిననై; ఆడుమొకరి తుమ్మెదలు = తిరిగిడి రొద సేయు తుమ్మెదలు; రొదలుగల = ధ్వనులుచేయు; మెఱుంగుడుంబురువులట్లు =

మిణుగురుపురుగులవలె; మిసమిసనిమెఱవన్ = మిసమిసలాడుచు మెరయగా; ససి
మెఱుంగు మొత్తములన్ = నిగ్గనవెలుగు ప్రోగులను; ఉమినియుమిని = వెడలగ్రక్కి;
(మల్లెపువ్వులకై తిరిగెడి తుమ్మెదలపై వెన్నెల పడగానే అవి మిణుగురు పురుగుల
వలె మెరయుచున్నవి.) అందంద = మిక్కిలి; ప్రపహించు; ఇందు + ఉపల = చంద్ర
కాంతపురాలయొక్క; స్వందంబులకున్ = నీటియూటలకు; విందులగు = బందువు
లైన-పోలియున్న; ఇందివరమరందంబుల = నల్లకలువలతోని పూదేనెలయొక్క; బెం
దడిన్ = బురదలో; పడి; బందనగొను = చిక్కినైన; వలిమించు = చలిపాచిన్న;
క్రోత్త+మంచు+బోరులు = క్రోత్తమంచు కాలువలు; ఈడియ్యాడి = చాలదూర
మీది; వడినడలి = వేగముతగ్గి; నుడివడుచు = బాధపడుచు; ఒడలు = శరీరమును;
ఓచు = కాపాడడి; సోమరిగాలి = మెల్లగావీచుగాలి యొక్క; అలవోకసోకులన్
= మెల్లగాతావుటచే; కదలన్ + కదలవు + అనన్ = కదలెనా లేదా అన్నట్లు; కదలు
= కదలెడి; ఉపవనకదలి = ఉద్యానములోని అరటిచెట్ల యొక్క; కేతకీ = మొగలి
చెట్లయొక్క; తాల; హింతాళ = ఈదాళ్లయొక్క; నారికేళ = కొబ్బరిచెట్లయొక్క;
పూగ = పోకచెట్లయొక్క; ఆవళి = పంపులయొక్క; కోమల = మృదువైన; పలాళ
వ్రోణికలన్ = నొన్నెలవంటి ఆకులందు; నునుపుకల = నున్నగానున్న; పొరలయోర
లన్ = పొరలఅంచులందు; శరధితరంగలమీదనుబోలెన్ = సముద్రపు కెరటముల
మీదవలె; గిఱిగొని = ఆవరించి; ఎలవల్లికలున్ = తీగలన్నియును; పూవక = పుష్పిం
పకయే; పూచినట్లు; ఉల్లసిల్లన్ = ప్రకాశించగా; తెల్లు; ఉల్లసిల్లిన చందంబునన్
= విరియబూచినట్లు; తెల్లతెల్లనై; మొలమిగన్ = దట్టనగా; అంతకంతకున్; దిగంతం
బులు = దిక్కులకొనలు; దంతంబులన్ = ఏనుగులదంతములచే; తీరిచిన = దిద్దిన; ఇదు
పులుంబోలెన్ = ప్రక్కప్రదేశములువలె; తీండింపన్ = ప్రకాశింపగా; రేయెండ =
రాత్రికాయు నెండ-వెన్నెల; తాన్ = తాను; అగుటంజేసి = అగుటవలన; ఎండ
మావులన్ = ఎండమావులను; పుట్టించెనన్ = పుట్టించెనాఅన్నట్లు; పట్టుకల = అవ
కాశమున్న; పటికంపురాచట్టు నేలలన్ = స్పటికపురాళ్లచే గట్టిపడిన నేలలందు;
నెట్టుకొని = దట్టముగా వ్యాపించి; వెండియన్ = మరియు; చిట్టకంబులకున్ = పరి
హాసములకు; పెడమొగంబు పెట్టుకొని; పట్టన్ + పట్టన్ = పట్టగా పట్టగా; పోవు
= తప్పించుకొనిపోవు; ప్రాణభర్తలవెంటన్ + పడి = ప్రియులవెంటపడి; నూపురం
బులు = కాలియందెలు; మెరయన్ = చప్పుడుకాగా; వేసలులు = కొప్పులు; నిరి
యన్ = వీడగా; క్రమంబునన్ = క్రమముగా; పుట్టు = పుట్టెడి; నిడు + డొర్పు =
దీర్ఘమైన శ్వాసలవలన; పవనంబుజవంబునన్ = గాలివేగముచే; పైకొంగు; ఎడ
లింపన్ = తొలగింపగా; అందనికాగిటన్ = చాలని కాగిటిలోనికి; పొదివి = లాగిగొని
పట్టి; ప్రియంబు = ప్రేమ; చిలుకన్ = హెచ్చునట్లు; పలికి = మాట్లాడి; ముద్దాడు
= ముద్దువెట్టుకొను; జవరాండ్ర = యువతులయొక్క; దంతచంద్రిక = దంతముల
నుండివచ్చు వెన్నెలయొక్క; సాండ్రతన్ = దట్టనతో; పంతంబుమెఱసి = పంచెము
వేసికొని; మంతనంబు వేళలన్ = ఏకాంతముగా నున్నప్పుడు; మాటతల్చిబుచ్చునన్ =
మాటలపారపాటుచే; పుట్టు = కల్గిన; పాలయలకలన్ = ప్రణయకలహములచే;
తలలువంచి; రొదలేని = చప్పుడులేని; నాలియేడ్పులు = దొంగయేడ్పులు; ఏడ్పు

ప్రియలన్ = ఏడ్వడి భార్యలను; అనునయింపన్ = బలిమాలటకు, ఇంపునన్ = చనవుతో; చనవుమెరసి = ఎక్కువ పరిచయము చూపి; చెక్కుటద్దంబులు = అద్దములవంటి చెక్కిళ్లను; నొక్కి; మొగంబు; ఎగయనెత్తి = పైకెత్తి; ముత్రియంపు ముంగఱరంగునన్ = ముత్యము గుప్పిన ముక్కర (ముక్కున పెట్టుకొను ఆభరణము) వలె; కడలుకొని = పెట్టుబికివచ్చి; బుడిబుడికన్నీటన్ = కొద్దికన్నీటియందు; ప్రతి ఫలించి = ప్రతిబింబించి; తుఱంగలించు = ప్రకాశించు; తనదునిగనిగలు = తనకాంతులు. కనుంగొని = చూచి; నగనగన్ = నవ్వెననవ్వెను; అనుచున్; చుంబనంబిడంబోయి = ముద్దు పెట్టుకొనబోయి; కంపు + కేలన్ = ఎర్రని చేతితో; అదరంటన్ = చురుకుమనునట్లు; నాటువడు = చెబ్బవడెడి; కాముకుల = కామాసక్తులైన పురులషయొక్క; వెలవెల పాటుకూటువన్ = వెలవెలపోవుట కలియుటచే; కోటికిఁబడగలెత్తి = ఎక్కువగా నుండి; పిండిచల్లగతిన్ = తెల్లని పిండి చల్లనట్లు; కాయన్ = వెన్నెలకాయగా; డాయన్ = దగ్గరకు చేరుటకు; లజ్జించి = సిగ్గుపడి; బుజ్జనంబునన్ = ఉపలాలనచే; పొదరిండ్లకున్ = ఇండ్లుగానున్న పొదలకు; తార్పి = చేర్చి; కాంతులన్ = ప్రియులను; కలియు = కలియునట్టి; సంగనాచులగు = శేషులకు; అంగనలయంగంబులపన = స్త్రీలయవయవములవన్నె; ముంగింటంపడన్ = పయల్పడునట్లు; చలిత = కదలెడి; కిసలయ + అంతరాళంబులన్ = చిగురులసందులలో; తూటిదూఱి = చొచ్చి; ఇరులు = చీకటిని; విరియించి = తొలగించి; పతులప్రార్థనంబులన్ = ప్రియులప్రార్థనలచే; పుంభావసురత + అడంబరంబునకున్ = ఉపరతితోందరయందు; తోడు + మాపన్ = సహాయమును కనుపర్చగా; దూపటిలి = శ్రమించి; అంగరాంగంబులు = గందపుబూతలు; కరంగన్ = కరుగునట్లు; చెమర్చిన = చెమటుపట్టిన; చంచలాత్ముల = స్త్రీలయొక్క; నిద్దంపుతనూలతలన్ = నిగనిగ మెరయు శరీరములందు; పుట్టి; దట్టంబులగు; చిలుచెమటు బొట్టులన్ = చిన్న చెమటుబొట్లయందు; పొడగట్టి = కనపడి; తెలుపారు = తెలుపెక్కిన; మలయజంపు = ఆచందనముయొక్క; చిటులుగందంబులు = చీటులుతీసిన గందపుబూతలయొక్క; అందంబులు = అచక్కదనములను; ఒసంగి = ఇచ్చి; (కొమి నుల చిరుచెమటు బొట్లలో ప్రతి బింబించిన వెన్నెల చిట్టిన గందపుబూతవలె నున్నది) సంజకడన్ = సంధ్యవేళ; తారు = తాము; నొడివినసంకేతంబులన్ = చెప్పినచోటులందు; ఉండక; తెరువుగట్టి = దారికొని; పొరువుదరువులనీడలన్ = ప్రోవప్రక్కన నున్న చెట్లనీడలందు; అడంగి = దాగి; నవ్వుటాలకున్ = ఎగతాళికి; వెనుకపాటునన్ = వెనుకనుండి; కదిసి = దగ్గరకువచ్చి; మునుంగులు = (తెలియకుండుటకై వేసికొనిన) మునుగులను; ఎడలింపన్ = తీసుగా; బెగడి = భయపడి; కళవళంపుజాపులన్ = బెదరు చూపులతో; వల్లభులన్ = ప్రియులను; చూచి; అలనన్ = మెలగా; నగు = నవ్వెడి; అభిసారికల = సంకేతమున కేగి ప్రియులను కలియు స్త్రీలయొక్క; వెడందకన్నుల చెన్నునన్ = విశాలమైన నేత్రముల యందముచే; అన్నుకొని = అతి శయించి; పొదలు = పెరిగెడి; మదన + ఉన్మాదంబునకున్ = పొగరువలెనిపిచ్చికి; ప్రోదిగా = పోషణగా; మోదంబునన్ = సంతోషముతో; కాదంబరి = మద్యమును; గంధూపించి = పుక్కిలించి; విటకదంబంబునకున్ = విటులసముదాయమునకు; ఒసగు = ఇచ్చెడి; అంబురుహముఖుల = స్త్రీలయొక్క; ఒప్పులకుప్పులగు = అందాలరాసులగు; ఇప్పుపూమొగ్గలుంబోని = ఇప్పుమొగ్గలవంటి; బుగ్గలందున్ = చెక్కిళ్లయందు; అగ్గలిక

నూపు = ఎక్కువగనపరచెడి; కమ్యపంజాల = చెవులకమ్మలండలి; వజ్రపుంజకచకల = వజ్రాలకాంతులచే; నకనకలు = చిక్కుటను; పీడుకొని = వదలి; కలికితనంబునన్ = నేర్పుచే; కలిసిమెలిసి = కూడికొని; రతాంతంబునన్ = సంభోగించినపిదప; పరిశ్రాంతి = అలసట; అడంగన్ = పోవుటకై; అంగణంబునన్ = ముంగిళ్లయందు; నిలిచి; ఒండొరులకురులు = ఒకరికొకటై మరొకరు; దువ్వుచున్; విహరించు సమయంబునన్; పల్లవులు = విటులు; కేళికిన్ = ఉపరతికి; అల్లప్పుడు = అటవేళ; అన్నతమమాటలు = పల్లనతమ మాటలను; శలపించినన్ = జ్ఞాపకముచేయగా; ఉదరిపడి = ఉలికిపడి; మందస్మితంబులు = చిటునవ్వులు; అంకురించుహంకృతులన్ = పుట్టెడి హంకారము (అదలంపు) లతో; జంకించి = కనరి; కంకణంబుల = చేతుల గాజాలయొక్క; కర్ణపుదకులు = రత్నాలకాంతులు; చెదరన్ = వ్యాపించగా; ఉంకించి = పూని; వైచు = విసగడి; చేమంతిపూబంతులన్ = చేమంతిపూలబంతులచే; పుటపుటనై = బలిసి; మిటమిటన్ + కాయదట్టంపు బండువెన్నెలమెండునన్ = మిటమిటమనికొనెడిపండు వెన్నెలచే; ఔండువడి = తెల్లపోయి; ఔండంబు = మనస్సు; కంది = బాధపడి; తాల్మి = ఓర్పు; చిందువంపై = చలించి; కెంపు + తలిరుపాన్మునన్ = ఎర్రని పూల పక్కపై; తనువు = శరీరము; ఒండక = అనువుపడక; లేచి = పక్కనుండిలేచి; కూర్చుండి; కన్నీరు = కన్నీటిని; గోటన్ = గోటితో; మీటుచున్ = పైకెగజిమ్ముచు; బోటిగోన్ = చెలికత్తెతో వరూధిని; ఇట్లనియెన్.

ఇందు వెన్నెలయొక్క ప్రాభవము, అప్పుడు జరిగెడి పనులలో కామినీ కామకులకు జరిగెడి సయ్యాటముల రీతులు వర్ణింపబడినవి; ఆవెన్నెలకు వరూధినికీ తాపము హెచ్చినది. పూలపాన్ముపైకూడ పరుండలేక లేచి చెలికత్తెతో నిట్లన్నది.

ఉ. నోములు నోచినమ్మలు మ ♦ నోరథముల్ దయివాఱ నిత్తటిం
తామగతంపరై ప్రియులు ♦ దారు విహారము సల్ప వీరిలో
నీమెయి దుఃఖశీల నగు ♦ నే ననియింపఁ దరంబై పోద మా
రామము జూడ నందు సుక ♦ రంబగు సర్వము నంబుజాననా. 29

టీ: అంబుజ+ఆననా = పద్మమువంటి ముఖము కలదానా! ఈ+తటిన్ = ఈసమయమందు; నోములునోచినమ్మలు = పూర్వజన్మమున మంచి వ్రతము లాచరించిన స్త్రీలు; మనోరథముల్ = కోరికలు; దయివాఱన్ = లోటులేకుండ నెరవేరునట్లు; (పా. తనివారన్ = తనివీటిరునట్లు) తామరతంపరై = పెచ్చుపెరిగి; ప్రియులున్ = ప్రాణనాయకులును; తారున్ = తామును; విహారముసల్పగా = విహరింపగా; వీరిలోన్ = అట్లువిహరించెడి స్త్రీలలో; ఈమెయిన్ = ఈరీతిగా; దుఃఖశీలనగు = దుఃఖముకలదాననైన; నేన్; వనియింపన్ = ఉండటకు; తరంబై = శక్యమా? ఆరామమున్ = ఉద్యానమును; చూడన్ = చూచుటకు; పోదము = వెళ్లదము; అందున్; సర్వము = అంతయును; సుకరంబగున్ = లేకయగును.

తా: ఓచెలీ! భాగ్యవంతులగు స్త్రీలు ప్రియులతో కలసి యభేచ్ఛముగా విహరించు చుండగా వారిలో నేనెట్లు నిలువగలనే? ఉద్యానవనమునకు పోయిన ఆక్కడనే హాయిగా నుండునేమా? అన్నది. అలం. కావ్యలింగము.

క, అని పలికి పాన్పు డిగి కా

మని చంద్రాతపమువేడి ♦ మిక్కిలైటెట చెఱం

గున ముసుంగిడి నిజకేళి

వనిఁ జొచ్చి వియోగవహ్ని ♦ వడఁబడి తెగువన్. 30

టీ: అనిపలికి; పాన్పుడిగి = పక్కనుండిదిగి; కామిని = పరూధిని; చంద్ర+ఆతపమువేడికిన్ = వెన్నెలవేడికి; పైటచెఱంగునన్ = పైటతో; ముసుంగిడి = కప్పుకొని; నిజకేళివనిన్ = తనవిహారోద్యానము; చొచ్చి = ప్రవేశించి; వియోగవహ్నిన్ = విరహాగ్నిచే; వడఁబడి = ఎక్కువతాపముచెంది; తెగువన్ = చొరవతో. (ముందున కన్యయము)

నీ. చనుఁగప్పు దొలఁగ వా ♦ సవగాలి కెదురేఁగుఁ

బరువొప్ప నలుఁగులఁ ♦ బాఱుకరణి

నిడుదవేనలి నూనె ♦ ముడివీడఁజికురాకుఁ

బొదఁదూఱుఁ గార్చిచ్చుఁ ♦ గదియుకరణిఁ

బసిడిగాజులు పైకి ♦ వెనఁద్రొచ్చినునుదీఁగఁ

దెమలించు నుత్త్రాడు ♦ నెమకుకరణి

మొలనూలు బిగియించి ♦ వెలఁది వెన్నెలఁజొచ్చుఁ

బిఱుదీయ కేటిలో ♦ నుఱుకుకరణి

గీ. జడియ దళులకుఁ గురియు పు ♦ పొడుల మునుఁగు

మావికడ నిల్చు విరుల నె ♦ త్రావిఁ గ్రోలు

విషమసాయకునేపుల ♦ విసివి విసివి

తనువుఁ దొఱఁగంగఁ దలచి య ♦ వ్వనరుహాక్షి. 31

టీ: ఆ+వనరుహ+అక్షి = ఆపరూధిని; విషమసాయకునేపులన్ = మన్మథుని చెబ్బలచే; విసివి విసివి = తెగవిసిగి; తనువున్ = శరీరమును; తొఱఁగంగన్ = విడుచుటకు; తలంచి; పరువు+ఒప్పున్ = పరుగెత్తో; అఱుగులన్ = బాణములలోనికి; పాఱుకరణిన్ = పరుగెత్తునట్లు; చనుఁగప్పు = పైట; తొలఁగన్ = జారగా; వాసన గాలికిన్ = సువాసనవేయు చల్లగాలికి; ఎదురేగున్ = ఎదురుగా వెళ్లును; కార్చిచ్చున్ = దావాగ్నిలో; కదియుకరణిన్ = ప్రవేశించురీతిని; నిడుద = నిడుపైన; వేనలి = కొప్పుయొక్క; నూనెముడి = జారుముడి; వీడన్ = డిడిగా; చిగురాకుఁ బొదన్ = చిగురుటాకులన్న పొదలోనికి; తూఱున్ = దూరును; ఉత్త్రాడు; నెమకు

కరణిన్ = వెదకునట్లు; పసిడిగాజులు = బంగారపుగాజులను; షేకిన్; వెసన్ + త్రోసి = తొందరగా త్రోసి; నునుదీగెన్ = నున్నని తీగను; తెమలించున్ = కదలించును; ఏటిలోన్ = ఏటిలోనికి; ఉటుకుకరణిన్ = ఉరుకునట్లు; పిటుదీయక = వెనుదీయక; మొలనూలు = మొలత్రాడు; బిగియించి; వెలచి వెన్నెలన్ = తెల్లని వెన్నెలలోనికి; చొచ్చున్ = చొరబడును; ఆకులకున్ = తుమ్మెదలకు; జడియను; కురియుపువ్వు దులన్ = మీదికి రాలేది పూపరాగములలో; మునుగున్; మావికడన్ = మామిడివద్ద; నిల్చున్ = నిలుచును; విరులనెత్తావిన్ = పువ్వులనువాసనను; క్రోలున్ = ఆఘ్రాణించును. (ఇందు చెప్పబడిన చల్లగాలి మున్నగునవి విరహాలకు బాధాకరములు. అయినను వరూధిని ప్రాణములు వీడదలచి వాటినిన్నిటి నెదుర్కొనుచున్నది. కాని లాభము లేక యోచును.)

క. అట్టియెడ నమ్మగేక్షణ.

బట్టి సఖీజనము వెడఁగు ♦ బట్టి తగవే?

యిట్టి తెగు ననుచు జెక్కుల.

దొట్టినకన్నీరు వోవ ♦ దుడుచుచు బలికెన్.

32

టీ: అట్టియెడన్ = అప్పుడు; ఆ + మృగ + ఈక్షణన్ = లేడికన్నులవంటి కన్నులుకల ఆవరూఢిని; సఖీజనము = చెలికత్తెలు; పట్టి; వెడఁగుబట్టి = వెర్రెపిల్లా! ఇట్టితెగువ = ఇటువంటి సాహసము; తగవే = న్యాయమా? అనుచున్ = అనిబుజగించి; చెక్కులన్ = చెక్కిల్లయందు; దొట్టినకన్నీరు = కారిన కన్నీటిని; పోవన్ = పోవునట్లు; తుడుచుచున్ = ఒత్తుచు; పలికెన్ = పలికిరి.

ఉ. పూతపసిండివంటి వల ♦ పుం బచరించు కులంబు నీలికిన్

లేత గదమ్మయి తైఱఁగు ♦ లేమ సురాంగన లెల్లనిట్టి నీ

చేతకు మెత్తురమ్మ దయ ♦ సేయక తిన్నని మేను వెన్నెలన్

వేతు రఁటమ్మయింత కను ♦ వేదులు సెల్లునఁటమ్మయింతికిన్. 33

టీ: లేమ = వరూధిని; పూతపసిండివంటి వలపున్ = పైపూత పూచిన బంగారమువలె నుండు మోహమును; పచరించు = కనపరచు; కులంబునీలికిన్ = జాతి ధర్మయునకు; ఇతైఱఁగు = ఈరీతి (నిజమైన ప్రేమతో పరితపించుట) లేతకదమ్మ = చులుకనకాదా? ఇట్టిసీచేతకున్ = ఈనీపనికి; సురాంగనలెల్లన్ = దేవతాస్త్రి లందరు; మెత్తురమ్మ = మెచ్చుకొందురా? దయసేయక = (శరీరముపై) శ్రద్ధమాపక; తిన్ననిమేను = అందమైన దేహమును; వెన్నెలన్ = వెన్నెలయందు; వేతురటమ్మ = వేయంచుచున్నా? ఇంతకనువేదులు = ఇంతమాచుటతో వచ్చినంత; చెల్లునటమ్మ = తగునా?

తా: బోగముజాతి లేనిమోహమును చూపి వలపించ వలనేకాని ఇట్లు నిజముగా ఒకడువొరకనందుకు తపించుచున్నా? నీడత విన్నచోతోడివారు నవ్వరా? చక్కిని శరీరమును దయమాలి వెన్నెలలో వేసి వేపుచుమా? చూచినంతమాత్రాన అంత భ్రమయా? అప్పురసవైయండి మానవునికై యింతగా తపించుట తగదు.

చ. ఉడుపతిభారికిన్ వెఱచి ♦ యూరట యానని పేరుటామనిన్
ముడిపడుకంతు సేనలకు ♦ ముయ్యెల గుట్టయినట్టి యిందు రా
నడఁగునె తాపవహ్ని మన ♦ మై హరిజేక్షణ ముల్లు వ్రచ్చి కొ
ట్టడచిన చంద మయ్యెఁబడ ♦ మా యెలదోటఁ జరింప కింటికిన్.

టీ: హరిణ+ఈక్షణ=వరూధిని! ఉడుపతిభారికిన్ = చంద్రుని బాధకు; వెఱచి = భయపడి; ఉఱటయాను = ఉరడించుటయగును; అని = అనఁకొని; పేరు + అమనిన్ = ఎక్కువగామన్న వసంతకాలమునో; ముడిపడు = మిడిసిపడు; కంతు సేనలకున్ = మన్మథుని సేనలకు-చిలుకలు, కోయిలలు, వెన్నెల మున్నగువానికి; ముయ్యెలగుట్ట = కలసియుండుచోటు; అయినట్టియందున్ = అయిన యీతోటకు; రాన్ = వచ్చినచో; తాపవహ్ని = విరహము వలని తాపమనునిప్పు; అడఁగునె = తగ్గునా? (ఇప్పుడు మన మిచ్చటికి వచ్చుట) మనమై = మనంతట మనము; ముల్లు + వ్రచ్చి = గ్రుచ్చుకొన్న ముల్లునూడదీసి; కొట్టు = ఇసుపమేకును; అడిచినచందము = దిగ్గొట్టిన రీతి; అయ్యెన్; ఎలదోటన్ = ఈలేదోటలో; చరింపక = విహరింపక; ఇంటికిన్; పదమా = హమ్మ.

తా: కాలిలో గ్రుచ్చుకొన్న ముల్లుతీసి, అక్కడ ఇసుపమేకును దిగ్గొట్టి నట్లుగా, ఇంటిలో ఉన్నచో బాధగా నున్నదని మన్మథబాధ సహింపలేక, నిండు వసంతకాలమగుట వలన మన్మథుడేనె అంతయు ప్రోగైయున్న యిక్కడికి వచ్చినందున బాధయెక్కువ నుగునే కాని తగ్గును.

క. అని యొడఁబడఁ బల్కుచు దో

దొంగనివచ్చినఁ బాన్పు జేరి ♦ గురుకుచ దనమై

గనకనఁ గనలెడు వెలుగులఁ

గనికరమతి మండుచందున్ ♦ గని కర మలుకన్.

35

టీ: అని = ఇట్లు; ఒడఁబడన్ = ఒప్పుకొనునట్లు; పల్కుచున్: నోడ్కొని వచ్చినన్ = తీసికొనిరాగా; గురుకుచ = గల్చిగుబ్బలుకల వరూధిని; తనపైన్; కన కనన్ = కణకణలాడుచు; కనలెడు వెలుగులన్ = మండెడి కిరణములనో; కనికరము + అతి = దయమాలి; మండుచంద్రున్ = వెలిగెడి చంద్రుని; కని = చూచి; మిక్కిలి; అలుకన్ = కోపముతో; (ఇట్ల నెను)

క. ఓచెల్ల విరహిణీపథ

మేచతురత నీకు దురిత ♦ మే చేయుపనుల్

రాచటికపుఫలమే య

య్యా చంద్ర! వివేక మెఱుంగ వాఱ్ ♦ గురు సేవన్.

36

టీ: ఓచెల్ల = అయ్యో! చంద్ర! చంద్ర! చంద్రుడా! నీకున్; విరహిణీపథము = విరహముకల స్త్రీలను హింసించుట; పచతురత = ఏమి నేర్పు? దురితమే = పాపమునే

చేయుపనుల్ = కల్గించు పనులు, రాచరికపుఫలమే = రాజవగుటకు ఫలమా? గురు సేవన్ = గురువును సేవించుటవలన; వివేకము = మంచిచెడ్డల నెరుగుటను; ఎఱుంగువొకో = తెలియవా?

తా: చంద్రునకు రాజని పేరున్నది. అందుచేత అతడు రాచరికము చేయుచున్నాడని చెప్పినాడు. ఓచంద్రా! విరహిణులను బాధించుట సేర్పా? పాప మాచరించుటయే రాచరికమున్నందుకు ఫలమా? గురువును సేవించి మంచి చెడ్డల నెరుగలేక పోతివా?

సీ. తొలుదొల్లఁ గమల మి ధ త్తునివంక రూ పాట

దక్షాధ్వరధ్వంసి ధ తన్ను గనుటఁ

బరివేషమిషమున ధ బాశంబుఁ దాల్చుటఁ

గష్టదేహమునందుఁ ధ గానఁబడుటఁ

గాలవశంబునఁ ధ గాని తోపకయుంట

సతతనిఘరగదా ధ నిస్తతఁ గనుటఁ

బూని పాండుక్షేత్ర ధ మునఁ బ్రవర్తించుటఁ

బ్రకటానురాగతా ధ రకుండగుటను

గీ. నంతరం బెద్ది యాత్మలో ధ నరసి చూడ

రాజ నీకును నల ధర్మ ధ రాజునకును

బ్రాణిలోకంబు బాధలఁ ధ బలచునపుడు

ధర్మపద మొక్కఁ ధెక్కుడా ధ ధన్యునందు.

37

టీ: తొలుదొల్లన్ = మొట్టిమొదట; కమలమిత్రునివంకన్ = నూర్పునివలన రూపాటన్ = జన్మముకల్గటచేతను; (ఇందు చంద్ర యమధర్మరాజులకు పోలిక చెప్పబడినది. అందుచే ఇందు రెండర్థము లుండును.) యముడు నూర్పుని కొడుకు, చంద్రునికి నూర్పుకిరణ ప్రసారము వలననే ఆకారము-కాంతి కల్గెను. దక్ష+అధ్వరధ్వంసి = వీరభద్రుని (శివుని) యొక్క; తన్ను = తావును; కనుట = పొందుట. శివుడు మార్కంజేయ రక్షణకై యముని తన్నినాడు; వీరభద్రుడు దక్షయిజ్ఞమున చంద్రుని తన్నినాడు. పరివేషమిషమునన్ = గుడికట్టుటయను వంకతో; పాశంబున్ = (యముని చేతిలోనుండు) పాశమును; తాల్చుటన్ = ధరించుటచేతను; దేహమునందున్ = శరీరమునందు; కష్ట = నలుపురంగు-యముడు నల్లగా నుండును. చంద్రునిలో నల్లని మచ్చయున్నది. కానబడుటన్ = కన్నడుటచేతను; కాలవశంబునగాని = కాలము వచ్చినపుడే కాని; తోపకయుంట = కనపడకుండుట; యముడు కాలమునిండినపుడే కన్పించును; చంద్రుడు రాత్రివేళనే కన్పించును. సతత = ఎల్లపుడును: నిఘర =

కఠినమైన-బాధాకరమైన; గద+అన్వితత = గదతో కూడియుండుటను; గద+అన్వితత = రోగముతో-క్షయతో, కూడియుండుటను; కనుట = పొందుట; పూని = ప్రయత్నించి; పొందుత్వేత్రమునన్ = తెల్లనిశరీరముతో (చం). పాంచురాజు భార్యయందు (య); ప్రవర్తించుటన్ = మెలగుటచే; సంభోగించుటచే; ప్రకట = స్పష్టమైన; అనురాగ = అనురాగముకల; ఎర్రదనముకల; తారకుడు = నక్షత్రములు కలవాడు (చం); కంటిగ్రుడ్డులు కలవాడు (య); అగుటన్ = అగుటచేతను; ఆత్మలోన్ = మనస్సులో; అరసిమాడన్ = ఆలోచించిమాడగా; రాజు = రాజనామముకలచంద్రుడా! సీతునున్; అలభ్యురాజునకును; ప్రాణిలోకంబున్ = జీవులను; బాధలఁబఱచునపుడు = బాధించుటలో; అంతరంబు = భేదము; ఎద్ది = ఏది? ఆధన్యునందన్ = ఆయునిలో; ధర్మపదము = 'ధర్మ' అనుపదము మాత్రము; ఎక్కడు = ఎక్కవ. (చంద్రా! సీవును, యమునును ప్రాణులను బాధించుటలో సములే. కాని ఆతడు ధర్మప్రభువు కనుక ధర్మరాజు; నీ వధర్ముడవు కాని 'రాజువు' మాత్రమే. అదే మీయిద్దరికిని భేదము. అనగా నీకన్న యముడే మెరుగు అని.)

చ. ఒక పెనుఁబాఁపఱేడు చల ♦ మొప్ప రసాతలసీమకుం జకో

రకములు భూతధాత్రికి సు ♦ రల్ దివికిం బగ దీటునట్లుగా

మొకమొకపాటుతోడ నిను ♦ మ్రింగక పో రెప్పుడుం ద్రిలోక కం

టకుండవు గాన నీయొడలు ♦ నజ్జగఁ జేసి కురంగలాంఛనా; 38

టీ. కురంగలాంఛనా = లేడిచిహ్నముగా కలవాడా! త్రిలోకకంటకుడవు = ముగ్ధోకములకును శత్రుడవు; కానన్; చలము = మత్స్రము; ఒప్పన్; ఒప్పనట్లు; రసాతలసీమకున్ = పాతాళదేశమునకు; ఒక పెనుఁబాము + ఱేడు = ఒక పెద్ద సర్పరాజు-రాహువును; భూతధాత్రికిన్ = భూలోకమునకు; చకోరకములు = చకోర పక్షులును, దివికిన్ = స్వర్గమునకు; సురలు = దేవతలును; పగదీటునట్లుగన్ = కనీతీరునట్లు; మొకమొకపాటుతోడన్ = అహంకారముతో; నీయొడలు = నీశరీరమును; నజ్జగన్ + చేసి = ముక్కలుగాచేసి; నినుమ్రొంగకపోరు = నిన్ను మ్రొంగకమానరు.

తా: 'నీవు మాడులోకములకును బాధకుడవు కావున నిన్ను సాతాళమున రాహువును. భూమిలో చకోరపక్షులును, స్వర్గమున దేవతలును ముక్కముక్కలుగా చేసి మ్రొంగుచున్నారు. కళలుగా తినుటయను ప్రసిద్ధినిబట్టి చెప్పబడినది. అలం. ఉత్పేక్ష.

క. వాతాపివలన నెఱిగితో

శీతకిరణ కడుపుఁ జొచ్చి ♦ జీర్ణింపని యీ

రీతి నినుఁ దినియు నాయువు

చేత సురల్ చెడరుగాక ♦ చెఱుపవె వారిన్.

39

టీ. శీతకిరణ = చల్లని కిరణములు కలవాడా! కడుపుజొచ్చి = కడుపులోనికి ప్రవేశించి; జీర్ణింపని యీరీతిన్ = జీర్ణింపకయుండు సీపద్ధతిని; వాతాపివలనన్ =

వాతాపియసు రాక్షసునినుండి; ఎఱిగితో=తెలిసికొంటివా ? సురలో=దేవతలు; నిన్నుతినయ్యున్=నిన్ను తినిగూడ; ఆయువుచేతన్=ఆయువుండుటచే; చెడయగొక=నశింపదుగాని; వారిన్=ఆ దేవతలనుగూడ; చెటుపవే=నశింపజేయకుండువా ?

తా : వాతాపియసు రాక్షసుడు అన్నముతో పాటు కడుపులోనికేసి మరల బ్రతుకువాడు. ఇల్లులుండను-వాతాపి తమ్ముడు ముసులకు విందుచేయగా వాతాపి వారి కడుపులోని కేగి, అక్కడ స్వరూపమును ధరించి కడుపుచీల్చి బయటికి వచ్చు వాడు. ఓ చంద్రా! నీవు వాతాపిసలన ఆసేర్పు నేర్చి యుండువు, లేకున్నచో దేవత లాహారముగా నిన్ను భుజించినను మరల జీవించువా ? ఆ దేవతల కాయువు గట్టిగా నున్నందున వారు బ్రతుకు చున్నారు. కాని లేకున్న వారినికూడ చంపుదువు.

తే. త్రిపురసంహార మొనరించు ♦ నపుడు హరుండు

బండికల్లుగ నీమేను ♦ గండి చేసె

నదియు సెలవాటి తెగటాట ♦ వైతి చంద్ర

యకట రోహిణియెడ నప ♦ భ్యమునఁ జేసి.

40

టీ : చంద్ర=చంద్రుడా! హరుడు=శివుడు; త్రిపురసంహారము=పట్టణముల యాకారములో నున్న ముగ్గురు రాక్షసులను చంపుటను; ఒనరించునపుడు=చేయు నప్పుడును; బండికల్లుగన్=రథచక్రముగా [నుండుటకై]; నీ మేను=నీ శరీరమును గండి=తొలను! చేసెన్; అదియు=అదికూడ; సెల+వాటి=సెలులపడి-గాయము తగ్గక చీపుపట్టి; రోహిణియెడన్=రోహిణితోడి; అపభ్యమునఁజేసి=అపభ్యమైన సంభోగముచే; తెగటాటవైతి=చావకుంటివి; అకట=అయ్యో !

తా : త్రిపురాసురుల సంహరించినపుడు రుద్రుడు తనరథమునకు నన్ను చక్రముగాచేసి, అందుకు వీలుగాతొల పొడిచెను. ఆ తొల గాయమై, సెలులపేసి, అపభ్యవోషము చేతనైన చావవైతివి. [రోగము వచ్చినవారికి సంభోగము అపభ్యము]

తే. పాలఁ బుట్టినమాత్రాన ♦ మేలిగుణము

నేడు నీ కేలఁ గల్గునో ♦ నీరజారి

నీటఁ బుట్టినవాడు గాఁ ♦ డోటు వహి

గాల్చుచున్నాడు జగ మెల్లఁ ♦ గరుణలేక.

41

టీ : ఓ నీరజారి=పద్మములకు శత్రువైన చంద్రా ! పాలన్=పాల [సముద్రము] లో; పుట్టినమాత్రానన్=పుట్టినంతలో; నీకున్; నేడు=ఈవేళ; మేలిగుణము=మంచుగుణము; ఏలకల్గున్=ఎల్లుక్కలుచే; వహి=విహ్న; నీటిలో; పుట్టినవాడు; కాడ్డోటు=కాడా ? కరుణలేక; జగమెల్లన్=లోకమునంతను; కాల్చుచున్నాడు.

తా : నీటిలోపుట్టిన నిప్పు లోకముల దహించుచున్నది. మంచుగుణమును హజముగా నుండనలెను కాని పుట్టినచోటునుబట్టి రాదు. నీవు పాలలో పుట్టితివి. అయిన

సేమి ? పుట్టకతో లేని మంచిగుణ మిహాను నీకెట్లు వచ్చును ? అలం. ప్రతి వస్తూపమ.

క. గోవధము సేయుతుఱకల

దై వంబవు నీవు మొదలఁ ♦ దక్కక పాంథ

స్త్రీవధముసేయ రోయుదె

నీవ ర్తన మేమి చెప్ప ♦ నీరజవైరీ.

42

టీ : నీరజవైరీ = పద్మములకు శత్రువ వైనవాడా ! నీవు; మొదలన్ = మొదటనే; గోవధముచేయు = గోవులచంపెడి; తురకల వైవంబవు = తురకల కుపాస్య దేవతవు; తక్కక = జంకక; పాంథస్త్రీవధము = బాటసారుల ప్రరదేశము వెళ్ళినవారి భార్యలను హింసించుటను, చేయరోయుదె = చేయుటకు వెనుకాడెదవా ? నీవర్తనము = ఇట్టి నీ నడతనుగూర్చి; ఏమి చెప్పన్ = చెప్పలేను;

తా : ఓ చంద్రా ! నీవసలే తురకల కిష్టపైవమవు. వారు గోవధచేయుటకు వెనుకాడనివారు. వారికి దేవుడవగు నీవు స్త్రీవధ చేయుటకు జంకెదవా ? అలం. కావ్యాధాపత్తి.

క. విడువక తలపయిఁ గొన్నా

ల్లిడి చూచి కళంకి వగుట ♦ యెఱిగి మహేశుం

డుడుకుచు దక్షాధ్వరమున

నడుగునఁ బడవైచె దాన ♦ నడఁగవు చంద్రా !

43

టీ : చంద్రా ! నిన్ను మహేశుండు = శివుడు; ఉడుగక = మానక; తలపయిన్ = నెత్తిమీద, కొన్నాళ్లు; ఇడి = పెట్టుకొని; చూచి = నీ నడత గమనించి; కళంకివగుట = మచ్చుకలవాడవగుటను [దోషివని] ఎఱిగి = తెలిసికొని; ఉడుకుచున్ = కోపముచే పరితపించి; దక్ష + అధ్వరమున్ = దక్షుని యజ్ఞములో; అడుగునన్ = కాలిక్రింద; పడవైచెన్ = పడవేసి త్రొక్కెను; దానన్ = దానివలనకూడ; అడగవు = అణగిపోవు.

తా : శివుడు ని న్నలంకారముగా కొన్నాళ్లు నెత్తి నెక్కించుకొని, నీదోష మెరిగి నిన్ను దక్షుని యజ్ఞములో కాలిక్రిందవేసి మట్టించినాడు. అట్లయినను బ్రతికితివి. అలం. విశేషాక్షి.

క. గాండీవము నీచేతిది

పాండవునిం జేర బట్టి ♦ బ్రతికితి మా వి

ల్లుండిన నేడు నిశాచర !

చెండవె యల్లునికే దోడు ♦ శిలభల్లమునన్.

44

టీ : నిశాచర=రాత్రివేళ తిరిగిడివాడా! [రాక్షసుడా] నీచేతి=నీచేతిలో సుండెడి; గాండీవము=గాండీవమును విల్లు; పాండవునిన్=పాండురాజు కొడుకైన అర్జునుని; చేరబట్టి=చేరుటవలన నేనూ; బ్రతికితిమి. ఆవిలు; ఉండినన్=ఉన్నచో; నేను=ఈవేళ; అల్లునికి=మేనల్లుడైన మన్మథునికి; తోడు=సాయముగా; తల్లయులన్=వాడియగు బాణములచే; చెండవె=ఖండింపవా ?

తా : రాత్రి తిరుగువాడా ! తొలుతలో నీ చేతిలో సుండెడి గాండీవ మా అర్జునుని చేతికి వెళ్ళినది కన్న బ్రతికితిమి కాని లేకున్నచో నీవు నీ మల్లుడైన మన్మథునికి తోడు కాకుండువా ? అలం. ఉత్పేక్ష.

వ. అని పలికి యక్కలికి తేనియ లొలుకు పూములుకుల జళుకుం బుట్టించు నించువిలుతు సుద్దేశించి. 45

టీ : అని పలికి; అక్కలికి=ఆ వరూధిని; తేనియలొలుకు=తేనెనువర్షించెడి; పూములుకులన్=పూవుబాణములతో; జళుకు పుట్టించు=జడిపించెడి; ఇంచువిలుతున్=చెఱుకుకర్ర విల్లుగాగల మన్మథుని; ఉద్దేశించి=గుఱించి; ముందున కన్వయము.

చ. తొడిబడఁ బాటి పై కుఱికి • ధూర్జటికంటికడిందిమంటలో

నడపాడ గానరాక తెగ • టాటియుఁ గాలినయట్టి మ్రోడు కై
వడి రతిలోచనాంబువుల • వాన నిగిర్చితె పాంథబాధకై

మడియ కనంగ యవ్వెలఁది • మంగళనూత్రమహత్త్య మెట్టిదో. 46

టీ : అనంగ=శరీరములేని మన్మథుడా ? తొడిబడన్=తొందరతో; పాటి=పరుగెత్తి; సైకిన్=శివుని మీదికి; ఉఱికి; ధూర్జటి=శివునియొక్క; కంటి=కంటివలని; కడిందిమంటలోన్=పెద్దమంటలలో; అడపాడగానరాక=జాడతెలియకుండునట్లు; తెగటాటియున్=నశించిపూడ; కాలినయట్టి మ్రోడుకైవడిన్=కాలిన మొద్దువలె; మడియక=చావక; రతి=రతీదేవియొక్క; లోచన=కన్నులనుండి వచ్చు; అంబువులవానన్=నీరనువానచే; పాంథబాధకై=ప్రవాసులను బాధించుటకై; ఇగిర్చితె=చిగిర్చితివా ? [బ్రతికితివా] అ+వెలఁది=ఆ రతీదేవియొక్క; మంగళనూత్రమహత్త్యము=మంగళనూత్రమహిమ, ఎట్టిదో=ఎంతగట్టిదో ?

తా : శివునకు పార్వతిపై ప్రేమపుట్టించుటకై మన్మథుడు వెళ్ళి బాణము లేయగా తపోభంగమునకు కోపించి శివుడు తన కంటిమంటతో మన్మథుని బూది చేసెను. అప్పుడు రతీదేవి యెద్దోగా దేవతలు మన్మథుని బ్రతుకునట్లు చేసిరి. దానిని పురస్కరించుకొని వరూధిని మన్మథుని దూషించుచున్నది. నీ వట్లు బూదియై నశింపక మరల బ్రతుకుట మమ్ములను బాధించుటకే. నిన్నేమనను? ఆ రతీదేవి త్రాడు గట్టిది.

శా. సాహంకారత శంకరుం డలిగి నే ♦ త్రాగ్నిం బయిం బంపినన్

స్వాహాకాముకుడౌట నిన్న తఁడుగా ♦ వం బోలు మోమోడి సం

దేహం బేని రతీశ నీవు మగుడన్ ♦ దేహంబుతో నుండు పె

ట్లాహా దైవము దోసకారులకె తోడై ♦ వచ్చు నెప్పట్టునన్. 47

టీ : రతి + ఈశ = మన్మథా ! సాహంకారత్ = ఆహంకారముతో కూడి యుండుటజే; శంకరుడు = అందరికి సుఖమునిచ్చు శివుడు; అలిగి = కోపించి; సేత్ర + అగ్నిన్ = కంటినిప్పును; పయిన్ = నీ మీదకు; పంపినన్ = ప్రయోగింపగా; ఆతడు = ఆపంపబడినప్పుడు; స్వాహాకాముకుడౌటన్ = స్వాహాదేవిపై రోరికకలవాడగుటచే; మోమోడి = మోమోటపడి; నిన్నున్; కావంబోలున్ = రక్షించియుండవచ్చును; సందేహంబేని = ఇంగు సందేహమున్నచో; మగుడన్ = మరల; నీవు; దేహంబుతోన్ = శరీరముతో; ఉండు పెట్టు = ఉండుట యెట్లు సిద్ధించును ? దైవమున్ = దేవుడు కూడ; ఎప్పట్టునన్ = ఎప్పుడును; దోసకారులకె = పావులకె; తోడైవచ్చున్ = సహాయముగను; ఆహా = ఎంత ఆశ్చర్యము !

తా : ఓ మన్మథుడా ! నీవు లోకకంటకుడవని తెలిసి శివుడు నీ మీదికి తన కంటిమంటను ప్రయోగించినాడు. కాని ఆయగ్ని తనకు, స్వాహాదేవికి ప్రేమాభివృద్ధి చేసినను అభిమానముతో కరుణచూపి నిన్ను కాల్చి యుండడు. అట్లు కానిదో నీవు మరల దేహము నేల ధరించి యుండువు ? దైవముకూడ పాపకర్మ చేయువారికే తోడగునుకదా ! అలం. అర్హాచారన్యాసము.

చ. జడ నొకయింతలేని నెఱ ♦ చక్కదనంబుల నెల్లఁ గూర్పఁగాఁ

బొడవయినట్టి ధన్యుడవు ♦ భోగివి పూవిలుకాడ విట్టి నీ

వెడపక నిష్ఠురత్వమున ♦ కె ట్లలవాటుగఁ జేసి తక్కటా

పడఁతులమీఁద నేయ రతి ♦ పయ్యెదకున్ ననువైనచేతులన్. 48

టీ : జడను = మాంద్యము; ఒకయింతలేని = కొద్దియైననులేని; నెఱచక్కదనంబుల నెల్లన్ = అందముల నన్నింటిని; కూర్పగన్ = ఒకచోటికి చేర్చగా; బొడవయినట్టి = ఆకృతిపొందిన; ధన్యుడవు = అదృష్టవంతుడవు; భోగివి = సుఖముల ననుభవించువాడవు; పూవిలుకాడవు = పువ్వులే విల్లుగాకల వాడవు; ఇట్టి నీవు; రతిపయ్యెదకున్ = రతీదేవి పైటకు; ననువైన చేతులన్ = అలవాటుపడిన చేతులతో; ఎడపక = మానక; పడఁతులమీఁదన్ = స్త్రీలమీద; నీయన్ = బాణములను ప్రయోగించుటకు; నిష్ఠురత్వమునకున్ = కౌతన్యమునకు; ఎట్లు; అలవాటుగన్ = పరిపాటిగా; నేసితి = చేసితివి. అక్కటా = అయ్యో !

తా : ఓ సుందరుడా ! నీవు లోకములోని అందమువంతను ప్రోగుచేసిసృష్టింపబడినట్లున్న అందగాడవు, సుకుమారుడవు, భోగివి, మెత్తనివిల్లుదారైప్పడివాడవు. రతి

దేవి పైటను పట్టుట కలవాడైన మృగులహస్తములతో శ్రీల నెప్పుడును కనముగా కొట్టుట నెట్లు సేర్పియి? అన్నియు మృదువైనవి కాగా కొట్టుటకు కౌశల్యమెట్లు వచ్చినది? అలం. విషమము.

తే. అనుచు నిందించి వలవంత ♦ యినుమడింప

యన్వరారోహ విదళిత ♦ హల్లకముల

కమృపుప్పొడిపై దుమా ♦ రమ్ము రేచు

మలయమంధరపవనుపై ♦ సలుక వొడమె.

49

టీ : అనుచున్; నిందించు=మన్యగుని తిట్టి; అ+వరారోహ=ఆ వరాధిని; వలవంత=మన్యథతాపము; ఇనుమడింపన్ = రెట్టించగా; విదళిత=వికసింపజేయు బడిన; హల్లకముల=ఎర్రకలువలయొక్క; కమృపుప్పొడిపైన్ = కమ్మని పూ పరాగముమీది; మమరమ్మన్=భూకీని; రేచు=రేగొట్టు; మలయ=మలయ పర్వతము మీదినుండివచ్చు; మంధర=మందసైన; పవనుపైన్=గాలిపై; అలంక=కోసము; పొడమె=పుట్టి. [దీనికి 52 లో 'అనుపలికి' తో అన్వయము]

తా : మన్యగుని నిందించినది. అంతలో మెరుగాలి మెల్లగా ఎర్రకలువల మీది పరాగమును విసరుచు పీచినది. అది సహింపలేక దానిపై కోపించి తిట్టుచున్నది.

ఉ. అక్కట గంధవాహ తగ ♦ వా హరిజాంకునిఁ గూడి పాంథులం
బొక్కగఁజేయఁ బావకుని ♦ పొం దొనరించి జగమ్ము లేర్చు నీ
యొక్కటగామి మాన వది ♦ యట్టిద చుల్కనవృత్తి దుర్జనుం
డొక్కనిఁ జొచ్చి క్రిందుపడునొండ్లకుఁ గీ దొనరింపఁ గల్గినన్. 50

టీ : అక్కట=అయ్యో! గంధవాహ=పరిమళమును మోయునట్టి వాయు యేవుడా! హరిజాంకునిన్=చంద్రుని; కూడి=కలిసి; పాంథులన్=వియోగులను; బొక్కగఁజేయన్=బాధింపజేయుట; తగవా=న్యాయమా? పావకునిపొండు= అగ్నితోడి స్నేహమును; ఒనరించి=చేసి; జగమ్ములు=లోకములను; ఎర్చు+నీ +అ+కొటగామి=బాధించు నీచైన ఆ చెడుపనిని; మానవు; అది+అట్టిది+అ= ఆ చెడుబుద్ధి అంతే; దుర్జనుండు=చెడ్డవాడు; ఒండ్లకున్=ఇతరులకు; కీడు=అప కారము; ఒనరింపన్+కల్గినన్=చేయకల్గినచో; చుల్కనవృత్తిన్=తేలికమైనపనిలో; ఒక్కనిన్ = ఒక్కదాఁపుని; చొచ్చి = చేరి; క్రిందుపడున్ = అతనికిలోబడి యుండును. అలం. అర్థానరన్యస, పరికరాంకురములు.

తా : 1. మలయమారుతమా! నీవు చంద్రునితో కలిసి విరహులను బాధింప న్న్యాయమా? అగ్నికి స్నేహితుడవైనందునకీ చెడుపనిని నీవు మానవు. చెడుబుద్ధి అంతే. దుర్జనుడు తనకు తోచిన చెడుపనిని చేయుటకై తనకు తోడుగా మరొకని చేరి అతనికి లొంగి యుండును. అది లోకమర్శాదయే.

క. నాలుకలు రెండు నిన్నుం

గ్రోలనె కల్పించె నలువ ♦ ఘోరాహికి న

న్నాల్గ్రహ మిపుడుఁ దెగఁ దినఁ

జాలద మృదుపవన విరహి ♦ జనదురితమునన్.

51

టీ : మృదుపవన = మెల్లనివాయువా ! నలువ = నాలుగు ముఖములకల బ్రహ్మ; ఘోరాహికిన్ = భయంకరమైన పామునకు; [పాములకు అని అర్థము. జాత్యేకవచనము.] నాలుకలు రెండు = రెండు నాలుకలను; నిన్నున్ + గ్రోలనె = నిన్ను త్రాగుటకైయే; కల్పించెన్ = సృష్టించెను; ఆ + నాల్గ్రహము = ఆ పాడు గ్రహము; [వేయెండ్లు దాటిన నాగుగ్రహమగును. కాన గ్రహమని పేర్కొనబడినది] ఇప్పుడును = ఇప్పుడుకూడ; విరహిజన దురితమునన్ = విరహము కలవారు చేసికొన్న పాపముచే; తెగఁదినన్ = నశించునట్లు తినుటకు; చాలద = సమర్థమైనది కాదు.

తా : బ్రహ్మ నిన్ను తినుటకే పాములకు గెంజేసి నాలుకలను సృష్టించెను. కాని విరహము కలవారు చేసికొన్న పాపమువలననేమో ఆ పాములకూడ నిన్ను పూర్తిగా తినలేకపోవుచున్నది. అలం. విశేషాక్తి.

వ. అని పలికి యక్కలకంతకంతి దీపించు తాపంబున పెల్లున మూర్ఛిల్లినం దోడిపల్లవోష్ఠు లల్లనల్లన హల్లకంబుల హిమాంబు పూరంబులం గర్పూరపటీర కర్దమాసారంబులం జెంగావుల మృణాళ భంగంబుల నంగంబులకుం జలువ పుట్టింప నెట్టకేలకుం దెలిసె నంత ప్రభాతసమయం బగుటయు నొక్కపువ్వుబోడి వరూధినితో నిట్లనియె.

52

టీ : అని పలికి = ఇట్లు నిందించి; ఆ + కలకంతకంతి = కోకిల స్వరమువంటి స్వరముకల ఆ వరూధిని; దీపించు = హెచ్చెడి; తాపంబు పెల్లునన్ = ఎక్కువ తాపముచే; మూర్ఛిల్లినన్ = మూర్ఛపోగా; చూచి; తోడిపల్లవ + ఓష్ఠులు = ఆ మెతో సున్న శ్రీలు - చెలికత్తెలు; అల్లనల్లనన్ = మెల్ల మెల్లగా; హల్లకంబులన్ = ఎర్ర కలువలతో; హిమాంబు పూరంబులన్ = పన్నీటితో; కర్పూర = కర్పూరము కలిపిన; పటీరకర్దమ = రాసికొనుటకు వీలుగానున్న మంచిగంధముయొక్క; ఆసారంబులన్ = చల్లుటలతోను; చెన్ను + కొవులన్ = ఎర్రని వస్త్రములతోను; మృణాళ భంగంబులన్ = తామరకాడల ముక్కలతోను; అంగంబులకున్ = ఆవయవములకు; చలువ; పుట్టింపన్ = కలిగింపగా; ఎట్టకేలకున్ = ఎంతోనేపటికి; తెలిసెన్ = మూర్ఛతేరెను; అంతన్ = అప్పుడు; ప్రభాతసమయంబగుటయున్ = ప్రాతఃకాలము కాగా; ఒక్కపువ్వుబోడి = ఒక్క శ్రీ; వరూధినితోన్. ఇట్లనియె.

తా : వరూధిని తాపము హెచ్చుగా మూర్ఛపోయినది. అప్పుడు చెలికత్తెలు పన్నీరుచల్లి, పచ్చకర్పూరము కలిపిన గంధమురాసి, తామరకాడల ముక్కలుచేసి,

శైలోపచారములు చేయగా ఆమె జేరుకొన్నది. అంతట నొక శైలికత్తె ఆమెతో నిట్లన్నది.

ఉ. పాటననేయమిం గురులు ♦ పైఁబడి శీర్ణ పటీరపంక లా
లాటికమ్మై దరస్మితవి ♦ లాసపుజంద్రిక డొంకి వాడుటం
దేటఁ దొఱంగి విన్ననగు ♦ నీ మొగమో యనమాసి చంద్రుఁడో
పాటలగంధి వ్రాలె నదే ♦ భానురుచిం దనకందు మీఱఁగన్. 53

టీ : పాటలగంధి=ఓ వరూధిని ! పాటననేయమిన్=దువ్వుకొనకపోవుటచే;
కురు=జుట్టు; పైఁబడి=మీదికి వ్యాపించి; శీర్ణ=విడిపోయిన; పటీరపంక=
మంచగంధముతో పెట్టిన; లాలాటికమ్మై=బొట్టుకలవై; దరస్మిత=చిరునవ్వుయొక్క;
విలాసపుజంద్రిక=విలాసమును వెన్నెల; డొంకి=అణి; వాడుటన్=వాడిపోవు
టచే; తేటఁదొఱంగి=కాంతితగ్గి; విన్ననగు=తెల్లబోయిన; నీ మొగమోయనన్=
నీ ముఖమాయనట్లు; చంద్రుడు; మాసి=కాంతితగ్గి; భానురుచిన్=సూర్య
కాంతిచే; తనకందు=తనమచ్చ; మీఱన్=పెచ్చగా; వ్రాలెన్=క్రిందికిదిగెను-
అస్తమించెను.

తా : ఓ వరూధిని ! దువ్వుకొన నందున మొగముమీదికి జుట్టుపడగా, చిరు
నవ్వులేక కాంతితగ్గి చిన్నబోయిన నీముఖమో అన్నట్లు కాంతితగ్గి చంద్రుడు సూర్య
కాంతి వచ్చుచుండుటచే మచ్చ కన్పించుచు అస్తమించుచున్నాడు.

సీ. సకుటుంబముగఁ వీఁగి ♦ చరమశైలముఁ జేరు
తుహినాంశుదుముదారు ♦ దొరయనంగ
నానీరమ్మై వచ్చు ♦ నలినశాంధవు టెక్కి-
యంబుపై దీపించు ♦ నద్ద మనఁగ
నరుణాగ్రనిబిడ వా ♦ ద్యములలోఁ గనుపట్టు
సమయశాంఖకుచేతి ♦ శంఖ మనఁగ
నినుఁ డప్పు డజఁ డౌట ♦ ముచుమున్న పడివాగె
గొనివచ్చు రాయంచ ♦ కొదమ యనఁగ

గీ. నుదయపురి మీఁదఁ గోపురం ♦ బుండి నిగుడు
నహితరవిరశ్మిచే బద్ధుఁ ♦ డగుచుఁ దోడి
బలగమ్మై నట్టిచుక్కల ♦ వలసత్రోవ
జూప నేతెంచె నన వేగుఁ ♦ జుక్క వొడిచె.

టీ : సకుటుంబముగన్ = కుటుంబముతో కూడి; వీరి = పారిపోవుచు; చరమ శైలమున్ = పడమటి కొండను; చేరు = చేరెడి; తుహిన+అంశు దుముదారుదొర యనంగన్ = చంద్రుని సేనానాయకుడనునట్లుగాను; నాశీరమై = సేనకు ముందు నడచునదై; వచ్చు; నలినబాంధవు = సూర్యునియొక్క; టెక్కియంబుపైన్ = జెండాపై; దీపించునద్దమనగన్ = వెలిగెడి అద్దమా అన్నట్లును; అరుణ = సూర్యుని యొక్క; అగ్ర = ముందున్న; నిబిడవాద్యములలోన్ = ఎక్కువగానున్న వాద్యములలో; కనుపట్టు = కన్పడెడి; సమయశాంఖికుచేతి = కాలమును శంఖముపట్టెడి పురుషునియొక్క చేతిలోనున్న; శంఖమనగన్ = శంఖమా అన్నట్లును; ఇనుడు = సూర్యుడు; ఆప్పడు = ఉదయవేళ; ఆజాడోటన్ = బ్రహ్మస్వరూప మగుటచే; మునుమున్న = ముందుగా; పడివాగెన్ = ఎక్కువకనువైన సర్వబాటుతో; కొనివచ్చు = తీసికొనివచ్చు; రాయంచకొదమయనగన్ = రాజహంసగున్నవలెను; ఉదయగిరి మీదన్ = ఉదయపర్వతముపై; కోపురంబుండి = పొంచియుండి; నిగుడు = ముందునకు వచ్చు; అహిత = శత్రువైన; రవిరక్తిచేన్ = సూర్యకిరణములచే; బద్ధుడగుచున్ = కట్టబడినవాడై; తోడిబలగమైన = తనతోడి సేనయును; చుక్కలవలస త్రోవన్ = నక్షత్రములు పారిపోవు మార్గమును; చూపన్ = చూపుటకై; ఏతెంచెననన్ = వచ్చెనా యన్నట్లు; వేగుచుక్క = తెల్లవారునపుడుదయించు చుక్క; పొడిచెన్ = ఉదయించెను; ఇందు వేగుచుక్క పొడుచుట నుత్పేక్షించెను. అలం. ఉత్పేక్ష రూపకమును.

మ. సకలాశాగతి నర్యోపవిరతి ♦ శ్రౌతక్రియారంభణా

తృకవర్గత్రయికిన్ మదుచ్చరితశ ♦ బద్ధజానమే మూల మిం

తకునుఁ బోలన్ వినుఁ డంచుఁడెల్లుగతిఁజెం ♦ తంగొండపైపల్లెలం

గృకవాకుల్పొరసెన్ గృహోపనిఁ ద్రిభంకిన్ భుగ్న కంఠధ్వనిన్.

టీ : సకల+అశాగతి = జనులన్ని దిక్కులకు పోవుట; నర్యోపవిరతి = దంపతులు ప్రణయకోపమును తగ్గించుకొనుట; శ్రౌతక్రియా = వేదవిహితమైన కర్మల యొక్క; ఆరంభణ = ఆరంభించుట; ఆత్మక = స్వరూపమైన; వర్గత్రయికిన్ = ఆర్థికామ ధర్మములను మూడిటికిని; మత్ + ఉచ్చరిత = నాచే పల్కబడిన; శబ్దజానమే = శబ్దమును తెలిసికొనుటయే-కూతవినుటయే; ఇంతకున్ = ఈ లోకమున కంతకును; మూలము = కారణము; పోలన్ = పోయికొనునట్లు; వినుడు = [లోకులారా] వినుడు; అంచున్ = అని; తెల్పుగతిన్ = తెలిపెడిరీతిగా; చెంత = దగ్గరలో; కొండపైపల్లెలన్ = కొండమీదనున్న చిన్న చిన్న పల్లెలలో; గృహ+ఉపని = ఇండ్లమీది కెక్కి; కృకవాకుల్ = కోళ్లు; భుగ్నకంఠధ్వనిన్ = వంపులు త్రిప్పబడిన కంఠధ్వనితో; = త్రిభంకిన్ = మూడురకములుగా; మొరసెన్ = కూసెను; అలం. స్వభావోక్తి, ఉత్పేక్షయు.

తా : కోడికూత వినగానే జను లెవరి పనులు వారు చూచుకొనుటకై పొలముల కేగుదురు. దంపతులు ప్రణయకలహములు మానుదురు. వేదవిహిత కర్మలను

శేయుటకు వెళ్ళుదురు. ఈరీతిగా ధర్మార్థకామములు నాహత వినియే శేయుచున్నారని కోళ్ళు జనులకు తెలియనట్లు గొంతెత్తి ప్రాస్యదీర్ఘపుత స్వరములలో మూడు వంపులతో, ఆ చుట్టుకట్టులను పల్లెటూళ్ళలోని ఇండ్లక్కి హానినని. (వరూధిని తన యింటిలో కోడిని పెంచుట లేదనియు. కొండపల్లెలలో నున్నవనియు, ఇందు స్పష్టపరుపబడినది.)

మ. ఇనుఁ డస్త్రాదికిఁ బోవఁ గొల్లగొని నేఁ ♦ జేతేరఁ దద్దీప్తి నం

.జనసంబంధజబాంధవంబున రతి ♦ శ్రాంతాంగనానేత్రతో

ణ నికాయంబుల డాచి తద్దవళిమం ♦ దాఁబూనెనో చొప్పు మా

ర్చ ననన్ వెల్వెఁ బాఱ దీపకళికా ♦ వ్రాతంబు శాతోదరీ. 56

టీ : శాతోదరీ=వరూధిని; ఇనుడు=నూర్పుడు; అస్త్ర+అదికిన్=పడమటి కొండకు; పోవన్=పోగా; కొల్లగొని=దోచుకొని; నేడు=ఇప్పుడు; ఏతేరన్=వచ్చుచుండగా; తత్ + దీప్తిన్=ఆనూర్పుని కాంటిని; అంజన=కాటుక యొక్క; సంబంధజ=సంబంధమువలన పుట్టిన; బాంధవంబునన్=చుట్టరికముచే; రతిశ్రాంత=సురశముచేడలిన; అంగనా=స్త్రీయొక్క; నేత్ర=కన్నయొక్క; కోణినికాయంబులన్=కొలకులందు; డాచి=దాచి; శత్ + ధఃళిమన్=వాటి తెల్పురంగును; తాన్=అవి; చొప్పుమార్చన్=పేషముమార్చుటకై; పూనెనో=ధరించెనో; అనన్=అనునట్లు; దీపకళికావ్రాతంబు=దీపములు; వెల్వెలపాఱన్=వెలవెల పోవుచున్నవి.

తా : దీపములు, సాయంకాలమువేళ నూర్పునినుండి కాంటిని దొంగిలించి, మరల అతడు వచ్చుచున్నాడని తెలిసి మారుపేషమున దాగుకొనటకై, కాటుక కలుగుటయను సంబంధముండుటచే సంభోగమువలన బడలిక చెందియున్న కామినుల కనుకొంకులందు ఆకాంటిని దాచి తా మాతెలదనమును పుచ్చుకొన్నవా అన్నట్లు కాంటిహీనములై వెలవెల బారుచున్నవి. రాత్రి నిద్ర లేకపోవుటచే కామినుల కన్ను లెర్రనైనవి. తెల్లవార వచ్చినందున దీపకాంటి తగినది. అంత. భ్రాంతిమతీ; ఉత్తేక్షలు.

శా. వాలారంగొనగోళ్ళ నీ వలసతన్ ♦ వాయించుచో నాటకున్

మేళంబైన విపంచి నిన్న మొదలున్ ♦ నీ వంటమిం జేసి యా

యాలాపంబె యవేళఁ బల్కెఁడుఁ బ్రభా ♦ తాయాతవాతాహతా

లోలత్తంత్రుల మేళవింపఁ గడవే ♦ లోలాక్షి దేశాక్షికిన్. 57

టీ : లోలాక్షి=పంచలమైన శేత్రములకల వరూధిని ! నీవు; అలసతన్=బద్ధకముచే; వాలారంగొనగోళ్ళన్=వాడియైన గోటికినవలతో; వాయించుచోన్=మీటునప్పుడు; నాటకున్=నాటరాగమునకు, మేళంబైన=మేళవింపబడిన; విపంచి=పీఠ; నిన్న మొదలున్=నిన్నటినుండి; నీవు+అంటమింజేసి=నీవు తాకకపోవుటచే;

అవేశన్=అరాగము పాడరాని సమయమందు; ప్రభాత=ప్రాద్దునవేళ; ఆయాత=వచ్చెడి; వాత=గాలిచే; అహత=కొట్టబడినవై; ఆలోత్=కడలెడి; తంత్రులన్=తీగలచే; అ+అలాపంబె=అనాట రాగాలపమునే; పల్కెడున్=మ్రోగుచున్నది; దేశాక్షికిన్=ఉడయ కాలమున పాడవగిన దేశాక్షియను రాగమునకు; మేళవింపగదనే=మేళవించుమా !

తా : ఓ వరూధిని ! నీవు నిన్న మధ్యాహ్నమున నాటరాగమునకు మేళవించి వదలిన పీఠ, తంత్రులకు గాలి పీచుటచే కొనివేళ నాటరాగమునే ఆలపించుచున్నది. ఇంతవరకు నీవు దానిని ముట్టకుంటివాయె. ఇప్పుడైనను దేశాక్షిరాగమునకు మేళవింపుము. అ.ం. స్వభావోక్తి.

చ. పలుకులు నేర్పువేళ కల ♦ భాషిణి నీవిలులుండఁ బంజరం

బుల నరగన్న వెట్టి ముఖ ♦ ముల్ చరణాగ్రనఖాళిఁ గోఁకుచున్
నిలుగుచు నావులించుచు వ ♦ నీవిహగోత్కర మెట్లువల్కు న
ప్పలుకులె యట్టు లెత్తి విని ♦ పల్కెడు వింటివె కీరితారికల్. 56

టీ : కలభాషిణి=మధురముగా మాట్లాడుదానా ! పలుకులు=మాటలను; నేర్పువేళన్, నీవు; ఇలులుండన్=ఇట్లు బాధపడుచుండగా; పంజరంబులన్=పంజరములలో; కీరితారికలు=చిలుకలు, గోరువంకలును; అరగన్న వెట్టి=సగము కన్ను మూసికొని; ముఖముల్=ముఖాలను; చరణ+అగ్రనఖ+అళిన్=కాలిగోళ్ళతో; గోఁకుచున్=గీరుకొనుచు; నిలుగుచున్=ఒళ్ళు విరుచుకొనుచు; అవులించుచున్; వనివిహగ+ఉత్కరము=అడవి పక్షుల గుంపు; ఎట్లువల్కున్=వీరితిగాకూయునో; అప్పలుకులె=ఆ మాటలే; అట్టులెత్తి=మెడలెత్తి; విని; పల్కెడున్=కూయుచున్నవి; వింటివె.?

తా : ఓ వరూధిని ! నీవు పలుకులు నేర్పు చిలుకలు, గోరువంకలును, ఈనాడు నీవు ససిగా లేక బద్ధకించగా పంజరములో నిద్రమత్తుగా అవులించుచు, ముక్కులు గోకికొనుచు, అడవిపక్షుల కూతలను విని కూయుచున్నవి. విన్నావా ? అ.ం. స్వభావోక్తి, భ్రాంతి.

మ. ఉరుసంధ్యాతపశోణమృత్కలితమై ♦ యొప్పురు బ్రహ్మాండ మ
న్గరిడిం గాలపుహంతకాఁడు చరమా ♦ గస్కంధముఁ జేర్చుని
బృరపున్ సంగడమోయనన్ శిశ డిగెం ♦ బ్రాగ్భూమిభృత్కైతవే
తర బాహ్యగ్రపుసంగడంబనగ మా ♦ ర్తండుండు దోచెన్ దివిన్.

టీ : ఉరు=గొప్పదైన; సంధ్యా+అతప=ప్రాతఃకాల సంధ్యారాగమును; శోణమృత్=ఎర్రమన్ననో; కలితమై=కూడినవై; ఒప్పురు=ఒప్పెడి; బ్రహ్మాండము+అన్+గరిడిన్=బ్రహ్మాండమును సాముచేయు ప్రదేశమును; కాలపు హంతకాఁడు = కాలమును మట్టడు; చరమ + అగస్కంధమున్ = పడమటికొండయను

మూత్రనందు; చేర్పు=చేర్చుకొన్న; నిబ్బరపున్=గట్టియైన; సుగడహ=సాము
సాధన చేసెడి తిరుగలివంటి గుండ్రని పరిఃరమో; అనన్=అనునట్లు; శశి=చంద్రుడు;
డిగెను = క్రిందికివాలెను; ప్రాక్ + భూమిభృత్ + కైతవ=తూర్పుకొండయను;
ఇతరభాహా + అగ్రపు = రెండవచేతిచివరి; సుగడంబనగన్ = సాముపరికరమా
అన్నట్లు; మార్తాండుండు=నూర్పుడు; దివిన్=అకాశమందు; తోచెన్ = ఉద
యించెను.

తా : ప్రొద్దుటివేళనున్న సంధ్యారాగమను సెర్రమన్న కలిపిన గరిడీకాలలో
కాలమను మల్లుడు ఒక చేతిలో తిరుగలివలెనున్న చంద్రుని, మరొక చేతిలో
నూర్పుని పట్టిపట్టుగా చంద్రుడస్తమించుచుండగా నూర్పు డుదయించుచుండెను.
రూపకోత్సేషో పహ్నవము లలంకారములు.

చ, కరకరిఁ గూటఁ గట్ట యిడఁ ♦ గా మొఱ వెట్టెడులీల బాలభా
స్కరకరకాండకందళ వి ♦ ఘట్టన నించుక వాయివడ్డ తా
మర మొఱ వెట్టివెట్టి పలుమాటును వాకిలి దాటి యాఁగుచున్
మొరయ విపంచి మీటుగలిగి మోసి యళుల్ వెడలెంగొలంకులన్.

టీ - కరకరిన్=క్రొచ్చుముగా; గూటన్=గూటిలో; కట్టుయడగాన్=కర్ర
కట్టగా; మొఱ+వెట్టెడులీలన్ = మొట్టొకనునట్లు; బాలభాస్కర=లేతనూర్పుని
యొక్క; కరకాండ = కర్రవంటి కిరణముయొక్క; విఘట్టనన్ = తాకిడిచే;
ఇంచుక = కొంచెము; వాయి+పడ్డ=విచ్చిన; తామరన్ = తామరపువ్వులందు.
మొఱ+వెట్టివెట్టి; పలుమాటును=మాటిమాటికి; వాకిలిన్=ద్వారమును; దాటి;
అఁగుచున్; మొరయన్=మ్రోగునట్లు; విపంచి=పీణెను; మీటుగలిగ్ = వాయించి
నట్లు; మోసి=ఝంకారములుచేసి; అళులు = తుమ్మెదలు; కొలంకులన్ = సర
స్సులనుండి; వెడలెన్ = బయటికి వచ్చెను.

తా . పక్షిగూటిని కర్రపెట్టి పొడువగా లోనుండి పక్షులు కూయునట్లు
నూర్పుకిరణప్రసారము తగిలి వికసించిన తామరపువ్వులనుండి తుమ్మెద లీవలకు
వచ్చి పీణమీటినట్లు రొదచేయుచున్నవి. అలం. స్వభావాక్తి, ఉపమయు.

చ అడరునవీనభానుకిర ♦ నానల మంటినఁ గూడుకొన్న పు
ప్పొడి కొలు చెల్ల మోచికొనిపోయెడి సంభ్రమ మొప్పగంటివే
పడఁతి భవద్విహారవన ♦ పద్మసరఃకుముదాలయంబులన్
వెడలు మిళిందబృందములు ♦ వీఁపు పిశంగిమకై తవంబునన్, 61

టీ : పడతి=పరాధిని ! భవత్=నీయొక్క; విహారవన=ఉద్యానమందలి;
సరః=సరస్సునందలి; కుముద+అలయంబులన్=కలువలనెడి ఇండ్లనుండి. వెడలు=
బయటికివచ్చు; మిళిందబృందములు=తుమ్మెదగుంపులు; వీఁపుపిశంగిమ కైతవంబు
నన్ = పీఠుననున్న పసుపురంగున వంకలో; అడరు=అతిశయించెడి; నవీనభాను

కిరణ=లేతనూర్యుని కిరణములను; అనతము = నిష్క; అంటినన్ = అంటుకొనగా; కూడుకున్న=ప్రోగుపడిన; పుష్పాడికొలుచు = పూపరాగమును ధాన్యము; ఎల్లన్ = అంతను; సంభ్రమము=తొందర; ఒప్పన్=ఒప్పునట్లు; మోచుకొని పోయెడిన్ = మోచుకొని పోవుచున్నవి; కంటివే=చూచితివా ?

తా : ఓపడతీ ! నీ యుద్యానములోని సున్నులలోని కలువలనుండి తుమ్మెదలు పుష్పాడి కీపులంటుకొని ఎగిరిపోవుచుండగా, నూన్యకిరణములను నిప్పుంటు కొనగా ఇండ్లనుండి దాచుకొన్న ధాన్యము నెత్తుకొని పారిపోవుచున్నట్లున్నవి. చూచితివా? అలం. ఉత్పేక్ష, రూపకము, ఆపహ్నవము.

చ. కొలకొలఁ గూయుఁ బై నొఱగుఁ గుత్తుకఁ గుత్తుకఁ జుట్టుబాటు చి
ల్యలక్రియఁ గానరానిగతు ♦ లన్ మయిమైఁ బెనుచుం జనించున
శ్రులఱుత నొత్తు సోలు నిలుచున్ విధిచాతురిఁగూడియున్ రతిం
దలపవు కంటె పాసినవె ♦ తల్ దలఁపించుచుఁ గోడదంపతుల్. 62

టీ : కోకదంపతుల్=చక్రవాకపు జంటలు; విధిచాతురిన్ = దైవము నేర్పుచే కూడియున్=మరల కలిసికొనియు; పాసివెళిల్=రాత్రి విడిపోయిన బాధలను; దలఁపించుచున్=తలచుకొనునట్లు చేయుచు; కొలకొ. గూయున్ = కొలకొలమని కూయుచున్నవి; పైన్=ఒకదానిపైనొకటి; ఒకగున్=ఒకరియనుకొనును; కుత్తుకన్ + కుత్తుకన్ + చుట్టున్ = మెడతో మెడనుచుట్టివెచును; పాటునిల్వలక్రియన్ = పరుగెత్తు పాములవలె; కానరాని గతులన్ = తెలిసికోలేని నడకలనో; మయిమైన్ = ఒంటితో ఒంటిని; పెనుచున్ = పెనవేసికొనును; జనించు + అక్రియ = పుట్టెడి కన్నీళ్లు; ఆలుతన్ = మెడచే; ఒత్తున్ = తుడుచును; సోలున్ = పరవశముగా చాలును; నిలుచున్ = నిలబడును. రతిన్ + తలఁపవు = సంభోగమును మాత్రమును తలచుటలేదు; కంటె=చూచితివా ?

తా : చక్రవాకపు జంటలు రాత్రిరెల్ల కన్నులగపడక విడిపోయి మరల సూర్యోదయము కాగానే కలిసికొని ఆవిరహ బాధను పోగొట్టుకొనునట్లు మెడ మెడ కలుపుకొనుచు, ఒకదాని నొకటి నాకుచు క్రింద మీద పడుచున్నవే కాని సంభోగించుటను మరచిపోయినవి. చూచితివా దైవభుటన ? అలం. స్వభావోక్తి, కారకదీపకము, ఉపమా, విశేషాక్తియు.

ఉ ఇందునిభాస్య వాఁడనఁగ ♦ నింద్రుఁడొ చంద్రుఁడొ యా
యుపేంద్రుఁడొ
యిందునకై వగం బొగుల ♦ నేటికి నేటికి నంద్రుఁబోద మా
నందనభూమి భూమిసుర ♦ నందనుఁ డుండకపోడు రమ్ము నీ
చందము నందముం గనిన ♦ జవ్వని యెవ్వని వెట్టిఁ జేయదే 63

టీ : ఇందునిధి+అస్య=చంద్రుని వంటి ముఖముకల వరూధిని ! వాడు+ అనంగన్ = అప్రవరుడనగా; ఇంద్రుడో ? చంద్రుడో ? అ+ఉపేంద్రుడో= విష్ణువో ? ఇందులకై=వానిచూచుటకై; కగన్=విచారముతో; పొగులనేటికిన్= బాధపడనేల ? నేటికిన్=నేడుకూడ; అందున్=ఆ తోటలోనికి; పోదము= వెళ్ళుదుము; ఆ నందనభూమిన్=సంతో..మునకు తావైన అక్కడ; భూమినురనంద నుడు=ప్రవరుడు; ఉండకపోడు; రమ్మ; జన్మని=ఒకచుదాన ! నీ చందమున్= నీ రీతిని; అందమున్=అందమును; కనినక=చూచినచో; ఎవ్వనిక=ఎవనినైనను; వెట్టిన్=వికారము కలవానిగా; చేయడే=చేయదా ?—చేయును.

తా : వాడేమి ఇంద్రుడా ? చంద్రుడా ? ఈపాటి భాగ్యమునకు విచారింప నేల ? ఆ వనమునకు పోదము. అతడక్కడ ఉండకపోడు, నీ అందము చూచి నచో నెర్రెయెత్తని (వలవని) వాడెవడు ? రమ్మ. అలం. ఉపమ, ప్రతిషేధము, కావ్యార్థాపత్తియు.

ఉ. ఏల దురంతవేదన మె ♦ యిం బొరలాడెడు తాల్మి దక్కి మే
లే లలితాంగి యెంతపని ♦ లె మ్మిది విప్రవరుండు గోలయున్
బాలుండు గాన నప్పటికి ♦ బైపడె గొంకెను గాని వానికిన్
గా లొకిచోట నిల్చునె వంగన్మగుడ న్నిను జూచు నంతకున్.64

టీ : అలిత+అంగి=అందమైన శరీరము కలదాన ! ఏల, తాల్మి=ఒప్పు; దక్కి=విడిచి; దురంత వేదన మెయిన్=అంతులేనిబాధతో; పొరలాడెడు = దొర్లు దువు ? మేలే=ఇది తగునా ? ఇది=నీ ప్రియుని తెచ్చుట; ఎంతపనిలెమ్ము=చాల తేలికలే; విప్రవరుండు=ప్రవరుడు; గోలయున్=ఏమియు తెలియనివాడు; బాలు డున్=చిన్నవాడును; కానన్; పైబడెన్=నీకు ప్రీతిగా కాగిలించుకొనుటకు; కొంకెన్=జడినను; కా; వానికిన్; మగుడన్=మరల; నినున్; చూచునంతకున్= చూచువరకు; లగన్=బాధలే; ఒకచోటన్ = ఒక్కచోట; కాలునిల్చునె= కా లాగునా ? నిలువలేడు.

తా : ఓ వరూధిని ! నీ వేవో అంతులేని బాధతో దొర్లుచుంటివి కాని నీ ప్రియుని తెచ్చుట యెంతపని ? లే. అతడు ముగ్ధుడగుటచే నీ చేతకు బదులు చేయ లేకపోయినాడు. అంతేకాని అతనికి నిన్ను చూచువరకు కాలునిల్చునా ? అతడే వచ్చి నిన్ను కలియును.

క. రా ర మ్మనుటయు దివిష
న్నారీరత్నంబు నికట ♦ నాకధునీక .
ల్వారాంభోరుహమధురస
ధారాచంద్రకితసలిల ♦ ధౌతాననయై.

టీ : రామ్య; అనుటయున్=అని చెలికతై అనగా; దివిషత్ + నారీ
రత్నంబు=దేవతాస్త్రీ; నికట=దగ్గరలోని; నాకధునీ = గంగయందలి; కల్టా=
చెంగుల యొక్క; అంభోరుహ=పద్మములయొక్క; మధురస=పూజేయొక్క;
ధారా=ధారలచే; చంద్రకీత=నెమలి కన్నులవలె నున్న; సలిల=నీటిచే; ధాత=
కడుగబడిన; ఆననయై=ముఖము కలదై (మందన కన్వయము).

తా : అట్లు చెలికతై చెప్పటతో వరూధిని కొంతబాధ తగ్గించుకొని గంగ
లోని కమలముల, కలవల పూజేపెతో, నెమలికన్నుల రంగుకల నీటితో మొగము
కడిగికొని...

సీ. ఘనసారపంక మొ ధ క్కల తాంగి దెచ్చిన
ముట్టి వ్రేలనె చుక్క ధబొట్టు వెట్టి
యింతి యొక్క తె పూవు ధ పెత్తు లెత్తినఁ జూచి
విసువుతో నొకకొన్ని ధ విరులు దునిమి
పడతి యొక్క తె రత్న ధ పాదుక లిడ నిల్చి
తొడుగ కవ్వలికి బో ధ నడుగు వెట్టి
బాగాలు వెన నొక ధ పద్మాక్షి యొసంగిన
వెగ్గలం బని కొన్ని ధ వెడల నుమిసి

సీ. సగము గొటికిన యాకులు ధ సఖులు పిలువ
సగ మొసంగు నుత్తరముఁ దెల్పి ధ సగము మఱపు
సగము నయి చింతచే సగ ధ మగుచు నరిగె
నవ్వరూధిని యంతికో ధ ద్యానమునకు.

66

టీ : ఒక్కలతాంగి=ఒక చెలికతై; ఘనసార పంకము=పచ్చకర్పూరము
కలిపిన గంధమును; తెచ్చినన్, వ్రేలనె=కొనవ్రేలితోనే; ముట్టి=తాకి; చుక్క
బొట్టు పెట్టి; ఇంతియొక్కతె=ఒకచెలి; పువ్వు+పెత్తులు=పూలదండలు; ఎత్తినన్=
ఎత్తిచేతితో పట్టుకొగా; చూచి; విసువుతోన్=వినుగుతో; ఒకకొన్ని విరులు=
కొన్నిపూలను మూత్రమే; తురిమి=కొప్పలో ముడుచుకొని; పడతియొక్కతె=
ఒకపరిచారిక; రత్నపాదుకలు=రత్నాలు పొదివిన పాదరత్నాలు; ఇడన్=తెచ్చి
ముందుంచగా; నిల్చి; తొడుగక; అవ్వలికిన్+పోన్ = ఒకప్రక్కకు పోవునట్లు;
అడుగు+పెట్టి = కొలుపెట్టి; ఒక్కపద్మాక్షి = ఒకపరిచారిక; వెనన్=వెంటనే;
బాగాలు = సన్నవక్రాలు; ఒసంగినన్=ఇయ్యగా; వెగ్గలంబని = ఎక్కువ అని;
కొన్ని=నోటిలో పోసికొన్న వాటిలో కొన్నిటిని; వెడలనుమిసి; సగము కొఱికిన
యాకులు=కొరికిన తమలపాకును; సఖులు=చెలులు; పిల్వన్=పిల్వగా; సగము

ఉత్తరమున్ = గగము జవాబును; ఒసగును = చెప్పను; తెల్పు; సగము; ముఱపుసగమునై = చిరాక పరాకుగా; చింతచేన్ = విచారముతో; సగమునుచున్ = చిక్కిగగమై, అ+నరూఢిని; అంతిక+ఉద్యానమునకున్ = దగ్గరలోనున్న ఉద్యానవనమునకు; చనియెన్ = వెళ్లెను.

తా : వరూఢిని విరహబాధతో అలంకారముల సర్ధాంగకారముగా స్వీకరించి, చెలు లడిగిన దానికి ముఱపు-చెరువుగా జవాబిచ్చుచు పరధ్యానముతోనే ఉద్యాన వనమున కేగినది.

వ. ఆ సమయంబున దేవజాతిత్వజనిత విమలజ్ఞానపాటవంబునం దద్వైతాంతంబు సమస్తంబు నెఱుంగుటం జేసి, 67

టీ : ఆ సమయంబునన్ = అప్పుడు; దేవజాతిత్వ = దేవతయగుటచే; జనిత = కల్గిన; విమల = స్వచ్ఛమైన; జ్ఞానపాటవంబునన్ = తెలివి బలముచే; తత్ + వ్యత్రాంతంబున్ = ఆ మెవిషయమును; ఎఱుంగుటంజేసి = ఎరుగుటనలన... (కర్త గంధర్వడు)

శా. ఏ గంధర్వుడు తద్విలాసముల ము ♦ స్మిక్షించితానెంతయున్
రాగాంధుండయి కోరి హత్తక గడున్ ♦ రారాపులం గంతుఁడు
దేవగంబందఁగఁజేయ నెవ్వగల ను ♦ విష్ణులూరుచున్ వేగువాఁ
డా గంధర్వకుమారుడంగభవవి ♦ ద్యాపారగుండాత్మలోన్. 68

టీ : మున్ను = మును పెప్పడో; ఏగంధర్వుడు; తత్ + విలాసమునన్ = ఆ వరూఢినియొక్క విలాసములను; ఈక్షించి = చూచి; తాన్ = తాను; రాగ + అంధుండయి = అనురాగముచే ఒళ్ళు తెలియనివాడై; కోరి = ఆమెనుకోరియు; హత్తక = తదరక; కంతుడు = మన్మథుడు; కడున్ = మిక్కిలి; రాపు + రాపులన్ = ఎక్కువ రాపిడిచే; ఉద్యేగంబు + అండగన్ = మనస్సు కలవరపడునట్లు చేయన్ = చేయగా; నెఱు + వగలన్ = ఎక్కువ విచారముచే; ఉవిష్ణులూరుచున్ = ఎప్పుడు వరూఢిని కూడు దునాయని తొందరపడుచు; వేగువాడు = బాధపడుచుండెనో; అంగభవ విద్యా పారగుండు = మన్మథ (కళా) విద్యలో నేర్చుకల; ఆ గంధర్వకుమారుడు = ఆ గంధర్వ యువకుడు; ఆత్మలోన్ = తనలో...

తా : ఒకప్పడొక గంధర్వు డా వరూఢిని చూచి మోహించి ఆమెను కోరిను. కాని ఆమె అంగీకరించనందున అత డెట్లామెను పొందుదునా అని వేచి యుండెను. అత డీనా డీమె పడు బాధను తెలిసికొని తనలో...

ఉ. ఒక్కొక్కవేళ వదల్చుముఖు ♦ లొల్ల మిసేయుదు రొక్కవేళఁ బె

నల్గుక్కువ నాదరింతురు య ♦ ణ క్షణముల్ జవరాండ్రుచి త్తముల్

పక్కన వేసటం జనదు ♦ పాయములం దగు నిచ్చకంబులన్
జక్కగఁ జేసి డాసి సతిచిత్తముఁ బట్టి సుఖంపఁ గాఁ దగున్. 69

టీ. పద్మముఖుఁ = స్త్రీలు; ఒక్కొక్క వేళన్ = ఒక్కొక్కప్పుడు; ఒల్లమి చేయుదురు = ఒప్పుకొనరు; ఒక్కవేళన్ = ఒకప్పుడు; పెను + మక్కవన్ + ఎక్కవ మక్కవతో; ఆదరింతురు = ప్రేమింతురు; జవరాండ్ర చిత్తముల్ = పశుచువారి మనస్సులు; త్తణత్తణముల్ = త్తణముననొక రీతిగా నుండును - నిలకడలేనివి ! (కొన) పక్కనన్ = తటాలున; వేరఱన్ = విసుగుకొనుట; చనదు = తగదు; ఉపాయము లన్ = ఉపాయములతో; తగు + ఇచ్చకంబులన్ = తగిన నొప్పైనమాటలతో; డాసి = దగ్గరకుచేరి; చిక్కగజేసి = బాదునట్లు చేసికొని; సతిచిత్తముబట్టి = ఆడుదాని మనస్సు ననుసరించి; సుఖంపగాన్ = అనుభవించుట ; తగున్ = యుక్తమైనది.

తా : స్త్రీ లొకప్పుడొప్పుకొనరు. ఒకప్పుడెంతో ప్రేమ పూనుదురు. కావున ఆలోచింపక విసుగుకొనరాదు. తగిన యుపాయములతో, తగిన మెప్పుమాటలు చెప్పి యొప్పించి తోబరచుకొనవలెను. అలం. అప్రస్తుత ప్రశంస, కావ్యలింగము.

క. అని తలచి యవ్వలొని

యనిశము గ్రీడించు పుష్పి ♦ తారామంబున్

మునుకలుగఁ జొచ్చి యొక చం

దనభూజమునీడ నిల్చి ♦ దంభం బమరన్.

70

టీ. అని తలచి = అనుకొని; ఆ + విలొని = ఆ వరూధిని; అనిశము = ఎల్లప్పుడును; గ్రీడించు = విహరించెడి; పుష్పిత + తారామంబున్ = పుష్పించిన యుద్ధానమును; మునుకలుగన్ = తాను ముందుగా; చొచ్చి = ప్రవేశించి; ఒక చందనభూజమునీడన్ = ఒకమంచి గంధపుచెట్టు నీడను; నిల్చి = నిలువబడి; దంభంబు = మాయ; అమరన్ = సరిపడునట్లుగా; (ముందున కన్యాయము)

సీ. అర్థ చంద్రుని తేట ♦ నవఘళించు లలాట

పట్టి దీర్చిన గంగ ♦ మట్టితోడఁ

జెక్కుటద్దములందు ♦ జగి వెల్లువలు చిందు

రమణీయమణికుండ ♦ లములతోడ

పసిండి వ్రాతచెఱంగు ♦ మిసిమిదోపఁ జెలంగు

నరుణాంశుకోత్తరీ ♦ యంబు తోడ

సరిలేని రాకట్టు ♦ జాళువామొలకట్టు

బెడఁగారు నీర్కావి ♦ పింజెతోడ

గీ॥ ధవళధవళము లగు జన్ని ♦ దముతోడః

గాళికాముద్ర యిడిన యుం ♦ గరిముతోడ

శాంతరస మొల్కు బ్రహ్మతే ♦ జంబుతోడః

బ్రవరుఁ శయ్యె వియచ్చర ♦ పవరుఁ డపడు.

71

టీ : ఆపుడు; వియచ్చరప్రవరుడు = ఆకాశమున గంచరించువారిలో శ్రేష్ఠుడైన గంధర్వుడు; అర్ధచంద్రుని తేటన్ = సగమున్న చందమామయొక్క కాంతిని; ఆవళించు = తిరస్కరించెడి (పోలిన); లలాటఁటిన్ = మొగముపై; తీర్చిన = బొట్టుగా దిద్దిన; గంగమట్టితోడన్ = గంగలోని మట్టితోను (స్నానము చేయగానే శిష్టులు స్మృతికగో నూర్ధ్వపుండ్రమును పెట్టుకొందురు) చెక్కుటద్దము లందున్ = అద్దములఁటి చెక్కిల్లపై; జిగివెలువలు = కొంతిప్రవాహములు; చింపు = వెదజల్లు; రమణీయ = సుందరమైన; మణికుండలముల తోడన్ = మణులు దాపిన కుండలముల తోను; పసిఁడివ్రాత = బంగరుతో అక్షరములుగా నేసిన; చెఱంగుమిసిమి = అంచుల కాంతి; సోఁపన్ = కన్నమునట్లు; చెలంగు = ప్రకాశించు; ఆరుణ + అంశుక + ఉత్ర గీయంబుతోడన్ = తేయ్యరని కండువతోను; సరిలేని = సాటిలేని; రాకట్టు = మామలుపొగుపుటకల; జాళువా మొలకట్టు = బంగారుతో నేయబడి మొలకు కట్టు కొనిబడిన; ఔషదగారు = అందమైన; నీరు + కావిపింజెతోడన్ = నీటిలో తడుపు చుండుటచే కామాక్షరము కల్గిన ధోవతితోను; ధవళధవళములగు = తెల్లగానున్న జన్నిదములతోడన్ = జంబెముతతోను; కాళికాముద్రయిడిన = కాళీముద్ర చెక్కిన; ఉంగరములతోడన్; శాంతరస మొల్కు = శాంతము చించెడి; బ్రహ్మతేజంబుతోడన్ = బ్రహ్మతేజస్సుతోను; ప్రవరుడు = ప్రవరుడుగా; అయ్యెక = మార్గము.

తా : నొసట గంగమట్టితో దిద్దిన బొట్టు, రత్నాల కుండలములు, బంగారు జరీకేత నేసిన కండువా, దోవతులు, తెల్లని జంబెము, కాళీముద్రయున్న యంగ రమును ధరించి ఆచ్చముగా ప్రవరునివలె తన మాయశక్తిచే మారినాడా గంధర్వు కుమారుడు.

క. ఇట యవ్వరూఢినియు నొ

కొట్టఁ గతిపయసఖులు దన్ను ♦ గొలిచి నడువఁగాఁ

జటులర్పుళంఝుళరవపద

కటకసమాశ్చప్తకేళి ♦ కలహంసికయై.

72

టీ : ఇట = ఇక్కడ; ఆవరూఢియున్ = వరూఢినికూడ; ఒక్కొట్టన్ = ఒక గుంపుగా; కతిపయసఖులు = కొందరు చెలులు; తన్నున్; గొలిచి; నడువగాన్; చటల = చలించెడి; ఝుళఝుళంఝ = ఝుళఝుళమును చెప్పుడుకల; పదకటక = కాలి యందెఱచే; సమాశ్చప్త = ఆకర్షింపబడిన; కేళికలహంసికయై = ఆటగా పెంపుడిన హంసలు కలిచై...

సీ. ఉత్తరగంగ - తూర్పుగంగ ♦ మోక్షగంధముఁ బొసి

పొలయుఁ బోయి తావి ♦ మలయ పననుఁ

ఉత్తరగంగ యెడబాబ్బ ♦ నలమిన తలదిమ్మఁ

పాయఁ బోయి తేల్ల ♦ పాట మరుఁడు

ఘర్మసామీప్యసం ♦ కలితదాహస్ఫుర్తి

నాఁగఁ బోయి నీడ ♦ నల్ల మధుఁడు

గర్భసౌందర్యాత్త ♦ కరసుధాకటుకత్వ

ముడుపుఁ బోయి తేనె ♦ నోషధీశుఁ

గీ. ఉత్తరగంగ జంపక కురువక ♦ పనస తినిక

నిమల పంజల దాడిమీ ♦ విచికి లామ్ర

పాటలీ పూగ కేసర ♦ ప్రముఖతరుల

సోమగు మోము నంద్రానందలు ♦ జొచ్చి యచట.

71

టీ : మలయపననుడు = మలయగిరి; ఉత్తరగంగ = ఉత్తరమహానదీ; ఉత్తర = (మలయ పర్వతముపై నుంచి గంధపు చెట్లకు మట్టకొన్న) పాముల యొక్క; పూర్వగంగ = ఉత్తర అను బుగల వలన; భూమి + ఉత్తర = భూమిపై సహించరాని; గంధమున్ = వాసన; పాటి = వడలి; పూర్వగంగ = పీచునుసునూ; మరుఁడు = మన్మథుడు, ఈ తేల్లపాటన్ = ఈ తుమ్మెదలపాటన్, అంతఃకర్మ = అగ్నికన్న గాఢ శివునియొక్క; యెడబాబ్బన్ = హుంకారముచే, అలమిన తలదిమ్మన్ = క్రమ్మినతల నొప్పిని; పాయబో = విడుచును; అలమధుడు = అ పనుతుడు; ఈ నీడన్ = ఈ శబ్ద నీడచే; ఘర్మసామీప్య = గ్రీవమునకు దగ్గరగా నుండుటచే; సంకలిత = కల్గిన; దాహస్ఫుర్తిన్ = దహించజేయుటను; అంగుఁబో = ఆపును; ఓషధి + ఈశుఁ = చంద్రుడు; ఈ తేనెన్ = ఇక్కడ తేనెతో; గర్భసౌందర్య = కాలకూటము తోబుట్టి నందును; ఆత్మ = వచ్చి; కర = కరణములందలి; సుధా = అమృతములొని; కటుకత్వము = కారమును; ఉత్తమపుచో = పోగొట్టుకొనును; అనగన్ = అనునట్లు; చంద్ర... తరులన్ = చంద్రుడు = సుందర; కురువక = గోరింట; పనస; తినిక = తివాసము; నిమల = ఎర్రని శ్లేష; పంజల = ఆశోకిము; దాడిమీ = దానిమ్మ; విచికిల = సన్నము; అమ్ర = మామిడి; పాటలీ = కలిగిట్ట; పూగ = పో; కేసర = కంఠపొన్న; ప్రముఖ = మొదలైన; తరులన్ = చెట్లచే; సోమగుమోము = ఎర్రని అందముగానున్న; ఉద్యానంబున్ = వనమును; చొచ్చి = ప్రవేశించి అచటన్ = అక్కడ.

తా : ఈ యుద్వానములొని వృక్షముల, తీగల పుష్పఫలాదుల పరిమళము, పూల నెలచే మైదుగాలిలోని బాధ కల్గించు గుణము, మన్మథుని తలనొప్పి,

వంతుని తాపము, చంద్రుని అమృతములలోని మొగము కలుపు నుండును తగు చున్నది. అన్నట్లుగా నెంతో బాగున్న తోటలోని పోలి అన్నదే...అం. అప్రస్తుతి ప్రశంస, ఉద్రేకము.

మ. పవమాన స్వపమాన పంకిజరజః ♦ పాళీ పితృగృహాని
భవదభ్యర్థ విక్రీర్ణ కృత్రిమసరి ♦ త్వాన్మహాప్రసంగా పాతైః
దవపామాణ వితర్ది కాతలమునన్ ♦ నాళీకపత్రాఢ్య లు
త్సవ మొప్పన్ విహరించుచున్ సరసవా ♦ చాక్రైశ్చిమల్మీఱుగన్.

టీ : పవమాన...తలమునన్ — పవమాన = గాలిచే; పవమాన = తేలుచున్న; పంకజ = దళములయొక్క; రజఃపాళీ = ఎక్కువపరాగముచే; పితృగృహ + భవభసత్ = పనుపుపచ్చగా నగుచున్న; అభ్యర్థ = సమీపములో; విక్రీర్ణ = చెడరిన; కృత్రిమ సరిత్ = కలుకలయొక్క; పాథప్రంగ = నీటి కెరటములచే; ఆహత = కొట్టబడిన; విందవపామాణ = చంద్రకాంతపు రాళ్ళచే కట్టబడిన; వితర్ది కాతలమునన్ = అరుగునై; నాళీ ప్రత్ర + అత్యుం = శ్రీలు; ఉత్సవము + ఒప్పన్ = జేయుతో; విహరించుచున్; వాచాప్రాప్తిమత = మాటలలోని నేర్పులు, మిత్రగన్ = మిత్రులు...

తా : చల్లని గాలి కెగిరిన పుష్పాడిగో పచ్చనైన పాళులలోని కెరటములు తాకెడి చంద్రకాంతపు టరుగులపై విహరించుచు నా శ్రీలు ఒకరినొకరు మాటలతో మించుచు...

చ. బటువయి విజ్ఞప్తిగి పరి ♦ పాటిగఁ బూచి పరాగపుంజ మొ
కొట్టఁ గలయంగఁ బర్వఁ గొన ♦ గొమ్మను గోయిల మించ
నొప్పెఁ జెం

గటియెలమావి హారచుచి ♦ గండవొడిం గనుపట్టి నీలతా

స్ఫుటతరచూచుకం బగుచు ♦ బొల్పు వనేందిరగుబ్బచన్ననన్. 85

టీ : బటువయి = గుండ్రనగానుండి; విజ్ఞప్తిగి = గురురుగా కెరిగి; పరిపాటి గన్ = అలవాటుగా; పూచి; పరాగపుంజము = పుష్పాడి రాశిని; ఒక్కసారిగా; కలయ. గన్ = అంతటను; పర్వన్ = వ్యాపించునట్లు; కొడగొమ్మను = చివరికొమ్మపై నున్న; కోయిల; మించన్; చెంగటి యెలమావి = దగ్గరలోని చూచుచున్న; హారచుచిన్ = మత్తాలహారపు కాంతితోను; గండవొడిన్ = గంధపు పొడితోను; కనుపట్టి = కంటికింపుగా నున్న; నీలతా = నల్లని రంగుచే; స్ఫుటతర = స్పష్టమైన; చూచుకంబగుచున్ = చనుమొన కలదై; బొల్పు = అందముగానున్న; వన + ఇందిర = వనలక్ష్మియొక్క; గుబ్బచన్ను = పెద్దస్తవమేహా; అనన్ = అనునట్లు; ఒప్పెన్.

తా: ఈ ముగుటనున్న గుఱుమామిడి చక్కగా పూచి, పుష్పావధివైనందు క్రమ్ముట చేతను, కొంతమట్టమై కొకల వ్రాలియుండుట చేతను, మఱియొకవంతుల తోను, గంధపు పూతతోను నల్లగానున్న మొసతోను అందముగానున్న వనలక్ష్మి వట్టువైన స్వయం ఆన్వట్టునునది. అం. ఉత్తేష్య.

తే. వెలది యిచ్చటిసంపెంగ ♦ విరులు గహన

దేవతల యిండ్ల నెత్తిన ♦ దీపశిఖలు

గాక యుండిన బంచబం ♦ గాళ మగుచు

బాటునె? మత్తమధుకర ♦ పటలతమము.

76

టీ: వెల = చెటి! ఇచ్చటి సంపెంగ విరులు = సంపెంగ పువ్వులు; గహన దేవతల యిండ్లన్ = దేవతల యిండ్లమీద; ఎత్తిన = పెట్టిన; దీపశిఖలు = దీపములు; కాకయుండిన = కాకున్నచో; మత్తమధుకరపటల = మడిచిన తుమ్మెద. గుంపనెడి; తమము = చీకటి; పంచబంగాళ మగుచున్ = అదృశ్యమగుచు; పాయనె = హాపునా?

తా: సంపెంగ పువ్వులమీద తుమ్మెదలు వ్రాకవు. దానిని పురస్కరించుకొని చెప్పుచున్నాడు. ఈసంపెంగ పువ్వులు వనదేవతల యిండ్లమీది దీపజ్వాలలే, కానిచో తుమ్మెదల గుంపనెడి చీకటి యేల పారిగావును? అం. అనుమానము, రూపకము.

చ. అపరిమితానురాగసుమ ♦ నోసలయై చిగురాకు జేతులన్

తపసిని గొగిలించె నని ♦ తా! యిదె రంభ దలంప రంభ దా

నపరిమితానురాగసుమ ♦ నోసలయై చిగురాకు జేతులన్

తపసిని గొగిలించు టుచి తంబొకదాయన నన్వే రంభయున్. 77

టీ: వనితా = చెటి! రంభ = అరటిచెట్టు; అపరిమిత = ఎక్కువైన; అనురాగ = ఎరుఘ్నలిగిన; సుమనః + అలసయై = పువ్వుచే వాలినట్లై; చిగురాకుజేతులన్ = చిగురుటాకులను చేతులతో; తపసినిన్ = అవినెచెట్టును; గొగిలించెన్; ఇదె = ఇదిగో! (ఆనగా మరొకతె) తంబన్ = ఇదిచూడగా; రంభ = అప్సరస; తాన్ = అమె; అపరిమిత + అనురాగ = ఎక్కువ అనురాగముకల; సుమనః + అలసయై = మంచమునుచే తాళలేనివై; చిగురాకుజేతులన్ = చిగురుటాకులవంటి చేతులతో; తపసిని = మునిని; గొగిలించుట; ఉచితంబైకదా = తగునుకదా! అనన్ + అగుటనో; రంభయున్ = చెలికత్తెలలో నొకతెగానున్న రంభకూడ; నన్వేన్.

తా: ఒకచెటి! మరొకతెతో 'చెటి చూచితివా రంభ తపసిని గొగిలించినది. అని అవినెచెట్టుమీదికి వాలిన అరటిచెట్టును చూసి చెప్పగా,' అమె 'అవును; రంభ

తపసిని కాగిలించునులే' అని రంభ మునిని కాలిగించు కొను నను భావముతో నన్నది. అదివిని రంభ నవ్వెడిది.

ఆ. కొమ్మ కన్నుగవకు ♦ గోరగింపగఁ బూచి

తఱచు జొత్తుగక్కు ♦ దాసనంబు

గవియు నీతమాల ♦ గహనాంధకార వి

తానమునకు నుదయ ♦ భానుఁ డయ్యె.

78

టీ: కొమ్మ=చెలీ! కన్నుగవకున్=రెండు కన్నులకును; గోరగింపగన్= తేరిపార చూచుటకు పీలులేకుండునట్లు; పూచి=పుప్పించి; తఱచుజొత్తు=ఎక్కువ యెరుపుక; క్రక్కుదాసనంబు=చిమ్మెడి దాసానిచెట్టు; కవియు = వ్యాపించు; ఈతమాలగహన=ఈతాపింఛపు చెట్ల అడవి యనెడి; అంధకారమునకున్=ఎక్కువ చీకటికి; ఉదయభానుడు=ఉదయించుచున్న సూర్యుడు (వలె) అయ్యెన్=అయినది.

తా: విషయ పూచిన దాసానిచెట్ల యెరుపు కాంతితో తాపింఛపుచెట్లు వ్యాపించినంగున వచ్చిన నలుపుకాంతి సూర్యోదయముగో చీకటి పోవునట్లు పోయినది. ఆలం. రూపకము.

తే. శ్యామలోపరినిబిడ ప ♦ త్రాభములకుఁ

గాండమండంబు దిగు వాన ♦ కాళ్లు గాఁగఁ

బంకరుహనేత్ర వర్షర్తు ♦ శంక నొసఁగు

పోకబోదియ నవకంపు ♦ మోకఁ గంటె.

79

టీ: పంజరుహనేత్ర=చెలీ! శ్యామల=ఆకులు ముదిరిన నలుపుకలిగి; ఉపరి నిబిడ=పైనదట్టనగానున్న; పత్ర+అభ్రములకన్=ఆకులను మేఘములక; కాండ మండంబు=చెట్ల కాండముల సముదాయము; వానకాళ్లుగాఁగన్=వానక్రిందికి దిగు నట్లుగ పడుచారికలుకొగా; వర్షర్తుకన్ = వర్షముతువేసాయను సంశయమును; బసఁగు=ఇచ్చు; పోకబోదియ = పోకబోవలయుక్కు; నవకంపుమోకన్ = నవనవ లాడుచున్న మొక్కలను; కంటె=చూచితివా ?

తా: ఇక్కడి పోకచెట్ల ఆకులు మేఘములు క్రమిస్తున్నను, చెట్ల కాండములు వానకాళ్లవలెను, ఉన్నందున వర్షర్తువు వచ్చెనా అనిపించుచున్నది. చూచితివా! పోకచెట్లెంత నవనవలాడుచున్నవో? ఆలం. రూపకోత్సేక్షలు.

ఉ. చూతమె డాసి పక్వతర ♦ శుక్తిపుటాంతరదృశ్యమాక్తిక

వ్రాతములై వెలుంగు గరు ♦ వంపుఁగొటారుల నొప్పు తామ్ర మ ప

క్షీతట ముట్టు జ్వరదళ ♦ బృందసమావృతపాండుర ప్రసూ
నాతిమనోజ్ఞ మూలముల ♦ సర్పి నెసంగు మధూకసాలముల్. 20

టీ: పక్షతర = పండబారిక; శుక్తిపుట = ముత్యపు చిప్పలయొక్క; అంతర = లోపలి భాగములందు; దృశ్య = కనపట్టు; మాక్షికవ్రాతములై = ముత్యముల ప్రోవులు కలవై; వెలుంగు = ప్రకాశించు; గరువంపు = గొప్పవైన; కొటారులన్ = రాసులు పోయు చోటులచే; ఒప్పు = ఒప్పెడి; తామ్రవర్ణ తటములు = తామ్ర పర్ణనదీతీరమువలె; జ్వరదళబృంద = పండుటాకుల ప్రోగులచే; సమావృత = కప్పబడిన; పాండురప్రసూన = తెల్లని పువ్వులచే; అతిమనోజ్ఞ = మిక్కిలి సుందరములైన; మూలమున్ = మొదళ్లచే; ఎంగుమధూకసాలముల్ = పెరిగిడి ఇప్పచెట్లను; అర్థిన్ = నేడుకతో; డాసి = సమీపించి; చూతమె = చూచెదమా?

తా: మొదళ్ల రాలిన పండుటాకులలోనున్న పువ్వులను ప్రోగులను పెట్టగా, ముత్యపు చిప్పలలోనున్న ముత్యాల ప్రోగులు వేసిన తామ్రపర్ణనదీతీరమువలె నున్న ఇప్పచెట్లను చూడమా? (తామ్రపర్ణనదిలో ముత్యాలు పుట్టునని ప్రసిద్ధి) అలం. ఉపమ.

క. పంకజముఖ విరహులపయి

గింకన్ నిజసైన్యకోటికి ♦ కిని సెలవిడు మీ

నాంకుని కరతల మన నల

కంకేళిం జిగురు గాలిం ♦ గదలెడుం గంటే.

81

టీ: పంకజముఖ = చెలి! విరహుల సైన్ = వియోగులమీదికి; కింకన్ = కోప మతో; నిజసైన్యకోటికిని = తన సేనాసమదాయమునకు; సెలవిడు = దండయాత్రకు వెళ్లుటకు సెలవిచ్చెడి; మీనాంకుని = మన్మథునియొక్క; కరతలమనన్ = అరచేయియొ యన్నట్లు; అలంకేళిన్ = ఆ అశోకవృక్షమున; చిగురు; గాలిన్ = గాలిచే; కదలెడున్ = కదలుచున్నది. కంటే = చూచితివా?

తా: మన్మథుడు ప్రోవైన సేనలను దండయాత్రకు వెడలి నాజ్ఞాపించు అర చేయియొ యన్నట్లు కదలుచున్న అశోక పల్లవమును చూడుము. అలం. ఉత్పేక్ష.

చ. నునుజిగురాకు మేయుతరి ♦ నోరి కెలంకులం దేటి గుట్టినన్

ననతరుశాఖలం గువ కు ♦ వహ్వనిఁ గాఱు పికాంగనం బికం

బనునయ మొప్ప మాన్పుగతిఁ నాత్మముఖంబుముఖంబుంజేర్చి చుం

బన మొనరించె సందుసుడి ♦ మాయలుగా మగవారికృత్యముల్. 22

టీ: నునుజిగురాకున్ = మేత్తని చిగురుటాకును; మేయుఁ తిన్ = తినునప్పుడు; నోరి కెలంకులన్ = చెలవులందు; నేటి = ఆయకమీది కుమ్మెద; కుట్టినన్ = కుట్టగా;

కువకువధ్వనిన్ = కువకువమని కూయుచు; వనతరుకాఖలన్ = చెట్లకొమ్మల మీదుగా; పాటుపికొంగనన్ = సగ్నైత్తై అనుకోయిలను; పింబు = మగ కోయిల; అనునయ మొప్పన్ = బలిహూలుట కన్నపునట్లు; మాన్సుగలిన్ = పగ్నైత్తుటమాన్సునట్లు; ఆత్మ మాఖంబు = తనమాఖమను; మాఖంబున్ = దానిముక్కును చేర్చి; చుంబనమొనరించెన్ = ముద్దుపెట్టుకొనెను; మగవారి కృత్యముల్ = మగవారు చేయుపనులు; సందునుడి మాయలుగా = సందుమాచుకొని మాయగాచేయు పనులేకదా !

తా : అనుకోకిల చిగురుటాకు కొరుకగా దానిమీద వ్రాలియున్న తుమ్మెద కట్టినది. బాధ కలిగి అనుకోకిల కువకువ కూయుచు పరుగెత్తుచుండగా మగకోకిల ఒరుగెత్త వలదని బలిహూలుచున్నట్లు దాని నోటిలో నోరుపెట్టి ముద్దుపెట్టుకొను చున్నది. కొంచెము సందు దొరికినచో మాయగా తమ పని నెరవేర్చుకొందు రీతిగ వారలు. అలం ఆర్థాంతరన్యాసము.

క. అని పొగడుచు నొయ్యారపు

టులువున జడ లల్లి జిలుంగు ♦ లగు పయ్యెదలన్

జనుకట్టు గట్టి గట్టిగ

ననిమిషకాంతలు లతాంత ♦ హరణోత్సుకలై .

83

టీ : అనిమిషకాంతలు = దేవతాస్త్రీలు; అని పొగడుచున్ = ఇట్లు ఉద్యాన మును వర్ణించుచు; లతా + అంత = పువ్వులను; హరణ + ఉత్సుకలై = కోయువేడుక కలవారై; ఒయ్యారము + అనువునన్ = విలాసముతో కూడిన రీతితో; జడలలి; జిలుంగులగు = సున్ని; పయ్యెదలన్ = పైటలతో; గట్టిగన్; చనుకట్లు + కట్టి = రవికెలపై గట్టిగా గట్టుకొని; (వెల్లరిని ఆధ్యాహారము చేసికొనవగును.)

తా : ఆ కేవతాస్త్రీలు ఉద్యాన శోభను పొగడి పూవులుకోయు వేడుకతో పైటలను రవికెలపై బిగియకట్టుకొని కోయనారంభించిరి.

—: ర గ డ :—

నేర్పుమై నల్లయది ♦ నెఱులఁ దొలుపూఁ దుఱిమె

దర్పకున కర్పింపఁ ♦ దలఁప దెంతటి పెరిమె

యింతి పావురపురొద ♦ యేల వినె దారజము

వంతయే విరహిణుల ♦ వెతఁ బెట్టు బేరజము

సురపొన్నకొన్ననలు ♦ సొచ్చి నలుగడ వెదకు

తరుంగ దందులతావి ♦ తండంబు క్రొవ్వెదకు

నఱిమిననుఁ జివురునకు ♦ నగునె కంటక మాడఁ

జఱుకు మనె వేటొక్క ♦ చోటఁ గంటక మాడఁ
 గుండములు నీకొసఁగఁ ♦ గూర్చితిని గైసికము
 నిందులకు వెల యడుగ ♦ నేల విడు వైశికము
 చిఱుదేంట్ల కొసఁగె గు ♦ జ్వనఁగూళ్లు గొజ్జంగ
 నెఱుఁగ కది పూవంద ♦ నేల యిటు రజ్జంగ
 నెదిరింపఁ బోలు నీ ♦ వింతి రతిపతిఁ దెగడఁ
 బొదలఁ జిగురులు తుదలఁ ♦ బూచి యున్నది పొగడ
 పుడుకు మల్లన గంద ♦ వొడికి నీ | పేంకణము
 దడయ కిటు నీ కిత్తు ♦ దగ రత్నకంకణము
 నెఱసిపోఁ జూచెదవు ♦ నిలునిలువుమా కనము
 గురియుతేనెల జీబు ♦ కొన్న దంతట వనము
 కా దల్ల యది పుల్ల ♦ కంకేళి పన్నిదము
 మోదు గోడిననీదు ♦ ముత్యాలజన్నిదము
 ఏటవాలై నయది ♦ యాయరఁగిబాలెంత
 చేటునకె యగుచూలు ♦ చేఁ గలుగుమే లెంత
 నెలఁత యీగేదంగి ♦ నీ కబ్బె బుక్కాము
 చిలుకు నీపుప్పొళ్లు ♦ చెంచెతల బుక్కాము
 మితిలేని తేనె నా ♦ మెత చేసె విరవాది
 యితరలతికల మరగి ♦ యేఁగునది పరవాది
 కలిగొట్లు ప్రాకువే ♦ డ్కలె నీకుఁ దఱచెదను
 నళినాక్షీ కడిమిగం ♦ డమున కే నెఱచెదను
 గురువింద నదె గిలుబు ♦ కొనియెఁ బయ్యెరదొంగ
 విరులఁ గరికుంభకుచ ♦ వెరఁజమై యర గ్రుంగ
 మెరమెరని కొలనిదరి ♦ మీలంచు లకుముకులు
 ముగిగె నీకనుదోయి ♦ మాయింపు చకచకలు
 ఏకాంత మని తొలఁగె ♦ దిందు నీవటె వేఱు
 చేకొనవె మున్నాడి ♦ చెలువ యీవటివేరు
 అరిది యీయేడాకు ♦ లరఁటి నగు కప్పురము

సరిరాదు దానికల ♦ శశియొడలు కప్పురము
 పాళ కల్లది పోకక ♦ బాకబండము దెగియె
 నాళి యది దిగజారు ♦ నట్టిచందము నగియె
 మలయఁవనుని బిలిచె ♦ మావి బళి యీవేళ
 మలయు కోవెలపంచ ♦ మస్వరం బను నీల
 సులభమై దొరకె మం ♦ జలనాణి చంపకము
 చిలుకవన్నెపుబొదలు ♦ చేరి యింక నంపకము
 చనకుఁ డింక దవ్వలకు ♦ సఖులార పువ్వలకు
 ననుచు నలరులు గోసి ♦ రతివ లల్లన డాసి.

84

టీ: (ఈపద్యమున పూలు కోయునప్పటి దేవతాశ్రీల సంభాషణ రీతి చెప్పబడినది.) అలయది = ఆమె; నేర్పుమైన్ = నేర్పుతో; తొలుపున్ = మొదట కోసిన పువ్వును; నెలులన్ = తలలో; తుఱ్ఱమెన్ = ముడుచు కొనెను; దర్పకున కున్ = మన్మథునికి; అర్పించడలపను = ఇయ్యదలంపలేదు; ఎంతటిపెరిమె = (పువ్వునై) ఎంత ప్రేమయో? ఇంతి = చాలీ! పావురము + రొద = పావురపుకొకను; ఏలవినెదు = విందువేలనే? ఆరజము = అది ఇంపుగానన్నదే; వింతయే = ఇదెప్పుడును విని యెరుగనిదా? విరహిణులకున్ = వియోగముకల శ్రీలకు; వెతబెట్టుబేరజము = బాధపెట్టునట్టి కుత్సితమైనది; సురపొన్న క్రొన్ననలు = సురపొన్న చెట్టుయొక్క క్రొత్తపూలను; చొచ్చి = ప్రవేశించి; నలుగడన్ = నలుమూలల; వెదకు = వెదకుము; అందుతావితండంబు = అందలి తీగల జొంపము; క్రొత్త + వెదకున్ = క్రొత్తదైన కొప్పనకు; తఱుగదు = తీసిపోదు; అఱిమి = గెంటి; ననున్; చివురునకున్ = చిగురునకై; కంటకమాడన్ = కఠినముగా పలుకగా; అగునె = తగునా? వేటొక్క చోటన్ = మరొకచోట; కంటకము = ముల్లు; అడన్ = నాటుకొనగా; చులుకు మనెన్ = చురుక్కుమన్నది; కుండములు = బొండుమల్లెకను; నీకొసగన్ = నీకియ్యను; కైశికమున్ = కొప్పలొ; కూర్చితినె = పెట్టుకొంటిని; ఇందులకున్; వెల; అడుగనేలొ? కైశికమున్ = వేత్తాత్వమును; వంచనను; విడు = విడుపుము; గొజ్జంగన్ = గొజ్జంగి పొదను; చిలుదొంట్లకున్ = చిన్న తుమ్మెదలక; గుజ్జనగూళ్లు; ఒస గన్ = ఇచ్చెను; అది = ఆశ్రీ; ఎలుగక = తెలియక; పూవు + అందన్ = పువ్వుముట్ట గనే; ఇటు = ఇట్లు; రజ్జంగన్ = నిష్ఠూరమాలాడుట; ఏల = ఏమిటికి? ఇంతి = చాలీ! నీవు; రతిపతిన్ = మన్మథుని; తెగడన్ = నిందించుటకు; ఎదిరింపనోలన్ = అతడు నిన్నెదిరించి యుండవచ్చును; (కాన) పొగడ = పొగడచెట్టు; తుదలన్ = కొమ్మ కొనలందు; చివురులు = చిగుళ్లు; పొదలన్ = పెరుగగా; పూచియున్నది; ఈప్రేంక యమున్ = ఈప్రియాళువృక్షమును; గందవొడికిన్ = గంధపు పొడిలోనికి; అల్లనన్ = మెల్లగా; పుడుకుము = మునిగెట్లతో కోయుము; ఇటు; తడయకు = ఆలసించకుము;

తగన్ = జాగ్రత్తగా కోసినందులన; నీకున్; రత్నకంఠము; ఇత్తున్; పెరిసిపోన్
 = పారిపోవుటకు; మాచెదవు; నిలునిలువునా = అనుమానము (అత్యాదరేద్దిట్టకై)
 కనము = చూడము; కురియుతేనెన్ = పూనుండినదియు తేనెచే; కనము = ఉద్యా
 నము; అంతటన్ = అంతయు; జీబుకొన్నన్ = సుదులేనున్నది; ఇట్లయచి = అదూర
 మున కన్నడువడి; పుల్లకంఠే = వికసించిన చెయ్యెని ఆశోకపు చెట్టు; కాగు; అది
 మోగుగ్రామను (అని మరొకతె యనగా) ఓడినన్; పన్నిదము = పంచమేమి? నీదు
 ముత్యాల జన్నిదము = జంచమువలె వేసికొన్న ముత్యాలవేరు; (అనెను) ఈయటి
 బాలెంత = గలవేసిన అరటిచెట్టు; ఏటవాలైనది = వంగినది; చేటునకే = తనచావు
 నకే; అగుమాలుమేలు = అయిన అకడుపు వచ్చినందునైననుంచి; ఎంత = ఏమిటి?
 (పాపము! అనవసరముగా గలవేసినదే అని భావము) నెలత = చెలీ! ఈగేదంగిన్
 = ఈపచ్చ మొగలియందు; యిక్కము = గండవొడి; నీకబ్బెన్ = నీకేదొంకినది;
 చిలుకు+ఈపుప్పొళ్లు = రాలెడి యీపుప్పొళ్లు; చెంచెలలుక్కము = చెంచు
 స్త్రీలకు గండవొడియును; విరవాది = విరజాజీగి; మిలిలేని తేనెన్ = ఎక్కువైన
 పూదే నెను; ఆమెతచేసెన్ = (తుమ్మెదకు) విందుచేసెను; అది = ఆకుమ్మెద; పర
 వాది = ఆత్రమెక్కువ కలది; మరిగి = అలమరిగి; ఇతరలతలకున్ = తక్కిన తిగలకు;
 ఏగున్ = పోవును; నలినాక్షి = చెలీ! నీకున్; ఎదన్ = మనసునందు; కలిగొట్టు =
 పొదిరి చెట్టును; ప్రాచువేడ్కలై = ఎగప్రాకెడి కోరికలే; తలచు = ఎక్కువ; ఏన్ =
 నేను; కడిమిగండమునకున్ = అపాయమునకు; వెలచెదను = భయపడెదను; కరి
 కుంభకుచ = చెలీ! అచె = అదిగా; పయ్యెరదొంగ = దొంగయైనదిగా; గురివెదన్
 = బండిగురివింద తీగను; గిలుబుకొనియెన్ = కొల్లగొట్టెను; మై = శరీరము; అగ్రగుం
 గన్ = సగము వంగగా; విరులన్ = పూలను; వెరజు = కోయము; లకుముకులు =
 పళ్లులు; మెరమెదని = మెరసెడి; కొలనిదరిమిలు = సరస్సుగట్టునోర నున్న
 చేసలు; అంచున్ = అచుకొని; నీకనువోయిన్ = నీగెండు కన్నులను; మరగెను =
 కోరెను; చకచకలు = కన్నుల కౌంతులను; మాయింపు అణచును; ఏకాంతమని
 = వహస్యమని; తొలగెడు = దూరముగా పోదువు; ఇంచున్ = చూడో; వేలు =
 పరాయి దానవు; నీవలె = నీవా? చెలవ = చెలీ! ఈవట్టివేరు = ఈవట్టివేరు;
 మున్నోడి = ముందుగా; చేకొనవె = తీసికొనవే; ఈయేడాకులరచినన్ = ఈచెలి
 చెట్టునందు; ఆగుకప్పరము = తయారగు కర్పూరము; అరిది = గుర్రభము; దానికెన్
 = ఆకర్పూరమునకు; అలశశియొడలును = అచంగ్రుని శరీరమునాడ; సరిరాను =
 పోలను; ఉరము = చంగ్రుని రొమ్ము; కప్పు = నలుపు; అల్లది = అచిన్నది; పాళ
 కున్ = పూవుగలకై; పోడన్ = పోకచెట్టును; ప్రాచన్ = ఎగబ్రాకుచుండగా;
 బందము = ప్రాచుటకు పిలుగా రెండుకొళ్లకు తగిలించుకొన్న త్రాడు; తెగియెన్;
 ఆలి = చెలికత్తె; అది దిగజారునట్టి చందము = ఆమె పోకచెట్టునుండి క్రిందికి జారి
 పోవుటను; (చూచి) నవ్వెన్; మాచి = మామిడిచెట్టు; ఈవేళన్; మలయు =
 తనపై సంచరించెడి; కోవెల = కోకిలయొక్క; పంచమస్వరంబు = విదవలన పుట్టు

స్వరము వంటి స్వరమును; అనుసీలన్ = అనుకొనునట్టి కూతచే; మలయజవననిన్ = మైదూరానిని; పిరిచెన్; బలి! ముజులవాణ = చెలి! చంపకము = సంపంగ; సులభమై = తేలికగా; హరకెన్; అన్నెత్తు బొదలు = తక్కిన తీగలు; చిలుకవు = పువ్వులనురాల్చువు; ఇకన్ = ఇంక; చేరి = వానిదగ్గరకేసి; పంపడుము = కొమ్మలనువంచుము; సఖులార = చెల్లెలారా! పువ్వులకున్ = పువ్వులకై; ఇకన్ = ఇంక; దవ్వులకున్ = దూరమునకు; చనుడు = కోరుడు; అనుచున్ = అనిచెప్పుకొనుచు; అతివలు = స్త్రీలు; గాసి = అందమును కలిగికొని; అల్లనన్ = మెల్లగా; ఆలరులు = పువ్వులను; కోసిరి.

క. నాళీకమధూన్మత్త మ

రాళీముఖరాళి సుఖక ♦ రంబగు కొలనం

గేళీలాలసగతి డిగి

యాళీసవహంబు లోల ♦ లాడెడి వేళన్.

85

టీ: నాళీక = తామరపువ్వులయొక్క; మధు = మకరందముచే; ఉన్మత్త = మదించిన; మరాళీ = ఆడుహంసలవలనను; ముఖర = రొదదేయు; ఆళి = తుమ్మెదలవలనను; సుఖకరంబగు = సుఖమునిచ్చు; కొలనన్ = సరస్సులో; గేళీలాలసగతిన్ = విలాసమెనరిలి; డిగి = దిగి; అళినివహంబులు = చెలికత్తెలందరును; ఓలలాడెడి వేళన్ = ఓల - ఓలయని కేకలువేయుచు ఈదులాడునపుడు. (ముండున కన్యయుము)

ఉ. వాడినమోముదమ్మి తెలి ♦ వాలికకన్నులు విన్నబోవ దో

నాడక నెన్నొసల్ కరము ♦ నం దిడి తీరనివణ్ణయై జలం

బాడగ బిల్లువారినొక ♦ హస్తపు మొక్కున నాడు డంచు దా
బాడక చూచుచూడ్కి నల ♦ జోటి దిశ ల్పరికింప నొక్కచోన్. 86

టీ: అలశోటి = అవరూధిని; వాడిన = దీనముగానున్న; మోముదమ్మి = తామరపువ్వువంటి ముఖమును; తెలి = తెలిసి; వాలిక = నిడుకైన; కన్నులు; కన్నబోవన్ = చిన్ననోయియుండగా; తోన్ = చెలులతో; ఆడక = జలక్రీడలాడక; కలనోసలు = అందమైన మోమును; కరమునందున్ = చేతిలో; ఇడి = పెట్టుకొని; తీరనివణ్ణయై = గట్టున కూర్చున్నదై; జలంబాడగన్ = ఈసుగుడుటకు; పిల్లువారినన్ = పిల్లువట్టివారికి; ఒకహస్తపు మొక్కునన్ = ఒంటిచేతి దండముతో; ఆడుడు = మీరాడుకొనుచు; అంచున్ = అనిచెప్పుచు; తాన్ = తాను; చూడక = వారకేసి యైనను చూడ నిష్టములేక; చూచుచూడ్కిన్ = చూచెడి చూపుతో; దిశల్ = సలుమూలలు; పరికింపన్ = చూడగా; ఒక్కచోన్ = ఒక్కచోట...

తా: అవరూధిని చిన్నబోయిన మొగమును చేతిపై నానుకొని జలక్రీడలాడుటకు హితవులేక గట్టున కూర్చుండి, తన్ను రమ్మని పిల్చెడి చెలికత్తెలను ఒక్కచేతితోనే 'నమస్కారము మీరాడుకొనుడు నన్నుచంపక' అన్నట్లు మొక్కుచు నాల్గువైపుల చూచినది. ఒక్కచోట...

మాలిని.

రవిరుచిద్రోసరేణుఁ ♦ వ్రాతముల్ మించువాత్సా

నివహనిహతిలో నిం ♦ దిందిరశ్రేణులాడం

గువలయఘనకుల్యా ♦ కాలవల్లీననీ సం

భవము లగుచు మింటం ♦ బర్హు పుష్పొళ్లలోనన్. 87

టీ: రవిరుచిన్ = నూర్యకాంతిలో; ఎండో; వ్రాతముల్ = (మూడ
ణువులు కలిసినది వ్రాతములు) నలుసులసముదాయము; మించు = ఎక్కువగానున్న;
వాత్సానివాహ = సుడిగాలులు; నిహతిలోన్ = పీచుటలో; ఇందిందిరశ్రేణులు =
తుమ్మెదలబారులు; అడన్ = సంచరింపగా; కువలయఘన = ఎక్కువగా కలువ
లున్న; కుల్యాకాల = కాలవలయెడ్లనున్న; వల్లీననీ = తీగజొంపమున; సంభవము
లగుచున్ = పుట్టినవై; మింటన్ = అకొళమున; పర్హు = వ్యాపించు; పుష్పొళ్లలోన్
= పుష్పపరాగములలో...

తా: సుడిగాలులు పీచుచు దుమ్ము నెగురగొట్టగా తుమ్మెదలు తిరుగాను
చున్నవి. కలువ తెక్కువగా నున్న కాలవల గట్లపైనున్న లతలనుండి పైకెగిరిన
పూపరాగములలో...

నీ. పసిడితోరముతోడి ♦ బాహు వల్లన యెత్తి

సారెకుఁ బొదలపైఁ ♦ జూచి చూచి

బింబాశరంబు గం ♦ పింప నొయ్యన విపం

చీ స్వరంబున జట ♦ సెప్పి సెప్పి

దిశలమార్గాన్వేషి ♦ దీర్ఘలోచనదీప్తి

గణముచేఁ దోరణ ♦ గట్టి కట్టి

కమనీయతనుకాంతి ♦ కనకద్రవంబున

నారామరంగంబు ♦ నలికి యలికి

గీ. యానితంబవిలంబికా ♦ లాహికల్ప

ఘనకచగ్రంథి నచటిభ్రం ♦ గముల కసిక

దీధితుల వడ్డి కొనఁగుచు ♦ దేవపూజ

విరులు చిదిమెడి కపట భూ ♦ సురునిఁ గనియె. 88

టీ: పసిడితోరముతోడి = బంగారు తోరమున్న; బాహువు = చేతిని;
అల్లన = మెల్లగా; ఎత్తి; పొదలపైన్; సారెకున్ = మాటిమాటికి; చూచిచూచి =
చూచుచు; బింబ+అశరంబు = దొండపండువంటి క్రింది పెదవి; కంపింపన్ = కద
లగా; ఒయ్యనన్ = తిన్నగా; విపంచీస్వరంబునన్ = వీణవంటి కంఠస్వరముతో;

జట = వేదములో పదములను జట ముట్టెనట్లు మును వెన్నెలకు త్రిప్పించు చెప్పట; చెప్పిచెప్పి; శశలన్ = దిక్కులంగ; మార్గ+అన్యేషి=ప్రోవవెదకెడి; దీర్ఘశాచన = పొడవైన కన్నులయొక్క; దీప్తిగణముచేన్ = కాంతిపుంజముచే; ధోరణగట్టికట్టి=ధోరణమువలెచూచుచు; కమనీయ = ఇంద్రుని; తనుకాంతి = శరీర కాంతియను; కనకద్రవంబునన్ = బంగారు ద్రవముతో; ఆరామరంగంబున్=తోట ప్రదేశమునంతను; అలీకియలీకి; అనితంబ = పిడుగులవలన; వి.ంబి = వ్రేలాడు; కాలాహికల్ప = నల్లత్రాచువంటి; ఘనకచగ్రంథిన్ = పెద్దజుట్టునుడిని; అచట; భృంగములకున్ = తుమ్మెదలకు; అపిందీధితులు = నల్లని కాంతిలను; వడ్డికొనగు చున్ = అప్పించుచు; దేవపూజవిరులు = దేవతార్చనకై; పువ్వులచ; చినిమెడు = కోయుచున్న; కపటభూసురునిన్ = మాయబ్రాహ్మణుని; కనియెన్ = చూచెను.

తా: ప్రవరుని రూపము ధరించి గంధర్వుడు బంగారు తోరముకట్టుకొన్న చేతిని మెల్లగా ఎత్తి పువ్వులకై పొదలమీదికి చూచుచు, పెదవికదలుచు అందగించు నట్లు శీఠాస్వరమువలె పలుకుచు వివసాంపుగాను వేదము పఠించుచు, త్రోవవెదకు చున్నట్లుగా నాల్గు మూలలకు చూచుచు శరీరకాంతిచే ఉద్యానమును పూతపూచి నట్లు చేయుచు, నల్లనిజుట్టును వ్రేలినుడివేసికొని పిరుగువలకు వ్రేలాడవేసి దేవ తాన్చినకై పూజు కోయుచుండెను. ఆమె ఆతనిని చూచినది అలల, ఉపమ, పరిణామము, నిదర్శనయును.

ఉ కాంచి కలక్వణత్కనక ♦ కాంచికయై యెచురేగి యప్పు డ
క్కాంచనకేతకీ కసుమ ♦ గాత్రి వయస్యల డించి త నిక్కుం
జాంచలవీధి దాటుచు ఘ ♦ నాంత చలచ్చపలాకృతిం గలం
గాంచిన వస్తువు దెలిసి ♦ కాంచిన యట్లనరక్తి గాంచుచున్ . 89

టీ: కాంచి=చూచి; అ+కాంచనకేతకీకుసుమగాత్రి = బంగారు మొగలికేకు వంటి శరీరముకల యా వహుధిని; అప్పుడు; వయస్యలన్ = చెల్లికత్తెలను, డించి = విడిచి; కలక్వణత్ = మధురముగా చప్పుడగు; కనకకాంచికయై = బంగారు గంటల మొలత్రాడు కలకై; ఎరురేగి; ఘన+అంత = శేఘముల చిహ్న; చలత్ = కదలు చున్న; చపలా+అకృతిన్ = మెరుపువలె; తత్ = ఆ; నికుంజ+అంచలవీధిన్ = పొదరిండ్లయొక్క చివరి పంక్తిలో; తాటుచున్ = బంగారు యెగి వెళ్లుచు; కలన్ = కలలో; కాంచిన వస్తువున్ = చూచినవస్తువును; తెలిసి = నిద్రవ్రేల్చుచి; కాంచినయట్లు = చూచినట్లు; అనరక్తిన్ = అనురాగముతో; కాంచుచున్ = చూచుచు...

తా: వహుధిని ప్రవరుడుగా మారిన గంధర్వుని చూచి ప్రవరుడే అనుకొని కలలో చూచిన వస్తువును మేల్కొన్నాక చూచినంత సంతోషముతో చెబులకైనను చెప్పక తానొక్కతెయే అతడున్న పొదరింటిదగ్గరకు పోచి పొంచి శేఘముల వెంట మెరుపువలె వెళ్లుచు...అలం. ఉపమ, ఉత్పేక్ష, నిదర్శనయు.

ఉ. ఆకమలాక్షి యింపున దృఢం గంచల మించుక మూసి హర్షబా
హ్మకులకోణకోణరుచు ♦ లగ్రమునం జనం జూచు చూపుతీ
రై కనుపట్టె దమ్మరస ♦ మంటుకొనన్ వెడలింటివాడు క్రో
ధైకధురీణతం గఱచి ♦ యేసిన సింగిణికోలయో యనన్ 90

టీ: ఆకమలాక్షి=ఆకరూఢిని; ఇంపునన్ = సంతోషముతో; దృక్+అంచ
లము=కంటికోణను; ఇంచుక = కొద్దిగా; హాసి; హర్షబాహ్మ = సంతోషము వలన
వచ్చిన కన్నీళ్లతో; ఆకుల = న్యాయములమై; కోణ = కనుకొలకుల; కోణరుచులు =
ఎర్రని కాంటులు; అగ్రమునన్ = ముందువత్; చనన్ = పొవునట్లు; హాచుహాపు;
తీరై = అందమై; వెడలింటివాడు = మన్మథుడు; క్రోధ+ఏకధురీణతన్ = కోపమే
కలిగి; తమ్మరసము = తాంబూలపు రసమును; అంటుకొనన్ = అంటుకొంటుగా; కఱచి
= పెదవి కొరుకుచు; పసిన్ = కొట్టిన; సింగిణికోలయోయనన్ = వింటివాణమోహము
నట్లు; కనుపట్టెన్ = కన్పించెను.

తా: ఆహ్లాదవరూఢిని ప్రేముడు లభించెనని సానందముతో సెప్పుచు,
కొలకుల సెరైన చూపులతో చూచుచుండెను. ఆచూపు కోపముతో మన్మథుడు
వదలిన బాణమేమీ అన్నట్లున్నది. అలం. ఉత్పేక్ష.

నీ. తొలుదొల్ల వానిం గ ♦ న్నలం గాంచినప్పుడ
పల్లవాధగగుండె ♦ జల్లు మనియె
నట రెండుమూడంజ ♦ లరుగు నప్పుడ కాళ్లం
బంకజాక్షికి దొట్టు ♦ పాలు గదిరె
డాయంగఁ జనునప్పు ♦ డ ముఖాంబుజంబునం
గంబుకంధకు దై ♦ న్యులు దోచె
గదిసి నిల్చిన యప్పు ♦ కనుదోయి తెప్పల
లలనకు మిగులం జం ♦ చలత బెసె

గీ. గటకటా యనునప్పుడ గ ♦ ద్గదిక వొడమె
జెఱుగువట్టిన యప్పుడ లేం ♦ జెమట గ్రమ్మె
సొలసి మాబాడ నంకింపం ♦ దలంచి మోమా
దేఱుకొనం జూచునప్పుడ క ♦ న్నిరు వొడమె. 91

టీ: తొలుదొల్లన్ = మొట్టమొదట; వానిన్ = మాయప్రవరుని; కన్నులన్ =
కన్నులతో; కాంచినప్పుడ = చూచినప్పుడే; పల్లవ+అధర = చిగురువంటి పెదవికల
వరూఢునియొక్క; గుండె; జల్లుమనియెన్; అట = అక్కడ; రెండుమూడు;
అంజలు = అడుగులు; అరుగునప్పుడ = పేయగానే; పంకజాక్షికిన్ = అమెకు; కాళ్లన్

= సాదములందు; తొట్రుతాటు = తడబడుట; కదిరెన్ = కల్గెను; కాయంగన్ = సమీపించునట్లు; చనునప్పుడ = వెళ్లనప్పుడే; ముఖ+అంబుజంబునన్ = పద్మము వంటి. ముఖమునందు; కంబుకంఠరథన్ = శంఖమువంటి కంఠముకల ఋషాధినికి; దైన్యంబు = దీనత్వము; తోచెన్ = కన్నడెను; కనిసి = సమీపించి; నిల్చినప్పుడ = నిల్చినప్పుడే; కనువోయి తెప్పలన్ = రెండు కంటి తెప్పలందును; లలనకున్ = ఆమెకు; మిగులన్ = మిక్కిలి; చంచలత = ఆగకుండ కదలుట; బెరసెన్ = కల్గెను; కటకటాయనునప్పుడ = అయ్యో! ఎంతపని చేసితిని! అనునపుడే; గద్గదిక = కంఠము బొంగురువోయి మాటరాకుండుట; పొడమెన్ = కల్గెను; చెఱుగు+పట్టికయపుడ = ఆతని కండువా చివరను పట్టుకొన్నప్పుడే; లేజెమట = చిరుచెమట; క్రమ్మెన్ = వ్యాపించెను; సాలసి = కలసి గోయి; మాటాడన్ = మాట్లాడుటకు; ఉంకింపదలచి = ప్రయత్నము చేయబోయి; మోము = ప్రవరుని ముఖమును; తేలుకొనన్ = తేరిపార; చూచునపుడ = చూచుచుండగా; కన్నీరు = అనందముతో కన్నులనీరు; పొడమెన్ = పుట్టెను.

తా: ఆమెను ప్రవరుని మాడగనే వరుసునికి గుండె జల్లునున్నది. రెండడుగులు జేయగానే కాళ్లు దడదడలాడినవి. దగ్గరకేగు గడికి ముఖము దీనమైనది. దగ్గరకేగి నిలువగా కనురెప్పలు కదలినవి. అయ్యో! ఎంతమోసము చేసి వెల్లితివి? అని యింకను ఏమేమో అనబోవునదికి కంఠము పెరిచి మాటరాలేదు. ఆతని కొంగు పట్టుకొనిగానే లేజెమట పట్టినది. ఎట్లో తనకు కల్గిన తొందరవలని భావములను కన్నుకొని, ఆతనినే తేరిపార చూచుచుండగా కన్నులనీరు క్రమ్మినది. అలం. స్వభావోక్తి.

క. పాటితకరిదంతద్యుతి

పాటచ్చరగండఫలక ♦ భాగంబులపైఁ

గాటుకకన్నీ రొలుకగ

మాటవెడలఁ గ్రేటుకొనుచు ♦ నూనిని పలికెన్.

92

టీ: మానిని = వరుషాధిని; పాటిత = బ్రహ్మచర్యము బడిన; కరిదంత = ఏనుగు దంతములయొక్క; ద్యుతి = కాంతికి; పాటచ్చర = వంగలైన; గండఫలక = పలకలవంటి చెక్కిళ్లయొక్క; భాగంబులపైఁ = ప్రదేశములమీద; కాటుకకన్నీరు = కాటుకతో కలిసిన కన్నీరు; ఒలుకగన్ = కారగా; మాటవెడలన్ = మాటబయటికి వచ్చుటకై; గ్రేటుకొనుచున్ = గొంతుక సవరించుకొనుచు; పలికెన్;

తా: ఆవరుషాధిని విచారముచే పాలిపోయిన చెక్కిళ్లనుండి కాటుక కలిసిన కన్నీరు కారుచుండగా ఎట్లో మాట రప్పించుకొనుటకై గొంతుక సవరించుకొనుచు పలికెను. అలం. ఉపమ, స్వభావోక్తియు.

ఉ. ఏలర యీచలం బుడిగి ♦ యేలర బాలరసాల మాలతీ

జాలములో శశాంకకర ♦ జాలములో వలవంత నశ్రువుల్

జాలుగ నాల్గుజాలు నిక ♦ జాలు భవం బనునంత కాకికుం

బాలయి రాత్రి పంచశరు ♦ బాదికి జిక్కితి నీకు దక్కితిన్. 93

టీ: ఈ చుంబులు = ఈ పెంకితనము; ఏర = ఎందుకురా? ఉడిగి = మాని; బాలరసాల = శ్రీకృష్ణ మామిడియొక్క; చుంబీ = జాజిపాదలయొక్క; జాలము లోన్ = గుంపులో; ఏర = నన్నేలుకోరా! రాత్రి = కడచినరాత్రి; నాల్గు జాలున్ = నాల్గుజాలులును; వలనంతన్ = ముస్మయభావముతో; ఆశ్రువులు = కన్నీళ్లు; బాలుగన్ = ప్రవహించగా; శిశువకర జాలములోన్ = చంద్రకిరణములో - వెన్నెలలో; భవంబు = జన్మము; ఇక + చాలు = ఇంతేచాలు; అనునంతకున్ = అనుభావము పుట్టు నంతటి; కాకకున్ = తాపమునకు; పాలయి = లోబడి; పంచశరుబారికిన్ = మన్మథుని హింసకు; చిక్కితిన్ = లోనైతిని; నీకున్; దక్కితిన్.

తా: ఓయీ! ఏమిపట్టుదల? ఈ మామిడిగున్నలమధ్య జాజిపాదలలో నాతోకూడి సుఖింపును రా! వెన్నెలలో ప్రతుకుపై అపహృతపుట్టి నిన్నరాత్రి యంతయు నెంతో తాపముతో బాధపడితిని ఇప్పటికి నీకు దక్కితిని.

శా. రా నై రాగ్యముఁ బూని నీవు కడు ని ♦ ద్వాక్షిణ్యచిత్తంబునన్
రా వై తేఁ జవిగాని యిందులకు హా ♦ రాహోరిగాఁ జూరియే
లా నాలాయము సేయఁగా బ్రదుకు నీ ♦ వాచారవంతుండవై
చావో యెక్కుడొ నీయెడం బొడము వాం ♦ ఛన్ భూసురగ్గా
మణి. 94.

టీ: భూసురగమణి = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుడా! రా = రమ్మ; నీవు; కడున్ = మిక్కిలి; నిద్వాక్షిణ్యచిత్తంబునన్ = దయమాలిన మనస్సుతో; దైరాగ్యమున్ = విక్రీని; పూని = రావైతేన్ = రానిచో; చవిగాని యిందులకున్ = నీకురుచింపని యీపనికి; హోరాహోరిగాన్ = పట్టుదలగా; పోరి; నాలాయము సేయగాన్ = నిర్బంధముచేయుట; ఏరా = ఎందుకు? నీవు; ఆచారవంతుడవై = నీనీతిగర్వము పెరచేర్చుకొనుచు; బ్రతుకుము = జీవింపుము; నీయెడన్ = నీమీద; పొడము వాంఛన్ = పుట్టిన కోరికతో; చావో = చచ్చుటయో; ఎక్కుడొ = అంతకుమించి యేనుగునో? అలం. ఆశ్లేషము.

తా: ఓ ప్రవరా! నన్నేలుకోరా. నీవురానిచో ఇంక నిన్న బతిమాలి లాభములేదు నీవు నీయాచార కృతహారములను నిర్వర్తించుకొనుము. నేను చనిపోదు నులే. నీకేమి? అనగా నావ్రాణము కాపాడుటకైనను నియమమువదల నన్నేలు కొనుమని వరూధుని యుద్దేశ్యము.

క. కట్టిడితనమున కిట్లొడి

గట్టి మనసు తాయి సేసి ♦ కరగవు మటి నీ

పట్టినది విడువ విచ ని

న్ని ట్ట ట్టన నేల మాయ దృష్టం బుండన్.

95

టీ: కట్టిడితనమునకున్ = కటికితనమునకు; ఒడిగట్టి = సిద్ధపడి; ఇట్లు; మనసు = మనస్సును; రాయిసేసి = రాయివలె చేసికొని; కరగవు; మఱి; నీపట్టినది = నీవన్న మాటను; విడువవు; మా యదృష్టంబు; ఉండన్ = ఇట్లుండగా; ఇంకన్ = ఇక మీద; నిన్ను; ఇట్టట్టనన్ = ఇట్లు-అట్లు అనుట; ఏల = ఎందుకులే.

తా: నీవు దయమాలి గుండెరాయి చేసికొని పట్టినదే పట్టుగా, కూర్చున్నావు. ఇది మా యదృష్టము-మా దురదృష్టమన్నమాట. ని న్ననవలసిన దేమియు లేదు. అలం. వ్యాజనిండు.

వ. అనిన నక్కు-హనాభూసురకుమారకుండు.

96

టీ: అనినన్ = అనగా; అ+కుహనాభూసుర కుమారకుండు = మాయ ప్రవరుడు.

సీ. కొనసాగి కామినీ ♦ గోష్ఠిఁ బ్రాథములైన

యుదుటుఁజూపుల తెప్ప ♦ తుదల నాచి

సంతసంబున ముఖా ♦ బంబునఁ జిఱునవ్వు

కందళింపకయుండ ♦ డిందు పటిచి

పొంగారుమై దోచు ♦ శృంగారచేష్టల

తమిఁ దెచ్చి కోలు మా ♦ గృహమున డాచి

పొడము రసావేశ ♦ మున వచ్చు నర్థోక్తు

లొదవి నాలుకకు రా ♦ కుండ గ్రుక్కి

గీ. మ స్తకము వాంచి యుసు రని ♦ మానముద్ర

నేల బొటవ్రేల వ్రాయుచు ♦ నిలిచి కొంత

సేపు వెడవెడ చింతించి ♦ శిర సాకింత

యె త్తి సన్నంపుటెలుఁగుతో ♦ నిట్లు లనియె

97

టీ. కొనసాగి = నానాటికి పెరిగి; కామినీ గోష్ఠిన్ = కామినులతోడి సంభాషణలతో; ప్రాథములైన = ఆరితేరిన; ఉదుటుఁజూపులన్ = రసముచిక్కెడి చూపులను; తెప్పతుదలన్ = రెప్పల చివర; అచి = అణచిపెట్టి; సంతసంబునన్ = సంతోషముతో; ముఖ+అబ్జము నందున్ = పద్మమువంటి ముఖమున; చిఱునవ్వు; కందళింపకయుండన్ = రాకుండ; డిందుపటిచి = అణచి; పొంగారుమైన్ = ఉప్పొంగెడి

శరీరము; తోచు = కనిపించు; శృంగారచేష్టలతమిన్ = శృంగారచేష్టలవలన
తమకమును; తెచ్చికోలుచూగ్యమునన్ = తెచ్చిపెట్టుకొని తెలియని తనముచే;
దాచి = దాచి; పాడము = పుట్టెడి; రస+అవేశమునన్ = ఎక్కువ ఆనందముతో;
వచ్చు; సర్వోత్తము = సరళములైన పరిహాసవాక్యములను; నాలుకకున్ = నాలుక
పైకి; ఒదవి = కదలి; రాకుండన్; త్రుక్కి = నిబ్బరముగా ఆణచి; మస్తకము =
తలను; వాంచి = వాల్చి; ఉసురని = 'ఉస్సు' అనుచు; మానముద్రన్ = మాటలాడ
కుండ; బాటవేలన్ = బాటనవేలితో; నేలన్ = నేలను; వ్రాయుచున్ = గోచరు;
నిలిచి; కొంతసేపు; వెడవెడ = ఏదో; చింతించి = ఆలోచించి; శిరు = తలను;
ఒకింత = కొద్దిగా; ఎత్తి; సన్నము+ఎలుగుతో = సన్నని కంఠధ్వనితో; ఇట్టులు
+అనియెన్.

తా: గంధర్వుడు చేయి తిరిగిన వాడగుటచే ఆమె చేసిన చేతలకు బదులు
చేయుటకు సమర్థత కలవాడైనందున చూపులలోని నేర్పు నణచి; చిరునవ్వునాపు
కొని, ఒంటికి పట్ల మార్చునణచి, పరిహాసపు మాటనాలుకచివరకురాగా నొక్కిపట్టి
తెలియని తనమును తెచ్చిపెట్టుకొని బాటనవేలితో నేలవ్రాయుచు, ఏదో ఆలో
చించి, ఉసురని, మెల్లగా తలెత్తి సన్నసన్నగా ఇట్లన నారంభించెను. ఆది ప్రవ
రుని వేషముకన్న దానికి తగినట్లతని భావమును నటించినాడు. అలవాడైన వాడగు
టచే రాబోయిన భావముల నణచి పెట్టినాడు. అలం. స్వభావోక్తి.

శా. తల్లిం దండ్రులు నన్నుఁ గానని మన ♦ స్తాపంబునం బొక్కగా
నిల్లా లార్తిఁ గృశింపఁగా సవన వ ♦ హిష్టశ్రేణి చల్లారఁగా
నిల్లున్ శూన్యత నొంది సొంపుచెడఁగానిచ్చట నేజిక్కి యో
పుల్లాంభోరుహానేత్ర యేసుఖమతిన్ ♦ భోగించెదం జెప్పవే. 98

టీ: పుల్ల+అంభోరుహానేత్ర = వికసించిన పద్మమువంటి నేత్రములు కల
దానా! తల్లి+తండ్రులున్ = నాతల్లి దండ్రులు; నన్నున్; కానని = చూడనందున;
మనస్తాపంబునన్ = విచారముతో; పొక్కగాన్ = దుఃఖించగా; హిష్టశ్రేణి = భార్య;
ఆర్తిన్ = దుఃఖముతో; కృశింపగాన్ = చిక్కగా; సవనవహిష్టశ్రేణి = యజ్ఞము చేసి
నందున వచ్చిన అగ్నులు చూడును, చల్లారగాన్ = హోమములు మోసినందున ఆరి
పోగా; ఇల్లున్ = ఇల్లుకూడ; శూన్యతన్ = యజమానుడు లేనందున; పాడుపడి;
సొంపుచెడగాన్ = అందముచెడగా; నేన్; ఇచ్చోటన్ = ఇక్కడ; చిక్కి = వెళ్లు
టకు పీలులేక అగిపోయి; ఏసుఖమతిన్ = ఏరీతి సుఖాపేక్షతో; భోగించెదన్ =
సుఖముల ననుభవించునో; చెప్పవే = నీవేచెప్ప?

తా: నా తల్లిదండ్రులు నేను కన్నడలేదని బాధపడుచుండగా, భార్య చిక్కి
సగముకాగా, అగ్నులారగా, ఇల్లు పాడుపడగా వెళ్లుటకు దారిదొరకక నేనిక్కడ
అగిపోయి ఇంటి దగ్గరి బాధల తలచుకొనగానే మనస్సు తరుగుకొని పోవుచుండగా
నేనెట్లు సుఖము లనుభవింప గలను? నా కా కోరిక యెట్లు కల్లునో నీవే చెప్ప?

ఉ. ఓసరసీరుహాక్షి విన ♦ వో రతిఁ గాఁగిట నీవు చేర్చు నిం
 పా సురభ ర్తకై నఁ గల ♦ దా వలదంచుఁ బెనంగ నేను స
 న్నాసి నె యొక్కటే తహత ♦ హ న్మన సొగ్గదు కేల్లిపై ' ననా
 శ్వాసితదుఃఖితే మనసి ♦ సర్వ మసహ్య ' మనా నెఱుంగవే. 99

టీ: ఓ సరసీరుహ+ఆక్షి = పద్మములవంటి కన్నులు కలదానా! వివో =
 నామాటవింటివికదా! రతిన్ = సంభోగమున; నీవు; కాగిటచేర్చు+ఇంపు = కాగిటి
 లోనికి చేర్చుకున్న ఆ యానందము; ఆ సురభ ర్తకై నన్ = ఆ యింద్రునకైనను; కలదా
 = కల్గనా? వలదంచున్ = వద్దని; పెనంగన్ = వాడులాడుటకు; నేను; సన్నా
 సి నె = సునారము వదలిన వాడనా? ఒక్కటే తహతహన్ = ఇంటివద్ద విషయము
 లపైనుండు విచారముతో; కేల్లిపైన్ = రతిపై; మనసు+ఒగ్గరు = మనస్సిద్ధ పడదు;
 మనసి = మనస్సు; అనాశ్వాసిత దుఃఖితే = ఊరటలేని దుఃఖముకల దగుచుండగా
 సర్వం=ఏదైనను; అసహ్యం=సహింపరానిది- సహించనిది-ఇష్టములేనిది; అనన్ =
 అనుట; ఎరుంగవే = నీవెరుగవా?

తా: నీకు నీవై సంభోగమునకై కాగిటిలోనికి చేర్చుకొను భాగ్య మౌ దేవేం
 ద్రునకైన పట్టునా? వద్దనుటకు నే నేమి సర్వసంగ పరిత్యాగినా? ఇల్లు - వాకిలి -
 పెండ్లాము ఆఫోరణిలో, వారేమయిరో ఆన్న విచారములో మనస్సు సుఖము మీదికి
 పోవుటలేదు. కాక, ఒకే విచారముతో కుములుచు ఊరట లేనప్పుడు మనస్సున
 కేదియును రుచింపదన్నది నీవెరుగనిది కన్ననా అలం. కావ్యాధాపత్రి, ప్రతి
 పేదము, ఆర్థాస్తరన్యాసమును.

క. ఐనం గానిమ్ము భవ

ద్వీనతకై వ్రతము విడిచి ♦ తిం బరులకు మే

లై నం జాలు శరీరం

బై న నుపేక్షింపవలయు ♦ నది యట్లుండెన్.

100

టీ: ఐనన్ = అటయినను; కానిమ్ము; భవత్+దీ+తకై = నీదైన్యమువలన;
 వ్రతము = ఆచారవ్యవహారములను; విడిచితిన్; పరులకున్ = ఇతరులకు; మేలు+
 అయినన్ = మంచికల్గినచో; చాలును = అంతేచాలు; శరీరంబైనన్ = దేహమునైనను;
 ఉపేక్షింపవలయును = విడువ వలయును; అది; అట్లు + ఉండెన్ = అది
 అటుండగా...

తా: నావిషయ మట్లుండనిమ్ము. కాని నీవు ప్రాధేయపడుచుంటివి కాన
 వ్రతము విడుచు చున్నాను. ఇతరుల కుపకారమైనచో శరీరమునైనను విడువ వలెనని
 ధర్మశాస్త్రముకదా! ఆ దటుండగా...అలం. అప్రస్తుతప్రశంస, కావ్యాధా
 పత్రియు.

క. తివురక యిం కొక్కటి విను

కవయునెడన్ వలయుఁ గన్నుఁ ♦ గవయునుమూయన్

భువి నిది యస్పదేశ

వ్యవహారము కన్నుఁ దెఱవ ♦ నఘ మగు దెఱవా.

101

డీ: తెఱవా=ఓ వరూధిని! తివురక = తొందరపడక; ఇంక+ఒక్కటి = ఇంకొక విషయమును; విను; కవయు+ఎడన్ = సంభోగించువేళ; కన్నుగవయును = రెండు కన్నులను; మూయన్ వలయున్ = మూసికొనవలెను; భువిన్ = భూమిలో ఇది; అస్పత్+దేశవ్యవహారము = మాదేశములోని ఆచారము; కన్నున్ = కంటిని, తెఱవన్ = తెఱచుటచే; అఘము = పాపము; అగున్ కల్గును.

తా: ఒక్క విషయము విను. సంభోగసమయమున స్త్రీ కన్నుమూసి కొనవలెను. తెరచినచో పాపము చుట్టుకొనునని మాదేశాచార మున్నది. (గంధర్వార్జునుల కౌమరూపముచే కోరిన రూపమును స్వీకరించినను, సంభోగసమయమున, చనిపోయిన తర్వాత, నిద్రాసమయమున నిజరూపమే వచ్చును అందుచే, తన నిజరూపము తెలిసినచో వరూధిని శపించునను భయముతో ఈయెత్తు పన్నినాడు.) ఆలం. కావ్య లింగము.

శా. ఈమర్యాదకు నీ వొడంబడిన మే ♦ లీభంగి గాదేని మా

భూమిం జేరఁగ నెట్లు నీయొడలితోఁ ♦ బోవంగ లేనే కదా

యీమందాకినిపొంత నీమునులతో ♦ నీవృక్షవాటంబులో

భామా యేఁ దప మాచరింతు విధిక్ బ్రహ్మణ్యముం బెట్టుచున్.

టీ: భామా! నీవు; ఈమర్యాదకున్ = ఈనియమమునకు; ఒడంబడినన్ = ఒప్పుకొన్నచో; మేలు = మంచిదే; ఈభంగి = ఇట్లు; కాదేనిన్ = కానిచో; ఈయొడలితో = ఈశరీరముతో; ఎట్లును; మాభూమిన్ = మాదేశమును; చేరఁగన్ = చేరునట్లు; బోవంగలేనేకదా = బోలేకదా! (ఇక) ఏన్ = నేను; ఈమందాకిని పొంతన్ = ఈగంగానదీ ప్రాంతమున; ఈమునులలోన్ = ఇక్కడనున్న మునులలో ఈవృక్షవాటంబులలోన్ = ఈచెట్లగుండ్లలో; విధికిన్ = దైవమునకు; అబ్రహ్మణ్యమున్ = నన్ను చంపవద్దని; పెట్టుచున్ = మొరపెట్టుచు; తపము+ఆచరింతున్ = తపస్సు చేయుదును.

తా: ఓ భామా! నీ వీ నియమమున కంగీకరించితివా మంచిదే. కానిచో ఇక ఈశరీరముతో నెట్లును మాదేశమునకు బోలేను కనుక ఇక్కడనే ఈమునులతో కలిసి తపస్సు చేసికొందును.

తే. ఇంక నొక్కటి వినుము పూ ♦ రేండువదన

వ్రతము చెడ సౌఖ్య మైనను ♦ వలయుఁ గలుగ

వాంఛితము దీర నను నీవు ♦ వదలఁ జెల్ల

దేను నిను సమ్మతిలఁ జేసి ♦ యేఁగుదనుక.

103

టీ: పూర్ణ + ఇందువదన + నిండు చందురువంటి ముఖము కలదానా! ఇంకన్; ఒక్కటి; వినుము; వ్రతముచెడన్ = నియమును చెడినను, సౌఖ్యమైనను = సుఖమైనను; కలుగన్ వలయున్ = కలుగవలెను; వాంఛితము = సంతోషక; తీరన్ = తీరగాన్; ఏను = నేను; నినున్; సమ్మతిలన్ + చేసి = ఒప్పించి; ఏఁగుదనుకన్ = వెళ్లువరకు నీవు; ననున్; వదలన్ = వదలుటకు; చెల్లుదు = వల్లకాదు.

తా: ఇంకొక్కటి, విను. వ్రతము చెడినను ఫలము దక్కవలెను గదా; సంతోషక తీరంతలో, నేను నిన్నొప్పించి వెళ్లువరకు నీవు నన్ను వెళ్లుమనరాదు. అలం. లాకోక్తి.

వ. ఇంతయేమిటికంటేనింజెప్పెద. నేను వై దేశీకుండ. బంధుమిత్ర కళత్రంబులం బాసి దైవయోగంబున నింతదూరం బేఁగు దెంచినవాడ. మీఁద భవదర్థంబు ప్రార్థితుండనై వ్రతహోమాద్యనుష్ఠానంబులు విడువం గలవాడ నగుటంజేసి యంతరంగంబునం గల తెఱంగు తేటపడం బలుకవలసి, నాకర్ణింపుము. 104

టీ. ఇంతయేమిటికిన్ + అంటేనిన్ = ఇన్నివిధాల ఏల చెప్పవలసివచ్చెనగా; చెప్పెదన్; నేను; వై దేశీకుండన్ = విదేశీయుడను; బంధుమిత్ర కళత్రంబులన్ = బంధుగులను; మిత్రులను; భార్యను; పాసి = పీడి; దైవయోగంబునన్ = దురదృష్టవశాత్తు; ఇంతదూరంబు = చాలదూరదేశమునకు; ఏఁగుదెంచినవాడన్ = వచ్చినవాడను; మీఁదన్ అపై; భవదర్థంబు = నీనిమిత్తమై; ప్రార్థితుండనై = కోరబడినవాడనై; వ్రత హోమ + అది = వ్రతములు, హోమములు మొదలైన; అనుష్ఠానంబులు = బ్రాహ్మణాచారములైన సత్కర్మలను; విడువన్ = కలివాడున్ = విడుచుటకు సిద్ధపడుచున్నవాడను; అగుటంజేసి = అగుటవలన; అంతరంగంబునన్ = మనసులో; కల తెఱంగు = ఉన్నరీతిని; తేటపడన్ = స్పష్టపడగా; పలుక వలసెన్ = చెప్పవలసివచ్చినది; ఆకర్ణింపుము = వినుము.

ఉ. నీచనుదోయిసంకుమద ♦ నిర్భరవాసన మేన నూన న

య్యా! చిరసౌఖ్యముల్ గనుట యొండె దపంబొనరించిపాపముల్ రాచుట యొండె గాకిహప ♦ రంబుల కూరక దూరమై వయ

శ్రీచన రెంటికిం జెడిన ♦ చేవడ నొదునె నీరజేక్షగా. 105

టీ: నీరజ + తక్షణా = పద్మములువంటి కన్నులు కలదానా; నీచనుదోయి = నీరెండు చన్నులయొక్క; సంకుమద = జవ్వదియొక్క; నిర్భరవాసన = ఎక్కువ పరిమళము; మేనన్ = శరీరముందు; ఊసన్ = నాటుకొనగా; చిరసౌఖ్యముల్ = ఎంతోకాలము సుఖములను; కనుటయొండె = పొందుటయో? తపంబు + ఒనరించి =

తపస్సుచేసి; పాపముల్ = చేసిన పాపములను; రాచుటయొండె = పోగొట్టుకొనుటయో? కాక = అదియు, ఇదియు లేక; ఊరక = కృధాగా; ఇహపంబులకున్ = భూలోక, స్వర్గలోక సౌఖ్యములకు; దూరమై = దీనిపై; వయః+శ్రీ = పడుచు దనపుంపద; ననన్ = గడవగా; రెంటికిన్ = రెండుపనులకును; చెడిన = దూరమైన; రేవడన్ = రేవడను చాకలివాడను; బొడుసె = అగుదునా?

తా: వరూధిని! నీచంటి ఇంటపై పూసికొన్న, జవ్వాది పరిమళమొంటి కంటగా తోచినన్నట్లు హాయిగా సుఖించుటయో? లేదా ముక్కు మూసికొని తపస్సు చేసికొని పాపములను పోగొట్టుకొని పరలోక సౌఖ్యములను పొందుటయో చేయువాడను. అంతేకాని నీవు రమ్మనగా వచ్చి నా కోరిక తీర్చు వఁచుచే పొమ్మన్న పోవునంతటివైవాడనుకాను, రేవడనుచాకలివాడు రేవులో బట్టలుతురుకొనుచు డగా నది వచ్చినవట. ఇసుక తిన్నెలపై నాగవేసిన బట్టలను తీసికొని వచ్చుటకై వెళ్లు నుండగా ప్రవాహమువచ్చి అవి కొట్టుకొని పోయినవట. వెనుకకురాగా రేవు లోనివి పోయినవట; అట్లు ఉధృత భ్రష్టుడను కానేరను. ఏవోయొకటి దక్క వలెను, అందుచే ముందే శిశ్చయించుకొని చెప్పవలెను. నామాట కొప్పకొననచో నాదారిని నేను పోయెదను. అలం. లోకోక్తి.

క. అని యాస గలుగఁ బలికిన

విని వేలుపువెలది మోము ♦ వికసిల్లంగాఁ

దనచేతిచెఱుగు బిగియం

బెనఁచుచుఁ దల వాంచి నగవు ♦ బెరయఁగఁ బలికెన్. 106

టీ: అని=ఇట్లు; ఆసగలుగన్=ఆశఘట్టునట్లు; పలికినన్=పల్కగా; విని; వేలుపువెలది=చేపతాశ్రీ; మోము = ముఖము; వికసిల్లంగాన్ = వికసింపగా; తన చేతి చెఱుగు=తనచేతిలోనున్న ప్రవహని కండువచివరను; బిగియన్ = బిగియునట్లు; బెనఁచుచున్ = లాగుచు; తలవాంచి; నగవు = నవ్వు; బెరయఁగన్ = రాగా; పలికెన్.

శా హా! నీనిష్ఠురవృత్తి మాని కరుణై ♦ కాయత్తచిత్తంబునన్

మానం జాలనటంచు నేడు శ్రవణా ♦ నందంబుగాఁ బల్కుటన్

సూనాస్త్రిన్ వెలవెట్ట కేలిత సుఖా ♦ ర్హారాశిలోఁ గ్రుంకితిన్

నానోముల్ ఫలియించె నావయసు ధ ♦ న్యంబయ్యె విప్రోత్తమా.

టీ: విప్రోత్తమా = విప్రవరా! హా! నీనిష్ఠావృత్తిన్ = నీకటికి తనవఱు మాని; కరుణా+ఏక+అయత్తచిత్తంబునన్ = దయయే కల్గిన మనస్సుతో; మానన్ +చాలన=నిన్ను విడువలేను; అటంచున్ = అని; శ్రవణ+అనందంబుగాన్ = వీచల విందుగా; పల్కుటన్ = పలుకుటతో; సూనా+అస్త్రిన్ = తునుసుబాణుని; వెల వెట్టక = జీత-బట్టెములియ్యక; ఏలితిన్ = ఏలుకొంటిని; సుఖ+అర్హ+రాశిలోన్ =

సుఖసమద్రమున; క్రుంకితిన్ = కునిగితిని; నానోమల్ = నేనుక్రితము జన్మలో
చేసిన వ్రతములు; ఫలియించెన్; నావయసు = నాపడుచుదనము; ధన్యంబయ్యెన్
= సఫలమయ్యెను.

తా: నీవు 'కౌత్సియము' విడిచి 'నిన్ను విడువలేన'ని పట్టుటతో మన్మథుని
గెల్చితిని; ఆనంద ముండెతిని; నానోములు ఫలించెను; నాయావనమిప్పుడు సార్థక
మైనది.

వ. నీవెట్లు చెప్పి తట్లు సేయం గలదాన నని యతని నొడంబ
టచుసమయంబునం దోడినెచ్చెలు లచ్చకోరాక్షిం గూడికొని, 108

టీ. నీవు; ఎట్లు; చెప్పితి = పల్కితివో; అట్లు = అతిథిగాన్; చేయంగల
దానను = చేయుదును; అని; అతనిన్; ఒడంబటచు సమయంబునన్ = ఒప్పించు
నప్పుడు; దోడి నెచ్చెలులు = ఆమె చెలికత్తెలు; ఆ+చకోర+అక్షిన్ = ఆవరూఢిని;
కూడికొని = లిగి...

నీ. అకట నిర్దయబుద్ధి ♦ వని దూతెఁ గడు రంభ

యాహా! వివేకి వా ♦ దనియె హరిణి

చేదు మ్రొంగెద వంచు ♦ జలికి నవ్వె ఘృతాచి

మాయలాఁ డని తిట్టె ♦ మంజుఘోష

న్యాయనిష్ఠురములఁ ♦ బ్రార్థించె నూర్వశి

జంకించె ర మృంచు ♦ జంద్రరేఖ

చెలి నేచితని దినం ♦ తులు గొట్టె మేనక

విడువు మాయ లటంచు ♦ నొడివె హేమ

గీ. గొంట వనియెఁ దిలోత్తమ ♦ కూర్మిఁ గొసరె

ధాన్యమాలిని పుంజిక ♦ స్థల యదల్చె

దివిజకామిను లీరితిఁ ♦ దిరుగువాటి

గున్వకోల్గొంచుఁ దమలోన ♦ నవ్వుకొంచు.

109

టీ: గంభ; అకట; నిర్దయబుద్ధివి = దయాహీనుడవు; అని; దూతెన్ = నిం
దించెను; హరిణి; ఆహా! వివేకిని = తెలివైనవాడవు; బేదు = అగుదువు; అనియెన్.
ఘృతాచి; చేదు మ్రొంగెదవు = ఈమెతో కలిసి సుఖించుట చేదు మ్రొంగినట్లే; ఎట్లు
చేయగల్గుదువో? అంచున్ = అనుచు; చిలికినవ్వెన్ = పరిహాసమాడి నవ్వెనది; మంజు
ఘోష; మాయలాడు = మాయకలవాడు; అని తిట్టెను; ఊర్వశి; న్యాయనిష్ఠుర,
ములన్ = న్యాయము క్తమైన కఠినపుమాటతో; ప్రార్థించెన్; జంద్రరేఖ
రమ్మ+అంచున్; జంకించెన్ = అదల్చెను; మేనక; చెలిని = చూస్తే హితురాలిని;
ఏచితి = బాధించితిని; అని; కిసంతులు కొట్టెన్ = నిందించెను; హేమ; మాయలు;

విడుపు; అటంచున్ = అని; నొడివెన్ = పల్కెను; తిలోత్తమ; గొంటపు = ధూర్తుడవు; అనియెన్. ధాన్యమాలిని; కూర్మిన్ = ముద్దును; కొసరెన్ = చెలికిమ్మని బలిమాలినది; పుంజికన్ఠల; అదల్చెన్. దివిజకొమిము = దేవతాస్త్రియ; ఈరితిన్ = ఇట్లు; తిరుగువాటి = చుట్టుముట్టి; గువ్వకొల్లొంచున్ = గుంపులుకూడుచు; తమలోనన్ = తమలోతాము; నవ్వుకొంచున్. (ఉండిరి. అన్నిక్రియఅధ్యాహార్యము.) వరూధిని చెలులు ప్రవరుని వేశాకోశము చేయుట యిందు చక్కగా వర్ణింపబడినది; క. ఆకుహనాభూసురుఁ డవు;

డాకాంతల సరస సమ్మ + దాలాపములం

గైకొనుచు ముదితహృదయుం

డైకేళీవనము వెడలి + యిరిగి కుఱుగటన్.

110

టీ: అపుడు; ఆకుహనాభూసురుడు = ఆచూయ ప్రవరుడు; ఆకాంతల = అస్థిరియొక్క; సమ్మద+అలాపమునన్ = పరిహాస వాక్యములను; గైకొనుచు = పడుచు; ముదితహృదయుడై = సంతోషించిన హృదయము కలవాడై; కేళీవనము = ఉద్యానము; వెడలియిరిగి = విడిచివెళ్లి; కుఱుగటన్ = దగ్గరలోనున్న...

సీ. మృగనాభి నికరంపు + బుగబుగల్ గలచోట

జదలేటితుంపురుల్ + చెదగుచోట

వకుళవాటీగంధ + వహుండు పైకొనుచోట

గర్పారతరుధూళి + గప్పుచోట

బసమీలు సెలయేలు + లిసుక వెట్టినచోట

జిగురుమావుల సంజ + నిగుడుచోట

నవమాలికలతీవె + నంట్లుట్టిపడుచోట

మాణిక్యదీపముల్ + మలయుచోట

గీ. బ్రమదమునఁ దేలు లెలుఁగెత్తి + పాడుచోట

శారిక లనంగళాస్త్రముల్ + చదువుచోట

గీరకలకంఠములు క్రొవ్వి + కేరుచోట

బావురము లారజంబులు + పలుకుచోట.

111

టీ: మృగనాభినికరంపు బుగబుగల్ = కన్తూరి రాశియొక్క సువాసనలు; కలచోటన్; చదలు+ఏలు+తుంపురుల్ = గంగాజల విందువులు; చెదరుచోటన్ = చెదరిపడుచోటను; వకుళవాటి=పొగడచెట్ల వరుసలనుండి; గంధవహుడు = గాలి; పైకొనుచోటన్ = మీదికి తగిలెడుచోట; గర్పారతరుధూళి = కర్పూరపు టరటిచెట్ల పరాగము; కప్పుచోటన్ = కప్పెడి ప్రదేశమున; బసమీలు = ఎక్కువ పసుల సెలయేలులు; ఇసుక + వెట్టినచోటన్; చిగురుమావులన్ = చిగిరిన మామిడిచెట్ల

యొక్క సంజ = సంధ్యాకాలకాంతి; నిగుడుచోటన్ = వ్యాపించు చోటునందు; నవమాలికలతీ వెనంటు = జాజి తీగల యంటు; ఉట్టిపడుచోటన్ = ఎక్కువగానున్న చోట; మాణిక్య దీపముల్ = దీపములుగా నున్న మాణిక్యములు; మలయుచోటన్ = వ్యాపించినచోట; తేటులు = తుమ్మెదలు; ప్రమదమునన్ = సంతోషముతో; ఎఱగెత్తి = పూర్తిస్వరముతో; పాడుచోటన్; కారికలు = గోరువంకలు; అనంగ శాస్త్రముల్ = మన్మథక్రీడకు సంబంధించిన చదువులను; చదువుచోట; కీరకలకంఠ ములు = చిలుకలు; కోకిలలును; క్రొవ్వి = బలిసి; కేరుచోటన్ = గంతువేయుచోట; పావురముల; ఆరజంబులు = మధురమైన కూతలను; పలుకుచోటన్... ఈ చెప్పిన లక్షణములు కలచోట... అలం ఉదాత్తము, రూపకము, పరిణామమును.

తే. ఆవరూధిని మణిమండి ♦ తాలయంబుఁ

గాంచి యనురాగమునఁ బ్రవే ♦ శించి యంత

వారి నిరువురఁ గూర్చి య ♦ వ్యనజగంధు

లాత్మగృహముల కేగి ర ♦ సంతరంబ.

112

టీ: ఆవరూధి=ఆవరూధినియొక్క; మణిమండిత=మణులతో ఆలంకరింప బడిన; ఆలయంబున్ = ఇంటిని; కాంచి = చూచి; అనురాగమునన్ = ప్రేమతో; ప్రవేశించి; అంతన్=వారందరు ప్రవేశింపగాన్, వారి నిరువురన్+కూర్చి = వారిద్దరిని కలిపి; ఆ+వనజగంధులు = ఆస్త్రీలు; ఆత్మగృహంబులకున్ = తమయిండ్లకు; ఏగిరి; అనంతరంబ = తరువాత...

క. పుల్లలవలీ నవైలా

వల్లీ మల్లికలతోడ ♦ వాసంతిక లు

దృష్టిల నల్లిబిల్లిగ

నల్లకొనిన యొకలతా గృ ♦ హంతరసీమన్.

113

టీ: పుల్ల = వికసించిన; లవలీ=వెన్నెల తీగలతోను; నవ + ఏలావల్లి మల్లికలతోడన్=క్రాంతయేలక తీగలతోను; వాసంతికలు = బండిగురివెండతీగలు; ఉద్యోత్ + లీలన్=అభివృద్ధితో; అల్లిబిల్లిగన్ = చిక్కగా; అల్లకొనిన = అల్లకొని యున్న; ఒకలతాగృహ+అంతరసీమన్ = పొదరింటి లోపల ప్రదేశమున...

క. ఆగంధర్వకుమారుడు

నా గజగమనయుఁ బ్రపుల్ల ♦ హల్లకతల్ప

భోగంబున రహి మిగులఁగ

భోగింపఁ దొడంగి రాత్కె ♦ బాంగెడు కాంక్షన్.

114

టీ: ఆగంధర్వకుమారుడును; ఆగజగమనయన్ = ఏనుగునున్నవలె నడుచు వరూధినియు; ప్రపుల్ల = వికసించిన; హల్లక = ఎర్రకలువలయొక్క; తల్ప + ఆభోగంబునన్=పెద్దపాస్సుపై; రహిమిగులన్ = ఎక్కువ యింపుతో; ఆత్మన్ =

మనస్సులో; పొంగడికొంతున్ = పొంగివచ్చు కోర్కెతో; భోగింపన్ = సంభోగించుటకు; తొడంగిరి = ఆరంభించిరి.

వ ఆసమయంబున;

సీ. సహసానఖంపచ ♦ స్తనదత్తపరిరంభ
 మామూలపరిచుంబి ♦ తాధరోష్ఠ
 మతిశయప్రేమక ♦ ల్పితదంతసంశాధ
 మగణితగ్లానిశ ♦ య్యానిపాత
 మఃశివేలమణితయా ♦ ఘార్థగల్గచపేట
 మతిదీనవాక్సూచి ♦ తాత్మవిరహ
 మంకురత్పులకజా ♦ లావిద్ధసర్వాంగ
 మానందకృతహార ♦ మాననాబ్జ

గీ. మాక్రమక్షీణనుతివర్ణ ♦ మానిమిలి
 తాక్ష మాస్విన్నగండ మా ♦ యత్తిచేష్ట
 మాస్తిమితభూషణారవ ♦ మావధూటి
 ప్రథమసురతంబు గంధర్వ ♦ పతిఁ గరంచె.

116

టీ: సహసా = తొందరగా; నఖంపన = గోరువెచ్చని; స్తనదత్త = స్తనములచే నియ్యబడిన; పరిరంభము = కాగలింతలుకలది; ఆమూలపరిచుంబి = మొదలంటు ముద్దు పెట్టుకొనబడిన; అధర+ఓష్ఠము = క్రిందిపెదవి కలది; ఆతిశయప్రేమ = ఆతిశయించుచున్న ప్రేమచే; కల్పితదంతసంశాధము = చేయబడిన పల్లుకాటుకలది; అగణిత = లెక్కింపని; గ్లాని = శ్రమచే; శయ్యానిపాతము = పక్కపై పడుటలుకలది; ఆతివేల = మిక్కిలి; మణిత = రతికాలమున పుట్టు కంఠధ్వనియొక్క; యాచార = యాచనకై; గల్గచపేటము = చెంపకాయకలది; (హుమయగా ధ్వనికలుగట్లు చేయు మని చెంపకాయ కొట్టుకొనిరని భావము) ఆతిదీనవాక్ = మిక్కిలి దీనమగుమాటలచే; నూచిత = నూచింపబడిన; తాత్మవిరహము = తమవిరహముకలది; అంకురత్ = అంకురించుచున్న; పులకజాల = ఎక్కువ గరిపాటుచే; అవిద్ధ = నిండుకొన్న; సర్వ+అంగము = అంత శరీరముకలది; ఆనందకృత సంతోషముతో చేయబడిన; హారవ = 'హా' అను ధ్వనికల; ఆనన+అబ్జము = ముఖపద్మము కలది; అక్రమ = క్రమక్రమముగా; క్షీణనుతివర్ణము = క్షీణించుచున్న పొగడుటలుకలది; అనిమిలిత+అక్షము = కొద్దిగా మాయబడిన కన్నులు కలది; ఆస్విన్నగండము = అంతటను చెనుట పట్టబడిన చెక్కిళ్లు కలది; ఆయత్తిచేష్టము = స్వాధీనమైన శృంగార చేష్టలు కలది; ఆస్తిమిత = ఎక్కువగా నణిగి; భూషణ + ఆగవము = అలంకారముల చిహ్నముకలది; ఆవధూటి = ఆవరూఢినియొక్క; ప్రథమ సురతంబు = మొదటిరతి; గంధర్వపతిన్ =

గంధర్వుని; కరంచెన్ = మనస్సు కరగునట్లు చేసెను, అలం. ఉదాత్తము. ఇందు వరూధిని ప్రథమసురత విశేషములు వర్ణింపబడినవి.

క. అన్నునఁ గనుమూయుట రొద

సన్నగిలుట కౌగిలింత ♦ సడలుట నేర్పుట

సు న్నగుట వరూధినిరతి

కన్నెటికపురతియుఁ బోలెఁ ♦ గడు నిం పొసఁగెన్. 117

టీ. అన్నునన్ = ఎక్కువ సుఖముకల్గుటచే; కనుమూయుటన్ = కన్ను మూయుటచేతను; రొద = కంఠధ్వని సన్నగిలుటన్ = తగ్గుటచేతను; కౌగిలింత; సడలుటన్ = వదులగుటచేతను; నేర్పులు = రీతిలాని మెలకువలు; సున్న + అగుటన్ = అసలు లేకపోవుటచేతను; వరూధునిరతి = వరూధినియొక్క సంభోగము, కన్నె ఠిము + రతియుబోలెన్ = కన్యతోడి సంగమమువలె; కడున్ = మిక్కిలి; ఇంపు = అనందమును; ఒసఁగెన్ = ఇచ్చెను.

తా: వరూధిని రతిలాని నేర్పుకలదైనను గంధర్వుడు పెట్టిన నియమము ప్రకారము కన్ను మూసికొని యుండుటచే కొన్ని బదులుచేతలు మానినది. అందు వలన కన్యవలె ఊరకుండినది. అలం. ఉత్త్రేక్ష.

క. ఈవిధమున నయ్యిరువురు

భావజతంత్రైకపరత ♦ బహుకాలము సౌ

ఖ్యావహాలీల నుండం

గా వేలుపుముద్దరాలు ♦ గర్భముఁ దాల్చెన్. 118

టీ. ఈవిధమునన్ = ఇట్లు; ఆ + ఇరువురన్ = ఆయిద్దరును; భావజతంత్రైక = మన్మథ కార్యములందు; ఏకపరతన్ = అదేపనిగా; బహుకాలము = చిరకాలము; సౌఖ్య + అవహాలీన్ = సౌఖ్యమునిచ్చు విలాసములతో; ఉండంగన్ = ఉండగా; వేలుపుముద్దరాలు = వరూధిని; గర్భమున్ = కడుపును; తాల్చెన్ = ధరించెను.

క. నడ జడనువడియె నారే

ర్పడియెం జనుమొనలు నల్ల ♦ వడియెన్ వడియం

బడియెఁ గడు నొడలు పడఁతికి

బడలికయును నిదుర యరుచి ♦ బహుళం బయ్యెన్. 119

టీ. పడఁతికిన్ = వరూధినికి; నడ = నడక; జడలు + పడియెన్ = మంద మయ్యెను; ఆరు = నాభినుండి పైకిక్రిందికినుండు తోమావళియొక్కనూగారు; ఏర్పడి యెన్ = స్పష్టముగా కన్పడెను; చను మొనలు; నల్ల వడియెన్ = నలుపెక్కినను; ఒడలు = శరీరము; కడున్ = మిక్కిలి; వడియంబడియెన్ = చిక్కెను; బడలికయున్ = అనూసమును; నిదుర = నిద్ర; అరుచి = చేనిమీదనుపొతవులేకుండుట; బహుళంబు = ఎక్కువై; అయ్యెన్ = అయ్యెను.

తా: వరూధినికి గర్భము రాగానే సడక మందగించినది. చను మొనలు నలు పెక్కినవి. నూగారు స్పష్టముగా కనిపించినది. శరీరము చిక్కినది. అరుచి, నిద్ర ఎక్కువైనది. అలం. స్వభావోక్తి.

మ. పలుచంబాటుటఁ గోమలస్మితరుచుల్ ♦ పైఁదోఁచెనా గౌరకాంతుల గండద్వితయంబు పొల్పెన్ బ్రమదా ♦ ర్హోరాశిఫలన్నవోత్కలికా భంగపరంపరోపరిసము ♦ ద్యత్వాండుడిండిరపం

క్తులు నాఁ జిట్టుము లుల్లసిల్లెఁ దఱుచై ♦ తోడ్కోఁగురంగాక్షికిన్.

టీ: కరంగ+అక్షికి=లేడికన్నులు వంటి కన్నులకల వరూధినికి; తోడన్ +తోన్=గర్భచిహ్నములు రాగానే; గండద్వితయంబు = రెండు చెక్కిళ్లు; పలుచంబాటుటన్=పల్చనగుటచే; కోమలస్మితరుచుల్ = మృదువైన చిరునవ్వుకొంతులు; పైన్=మీద; తోఁచెన్+నాన్ = కన్నడెనా అన్నట్లు; గౌంకాంతులన్ = తెల్లని కొంతులతో; పొల్పెన్ = అందగించెను; ప్రమద+అర్హః+రాశి = సంతోషమును సముద్రమున; ఫేలత్ = విహరించుచున్న; నవ+ఉత్కలికాభంగ = క్రొత్తవైన ఉవ్విళ్ళూరుటయను కెరటములయొక్క; పంపరా+ఉపరి = పంక్తిమీద; సముద్యత్ = పుట్టుచున్న; పాండు = తెల్లనైన; డిండిరపంక్తులునాన్ = సురుగుపూవులనునట్లు; చిట్టుముల్=నోరూరినచు్చు ఉమ్మలు; (వేవిళ్ళచే అరుచి, దోమలు, పుట్టుట సహజము) తఱుచై = ఎక్కువై; ఉల్లసిల్లెన్ = వచ్చెను.

తా: వరూధినికి గర్భమురాగానే చెక్కిళ్లు పల్చనైనవి వేవిళ్లు పుట్టినవి. నోరూరిచుండెను. అలం. ఉత్ప్రేక్ష, రూపకము.

తే. నాకజలజాక్షి నిలుపేద ♦ నడుము బలిసి

యల్లనల్లన వళిసీమ ♦ నాక్రమించె

బేర్చి దివసక్రమంబున ♦ బీదబలిసి

బందికాడైనఁ బూరువులు ♦ బ్రతుకుఁ గనునె.

121

టీ: నాకజలజాక్షి=వరూధినియొక్క; నిలుపేద నడుము = సన్ననినడుము; బలిసి=లావై; అల్లనల్లనన్=మెలమెల్లగా; వళిసీమన్ = కడుపుమీది ముడుతలండు ప్రదేశమును; అక్రమించెన్ = తనలోనికి కలఁపుకొనెను; బీద = పేదవాడు; దివసక్రమంబునన్ = రోజురోజుకు; బలిసి; పేర్చి = అతిశయించి; బందికాడైనన్ = బందిపోటు దొంగ యైనచో; పూరువులు = ఇరుగు పొరుగు వారు; బ్రతుకు+కనునె = మనగలరా ?

తా: ఆమె నడుము లావెక్కి, అదివరలో ముడుతలు పడిన శరీరముకూడ నడుమేయైనది. బీదవాడు బలిసి బందిపోటైనచో చుట్టుపక్కలవారు బ్రతకలేరు. అలం. అర్థాంతరన్యాసము.

క. పాటలసుగంధి పాటలు

నాటలు లే కప్పు డొప్పె ♦ నలసతఁ బథికో

త్యాటనజయపరిశాంత

జ్యాటంకృతిచలనమదన ♦ చాపముఁ బోలెన్.

122

టీ: పాటలసుగంధి = పాదిరి శువ్వలవలె పరిమళించు వరూధిని; అప్పుడు; అలసతన్ = బడలికచే; పాటలున్ = పాడుటయు; ఆటలున్ = నాట్యమును; లేక = మాని; పథిక+ఉత్పాటన=బాటసారలను బాధించుటచే; జయ = విజయముచే; పరిశాంత = శాంతిపొందిననిల్చిపోయిన; జ్యాటంకృతి = నారియొక్కటంకారము; చలన=కదలిక కల; మదనచాపముఁబోలెన్ = మన్మథుని వింటివలె; ఒప్పెన్ = ప్రకాశించెను.

తా: గర్భభారముచే ఆట-పాటలు మానిన వరూధిని ప్రవాసులను బాధించి జయముగొన్నందున శాంతిపొంది కదలకున్న మన్మథ ధనువువలె నున్నది. అలం. ఉత్తేషు.

సీ. మనసుకక్కుటితి మె ♦ ల్లన లేచి చేతులఁ

గాంతుని జబ్బుగాఁ ♦ గొగిలించు

నలసత మృద్గంధి ♦ యైన కమ్మనినోర

నధరంబు నెడనడ ♦ నాని కూర్చు

మణితాదిపవన ధా ♦ రణశక్తిచాలమి

నొయ్యన నర్మోక్తి ♦ ను బొబ్బనర్పుఁ

గాంక్షితగ్రీడ కం ♦ గము పంపునేయమి

నొడ్డుగా నిట్టూర్పు ♦ లొలయఁ బొగులు

గీ. నిచ్చ యెఱిగిన రతికేళి ♦ మెచ్చి పొగడు

నప్పుడక్కాంత రతిపరి ♦ హాసవేళ

జీవితేశు సమేళంపుఁ ♦ జేత లుడుపుఁ

ప్రార్థనాపూర్వదీనసం ♦ భాషణముల.

123

టీ: అప్పుడు=అట్లు ఆయాసము పెరిగినపుడు; ఆ+కాంత = ఆ వరూధిని. మనసు కక్కురితన్ = మనసులోని తొల్యుచువలన; మెల్లనన్ = మెల్లగా; లేచి; కాంతునిన్ = ప్రీయుని; జబ్బుగాన్ = వసులు వదులుగా; కాగిలించున్ = కాగిలించు కొనెడిది. మృత్+గ్రంధియైన = మట్టితినుటవలన సువాసనచేయు; కమ్మనినోరన్ = రుచియైన నోటితో; అలసతన్ = బడలికచే; అధరంబున్ = క్రింది పెదవిని; ఎడనెడన్ = అప్పుడప్పుడు; ఆని=నుద్దాడి; కూర్చున్ = పరుండును; మణిత+అది = రతివేళ కల్లు కూతలు నున్నగువాటికి; పవనధారణశక్తి = ఊపిరిపట్టుటయందలి శక్తి; చాల మిన్ = చాలకపోవుటచే; ఒయ్యనన్ = మెల్లగా; నర్మోక్తిన్ = సరిహాసపుయాటలచే; ఉబ్బు = (ప్రియునికి) సంతోషమును; బనర్పున్; కాంక్షితగ్రీడకున్ = ఇచ్చవచ్చి నట్లు సంభోగించుటకు; అగము=శరీరము; పంపునేయమిన్ = అనువుపడకున్నందున;

(గర్భణీ స్త్రీః కొన్ని బంధనములకు అనువుపడరు. శరీరము మెలికలు తిరుగుటకు వీలైనప్పుడేకాని ఆ బంధనములు కుదరవు.) ఒడ్డుగాన్ = ఎక్కువగా; నిడు + ఊర్పులు = దీర్ఘమైన శ్వాసలు; ఒలయన్ = కలుగునట్లు; పొగులున్ = విచారించును; ఇచ్చ = తన కోరికను; ఎఱిగి రతికేళిన్ = తెలిసికొనిచేయు (ప్రియుని రతిని; మెచ్చి; పొగడున్ = పొగడును (గర్భవతులకు కొన్ని మాసములందు సంభోగేచ్ఛ మెచ్చుగా నుండును) రతిపరిహాసశేఖన్ = రతికై పరిహాసము (ప్రియుడు) చేయునపుడు; జీవితేకున్ = ప్రియుని; ప్రార్థనాపూర్వకంభావణములన్ = బతిమాలు మాటలచే; సమేళంపుణ్ణేతలు = కలియుటకై చేయుపనులను; ఉడుపున్ = మాన్యును.

తా: ప్రియుడు సంభోగము కోరినపుడు తనశక్తిలేనందున బతిమాలి మాన్పించుడును. అలం. స్వభావోక్తి.

క. అంత వియచ్చరు డభిమత

మంతయు సమకూటుటయును ♦ నచ్చర గర్భ

శ్రాంత యగుటయును గనుగొని

యింతట నిచ్చోటు వాయ ♦ కే నీక నున్నన్.

124

టీ: అంతన్ = వరూధిని పరిస్థితి అట్లుండగా; వియచ్చరుడు = గంభీరుడు; అభిమతము + అంతయున్ = తనకోరిక యంతయు; సమకూటుటయునున్ = సరిచేరుటయు; అచ్చర = వరూధిని; గర్భశ్రాంత = గర్భము వచ్చుటచే అలసినదగుటను; కనుగొని = చూచి, అలోచించి; ఇంతటన్ = ఈపరిస్థితిలో; ఇచ్చోటు = ఈ ప్రదేశమును; వాయక = విడువక; నేను; ఇకన్ = ఇంకను; ఉన్నన్ = ఉన్నచో...

క. పంచన యెఱిగిన మఱి శిపి

యించునొ సురకాంత చెప్ప ♦ కేగినఁ బ్రేమన్

పంచశర శరపరంపర

బంచత ప్రాపించి మీఁదఁ ♦ నాపం బిడునో.

125

టీ: సురకాంత = వరూధిని; పంచన = తనుచేసిన మోసమును; ఎఱిగిన్ = తెలిసికొన్నచో; మఱి = తర్వాత; శిపియించునొ; చెప్పక = ఆమెతో చెప్పకుండ; ఏగిన్ = వెళ్ళినచో; ప్రేమన్ = ప్రేమతో; పంచశర = మన్మథునియొక్క; శరపరంపరన్ = బాణములచే; పంచత = మరణము; ప్రాప్తించి = పొంది; మీదన్ = ఆపై; నాపంబు = నాపము; ఇడునో = కల్గించునో?

తా: ఇంకను తా నక్కడే యున్నచో మోసము తెలిసికొని వరూధిని శిపించునో? చెప్పకుండ వెళ్ళినచో ప్రేమవలన తాళలేక చనిపోవునో? అలం. సందేహము.

వ. అని వితర్కించి యక్కపటవిప్రుం డెఱిగించి యనిపించు కొనియ పోవువాడై యప్పు డప్పువ్యభోడి డాయంబోయి బుజ్జవంబొప్ప నిట్లనియె.

126

టీ. అని వితర్కించి = ఇట్లు కనలో తానుహించుకొని; ఆ+కపటవిప్రుండు = ఆ మాయ బ్రాహ్మణుడు; ఎఱిగించి = వరూధినికి చెప్పి; అనిపించుకొని+ఆ = శక్తుమని చెప్పించుకొనియే; పోవువాడై = వెళ్ళదలచినవాడై; అప్పుడు; ఆ+పువ్వు బోడిన్ = ఆ వరూధినిని; డాయన్ + యి = దగ్గరకు వెళ్ళి; బుజ్జవంబు = అనున యము-బలిమాలలు; ఒప్పన్ = ఒప్పనట్లు; ఇట్లు+అనియెన్.

తే. ఎవ్వఁ డేఁ బాదలేప మొ ధి క్కింత నాదు
పాదములఁ బూయ నింతేసి ధి పనులు పుట్టె
నమ్మహాయోగి బహుయోజ ధి నాధ్వగామి
యీగిరికి నేఁగుదెంచె నేఁ ధి డేఁగి కంటి.

127

టీ. ఎవ్వజేన్ = ఏసిద్ధుడు; పాదలేపము = కాళ్ళకు పూసికొను పసురు; ఒకింత = కొద్దిగా; నాదుపాదములన్ = నాపాదములకు; పూయన్ = పూయగా; ఇంతేసి = ఈజరిగినయంత; పనులు; పుట్టెన్; ఆ+మహాయోగి; బహుయోజన+ అధ్వగామి = ఎక్కువ ఆమడల దూరము పొగల్గినవాడు; ఈగిరికిన్ = ఈకొండకు; ఏఁగుదెంచెన్ = వచ్చెను; నేఁడు = ఈరోజున ఏఁగి = వెళ్ళి; కంటిన్ = చూచితిని.

తా. ఏసిద్ధుడు నాకాళ్ళకు పాదలేపము రానినందున ఇంతటి పనులు జరిగినో ఆసిద్ధుడు ఇక్కడికి వచ్చినాడు. నే వెళ్ళి చూచితిని.

క. అతఁడు మఱి తీర్థయాత్రా

వ్రతవశమున వచ్చి మా పు ధి రంబు తెరువుగాఁ

గతులుగ మాసంసార

స్థితు లెల్లను జెప్పె నేమి ధి సెప్పుదు నబలా.

128

టీ. అబలా = వరూధిని! అతడు; మఱి = మఱియును; తీర్థయాత్రావశము నన్ = తీర్థయాత్రచేసికొను వరుసలో; మా పురుంబు తెరువుగాన్ = మాయూరు మార్గముగా; వచ్చి; మాసంసార పరిస్థితులు = మా సంసార పరిస్థితులను; ఎల్లన్ = అన్నిటిని; కతులుగన్ = జరిగిన కథలుగా; జెప్పెన్; ఏమి చెప్పదును = ఇకనేను చెప్పలేకున్నాను.

సీ. వైపరామరిక చొ ధి పుడమిఁ బక్కముఁ దప్పి

పండఁబాటిన పొల ధి మొండఁ బాటె

గట్టఁ గాపింప ద ధి క్షుత లేమి నూరూర

బండెలఁ బడిపోయెఁ ధి బహుగణంబు

వంచనామతిఁ ధి బ్రాడ్పి ధి వాకులై నటువు లొ

జ్జల కొప్పగించిరి ధి చదువు లెల్ల

గికురించి రిచ్చి పు ♦ చ్చుకొనుచోటుల వార
లాఁకకు లోనుగా ♦ కప్పు లీఁక

గీ. గ్రహణసంక్రమణాదుల ♦ రాచనగరం
గాసువీసంబు వెడలమి ♦ గ్రాసమునకు
నాధి పెట్టిరి త్రేతంబు ♦ లంగుఁ గొన్ని
లెస్స యుండునె గృహకర్త ♦ లేని బ్రతుకు.

129

టీ: పైపరామరిక = పైన విచారణ జేయువారు; చొప్పడమిన్ = లేనందున;
పక్వముదప్పి = కోసెడి సమయముచెడి; పండఁబాటిన పొలము = పండుటకు సిద్ధమైన
చేను; ఎండఁబాటెన్ = ఎండిపోవు చుండెను; కట్టన్ = కట్టుటకును; కాపింపన్ =
కాపి చుటకును; దక్షతలేమిన్ = దిక్కులేనందున; పశుగణంబు = పశువుల
మండల; ఊరూరన్ = ప్రతి గ్రామములోనున్న; బండెల్ = బండెదొడ్డిలో; పడి
పోయెన్ = పడియున్నవి. వటువులు = బ్రహ్మచారులైన విద్యార్థులు; వంచనా
మతిన్ = వంచనచేయు బుద్ధిగో; ప్రాడ్వివాకులై = తగవులాడువారై; సరువులెల్లన్
అన్నిచరువులను; ఒజ్జలకున్ + ఒప్పగించిరి = గురువులకే అప్పగించిరి - మరచిరి;
ఇచ్చిపుచ్చుకొను చోటులవారలు = అప్పులు తీసికొన్నవారు, అప్పులిచ్చుకొను
వారును; అఁకకున్ = నిర్భంధమునకు; లోనుగాక = లోబడక; అప్పులు + ఈక =
అప్పునియ్య; కెకురించిరి = మోసపుచ్చిరి; గ్రహణ = సూర్య చంద్ర గ్రహణముల
లోను; సంక్రమణ + అదులన్ = సూర్యసంక్రమణము మొదలైన పుణ్యసమయాలలో;
రాచనగరన్ = రాజులకోటలో; కాసువీసంబు = కాసోవీసమే; వెడలమిన్ = రాక
పోవుటచే; గ్రాసమునకున్ = తిండికి; త్రేతంబులందున్ = పొలాలలో; కొన్ని =
కొన్నింటిని; అధిపెట్టిరి = కుడువబెట్టిరి; గృహకర్త = ఇంటియజమానుడు; లేని
బ్రతుకు = లేని ఆయింటి పరిస్థితి; లెస్స = బాగుగా; ఉండునె = ఉండునా? అలం.
అర్థాస్తరస్యాసము.

క. అది గాకే నిట వచ్చిన

యది మొదలుగఁ జింతచే న ♦ హరిశ్శమును నా

కెదు రెదురె చూచు చిద్దలు

ముదుసళ్లును పుత్రమోహ ♦ మున నగు నార్తన్.

130

టీ: అడిగాక = అంతేగాక; ఏన్ = నేను; ఇటవచ్చినయది మొదలుగన్ =
ఇక్కడికి వచ్చినది మొదలు; చింతచేన్ విచారముతో; అహరిశ్శమును = పగలు,
రాత్రియును, నాకున్; ఎదురెదురె = ఎదురుగా; చూచుచున్; ఇద్దలు ముగు
సళ్లును = ముదుసలులైన నాతల్లి దండ్రు లిద్దరును; పుత్రమోహముననగు + అర్తన్ =
కొడుకుమీది ప్రేమాతిశయము వలని బాధతో...

క. తడి గంట నెపుడు దఱుంగక

కడి దఱుంగంగ వడియుఁ దఱిగి ♦ గాసిం బుడమిం

బడినఁ గనరాక మంచపుఁ

దొడుగఱ లై రట్టె రుజల ♦ తో నే మందున్.

131

టీ : కంటన్ = కంటియందు; తడి = నీరు; ఎపుడున్; తఱుంగక = తగ్గక; కడి = ఆహారము; తఱుంగంగన్ = తగ్గగా; వడియున్ = దేహపుబిగువును; తఱిగి = తగ్గి; గాసిన్ = ఆయాసముతో; పుడమిన్ = నేలమీద; పడినన్ = పడిపోయినను; కనరాక = కనపడక; రుజలతోన్ = వ్యాధులతో; మంచపుదొడుగఱలు = మంచము నంటుకొని యున్న ముళ్లకంపలు; ఐరట్టె = ఆయిరట; ఏమందున్ ?

తా : కంటతడి యారకుండ ఏనుచు, అన్నము తగ్గి, శరీరము వడిమల్లి, ముళ్లకంపలవలె మంచము నంటుకొన్నారట. అలం. అతిశయోక్తి.

క. కావున వారలఁ జూడం

గా వేగము చనఁగవలయుఁ ♦ గమలదళాక్షీ

నీ వెఱుంగని ధర్మాధ

ర్మావస్థితి గలదె దీని ♦ కై యడలకుమీ.

132

టీ : కావున; వారలన్ = ఆనా తల్లిదండ్రులను; చూడంగాన్ = చూచుటకై; వేగము + అ = వేగముగా; చనఁగవలయున్ = వెళ్లవలెను; కమలదళ + అక్షీ = పరూధినీ ! నీవు; ఎఱుంగని ధర్మ + అధర్మావస్థితి = నీకు తెలియని ఈమంచి-చెడ్డలు; కలదె = ఉన్నవా ? దీనికై = నేను వెళ్లుటకై; అడలకుమీ = మనస్సులో బాధపడకమ్మా !

తా : అందుచే నా తల్లిదండ్రులను చూచుటకై వెళ్లవలెను; వెళ్లుట ధర్మమని నీవే యెరుగుదువు; నే వెళ్లుచుంటినని బాధపడవలదు.

క. వడిఁ గాచి కాచి యుండం

గడవల నీ రినుము ద్రావు ♦ కై వడిఁ బైఁ బైఁ

బొడమెడు కోర్కెలచేఁ బె

ల్లుడికిన మది భోగము క్తి ♦ కూఱట గనునే.

133

టీ : కాచి కాచి + ఉండన్ = ఎక్కువగా కాచగా; ఇనుము; కడవలనీరు = కడవలకొలది నీటిని; వడిన్ = త్వరగా; ద్రావుకై వడిన్ = ఓల్చునట్లుగా; పైపైన్ = ఒకదానిమీద నొకటిగా; బొడమెడు కోర్కెలచేతన్ = పుట్టుచున్న కోరికలచే; పెల్లు = ఉడికినమది = ఎక్కువగా తపించిన మనస్సు; భోగము క్తికిన్ = సుఖముల ననుభవించుట మానుటకు; ఊరటగనునే = శాంతిపొందునా ?

తా: ఎక్కువగా కాచిన ఇరుముపై ఎన్ని నీళ్లు పోసినను హరించినట్లు, కోరిక లవిచ్చిన్నముగా పుట్టుటచే తపించిన మనస్సున కెన్ని సుఖము లనుభవించినను విరక్తకల్గదు.

ఉ. కావున నెన్నడుం దెగని ♦ కాంక్ష నెపంబాకఁ డెన్ని రోసి నేఁ
బోవఁ దలంతు నేని వల ♦ పున్ననుపుం దగవుం బ్రయంబునున్
నీవలన్ సమగ్రములు ♦ నిల్చిన సంపెంగపువ్వుఁ దేనె క్రొ
త్తావికిఁ దేటి చిక్కిన వి ♦ ధంబునంఁ జిక్కనె లోలలోచనా. 134

టీ: లోలలోచనా=వయాధిని! కావునన్; ఎన్నడున్ = ఎప్పుడును; తెగని కాంక్షన్ = తెంపులేని కోర్కెను; రోసి = అసహ్యించుకొని; నెపంబాకఁడు = ఏవో ఒకవంక; ఎన్ని=చూచి; నేన్; బోవన్ + తలంతున్ + వీనిన్ = పోదలచినచో; వలపున్; = మోహమును; ననుపున్ = ప్రేమయు; తగవున్ = న్యాయమును; ప్రియంబునున్ = ఇష్టమును; నీవలన్ = నీమీద; సమగ్రములు = పూర్తిగా నున్నవి; నిల్చినన్ = నేవెల్లక యిక్కడనే యున్నచో; సంపెంగపువ్వుఁదేనె = సంపెంగపువ్వులోని తేనె యొక్క; క్రొత్త+తాపకన్ = క్రొత్తవాసనకు; తేటి = తుమ్మెద; చిక్కినవిధంబు నన్ = తగులొన్నట్లుగా; చిక్కనె = బాధపడనా?

తా: కావున తీని కోరికలతో భోగములపై ఆసక్త్యముపుట్టి ఇదొకవంక పెట్టుకొని ఛోవుటలేదు. నీపై నాకు ప్రేమ-ఆనురాగము పూర్తిగా నున్నది. నిన్నెట్లు వినుతును? అట్లని నిన్నువిడువక ఇక్కడనేయున్నచో సంపెంగపువ్వుపై తగులొన్న తుమ్మెదకలె బాధపడుదును. తుమ్మెద సంపెంగపువ్వుపై వ్రాలినచో బాధపడును. అలం. ఉపమ.

ఉ. ఎవ్వఁడు మీఁ దెలుంగక య ♦ భేచ్ఛ సుఖైకరతిం జరింపఁగా
నవ్వల వంశహాని వ్రత ♦ హాని యశోధనహాని పుట్టుఁదా
న వ్వొడఁ గ మృనువ్యపశు ♦ వయ్యవివేకి చెడున్ జగంబునన్
నవ్వగఁ బాలు రొరవమునం బడఁ బాలును నిందపాలునై 135

టీ: ఎవ్వడు = ఏమనుష్యుడు; మీద+ఎలుంగక = రాబోవునది తెలియక; యధా+ఇచ్చు = కోరిక ననుసరించిన; సుఖ+ఏకరతిన్ = సుఖముమీది ఆసక్తితో; చరింపఁగాన్ = ప్రవర్తించగా; అవ్వలన్ = తరువాత; వంశహాని = కలముచెడుట; వ్రతహాని = ఆచారభంగము; యశః=ధనహాని = కీర్తియును ధనముపోవుట; పుట్టున్ = కలుగు; ఆ+పుడఁగు = ఆవైరివాడగు; తాన్ = అతడు; ఆ+మనువ్యపశువు = జ్ఞానము లేనందున పశువువంటి ఆ మనుష్యుడు, ఆ+అవివేకి = వివేకములేని యాతడు; జగంబునన్ = భూమిలో; నవ్వగన్ + పాలు = నవ్వలపాలు; రొరవంబునన్ = నరకమున; పడన్ + పాలును = పడుటకు పాపము పాలును; నిందపాలునై = నిందలు కలియు; చెడున్ = చెడిపోవును.

తా : ఎవడు ముంగు వెనుకల గుర్తింపలేక, కేవలము సుఖములనే అనుభవించుచుండునో నాడు పశువు, అజిజేకీ. వానికి వశము, వ్రతము, కీర్తియు చెడును. ఇక్కడ నవ్యులపాలు, అక్కడ నరకముపాలు, నిండులపాలునై చెడిపోవును. అలం. ఆప్రస్తుతప్రశంస.

మ. అనినం జిత్తము జల్లనన్ సారుగు న ధ్యంభోజపఃతాక్షి లో
చనగోళంబులన్ జిమ్మలై చిలుపలై ధ జాలై తరంగంబులై
చనుదోయిం గోనబౌ కురంగమద చర్చల్ జాటిపో నొక్కమెం
డున బొమ్మంబురుగుంబు లుప్పతిలెం బో ధ టుం బొటుగా నెం
తయున్. 136

టీ : అనినన్=మాయ ప్రవరుడిట్లనగానే; చిత్తము=మనస్సు; జల్లు+జనన్=జలుమనగా; సారుగు=సోలిపోవు; అ+అంభోజపత్ర+అక్షి=అవరూఢిని; లోచనగోళంబులన్=కన్నులంతయు; చిమ్మలై=బొట్టుగా వెడలి; చిలుపలై=కొంచెము పల్లవువొట్టి నిలిచి; జాలై=ప్రవాహము; తరంగంబులై=కరటములై; చనుదోయిన్=రెండు స్థనములమీద; గోనబౌ=అందమైన కురంగమదచర్చల్=కన్నురివూకలు; జాటిపోన్=కరగిపోవునట్లు; ఒక్కమెండునన్=ఒక్కటే ఎక్కువగా; బొమ్మ+అంబురుంబులు=కన్నీటి ప్రవాహములు; బొటున్+పొటు=వచ్చుట-పోవుట; కాన్=కాగా; ఎంతయున్=మిక్కిలి; ఉప్పతిలెన్=కల్గెను.

తా : ఆమాట వినుసరికి వరూఢిని కెంతో విచాగముకల్గి, కన్నులలో పుట్టించు నీరు, ఒక్కక్షణములో కన్నులనుండి బొట్టు, ధార, ప్రవాహముగా ఎక్కువైపోయి స్థనములకు పూసికొన్న కన్నురిని కరగించి పోటు-పొటుగా కార్చినది. అలం సారము.

క. అత్తెఱి గంధర్వవిభుం

డత్రామరసాక్షివదన ధ మక్కునఁ గృపతో

నొత్తి మొగ మెత్తి యగ్రులు

మెత్తనఁ గొనగోరఁ బాట ధ మీటుచుఁ బలికెన్. 137

టీ : అ+తఱిన్=అప్పుడు; గంధర్వవిభుండు=గంధర్వుడు; అ+తామరస+అక్షి=అ వరూఢియొక్క; వదనము=ముఖమును; అక్కునన్=రొమ్మునకు; కృపగోన్=ప్రేమతో; ఒత్తి=హత్తుకొని; మొగమెత్తి=మొగముపైకెత్తి; అగ్రులు=కన్నీళ్లు; మెత్తనన్=మెల్లగా; కొనగోరన్=గోటికొనతో; పాటమీటుచున్=పోవునట్లు తుడుచుచు; పలికెన్.

తా. ధీనస్వాంతవు వంత నీకుఁ దగునే ధ దివ్యాంగనల్ కోవిదల్
గారే యోగవియోగముల్ సతిములే ధ కర్తవ్యముల్ సేయకే

పోరే రారె ప్రియంబు గల్గిన జనుల్ ♦ పోరామి పోబోవునే

పో రాకుండగ నేమి కాళ్లు దెగెనే ♦ పుల్లంబుజా తేక్షణ. 138

టీ: పుల్ల+అంబుజాత+తేక్షణ = వికసించిన పద్మమువంటి కన్నులకల దానా! ధీరస్వాంతపు=ధైర్యముకల మనస్సు కలదానపు; నీకున్; వంత=విచారము; తగునే=యుక్తమా? దివ్య+అంగనల్=దేవతాస్త్రీలు; కోవిదల్=వివేకినులు; కా? యోగవియోగముల్=కలియుట-విడిపోవుటయును; గతములే=నిత్యములా? కర్తవ్యముల్=చేయవలసిన పనులు; చేయరే=ఎవరైనను చేసికొనరా? ప్రియంబు=ప్రేమ; కల్గినజనుల్=ఉన్నజనులు; పోరే రారె=పోరా? రారా? పోరామి=అక్కఱులు; పోన్=వెళ్లినంతమాత్రాన; పోవునే=నశించునా? పోరాకుండగన్=వెళ్లక, రాక యుండుటకు; కాళ్లు; తెగ నేమి=తెగిననా?

తా: వరూధిని! నీవు ధీరురాలవు. దివ్య స్త్రీలు వివేకము కలవారలు. ఎవరైనను ఎప్పుడును కలిసియే యుంగురా? ఎప్పుడును విడిపోదురా? సంయోగ వియోగములు కాశ్యతములుకావు. చేయవలసినపనులు నీయకతప్పనా? ఇష్టమున్నవారు రారా? పోరా? వెళ్లినంతమాత్రాన నశించునా? వెళ్లిన తర్వాత రాకపోవుటకు కాళ్లు తెగిననా? నేను వచ్చుచు పోవుచుండును. అలం. అప్రస్తుత ప్రశంస.

తే. మూలముట్టుగఁ దెల్పె న ♦ మునివరుండు

ప్రార్థితుండయి నాకు న ♦ పురమవిద్య

వచ్చుచును బోవుచుండెద ♦ వదల నిన్ను

శుకకలాలాప ననుఁ ద్రిశు ♦ ద్దికిని నమ్ము.

139

టీ: శుకకలా+అలాప=చిలుకవలె మాటలాడుదానా? ఆ+మునివరుండు= ఆ సిద్ధిడు; ప్రార్థితుండయి=నాచే ప్రార్థింపబడినవాడై; ఆ+పురమవిద్యన్=ఆదివ్యమైన విద్యను; మూలముట్టుగన్=రహస్యముతోసహా; తెల్పెన్=చెప్పెను; వచ్చుచును; పోవుచున్+ఉండెదన్ = కావలసినప్పుడెల్ల వత్తును-పోదును; నిన్నున్; వదలన్; త్రిశుద్ధికిని=త్రికరణశుద్ధిగా; నమ్ము=నమ్ముము.

తా: ఓ వరూధిని! ఆ సిద్ధిడు నేను ప్రార్థించగా సాదలేపమును తగూరు చేయుటను పూర్తిగా చెప్పినాడు. ఇకపై నేను ఇష్టము వచ్చినప్పుడు వచ్చుచు పోవుచుండును. నిన్ను వదలను. ఇది నమ్ముము.

తే. అని వరూధిని నూరార్చి ♦ యచటు వాసి

పోయె దన యిచ్చ గంధర్వ ♦ పుంగవుండు

తప్పరాదు ఋణానుబం ♦ ధంబు దెగినఁ

ప్రాణపదమైన వలపును ♦ బాసి చనదె.

140

టీ: అని=ఇట్లు; వరూధినిన్; ఊరార్చి=ఊ.డించి; గంధర్వపుంగవుండు= గంధర్వ శ్రేష్ఠుడు; అచటు+వాసి = ఆ ప్రదేశము వదలి; తన యిచ్చన్ = తన యిష్టము వచ్చినట్లు; పోయెన్=వెళ్లెను; ఋణ+అనుబంధంబు = ఋణముండుట వలని సంబంధము; తెగినన్ = తెగినచో; ప్రాణపదము+ఐనవలపును = ప్రాణముతో

సముద్రై న ప్రేమను; పాని=వదలి; చనదె=పోదా? తప్పన్=తప్పటకు; రాదు=వీలుపడదు.

తా : ఆ గంధర్వుడట్లా వరూధిని మారడించి వెళ్లిపోయెను. అదొక ఋణము. ఆ ఋణము తీరగానే ఎంతటి ప్రేమనైనను విడిచి వెళ్లవలెను. అది తప్పరానిది.

వ. అనుటయుం దరువాతివృత్తాంతంబుగృహయత్తం బగు చిత్తంబున నాన తీవలయు నని యడుగుటయును. 141

టీ : అనుటయున్=అని పక్షులు చెప్పగా; తరువాతి వృత్తాంతంబు=తర్వాత కథను; కృపా+అయ త్తచిత్తంబునన్=దయకల్గిన మనస్సుతో; ఆనతి+ఈవలయును=చెప్పవలెను; అని+అడుగుటయును=అని యడుగ గా; (దీనికి నాల్గవయాశ్వాసములోని 'ఇట్లనియె' అన్న క్రియతో అన్వయము.)

శా. హిందూరాజ్యరమాధురంధరభుజా ♦ హిగ్రామణీకంచుక తుండస్వచ్ఛయశోగుళుచ్ఛ యవన ♦ ట్లోణీధవస్థాపనా మందీభూతకృపాకటాక్ష యసక్య ♦ న్మాద్యత్కళింగాంగనా బందీగాహవిగాహితో త్తరకకు ♦ బ్లాటీసమాటీకనా. 142

టీ : హిందూరాజ్య=హిందూదేశ రాజ్యముయొక్క; రమా=సంపత్తయొక్క; ధురంధర=భారమును వహించిన; భుజ+అహిగ్రామణీ=భుజమున సర్వశ్రేష్ఠమునకు; కంచుకత్=కుబ్జసమగుచున్న; తుండ=మొల్ల పువ్వులవలె; స్వచ్ఛ=నిర్మలమైన; యశః+గుళుచ్ఛ=కీర్తియను పూలగుత్తి కలవాడా! యవనతోణీధవస్థాపన=యవన రాజును పునఃప్రతిష్ఠ చేయుటయందు; అమందీభూత=ఎక్కువైన; కృపాకటాక్ష=దయతో కూడిన చూపుకలవాడా! అసక్య=ఎన్నోసార్లు; మాద్యత్=మదిచిన; కళింగ=కళింగరాజ్యయొక్క; అంగనా=స్త్రీలయొక్క; బందీగాహ=చెట్టపట్టుట యందు; విగాహిత=ప్రవేశపెట్టబడిన; ఉత్తరకకు+ధాటీ=ఉత్తరదిగ్విజయయాత్ర చేసినవాడలి; సమాటీకనా=ప్రయత్నము కలవాడా!

తా : హిందూదేశ రాజ్యమును పరిపాలించి కీర్తిపొందినవాడు, తనకు చిక్కిన యవనరాజును మరల ఆతని రాజ్యమును స్థాపించినవాడును, పలుసార్లు కళింగరాజ్య స్త్రీలను చెరబట్టుటకై కళింగరాజును జయించుటకై, ఉత్తర దిగ్విజయయాత్ర చేసిన వాడును. అలం. ఉపమ.

క. తిరుమలదేవీచరణో

దరలాక్షాకల్పకల్పి ♦ త స్థలకమల

స్ఫురదిందీవరబంధుర

హరిహయమణివలయకూట ♦ హర్మ్యవిహారి. 143

టీ : తిరుమలదేవి=తిరుమలదేవి యను భార్యయొక్క; చరణ+ఉదర=కాలి క్రింద; లాక్ష+అకల్ప=లక్షలకు పూయుటచే; కల్పిత=కల్పించబడిన; స్థలకమల=మెట్టతామరల; స్ఫురత్=ప్రకాశించెడి; ఇందీవర = నల్లకలువవలె; బంధుర =

ఒప్పెడి; హరిహాయమణి=ఇంద్రనీలమణులు గుప్పిన; వలయ = గుండ్రని; కూట
హర్య=కపట యంత్రములున్న మేడయందు; విహారి=విహరించువాడా!

తా : తిరుమలదేవి యను కృష్ణశేవరాయల భార్య కాలికి పూసికొన్న లత్తుక
యెరుపంటినందున ఇంద్రనీలములతో కట్టిన ప్రదేశములు మెట్టతామరలతో కూడిన
నల్లకలువలు కట్టినట్లుగా ప్రకాశించుచున్న 'లక్ష్మీ విలాసము'ను మేడలో విహరించు
వాడా! అలా. ఉదాత్తము.

—: ఉత్సాహ :—

వర్జనీయకీర్తివైభవం ♦ వాప్రభూతభూతిదృ
క్కర్ణకుండలా! విత్తిరి ♦ కర్ణ! దీర్ఘహృద్భవ
ద్దుర్భయారి మానహారి! ♦ దుర్భరరానకార్భటి
ఘూర్ణమాన కొండపల్లి ♦ కొండపీటిమండలా.

144

టీ : వర్జనీయ=పొగడదగిన; కీర్తివైభవం=కీర్తియొక్క వైభవము కలవాడా!
ప్రభూత=ఎక్కువైన; భూతి=సంపదచే; దృక్+కర్ణ=నేత్రములే చెవులుగా కల
పాములు; కుండలా=కుండలములుగాకల శివునివంటివాడా! విత్తిరికర్ణ=దాతలలో
కర్ణునివంటివాడా! దీర్ఘహృత్=బ్రద్దలైన హృదయములతో; భ్రమత్=తిరిగిడి;
దుర్భయ=అనిశితపరులైన; అరి=శత్రువులయొక్క; మానహారి=గర్వమును పోగొట్టిన
వాడా! దుర్భర=భరింపరాని; అనక+ఆర్భటి=భేరియొక్క భ్వనిచే; ఘూర్ణమాన=
తిరుగుడుపడుచున్న; కొండపల్లి, కొండపీటిమండలా = కొండపల్లి, కొండపీడు
మండలములు కలవాడా!

తా : ఎక్కువ కీర్తియు, ఎక్కువ సంపదయు కలిగినవాడా! దానకర్ణా!
భేరి భ్వని విన్నంతమాత్రముననే జడిసెడి కొండపల్లి, కొండపీడు మండలముల నేలు
రాజులు కలవాడా!

ఇది శ్రీమదాంధ్రకవితాపితామహ సర్వతోముఖాంక పంకజాక్ష
పాదాంబుజాధీనమానసేందిందిర నందవరపుర పంశోత్తంస
శతశోపతాపసప్రసాదాసాదిత చతుర్విధకవితా మతల్లి
కాల్గసానిచొక్కయామాత్యపుత్ర పెద్దనార్య
ప్రణీతంబైన స్వారోచిషమనుసంభవం
బసుమహాప్రబంధమునందు
తృతీయాశ్వాసము
సంపూర్ణము.

శ్రీ స్వారోచిష మనుచరిత్రము

(టీకాతాత్పర్యసహితము)

చతుర్థాశ్వాసము

కృష్ణరాయ గుణర

తాకల్పా కల్పకద్రు ♦ మాధికదాన

శ్రీకుతుకాగతలోకా

లోకాంతరసకలసుకవి ♦ లోకస్తుత్యా!

1

టీ : శ్రీకృష్ణరాయ ! గుణరత్న + ఆకల్ప = గుణమలనెడి రత్నములే అలంకారముగా కలవాడా ! కల్పకద్రుమ = కల్పవృక్షముకన్న; అధిక = ఎక్కువైన; దానశ్రీ = దానసంపద యందలి; కుతుక = వేడుకచే; అగత = వచ్చిన; లోకాలోక + అంతర = లోకాలోక పర్యతము లోపలనున్న; సకలసుకవిలోక = సుకవులందరిచే; స్తుత్యా = పొగడబడువాడా !

తా : సుగుణమలతో ఒప్పువాడా ! దానమెక్కువగా చేయుటవిని ఎక్కడనున్న సుకవులును వచ్చి పొగడుచుండగా ఆనందించువాడా !

వ. అవధరింపుము. జైమిని మునీంద్రునకుఁ బఠంగవుంగవంబు లిట్లనియె.

2

టీ : అవధరింపుము = వినుము; జైమిని మునీంద్రునకున్; పఠంగవుంగవులు = ధర్మపతులు; ఇట్లు + అనియెన్.

సీ. మున్ను విప్రకార ♦ మునఁ గూడుచో శంకఁ

గనుమూయుఁ బనిచె నా ♦ ఖచరభర్త

యవ్వరారోహాయు ♦ నాసక్త గావున
 నిచ్చలో నటుసేయ ♦ నియ్యకొనియె
 నాప్రతిజ్ఞాపూర్తి ♦ యయ్యెఁ దనంత న
 వ్యనితకు రతిపార ♦ వశ్యపటిమ
 నపుడు తత్త్వనరదే ♦ మాసమిద్దశిఖదీప్తి
 శాంబరీమహిమచే ♦ సంగ్రహించి

గీ. నట్టి గంధర్వమూర్తి సౌ ♦ ఖ్యాసుభూతిఁ
 జలన మేదిన మానసా ♦ బ్రమున నిలువ
 వెలసెఁ దేజోమయంబైన ♦ వృద్ధి నట్టి
 మేటిగర్భంబు నెలలు తొ ♦ మ్మిదియు నిండె.

3

టీ: మన్ను = మునుపు; విప్ర + ఆకారమునన్ = ప్రపరుని రూపమునో;
 కూడుచోన్ = సంగమించునపుడు; శంకన్ = తన నిఁజరూపము తెలియునను భయముతో;
 ఆ ఖచరభర్త = ఆ గంధర్వుడు; కనుమూయన్ = కన్నుమూయునట్లు; పనిచెన్ =
 ఆజ్ఞాపించెను; ఆ + వరారోహాయున్ = ఆ వరూధినికూడ; ఆసక్తకావునన్ = ఆసక్తి
 కలదికాన; అటు + చేయన్ = అట్లే చేయుటకు; ఇచ్చలోన్ = మనస్సునందు; ఇయ్యకొని
 యెన్ = ఒప్పుకొనెను; ఆ + వనితకున్ = ఆ వరూధినికి; రతిపారవశ్యపటిమన్ = సురతము
 వలని పరవశత్వముచే; ఆ ప్రతిజ్ఞాపూర్తి = కన్నుమూయుటయను ప్రతిజ్ఞ నెరవేర్చుట;
 తనంతన్ = దానంతటది; అయ్యెన్ = నెరవేరెను; అపుడు; తత్ + ప్రవర = ఆ ప్రపరుని
 యొక్క; దేహ = శరీరమును; సమిద్ధ = ప్రకాశించు; శిఖదీప్తిన్ = అగ్నివంటి లేజస్సును;
 శాంబరీ మహిమచేన్ = మాయామహిమవలన; సంగ్రహించినట్టి = కైకొన్న; గంధర్వ
 మూర్తి = గంధర్వుని ఆకారము; సౌఖ్య + అనుభూతిన్ = సుఖముననుభవించుటచే;
 చలనము + ఏదిన = చలనములేని; మానస + అబ్రమునన్ = పద్మమువంటి మనస్సున;
 నిలువన్ = నిల్వగా; అట్టి మేటి గర్భంబు = ఆ మంచి గర్భము; లేజః + మయంబు + విన =
 లేజోరూపమైన; వృద్ధిన్ = అభివృద్ధితో; వెలసెన్ = ప్రకాశించెను; నెలలు,
 తొమ్మిదియున్ = తొమ్మిదికూడ; నిండెన్.

తా. ఇదివరలో గంధర్వుడు తన మాయాప్రభావముచే ప్రపరుని యాకార
 మును ధరించి తన మాయ బలుపుడకుండ వరూధినిని కన్నుమూసికొనుననెను. ఆమె
 మనసార ఒప్పుకొన్నది. కాని రతిలోని పరవశత్వముచే వాటంతటాకే కన్నులు మూత
 పడినవి. ఆ ప్రియుని దేహమే ఆమె మనస్సులో ముద్రించుకొనిపోయినది. అతనిచే
 నిక్షిప్తమైన యింద్రియము క్రమముగా పెరిగినది. తొమ్మిది నెలలు నిండినవి.

వ. అనంతరంబ యొకానొక పుణ్యదివసంబున.

4

టీ: ఆనంతరం = తోడనే; ఒక+ఒక = ఒకానొక; పుణ్యదివసంబునన్ = మంచిరోజున.

శా. తేజం బబ్బభవాండగేహమునకున్ ♦ దీపాంకురచ్ఛాయమై
రాజిల్లన్ గ్రహపంచకంబు రవి జే ♦ రం జోనిలగ్నంబునన్
రాజీవాక్షి కుమారుఁ గాంచె సుమనో ♦ రాజన్యమాన్యున్ జనుల్
జేజే వెట్టఁ బ్రసూనవర్ష మమర ♦ శ్రేణుల్ ప్రవర్షింపగన్. 5

టీ: గ్రహపంచకంబు = చంద్ర, కుజ, గురు, శుక్ర, శనిలు; రవిన్ = సూర్యుని; చేరంబోని = చేరని; లగ్నంబునన్ = లగ్నమునందు; రాజీవ+ఆక్షి = తామరపువ్వులవంటి కన్నులు కలవయాధిని; తేజంబు = శరీరకాంతి; అబ్బభవ+అండగేహమునకున్ = బ్రహ్మాండమును నింటికి; దీప+అంకుర+చ్ఛాయమై = దీపపు వెలుగు (ఛాయాశబ్దము సమాసమున వైకల్పికముగా నపుంసకము) రాజిల్లంగన్ = ప్రకాశించగా; జనులు; జేజే+పెట్టన్ = జయజయ ధ్యానములు చేయగా; అమర శ్రేణుల్ = దేవతా సమూహములు: ప్రసూన వర్షము = పూలవాన; ప్రవర్షింపగన్ = కురియింపగా; సుమనః+రాజన్యమాన్యున్ = ఇంద్రునిచే గౌరవింపదగినట్టి; కుమారున్ = కొడుకును; కాంచెన్ = కనెను.

తా: స్వోత్పాత్రరీత్యా బుధున కస్తంగతత్వదోషములేదు; తక్కిన గ్రహములు సూర్యునితో కలిసియున్నచో ఆస్తంగతములగును. అట్టి యస్తంగతత్వదోషము లేని లగ్నమున, శరీరకాంతితో బ్రహ్మాండమునంతను దీపమింటిని వెలిగించునట్లుగా ప్రకాశింపజేయు కుమారుని కనెను. దేవతలు పుష్పవృష్టి కురిసిరి. జయజయధ్యానములు చేసిరి అలం. రూపకము. ఉపమయు.

క. స్వరుచిస్ఫురణను శశి భా

స్కరపావకతారకా ప్ర ♦ కాశము లెల్లన్

విరళములు సేయ నతనికి

స్వరోచి యను నామ మిడి ర ♦ చటిమును లెల్లన్. 6

టీ: స్వరుచిస్ఫురణ = తన కాంతియొక్క వెల్లురుచే; శశి = చంద్రుడు; భాస్కర = సూర్యుడు; పావక = అగ్ని; తారకా = నక్షత్రములయొక్క; ప్రకాశము లెల్లన్ = కాంతులన్నియు; విరళములు = తక్కువైన వాటిగా; చేయన్ = చేయుటచే; అతనికిన్ = ఆ బాలునికి; అనటి మునులు+ఎల్లన్ = అక్కడి మునులందరును; స్వరోచి యను = స్వరోచి అనెడి; నామము = పేరును; ఇడిరి = ఉంచిరి.

తా: ఆ బాలుడు తన దేహకాంతిచే సూర్య చంద్ర నక్షత్రముల కాంతిని నణచుటచే అక్కడి మునులతనికి 'స్వరోచి' అని పేరు పెట్టిరి. అలం. అతిశయోక్తి.

చ. మఱియు నతండు సంయమిస ♦ మాజవినిర్మితజాతకర్మకృడై
నెఱిఁ బరివర్ధితుండు నుప ♦ నీతుండునై వివిధాయుధంబులన్

గజకరియై రణస్థులుల ♦ గద్దటియై నిగమార్థవేదియై

నెఱతనకాడు నై మెఱసె ♦ నిర్మలకాంతి విలాసరేఖలన్. 7

టీ: మఱియున్; ఆతండు=ఆ స్వరోచి; సంయమిసమాజ=మునుల సమాచారముచే; వినిర్మిత=చేయబడిన; జాతకర్మజ్ఞ=జాతకర్మకలవాడై; నెఱిన్=బాగుగా; పరివర్తితుండు=పెంచబడినవాడును; ఉపనీతుండునై=ఉపనయనము చేయబడినవాడునై; వివిధ+ఆయుధంబులన్=అన్ని ఆయుధముల ప్రయోగములందును; కజకరియై=నేర్పరియై; రణస్థులున్=యుద్ధభూములందు; గద్దటియై=దిట్టయై; నిగమ+అర్థవేదియై=వేదార్థము నెరిగినవాడై; నెఱతనకాడునై=అన్నిటియందును కాశలముకలవాడై; నిర్మల=స్వచ్ఛమైన; కాంతివిలాసరేఖలన్=ఆందము, విలాసములతో; మెఱసెన్=ప్రకాశించెను.

తా: ఆ స్వరోచికి అక్కడి మునులు జాతకర్మ, ఉపనయనమును చేసిరి. శస్త్రాస్త్ర విద్యలలో నారితేరి, వేదార్థముల నెరిగి, యుద్ధములో నేర్పుకలిగి చక్కని శరీరకాంతి విలాసములతో నతడు ప్రకాశించెను.

స్రగ్ధర. గ్రుద్ధున్ గోత్రాచలంబుల్ ♦ గులగుల లయి పో

♦ గోతముల్ గ్రుద్ధు లీలన్

ఖద్దిం జెండాడు మాఁకుల్ ♦ కవుఁగిటికొలఁదుల్

♦ కత్తి నొక్కొక్క ఘాతం

బ్రోద్దామప్రాధి వాతా ♦ దుభృతగతిఁ బఱచున్

♦ భూమి జవ్వాడగా ని

ట్ల దేవినందనుం డ ♦ తృనుపమబలుడై

♦ యావనారంభవేళన్.

8

టీ: గోత్ర+అచలంబుల్=కులపర్వతములు-వింధ్య, హిమవంతము మొదలైనవి; గులగులలయిపోన్=పిండియగునట్లు; గోతముల్=సంచలము; గ్రుద్ధులీలన్=గ్రుద్ధునట్లు; గ్రుద్ధున్. కవుఁగిటికొలఁదుల్=రెండుచేతులను చాపి పట్టుకొనునంత లాఠెన; మాఁకుల్=చెట్లను; ఖద్దిన్=బలముతో; కత్తిన్=కత్తితో; ఒక్కొక్కఘాతన్=ఒక్కొక్క దెబ్బతో; జెండాడున్=నరికివేయును; భూమి=నేల; జవ్వాడగాన్=అదరునట్లు; బ్రోద్దామప్రాధిన్=ఎక్కువ సామర్థ్యముతో; వాత+అదుభృతగతిన్=గాలివంటి వేగముతో; పఱచున్=పరుగెత్తును; ఇట్లు=ఈరీతిగా; ఆ+దేవినందనుండు=ఆ వరూధిని కొడుకు; అతి+అనుపమ బలుడై=మిక్కిలి సాటిలేని బలముకలవాడై; యావన+అరంభవేళన్=యావన మారంభించునప్పుడు...

తా: ఆ స్వరోచి యావనము వచ్చుచుండగా రాళ్లుపోసిన గోతములు జెట్టిని గ్రుద్ధునట్లుగా కులపర్వతములనే పిండి యగునట్లు గ్రుద్ధువాడు పట్టుబారెడులావున్న చెట్ల మొదళ్లను కత్తితో ఒక్కప్రేటుతో తెగునట్లు నరుకువాడు. భూమియదరునట్లు పరుగెత్తువాడు. అలం. అతిశయోక్తి, ఉపమయ.

క. వేదండము తొండము సరి

కోదండముఁ దివియు నెడముఁ ♦ గుడి నిబిడజ్ఞా

నాదము రోదసి నిండఁగ

భేదించున్ గండశిలలఁ ♦ బృథు బాణములన్.

9

టీ : వేదండము తొండముసరి = ఏనుగుతొండమునో సమమైన; కోదండమున్ = విల్లును; ఎడమున్ + కుడిన్ = ఎడమవైపునకు, కుడివైపునకు; నిబిడ = ఎక్కువైన; జ్ఞానాదము = నారిమోత; రోదసిన్ = భూమ్యాకాశముల మధ్యను; నిండగన్ = నిండుకట్టు; తివియున్ = వంచును; పృథుబాణములన్ = పెద్దబాణములతో; గండశిలలన్ = పెద్దరాళ్లను; భేదించున్ = ముక్కలు చేయును.

తా : ఏనుగుతొండమువంటి వింటిని నారిమోత భూమ్యాకాశములమధ్య ప్రదేశము నిండునట్లు సవ్యాపనవ్యములకు వంచువాడు. పెద్ద పెద్ద రాళ్లను పెద్ద బాణములతో ముక్కలు సేయువాడు. అలం; అతిశయోక్తి; ఉపమ.

క. అతఁడు మఱి తనకు మంథ

క్షీతిభృత్తటి విశ్వకర్మ ♦ చేసిన నగరిన్

విఠతాటవిక చమూసే

విఠుడై సామ్రాజ్య మనుభ ♦ వింప నొకతఱిన్.

10

టీ : అతడు; మఱి = మరియు; తనకున్ = మంథక్షీతిభృత్ + తటిన్ = మందర పర్వతపు చరియయందు; విశ్వకర్మ = దేవశిల్పి; చేసిన నగరిన్ = నిర్మించిన పట్టణమందు; విఠత + అటవిక = విస్తారమైన అడవిలో తిరిగిడి కోయలయొక్క; చమూ = సేనలచే; సేవితుడై = సేవింపబడువాడై; సామ్రాజ్యము = రాజ్యవైభవమును; అనుభవింపన్ = అనుభవించుచుండగా; ఒకతఱిన్ = ఒకప్పుడు.

తా : ఆ స్వర్గోచి విశ్వకర్మ మందరపర్వతముపై నిర్మించిన పట్టణమున కోయ సేనలు కొల్చుచుండ రాజ్యసుఖముల ననుభవించుచుండగా.....

క. కరకాచిటపటరవ భీ

కరమై పెళపెళ నినాద ♦ ఘనమై ఝంఝూ

మరుదుజ్జిత బిలమంద

స్వరమై యక్కొండ నొక్క ♦ వర్షము గురిసెన్.

11

టీ : ఆ + కొండన్ ఆ కొండమీద; కరకా = వడగండ్లయొక్క; చిటపటరవ = చిటపటమును చప్పుడుతో; భీకరమై = భయంకరమై; పెళ పెళ నినాదఘనమై = పెళపెళమను మేఘములు కలదై; ఝంఝూమరుత్ = వానతోడి పెనుగాలిచేత; ఉజ్జిత = విడువబడిన; బిల = కొండగుహలయొక్క; మంద్రస్వరమై గంభీరధ్వనికలదై; ఒక్క వర్షము = ఒకవాన; కురిసెన్.

తా : ఆ కొండపై వడగొండు చిటపటమని రాలగా, మేఘములు పెళ పెళలాడగా వానతోడి గాలి వీచుటచే కొండగుహలు మారుమ్రోగునట్లు వాన కురిసినది.

క. తెల తెల వేగిన నగ్గిరి

జలజలఁ బ్రవహించు సెలల ♦ చప్పుళ్లు శిఖా
వల కుల కలకేకా కల

కలములు గలతలపొలంబు ♦ గనుగొను వేడ్కన్. 12

టీ : తెలతెల వేగినన్ = తెల్లగా తెల్లవారగా; ఆగిరిన్ = ఆ కొండపై; జలజల్ = జలజలలాడుచు; ప్రవహించు సెలల చప్పుళ్లు = ప్రవహించెడి సెలయేళ్ల చప్పుళ్లు; శిఖావలకుల = నెమళ్ల గుంపుయొక్క; కల = ఆవృత్తమధురమైన; కేకా కలకలులు కల = (నెమళ్ల కూకల) కేకల ధ్వనులును కల్గిన; తలపొలంబున్ = ఎత్తు ప్రదేశమును; కనుగొన వేడ్కన్ = చూచెడి కోరికతో.....

తా : తెల్లవారగానే ఆకొండమీద సెలయేళ్లు జలజల ప్రవహించు చప్పుళ్లును వాన కురిసినందున కేరింతలు కొట్టుచు సంతోషముతో కూయు నెమళ్ల కేకలును కల కొండప్రదేశమును చూచెడి కోరికతో.....

ఆ. అన్నగొగ్గ మెక్కి ♦ యం దొక్కశశికాంత

వేదిఁ గతిపయాప్త ♦ వేష్టితుండుఁ

గుణజవివినపవన ♦ నట దలకభరుండు

నగుచుఁ బ్రొద్దు జరపు ♦ నవసరమున. 13

టీ : ఆ+నగ+అగ్రము+ఎక్కి = ఆ కొండశిఖరమెక్కి; అందున్ = అక్కడ; ఒక్క శశికాంతవేదిన్ = ఒక చంద్రకాంతపు టరుగనై; కతిపయ+అప్తవేష్టితుండున్ = కొందరాపులతో కూడినవాడును; కుటజవివిన = కొండమల్లెల పొదలనుండి వచ్చు; పవన = గాలిచే; నట = ఎగురుచున్న; అలకభరుండున్ = ముంగురులు కలవాడును; అగుచున్; ప్రొద్దుజరపు+అవసరమునన్ = కాలక్షేపము చేయు శమయమందు.....

తా : అప్పుడు స్వర్థోచి కొండ చివరికెక్కి చలువరాల్చిపై కూర్చుండి, కొందరాపులతో కాలక్షేపము చేయుచుండగా.....

ఆ. ఒక్క యెఱుకుజేడు ♦ నక్కకొమ్మును నిట్టి

గోఱజంబు జన్నుఁ ♦ జాఱపప్పు

బీలిగఱులయంప ♦ కోలలు సెలవిండ్లు

గాను కిచ్చి కరయు ♦ గంబు మొగిచి. 14

టీ : ఒక్కయెఱుకుజేడు = ఒక కోయదొర; నక్కకొమ్మును = నక్కయొక్క కొమ్మును—ఒకజాతి నక్కకు నడినెత్తిన కొమ్మండనట; ఇట్టిగోరజంబును = కస్తూరియును; జన్నును = తేనె పెరయు; చారపప్పును; షీలి, ఱులయంపకోలలును = పికిలి పిట్టల యీకలు కట్టిన బాణములును; సెలవిండ్లును = సెలబద్దల విండ్లును;

కానుక+ఇచ్చి; కరియుగంబున్ = రెండు చేతులను; మొగిచి = దగ్గరకుచేర్చి-
దండముపెట్టి...

వ. యుగవిగమసమయ సముద్భూతజీమూత పటలంబునుం
బోలె కైలాసగిరినితంబ ప్రాంతకాంతార పర్యంతంబు నిరంతరంబై
కాటుకొన్న యొక్క గహనరేఖం గరాంగుళింజూపి భూపతి
కిట్లనియె. 15

టీ : యుగ=మహాయుగము యొక్క; విగమసమయ = ముగియుకాలమందు;
సముద్భూత=పుట్టిన; జీమూతపటలంబునుంబోలెన్ = మేఘముల సముదాయమువలె;
కైలాసగిరి=కైలాసపర్వతముయొక్క; నితంబప్రాంత=మధ్యపరకునున్న; కాంతార
పర్యంతంబున్ = కారడవి పరకును; నిరంతరంబై = దట్టనై; కాటుకొన్న = గుబురుగా
పెరిగిన; ఒక్కగహనరేఖన్ = ఒక యడవి వరుసను; కర+అంగుళిన్ = చేతి ప్రవేలితో;
చూపి; భూపతికిన్ = స్వరోచితో; ఇట్లనియెన్.

తా : ప్రళయ కాలమందలి మేఘములవలె నల్లగా గుబురుగా కైలాసగిరి
పరకు కన్నడు ఆడవి చాల్చును చూపి ఆ కోయదొర స్వరోచితో ఇట్లనెను.

క. అల్లదె కంటే పొనపొన

దెల్లనిగట్టఱుత మబ్బు ♦ దేఱెడు పొల మం

దెల్లెడఁ జూచిన ధరణీ

వల్లభ ! సీరాముసేన ♦ వాలుమెకంబుల్.

16

టీ : ధరణీవల్లభ=రాజా! అల్లదె=ఆ కన్నడుచున్నది; కంటే=చూచితివా?
పొనపొన=చూచాయగా; తెల్లనిగట్టు+అఱుతన్ = తెల్లని కొండప్రక్కన; మబ్బు
దేఱెడు పొలమందున్ = మబ్బులులేచు ప్రదేశమున; చూచినన్ = చూడగా; ఎల్ల +
ఎడన్ = అంతటను; వాలుమెకంబుల్ = క్రూరమృగములు; సీరాముసేన = శ్రీరాముని
సేనవలె లెక్కలేనన్ని యున్నవి.

తా : దొరా! అల్లదిగో, మబ్బులు లేచుచున్న చోట అడవిలో అబ్బ!
క్రూరమృగములు లెక్కలేనన్ని యున్నవి.

సీ. కంఠూతికై రాయుఁ ♦ గర్కశం బగుతుంటిఁ

బీట వెట్టిన మాను ♦ వెల్లగిల్లఁ

జెవి దార్చి విని చీమ ♦ చిటు కన్న నొకపారి

సెలవి వెంపర లాడు ♦ జిట్ట లెల్ల

జప్పరించు వెదుళ్లు ♦ సట లుబ్బ దంష్ట్రాగ్ని

చొంగవైఁ బడి చుంయి ♦ చుంయి మనఁగఁ

జండ్లనిప్పులువోలె ♦ దీండ్రించు కనుమించు

తెనఁగ నొండొంటిపై ♦ నెక్కఁ బాటు

గీ. పెట్టదినముల మడుగుల ♦ మట్టికలప
బుడబుడధ్వని వెడలు బు ♦ దుబ్బదములందు
జిలుప చిలుపని చేతులు ♦ జిడ్డుదేలు
నేమి చెప్పమఁ గ్రొవ్విన్ ♦ యేకలములు

16

టీ: గ్రొవ్వియేకలములు=మదిచిన అడవి పండులు; కంఠాతికై=దురద తీరుటకై; కర్కశంబగు=బిరుసైన; తుంటిన్=పిట్టతో; పీటపెట్టిన యాసు=పాడుకొన్న చెట్టు; పెల్లగిల్లన్=పెల్లగిలిపడుట; రాయున్=రాచు; చీమచిటుకనన్=చిన్న చప్పడైనచో; చెవి+తొర్చివిని=చెవియొగ్గి విని; ఒకపారి=ఒకసారి; సెలవి=కోరితో చిమ్మి; జిట్టలెల్లన్=వెనురు వెన్నులన్నియు; వెంపరబాడన్=చెదరగొట్టుట; సటలు=మెడమిది వెండ్రుకలు; ఉబ్బన్=నిక్కిపాడుచుకొనగా; దంప్ర+అగ్ని=కోరల రాపిడివలన పుట్టిన నిప్పు; చొంగ; పైన్+పడి=మీదపడుటచే; చుంఱు చుంఱు మనగన్=చుంఱు చుంఱు లాడగా; వెనుళ్లు=లేత వెనురుమోసలు; చప్పరించున్; చండ్రనిప్పులు వోలెన్=చండ్రబాగ్గల నిప్పులవలె; తీండ్రించు=ప్రకాశించు; కనుమించులు=మెరుపులవంటి కన్నులు; ఎసగన్=మోసగా; ఒండు+ఒండు+పైన్=ఒకదానిపై నొకటి; ఎక్కన్=ఎక్కుటకు; పాటున్=పరుగెత్తును; పెట్టదినములన్=వేసవిలో; మడుగులన్=చెరువులలో; మట్టి=కాళ్లతో త్రొక్కి; కలపన్=బురదకు కదలించగా; బుడబుడధ్వనివెడలు బుద్బదములందున్=బుడబుడమను బుడగలలో; చిలుపచిలుపని=కొద్దికొద్దిగా వెడలు; నేతులుజిడ్డు=చురుగున్నట్లుజిడ్డు; లేటున్=పైకి కనిపించును; ఏమిచెప్పమను=వానిచేప్పలేమని వర్ణింపగలను? అలం. అతిశయోక్తి. ఉపమ. స్వభావోక్తియు.

చ. బలమింక నేమి సెప్ప విను ♦ పండువెదు శ్లవలీల మోర త్రో
పుల బడ జొప్ప వంచికొను ♦ పోలిక వంచి తదగ్రధాన్యముల్
సెలవుల ఘన ముట్టిపడ ♦ జిట్టలతోడనె చప్పరించు న
ప్పొలము వరాహపోతములు ♦ భూవర తొండములేనియేనుగుల్.

టీ: భూవర=రాజా! విను=వినుము; ఆ+పాలము=ఆ ప్రదేశమందలి; వరాహపోతములు=అడవిపందిగున్నలు; తొండములేని యేనుగుల్=తొండములేని యేనుగులవంటివి; ఇకన్=ఇంకను; బలము=వాని బలము; ఏమిచెప్పన్=ఏమని చెప్పను? పండువెనుళ్లు=ముదిరిన వెనుళ్లు; అవలీలన్=లేలికగా; మోరత్రోపులన్=ముట్టెతోడి త్రోయుటలచే; పడన్=పడునట్లు; చొప్ప=జొన్నకర్రను; వంచికొను పోలికన్=వంచునట్లు; వంచి; తత్+అగ్రధాన్యముల్=దానిచివరనుండు కంఠలను; సెలవులన్=పెదవులమూలలలో; ఘనము=సురుగు; ఉట్టిపడన్=ఎక్కువకాగా; జిట్టలతోడనె=వెన్నులతోనే; చప్పరించున్=నమలును.

తా: అక్కడి అడవిపంది పిల్లలు తెగబలిసి యేనుగుగున్నలవలె సున్నవి. పండిన వెనుళ్లును చొప్పలకు వంచినట్లు వంచి వెన్నులను చప్పరించుచున్నవి. అలం. రూపకము. స్వభావోక్తి. ఉపమయు.

క. పొడిచిన కైదువునకుఁ జము

రిడఁ గావల రగ్గికాఁక ♦ యించుక యిడినం

జెడుగట్టల గ్రుచ్చిన నం

జుడు మంటలఁ దగిలి నెయ్యి ♦ జొటజొట వడియున్. 19

టీ : పొడిచిన కైదువునకున్ = ఆ పగులను పొడిచిన ఆయుధములకు; చమరు = నూనె; ఇడగాన్ = త్రువ్వపట్టకుండుటకై పూయుట; వఁగు = ఆవసరములేదు; చెడుగట్టలన్ = కర్రలవంటి ఇనుప యూచలతో; గ్రుచ్చిన నంజుడు = స్రుచ్చబడిన మాంసము; అగ్గికొకన్ = నిష్ప్రసంగయందు; ఇంచుక యిడినన్ = కొద్దిగా పెట్టినను; మంటలన్ = మంటలందు; తగిలి = తగులుటచే; నెయ్యి = చమరు; జొటజొట వడియున్ = ధారగా కారును.

తా : మాంసపుముక్క నిష్ప్రసంగ చూడగానే నూనెకారునంతగా ఆ పండులు బలిసినవని భావము.

తే. వలరు కుక్కల విడువంగ ♦ వలవ దేయ

నడచి మొలపిడియమ్మనఁ ♦ బొడువవచ్చు

బంకము గొరిజ దిగఁబడఁ ♦ బజవలేవు

మన్ను లివ్వేళ్ళ రేగడి ♦ మన్నులందు. 20

టీ : మన్నులు = ఒకజాతి మృగములు; ఈ + వేళ్ళన్ = ఇప్పుడు - వానకురిసి నప్పుడు; రేగడి మన్నులందున్ = నల్లమన్నులో; పంకమున్ = బురదలో; గొరిజ = కాలిగిట్ట; దిగఁబడన్ = క్రుంగగా; పజవలేవు = పరుగెత్తలేవు (కొన) కుక్కలన్ = వేటకుక్కలను; విడువంగన్ = ఉసికొల్పుటకు; వలరు = ఆవసరములేదు; ఏయన్ = బాణములేయుట; వలవదు; నడచి = మెల్లగా నడచి; మొలపిడియమ్మనన్ = మొలలో దోపుకొన్న బాకుతో; పొడువవచ్చున్.

తా . రేగటి మన్నులో వానకురిసినప్పుడు బురదగానుండి గిట్టలు దిగబడి నందున మన్నులనెడి మృగములు పరుగెత్తలేకున్నవి. కావున వానిని చంపుటకు కుక్కల నుసికొలుపనక్కరలేదు; బాణములేయనక్కరలేదు. బాకుతో పొడువవచ్చును.

క. పొడ చెదటి బోదచఱచిన

యొడలులతో నాల్గు రెండు ♦ నొకటియుఁ బ్రంగల్

వెడలిన కొమ్మల బరువున

నడుగిడఁగా లేవు బలిసి ♦ యందలి దుప్పల్. 21

టీ : అందలిద ప్పల్; బలిసి; పొడచెదరి = ఒళ్లంతయు మచ్చలు ప్రాకి; బోద చఱచిన యొడళ్లతోన్ = మడించిన శరీరములతో; నాల్గు; రెండును, ఒకటియున్;

ప్రంగల్=చీలికలు; వెడలిన్=కల్గియున్న; కొమ్ముబరువునన్=కొమ్ముల బరువుతో; అడుగు+ఇడగాలేవు=అడుగు వేయలేవు.

తా : అక్కడి దువ్వులు తెగబలిసి కొమ్ములు పంగలుతీరి బరువెక్కినందున పరుగెత్తలేకున్నవి. అలం. అతిశయోక్తి.

ఆ. చలము లొదవ ముండ్లు ♦ గల మ్రాఁకుదీములఁ

గెరలి తాకి కొమ్ము ♦ లురులఁ దగిలి

వాని లేవ నీడ్చి ♦ కానకే కొనిపోవుఁ

బోతరించి యిట్టి ♦ పోతులచట.

22

టీ : అచటన్; ఇట్టి పోతులు=మగజంకలు; పోతరించి=మదించి; చలములు=మాత్సర్యములు; ఒదవన్=కల్గగా; ముండ్లుకల=ముండ్లున్న; మ్రాఁకుదీములన్=కొయ్యబొమ్మలను; కెరలి=కోపించి; తాకి; కొమ్ములు=తమ కొమ్ములు; ఉరులన్=వలలో; తగిలి=తగుల్కొని; వానిన్=ఆ బొమ్మలను; లేవన్=లేపుకొని; ఈడ్చి=లాగి; కానకే=అడవికే; కొనిపోవున్=తీసికొనిపోవును.

తా : ఇట్టులను పట్టుటకై ముండ్లున్న కొయ్య యిట్టులను ఉరులొగ్గి వేట కొండ్రు పెట్టగా అవి యా బొమ్మలను తాకి కొమ్ములకు ఉరులు తగుల్కొనగా ఆ బొమ్మలను లేపుకొని అడవులకు కొనిపోవుచున్నవి ఆ వంత బలిసియున్నవి. అలం. అతిశయోక్తి.

ఆ. కప్పవెట్టి వెచ్చు ♦ కందమ్ము సమముగాఁ

బొదలి జోళ్లు గట్టి ♦ పోరుచుండి

మలయుఁ గాని పోవు ♦ మానసిక బొడగన్న

నేమిచెప్ప వాని ♦ యీసు లధిప.

23

టీ : అధిప=రాజా! కప్పవెట్టి=ఒళ్లు నలువెక్కి; వెచ్చు=వీపు; కందమ్ము=మాపును; సమముగాన్; బొదలి=బలిసి; జోళ్లుగట్టి=రెండేసి; పోరుచున్+ఉండి=చెబ్బలాడుచును; మానిసిన్=మనుష్యుని; బొడగన్నన్=చూచినను; మలయున్ + కాని=చెబ్బలాడుచుండు నేకాని; పోవు=పారిపోవు; వానియీసులు=వానికోపములు; ఏమిచెప్పన్=ఏమని చెప్పును? అలం. అతిశయోక్తి.

క. కట్టియఁ జేకొని డేగఁ

బట్టి యుబుసుపోకఁ బొలము ♦ మట్టినఁ జాలున్

దొట్టినక్రొవ్వులు ♦ గలయవి

చెట్టడిచినఁ జేతుఁ డేమి ♦ చెప్పఁ బులుగుల్.

24

టీ : కట్టియన్=కట్టును; చేకొని=చేతపట్టి; డేగన్=వేటజేగను; పట్టి=తీసి కొని; ఉబుసుపోకన్=కాలక్షేపమునకై; పొలము=ఆ యడవిని; మట్టినన్=త్రొక్కి నచో; చాలున్=అంతే; పులుగులు=పక్షులు; తొట్టిన క్రొవ్వులుగలయవి=తెగ

బలిసినవి; చెట్టు + పడిచినన్ = చెట్టును కర్రతో తాకించినను; చేతచెడు = చాచుల
కొలది (దొరకును) ఏమి చెప్పన్ = ఏమి చెప్పనగును? అలం. ఆతిశయోక్తి.

తే. ఉడుము గరిమిడికొక్కు దం + దడియు వెల్ల
యెలుక కల్లెల్ల తఱుదును + నేమి చెప్ప
నడవి నెల్లడన్ జూచిన + నవనినాథ
జల్లెడయుఁ బోలె లాఁగల + నుల్లసిల్లు.

25

టీ. అవనినాథ = రాజా! ఉడుము = ఉడుములయొక్క; గరిమిడి కొక్కుల
దండడియు = పండికొక్కుల తరుచును; వెల్లయెలుక = తెల్లయెలుక; కల్లెల్ల తఱు
చును = రాళ్ళను చొలుచు సెలకలయొక్క యభివృద్ధిని; ఏమిచెప్పన్ = ఏమనిచెప్పను?
అడవిన్ = అడవిలో; ఎల్లెడన్ = అంతటను; చూచినన్ = చూచినచో; లాగలన్ =
కలుగులతో; జల్లెడయుబోలెన్ = జల్లెడవలె; ఉల్లసిల్లును = ప్రకాశించును.

తా. ఆ అడవిలో ఉడుములు, పండికొక్కులు, వెల్లెలుకలు, చిట్టెలుకలు,
రాయెలుకలు సెన్నియున్న వనగా అడవి యొక్కడ చూచినను జల్లెడవలె అంతటను
కన్నునులే యుండునంతగా నున్నవి. అలం. ఆతిశయోక్తి.

క. అనుటయు మృగయాకౌతుక
మునఁ జిత్తము చెంగలింప + భూధరశృంగం
బుననుండి డిగ్గి నగరికి
ననిమిష కాంతాకుమారుఁ + డిగిరి రయమునన్.

26

టీ. అనుటయున్ = అని కోయదొర చెప్పగా; మృగయాకౌతుకమునన్ = వేట
యందలి వేడుకతో; చిత్తము = మనస్సు; చెంగలింపన్ = పైరపైరలాడగా; అనిమిష
కాంతాకుమారుడు = దేవతాస్త్రి కొడుకగు స్వహోచి; భూధర శృంగంబుననుండి =
కొండోఖరమునుండి; డిగ్గి = దిగి; నగరికిన్ = పట్టణమునకు; రయమునన్ = వేగముగా;
డిగిరి = వెళ్ళి.....

తా. అనుటతో వేటమీది వేడుకతో కొండకొమ్మ దిగి నగరికేగి.....

వ. నగరు సొచ్చి యచ్చటం గత్యంతరశాలాంతరాశంబుల
నందంద తండతండంబులై వ్రేలు నత్తెంబులం జమురంటు పలల
కండంబుల మండితంబులగు నిడుదవెదురు దండెంబుల బర్హిబర్హు
నిబద్ధాగ్రంబులై కొమరారు దోరెపుఁ ద్రాళ్ళతోడం దిరుగుడుల
వెడంగువడి వడిదప్పునట్లు త్రాళ్ళం గట్టువడి పొట్టలదురంగ నిక్కి
పరిసెనంబులు వేయునవియును, నపహసిత శార్దూలకుటిలనఖికోటి
పాటవంబు లగు త్రోటిపుటంబులం జటక సరటాది జంతుకళేబరంబులం
జరణనఖరాంకురంబుల నిటికి చీలుచుం గేతునవియును, నాఁడు

గాఢీకిం బాటించి వేటకాం ద్రదనెటింగి మేపుమేపుల చమత్కారంబుల నిరాకరించి వీడునం దిరిగి తిరిగి యీశదీర్చుకొనునవియును, బద నగ్గలించి కూయుచుం గడుపు నకనకంబడం గనుకట్టుతోడ మోములు మలంచుచుఁ బంజరస్థితాదృగ్విధాధార వేణుయష్టులకుఁ జట్టుపలు చెదరం బ్రదక్షిణభ్రమణంబులం బరిభ్రమించి మగుడ నెట్టకేలకు మట్టుకొనునవియును, మేరమీఱం దిన్నయెరల నన్నుకొని యరగన్ను వెట్టి భోరకడం బొటమరింపం గూరుకుచుం గుతికిలంబడునవియునునై, పఱఁగు పలుదెఱంగుల డేగ మొత్తంబులను; గుత్తంబులగు మిగుల మెత్తనిజలపోత తోలుపట్టెడను మెడల నమరం బసుపార్చి కట్టుఁగంబంబులకుం దార్చి బంధించిన కుండ నంపు గొలుసులు గల్లుగల్లు మనంగ నొడఘ్న జూడించికొనుచుం గొన సాగి సోగలై ముంగిన మోరలుం బోనిమోరలు సారెసారెకు నెత్తి బయలు పసిపట్టుచుఁ గట్టెనుటివాజశాలలం గట్టిన పొట్టేళ్ళకై యాది గొని నీల్లి కాలుద్రవ్వి ఘనఘనాఘనఘర్ఘర ధ్వానసమధ్వనులు చెలంగ మ్రోఁగుచునింగిఁ బ్రాచుదు నింగలంబులుమియు నయన గోళంబుల నాభీలంబులై వివృతవదనగహ్వరవిలంబి జిహ్వోపల్లవంబులకుం గ్రూరతరదంతకోణకాంతి కలాపంబులం గోరకస్తబక యోగంబు గల్పించుచు, నల్పేతరగ్రస్తకీలాల పలలజాతగ్రాసంబులు నెన్నడుము సన్నదనంబున నటమిగుల డిగ్గి చనకునికిం గటితటంబులకంటెం దారె పుటపుట నయ్యెననం దోరంబులగు భోరల గందంబుల నందంబులు గని బిరుదుఁ గిరించి తమ్ము నుపలాలించు పరిపాలకుల సంస్తవంబులకుం జెవిదార్చె ననం గర్ణకిసలయంబులు వ్రాలంబడి వెండిగుండులుం బోలెఁ గన్నులపండువులై గండభైరవు పూజావారువంబులన మెండుకొనియుండు జాగిలంబులునుం గాంచి యందునందును వేటకు నుజువైనవాని నేర్పరించి తెచ్చుటకు ననుచుటల నీవు నీవని నియమించి తానును నాభేటకోచిత పరిపాటి సన్నద్ధుండయ్యె నయ్యవసరంబున.

27

టీ నగర=కోటను; చొచ్చి=ప్రవేశించి; కట్టె+అంతర=కత్తులలోని; శాలా+అంతరాళంబులన్ = శాలలో; అందున్+అందున్+అ+అక్కడక్కడ;

తండతండంబులై = గుంపులుగుంపులై; (వేలు + క్తైంబులను = వ్రేలుగా డెడి అశ్వములను; (అశ్వములనగా వాస్తములు. డేగ వేట చేయువారు వాని గోళ్లు గ్రుమ్ముకొనకుండ చేలికి కవచము తోడిగకొంగురు.) చమురంటు = ముట్టినచో జిడ్డగు; పలలఖండంబులన్ = మాంసపుముక్కలతో; మండితంబులగు = అలంకరింపబడిన; నిడుదవెగురుదండంబులన్ = పొడవైన వెగురుదండంబులంగు; బర్హి బర్హ = సెనులి పింఛములతో; నిబద్ధ = కట్టబడిన; అగ్రంబులై = కొనలు కలవై; కొమరారు = అందమైన; దోరెంపుద్రాశ్యతోడన్ = కట్టుదారములతోను; తిరుగుడులన్ = తిరుగుటలచే; వెడంగువడి = బాధపడి; వడితప్పనట్లు = వేగము తగ్గనట్లు; ద్రాశ్యన్ = ద్రాశ్యచే; కట్టువడి = బంధింపబడి; పొట్టులు = డొక్కలు; ఆనురంగన్ = వడకునట్లు; నిక్తి = లేచి; సరిసెనంబులు వేయునవియును = స్థలటీలు [పట్టీలు] వేయునవియును; (పరిసెనము = డేగలకు మత్తుతగ్గి వేట కుత్సాహము కట్టుటకై వాంతి చేయుటయని కొందరు. ఆయనమున 'పరిసెనము వేయునవి' యని యుండవలెను.) ఆనుపానీత = తిరస్కరింపబడిన; కాద్దుల = పెద్దపులుల యొక్క; కుటిల = వంకరయైన; నిఖకోటి = గోళ్ళ అందలయొక్క; పాటవంబులు = బలము కలవి - పులి గోళ్ళకన్న బలమైనవి; అగ్రత్రోటిపుటంబులన్ = గొప్పలవంటి ముక్కు కొనలచే; చటక = పిచ్చుక; సరట + ఆది = తొండ మొదలైన; జంతుక శేబరంబులన్ = జంతువుల దేహములను; చరణసఖర + ఆంకురంబులన్ = కాలిగోళ్ళ నివారలతో; ఇటికి = అదిమిపట్టి; చీరుచున్ = చీల్చుచు; కేరునవియును = కేకలు వేయునవియును; నాడునాటికిన్ = ఆ గోజానకాలోజు; పాటించి = శ్రద్ధతీసికొని; వేటకాండ; అదనెటింగి = ఆకలిచేక తెలిసికొని; మేపు = మేసడి; మేపుల చమత్కారంబులన్ = మేతల సేర్పులను; నిరాకరించి = నిర్లక్ష్యముచేసి; వీకునన్ = గర్వముతో; తిరిగి తిరిగి = చూటిచూటికి; ఈకదీర్చుకొనునవియును = రెక్కల చిక్కుల సవరించుకొనునవియును; పదను = మేతసమయము; అగ్గించి = దాటి; కూయుచున్; కడుపు; కకనకంబుడన్ = మాడగా; కనుకట్టతోడన్ = కన్ను మాయుటతో; మోములు = ముఖములను; మలంచుచున్ = అటునిటు త్రిప్పుచు; పంజరస్థిత = పంజరములోనున్న; కీర = చిలుకలు; శారికా = గోరువంకలు; పారావత = పావురములు; ఆదుల = మొదలైనవాని యొక్క; పలుకులు = కూతలను; ఆకర్ణించి = విని; ఎగసి యెగసి = వానివైపున కెగిరి యెగిరి; నిజ + అవస్థిత = తామున్న; తాద్యగ్విధ = అట్టి; ఆధార = ఆధారములైన; వేణుయప్పులనున్ = వెగురుకణ్ణులను; చట్టుపలు = రెక్కలు; చెదరన్ = తగులునట్లు; ప్రదక్షిణభ్రమణంబులన్ = ప్రదక్షిణముగా తిరుగుటచే; పరిభ్రమించి = తిరిగి; మగుడన్ = మరల; ఎట్టకేలకున్ = చిట్టచివరికి; మట్టుకొనునవియును = కుదురుపడునవియు; మేరమాటన్ = మితిమించునట్లు; తిన్నయెరలన్ = తినినయాహారములచే; అన్నకొని = మత్తుకొని; అరగన్న వెట్టి = బ్రాగన్నగా; బోరకడన్ = రొమ్మువద్ద పొటమరింపన్ = పైకిలేచునట్లు; కూరుకుచున్ = నిద్రించుచు; కుతికిలంబడునవియునై = జోగునవియునై; పఱగం = ఒప్పెడి; డేగ మొత్తంబులను = డేగలగుంపులను; (ఇంతవరకు డేగలను వర్ణించినాడు. ఇకపై జాగిలములను వర్ణించుచున్నాడు.) గుత్తమ్మలగు = సమములైన; మిగుల మెత్తని = మిక్కిలి మెత్తని; జలపోత = బంగారు

పూతపూసిన; తోలుపట్టెడలు=మెడకుట్టుగా నేర్పరచితోళ్లు; మెడలన్=కంఠము
 లంను; అమరన్=సరిపడునట్లు; పసుపార్చి=పసుపుతో స్నానము చేయించి; కట్టు
 గంబంబులకున్=కట్టురాళ్ళకు; తార్చి=దగ్గరగా చేర్చి; బంధించిన=కట్టిన; కుంద
 నము+గొలుసులు=బంగారు గొలుసులు; గల్లగల్లుమనంగన్=గల్లుమని మ్రోయగా;
 ఒడళ్లు=శరీరములు; జాడించుకొనుచున్=దులుపుచు-సాగడిసికొనుచు; కొనసాగి=
 చివరలుచూచి; సోగలై=పొడవై; ముంగిసమారలుంబోని=ముంగిసల ముట్టెల
 వంటి; మారలు=మాతులను; సారెసారెకున్=మాచిమాటికి; ఎత్తి; బయలు=
 వెలుపలనున్న; పసి పట్టుచున్=వాసన చూచుచు; కట్టెదుటివాజికాలలన్=ఎగు
 రుగానున్న గుట్టపుశాలలలో; కట్టినపొట్టెళ్ళకై=కట్టినగొట్టెలకై; ఆదిగొని=పొంచి;
 నిలి=ముందుకుసాగి; కాలద్రవ్య=కాళ్ళతో నేలనుగీరి; ఘన=గొప్పదైన; ఘనా
 ఘన=మేఘములయొక్క; ఘర్జరధ్వజ=పెద్దయురుములతో; సమ=సమమైన;
 ధ్వనులు=మ్రోతలు; చెలంగన్=హెచ్చగా; మ్రోగుచున్=మొరుగుచు; నింగిన్
 =పైకి; ప్రాకుచున్=లేచుచు; ఇంగలంబులు=నిప్పులు; ఉమియు=క్రక్రడి;
 నయన గోళంబులన్=కన్నులచే; ఆభీలంబులై=భయంకరములై; వివృత=తెరువబడిన
 వదనగహ్వర=నోటినుండి; విలంబి=ప్రేలాడు; జిహ్వ=నాలుకలనెడి; పల్లవంబుల
 కున్=చిగుళ్ళకు; క్రూరతర=మిక్కిలికఠినమైన; దంతకోణ=పళ్ళకొనలు; కాంతి
 కలాపంబులన్=కాంతిసమాహములచే; కోరక స్తబక యోగంబు=మొగ్గల గుత్తుల
 కలయికను; కల్పించుచున్=కల్పజేయుచు; అల్పేతర=మిక్కిలి; గ్రస్త=తినబడిన;
 కీలాల=రక్తముతోకూడిన; పలజాల=హంససులయొక్క; గ్రాసంబులు=ఆహార
 ములు; నెన్నడుముసన్నదనంబునన్=నడుముయొక్క సన్నదనముచే; ఆటమిగులన్=
 నడుముమించి; డిగ్గిచనక+ఉనికిన్=దిగివెళ్ళకుండుటచే; కటితటంబులకంపెన్=
 పిరుదుల ప్రక్కల కన్నును; తారే=తామే-గొమ్ములే; పుటపుటనయ్యెన్=బలిసెను;
 ఆనన్=అనునట్లు; తోరంబులగు బోరలన్=స్థూలములగా నున్న గొమ్ములచే; కందం
 బులన్=మాపులచేతను; ఆందంబులన్=మాపులచేతను; ఆందంబులకని=ఆందగించి;
 బిరుదులు=గొప్పదనములను; ఆంకించి=చెప్పి; తమ్మున్=కుక్కలను; ఉపలావించు=
 బుజ్జించెడి; పరిసాలకుల = పెంచెడివారి; సంస్తవంబులకున్=పొగడ్తులకు; చెవి
 దార్చెనన్=చెవియొగ్గనన్నట్లు; కర్ణకిసలయంబులు=చిగుళ్ళవంటి చెవులు; వ్రాలం
 బడి=ప్రేలపడి; వెండిగుండులంబోలెన్=వెండిగుండ్లవలె; కన్నులపండువులై=కంటి
 కింపై; గండ్లభైరవదేవునియొక్క; పూజావారంబులు=పూజకై న గుట్టములు; ఆనన్=
 అనునట్లు; మెండుకొనియుండు=నిండుగానున్న; జాగిలంబులన్=వేటకుక్కలను;
 కాంచి=చూచి; ఆందునందునన్=జేగలలోను; ఉజ్జవైనవానిన్=సమర్థములైనవానిని;
 ఏర్పరించి=ఎంచి; తెచ్చుటకున్=తెచ్చుటకై; అనుచరులన్=భటులను; నీవునీవని=
 పేరు పేరు వరుసల; నియమించి=ఆజ్ఞాపించి; తానుచు=స్వరోచియు; ఆభేటక=
 వేటకు; ఉచిత=తగిన; పరిపాటిన్=క్రమముతో; సన్నద్ధుండు=నిద్దమైనవాడు;
 ఆయ్యెన్, ఆ+అవసరంబునన్=అప్పుడు...అలల. స్వభావోక్తి, ఉపమ, ఉక్లేపక్ష,
 రూపకములు.

సీ, పచ్చని హులుముంజు ♦ పనివాగ్ల పక్కెర

పారసిపల్లంబు ♦ పట్టమయము

రాణ నొప్పారు పై ♦ తాణంబుసింగిణి

తళుకు లకోరుల ♦ తరకసంబు

మిహిపసిండిపరుంజు ♦ మొహదా కెలంకుల

తావు గుజ్జరిసేత ♦ కేవడంబు

డాకెలంకున సిరా ♦ జీ కరాచురకత్తి

కుఱుగటన్ గ్రొవ్వాడి ♦ గొఱకలపొది

గీ. పీలిటించె తలాటంబు ♦ బేరజంబు

మణుల మొగముట్టు వన్ని సా ♦ హిణి యొకండు

కర్త యెనుటికిఁ గొనివచ్చె ♦ గంధవాహ

శాంధ్రవం బునొక మహా ♦ సైంధ్రవంబు.

23

టీ : పచ్చని=పసుపురంగుల; హులుముంజు=హులుంజును; బేరమున
చేయు మత్తాల తాపటములు చేసిన; పాగె=కట్లము; పక్కెర=కచ్చడునొంత;
పట్టమయము=పట్టుతో తయారైన; పారసిపల్లంబు=పారసికదేశపుగంతయు; రాణన్
=అందముగా; ఒప్పారు=ఉన్న; పైతాణంబుసింగిణి=పైతాణదేశపు ధనస్సును;
తళుకు=మెరయు; లకోరుల=కూరబాణముల; తరకసంబు=అమ్ముల పొదియును;
మిహి=వన్నె పొచ్చిన; పసిండి=బంగారుతోచేసిన; పరుంజు=పిడికల్గిన; మొహదా
=అడ్డకత్తియు; కెలంకులతావు=ఆ కత్తిప్రక్కన; గుజ్జరిసేత=గుజరాతిదేశపు పని
చేసిన; కేవడంబు=కేవడము; డాకెలంకునన్ =ఎడమవైపున; సిరాజీ=సిరాజీదేశపు;
కరాచురకత్తి=వాడిమైన శాకును; కుఱుగటన్=ముంజు; గ్రొవ్వాడి గొఱకలపొది
=క్రొత్తగా పడును పెట్టిన చిన్న యీలెల పొదియును; పీలిటించె తలాటంబు=
పికిలిపిట్ట యీకలకుచ్చు తురాయియును; బేరజంబుమణుల=కృత్రిమమణులయొక్క;
మొగముట్టు=ముఖపట్టును; వన్ని=అమర్చి; సాహిణియొకండు = ఒక గుఱువు
వాడు; గంధవాహ బాంధవంబగు=గాలికి చుట్టమైన సమమైన; మహాసైంధ్రవంబు=
పెద్ద గుర్రమును; కర్తయెనుటికిన్=రాజు నెదుటకు; కొనివచ్చెన్=తీసికొనివచ్చెను.
అలం. స్వభావోక్తి.

ప. తెచ్చుటయు నిచ్చు మెచ్చి మ

రుచ్చుటలకురంగరయ ని ♦ రోధిస్యద గ

రోచ్చుం బగు నత్తేజ సు

హొచ్చుకం బలర వేగ ♦ యెక్కి వెడలినన్.

29

టీ : తెచ్చుటయును=అతడట్లు గుర్రమును తేగా; ఇచ్చున్=మనస్సుతో;
మెచ్చి; మరుత్ = వాయుదేవునియొక్క (వాహనమైన) చలుల = సమర్థమైన;

కురంగ=లేడియొక్క; రయనిరోధి=వేగమును నిరోధింపగల; స్వదగ్ధ=వేగము వలని అహంకారముచే; ఉచ్చంబగు=గొప్పదైన; ఆ+తేజిన్ = ఆ గుర్రమును; సుహృత్+చక్రంబు=స్నేహితుల బృందము; అలరన్=సంతోషింపగా; వేగ=వెంటనే; ఎక్కి; వెడలిన్=బయల్దేరగా...ఆలం. ఉపమ.

చ. జడలు మలంచి చొల్లెముగ ♦ సన్నపుఁబాగ లడంగఁ జుట్టి చ
ల్లడములు పూని మీఁదఁ బది ♦ లంబుగఁ గట్టిన మట్టికాసెలం
బిడియములంటఁ దోపి పృథు ♦ భీషణబాహుల సాళువంబులక
దడవి కెరల్చుచుం జనిరి ♦ నాధునిమోల నృపాలనందనుల్. 30

టీ : నృపాలనందనుల్=రామమారులు; జడలు=జడలుగా అల్లిన జాటులను; మలంచి=పైకిచుట్టి; చొల్లెముగన్=మెలిచుట్టగా; సన్నపుఁబాగులు=కోరపాగులు; అడంగన్=ఆ జడచుట్టల లోపల నణగునట్లు; చుట్టి; చల్లడములు=లాగులు; పూని=కట్టుకొని; వీరదన్=వాటిపై; పదిలంబుగన్=గట్టిగా; కట్టినమట్టికాసెలన్=బిగువుగా కట్టుకొన్న కాసెకోకలందు; పిడియములు=బాతులను; అంటన్+తోపి=లోపలికి నోపి; పృథు=పెద్దవైన; భీషణ=భయంకరమైన; బాహుల=చేతుల మీది; సాళువంబులన్=జేగులను; తడవి=నిమిరి; కెరల్చుచున్=కోపింప జేయుచు; నాధునిమోలన్=రాజైన సరోచికి ముందర; చనిరి=వెళ్ళిరి.

తా : స్వారోచి గుర్రమునెక్కి బయల్దేరగానే తక్కిన రామమారులు జడలు పైకి కట్టుకొని, అవి యణగునట్లు సన్నని పాగులు చుట్టుకొని, లాగులు తొడిగి, వానిపై నడ్డికి కాసెకోక చుట్టి బాతులను వోపి, చేతులపై నెక్కించుకొన్న జేగులను నిమిరుచు రాజు ముందర నడువసాగిరి:

నీ. ఇవి సంతపాశంబు ♦ లింత దుస్సినమీఁదఁ
బడి దిశాకరి నైనఁ ♦ గెడపఁజాలు
నివి మింటఁ బఱచు పక్షిండ్లుఁ జూపిన నీడఁ
బడివాలునం దాడఁ ♦ బఱవఁజాలు
నివి గాలి కనిన మూ ♦ క వరాహదనుజేంద్రు
నైన జుట్టెంటిలో ♦ నాఁగఁ జాలు
నివి కాటుకొల్పిన ♦ వృద్ధకూర్మము వీచు
జిప్సెన నెఱచి కై ♦ చింపఁ జాలు

గీ. ననఁగ ఘర్జరగతగర్జ ♦ జనితభూరి
భూభృదురుబిలభరిత భా ♦ భా భయంక
రారభటిదీర్ఘదిగ్భిత్తు ♦ లగుచుఁ జెలఁగె
సరివెణల బట్టి తెచ్చిన ♦ జాగిలములు.

టీ : ఇహి = ఈ కుక్కలు; కంఠపాశంబులు = మెడత్రాళ్ళు; ఇంతడుస్సిన్ = కొంచెమువిదలించినచో; దితాకరినైనన్ = ద్విజమునైనను; కెడపజాలున్ = చంపజాలును; ఇహి; మింటన్ = ఆకాశమందు; పజచుడక్షింసన్ = పరుగెత్తెడి గరుత్మంతుని; చూపినన్ = చూపించినను; వాలుసంధాకన్ = క్రిందికి వాలువరకు; నీడబడిన్ = ఆరని నీడనుబట్టి; పజపజాలున్ = పరుగెత్తుగలవు; ఇహి; గాడిగనిన్ = వాసన తగిలినను; మూషవరాహదనుజేంద్రునైనన్ = ఆడవిపంది యాపుతాల్పిన రాక్షసునైనను; జుట్టెంటిలోన్ = లాడితెడు దూరములోనే; ఆంగజాలున్ = ఆపగలవు; ఇహి; కాటుకొలిపినన్ = కరచుట కునికిల్పినచో; వృద్ధకూర్మము = అదికూర్మమయొక్క; పిచ్చజన్మైనన్ = చిప్పవంటి వెన్నెముకనైనను; ఎఱచిత్త = హంసచునకై; చింపజాలున్ = చినుగునట్లు చేయగలవు; అనగన్ = అనునట్లు; ఘర్జర = గరగరమును; గళగర = గొంతునుండి; జనిత = పుట్టిన; భూరి = ఎక్కువైన; భూభృత్ = పర్వతములయొక్క; ఉరు = పెద్దవైన; బిల = గుహలయందు; భరిత = నింపబడిన; భౌభౌ భయంకర + ఆర్పణి = భౌభౌ అను భయంకర ధ్వనులచే; దీర్ఘ = బద్ధమైన; దిగ్భిత్తులగుచున్ = దిక్కులను గోడలు కలవగుచు; సరిశెలన్ = గొలుసులచే; పట్టితెచ్చిన = పట్టుకొని తేబడిన; జాగిలములు = పేటకుక్కలు; శెలంశన్ = ఒప్పెను.

తా : 'ఇహి ద్విజములైనను చంపగలవు. గరుత్మంతునైనను క్రిందికి వాలువరకు నీడబట్టి పర్వతగలవు, మూకొనురునైనను ఒంటివాసన తెలిసికొని వెన్నాడగలవు. కాటుపేయుమందుమా అదికూర్మము పీపు చిప్పనైనను చీల్చగలవు' అనునట్లుగా కొండగుహలు మారుమ్రోగునట్లు భౌభౌ అని మొరుగుచు కుక్కలు చూడనొప్పినవి.

చ. పులియడు బూచిగాఁ డసుర ♦ పోతులరా జనుమంతిగాఁడు చెం
గలువ సివంగి భైరవుడు ♦ గత్తెర సంపంగి వెండిగుండు మ
లైలగుది వాయువేగి చిటి ♦ లింగఁడు సాల్వఁడు వత్సనాభి యే
కలములమిత్తి గబ్బియనఁ ♦ గాఁ గలవాని గ్రహించి యుద్ధతిన్.

టీ : ఇందులోని పులియడు మొదలైనవి పేటకుక్కల పేర్లు ఈ పేర్లకలకుక్కలను; గ్రహించి = పట్టుకొని; ఉద్ధతిన్ = గర్వముతో 'అరిగి' అని ముందుతో అన్వయము.

ఉ. కట్టిననీలిదిండ్లు సెల ♦ కట్టియవిండ్లును విండ్లగౌసెనల్
చుట్టి నొసళ్ళపై నిడిన ♦ జంజాటుబల్ల సిగన్ గటీతటిన్
బెట్టిన మోటకత్తులును ♦ మేనులఁ గార్కొను కప్పు లేర్చి చే
బట్టిన వేటయమ్ములును ♦ బా గగువాగురికుల్ మహాధ్వనిన్.

టీ : కట్టిననీలిదిండ్లు = నడుమునకు బిగియకట్టుకొన్న నల్లని దట్టీలు; సెలకట్టియదిండ్లును = సెలను కర్రలధనువులును; విండ్లగౌసెనల్ = ధనువులు పెట్టుకొను ఒఱ

లును; చుట్టి; సొసళ్ళపైన్ + యడిన్ = సొసటిమీదికి పడునట్లు పెట్టుకొన్న; జాంజులు
= చింపిరియెను; పల్లసేగల్ = ఎఱ్ఱనిజాట్టును; కటితటిన్ = మొలకు వెనుక ప్రక్కన;
పెట్టిన మోటకత్తులును = పెట్టుకొన్న పెద్దకత్తులును; మేసులన్ = జేసములందు;
కొక్కొనుకప్పులు = చీకట్లుగానున్న నల్లరంగులును; ఏర్చి = ఏరి; చేబట్టిన వేట
యమ్ములును = పుచ్చుకొన్న వేటకు సనికొమ్ము బాణములును; బాగగు =
సొంపుగానున్న; వాగురికుల్ = వేడకాండ్రు; మహాధ్వనిన్ = పెద్దచప్పుడుతో
(గట్టిగా మాట్లాడుచు).....అలం, స్వభావోక్తి.

నీ. సట లెత్తుకొని యొత్తు ♦ కిటినైన మోటాను

పడియెయఁ బొడుతు నీ ♦ పాదమాన

కలగుండువడఁ జెండు ♦ కరినైన జెవి పట్టి

బలిమిమై దెత్తు నీ ♦ పాదమాన

సెలనెప్పు కొనిరొప్పు ♦ పుల్కినైన బీడించి

పడవైతు జొచ్చి నీ ♦ పాదమాన

తెరదూఱి వెఱఁగాలు ♦ గురుపోతు పై నైన

బడి యెక్కి పొడుతు నీ పాదమాన

గీ. యితర దుర్బలమృగపంక్తు ♦ లేమిలెక్క-

కండగరునంపుమాటలు ♦ గావు సుమ్ము

చూడు మ మ్మని పంతంబు ♦ లాడుకనుచు

నవ్వరూఢినిసుతుఁ గొల్చి ♦ యిగిరి రపుడు.

34

: సటలు = మెడమీదిజాట్టు; ఎత్తునుని = నిక్కించుకొని; ఒత్తుకిట్టినను
= త్రోసికొని వచ్చు పందినైనను; మోటా = చాటుగా పెట్టియుంచు మానిసి
బొమ్మను; ఆసపడి = కోరి; ఏయన్ బాణములేయను; పొడుతున్ = ఎదురుగా
వెళ్ళి పొడుతును; నీ పాదము + అను = నీ పాదములుతోడు; కలగుండువడన్ = కలత
పడునట్లు; చెండు = ఎగురగొట్టునట్టి; కరికైనను = ఏనుగునైనను; చెవిపట్టి; బలిమి
మైన్ = బలత్కారముగా; తెత్తున్; సెలన్ = సెలయెటిలో; నెప్పుకొని = పాడు
చేసికొని; కొప్పు పుల్కినెన్ = కోపముతో గాండ్రించు పెద్దపుల్కినెను; చొచ్చి =
దగ్గరగా వెళ్ళి; పీడించి = బాధించి; పడవైతున్ = క్రిందికి పడవేయుదును; తెరదూఱి
= తెరనుండి బయటికి వెళ్ళి; వెఱన్ = భయముతో; పాటు = పరుగెత్తునట్టి; గురు
పోతునెన్ = గవయమృగముచూడనైనను; పడి; ఎక్కిపొడుతున్; ఇతర = మిగి
లిన; గుర్బల = బలములేని; మృగపంక్తులు = మృగముల గుంపులు; ఏమిలెక్క ?
కండగరునంపుమాటలు = కండబలిసి చెప్పు గర్వపుమాటలు; కావుసుమ్ము = కావు
సుమా ! మమ్మున్; చూడు = వేటలో చూడుము; అనిపంతంబులు = ఒకరికంటె
నొకరెక్కువగా బీరములు; అడుకొనుచున్ = పల్కుచు; అ + వరూఢినిసుతున్ =
అస్వరోచిని; కొల్చి = సేవించి; అరిగిరి = వెళ్ళిరి; అపుడు...అలం. కావ్యాధాపత్తి.

ఆ. మువ్వ గదల నత్తై ♦ ములనుండి యెగురుచుఁ

బదనుమీఱ నెరల ♦ వెదకు జేగ

పదువు పట్టి దండ ♦ పాణులై నడచిరి

విభుని గెడల జేగ ♦ వేటగాండ్లు.

35

టీ : జేగ వేటగాండ్లు=జేగలతో వేటాడెడివారు; మువ్వ=కాలికకట్టిన మువ్వ; కదలన్=కదలునట్లు; అత్తైములనుండి=హస్తకవచములనుండి; ఎగురుచున్=పైకెగురుచు; పదసు=మేతవేయ నమయము; మీఱన్=మించగా; ఎదలన్=తిండులను; వెదకు జేగపదువు=జేగలగుంపును; పట్టి=పట్టుకొని; దండపాణులై=చేత కర్రలుపుని; విభునిగెడలన్=రాజుప్రక్కలందు; నడచిరి. అలం. స్వభావోక్తి.

అ. గూనివీచపు ల దుర ♦ గొణగి తిట్టుచు నేకుఁ

గఱచినట్టికుక్క ♦ గండ్ల నంగ

మూతినిరపమీస ♦ ములబోయముదుసళ్ళు

పందివలలమోచి ♦ పఱచిరపుడు.

36

టీ : గూనివీపులు=ముందుకు వంగినవీపులు; అనురన్=వణకగా; గొణగి=పైకి విసపడనట్లు; తిట్టుచున్=(అధికారులను) తిట్టుచు; ఏకు=దూదిచుట్టను; కఱచినట్టి=నోటకరచిన; కుక్క గండ్లు+అనంగన్=బోతుకుక్కలా యనునట్లు; మూతి=మూతిమీది; నరపమీసముల=నెరచిన మీసములకల; బోయముదుసళ్ళు=మును సలిబోయలు; ఆపుడు; పందివలలు=పందులను పట్టుకొనుట కుపయోగించు వలలను; మోచి=మోయుచు; పరచిరి=పరుగెత్తిరి. అలం. స్వభావోక్తి, ఉత్పేక్షయు.

న. ఇట్లరిగి యమ్మహారణ్యంబు సొచ్చి విచ్చలవిడి నచ్చటం బచ్చికబయళ్ళ మచ్చిక లచ్చుపడం దటిచ్చలులంబగు లోచనప్రభా పటలంబు దిక్తటంబులం బర్వ దాటుమాటుపడనిడికొనిన మొగంబు లతో నేజీజిహ్వపల్లవోల్లిహ్యమానాంగంబులగు సారంగంబుల ఖర శికా రంగంబు లనం గనుపట్టు చెలికపట్టులును, బిట్టెసంగు నాడటం దట్టువడి పొట్టకై పుట్టకూటికిం జీమలకుం జెడలునకు నెలుంగులు గుల గులం బుట్టలు నిశితనిజనఖరకులికకోటులం గోరాడ నాదండ గాచు కొని యుండి వెడలిచను విషవిస్ఫురద్భుజంగంబుల నల్లడం గబళించి గెంటకుండ దంటు చప్పరించుగతిం జప్పరించుచు నొండొంటికిం బేరం బులు వాటికుప్పించి తప్పించుకొను దుప్పుల ఖరజరజశ్చటల నెసక మెసంగు మసమసకల మఱుంగువడియుండు గండోపలంబులును, పరి

హాసితసి తేతర పామాణపాటవంబు లగువిమాణపరిఘంబు లొండొంటికిం దాకి కఠిల్లు పెఠిల్లుమనం బోరు కారుపోతుల కోలాహలంబులం ప్రతి శబ్దంబు లీనుకోనలును మద మొదవ నెదపదనునం బొదలు పెట్టలకుం జుట్టంబులై చిల్లరసలుగులం బిల్లలం జుల్లరంబులసాగనిచ్చి గమికి వెనుకయై మలయుచు బిటుందం దిరుగు చిరుగున్నలకు వెన్నాడు తోడేళ్ళ సవంగులం దిరిగి తిరిగి మొత్తి పోనొత్తి చరియించు నేక చరంబుల ఘర్షురధ్వానంబుల ఘూర్ణమానంబు లగుపరిగెపక్కెపలు మేరు రేగువేముపులుగుడు గురివెంద యూఁడుఁ గేదంగి మోదు గౌరు కోరింద కనుము కానుగు మొదలగు పొదలం బొడువగు నానావిశిన పాదపకలాపంబులును, మాటిమాటికి మానిసికాటు మఱచి తెరువులు కాచికాచి డగ్గుత్తికపడం దినుపెద్ద పొలవలనం బుటపుటనై త్రుప్పల్లి డుళ్ళి క్రుళ్ళి గంతులిడు గబ్బిబెబ్బులులం నలఁగుడుల దొడ్లజనం బులు మంత్రించి పొరకదిగిచిన నీరుమే పుడిగి గిరులు క్రక్కదల వాపోవుచుం దిరిగితిరిగి వాకట్టు విడచినప్పుడు దప్పికై పాటి సెలయేటి తెంకులం బొటమ్ములు తొమ్ముకెలంకులంగాడ గాండ్రుగాండ్రు మని రొప్పి నొప్పి కుప్పరంబుగా వియత్తలంబునకు విల్లెత్తు పొడవు నెగసి నెత్తురులు గ్రక్కుచుఁ గూలుక్రోలులుల ఘర్షురధ్వనుల గుండియ లవిసి కలగుండువడు కారండవంబుల పక్షపుటపటాత్కారం బుల బోరుకలంగు సెలయేటితెంకులును, మేఱత వెంబడిం బొలము పల్లంబులం దిరిగితిరిగి వెంట్రుకలు వెట్టు వెంటపట్టునకు వచ్చి యచ్చటం గ్రుచ్చి కానరాకుండ మునుమున్న మృగయుండు బినయొడ్డి సంఘటించిన కాలిబోనులంబడి బెగడక యద్దారు వీడ్చికొని యీర ములఁ దఱియంబడి యవ్వలికై వెడలి చనలేక గడసి తన్నుకొను మున్న మెకంబుల యాకందనంబులంగందుకొను విషమప్రదేశంబు లును, జిటుతగండ్రగమిచేత దైవికంబున డాప్రక్క మీఁదువడ దాటు వడి యవిగొంతుక్రొన్నెత్తురు క్రోలి విడిచి చన మార్చెడలు వడి మశకవనదంశమ్ములు మూఁగ మాగంబాటిన కొండగొఱియ ముఱు గుడు బొందులకు సందడించు కంకగృధ్రావళుల మొల్లంబుల ముసుంగుపడు పల్లంబులును, మేయుతటి వీఁ పెక్కి జేఁచొకటి మూపు రంబు కరచి కరచి యెఱచి పడవైవం దోడి యొకటి రెండు మూఁడు

వెనుక ముందట నందందఁగాళ్ళుం బెనఁగుచు నత్తునక లేటి యేటి
 తినఁగా వెడలినయెడ మండుతద్వేదనకుం గాక మట్టలెత్తుకొని
 యొత్తుగల పొదరుటడవులు చొరంబాటు విడికడితకదుపు నురవడికి
 విటిగిపడిన విటపివిటపంబులం దదుకు పొడిచినగతినిొండు నెడలును,
 బదులు పదులు నూలులు నూలులు వేలువేలు గుములుగట్టి దట్టం
 బగు నెయ్యంబున వెనుగు బియ్యంబు లొండొంటికొసంగఁ గరివర
 కరేణువులు వంప ముంపుచెడి యిట్టట్టు తిట్టలగుజిట్టల సంకటంబులగు
 డొంకలు, నీక్షించి హర్షించి యెక్కుడుఁదమి నొక్కయెడ నడుగు
 వెడలనిటెంకిఁ గని వాటుగవులునకు మెకము దిగదని యెన్ని మన్ను
 దూర్పెత్తించి గాలి పరికించి దిగువదెస దొడ్జవల పన్ని యెగువ పాలి
 మేర బారాదియగు దూరం బేఁగఁ బోగువాఁతించి యత్రాణ వల
 మోవం దెరలెత్తి యెత్తిన తెరఁ దుత్తుమురుగాఁజించుకొని పాతీనం
 బోసేక బారిసమరుటకు వలచుట్టునుం జెట్టుదండ గొని నిలువ నలుపు
 గల పులిందులఁ గొందట నిలిపి యమ్మందిపిఱుండ జాగిలంబులతోడ
 వాగుచికుల నిలువ నియమించి తెరలకు లోనగువాని నందుఁ బడం
 గొట్టించియు గట్టు వెంటదట్టంబుగాఁ బ్రజ నెక్కించి మఱికలయ
 గహనతలంబున నెల్లం బెల్లుగా విల్లువేటకు నేటుదప్పని మేటివిలు
 కాండ్ర మృగములు వెలువడుటకు హరితచ్చదచ్చటావృతశిరః కటి
 ధనుఘోటులై కొట్టుకొనిం జూపెట్టుకొని యెదురుమాటలు గాకుండ
 నుండి చెదరి పొరదెరువులం బటవకుండ నీరముల సందుసందులం దమ
 తమ కట్టినమోట కత్తుల నొండొండఖండితంబులగు మండగల కంప
 మండలు ద్రోచి మునుములం గనుమలొనరించుకొనంబంచి తాను
 నొక్కొక్కయెడం బాదచారియు నొక్కొక్కయెడఁదురగాధిరూఢుం
 డును నై యెల్లెడల మెలంగుచుం గూతలెగయఁబణవమృదంగదుందుభి
 ప్రముఖతూర్యంబులు గొట్టించియు గాహళులఁ వట్టించియు నగ్ని
 యంత్రంబులు ముట్టించియు రొద మిన్ను ముట్టంజోపు వెట్టించిన. 37

టీ : ఇట్లు; అరిగి; ఆ+మహారణ్యంబు=ఆ కోయ చెప్పిన యడవిని; చొచ్చి
 =ప్రవేశించి; విచ్చలవిడిన్=ఇష్టమువచ్చినట్లు; ఆచ్చటన్; పచ్చికబయళ్ళన్=
 పచ్చగడ్డి పెరిగిన బయళ్ళయందు; మచ్చికలు=చనవులు; ఆచ్చుపడన్=స్పష్టపడు
 నట్లు; తటిత్+చటలంబు+అగు = మెరపువలె చంచలమైన; లోచన=కన్నుల
 యొక్క; ప్రభాపటలంబు=కాంతిసమూహము; దిక్టటంబులన్=దిక్కులకొనలందు;

పర్వన్ = వ్యాపించగా; తాటుమాటుపడన్ = అటునిటుగా; ఇడిన్ = పెట్టుకొన్న; మొగంబుతోన్ = ముఖములతో; ఏడి = అడులేళ్ళయొక్క; జిహ్వపల్లవ = చిగుళ్ళ వంటి నాలుకలచే; ఉత్ + లిహ్యమాన = పైకి నాకబడుచున్న; ఆంగంబులగు = దేహములుకల; సారంగంబుల = లేళ్ళయొక్క; ఖరళికారంగంబులనన్ = గరిడి సాలలోయన్నట్లు; కనుపట్టు = చూపట్టెడి; చెలికపట్టులు = బీళ్లు (అలం. స్వభావోక్తి, ఉత్పేక్షయు) బిట్టు + ఎసంగు + ఆకటన్ = అంతకంతకు పెరిగెడి యాకలిచే; తట్టువడి = డీలాపడి; పొట్టుకై = తిండికై; పుట్టకూటికిన్ = చీమలపుట్టలను కూటి కోసము; చీమలకున్ = చీమలకై; చెదలకున్ = చెదలకై; ఎలుగులు = ఎలుగు బంటు; గులగుల్ = గులగులమును; నిశిత = వాడియైన; నిజఖరకులిశ = తమవజ్రములవంటి గోళ్ళయొక్క; కోటులన్ = కొనలతో; కోరాడన్ = మట్టిచెదరగొట్టగా; అదండన్ = ఆ పుట్టలమొదట; కాచుకొనియుండి = కనిపెట్టియుండి; వెడలి = బయటికివచ్చి; చను = వెళ్లెడి; విషవిసుర్నరత్ = విషముచే ప్రకాశించు; భుజంగంబులన్ = పాములను; నల్లడల్ = నాల్గుదిక్కులందును; కబళించి = నోటపట్టి; గంటకుండన్ = కదపకుండునట్లు; దంటు = ఎండుచొప్ప కర్రను; చప్పరించుగతిన్ = నమలునట్లు; చప్పరించుచున్ = నమలుచు; ఒండొంటిన్ = ఒకదానిపై నొకటి; పేరెంబులు వాటి = పరుగులెత్తి; కుప్పించి = పైకెగిరి; తప్పించుకొను; దుప్పల = దుప్పలయొక్క; ఖరజ = గిట్టలనుండి పుట్టిన; రజ + ఘటన్ = భూకపరంపరలచే; ఎనక మెసంగు = ఎక్కువగుచున్న; మసమనకలన్ = చిరుచీకట్లతో; మఱుంగువడి = చాటుననుండి; ఉండుగండ + ఉపలంబులు = ఉండెడి పెద్దరాళ్లు — ఎలుగుబంటు చీమలపుట్టల నూచుటకై కాళ్ళగోళ్ళతో పుట్టలను త్రవ్వచుండగా వెలికివచ్చి బుస కొట్టెడి పాములను పొంచియుండి తిని బలిసిన దుప్పలు పోరుచుండగా వాటి కాళ్ళ రాపిడికి పిండియై పైకి లేచిన పరాగములో పెద్దపెద్ద రాళ్లు కప్పవడుచున్నవని భావము. అలం. స్వభావోక్తి, ఉపమ; పరిహాసిత = పరిహాసించబడిన; సితేతర = నల్లని; పాషాణపాటవంబులగు = రాళ్ళయొక్క గట్టితనము కలవగు; విషాణపరిఘంబులు = గుదియలవంటి కొమ్ములను; ఒండొంటిన్ = ఒకదానితో నొకటి; తాకి = తగిలి; పోరు = బెబ్బలాడు; కారుపోతుల = అడవి దున్నలయొక్క; కోలాహలంబులన్ = హడావిడులచే, ప్రతిభంబులు = ప్రతిధ్వనులను; ఈను = పుట్టించు; కోసలును = కొండల సందులను — కారెనుబోతులు రాళ్ళవంటి కొమ్ములతో బెబ్బలాడుచుండగా కొండ సందులనుండి ప్రతిధ్వనులు వచ్చుచున్నవి. అలం. స్వభావోక్తి, ఉపమయు. మదము = యౌవనగర్వము; ఒదవన్ = కల్లనట్లు; ఎదపదనునన్ = కామాద్రేకము కల్గినపుడు; పొదలు పెట్టలకున్ = ఉద్రేకము కల్గిన అడుపందులకు; చుట్టంబులై = తగులాటము కలవై; చిల్లర సలుగులన్ = సామాన్యమైన పండులను; పిల్లలన్ = చిన్నపిల్లలను; చుల్లరంబులన్ = ఎడపిల్లలను; సాగనిచ్చి = పోనిచ్చి గమికిన్ = గుంపునకు; వెనుకయై = వెనుకనుండి; మలయుచున్ = పెనుగులాడుచు; పిఱుందన్ = వెనుక; తిరుగు చిఱుగున్నలన్ = తిరిగెడి చిన్నపండులకై; వెన్నాడుతోడేళ్ళన్ = వెన్నంటివచ్చు తోడేళ్ళను; సివంగులన్; తిరిగి తిరిగి = పలుమారు వెనుకకు తిరిగి; మొత్తి = కొట్టి; పోనొత్తి = పోవునట్లు తరిమి; చరియించు = తిరిగెడి;

ఏకచరముల=అడవి పండులయొక్క; ఘృష్ణరధానములన్=గురగురలతో; ఘృష్ణ
మానములగు=తిరిగెడి; పరిగె, పక్కె; పలుమేర చేగ, వేము, పులుగుడు, గురి
వెంద, ఈడు, గేదంగి. మోగును. ఔరు, కోరిండు, కనుసు, కానుగు; మొదలగు
=మొదలైన; పొదలన్=చెట్ల-తీలచే; పొడవగు=పెడన; నానా=పలురకము
లైన; వివేచ-అడవిలోని; పొడవకలాపములును=చెట్లగుంపులును-వయసుచచ్చి
కామద్రేకము పెరిగినంగన, ఎదవోయిన ఆడుపండులను వెన్నాడి, పిల్లలగు
ముందు పోనిచ్చి పెంటిపందల వెనుక వచ్చు చిన్నపిల్లలకై వచ్చు తోడేళ్ళను,
నీవంగులను తరుముచు గురగుర ధ్వనులు చేయుచు అడవిపండుల చప్పుళ్ళతో సిండిన
పొదలు కలది; అలం. స్వభావోక్తి. చూటిచూటికిన్; మానిసికాటు=మనుష్యు
లను కరచుటకు; మరగి=అలవాటుపడి; తెరువులు=దాల్చు; కాచికాచి=పొంచి
యుండి; దగ్గుతికపడన్=గంతునిండునట్లు; తిను పెద్దపొలవలనన్=తినిడి మనుష్యు
మాంసములచే; పుటపుటనై=మిక్కిలి బలిసి; క్రుప్తశ్శు=మేన పెరిగిన జుట్టు;
డల్లి=రాలి; త్రుళ్ళి=బలిసి; గంతులిడు=గంతులువేయు; గబ్బి బెమ్మలు=పెద్ద
పులులయొక్క; నలగుడులన్=బాధలచే; దొడ్లజనములు = ససువుల దొడ్లలోని
జనులు; మంత్రించి=మంత్రమువేసి; పొరకదిగినన్=గడ్డిరక దిగతుడువగా; నీరు;
వేపు=మేత; ఉడిగి=చూసి; గిరులుక్కుడలన్=కొండలగురునట్లు; వాపోవుచున్
=నొబ్బలిచుచు; తిరిగితిరిగి; వాకట్టు=నోటికట్టు; విడిచినకుడు=విడువగా; దప్పిక్కి
=దాహమునకై; సారి=పరుగెత్తి; సెలయేటి టెంకులన్=వాగులప్రక్కనున్నమదగ
లలో; పొజుములు=పెద్దబాణములు; తొమ్ముకెలకులన్=తొమ్ములప్రక్కన;
కాడన్=నాటగా; గాండ్లుగాండ్లు+అని; రొప్పి=కూసి; నొప్పికిన్=బాధకు;
ఉన్నరంబుగాన్=పైకి; వియత్తలంబునకున్=అకాశమునిడికి; విలెత్తుపొడువు=
బాణము పోవునంతయెత్తు; ఎగసి=ఎగిరి; నెత్తురులు గ్రక్కుచును; కూలు=వేలగూలు
నట్టి; క్రోల్లుల=పెద్దపులులయొక్క; ఘృష్ణరధములన్=గురగురలచే; గుండిములసి
=గుండిముపగిలి; కలగుండువడు = కలవరపడడి; కారండవంబుల=నీచపక్షుల
యొక్క; పక్షుపుట=పుటములవంటి గెక్కలయొక్క; కొత్తార్చంబులన్=పట
పటలచే; బోరుకలంగు=ప్రమాగడి; సెలయేటి టెంకులు=కొండవగుల ప్రవేశము
లును-పెద్దపులులు మనుష్యులను తినమరగి దారికాచి మనుష్యులను చంపుచుండగా
వానిబాధకు తట్టుకొనలేక పసులకొపరులు మంత్రించి వారి నోరు కట్టగా అవి తిన
లేక ఆక్కుడక్కడ తిరిగి వారు కట్టు విప్పినప్పుడు నీరు త్రాగుటకై సెలయేళ్ళకు
పోవుచుండగా వేటకాండ్రు వేసిన బాణములు రొమ్ములనాటి గాండ్రు గాండ్రు
మనుచుండగా ఆ కూతలకు భయపడి గెక్కలు కొట్టుకొనుచు మింటి కెగిరిపోవు నీటి
పక్షులు చేయు చప్పుళ్ళతో సెలయేళ్ళు చూడముచ్చటగా నున్నవి. అలం. స్వభా
వోక్తి; మేతవెంబడిన్=మేయుచు; పొలము పల్లంబులన్ = అడవిలోని పల్లవు
ప్రదేశములంద; తిరిగితిరిగి; పెంట్రికిలు పెట్టు పెంటునకున్=పెడవేయుచోటికి;
వచ్చి; అచటన్; క్రుచ్చి=నాటి; కానరాకుండన్=కన్నదకుండ; ముసుమున్న
=ముందుగనే; మృగయుండు=వేటకాడు; బిస=త్రొక్కుటతో బియునట్టికిలు;
ఒడ్డి=పన్ని; సంఘటించిన కాలిబొనులన్=కూర్చిన కాలికి తగుల్కొను బొనులలో;
పడి=తగుల్కొని; బెగడక=భయపడక; ఆ+దారువు=ఆ బోనుకర్ర; ఈడ్చుకొని;

ఈరములన్ = పాదరిండ్లకు, తఱియంబడి = దగరకుచేరి; ఆవ్వలికై = పాదరిండ్లు దాటి
 బయటికి; కడచిపోలేక = దాటిపోలేక; కెడసి = క్రిందపడి; తన్నుకొను = గిజగిజ
 లాడు; మన్నుమెకంబుల = మన్నులనెడి మృగములయొక్క; ఆక్రందనంబులన్ =
 ఆరపులచే; క్రందుకొను = సందడిగానున్న; విషమ = మెట్టపల్లములైన; ప్రదేశంబు
 లును = చోట్లును — మన్నుపోతులు మేతకుపోగా చూచి అవి తిరిగివచ్చు చోట బోసు
 లొగ్గి వేటకొండ్రు దూరముననుండగా అవి తిరిగివచ్చి కలువేసిన యంతనే
 బోసులు తగుల్కొన్నను లెక్కనేయక, అబోతులను తీసికొని పారిపోయి పాద
 రిండ్లలో దూరి యీవలకు రాలేక అక్కడ గిజగిజ తన్నుకొనుచు అరచుచుండగా
 ఆ కేకలతో సందడి యగుచున్నది. అలం. స్వభావోక్తి. చిటుపగిండ్లగమితన్ =
 చిరుతపులుల గుంపులచే; దైవికంబునన్ = దైవశక్తును; డాపకమీనుపడన్ =
 ఎడమప్రక్క పై భాగముగా నుండునట్లు; దాటుపడి = దాటుటనుపొంది; అవి =
 ఆ చిరుతపులులు; గొంతుక్రొస్తెత్తురులె = కంఠమునుండి వచ్చు క్రొత్త రక్తములే;
 క్రోలి = త్రాగి; విడిచి; చనన్ = పోగా; మార్కెడలుపడి = మెడలుపాలునట్లుపడి;
 మశకవనదంశముల్లు = దోమలు నడవి యీగలును; మూగన్ = ముసరగా; మూగం
 బాతిన = క్రుశ్మికంపెత్తిన; కొండగొఱియ = కొండగొట్టెలయొక్క; ముటుగుడు
 బొంతులకున్ = కశేభరముల కోసము; సందడించు = గుమిగూడివచ్చు; కంక = రాబొం
 దులయొక్క; గృధ్ర = గ్రద్దలయొక్క; ఆవళుల = పంతులయొక్క; మొల్లంబులన్ =
 గుంపులచే; ముసుగుపడు పల్లంబులన్ = కప్పబడిన పల్లపు ప్రదేశములును; — అనగా
 చిటుతపులులు చొదినుండి దాటి క్రిందికి పడగొట్టి మెడ నెత్తురులు మాత్రమే త్రాగి
 పోగా మిగిలిన కశేభరములు క్రుశ్మికంపెత్తగా రాబొందులు మొదలైన పక్షులు
 సందడిగా తిరుగుచున్నందున ఎడతెరిపిలేని పల్లపు ప్రదేశములు. అలం. స్వభా
 వోక్తి. మేయుతఱన్ = మేయునప్పుడు; తొచొక్కటి = ఒక తొచుకుక్క;
 పిపెక్కి = పిపుచొదికెక్కి; మూపురంబున్ = బుజముపై భాగమును; కఱచి కఱచి
 = తెగకొరికి; ఎఱచిపడవైవన్ = మాంసమును క్రింద పడవేయగా; తోడియొక రెండు
 మాడు = పిపెక్కిన దానితో వచ్చిన రెండు మాడు కేచుకుక్కలు; వెనుకన్ +
 ముందరన్; అందంద = చూటిచూటికి; కాళ్ళన్ = కాళ్ళతో; పెనగుచున్ = బెబ్బ
 లాడుచు; క్రిందవేయుచున్న మాంసఖండములను; ఏజియేటి తినన్ = ఏరుకొనితినగా;
 కాలు + ఎడలినయెడన్ = కాలు తప్పినచోట; మండుతల్దేదనకున్ = మండడి
 యా బాధకు; కాక = సహింపలేక; మట్టలు = తోకలు; ఎత్తుకొని; ఒత్తుకల = దట్ట
 నైన; పాదరుటడవులు = పాదలున్న యడవులందు; చొరంబాటు = ప్రవేశించుటకై
 పరుగెత్తి; సిడికిడితికదువు = ఆడు గోకర్ణ మృగముల మందలయొక్క; ఉరపడికిన్
 = వేగమునకు; విఱిగిపడిన; విటపిటిటపంబులకున్ = చెట్లకొమ్మలచే; తడుకువొడి
 చినగలినొండు = వెలుగు వేసినట్లున్న; ఎడలును = ప్రవేశములును; — ఆడుకడుతులు
 వచ్చి మేయుచుండగా కేచుకుక్కలు వచ్చి పైకెక్కి మాంసమును క్రిందికి పడ
 వేయుచుండ, కొన్ని క్రింద తినుచు దానిని కదలనియక కాళ్ళతో పెనగులాడు
 చున్నను వీలు చూచుకొని పారిపోవు నప్పు డా కడుతుల వేగమునకు కొమ్మలు విరిగి
 చెట్లు వెలుగు వేసినట్లున్నవి. అలం. స్వభావోక్తి, పదులు పదులు = పది పదేసి;
 నూలులు నూలులు = నూలు నూతనీయు; వేలువేలు = వేలువేలునుగా; గుసులుగట్లన్ =

గుంపులుకూడి; దట్టంబగు=ఎక్కువైన; నెయ్యంబునన్=న్నేహముతో; వెదురు బియ్యంబులు=వెనుళ్ళలోని ధాన్యమును; ఒండొంజీకిన్=అన్యోవ్యము; ఒంగన్=ఇచ్చుటకు; కరివరక రేణువులు=మగవి, అడుగుయు నైనయేసుగులు; వంపన్=వంచగా; ముంపుచెడి=దట్టనత్తి; ఇట్టటువడి=ఇట్టనటువడి; తిట్టలగు జిట్టలన్=స్రోగులైన కంకులతో; సంతటంబులగు=తెరచైన; దొంకలును=పల్లములైన బాటలును;—వందలు వేలుగా గుంపులుగూడి వెళ్ళి యేసుగులు వంచుటచే దట్టనత్తి యిటు నటు పడిన వెనుళ్ళచే చించరవందలైన బాటలును. ఆలం, స్వభావోక్తి. ఈక్షించి=పైన చెప్పిన చిత్రములను చూచి; హరించి=సంతోషించి; ఎక్కుడుదమిన్=మిక్కిలి తమకముతో; ఒక్కయెడన్=ఒకచోట; అడుగు వెడలని కెంకిన్=అడుగు వేయలేని చోటును; కని=చూచి; పాటుగవులునన్=తోలుకంపునకు; మెకముదిగదని=మృగము దిగలేదని; విచారించి=అలోచించి; మన్ను=మట్టిని; తూర్పుత్తించి=ఎగురవేయించి; గాలిపరికించి=గాలి వాటము చూచి; దిగువఁదన్ పొలిమేరన్=ఎగువచోట; బారాదియగు దూరంబు=చాలదూరము; ఏగన్=జెల్లునట్లు; పోంగువారిచి=పోగుదారము చుట్టిచి; ఆ+త్రాడు+అన్=ఆత్మాభిన్=ఆత్మాభియందు; వలమోవన్=వల అనునట్లుగా; తెరలెత్తి=అడ్డవలలెత్తి; ఎత్తిన వలన్=ఎత్తినవలనుండి; తుత్తుమురుగాన్=చినుగునట్లు; పాటేగన్=పరుగెత్తినచో; పోనిక=పోనియ్యక; బారినమరుటకున్=చంపుటకు; వలచుట్టును=వలకు చుట్టునోరల; చెట్టు దండగొని=చెట్టు నానరాచేసికొని; నిలువన్=నిలుచునట్లు; నలుపు కలపుకొందులన్=శక్తికలబోయలను; కొందఱన్=నిలిపి; ఆ+మందిపిఱుందన్=నారవెనుక; జాగిలమ్ముతోడన్=వేటకుక్కలతో; వాగురికులన్=వలలొగి వేటాడెడి వారిని; నిలువన్=నిలుచునట్లు; నియమించి=ఆజ్ఞాపించి; తెరకున్=అడ్డవలకు; లోనగువానిన్=లోపల చిక్కుకొన్న మృగములను; అందున్=అక్కడనే పడగొట్టిచియు; గట్టువెంటన్=కొండమీదుగా; దట్టంబుగా=తెరచుగా; ప్రజన్=జనులను; ఎక్కించి; మఱి; కలయన్=అడవి యంతయు క్రమ్మునట్లు; గహన తలమున నెల్లన్=అడవి యంతటను; పెల్లుమన్=ఎక్కువగా; విల్లువేటకున్=బాణములేయుటకు; ఏటు లత్యయము; తప్పని=తప్పకుండా వేయగల; మేటివిలు కాండ్రన్=నేర్పైన విల్లు తాల్పులను; మృగమ్ములు వెలువడుటకున్=మృగములు పొదలు వెడలివచ్చుటకు; హరితచ్చదచ్చటా=పచ్చని యాకుల గుబురులచే; వృత=కప్పబడిన; కిరు=తలలును; కటి=మొదలును; ధనుఃకోటులై=విండ్ల పై భాగములు కలవారై; కొట్టికొనిన్=మృగముల పోకడను చెవ్వావానిని; చూపెల్లుకొని=చూచుచుండి; ఎదురుచూటలు=ఎగుటి భాగము మఱుగులు; కాకుండన్; ఉండి; చెదరి=కలతచెంది; పొరవెరువులన్=తప్పవ్రోవలను; పరవక=పారిపోక; ఉండన్=ఉండునట్లు; ఈరముల సందులన్=పొదలసందులను; తమ తమ కట్టిన మోటకత్తులన్=తాము కట్టిన పెద్దకత్తులచే; ఒండొండ=ఒకటి వెనుక నొకటిగా; ఖండితంబులగు=నరకబడు; మండగలకంపమండలు=దట్టనైన ముండ్లకొమ్మలు; త్రోచి=అడ్డముగావేసి, మునుములన్=మొగదలలందు; కనుముల=ఇరుకుత్రోవలు; ఒసరించుకొనన్=చేసికొనునట్లు; పంచి=ఆజ్ఞాపించి; తానును=స్వరోచియు;

ఒక్కొక్కమొదన్ = మహాకవోట; తురగాయాధుండునై = గుర్రము నెక్కినవాడై;
 ఎల్లడలన్ = ఆన్నిచోటులందును; మెలంగుచున్ = తిరుగుచు; కూతలు = కేకలు;
 ఎగయన్ = వ్యాపించునట్లు; పణవ, మృదంగ నుండుభి, ప్రముఖ = మొదలైన;
 తూర్కంబులు = వాద్యములు; కొట్టించియున్; కాహళులు + తుతారాలు; పట్టించి
 యున్ = ఊదించియును; అగ్నియంత్రంబులు = తుపాకులు; ముట్టించియున్ =
 ప్రేల్చించియు; రొద = చప్పుడు; మిన్నముట్టన్ = ఆకాశమునంటగా; చోపు
 వెట్టించిన్ = కలత పెట్టింపగా.....

మ. చకితై నాహుతిదావ మావళిత పు ♦ చ్చస్వల్పగచ్ఛత్తర
 క్షుక మద్రిగ్రహయాళుభల్లుకము వ ధ్మోభాగనిక్షిప్త డిం
 భకవల్లత్తేవగీకదంబము హదాం ♦ భఃప్రోత్థితక్రోడ నా
 యక మాభీలముఖద్విషిస్థ పుటితం ♦ బయ్యె న్వనం బత్తటిన్. 38

టీ : ఆతః = ఆపన్నుడు; వనంబు = అడవి; చకిత + ఏణ = భయబడిన
 జంకలనెడి; ఆహుతి = హోమద్రవ్యముకల; దానము = వనాగ్నికలదియు; అవళిత
 = ముడుచబడిన; పుచ్చ = తోకలుకలవై; స్వల్ప = మెల్లగా; గచ్ఛత్ = నడుచు
 చున్న; తరక్షుకము = పివంగులు కలదియు; ఆద్ర = కొండలను; గ్రహయాళు = పట్టు
 కొని ప్రాకెడి; భల్లుకము = ఎలుగుబంట్లు కలదియు; వద్మోభాగ = గొమ్ములందు;
 నిక్షిప్త = ఉంచుకొనబడిన; డింభక = పిల్లలు కలవై; వల్లత్ = దాటనిన్న; స్థగీ
 కదంబము = ఆశుకోతుల గుంపులు కలదియు; హద + ఆంభః = మడుగు నీటినుండి;
 ప్రోత్థితి = పైకివచ్చిన; క్రోడనాయకము = పెద్దనంపులు కలదియు; అభీల = భయం
 కరమైన; ముఖ = ముఖము గల; ద్విషి = పెద్దపులులచే; స్థపుటితంబు = మిట్టపల్లముగా
 చేయబడినదియు; అయ్యెన్. (ద్విషియనుటకు 'వ్యాఘ్రేన్విషాదన్విషిసా' పర్యాయ
 శబ్దరత్నము)

తా : ఆపన్నుడు అడవి నిప్పులోపడి కాలిపోవు జంకలను, తోకలు ముడుచు
 కొని మెల్లగా నడుచు పివంగులను, కొండల కెగ్రబాకెడి ఎలుగుబంట్లను, గొమ్ము
 నకు పిల్లల నానుకొని పరుకెత్తునాడు తోతులను, మడుగులనుండి పైకివచ్చి పరు
 కెత్తు పండులను; భయకరములైన పెద్దపులులను కలదయ్యెను. అలం. స్వభావోక్తి.

క. నెలవెడలియు నెఱసడలియుఁ

జల ముడిగియు నిదురనెడియు ♦ జంట లెడసియుఁ

గలహము లడగియుఁ బలుచెం

బులి కిరి కరి మన్ను దున్న ♦ మొదలగు మొకముల్. 39

టీ : నెలవు = నివాసము; ఎడలియున్ = విడిచియు; నెఱి = బలము; సడలి
 యున్ = తగ్గియు; చలము = పొగరు; ఉడిగియున్; నిదుర = నిద్ర; చెడియున్;
 జంటలు = జతలు; ఎడలియున్ = విడిపోయియు; కలహములు; అడగియున్ =
 మానియు; పులి; కిరి = పంది; కరి = ఏనుగు; మన్ను = ఋశ్యమృగము; దున్న =

కారుగోతు; మొదలగు మెకనుల్ = మొదలైన వ్యక్తులు; పజచెన్ = సాది పోయినవి.

ఉ. అత్తెటి వేచికాండ్రు యము ♦ నాంబుతరంగ పరంపరాకృతిక
ముత్తరమైన సూకర స ♦ ముత్తరముం గని మోటుకాండ్రు వి
లై త్తకమున్న రాజుమది ♦ కెక్కెడు నట్లుగ దీని మిత్తికిం
బుత్తమటంచు బట్టెడలు ♦ బోరన డుయ్య భయంకరార్భటిన్.

టీ : అ+తచి=అప్పుడు; వేచికాండ్రు=మక్కల పేటకాండ్రు; యమునా
+అంబు=యమునానదీ జలముయొక్క; తరంగపరంపరా+అకృతిన్ = కెరటముల
పంక్తివంటి ఆకారముతో; మాడు+తరము+జన = మాడువరులైన; సూకర
సముత్తరమున్ = పదులగుంపును; కని=చూచి; మోటుకాండ్రు=మోటుపెట్టుకొని
వేటాడువారలు; విల్లు; ఎత్తకమున్న=ఎత్తకమునుపే; రాజు=స్వర్గోచియొక్క;
మదికిన్ + ఎక్కెడునట్లుగన్ = వచ్చునట్లు; దీనిన్ = ఈ పదులగుంపును; మిత్తికిన్
మృత్యువునకు; పుత్తము=పంపుదము; ఆటంచున్ = అని; బోరనన్ = శ్రీఘముగా;
పట్టెడలు=మెడలకు కట్టిన త్రాళ్ళను; డుయ్య = వదలగా; భయంకర+అర్భటిన్
= భయంకరమైన ఆరవులతో.....ఆలం. ఉపమ.

క జాగిలములు మొఱసడములు

జాగె గలసి చాపముక్త ♦ శరగతి నందా

జాగిలము లెదిరె బందుల

కై గోధాదికము గాలి ♦ కడరె నితరముల్.

41

టీ : జాగిలములు=సెద్దకుక్కలును; మొఱసడములున్=చిన్నకుక్కలును;
కలిసి; చాపముక్త=వింటినుండి విడువబడిన; శరగతిన్=బాణమువలె; చాగెన్=
పరుగెత్తెను; అందున్=వాటిలో; జాగిలములు=సెద్దకుక్కలు; పందులకై; ఎది
రెన్=వెళ్ళెను; ఇతరములు=తక్కినవి; గోధా+అదికము గాలికిన్ = ఉడుము
మొదలైనవాని పసికట్టుటకు; అడరెన్=పూసెను; ఆలం. నిదర్శన.

సీ ఎగుచు కూతలు ముట్టె ♦ యెత్తి బిట్టాలించి

గమికి గన్నాకయి ♦ గాలి యరయు

వడి గుక్క లంటంగ ♦ వచ్చిన మెడ ద్రిప్పి

ఘుర్లురించుచు బయల్ ♦ కొమ్ముజిమ్ము

దారించినచోట ♦ దారున జొర బాటి

యొకటి రెంటిని దొబ్బ ♦ లురలనడుచు

బాలచేరులు వట్టి ♦ తూలింప బలిమి నీ

డ్చుకొని డొంకల దూటి ♦ చుట్ల బెట్టు

గీ. నీచైపోటులఁ బడి ప్రేవు ♦ లీచదులాడఁ

బోయి పోలేక దగదొట్టి ♦ పొదలు సొచ్చి

బెండువడియును జొరనీదు ♦ పీటవెట్టి

చూపులనె యేర్పుఁ బ్రజ నొక్క ♦ సూకరంబు.

42

టీ : ఒకనూకరంబు = ఒక్కపంది; ఎగుచుకూతలు = వేటకాండ్రు వేయు
కేకలను; ముట్టెయెత్తి = మోరవైకెత్తి; బిట్టు = బాగుగా; అలించి = విని; గమకిన్ =
గుంపునకు; కన్నాకయి = ముందు నడచునట్లే; గాలియరయన్ = పసిపట్టును; వడిన్
= వేగముగా; కుక్కలు; అంటంగవచ్చినన్ = దగ్గరకురాగా; మెడత్రిప్పి = మెడ
వెనుకకు త్రిప్పి; ఘుర్గురించుచున్ = గురుగురలాడుచు; బయల్ = ఏమియు లేనిచోట;
కొమ్మున్ = కోరను; చిమ్మున్ = విసరును; తారసించినచోటన్ = కుక్కలు దగ్గరకు
వచ్చినప్పుడు; దారున్ = తటాలను; చొరబాటి = వానిపైకిపోయి; ఒకటిరెంటిన్ =
ఒకటి రెండు కుక్కలను; దొబ్బలు = మాంసపుకండలు; ఉరలన్ = తెగివడునట్లు; అడు
చున్ = కొట్టును; పాలచేరులు = పాలనరములను; పట్టి; తూలింపన్ = బాధించగా; బలి
మిన్ = బలముతో; ఈడ్చుకొని = కుక్కలను లాగికొని; డొంకలన్ = మళ్ళిపొదలను;
తూటి = చూరి; చుట్లచెట్లన్ = త్రిప్పలచెట్టును; ఈచెలపోటలన్ = ఈచెలపోటు
లచే; పడి = వెలుపలికి వచ్చి; ప్రేవులు = ప్రేగులు; ఈదులాడగా = ప్రేలాడగా;
పోయి = కొంతదూరము పరుగెత్తి; పోలేక; దగ = దాహము; తొట్టి = కలిగి;
పొదలు = ముండ్లపొదలను; చొచ్చి = ప్రవేశించి; బెండువడియన్ = దీనముగా
నడచును; పీటవెట్టి = రుప్పండి; ప్రజన్ = వేటకాండ్రును; చొరనీదు = రాని
య్యగ; చూపులనె = చూపులతోనే; ఏర్పున్ = బాధించును. అలం. స్వభావోక్తి.

క. అట్టియెడ నొక్క వరాహము

బిట్టచిన మెఱసెఁ గుక్క ♦ ప్రేవులు దంష్ట్రం

జుట్టుకొని రొంపి గలఁపఁగ

నిట్టలముగఁ దగిలినట్టి ♦ యెఱ్ఱలు వోలెన్.

43

టీ : అట్టియెడన్ = అప్పుడు; ఒకవరాహము = ఒక అడవిపంది; బిట్టు = గట్టిగా;
అడిచినన్ = కొట్టగా; కుక్కప్రేవులు = కుక్కలప్రేగులు; దంష్ట్రన్ = కోరయందు;
చుట్టుకొని; రొంపిన్ = బరదను; కలపగన్ = కలియపెట్టగా; ఇట్టలముగన్ = ఎక్కు
వగా; తగిలినట్టియెఱ్ఱలువోలెన్ = కోఱకు చుట్టుకొన్న యెర్రలో యన్నట్లుగా;
మెఱసెన్ = ప్రకాశించెను.

తా : ఒకపంది తన మీదికి వచ్చిన కుక్కను చీల్చి ప్రేగులు కోరకుచుట్టు
కొనరా మరద కలియబెట్టునపుడు కోరకంటిన యెర్రలోయన్నట్లుండెను. అలం.
ఉత్తేజ.

మ, హరిణం బొక్కటి కుక్కతండముఁ బులిం దానీకముం ద్రోచి యు
ర్వరఁ గా లూఁదక దాట నేటలవికిన్ ♦ వాహంబు నడ్డంబు సూ

కి రసావల్లభుఁడేసె భల్లమున నిం ♦ గిం గాళ్లు జోడించుచో
గొరిజల్ నాలుగుఁడై వృషసేనవాగడెం ♦ నోదండపాండిత్యమున్.

టీ : హరిణంబొక్కటి=ఒకజింక; కుక్కతండమున్=కుక్కల గుంపును; పులింద+అనకమున్=వేడకాండ్ర గుంపును; ద్రోచి=దాటి; ఉర్వరన్=నేలపై; కాలూదక=కాలుమోపక; దాటన్=దాటగా; ఏటు+అలవికిన్=బాణము వేయుట కనువగుటకు; వాహంబున్=గుర్రమును; అడ్డంబు=అడ్డముగా; నూకి=తోలి; రసావల్ల భుడు=స్వరోచి; నింగిన్+మింట; కాళ్ళు నోడించుచోన్=ఆ జింకకాళ్లు కలుపునప్పుడు; గొరిజల్=గిట్టలను; నాలుగున్=నాలుగింటిని; తెవ్వన్=తెగు నట్లు; భల్లమును=బాణమును; ఏకన్=వేసెను; సేన; నోదండపాండిత్యమున్= విలుచిద్యలోని నేర్పును; పొగడెన్.

తా : ఒకజింక కుక్కలను, వేటకాండ్రను దాటి పరుగెత్తుచుండగా స్వరోచి గుర్రము నడ్డముగా తోలి, ఆ జింక నాలుగు కాళ్ళను చూపుటకు దగ్గరకు తీసికొన్న తుణముతో ఒక్క బాణముతో నాలుగు గిట్టలను సరికెను. సేన ఆతని నేర్పునకు మెచ్చినది.

క. పఱచు నొకకడితిఁ బతి ముకుఁ

జెఱుమలకై యేయఁ జిప్ప ♦ చినుంగఁగ నది యు

క్కఱఁ గాఁడి డుస్సి పాటిన

నటిముటిఁ జాపరువువాటి ♦ యల్లటవడియెన్.

45

టీ : పతి=స్వరోచి; పఱచునొకకడితిన్=పరుగెత్తిడి కణితిని; ముకుజెఱుమలకై=ముక్కుకు నూటిగా తగులుటకై; ఏయన్=బాణము వేయగా; చిప్ప=ముక్కు ఎముక. చినుంగన్=చీలిపోవునట్లు; అది=ఆ బాణము; కాడి=నాటి; ఉక్కఱన్=చేవతగ్గునట్లు; డుస్సిపాటినన్=చూసిపోగా; అటిముటిన్=తత్తరముతో; చాపరువువాటి=కొంత దూరముపోయి; అల్లటవడియెన్=క్రిందపడెను.

తా : స్వరోచి పరుగెత్తుచున్నకణితిని ముక్కు తగులునట్లు కొట్టగా అది ముక్కు చిప్ప ఊడి కొంత దూరము పరుగెత్తి పడెను. అలం. స్వభావోక్తి,

మ. గవిలో బెబ్బలి డాఁగి గ్రుడ్లు మెఱయం ♦ గాఁ గాంచి రాజేసె నే

యవడిన్ బాణము వెంటనే నిగిడి పై ♦ కట్లెచి రా నేసె రెం

డవ కాండంబుఁ దదస్త్రముం గొనక డా ♦ యన్వచ్చి కాక్షేయక

ప్రవిభిన్నంబయి నేల గూలెఁ బవి ధా ♦ రాభిన్నలై లాకృతిన్. 46

టీ : బెబ్బలి=పెద్దపులి; గవిలోన్=గుహలో; డాఁగి=దాగి; గ్రుడ్లు=కనుగ్రుడ్లు; మెఱయంగాన్=మెరయుచుండగా; కాంచి; రాజు; ఏకన్=బాణ మేసెను; ఏయన్=బాణము వేయగానే; బాణము వెంటన్=బాణము వెంటనే

వడిన్ = వేగముతో; నిగిడి = సాగి; అటు = అట్లు; పైకిన్ = రాజుమీదికి; ఏచి = పరుగెత్తి; రాన్ = రాగా; రెండవకొండంబున్ = రెండవబాణమును; ఏసెన్; తదస్త్రమున్ = ఆ బాణముకూడ; కొనక = లక్ష్యపెట్టక; డాయన్ = దగ్గరకు; వచ్చి; కాజేయక = కత్తిచే; ప్రవిభిన్నంబయి = సరకబడినవై; పవిధారా = వజ్రపుపనుచే; భిన్న = తెగగొట్టబడిన; పైల + అకృతిన్ = కొండవలె; నేలన్ = నేలపై; కూలెన్ = కూలెను.

తా : రాజు కొండగుహలో దాగి కనుగొన్న మెరయు పెద్దపులిని చూచి దానిపైకి బాణము వేయగా; అది బాణము వెంటనే మీదికి వచ్చింది. మరొక బాణము వేసినను లెక్కనేయక మీదికిరాగా కత్తితో పోడిచెను. అప్పుడది వజ్రపు దెబ్బలిన్ని కొండవలె నేలపై బడినది. అలం. ఉపమా, స్వభావోక్తులు.

తే. క్రొవ్వి నడగొండ కయివడి ♦ గునుకు నొక్క

యొంటిగాని మహీనాధుఁ ♦ జొదింగి యేయ

గొరక మే నుచ్చి ధరఁ గాఁడ ♦ శిరము విసరె

లే దస్మత్పాన మనుచుఁ దె ♦ ల్పెడు ననంగ.

47

టీ : క్రొవ్వి = మడించి; నడగొండకయివడిన్ = నడచునట్టి కొండవలె; గునుకు నొక్క యొంటిగానిన్ = పరుగెత్తెడి పందిని; మహీనాధుడు = స్వరోచి; ఒదిగి = ఎదురు తప్పుకొని; ఏయన్ = బాణమేయగా; గొరక = ఆ బాణము; మేనుచ్చి = శరీరము దూసికొని; ధరన్ = భూమిలో; కాడన్ = నాటగా; అన్యక్ + పానము = నెత్తురు త్రాగుట; లేను = కలలేదు - నీ బాణము నా నెత్తురును త్రాగలేదు; అనుచున్ = అని; తెల్పెడుననంగన్ = తెల్పునట్లుగా; శిరము = తలను; విసరెన్ = ఆడించెను.

తా : ఒకపంది పరుగెత్తుచుండగా రాజు ప్రక్కనుండి బాణమేయగా అది దూసికొనిపోయెను. ఆ పంది 'నీ బాణము నా నెత్తురు త్రాగలేదు'ని చెప్పినట్లు తలనూపెను. అలం. ఉత్పేక్ష.

తే. ఒక్కఁ డడుగెత్తి గొఱకవేయుచును డాచి

నట్టరిగి టెంకిఁ గని వీఁక ♦ బట్టుటయును

మృగయు లందఱుఁ జని వెల్పు ♦ రించి నిశిత

కొండములఁ జెండి రొకపెద్ద ♦ కాఱుబోతు.

48

టీ : ఒక్కడు = ఒకవేటకాడు; అడుగెత్తి = కాలెత్తి; గొఱకవేయుచున్ = దున్నపోతరచినట్లు అరచుచు; అరిగి = వెళ్ళి; టెంకిన్ = కారుపోతులున్నచోట; ఒక పెద్ద కారుపోతున్ = పెద్దచున్నను; కని = చూచి; డాచినట్లు = అక్కడదానిని తానే దాచినట్లుగా; వీఁకన్ = పట్టుదలతో; పట్టుటయున్ = పట్టుకొనగా; మృగయులందఱున్ = అందఱు వేటకొండను; చని = వెళ్ళి; వెల్లరించి = బయటికి తెచ్చి; నిశితకొండములన్ = వాడియైన బాణములతో; చెండిరి = పోడిచిరి; అలం. స్వభావోక్తి.

ఉ. ఆ సమయంబునం జకిత ♦ మై మెక మెవ్వనిమీఁదఁ బాతె వాఁ
డేసినయమ్ము వమ్మయి మ ♦ హిం బడ కొక్కటి కొండ చాలి వీ
తాసులఁ జేయ మెచ్చి వసు ♦ ధాధిపముఖ్యుఁడు మోట్లనున్న బా
ణాసనభృత్తులందులకు ♦ నర్థినొసంగె నభీప్సి తార్థముల్. 49

టీ : ఆ సమయంబునన్ = అప్పుడు; మెకము = మృగము; చకితమై = భయపడి
నదై; ఎవ్వనిమీదన్; పాతెన్ = పరుగెత్తెన్; వాడు; వీసినయమ్ము = ప్రయో
గించిన బాణము; వమ్మయి = వర్షంబు; మహిన్ = భూమిపై; పడక = పడిపోక;
ఒక్కటికిన్ = ఒక మృగమునకు; ఒండ = ఒక బాణమే; చాలి = సరిపోయి; వీత + అసు
లన్ = ప్రాణములు పోయినవానినిగా; చేయన్ = చేయగా; మెచ్చి; వసు ధాధిప
ముఖ్యుఁడు = స్వరోచి; మోట్లన్ = మాయమనుష్యులు బొమ్మలచాటున; ఉన్న;
బాణాసనభృత్ = విండ్లుకలిగిన; పులింగులకున్ = బోయలకు; ఈశ్వరార్థముల్ =
కోరినవస్తువులను; అర్థిన్ = ప్రీతితో; ఒసంగెన్ = ఇచ్చెను.

య : వేటకాండ్రు ఒక్కబాణమున నొక్కొక్క మృగమును చంపగా
వారి నేర్పునకు మెచ్చి రాజు వారికి కోరిన పదార్థముల నిచ్చెను.

క. వలఁబాటినవానిని భటు

లలుఁగులపాలాడి రధిపు ♦ కై పట్టిరి బె

బ్బులి మహిష మెలుఁగు కిటి దోఁ

డెలు మొదలగువాఁనిగొన్ని ♦ టిని వేటకరుల్. 50

టీ : భటులు = వేటకాండ్రు; వలన్ = వలనుండి; పాటినవానిన్ = పరుగెత్తు
కొని పోయిన మృగములను; అలుగులపాలాడిరి = బాణముల పాలుచేసిరి; వేటకరుల్
= వేటబోయలు; అధిపునకై = రాజునకై; బెబ్బలి; మహిషము = దున్నపోతు;
ఎలుగు = ఎలుగుబంటి; కిటి = ఆడవిపంది; తోఁడెలు; మొదలగు వానిన్; కొన్ని
టిన్ = కొన్నింటిని; పట్టిరి.

తా : వలనుండి తప్పించుకొన్న మృగములను కోయలు చంపిరి. కొన్ని
మృగములను రాజునకు కాన్కగా నిచ్చుటకై పట్టుకొనిరి.

తే. మున్ను జాగిలములఁ గూడి ♦ చన్నయట్టి

యడుపకుక్కలు కుందేళ్ళ ♦ నుందురువుల

నుడుముల గ్రహింపఁ బుట్టలఁ ♦ కడలఁ బొదల

గిరులసతీయలఁ బసివట్టి ♦ తిరుగుచోట.

51

టీ : మున్ను = ఇదివరకు; జాగిలములన్ = వేటకుక్కలను, కూడిచన్నయట్టి
యడుపకుక్కలు = చేరివెళ్ళిన చిన్నకుక్కలు; కుందేళ్ళన్ = చెవులపిల్లలను; ఉందురు
వులన్ = ఎలకలను; ఉడుములన్; గ్రహింపన్ = పట్టుటకై; పుట్టలకడన్ = పుట్టల
వద్ద; పొదలన్ = చెట్లపొదలవద్దను; గిరులసతీయలన్ = కొండచరియలమీదను; పసి
వట్టి = వాసనచూచి; తిరుగుచోటన్ = తిరుగునప్పుడు...

చ. బరవస మొప్ప గాలితడఁ ♦ బాటుమెయిం గవిఁ దూటి యొక్క-కు
 ర్కురము దమంబులో వెరఁజి ♦ కోఱలచేఁ గబళించి పొట్ట పెం
 జెర నుడు మంచుఁ దెచ్చి కని ♦ చేవదొఱంగక ద్రుంచి వై చెఁ ద
 ద్దురుబిరుద ప్రమాదముల ♦ కుం బతి మోదవిషాదశాలిగాన్. 52

టీ : ఒక్క కుర్కురము = ఒకకుక్క; బరవసము + ఒప్పన్ = పూనికతో;
 గాలి తడబాటుమెయిన్ = పసిపట్టుటలోని పొరపాటువలన; గవిన్ = గుహయందు;
 తూటి = దూరి; తమంబులోన్ = చీకటిలో, వెరఁజి = పరుగెత్తి; కోఱలచేన్ = కోఱ
 పళ్ళచే; కబళించి = గట్టిగాపట్టి; పొట్ట పెంజెరన్ = పొట్ట పెంజెరయను పెద్దవిషసర్ప
 మును; ఉడుమంచున్ = ఉడుమునుకొని; తెచ్చి = బయటికి తెచ్చి; కని = చూచి;
 తత్ = ఆ కుక్కయొక్క; గురుబిరుద = పెద్దకౌర్యమునకు; ప్రమాదములకున్ = పొర
 పాటునకును; పతి = రాజు; మోదవిషాదశాలి = సంతోషము విచారము కలవాడు;
 కాన్ = కాగా; చేవన్ = ధైర్యమును; తొఱంగక = విడువక; ద్రుంచి = ముక్కలు
 చేసి; వైచెన్ = పాఱవేసెను.

తా : ఒక చిన్నకుక్క గుహలో దూరి చీకటిలో ఉడుమునుకొని పొట్ట
 పెంజెరయను క్రూరసర్పమును లాగికొనివచ్చి, తర్వాత తెలిసికొన్నను విడువక
 ముక్కలు చేసెను. దాని కౌర్యమునకు సంతోషమును, ప్రమాదమునకు విచారమును
 రాజునకు కల్గినవి.

క. ఒడ లుబ్బనిక్కి- ముందటి

యడుగులు ధర నూది చిందు ♦ నలబలమునకున్

జడియ కొక గబ్బిగం డె

కుండుఁ గడిమిం దివిచెఁ గ్రుంగి ♦ కొమ్మలయుడుమున్. 53

టీ : ఒకగబ్బిగండు = బలిసిన కుక్క; ఒడలు = శరీరము; ఉబ్బన్ = ఉబ్బగా;
 నిక్కి; ముందటియడుగులు = మందకొళ్ళు; ధరన్ = భూమిపై; ఉది = మోపి;
 చిందునలబలమునకున్ = వ్యాపించు సందడికి; జడియక = భయపడక; ఎక్కుడుగడి
 మిన్ = ఎక్కువ కౌర్యముతో; క్రుంగి = ముంచునకు వంగి; కొమ్మలయుడుమున్ =
 కొమ్ములుకల ఉడుమును; తివిచెన్ = పట్టిలాగెను. ఆలం. స్వభావోక్తి.

తే. కంపతొడు గిడ్చిన స్లేందు ♦ గానఁ జన్న

తెరు వెఱుంగుచు నొకఁ డేగి ♦ పరువుతోన

పడి యడఁగియుండఁగాఁ బట ♦ పటన ముండ్లు

గాలిఁ కదలుట గని పంట్ట ♦ కోలఁ బొడిచె,

54

టీ : ఒకడు; కాన్ = అడవిలో; ఏడు = ముండ్లపంది; కంపతొడుగు =
 ముండ్లపావును; ఈడ్చినట్లు; చనన్ = నేలరాచుకొనగా; తెరువు = అది వెళ్ళిన
 దారి; ఎఱుంగుచున్ = తెలిసికొనుచు; ఏగి = వెళ్ళి; పరువుతోన = పరుగుతోనే;
 పడి = మరుగులోనుండి; అడగియుండగాన్ = అడగియుండగా; పటమటనన్ = పటపట

లాడునట్లు; ముండ్లు=హని యొంటిముండ్లు; గాలిన్=గాలిచే; కదలుటన్=కదలుటను; కని=చూచి; సంత్రుకోలన్=చిల్లులుకల యిసుపకర్రతో; పొడిచెన్. అలం. స్వభావోక్తి.

వ అ త్తఱిం ద త్తఱింబున మొత్తంబయి చోపుడుఁగోలలు గొని కెలంకుల పొలంబుల బులుంగులం జోపుచు డేగ పేటకాండ్రు వేటుపడి వేటాడం దొడంగి రందు. 55

టీ : అ+తఱిన్=అప్పుడు; డేగపేటకాండ్రు; మొత్తంబై=గుంపుగూడి; వేటుపడి=తక్కిన పేటకాండ్రతో కలియకు; త త్తఱింబునన్=చేగముతో; చోపుడుకోలలు=పతుల నెగురగొట్టు కర్రలు; కొని=తీసికొని; కెలంకులపొలంబులన్=దగ్గరప్రదేశములందు; పులుగులన్=పతులను; చోపుచు=లేవగొట్టుచు; వేటాడన్=వేటాడుటకు; తొడంగిరి=మొదలిడిరి; ఆందున్=ఆ పేటలో...

ఉ. లీలఁ బులిందుఁ డొక్కఁడు గ ధిందసుతోర్ని సరోజినీదళాం

దోలితకోకరేఖఁ దన ధి తోరపునల్లని దీర్ఘ బాహుపై

హాలపాలంబ పోలె విడి ధి యైమునం దల యెత్తిచూచు బల్

సాళువము న్నడిం జను శ ధింబుపయి న్విడిచెన్ మహాద్ధతిన్. 56

టీ : పులిందుడొక్కడు=ఒకబోయవాడు; లీలన్=విలాసముగా; కలిందసుతా=యమునానదియొక్క; ఊర్ని=కెరటములందలి; సరోజినీదళ=తామరాకు నంగు; ఆందోళిత=ఊగులాడింపబడిన; కోకరేఖన్=చక్రవాకమువలె; తన=తనయొక్క; తోరపు=స్తూలమైన; నల్లని దీర్ఘ బాహుపై = నల్లని పొడవైన చేతి మీద; విడియైమునన్=విడిగానున్న యైముపై; హాలపాలంబపోలెన్=కాల కూటమువలె; తలయెత్తిచూచు+తలెత్తిచూచెడి; సాళువమున్=డేగను; పడిన్=వేగముతో; చనుశశంబుపయిన్=వెళ్ళెడి కుంకటిమీదికి; మహా+ఉద్ధతిన్=ఎక్కువయెగపుతో; విడిచెన్=వదలెను.

తా : ఒకబోయవాడు తన నల్లని పొడవైన లావైన బాహువుపై, యమునానదీ తరంగములపైనున్న చక్రవాకమువలెనున్న సాళువపుడేగను పరుగెత్తు కుండేటిపైకి వదలెను. అలం. ఉపమ.

క. మొల దట్టి చెఱుగుఁ జెక్కుచు

బలుదిట్ట కిరాతుఁ డొకఁడు ధి పటువగు ముష్టిన్

సెలకట్టె బట్టి వేటొక

సెలకట్టెం గొట్టివైచె ధి జెమరుం గాకిన్. 57

టీ : బలుదిట్ట = సమర్థుడైన; కిరాతుడొకడు=ఒకబోయ; మొలదట్టి=మొలకు చుట్టుకొన్న కాసెకోకయొక్క; చెఱుగున్=కొంగును; చెక్కుచున్=ఎగదోపుకొనుచు; పటువగుముష్టిన్=దృఢమైన పిడికిటితో; సెలకట్టెన్=సెలకట్టె

యను డేను; పట్టి=పట్టుకొని; వేటొక నెలకట్టెన్=మగొక బాణముతో; చెమరుం
గాకిన్=చెమరుగాకిని; కొట్టివైచిన్=కొట్టి నేలపై పడవైచెను.

సీ. పెనుదవ్వు దగ దొట్టఁ ♦ జని రెట్ట వడఁ గొట్టె
నుడువీధి బెళగువ్వు ♦ నొక్క యణుజు
తొక్కతాకున స్రుక్క ♦ నిక్కి ప్రక్కలు నొక్కె
నుఱకకల్లేటి నొ ♦ కోరణంబు
పొదఁదూఱు నొకమేటి ♦ పూరేటివెలికిఁ బో
దోలి కైకొనె నొక్క ♦ తోచిగాఁడు
తను నేలు దొర చిత్త ♦ మున మెచ్చు దీతువు
జని పట్టె బిట్టొక్క ♦ జాలెడేగ

గీ. విజ్ఞవిజ్ఞాన దన్నంగ ♦ విడువ కెలమి
గఱకుటంఘ్రుల నిఱికించి ♦ గజ్జె గదలఁ
గఱికి నెఱి నెఱి కోలెమ్ము ♦ కయుసు విఱుగ
విఱిచె వడిఁ గైజు నొక పెద్ద ♦ వేసడంబు.

58

టీ : ఒక్కయణుజు=అణుజనెడి జాతిడేగ; పెనుదవ్వు=చాలదూరము; దగ
దొట్టన్=దాచుము వేయునట్లుగా; చని=తరుముకొని వెళ్ళి; ఉడువీధిన్=ఆకాశ
మున; బెళగువ్వున్=పావురమును; రెట్టవడన్=మలముపడునట్లు—పాటుకొను
నట్లుగా; కొట్టెన్. ఒక్క+ఓరణంబు=ఓరణముచుడేగ; రెక్కతాకునన్=రెక్క
తగులుటచే; స్రుక్కన్=చిక్కునట్లు; అణుజు=లక్ష్యపెట్టక; కల్లేటిన్=కల్లేడు
అనుపక్షిని; నిక్కి; ప్రక్కలు నొక్కెన్=ప్రక్కలు నొక్కిపట్టెను; ఒక్కతోచి
గాఁడు; పొదన్=పొదలో; తూఱు=దూరుచున్న; ఒకమేటిపూరేటిన్=ఒకపెద్ద
పూరేడను పిట్టను; వెలికిన్=బయటికి; పోదోలి=వెడలగొట్టి; కైకొనెన్=పట్టెను;
ఒకజాలెడేగ; తనునేలుదొర=తన్ను పెంచెడి యజమానుడు; చిత్తమునన్=మన
సులో; మెచ్చన్=మెచ్చునట్లు; చని=వెళ్ళి; తీతువున్=తిత్తిరిపిట్టను; బిట్టు
పట్టెన్=గట్టిగాపట్టుకొనెను; ఒక పెద్దవేసడంబు=పెద్దడేగ; కైజున్=కైజుపిట్టను;
విజ్ఞవిజ్ఞానన్='విజ్ఞవిజ్ఞ' అనునట్లుగా; తన్నంగాన్=తన్నుచుండగా; విడువక=
వదలక; ఎలమిన్=సంతోషముతో; కఱకుటంఘ్రులన్=వాడియైన కాళ్ళలో;
ఇఱికించి=ఇరుకున పెట్టుకొని; గజ్జె=మువ్వు; గదలన్=కదలగా; కఱికి=రాచి;
నెఱి నెఱికోలెమ్ముకయును; రెక్కయొక్క ప్రతియొముకయు; విఱుగన్=విరుగు
నట్లు; వడిన్=వేగముగా; విఱిచెన్.

తా : ఆ డేగవేటలో అణుజు, ఓరణము మొదలగు డేగలు, బెళగువ్వు, కల్లేడు
మున్నగు పక్షులను పట్టికొని చంపి తమ యజమానుల కిచ్చినవి. అలం. స్వభావోక్తి.

క. నింగికయి కుంచె యెత్తి వె

సం గో యని యార్వ్ బక్ష ♦ సంహతి గాడ్పుల్

టింగని మ్రోయఁ గుజాగ్రపుఁ

గొంగల నొక లగుడు డిగ్గి ♦ కొట్టె నిలఁబడన్. 59

టీ : కుంచె=తోకయొకల కుచ్చు; నింగికయి=పైకి; ఎత్తి; వెన్=వడిగా; కోయనియార్వ్='కో' యని కూయగా; ఒకలగుడు=లగుడనెడి టే; పక్షసంహతిగాడ్పుల్=గెక్కలగాలులు; టింగని=రింగుమని; మ్రోయన్=శబ్దించగా; డిగ్గి=క్రిందికివచ్చి; కుజ=అగ్రపుకొంగలన్=చెట్టుచివరనున్న కొం'లను; ఇలఁబడన్=నేలమీదపడువట్లు; కొట్టెన్. అలం, స్వభావోక్తి.

వ. ఇ ట్లాభేటభేలనంబున వివిధమృగ విహగవధంబాచరించి చాలించి యంచెలంచెలం బంచతాపతిత చమర సృనురకిరిహరిణ రురుమహిషపృషదంశ గోధికాశశపిశితఖండంబు లొండొండ యువ్వెత్తుగా నాకుఁబొత్తరలం గట్టియు గుదులు గుట్టియుఁ జెక్కంబుల నించియుఁ గావడుల నుంచియు సవరించి దిగదిగన విసిరి బగబగన మండు చిదుఁగుసొదమంటల కడ్డంబు వట్టి మీసంబులు చూడిసూడి వాడులగు కత్తులం దిత్తులొలిచి కుత్తుకలు గోసి శితముఖంబులగు నఖంబులం బెకలించి విపులవపురపహసిత మహాశైలంబులగు శార్దూలంబుల బొందుల నందందఁ బడవైచి యంతంత గాంతారంబున దంతురంబుగా బడినదంతావళంబుల దంతంబులు గైకొనియుఁ దత్కుంభనిర్గతమాక్తికంబు లేటికొనియు గోరజంబుం జమరవా లంబుల బర్హిబర్హంబులం బరిగ్రహించియు మరలి యత్తటి గడింది నెత్తురుంబొద్దగుట వెఱ చఱవంజఱవ నేడువెనముండ్లఁ బండ్లసరి యలు నెఱియలువారి బోరనం గారు ధారాశరుధిరాసారపూరంబు నాకి నాకి నాలుకలు దిగవైచి యేచిన మహాతపోష్ణంబునం దృష్ట వొడమి దగనిగుడ వగ రడరి యొడలం దొడలను మెడలనుబెడిదంపు నిడుదకోటల సలుగు లడచినయెడలం బొడబొడను వెడలెడు నడుకు నెత్తుటం బడలి తూలు కౌలేయకమ్ముల యంగమ్ము లార్ద్రకర్పటం బుల గప్పి దప్పినిగుడ నప్పొలంబు పశ్చిమపుదండ నుండు వెండి కొండబండలఁ జండకరకరహిండనంబునం బొండుప్రభలు నిండి పఱచు తఱచుసెలయేఱుల సూరెలంగారుకొను భూరుహానికాయంబుల

డాయం జని దద్దునచ్చాయల నిలచి యచ్చటం గ్రొచ్చి గరువు నేలల గుంట లొనరించి లోన నుమ్మగిలి గబ్బువలవక కమ్మతావులు గల నావురాకులు పఱచి యెఱచిలో మేలేటి కారిజముం గ్రందన కాయ క్రొవ్వు మొదలగు మిగుల మెత్తిని పలభిత్తంబులందుం గ్రందుకొనం గ్రుక్కి-యెక్కువ తక్కువలు గాకుండఁ గండగల తింత్రణీశలాటుసంఘాతంబు లామోఁద నెఱయంబచరించి యెసగుగాఁ దేటలగు లేటినల్లులు గ్రుమ్మరించి లవణకణసంచయంబు నించి లావుగాఁ గావుగప్పి యుపరిప్రదేశంబులఁ గారెనుపవెంటపట్ల నీరాఱు నేఱుఁ బిడుకల దాల్లిడి నెల్లి కొయ్యలు ద్రచ్చి నుచ్చు లంటించినం బెచ్చు పెరుఁగు. చిచ్చు లాత్రంబులం దవిలించి చిముడ నుడికిన వెలువరించి యుప్పువెప్పునుం గల యప్పిశితఖండంబులు గనగన నిప్పులం జమురుచిప్పిలం గాలించిన కమ్మకొట్లం జట్రాతెఱయిఁ గాత్రేనికిం గుడుపువెట్టి పిదపఁ బాళ్ళ వెంబడిం బంచుకొని తారు నుపయోగించి తద్దేవతాప్రీతికై తలలు, దోఁకలు డొక్కలు నచటి విటపివిటపంబుల వేలంగట్టి శిశిరమధురపలిలమ్ములు ద్రావి వాగురి కులు విశ్రమింప నిలింపాంగనాసుతుండును సహసమాగత చతురవలల కృతఫలమూలాది శుచిమధుర మృగయోచితాహారంబులం దృష్టి వహించి పరిజనారచితపల్లవాసనాసీనుండై గండూషిత పుండరీక మధురసాసారంబులగు నిర్ఘరానిలకిశోరంబు లొలయ నలయికలు దీరియున్న సమయంబున.

60

టీ : ఇట్లు; ఆఖేటఖేలసంబునన్=వేట యాడుటలో; వివిధ=పలురకము లైన; మృగ=మృగములయొక్క; విహగవధంబు=పక్షులను చంపుటను; ఆచరించి=చేసి; చాలించి; అంచెలంచెలన్=అక్కడక్కడ; పంచతా = చనిపోవుటచే; పతిత=పడిన; చమర=చమరీమృగములు; సృమర; కిరి=పండులు; హరిణ = లేళ్లు; రురు = నల్లచారల దుప్పలు; మహిష = అడవి గున్నలు; పృషదంశ = పిల్లులు; గోధికా=ఉడుములు; శశ=కుందేళ్లు; పిశితఖండంబులు=పీటిమాంసపు ముక్కలు; ఒండొండ=వేర్వేరుగా; ఉవ్వెత్తుగాన్=ఎక్కువగా; ఆకుఁబాత్రున్ =ఆకులమడతలతో; కట్టి; కుదురుగుట్టియున్=ప్రేలాడునట్లుకుట్టియును; చిక్కంబులన్=చేతిత్రాళ్ళ సంఘలలో; నించయున్=నింపియు; కావడులన్ = కావళ్ళలో; ఉంచయున్; సవరించి=సర్ది; దిగదిగనన్=దిగదిగయనునట్లు; విసరి; బగ బగనన్=బగబగయన్నట్లు; మంచి చిరుగుసాదమంటలకున్=మండెడి యెండుకట్టెల మంటలకు; అడ్డంబువట్టి=అడ్డముగాపెట్టి; మీసంబులు; చూడినూడి=కొల్పి

కాల్పి; వాడులగు=పదనైస; కత్తులన్=కత్తులతో; తిత్తులాలించి=చక్కము లూడ
 దీసి; కుత్తుకలు=గొంతులు; కోసి; నిశితముఖములగు=వాడికొనలు కల్గిన; నఖం
 బులన్=గోళ్ళతో; పెలిం=పైకితీసి; విపుల=పెద్దవైన; వపుఁ+అపహాపిత=
 శరీరముచే నవ్వబడిన; మహాశైలములగు=పెద్దకొండలుకల; శార్దూలములగుండు
 లన్=పెద్దపులుల కశేబరములను; అందంద=ఎక్కడవానినడ్చడనే; పడవైచి=
 ప్రోగువేసి; (పులివేటగాడు దాని మీసములను కాల్పవలెను. కాల్పనిచో నెవ
 రైనను ఆ మీసములను పరమాన్నములో వేసి వండి శత్రువులకు పెట్టినచో ఆ విష
 ముతో తిన్నవారు చచ్చురు. కాన నిచ్చట మీసములు కాల్పబడినట్లు చెప్పబడినది.)
 అంతంతన్=కొంతదూరమున; కాంతారమునన్=అడవిలో; దంతురంబుగాన్=
 దట్టనగా; పడిన; దంతావళంబుల దంతంబులు=ఏనుగుల దంతములను; కైకొని
 యున్; తత్=వాటియొక్క; కుంభనిర్గత మౌక్తికంబులు=కుంభస్థలములనుండి
 వెలికివచ్చిన ముత్యములను; ఏటికొనియున్; (ముత్యములు, ఏనుగుల కుంభస్థలములు,
 మేఘము; పందికోర, శంఖము, ముత్యపుచిప్ప, చేపతల, పాముపడగ, చెఱకు,
 పెనుగులలో పుట్టును. ఇప్పుడు మనకు మాత్రము ముత్యపుచిప్పలనుండియే లభించు
 చున్నది) గోఱజంబున్=గోఱచనమును; చమరవాలంబులన్=చమరీవుగముల
 తోకలను; (ఇవే వింజామరములు) బర్హిబర్హంబులన్=నెమలి పింఛములను; పరిగ్ర
 హించియును; మరలి; అత్తలి; కడింది నెత్తులుంబ్రాదు=మిక్కిలి యెత్తునైన బ్రాదు—
 మధ్యాహ్నము; అగుటన్=అగుటచే; నెఱచఱవంజఱవన్=భయము కల్గగా; ఏడు
 పెనుముండ్లన్=ఏడుపందిముండ్లచే; పండ్లచరియలు=పండ్లచిగుళ్ళు; నెఱియలువాటి
 =బ్రద్దలై; బోరనన్=ఎక్కువగా; కాటు=ప్రహహించు; ధారాశ=అడ్డులేని;
 రుధిర+అపారపూరంబు=రక్తప్రవాహమును; నాకినాకి; నాలుకలు దిగవైచి=
 నాలుకలను ప్రేల వేసికొని; ఏచినమహాతప+ఉష్ణంబునన్=కాయనట్టి ఎక్కువ
 యెండవేడిమిచే; తృష్ణపాదమి=దాహమువేసి; దగనిగుడన్=తాప మెక్కువ
 కాగా; వగరు=ఊర్పు; అడలి=కల్గి; ఒడలన్=శరీరములందు; తొడలన్=తొడ
 లందు; మెడలన్=మెడలందు; గులుగులు=అడవిపందులు; బెడిదంపుకోఱలన్=
 వాడియైన కోరలతో; అడిచినయెడలన్=కొట్టినచోట్ల; నాడనాడను=ఒడమడ
 మనుచు; పెడలెడునుడుకు నెత్తుటన్=ప్రహహించు వేడి నెత్తుటితో; బడలి=
 శ్రమించి; తూలు=సోలిపోవు; కలేయకమ్మల=కుక్కలయొక్క; అంగంబులు
 =శరీరములను; అర్ధిక్రమటంబులన్=తడిగుడ్డలతో; కప్పి; దప్పినిగుడన్=
 దాహమెక్కువకాగా; ఆపాలంబు పశ్చిమంపుదండన్=ఆ ప్రదేశము పడమటివైపున;
 ఉండు వెండికొండ బండలన్=ఉన్నకైలాసపు రాళ్ళను; చండకర=నూర్పువి
 యొక్క; కర=కిరణములయొక్క; హిండనంబునన్=వ్యాప్తిచే; పాండుప్రభలు
 =తెల్లనికొంతులు; నిండి; పఱచు=ప్రహహించు; తఱచు=ఎక్కువైన; నెల
 యేఱుల=కొండనదులయొక్క; నూరెలన్=ప్రక్కలందు; కాటుకొను=దట్టనైన;
 భూరుహ=చెట్లయొక్క; నికాయంబులన్=గుంపులను; దాయంజని=దగ్గరకేగి;
 తత్+ఘన+ఛాయలన్=వాటి పెద్ద నీడలందు; నిలిచి=ఆగి; అచ్చటన్; క్రొచ్చి
 =త్రవ్వ; గరువు నేలలన్=మొరపనేలలందు; గుంటలు=చిన్నపల్లములు; ఒనరిచి
 =చేసి; లోనన్=గుంటలలో; ఉమ్మగిలి=అవిరిపట్టి; గబ్బువలవక=చెడుకంపు

కొట్టక; కమృతాపులు=కమృసి సువాసనలు; కలనాపురాకులు=కల్లిన ఆపురుచెట్లు
యాకులు; పటిచి=క్రిందవేసి; ఎఱచిలోన్=మాంసములో; మేలు+ఏఱి=మంచి
దానినేఱి; కారిజమున్=కడుపులోనుండు తిత్తివంటి దానిని; కందనగాయ=గుండె
కాయ; క్రొవ్వు=మెడద; మొదలగు మిగుల మెత్తిని; పలంభిత్తంబులు=మాంస
ఖండములను; అందు=ఆ గుంటలలో; క్రంగుకొనన్=నిండునట్లు; శ్రుక్కి=ఆఱచి
వేసి; ఎక్కువ తక్కువలు; కాకుండన్; కండగల=లావుగానున్న, తింత్రిణీ
శలాటుసంఘాతంబులు=పచ్చించితకాయలను; ఆమీదన్=వాటిపై; నెఱయన్=
వ్యాపించునట్లు; పచరించి=వేసి; ఎసలుగాన్=ఎసరువెట్టు నీరుగా; తేటలగు=
స్వచ్ఛమైన; లేటిసల్లులు=లేళ్ళ నెత్తురులు; శ్రుమ్మరించి=కడవలతోపోసి; లవణ
కణసంచయంబున్=ఉప్పును; నించి=నిండుగాపోసి; లావుగాన్=దట్టనగా; కావు
కప్పి=నంగులేకుండ నాకులతో కప్పి; ఉపప్రదేశంబులన్=వాటిపై; కారెనుము+
పెంటపట్టన్=అడవిదన్నలు పేడ ఉండుచోట్ల; నీరాటు నేఱుబిడకలన్=బాగుగా
నెండిన పిడకలను; దాల్చిడి=దాలియగునట్లుగా పేర్చి; నెల్లొయ్యలు=నిప్పువేసి
కొనెడి కర్రలను; త్రచ్చి=మథించి; నుచ్చులు=మేక పెంటికలు; అంటించినన్
=రగుల్పగా; పెచ్చు పెరుగుచిచ్చులు=పెంపొందు మంటలు; ఆంత్రంబులన్=
రాళ్ళలో; తవలించి=అంటించి; చిముడన్=మెత్తబడునట్లు; ఉడికినన్=ఉడు
కగా; వెలువరించి=బయటికితీసి; ఉప్పువెప్పును=వేడిని; కలయప్పికతఖండంబులు
=కల్లిన మాంసపుముక్కలు; గనగనని నిప్పులన్=కనకనలాడు నిప్పులలో; చమురు
=నీయ; చిప్పిలన్=వాడునట్లుగా; కాల్చిన; కమృకఱకుట్టున్=కమృని
మాంసపు ముక్కలచే; (కఱకుట్టుగా ఇనుపయూచలకంటించి కాల్చబడిన మాంసపు
ముక్కలు) చట్రాతిపై=చాపతాతిపై; (ఉంచి) కాట్రేనికిన్=ఆ ప్రదేశమునకు
రాజైన దేవతకు; కుడుపువెట్టి=నైవేద్యమిడి; పిడపన్=తర్వాత; పాళ్ళవెంబడిన్
=తమతమ భాగముల ప్రకారముగా; పంచుకొని; తాయను=తామును; ఉప
యోగించి=తిని; తత్+దేవతాప్రీతికై=ఆ దేవత తృప్తికై; తలలు, లోకలు,
డొక్కలు; అచటివిటపివిటపంబులకున్=ఆక్కడిచెట్ల కొమ్మలకు; వ్రేలంగట్టి=
వ్రేలాడగట్టి; శిశిరమధురసలింబులు=చల్లని తీయని నీరు; త్రాచి=త్రాగి; వాగు
రికులు=వేటకాండ; విశ్రమింపన్=విశ్రమింపగా; నిలింపంగ నానుతుండును=
స్వరోచియును; సహ=తనతోడ; సమాగత=వచ్చిన; చతుర=నేర్పువలెన;
వలల=పంటవాండ్రచే; కృత=చేయబడిన; పలల=మాంసము; ఫల=పండ్లు;
మూల=మొదళ్ళు; ఆది=మొదలైన; శుచి=శుభ్రమైన; మధుర=తియ్యని;
మృగయా+ఉచిత=వేటకుతగిన; ఆహారంబులన్=భోజనములచే; తృప్తిపొంది=
తనివిపొంది; పరిజన=నేవకులచే; ఆరచిత=చేయబడిన; పల్లవ=అనుస=చిగురు
టాకుల పరపుడై; ఆసీనుడై=కూర్చున్నవాడై; గంధూపిత=పుక్కిలంపబడిన;
పుండరీక=తెల్ల తామరపువ్వులయొక్క; మధురస=తేనెయొక్క; ఆసారంబులగు
=జల్లులుకల; నిర్లురానిలకిలోరంబులు=నెలయేటి పిల్లగాలులు; ఒలయన్=నోరు
చుండగా; అలలుకలు=శ్రమలు; తీఱి=తగ్గి; ఉన్నసమయంబునన్=
ఉన్నప్పుడు...

మత్తకోకిల

నిండెఁ గావిరి దిక్కుటంబుల ♦ నింగిఁ గుండలి చండరు
జ్మండలిం గనుగొంచు మ్రోసెను ♦ మాలకాకులమూఁకల
య్యండ నిల్చె యదల్చె నడ్డు శి ♦ వాళియూళల బద్ధగ
ర్భాండభాండము ధూళిధూసర ♦ మయ్యె నుద్ధతవాత్యలన్. 61

టీ : కావిరి=పొగవంటిది; దిక్కు+తటంబులన్=దిక్కులప్రక్కన; నిండెన్.
నింగిన్=ఆకాశమున; కుండలి=పరివేషముతోనున్న; చండరుక్=సూర్యునియొక్క;
మండలిన్=మండలమున; కనుగొంచున్=చూచుచు; మాలకాకులమూఁకలు=
మాలకాకులగుంపులు; మ్రోసెన్=కూసెను; అడ్డు; అయ్యండన్=ఆ ప్రక్కన;
నిల్చి; శివా+అళి=నక్కలగుంపు; ఊళలన్=కూతలతో; అదల్చెన్=భయ
పెట్టెను. ఉద్ధతవాత్యలన్=పెద్దగాలులతో; పద్ధగర్భాండభాండము=బ్రహ్మాం
డము; ధూళిధూసరము=పరాగముతో బూడిద మయమైనది; అయ్యెన్.

తా : దిక్కుల కావిరి క్రమ్మెను; సూర్యుడు గూడుకట్టెను. మాలకాకులు
సూర్యునికేసి చూచుచు కూసెను. నక్కలు దగ్గరలో నిలబడి వెక్రికేకలు పెట్టినవి.
సుడిగాలులు వీచినవి. ఇవన్నియు సరిష్ట నూచనలు.

క ఆ కొఱగాములు గనుగొని

శాకునికుం డొక్కడు లేచి ♦ సంభ్రమ మొదవన్

జ్యోతితశరాసనుడై

వీక్షను సైనికులఁ దిట్టి ♦ విభుతో ననియెన్. 62

టీ, ఆ కొఱగాములన్=ఆ ఆశకునములను; కనుగొని=చూచి; శాకునికుండు
=శకున లక్షణము రెగినవాడు; ఒకడు; లేచి; సంభ్రమము=తొందర; ఒదవన్
=కలుగగా; జ్యోతిత=వారితోకూడిన; శరాసనుడై=విల్లుకలవాడై; వీక్షను=
పూనికతో; సైనికులను; తిట్టి; విభుతోన్=రాజుతో; అనియెన్=పల్కెను.

తా : శకునము రెగినవాడప్పుడు తొందరగా లేచి విల్లు చేత బట్టుకొని
సైనికులను తిట్టి రాజుతో నిట్లనెను.

క. తఱచుగ మెకములఁ బొరిగొను

మఱపున వచ్చితిమి దవ్వు ♦ మనపొల మిట కి

త్తఱినగు నిమిత్తములు నృప

కొఱగా విదె మనకుఁ బెద్ద ♦ గొడవగు ననినన్. 63

టీ : నృప=రాజు ! తఱచుగన్=ఎక్కువగా; మెకములన్=మృగములను;
పొరిగొనుమరపునన్=చంపెడిమరపులో; వచ్చితిమి. మనభూమి=మనకలవాలైన
చోటు; ఇచటకున్=ఇక్కడికి; దవ్వు=దూరము; ఇత్తఱి+అగు=ఇప్పుడయ్యెడు;

నిమిత్తములు=శకునములు; కొఱగావు=మంచివికావు. ఇదె=ఇదిగో; మనకున్; పెద్దగొడవ=పెద్దయుద్ధము; అగున్=కలుసు. అనిన్=అనగా...

మ. అతఁడాస్సాలితసజ్యకార్ముకుడు వా ♦ హారూఢుఁడుం బౌర్వసం
భృతతూణామృతచండకాండుఁడు దిశా ♦ ప్రేంఖత్కటాక్షౌంచల
ద్యుతిజాలుండునునై పుళిందభటసం ♦ దోహంబుతోడన్ మహా
ద్గతి నుండన్ జయలాభసూచకనిమి ♦ త్తంబుల్ మెయిందోచినన్.

టీ : ఆతడు=స్వరోచి; ఆస్సాలిత=మ్రోయింపబడిన; సజ్య=నారితో
కూడిన; కార్ముకుడు=విల్లుకలవాడు; వాహ+ఆరూఢుండున్=గుర్రము నెక్కిన
వాడును; పౌర్వ=ప్రక్కల; సంభృత=వహింపబడిన; తూణ=అమ్ములపొదులచే;
ఆమృత=తీసికొనబడిన; చండబాణుడు=వాడిబాణములు కలవాడు; దిశ=దిక్కు
లకు; ప్రేంఖత్=ఎగురుచున్న; కటాక్ష+అంచల=క్రిగంటి కొనలయొక్క; ద్యుతి
జాలుండునై=కాంతిపుంజము కలవాడునై; పుళిందభట సందోహంబుతోడన్=
కోయసైనికులతో; మహాద్గతిన్=ఎక్కువ గర్వముతో; ఉండన్=ఉండగా;
మెయిన్=శరీరమున, జయలాభ సూచక నిమిత్తంబుల్=జయలాభమును సూచించు
శకునములు; తోచినన్=కన్నడగా...

తా : అంతట స్వరోచి వింటి నెక్కుపెట్టి నారి మ్రోయించి, అమ్ములపొదులె
నిండుగా బాణములు నింపుకొని నాల్గువెపులకు చూచుచు సేనతో సిద్ధముగానుండగా
అతనికి లాభమును సూచించునట్లుగా శరీరమదటెను. అప్పుడు...

వ. ప్రాణరక్షాసంశయం బగుమహాక్షోభం బొక్కటిగలుగు
మీఁద నెట్టికేలకు మితి వెట్టరాని జయమంగళంబు లగునని నిశ్చ
యించి యూఱడిలు సమయంబున. 64

టీ : ప్రాణరక్షా సంశయంబగు=ప్రాణరక్షణలో సంశయము కల్గించు; మహా
రణంబొక్కటి=ఒక పెద్దయుద్ధము; కలుగున్, మీదన్=తర్వాత; ఎట్టికేలకు=
చిట్టచివరికి; వెట్టరాని=ఎక్కువైన; జయమంగళంబులు=శుభములు; అగునని;
అంతరంగంబునన్ = మనస్సులో; నిశ్చయించి; ఊరడిలు సమయంబునన్ = ఊర
కున్న సమయములో...

క. ఆ విపినాంతరమున హా

హా వనిత ననాథ నబల ♦ నార్తవిపన్నం

గావరె యీ పుణ్యము నం

బోవరె యని పలుకు నాఁడు ♦ మొఱ వినబడియెన్, 66

టీ : ఆ విపిన+అంతరమున్=ఆ యడవిమధ్యలో; హాహా=అయ్యో ! వని
తన్=స్త్రీని; అనాథన్=దిక్కులేని దానను; అబలన్=బలములేని దానను; ఆర్తన్
=పీడితురాలను; విపన్నను=ఆపద నొందినదానను; కావరె=రక్షింపరే; ఈ పుణ్య
మునంబోవరె=ఈ పుణ్యము కట్టుకొనరా ! అని; పలుకు+అఁడు మొఱ=పలికెడి స్త్రీ
ఆర్తనాదము; వినబడియెన్=వినుబడెను.

క. ఆ మొఱ వేమఱుఁ జెవి నిడి

భూమండల భర్త కరుణ ♦ పొడమఁగ నయ్యో
యేమానిని కెవ్వనిచే

నేమాయెనో యనుచు నచటఁ ♦ సీక్షించుతఱిన్. 67

టీ : భూమండలభర్త = రాజైన స్వర్గోచి; ఆ మొఱ; వేమఱున్ = పలు
మాఱు; చెవినిడి = విని; కరుణ = దయ; పొడమఁగన్ = పుట్టగా; అయ్యో !
ఏ మానినికన్ = ఏ స్త్రీకి; ఎవ్వనిచేన్ = ఎవ్వనిచేత; ఏమి + అయ్యోన్ = ఏమియాపద
వచ్చెనో; అనుచున్; అచటన్ = అక్కడను; ఈక్షించుతఱిన్ = చూచునప్పుడు...

శా. మట్టెల్లోయఁగ గబ్బిచన్నుగవ గం ♦ పం బంద వేఁజీభరం

బట్టిటై కటిఁ జిమ్మజేకఁటులుగా ♦ నశ్రువ్రజం బోడిక

లగ్నట్టం జోవులు చిమ్మి కేగి దివి రో ♦ లంబాళిఁ గల్పింపఁగా

మిట్టాడంగ నరుండు లేనియడవిన్ ♦ మినాక్షి దీనాకృతిన్. 68

టీ : మినాక్షి = ఒకస్త్రీ; మట్టెలు = కాలిమట్టెలు; మ్రోయగన్ = చప్పుడు
కాగా; గబ్బిచన్నుగవ = బిగువైన చంటిజంట; కంపంబు + అందన్ = చడకగా; వేఁజీ
భరంబు = కొన్నముడి; అట్టిటై = చెదరిపోయి; కటిన్ = పిరుదులమీద; చిమ్మచీక
టులు = దట్టని చీకట్లు; కాన్ = కాగా; అశ్రువ్రజంబు = కన్నీటి సముదాయము;
ఓడికల్ = ప్రవాహములు; కట్టన్ = కట్టగా; చూపులు; చిమ్మిరేగి = కదలుచు;
దివిన్ = ఆకాశమున; గోలంబాళిన్ = తుమ్మెదల బారును; కల్పింపగాన్ = కల్గ
జేయగా; మిట్టాడంగన్ = సంచరింపగా; నరుండులేని = మనుష్యుడులేని; అడవిన్ =
అడవియందు; దీనాకృతిన్ = దీనమైన ఆకారముతో...

తా : ఒకస్త్రీ కాలియందెలు మ్రోయగా, జడయూడి చీకటి క్రమ్మునట్లు
పిరుదులపై నటింపగా, కంటిపెంట కన్నీరు ధారగా కారుచుండగా, భీతభీతమ్మగు
చూపులతో మిన్ను చూచుచు నిర్జనారణ్యమున దైన్యముతో...

క. ఒక్కతె భయశోకంబుల

వెక్కుచు మెయిఁగల విలాస ♦ విభ్రమలక్ష్యోల్

దక్కుటయును నొకయొఱపై

నెక్కిన ధరణీశు నెదుట ♦ నిలచి విసీతిన్. 69

టీ : ఒక్కతె = ఒకయాడుది; భయశోకంబులన్ = భయముతోను, విచారము
తోను; వెక్కుచు = వెక్కివెక్కి యెడ్డుచు; మెయిన్ = శరీరమందు; కలవిలాస
విభ్రమలక్ష్యోల్ = కల్గిన విలాస చేష్టల సాంపులు; తక్కుటయును = లేకపోవుటయు;
ఒకయొఱపై = ఒకరకపుటందమై; నెక్కినన్ = తనయందుండగా; ధరణీ + ఈశు +
యెదుటన్ = రాజయొక్క ఎదుటను; నిలచి; విసీతిన్ = వినయముతో...

తా : ఒక శ్రీ వెక్కి వెక్కి యేడ్చుచు, ఒయ్యారములు లేకపోవుటచే నొక విధమైన అందమురాగా స్వరోచి యెదుట నిలబడి వినయముతో...

క. పలుచని వాతెఱ మెఱుంగునఁ

బలుమెఱుంగులు సందండింపఁ ♦ బాపటపై నం

జలిఁ జేర్చి జళుకుఁ జూపులఁ

బలుకులఁ బులకండ మొలుకఁ ♦ బలికెం గలకన్. 70

టీ : పలుచని వాతెఱమెఱుగునన్ = పల్చగానున్న పెద్దకొంతితో; పలు మెఱుగులు = దంతకొంతులు; సందండింపన్ = ఎక్కువకాగా; బాపటపైన్ = జుట్టు మీద; అంజలిన్ = దోసిలిని; చేర్చి; జళుకుఁజూపులన్ = బెదరుచూపులతో; కలఁ కన్ = కలతతో; పలుకులన్ = మాటలలో; పులకండము = కండచక్కెర; ఒలుకన్ = చిందగా; పలికెన్.

తా : ఆమె ఫాలమున దోయిచేర్చి రాజునకు మ్రొక్కి బెదరుచూపులతో కలతపాటుతో మధురస్వరమున నిట్లనెను.

శా. ఓ రాజన్యమహేంద్ర యోమణిగణ ♦ ప్రోతాసివాతాశన

ప్రారజ్యత్కటిచక్ర యోముఖరశా ♦ ర్జక్రూరబాహర్గళా

యోరుక్మాచలకల్ప యోకవచిత ♦ వ్యాధాంగ కావం గదే

యోరాహు త్తశిరోమణీ నిరవధి ♦ ప్రోద్యత్ప్రోతాపరణీ. 71

టీ : ఓ రాజన్యమహేంద్ర = ఓ రాజశ్రేష్ఠా; మణిగణ = రత్నములచే; ప్రోత = గుప్పబడిన; అశివాత + అశన = సర్పమువంటి కత్తిచే; ప్రారజ్యత్ = ప్రకాశించు చున్న; కటిచక్ర = పిరుదులు కలవాడా! ముఖర = మ్రోగుచున్న; శార్జ = వింటితో కూడిన; క్రూర = కఠినమైన; బాహ + అర్గళా = గడియలవంటి బాహువులు కలవాడా! రుక్మ + అచలకల్ప = మేరువువంటివాడా! కవచిత = కవచముకల; వ్యాధ + అంగ = ఉన్నతమైన శరీరము కలవాడా! రాహు త్తశిరోమణీ = గుర్రపురాతులలో శ్రేష్ఠుడా! నిరవధిప్రోద్యత్ = హద్దులేకుండ ప్రకాశించు; ప్రతాప + అరణి = ప్రతాపమును ఆరణి కలవాడా! కావంగదే = రక్షించుమయ్యా! అలం. ఉపమ, రూపకమును.

క. అనినఁ దలంపున నింపిన

యనుకంప నిలింపచంప ♦ కామోదసుతుం

డనునయ మొప్పంగ నోడకు

మని నిజవృత్తాంత మడుగ ♦ యిట్లనియెన్. 72

టీ : అనినన్ = అనగా; తలంపునన్ = మనసులో; నింపిన యనుకంపన్ = నిండిన దయతో; నిలింపచమ్మ కామోదసుతుండు = దేవతా శ్రీ కొడుకైన స్వరోచి; అనునయము = బతిమాలి; ఒప్పగన్ = ఒప్పునట్లు; ఓడకును = భయపడకుము;

అని; నిజవృత్తాంతము=అమెకథను; అడుగన్=అడుగగా; అమె=అమె; ఇట్లు+అనియెన్.

తా : ఆ స్త్రీ మొరవెట్టగా స్వకోచి భయపడవలదని యూరడించి అమె కథను చెప్పమనెను. అమె యిట్లున్నది.

నీ. విసుమానములుగాఁగ ♦ వసతోడఁ బెనవెట్టి
నెట్టెంబుగాఁ బ్రేవుఁ ♦ జుట్టినాడు
బండికందెనచాయ ♦ బైసిమాలినమేన
మెదడుగందపురొంపి ♦ మెత్తినాడు
కునఖంపు డాచేతి ♦ పునుకకప్పెర నిండఁ
బ్రాణికోటుల నల్లఁ ♦ బట్టినాడు
కొకిలికివేసంపు ♦ గూనిమూపులమీఁద
మూడుపంగలయీటె ♦ మోసినాడు

గీ నిట్టతాడనఁ బొడుపు చే ♦ నిక్కినాడు
నిడుదకోఱల మిడిగ్రుడ్ల ♦ నెగడినాడు
నరవరోత్తమ నేడు మా ♦ న్నాళ్ళనుండి
యుసుఱుగొన వెంటఁ దిరిగెడు ♦ నసుర యొకఁడు. 73

టీ : సురవరోత్తమ=రాజా ! విసుమానములుగాగన్=వింతలుగా; (పా-
విసుమానముకాగన్=పాచ్చుతగ్గులుగా) వసతోడన్=క్రావ్యపారతో; పెనవెట్టి
=మెలివెట్టి; నెట్టెంబుగాన్=గుండుతలపాగగా; ప్రేవున్=ప్రేగులను; చుట్టి
నాడు=తలకుచుట్టుకొన్నాడు; బండికందెనచాయన్=బండికి చక్రములకు నిరుసు
నకు మధ్య పెట్టెడుమసి అముదము కలిపిన (గ్రీజు) దాని రంగుతో; బైసిమాలిన
మేనన్=బాగుగాలేని శరీరమున; మెదడుగందపురొంపి=మెదడుగంధమును; మెత్తి
నాడు=పూసికొన్నాడు; కునఖంపు=పుచ్చుగోళ్ళు కల్గిన; డాచేతి=ఎడమచేతి
లోని; పునుకకప్పెరనిండన్=పుర్రెపాత్ర నిండుగా; బ్రాణికోటులనల్ల=జంతు
రక్తమును; పట్టినాడు=నిండవట్టెను; కొకిలికివేసంబు=వికృత వేషముకల; గూని
మూపుల మీదన్=ఎగుబజులపై; మూడు పంగలయీటె=మూడు మొనలుకల
యీటెను—త్రిశూలమును; మోసినాడు=పట్టినాడు; నిట్టతాడి+అనన్=పొడవైన
తాడిచెట్టన్నట్లుగా; పొడవుచేన్=పొడవుచేతి; నిక్కినాడు=ఉన్నాడు; నిడుద
కోఱన్=పొడవైన కోఱలచే; మిడిగ్రుడ్లన్=పెద్దపెద్ద కంటిగ్రుడ్లతోను; నెగడి
నాడు=భయముగా నున్నాడు; ఒకడు ఆసుర=ఒక రాక్షసుడు; నేడుమాన్నాళ్ళ
నుండి=నేటికి మూడు రోజులనుండి; ఉసుఱుగొనన్=ప్రాణములు తీయుటకై;
వెంటన్+తిరిగెడున్=వెంటడించుచున్నాడు; ఆలం. స్వభావోక్తి, నిదర్శన, రూప
కము, ఉత్పేక్షయు.

తా : సీరాజా । ఒక రాక్షసుడు వనతో మెలిపెట్టిన ప్రేగులను తలపాగాగా చుట్టుకొని, నల్లని కరీరమున మెదడు గొంపిని మెప్పుకొని, ఎడమచేతిలో పుష్పనిండుగా రక్తముపట్టి, కొక్కిరి బిక్కిరి వేషముతో గూనిగానున్న భుజములపై త్రిశూలమును పెట్టుకొని, నిట్టతాడివలె పొడుగుగానుండి, పెద్దకోరలు, మిడిగ్రుడ్లు కలిగియుండి మాకునోజులనుండి సన్న చంపుటకై వెన్నాడుచున్నాడు.

క. ఏయెడ ననదల మొఱి వా

లాయము వినవలయు 'దుర్బ' లస్య బలం రా

జా' యన వినవే ధరణీ

నాయకులకు నార్తరక్ష ధంబులై క్రతువుల్.

74

టీ : ఏ యెడన్ = ఎప్పుడును; అనదల మొఱి = దిక్కుమాలిన వారి మొర; వాలాయము = తప్పుక; వినవలయున్ = మీ వంటివారు వినవలసినదే; దుర్బలస్య = బలములేనివారికి; రాజా = రాజే; బలం = బలము; అనన్ = అనగా; వినవే = వినలేదా? ధరణీ నాయకులకున్ = రాజులైన వారికి; ఆర్తరక్ష ధంబులై = దీనులను రక్షించుటలే; క్రతువుల్ = మజ్జయాగాదులు; అనగా అనాధరక్షణము రాజులకు క్రతువులు చేసిన దానితో సముపేనది. అలం. కౌవ్యలింగము, రూపకమును.

క. మరుదశ్వపుత్రి కిందీ

వరాక్షగంధర్వరాజు ధవలనబొడమితిన్

నరవర వెలసితిఁ గళలం

దు రమించుటఁ జేసి భువి మ నోరమ యనఁగన్.

75

టీ : నరవర = రాజా; మరుదశ్వపుత్రికిన్ = మరుదశ్వడును గంధర్వని కూతురికి; ఇందివరాక్షగంధర్వరాజువలన్ = ఇందివరాక్షుడును గంధర్వరాజునకును; పొడమితిన్ = పుట్టితిని; కళలంగున్ = విద్యలలో; రమించుటఁజేసి = విసోదించుటచే; భువిన్ = భూమిలో; మనోరమయనగన్ = మనోరమమును పేరుతో; వెలసితిన్ = ప్రసిద్ధి పొందితిని.

తా : నేను మరుదశ్వడును గంధర్వరాజు కూతురికిని ఇందివరాక్షుడును గంధర్వరాజునకును పుట్టితిని. సమస్తవిద్యలు నేర్చితిని. మనోరమ నా పేరు.

శా. రారాపిళ్ళ భుజాంగదంబుల మణుల్ ధరలంగ విద్యాధరుల్

గారా మొప్పగ నెత్తికొండు నను వం కస్థాయనిం జేయఁగా

వారి స్వీడొని సింహపీఠిక జల త్వం బొందు మా తండ్రి మం

జీరం బించుక గల్లుమున్న నవి దాఁ జెప్పంగ నింకేటికిన్.

76

టీ : విద్యాధరులు = ఒకజాతి దేవతలు; రారాపిళ్ళన్ = ఒకరినొకరు త్రోసి కొని వచ్చుటచే; భుజ+అంగదమణుల్ = భుజకీర్తులందలి మణులు; రాలంగన్ = రాలగా; గారాము = ముద్దు; ఒప్పగన్ = ఒప్పునట్లు; ననున్ = నన్ను; ఎత్తికొండకు;

మా తండ్రి = ఇందీవరాక్షసుడు; మంజీరంబు = నా కాలియందె; అంశుకంబుమనన్ = కొంచెము గల్లుమని చప్పడైనను; అంశుపాయునన్ = తొడమీద కూర్చున్నదానిగా; చేయగాన్ = చేయుటకు; వారిన్ = విద్యాధరులకు; పిడ్డని = తొలగుచు; సింహాక్షికన్ = సింహాసనమునందుండి; చుత్సంబంగునన్ = కడలుచు; అవి = ఆ సుఖము భూములు; తాన్ = నేను; ఇంకన్ = ఇప్పుడుకూడ; చెప్పంగన్ + ఏటికిన్ = చెప్పట మొనఁగున ?

తా : విద్యాధరులు నేను నేనని ముందుకు త్రొక్కికొనెను. నా కాలియందె చప్పడైన నేను వచ్చుచుంటినని తెలిసినా నా తండ్రి వెంటనే సింహాసనమునందుండి లేచి నా కెదురుగా వచ్చి యెత్తుకొని యుడిలోనికి తీసికొనుచు. ఆ సుఖముల నిప్పుడు చెప్పట యేటికిలే ? అలం. స్వభావోక్తి. ఆక్షేపము, ఉదాత్తము.

తే. దేవ పార్షి పట్టిక ♦ భావతీయును

నల్లమందార విద్యాధ ♦ రాత్మజన్మ

యగు విభావనీయును నాకు ♦ ప్రాణశులు

వారు నేనును నొకనాడు ♦ గారవమున.

77

టీ : దేవ = రాజా ! పార్షి పట్టి = పారుడను ఋషియొక్క కూతురైన; కళా వలీయును; అల్ల = ప్రసిద్ధుడైన; మందార = మందారుడనెడు; విద్యాధర + ఆత్మ జన్మయగు = విద్యాధరుని కూతురైన; విభావనీయును! నాకు; ప్రాణశులు = ప్రాణముతో సమమైన చాలు; వారు; నేనును; ఒకనాడు; గారవమునన్ = అన్యోన్య ప్రేమతో...

సీ, నెత్తమ్ము లేకొండ ♦ నెత్తమ్ములం దాడు

విద్యాధరీకోటి ♦ విలులతోడ

నెచటిగాడ్పుల బుట్టు ♦ విచికిలామోదంబు

శబరికాంతలగుట్టు ♦ సళ్ళంబెట్టు

నెన్నగేంద్రపుంజుల్ ♦ మిన్నంది చెన్నంది

కోరాడు దనగుబ్బ ♦ కొమ్ము లొడ్డి

యెం దుండుగురివెండ ♦ పందిళ్ళపూదేనె

జడి యిందుళిలందు ♦ జాలువాలు

గీ, నట్టికలధౌతశిఖరి బు ♦ స్వాపచయము

నేయువేకుక బూదరిండ్ల ♦ చాయలందు

దిరుగుచుండి యొకానొక ♦ దెస దృణంబు

దళముగా వాత మొలచిన ♦ బిలమునందు.

78

టీ : ఏ కొండనెత్తమ్ములందున్ = ఏ కొండమీది ప్రదేశములందు; విద్యాధరీ
 కోటి = విద్యాధర శ్రీల సముదాయము; విటులతోడన్ = కాములతో, నెత్త
 మ్ములు = జాదములను; ఆడున్ = ఆడుచుండునో; ఎచటిగాపులన్ = ఎక్కడి
 గాలులచే; పుట్టు = పుట్టెడి; విచికిల + ఆమోదంబు = చిరుమల్లె పువ్వుల పరిమళము;
 శబరకాంతలగుట్టు = బోయవనితల రహస్యమును; సళ్ళబెట్టున్ = వదలించునో; ఎన్న
 గేంద్రపుజులు = ఏ కొండచరియలు; పెను + నంది = శివుని వాహనమైన నంది;
 మిన్ను + ఆంది = ఆకాశమునంటి — ఎక్కువ సంతోషించి; తనగుబ్బకొమ్ములు =
 గుబ్బగానున్న తన కొమ్ములను; ఒడ్డి = ఆని; కోరాడున్ = పొడిచి మట్టియై త్రి ఆడు
 చుండునో; ఎందున్ = ఏ కొండయందు; ఉండు = ఉండెడి; గురివెంద పందిళ్ళు =
 గురివెంద పందిళ్ళనుండి; పూదేనెజడి = పుష్పరసపు ధార; ఇందుకిలలందున్ = చంద్ర
 కాంతపురాళ్ళపై; జాలువాటున్ = ప్రవహించునో; ఆటికల శౌతశిఖరిన్ = ఆటువంటి
 కైలాసమునంగ; పుష్పపయము = పూలుకోనికొనుటను; చేయువేడుకన్ = చేసెడి
 కోరికతో; పొదరిండ్ల చాయలందున్ = పొదరిండ్ల ప్రాంతమున; తృణంబు = గడ్డి;
 దళముగాన్ = ఒత్తుగా; వాతన్ = ముఖమునందు; మొలచిన బిలుసుండున్ = మొలచి
 యున్న గుహలో...

తా : విద్యాధర శ్రీలు విటులతో కలిసి జాదము లాడునట్టియు, చిరుమల్లెల
 మీదినుండి వచ్చు పిల్ల గాలుల కావేశము కల్గి కామాగ్రజము నాపుకోలేని శబర
 యువతులు కలట్టియు, నందిశ్వరుండు కొమ్ములతో మట్టిచిమ్ముచు కోరాడు చరి
 యలు కలట్టియు; బండిగురివెంద పందిళ్ళనుండి తేనెకారి కౌలువలుగా ప్రవహించు
 చంద్రకాంత మణులకంటి కైలాసగిరిపైన ఒకచోట ద్వారమున దట్టనగా గడ్డి
 మొలచిన గుహలో...

ఉ. ఊసర వెల్లి చందమున ♦ నొక్కట బీటనరాలు దేఱగా

మీసలు గడ్డముం జడలు ♦ మే నుదరంబును వీనులున్ జరా

భూసరమైన రోమతలి ♦ తోఁ బెనఁగంబడి దూదరాశిగాఁ

జేసినరీతి నున్నయొక ♦ జీర్ణమునిం గని కౌతుకంబునన్.

79

టీ : ఊసరవెల్లి చందమున = ఉడుమువలె; ఒక్కటన్ = ఒకేటిగా; బీర
 నరాలు = పెద్ద పెద్ద నరములు; తేఱగాన్ = తేలగా; మీసలు = మీసములు; గడ్డ
 మున్ = గడ్డమును; జడలు; మేను = శరీరము; ఉదరంబును = కడుపును; వీనులున్
 = చెవులును; జరాభూసరమైన = ముసలితనముచే తెల్ల బడిన; రోమతలితోన్ = వెండ్రు
 కల సముదాయముతో; పెనఁగంబడి = పెనవైచుకొని; దూది; రాశిగాన్ = ప్రోవుగా;
 చేసినరీతిన్ = చేసినట్లు; ఉన్న; ఒక జీర్ణమునిన్ = ఒక ముసలియునిని; కని = చూచి;
 కౌతుకంబునన్ = వేడుకతో.....

తా : ఉడుమువలె పెద్ద పెద్ద నరాలు తేరి మీసములు, గడ్డము, పొట్ట, ఒళ్ళు
 చెవులు అంతయు ఒకేరీతిగాజుట్టుతోనిండి దూది ప్రోవైనట్లున్న ముసలియునిని చూచి
 వేడుకతో... అలం. ఉపమ, ఉత్పేక్ష, స్వభావోక్తియు.

ఆ, ఇతనివదనకుహర ♦ మెద్ది నేత్రద్వయం
బెద్ది కర్ణయుగళ ♦ మెద్ది యనుచు
బూచివోలె నున్న ♦ వాచంయముని మోము
బాల్యచాపలమున ♦ బట్టుటయును.

80

టీ : ఇతని వదనకుహరము=ఇతని నోరు; ఎద్ది=ఏది? కర్ణయుగళము=రెండు చెవులు; ఎద్దియనుచున్=ఏదనుచు; బూచివోలెనున్న = వ్యయమువలె నున్న; వాచంయమునిమోము=వాక్కును నియమించిన—మునియొక్క ముఖమును; బాల్యచాపలమునన్=చిన్నతనపు లొల్పముచే; పట్టుటయును=పట్టుగా...

క. ధ్యాన స్తిమితం డగు న
మౌని మదీయాంగులీ వి ♦ మర్శనములచే
మే నెఱిగి తొంటియను సం

ధానము చెడి కన్ను దెఱచి ♦ దారుణఫణితిన్.

81

టీ : ధ్యాన స్తిమితండుగు = ధ్యానముచే నిశ్చలముగానున్న; ఆ+హూని = ఆచుని; మదీయ=నా సంబంధమైన; ఆంగులీ విమర్శనములచేన్=ప్రశ్నతో తడవుటలతో; మేను+ఎఱిగి=బాహ్యజ్ఞానము—మెలకువవచ్చి; తొల్లి+అనుసంధానము=నునుపటి సమాధి; చెడి; కన్ను; తెఱచి; దారుణఫణితిన్=క్రూరమైనరీతితో...

తా : సమాధిలోనున్న మహర్షి నా ప్రేలు తగిలి సమాధిచెడి కన్నుఁవిప్పి కఠినముగా...

ఉ. ఓసి గుర్రాత్మరాల గృహ ♦ మొల్లక సర్వసుఖంబులున్ నిరా
యాసమునం దొఱంగి మిహి ♦ రాంకు మరుచ్చద నీర నీరస
గ్రాసము దేహధారకము ♦ గా గుహలం దప మాచరించు మ
మీసరణిన్ స్పృశించి నగ ♦ నేమి ఫలంబొనఁ గూడెఁజెప్పమా. 82

టీ : ఓసి గుర్రాత్మరాల=చెడు స్వభావము కలదానా! గృహము=ఇల్లు; ఒల్లక=ఇట్టపడక—వదలి; సర్వసుఖంబులన్=అన్ని సుఖములును; నిరాయాసంబునన్=తేలికగా; తొఱంగి = వదలి; మిహిర+అంకు = నూర్చుని కిరణములును; మరుత్=గాలి; ఛద=ఆకులు; నీర=నీరు మున్నగు; నీరసగ్రాసము=రసములేని యాహారమును; దేహధారకముగాన్=దేహము నిల్పువానిగా; గుహలన్=గుహలలో; తపమాచరించు=తపస్సు చేసికొను; మమ్ము; ఈ సరణిన్=ఈ రీతిగా; స్పృశించి=తాకి; నగన్=నవ్వగా; ఏమిఫలంబు=ఏ ఫలితము; ఒనగూడెన్=చేకూరెను. చెప్పమా ?

తా : ఓసి గుర్రార్థరాలా! ఇల్లు—వాకిలివదలి అన్ని సుఖములను తేలికగా విసర్జించి గాలి—నీరు, ఆకు—ఆలము దేహము నిల్పుకొనుటకై తినుచు జపముచేసి కొను మమ్ము ముట్టుకొని పరిహసించుట వలన నీ కేమి లాభమువచ్చునో చెప్పము ?

క. తిమిరంపువయసుగుబ్బల

కొమరాలపు నీకుఁ దగిన ♦ గోవాళ్ళ మహిన్

నెమకి నగరాదె ముదిసిన

మముఁ జెనఁకిన నేమి కలదు ♦ మద మేమిటికిన్.

83

టీ : తిమిరంపువయసు = పొగరెక్కు ప్రాయములో; గుబ్బలకొమరాలపు = బిగించుచున్న కల పడుచున్నపు; మహిన్ = భూమిలో; నీకున్; తగిన; గోవాళ్ళన్ = పడుచువారలను; నెమకి = చెడకి; నగరాదె = పరిహాసము చేయరాదా? ముదిసిన మమున్ = వయసుమళ్ళిన మమ్ము; చెనకినన్ = తాకగా; ఏమికలదు? మదము = పొగరు; ఏమిటికిన్ = ఏల?

తా : పొగరుచే కన్నుగానని వయసులో గబ్బిగుబ్బలుకల పడుచు దానవు నీకుతగిన యువకులను చెడకికొని వేశాకోళములు చేయవలెగాని ముసలివగులైన మమ్ము ముట్టిన ఫలమేముచ్చది? ఇంత పొగరేల?

క. ముసురుకొను జరభరంబున

నసు రుసురై యున్న మమ్ము ♦ నడకించితి వి

ట్లుసురు మనఁ బట్టువడు మొక

యసురకు నీ ననుచుఁ బలికె ♦ నాగ్రహ మెసఁగన్.

84

టీ : ముసురుకొను = పైబడిన; జర = ముసలితనము యొక్క; భరంబున్ = భారముచే; అసురుసురై = ఉక్కిరి బిక్కిరై; ఉన్నమమ్మున్; బట్టు; అడకించితివి = బాధించితివి; ఉసురుమనన్ = ఉస్సురని శ్రమించునట్లు; నీవు; ఒకయసురకున్ = ఒక రాక్షసునకు; పట్టువడుము = చిక్కుము; అనుచున్ = అని; ఆగ్రహము = కోపము; ఎసగన్ = ఎక్కువకాగా; పలికెన్ = శపించెను.

తా : 'ముసలితనముచే తెగసతమతమగుదున్న మమ్ము పరిహాసించి నంనులకు ఫలముగా రాక్షసునిచే పట్టువడి బాధనొందుము' అని శపించెను.

క. జననాథ యేమి చెప్పదుఁ

గనలుచు నవ్వగ్గుతపసి ♦ కటము లదరఁగాఁ

దనచేతినాగబెత్తముఁ

గొని పసరముఁ గొట్టినట్లు ♦ గొట్టె నదయుఁడై.

85

టీ : జననాథ = రాజా! ఏమి చెప్పదున్; అ+వగ్గుతపసి = అ బక్కముని; కనలుచున్ = కోపించుచు; కటములు = చెక్కిళ్ళు; అదరగాన్ = చలింపగా; దయ మాలినవాడై; తనచేతి నాగబెత్తమున్ = తన చేతిలోనున్న యోగపు బెత్తమును; కొని = తీసికొని; పసరమున్ = పశువును; కొట్టినట్లు; కొట్టెను = బాచెను. అలం. ఉపమ.

క. కొట్టువడి యటకు మునుచే

తిట్టుంబడి యేడ్చు నాడు ♦ దెసఁ గని మదిలోఁ

గట్టలుక వొడమి నాసలు

బిట్టనిరి మునీంద్రుతోడ ♦ నెత్తిన పెలుచన్

86

టీ : కొట్టువడి=జెబ్బలువడి; ఆటకుమునుచే=అందకుముండే; తిట్టుంబడి=శాపమును పొంది; ఏడ్చునాడుచెనన్=ఏడ్చెడి నా వైపు; కని=చూచి; నా సలులు=నా చెలికత్తెలు; మదిలోన్=మనసునందు; కడు+అలుక=మిక్కిలి కొపము; పొడమి=పుట్టి; ఎత్తిన పెలుచన్=కల్గిన కొంచముతో; మునీంద్రుతోడన్=మునితో; బట్టనిరి.

ఉ. ఓయి దయావిహీనమతి ♦ యూరక యీ పసిబిడ్డఁ గొట్టఁ గాఁ

జే యెటు లాడె నీకు నిది ♦ చేసిన దేమి వృథా శపింతురే

బోయవె యాడుచోడు నను ♦ బుట్టవె శాపనిమిత్త మే తపం

బీయెడ నున్న శాంతిపరు ♦ మనువారి రిక నీ చరిత్రకున్.

87

టీ : ఓయి దయావిహీనమతి=ఓ దయచూచినవాడా ! యూరక=నిష్కారముగా; ఈ పసిబిడ్డన్=ఈ చిన్నకొడుకు; కొట్టగాన్=కొట్టుటకు; చేయెటులాడెను=చేయెట్లుచెప్పెను ? నీకున్; ఇది=ఈమె; చేసినదేమి=ఏ బాధకల్గిచేసినది ? వృథా=అనవసరముగా; శపింతురే ? బోయవె=కటికివాడవా ? ఆడుచోడునను బుట్టవె=ఆడువారితో పుట్టలేదా ? తపం=తపస్సు; శాపనిమిత్తమే=శాప మిచ్చుటకేనా ? నీ చరిత్రకున్=నీ పడవడికకు; ఈ యెడనున్న=ఇక్కడనున్న; శాంతిపరులు=శాంతికల మనులు; ఇకన్; ఏమనువారు=ఏమందులో ?

తా : ఓ కటికివాడా ! ఈ పసికొడుకు నూరకకొట్టుటకు నీకు చేయెట్లు చెప్పెను ? అంత తప్పిమె యేమిచేసినది ? శపించుటయేనా తపస్సునకు ఫలము ? కిరాతుడవా ? నీ కాడువారు తోబుట్టువులు లేరా ? ఈ నీ కొపము సంగతి విన్నచో శాంతిగలవైన మునులెంత నిన్ను దూషింతురో ?

క. పాము కడు ముదిసి కడపట

గామగు చందమున వార్ధ ♦ కంబునఁ గ్రోధం

బేమియు మానక మండెడు

నా ముని మునియే తలంప ♦ నదియుం దపమే ?

88

టీ : పాము; కడున్=మిక్కిలి; ముదిసి=ముసలికై; కడపటన్=అఖరికి; గామగుచందమునన్=గ్రహమైనట్లు; వార్ధకంబునన్=ముసలితనమున; గ్రోధంచేమి యున్=కొప మేమాత్రమును; మానక=వదలక; మండెడు=అవేశముతో మండి పడెడు; ఆ మునియున్=ఆ మునికూడ; మునియే=మునిపదవాచ్యుడేనా ? అది యున్=వాని తపస్సును; తపమే=తపస్సేనా ?

తా : పాము వెయ్యేండ్లు బ్రదికి చివర రెక్కలువచ్చి మిన్నాగై నీడ సోకి నను జబ్బును కల్గితేయునట. అట్లే నీవు ముసలివాడవై కూడ కోపముతో మండిపడుచున్నావు. నీవు నొక మునివేనా ? నీ తపమును తపమేనా ?

క. పరుల యపరాధగతులకుఁ

గైరలక తనుఁ బొగడుచోటఁ ♦ గీడాడెడుచోఁ

బరితోషము రోషము నెడఁ

జొరనీని తపస్వి సుమ్మ ♦ సుకృతి ధరిత్రిన్.

టీ : ధరిత్రిన్ = భూమిలో; పరుల = ఇతరుల; అపరాధగతులన్ = తప్పుడు నడకలకు; గైరలక = కోపింపక; తనున్ = తన్ను; పొగడుచోటన్ = స్తోత్రముచేయు నప్పుడు; కీడు + అడెడుచోన్ = నిందించుచేళను; ఎదన్ = మనసున; పరితోష మున్ = సంతోషమును; రోషమున్ = కోపమును; చొరనీని = ప్రవేశింపనియ్యని; తపస్వి = మునియే; సుకృతిసుమ్మ = ధన్యుడునుమా ?

తా : తన కెవ రపకారము చేసినను కోపింపక, పొగడుటకు సంతోషింపక, నిందించుటకు రోషములేని మునియే నుమా ధన్యుడు ! అలం. అప్రస్తుత ప్రశంస.

తే. ఒం డొకడవైన నిపుడు నీ ♦ పిండి యిడమె

బ్రాహ్మణుడ వౌట మాచేత ♦ బ్రదుకు గంటి

తడవఁ బనిలేదు నిన్ను గౌతముని గోవ

వనుచు వాదించి విడిచిన ♦ నాగ్రహించి.

90

టీ : ఒండొకడవైనన్ = బ్రాహ్మణుడవు కాక మరొకడవైనచో; ఇవుడు; నీ పిండియిడమె = నిన్ను పిండిపెట్టమా ? బ్రాహ్మణుడవౌటన్ = బాంధవగుటచే; మా చేతన్ = మా చేతిలో; బ్రతుకున్ + కంటివి = బ్రతికిపోతివి; నిన్నున్; తడవన్ + పనిలేదు = ఇట్టివాడవని చెప్పనక్కరలేదు; గౌతముని గోవు = గౌతమమహర్షి గోవువంటివాడవు - మట్టివంతలే క్రిందపడి చచ్చి గోహత్య రప్పించు పుణ్యాశ్చ్యుడవు; అనుచున్ = అని; వాదించి = వానులాడి; విడిచినన్; ఆతడు = ముని; ఆగ్రహించి = కోపించి...

తా : నీవు బ్రాహ్మణుడవై పోతివి కాని లేకున్న పిండిచేసి వదలకపోదుమా ? బ్రతికిపోతివిలే. నిన్నునుటయేటికి గౌతముని గోవు. అని వాదించి వదలించగా ఆతడు కోపించి... అలం. రూపకము. (గౌతముని గోవుకథ. గౌతముడను ముని తపస్సు చేసికొనుచుండెను. ఒకప్పుడు పండ్రెండేండ్లు కరువు వచ్చెను. ముసులందరు సతని యాశ్రమమునకు వచ్చిరి. ఆతడు ధాన్యము చల్లి జవతపోసుస్థానములు చేసికొను సరి కా ధాన్యము మొలచి పెరిగి కంకులువేసి పండి యుండెడివి. ఆ ధాన్యపు బియ్యముతో అతిథులైన ముసులకు తృప్తిగా విందు చేసెడివాడు. తామము తగిన తర్వాత వెళ్ళుచు ఆతనిని తమతో రమ్మనిరి. అతడొప్పుకొనలేదు. వారొక గోవును సృష్టించి మైదుమీదికి వదలిరి. అది మేయుచుండగా గౌతముడు దర్భకర్రతో కొట్టగా ఆది

చచ్చెను. ఆతనికి గోహత్యా యోషను వచ్చినది. దానిని తగ్గించుటకై వారతనిని తమతో రమ్మనిరి. ఆతడు విధిలేక వెళ్ళెను. వారతని మన్నించిరి. అట్లు ఊరకయే ప్రాణములు పోవువానిని చెప్పవలసినచ్చినపుడు 'గౌతముని గోవు' అందును.)

క. ముసలి శపియించె నపు డ

య్యసితాబ్జేక్షణల రాజు ♦ యత్కృత్తోభం

బెసంగ నశియింప నగు న

దైసం బాటుండు సుగుణి గామి ♦ తెల్లమియ కదా ? 91

టీ : అపుడు; ముసలి=ఆ ముసలియుని; ఆ+అసిత+అబ్జ+ఈక్షణన్ = నల్లకలువలవంటి కన్నులుగల వారిని; రాజయత్కృత్తోభం=క్షయరోగము వలని బాధ; ఎసగన్ = ఎక్కువకాగా; నశియింపన్ = నశించునట్లుగా; శపియించెన్ = శపించెను; అగున్ = అట్లు శపించుటతనికి తగును; ఆ+చెసన్ = ఆ విషయమున; పాటుడు=బాపడు; సుగుణి=సరసుడు; (పా. సుగుణి=మంచినీణములు కలగుడు.) కామి=కాకపోవుట; తెల్లమియకదా=స్పష్టమేకదా ?

తా : అట్లు కోపించిన నా చెలికత్తెలను క్షయరోగముచే బాధపడునట్లు శపించెను. ఆ విషయమున సుగుణి కానందున అదతనికి తగియే యున్నది. అలం. అగ్రాంతరన్యాస.

క. ఆరుజ యప్పుడ య య్యం

భోరుహలోచనలం బొందె ♦ భూవర నన్నున్

వారత్రయమున నుండియు

దారుణగతి నొక్క యసుర తఱిమెడు వెంటన్. 92

టీ : భూవర=రాజా ! అప్పుడ=అప్పుడే; అయ్యంభోరుహలోచనలన్ = ఆ స్త్రీలను; ఆ రుజ=ఆ క్షయరోగము; పొందెన్ = వచ్చెను; నన్నున్; వారత్రయముననుండియున్ = మాడురోజులనుండియు; ఒక్కయసుర=ఒక రాక్షసుడు; దారుణగతిన్ = క్రూరమైనరీతిలో; వెంటన్ = వెంటబడించి; తఱిమెడున్ = తరుచుచున్నాడు.

నీ ఇచ్చెద నీకస్త్రు ♦ హృదయంబు నివ్విన్య

నరనాథ మున్న పి ♦ నాకపాణి

యగు రుద్రుడిచ్చె స్వా ♦ యంభవమనువున

కతం డిచ్చె మఱి వపి ♦ ప్తాఖ్యమునికి

నతం డిచ్చె గరుణం జి ♦ త్రాయుధం డనుపేరం

దనరు మదీయమా ♦ తామహునకు

నతం డిచ్చె బెండ్లియా ♦ నపు డరణంబుగా

మా తల్లిడి కతం డిచ్చె మమత నాకు

గీ. సకలరిపునాశకము యశః ♦ స్కరము నైన

దీని వేవేగ నాచే బ్ర ♦ తిగ్రహించి

యడఁపుమా దైత్యు వీరు ♦ వారనఁగ వలవ

దనఘ సద్విద్య యెం దున్న ♦ గొనఁగవలయు.

93

టీ : సరనాథః=రాజా ! నీకున్; అస్త్రహృదయంబు=అస్త్రహృదయమను విద్యను; ఇచ్చెదన్=ఇత్తును; ఈ+విద్య=ఈ విద్యను; మున్ను=మునుపు; పినాక పాణియగు=మేరువనుధనువు చేతియందుకల; రుద్రుడు; స్వాయంభువమనువునకున్ =స్వాయంభువను మొదటి మనువునకు; ఇచ్చెన్. అతడు; వసిష్ఠ+ఆఖ్యమునికిన్ =వసిష్ఠుడను మునికి; ఇచ్చెన్; అతడు; కరుణన్=దయతో; చిత్రాయుధుండను పేరన్=చిత్రాయుధుడను పేరుతో; తనరు=ఒప్పెడి; మదియమాతామహునకున్ =నా తల్లి తండ్రికి; ఇచ్చెన్. అతడు; పెండ్లియానవుడు=పెండ్లియగు సమయమున; అరణ్యముగా=కాన్కగా, మా తండ్రికిన్; ఇచ్చెన్. అతడు; మమతన్=మమకారముతో; నాకున్; ఇచ్చెను. సకలరిపునాశకము = అందరి శత్రువులను చంపునదియు; యశస్కరమునైన=కీర్తినిచ్చునదియునైన; దీనిన్=ఈ విద్యను; వేవేగన్ =తొందరగా; నాచేన్=నా వలన; ప్రతిగ్రహించి=స్వీకరించి; దైత్యున్=రాక్షసుని; అడవుమా=చంపుము; వీరు—వారు=ఇచ్చెడివారెవరు ? అనగవలనదు=అనరాదు; సద్విద్య=మంచిచదువు; ఎందున్నన్=ఎవరివద్దనున్నను; కొనగవలయున్ =గ్రహింపవలెను; విద్యను గ్రహించునపుడు విద్యనిచ్చువారెవరు — శ్రీయా ? పురుషుడా ? ఏ జాతివారు ? అను శంకవలగు. 'నీచాదవ్యుత్తమావిద్యాం శ్రీరత్నం దుష్కులాదపి' అన్నట్లు గా వెంటనే గ్రహింపవలెను.

క. అనుటయు శుచియై నిలిచిన

జననాథునకుం బ్రయోగ ♦ సంహారంబుల్

వనిత రహస్యంబుగఁ దె

ప్పిన నాతఁడు నెఱిగె నంత ♦ భీషణభంగిన్.

94

టీ : అనుటయున్=అనగా; శుచియై=అచమనముచేసి పరిశుద్ధుడై; నిలిచినన్=స్వరోచినిల్వగా; వనిత=ఆ శ్రీ; జననాథునకున్=స్వరోచికి; ప్రయోగ సంహారంబుల్=ప్రయోగించుట; ఉపసంహరించుటలను; రహస్యంబుగన్=రహస్యముగా; చెప్పినన్=ఉపదేశించగా; అతడును=ఆ రాజుకూడ; ఎఱిగెను=గ్రహించెను; అంతన్=అంతలో; భీషణభంగిన్=భయంకరమైన రీతిలో...

— : మ హా ప్ర గ్ధ ర : —

గళగ ర్త్రక్రోడనిర్య ♦ త్కహకహనినదో

♦ ద్దాధహసంబు భూభృ ..

ద్విలముల్ మ్రోయింపఁ గాదం ♦ బినిగతిని బొగల్

♦ పెంప మి న్నెల్ల మైగాఁ

జలితాస్య కూరదంత ♦ త్తుతరదవసన

♦ తూరకీలాలవేల్ల

జ్వలనజ్వాలాభజిహ్వం ♦ చలుఁ డగుచు గదన్

♦ జాళెముల్ ద్రిప్పకొంచున్ .

95

టీ : గళ్గల్గల్గ=కన్నమువంటి గొంతుయొక్క; త్రోడ=లోపలినుండి; నిర్మల్ =బయటికి వచ్చుచున్న; కహకహనినద=కహకహమను పప్పుడుతో; ఉద్గాఢ = ఎక్కువైన; హాసంబు=నవ్వు—వికటాట్టహాసము; భూభృత్+బిలముల్=కొండ గుహలు; మ్రోయింపన్=ప్రతిధ్వనింపగా; కాదంబినిగతిన్ = మేఘమాలవలె; పొగల్ = పొగలను; పెంపన్ = పెంచగా; మిన్నెల్లన్ = ఆకాశమంతయు; మైగాన్=శరీరముకాగా; చలిత+అస్య = కదల్చబడిన ముఖమునందు; కూర= భయంకరమైన; దంత=కోరలయొక్క; త్తుత=గాల్లుకల; రదవసన=పెదవుల నుండి; తూర=కూరమైన; కీలాల=రక్తముతో; వేల్లత్=వేలాడుచున్న; జ్వలన జ్వాలా+అభ=నిష్క్వమంటవంటి; జిహ్వ+అంచలుడు=నాలుక చివరకలవాడు; ఆగు చున్; గదన్=గదను; జాళెముల్ = పైకి నిబ్బరముగా; ద్రిప్పకొంచున్ = త్రిప్పుచు...

తా : పెద్దకలుగువలె నోరుతెరిచి కొండగుహలు ప్రతిధ్వనించునట్లు వికటాట్ట హాసము చేయుచు, నల్లమట్లు వ్యాపించినట్లు శరీరముయొక్క నల్లని కాంతులు వ్యాపించగా కోపాటోపమున కోరలతో పెదవులను కరచుకొన్న గాయములనుండి రక్తముకారుచు నాలుకపై బడగా నిష్క్వమంటవలె క్రిందికి వేలాడు నాలుకను నాకుచు గదను గిరిగెర త్రిప్పుచు...ఆలం. స్వభావోక్తి. ఆతిశయోక్తి. ఉపమ.

ఉ. దానవుఁ డద్ధరారమణుఁ ♦ దాఁ కె నుదగ్రపదాగ్రఘట్టన
గ్లానిసపాటమై యచటి ♦ కాన ఘరట్టవిఘట్టితాకృతిం
బూని చెడం గిరీశగళ ♦ మూలహాలాహలకాల కాంతితో

మేనటికంబు లాడు తన ♦ మేఁటి త్రిశూలముఁ బూని యుద్ధతిన్.

టీ : దానవుడు=రాక్షసుడు; ఉదగ్ర=భయంకరమైన; పద+అగ్ర=కాలి చివళ్ళయొక్క; ఘట్టన=త్రొక్కుటవలని; గ్లానిన్=బాధచే; సపాటమై=చదునై; అచటికాన=అక్కడియడవి; ఘరట్ట=తిరుగలిచే; విఘట్టిత=విసరబడిన; రూప మును; పూని=పొంది; చెడన్=నశింపగా; గిరీశ = శివునియొక్క; గళమూల= కుతికియందలి; హాలాహల = కాలకూటముయొక్క; కాలకాంతిలోన్ = నల్లని కాంతితో; మేనరికంబులు=మేనత్త మేనమామ బిడ్డల మాటలు—పరిహాసములు;

అడు=చేసెడి; తన మేటి త్రిశూలమున్=తన పెద్ద త్రిశూలమును; పూని=ధరించి; ఉద్ధతిన్=విసురుతో; ఆ+ధరారమణున్=ఆ రాజును; తాకెన్=ఎదుర్కొనెను.

తా : అట్లు రాక్షసుడు తనకాలితో ధట్టించుటతో అడవి మెట్టపల్లములు లేక సముద్ర సీండ్లని విసరినట్లుకాగా నల్లని త్రిశూలమును భుజములపై పెట్టుకొని వచ్చి స్వారోచిషుని ఎదుర్కొనెను. అలం. అతిశయోక్తి, నిదర్శన, ఉపమ.

తే. నింగి నొరయు రాకాసిమ ♦ నీనిమేని

నీడఁ జీకటిఁ గొనె నవ ♦ నీ తలంబు

చంద్రుకలు గాంచె నట్టహా ♦ సముల వెడలు

నిశితదంష్ట్రులచే నవ ♦ నీ తలంబు.

97

టీ : నింగిని=ఆకాశమును; ఒరయు=అంటెడి; రాకాసిమన్నీని=రాక్షస రాజుయొక్క; మేనినీడన్=శరీరపు నీడచే; అవనీతలంబు=భూమి; చీకటిగొనెన్=చీకటిగా నయ్యెను. అట్టహాసములన్=పెద్దపెద్ద నవ్వులందు; వెడలు=బయటికి వచ్చు; నిశితదంష్ట్రులచేన=వాడియగు కోరలతోనే; వనీతలంబు=అడవిప్రదేశము; చంద్రుకలు=వెన్నెలలు; కాంచెన్=పొందెను; అలం. అతిశయోక్తి.

తా : ఆ రాక్షసుని శరీరకాంతిచే చీకటి క్రమ్మినట్లు కాగా కోరలకాంతిచే వెన్నెలలు వచ్చినట్లయినది. అతడంత నల్లగాను, కోరలు తెల్లగాను నున్నవని భావము.

— : పంచచామరము :—

పలాసి డాసి రాజుఁ ♦ పల్కె నోరి : నోరి కీ

పాలానఁ జెన్ బా లాన లేక ♦ పోవ నీవు దోచి తో

బలా బలాలితోడఁ బాలఁ ♦ బట్టి బిట్టు చుట్టి నిన్

మాళామాళిన్ మాళామాలాధ ♦ యో బుభుక్షు దీర్చెదన్. 98

టీ : పల+అశి=మాంసము తినెడి రాక్షసుడు; డాసి=సమీపించి; రాజున్=రాజును; చూచి; పల్కెన్. ఓరి=మానవా ! ఈ పాలానన్=ఈ యడవిలో; నోరికిన్=నా నోటికి; పెన్+పాల=పెద్ద మాంసము; ఆనన్=తినుటకు; లేక పోవన్=లేకపోగా; నీవు; తోచితి=కన్నడితివి; ఖౌన్. బలా=బాగున్నది ! బల+అశితోడన్=సేనలతోసహా; బాలన్=కన్య; పట్టి; బిట్టుచుట్టి=గట్టిగా పోగుండ చుట్టిపెట్టి; నిన్=నిన్ను; మాళామాల+అభిమా=కాలకూటమువంటి; బుభుక్షు=ఆకలి; తీర్చెదన్=తీర్చుకొందును. అలం. ఉపమ.

‘జ, ర, జ, ర, జ, గ’ గణములు, 19 అక్షరము యతిస్థానము పంచచామరము.

తా : రాక్షసుడు రాజునుచేరి ‘ఓరీ ! ఇక్కడ నాకు మాంసము దొరకక బాధపడుచుండగా నీవు సేన దొరికితివి. నిన్ను సేనతోసహా పిల్లను పట్టి మరణి పోయెడి నా యాకలి తీర్చుకొందును.

—: మ హా స్ర గ్గ ర :—

అని బాహాస్ఫోటరావా ♦ హతపతగకులం

♦ బవ్వనీశాఖశాఖా

జనితవ్యాకీర్ణజీర్ణ ♦ చ్చదములకరణిన్

♦ జల్లనన్ రాల భూషా

ర్చి నుదీర్ణాలాతచక్రా ♦ కృతిగఁ జిజజిజం

♦ ద్రిప్పి వైచెం గదన్ వై

చినఁ దేజిన్ రాజు గెంటిం ♦ చెఁ దొలఁగ నది య

♦ చెప్పిత కాంతార మేర్చెన్.

99

టీ : అని; బాహా+అస్ఫోటరావ=బాహువులప్పుళించెడి చప్పుడుచే; ఆహత=కొట్టబడిన; పతగకులంబు=పక్షి సమూహము కలది; ఆ+వనీ=ఆ యడవియందలి; శాఖిశాఖా=చెట్టుకొమ్మలనుండి; జనిత=పుట్టిన; వ్యాకీర్ణ=వ్యాప్తమైన; జీర్ణ+చ్ఛదములకరణిన్=ప్రాతయాకులవలె; జల్లు+అనన్=జల్లుమునునట్లు; రాలన్=రాలగా; భూష+అర్చిన్=అలంకారముల కాంతిచే; ఉదీర్ణ=గొప్పవైన; అలాత=కొరవియొక్క; చక్ర+అకృతిన్=చక్రముయొక్క ఆకారము కలదిగా; గదన్=గదను; జిజజిజ=జిజ్ఞుమునునట్లు; త్రిప్పి; వైచెన్=స్వరోచి మీదికి విసరెను; వైచినన్=వేయగా; రాజు; అది=ఆ గద; ఆ+చెంతకాంతారము=ఆ దగ్గరలోని యడవిని; ఏర్చెన్=దహించెను, 'స, త, త, న, స, ర, ర, గ' గణములు, 9, 16 అక్షరములు యతిస్థానములు కలది మహాస్రగ్గర.

తా : అని భుజములప్పుళించగా పక్షులు చెట్లనుండి ప్రాతయాకులు రాలినట్లు క్రిందికి డుల్లినవి. ఆప్పుడతడు గదను గిరిగిరి త్రిప్పి రాజుపైకి విసరెను. రాజు గురి తప్పువట్లుగా గుర్రమును దాటించెను. ఆ గదపడి అక్కడి యడవి నుగ్గయ్యెను. అలం. ఉత్తేషిక్తు, నిదర్శన, అతిశయోక్తియు.

—: పృ థ్వి :—

గదాహతికి నాత్మఁ గొం ♦ కక యెదిర్చి రాఁ గా నిదౌఁ

గదా యనుచుఁ ద్రిప్పి రా ♦ త్తుసుఁడు వైచె గాఢభ్రమీ

నదత్కనకకింకిణీ ♦ వటనజా గదుగ్రార్భటీ

వదావదమహాగుహ ♦ వలభియైన శూలంబునున్.

100

టీ : గదా+హతికిన్=గదదెబ్బకు; అత్మన్=మనసులో; కొంకక=జంకక; ఎదిర్చి=ఎదిరించి; రాగాన్; ఇది=ఈసాహసము; ఔగద=యుక్తమేకదా ! అనుచున్; రాత్తుడు; గాఢ=ఎక్కువైన; భ్రమీ=తిరుగుడులచే; నదత్=

చప్పుడగు; కనకకింకిణీ=బంగారు చిరుగంటలయొక్క; నటనజాగ్రత్త=తప్పకచలించుటచే; ఉగ్ర=భయంకరమైన; ఆర్భటి=ధ్వనిచే; వదావద=మ్రోగెడి; మహాగుహ+గొప్పగుహలయొక్క; వలభియైన=ముందరి భాగములకల; శూలంబునున్=శూలమును; త్రిప్పి; వైచెన్=స్వరోచిషే విసరెను.

తా : స్వరోచి ఆ గదవెబ్బ తప్పించుకొని తన్నెదుగొనగా ఆ సాహసము యుక్తమే అని గిరిగిరి త్రిప్పినప్పుడు మ్రోగు చిరుగంటల మ్రోతకు కొండగుహలు మారుమ్రోగునట్లు శూలమును త్రిప్పి రాజువైగి విసరెను. పుణ్యవృత్తమునకు 'జ, స, జ, స, య, ల, గ' గణములు. 9 అక్షరముమీద యతి. అప్పకవీయమున పండ్రెండవ అక్షరమును యతి యనెను. ఇక్కడ అది కుదరకున్నది.

శా. ఆ శూలం బవనీశమాళికులిశా ♦ హంకారహంకారకృ

నైశిత్యం బభినుత్యమై నెగడు బా ♦ ణశ్రేణిఁ జెండాడి వేఁ

గాశ శ్వేతగరుత్పరంపరల నా ♦ కాశంబు దుగ్ధాబి సం

కాశంబై వెలుంగన్ శరావళులచేఁ ♦ గప్పెం గకుప్పం క్తులన్. 101

టీ : అవనీశమాళి=రాజశ్రేష్ఠుడు; కులిశ+అహంకార = వజ్రముయొక్క గర్వమునకు; హంకారకృత్=హంకారముచేయు; నైశిత్యంబు=వాడికలుటచే; అభినుత్యమై=పొగడదగినదై; నెగడుబాణశ్రేణిన్=ప్రజ్వరిల్లు బాణముల పంక్తిచే; ఆ శూలంబున్=రాక్షసుడు వేచిన శూలమును; చెండాడి=ముక్కలుచేసి; వేన్=వెంటనే; కాశ=రెల్లువువ్వలవలె; శ్వేత=తెల్లని; గరుత్=రెక్కల; పరంపరలన్ = వరుసలచే; ఆకాశంబు; దుగ్ధ+అబ్ధి సంకాశంబై = పాలసముద్రముతో సమమై; వెలుంగన్=ప్రకాశింపగా; శర+అవళులచేన్=బాణపంక్తులచే; కకుప్+పంక్తులన్=దిక్కుల సముదాయములను; కప్పెన్.

తా : స్వరోచి వాడియగు బాణములచే నా శూలమును ముక్కముక్కలుచేసి, ఆకాశమున పాలసముద్రమున్నదా అన్నట్లు తెల్లని రెక్కలుగల బాణములతో నింపెను. అలం. ఉపమ.

క. అవి యాతని పై తోలును

నవియింపంగ లేక మిడిసి ♦ యల్లుటువడఁ జూ

చి వనేచరు లేచిన వెలు

దవిలినమతి నద్దరయ్య ♦ దయ్యం బనుచున్.

102

టీ : అవి=ఆ బాణములు; అతని పై తోలున్=రాక్షసుని చర్మమును; అనియింపగన్=భేదించుటకు; లేక=తాళక; మిడిసి=చెదఁ; అల్లుటువడన్=దూరముగా వడగా; వనేచరులు=కోయలు; చూచి; ఏ చినవెలు=హెచ్చినభయము; తవిలినమతిన్=కల్గిన బుద్ధితో; అద్దరయ్య=బేరా! దయ్యంబు=ఇది భూతము; అనుచున్...అలం. కవ్యార్థాపత్తి.

తా : రాజు ప్రయోగించిన బాణములతని పై చర్మమునైనను తెగగొట్టలేక పైకెగిరి చెదరిపడినది. అది చూచి బోయలు 'అమ్మో! ఇది భూతము!' అనుచు...

సీ. పక్కు-పక్కున నంఘ్రి ♦ పాశముల్ వెసఁ ద్రెంచి
 జేగతండముల మిం ♦ టికిని విడిచి
 గళగళధ్వనులతోఁ ♦ గంఠశృంఖల లూడ్చి
 సుడివడఁ గుక్కుల ♦ నడవఁ గలపి
 గుప్పుగుప్పున మోచి ♦ కొనియున్న వలలతోఁ
 బలలంపుఁబొత్తరల్ ♦ పాఱువైచి
 కంగుకంగున నేలఁ ♦ కైదప్పుగాఁ బడు
 వేటమ్ము లేఱక ♦ దాటి దాటి

గీ. తిరిగి చూచుచు ద ల్లెగఁ ♦ దీసికొనుచు
 దగలు దొట్టి యథాయథ ♦ లగుచు విఱిగి
 యొకఁడు వోయినత్రోవ వే ♦ తొకఁడు పోక
 చెట్టొకఁడు గాగఁ బఱచిరి ♦ చెంచు లపుడు.

103

టీ : అపుడు; చెంచులు=బోయలు; పక్కు-పక్కునన్=పుటుపుటుకున; అంఘ్రిపాశముల్=కాశ్యత్రాళ్ళు; వెసన్=వెంటనే; ద్రెంచి=ద్రెంపి; జేగతండములన్=జేగలగుంపులను; మింటికిన్=పైకి; విడిచి; గళగళధ్వనులతోన్=గలగలమును చప్పుడుతో; కంఠశృంఖలలు=కంఠములందలి సంకెలు; ఊడ్చి=ఊడదీసి; సుడివడన్=చిక్కుపడునట్లు; కుక్కులన్; అడవిగలపి=అడవిలోవదలి; గుప్పుగుప్పునన్=గుప్పుమును చప్పుళ్ళతో; మోచుకొనియున్న వలలతోన్=మోయుచున్న వలలతో; వలలంపుబొత్తరలు=మాంసపు కట్టలు, పారవైచి; కంగుకంగునన్=కంగునుచప్పుడుతో; నేలన్=నేలపై; కైదప్పుగాన్=చేమరపుచే; పడువేట+అమ్ములు=జారెడు వేటబాణములు; ఏరక=ఏరికొనక; దాటిదాటి=పరుగులెత్తి; తిరిగి చూచుచున్=వెనుకకు మరలి చూచుచు; దట్లు=కానెకోకలు; ఎగదీసికొనుచున్=పైకిలాగికొనుచు; దగలు=దాహములు; తొట్టి=ఎక్కువై; యథాయథలు=ఎక్కడివారక్కడనే సంబంధము లేనివారు; అగుచున్; విరిగి=చెదరి; ఒకడు పోయినత్రోవ వేతొకఁడుపోక; చెట్టొకఁడుగాగన్=చెట్టున కొకడుగా; పఱచిరి=పరుగెత్తిరి.

తా : అప్పుడు బోయలా రాక్షసుని చూచి భయపడి జేగలను, వేటకుక్కులను వదలి, మాంసము పొత్తరలను పారవేసి, విల్లమ్ములు జారివడగా, కానెకోకలెగదీసికొనుచు వెనుదిరిగి చూచుచు చెట్టునకొకడుగా పారిపోయిరి.

. ప్రోవుండలపోసి నిలువక

పాపాత్మకమై కిరాత ♦ బల మటు పాఱన్

భూపతి యయ్యింతిహయ

స్థాపితఁగాఁ జేసి పలికెఁ ♦ దన్ముఖులకున్.

104

టీ : ప్రోవు=పోషణమును; తలపోసి=ఆలోచించి; నిలువక=ఆగక; పాప + ఆత్మకమై=కృతఘ్నమైన మనస్సు కలిగినదై; కిరాతబలము=బోయలసేన; అటు = ఆ రీతిగా; పాఱన్=పారిపోగా; రాజు; ఆ + ఇంతిన్=ఆ స్త్రీని; హయస్థాపిత గాన్ = గుర్రముపై నెక్కించుకోబడిన దానిగా; చేసి; తత్ + ముఖులకున్ = ఆ సేనలో ముఖ్యమైన వారితో; పలికెన్.

తా : రాజు తమ్ము పోషించుచున్నాడన్న కృతజ్ఞతయైనను లేక బోయసేన రాజును వదలి పారిపోగా రాజు ఆ సేనలో ముఖ్యులను గూర్చి యిట్లనెను.

ఉ కైదువు సున్న పూజ్యములు ♦ కంకటభేటశిరస్థస్థులత్రముల్

లే దరదంబు తత్తడి హు ♦ భిక్కి సహాయము సర్వమంగళం

బీ దనుజుండు చిక్కె భయ ♦ మేటికి లుబ్ధకులార యాత్మకుం

బేదతనంబు మేలె మఱి ♦ మృత్యువు డాఁగెడిచోట లేదొకో. 105

టీ : కైదువు=ఆయుధము; సున్న; కంకట=కవచము; భేట=డాలు; శిరస్థస్థులత్రముల్=తలకు తొడిగికొను కవచములు; పూజ్యములు=లేవు; అరదంబు = రథము, లేదు; తత్తడి=గుర్రము; హుభిక్కి=లేదు; సహాయము=తోడు; సర్వమంగళంబు=లేదు; ఈ దనుజుండు=ఈ రాక్షసుడు; చిక్కెన్=దొరికెను. భయము; ఏటికిన్ ? ఆత్మకున్=మనస్సునకు; నేదతనంబు=బీదపోవుట; మేలె = మంచిదా ? మఱి=కాక; మృత్యువు; డాఁగెడి చోటన్=దాగికొన్నచోట; లేదొకో=లేదా ?

య : ఈ రాక్షసుడు వాహనము, ఆయుధములు. సహాయములేకుండ దొరికి నాడు. ఇక మీకు భయమెందుకు ? మనసులో పిరికితనమేల ? దాగికొన్నచోట మాత్రము చావులేదా ? మనము దాగినంతలో చావు తప్పనా ?

ఆ. నీడఁ గడవఁ బాఱ ♦ నేలకు వెలిగాఁగ

నడుగు వెట్టి తిరుగ నాత్మ మొఱంగి

యొకటిఁ దలఁప నరుల ♦ కొదవిన నొదవ దే

కరణి మృత్యుదేవిఁ ♦ గన్నుఁ గ్రనామ.

106

టీ : సరులకున్=మనుష్యులకు; నీడన్=తమనీడను; కడవన్=దాటునట్లు; పాఱన్=పారిపోవుటకు; నేలకున్=భూమికి; వెలికాగన్ = దూరమగునట్లును; అడుగువెట్టి తిరుగన్=కాలమెఱపి తిరుగుటకును; ఆత్మన్=మనస్సును; మొఱంగి = వంచించి; ఒకటి=మరొకరీతిని; తలఁపన్=తలచుటకు; ఒదవినన్=సిద్ధించినను; ఏకరణిన్=ఏ రీతిగా; మృత్యుదేవిన్=మృత్యుదేవతను; కన్నుప్రవామన్=కన్ను మూయుటకు; ఒడవడు=పొడవడు.

తా : నీడను దాటుట, నేలకుంటక తిరుగుట, మనసునకు జెల్లయక ఆలోచించుట మొదలైన పనులు చేయగల్గినను వృత్తువును మోసగించి తప్పించుకొనుటకు మాత్రము వీలుపడదు. అలం; అప్రస్తుతప్రశంస.

క. చావుఁ దలపోసి మానవుఁ

జీవగ దుష్కీర్తి వారయ ♦ కే దినములు పొం

దై వెడలునట్లు నడవఁగఁ

దైవం బటమీఁద మేలు ♦ తాన ఘటించున్. 107

టీ : మానవుడు; చావున్=మరణమును; తలపోసి=ఆలోచించి; ఏ వగన్=ఏ రీతిగాను; దుష్కీర్తి=ఆపకీర్తిని; పారయకే=పొందకే; దినములు=కాలము; పొందై=ఆనుకూలమై; వెడలునట్లు=వెళ్ళునట్లు; నడవగన్=ప్రవర్తించగా; అట మీదన్=అటుపై; దైవంబు=విధి; తాన=తానే; మేలు=మంచిని; ఘటించున్=చేకూర్చును.

తా : మనుష్యుడెట్లయినను చచ్చెడివాడనని నిశ్చయించుకొని ఆపకీర్తిపోక జాగ్రత్తగా మెలగవలెను. అపై వైవమే మేలుకూర్చును. అలం. అప్రస్తుతప్రశంస.

నీ. బుద్ధింద్రియతోభ ♦ ములకుఁ బెట్టని కోట

విపదంబురాశి దు ♦ ద్వికృతితోడ

ఖలదు రాలాప మా ♦ ర్గణవజ్రకవచంబు

రణమహీస్థలికి శ్రీ ♦ రామరక్ష

శాత్రవదుర్గర్వ ♦ సంస్తంభనౌషధి

మొనయు చింతాశ్రేణి ♦ మూఁకవిప్పు

యోగాదిసంసిద్ధు ♦ లొనఁగూర్చు పెన్నిధి

తూలు నేకాకుల ♦ తోడునీడ

గీ. సకలసుగుణప్రధానంబు ♦ సకలకార్య

జాలసాఫల్యకరణైక ♦ సాధనంబు

ధైర్యగుణ మట్టిధైర్యంబు ♦ దక్కి- పోరఁ

ద త్తిఁజింతురె యకట మీ ♦ తరమువారు. 108

టీ : ధైర్యగుణము=ధైర్యమనెడి మంచిగుణము; బుద్ధి=మనస్సు; ఇంద్రియ=ఇంద్రియముయొక్క; తోభములకున్=బాధలకు; పెట్టనికోట=రక్షకమైనది; విపత్ + అంబురాశి=ఆపత్తులనెడి సముద్రముయొక్క; దుర్వికృతికిన్=చెడువికారములకు; ఓడ=దాటించునది; ఖల=నీచులయొక్క; దురాలాపమార్గణ=చెడు మాటల నెడి బాణములకు; వజ్రకవచంబు=వజ్రముతో తయారైన కవచము; రణ మహీస్థలికిన్=యుద్ధభూమికి; శ్రీ రామరక్ష=శ్రీ రాముడు రక్షించునట్లే; శాత్రవ

=శత్రువులయొక్క; దుర్గర్వసంస్తంభన = చెడుగర్వమును నిలుపుటకు; ఓషధి = ఓషధివంటిది; మొనయు = వృద్ధిపొందెడి; చింతాశ్రేణి = విచారములను, మాక విష్ణు = దూరముగా తొలగించునది; యోగాదిసంస్థలు = యోగము మొదలైనవాటి యొక్క సిద్ధులను; ఒనగూర్చు = చేకూర్చెడి; పెన్నిధి = పెద్దనిధివంటిది; తూలు + ఏకాకుల = భయపడెడి యొంటరివారికి; తోడునీడ = సహాయమైనది; సకలగుణ ప్రధానంబు = అన్ని మంచిగుణములకు ప్రధానమైనది; సకలకార్యజాల = అన్నిపనులను సాఫల్యకరణ = సఫలముచేయుటకు; ఏకసాధనంబు = ముఖ్యమైన పరికరము; అట్టి ధైర్యంబు తక్కి = వదలి; పోవన్ = యుద్ధమున; మీ తరమువారు = మీ వంటివారు; తత్తేజింతురె = తొందరపడుదురా? ఆకట = అయ్యో!

తా : ధైర్యమువంటి మంచిగుణములేదు. అట్టి ధైర్యమును వదలి మీ వంటి వారెన్నడైన యుద్ధములలో పారిపోదురా?

క. అని తెలిపి తిరుగు డనుటయు

మనమున లజ్జించి యెఱుకు ♦ మన్ని లిక నీ

జనపతితోడిద లోకం

బని తమతమ మొనలు ద్రిప్పి ♦ రవియును దిరిగెన్. 109

టీ : అని = ఇట్లు; తెలిపి = తెలిపివచ్చునట్లు చెప్పి; తిరుగుడు = వెనుకకుమరలుడు; అనుటయున్ = ఆనగా; ఎఱుకుమన్నులు = బోయదొరలు; మనమునన్ = లోపల; లజ్జించి = సిగ్గుపడి; ఇకన్ = ఇకపై; ఈ జనపతితోడిద = ఈ రాజుతోనే; లోకంబు = చావు - బ్రతుకులు; అని; తమతమ మొనలు = వారివారి సేనలను; ద్రిప్పిరి = వెనుకకు మరలించిరి. అవియున్ = సేనలును; దిరిగెన్ = మరలెను.

తా : స్వరోచి అట్లు బుద్ధిచెప్పటతో బోయదొరలు తెలివి తెచ్చుకొని పారి పోవుచున్నందులకు సిగ్గుపడి, చచ్చినను బ్రతికినను రాజుతోపాటే అనుకొని తన సేనలను వెనుకకు మరలించిరి.

వ. ఇట్లు తిరిగి యుక్కెక్కి రక్కసుం డెక్క డెక్కడ నని యుక్కొటబలంబు లగుడంబులుఁ గటారు లీఁటెలుఁ బందీఁటెలు విండ్లు గండ్రగొడ్డండ్లుఁ జిల్లకోలలుఁ బంట్రిగోలలు మెరయ రయ సముద్ధూతధూళిధూసరితధారాధరపథంబగుచు నొక్కపరియ చీమపరి యనం గవిసె నందు. 110

టీ : ఇట్లు; తిరిగి = మరలి; ఆకొటబలంబు = ఆ బోయసేన; ఉక్కు + ఎక్కి = చేపకలిగి - ధైర్యము తెచ్చుకొని; రక్కసుండు = రాక్షసుడు; ఎక్కడెక్కడన్ = ఎక్కడ నున్నాడు; అని; లగుడంబులు = కర్రలు; కటారులు = కత్తులు; ఈటెలు; విండ్లు; గండ్రగొడ్డండ్లును; చిల్లకోలలున్ = చిన్నబల్లెములు; పంట్రిగోలలు = పెద్దబల్లెములు; రయ = వేగముచే; సముద్ధూత = కేవలమిచ్చి; ధూళిధూసరిత = పరాగముచే బూడిదయైన; ధారాధరపథంబు + అగుచున్ = ఆకాశము కలనై,

ఒక్కపరియ=ఒక్కసారిగానే; చీమపరి+అనన్=చీమలబారసునట్లు; కపిసన్=ఎదుర్కొనెను. అందున్=అందు...
 మ. శరసంధానముతోనె కొన్నియడుగుల్ ♦ జౌజవ్వనం బాటియ

ద్ధరణిం గాల్కొని ద్రోణముల్ దివియుదో ♦ ర్దండంబులం జేదియే
 సిరి బోయల్ దిను మంచు నార్చి పరగం ♦ జిట్టాసలన్ డాయుచున్
 గొరువంకల్ మొరవెట్టినట్లుగుణముల్ ♦ ఘోషింప రోషింపుచున్.

టీ : బోయలు; రోషింపుచున్=కోపించుచు; శరసంధానముతోనె=బాణమును సంధించుటతోనే; కొన్నియడుగులు=కొన్నిఅంజులు; జౌజవ్వనన్=నేలజవజవలాడునట్లు; పారి=పరుగెత్తి; అ+ధరణిన్=అప్రజేశమున; కాల్కొని=కాలదిమిపట్టి; ద్రోణముల్=సన్నగా చెక్కబడిన గుంగలను; తివియుదోర్దండంబులన్=బలమెక్కిన కర్రలవంటి బుజములతో; చేది=పట్టి; గొరువంకలు=గోరువంకలు; మొరవెట్టినట్లు=ఆరచినట్లు; గుణము=నాణ్; ఘోషింపన్=చప్పుడుకాగా; చిలు+అసలన్=చిలునాసలతో; పరగం=ఒప్పుగా; డాయుచున్=రాక్షసుని సహించుచు; తినుము=పీడిని తినుచు; అంచున్=అనుచు; అర్చి=కేకలువెట్టి; ఏసిరి=బాణముల నేసిరి.

తే. ఆ శరావళి నమ్మను ♦ జాశనందు

లీల మృగదంశకము మశ ♦ కాలి నొడిసి

చప్పరించు విధంబున ♦ శాతదీర్ఘ

దంష్ట్రికలం జప్పరించి కా ♦ ద్రమునఁ గెరలి.

112

టీ : అ+మనుజ+అశనుండు=అ మనుష్యులను తిను రాక్షసుడు; ఆ శరావళిన్=ఆ బాణపరంపరను; లీలన్=విలాసముగా; మృగదంశకము=కుక్క; మశక+అలిన్=దోమలను; ఒడిసి=పట్టి; చప్పరించు విధంబునన్=చప్పరించునట్లు; శాత=వాడియైన; దీర్ఘ=పొడవైన; దంష్ట్రికలన్=కోరపళ్ళతో; చప్పరించి; రాద్రమునన్=భయంకరరూపముతో; కెరలి=కోపించి...అలం. ఉపమ.

తా : ఆ రాక్షసుడు కోయలు వేసిన బాణములను కుక్క దోమలను తినునట్లుగా ఒడిసిపట్టి చప్పరించెను.

సీ. గళితశృంఖల మైన ♦ గంధనాగము వోలె

బ్రజలవై బేరెముల్ ♦ పాటిపాటి

కలశాబ్ధి మధియించు ♦ కైటభాంతకు లీల

జవ మొప్పు జేతులు ♦ సాచి సాచి

కన లూను కీనాశ ♦ కానరమ్మును బోలె

గమించి తట్టువగుంపు ♦ జమరి చమరి

యమృతాపహరణార్థం ♦ మరుగు పక్షిస్వామి

గతిః బుభింద్రశ్శేషిః గమచి కమచి

గీ. సెలవులు బిగించి నేత్రదం ♦ ప్రికలు మెరయ

నిడుదమొగ మెత్తి మీసల ♦ నెత్తు రొలుకఁ

బటబట కపాలపంక్తులఁ ♦ బగులఁ గొటికి

బలము నెల్లను గడియ లో ♦ పలన మ్రింగె.

113

టీ : గళితశృంఖలమైన=జారిన గొలుసులుకల; గంధనాగమువోలెన్=మదపు లేనుగువలె; ప్రజలపైన్=సేనలమీద; పేరెముల్ పారిపారి=పలు పార్లు పరుగు లెత్తి; కలశాద్ధి=పాలసముద్రమును; మథించు=చిలికెడి; కైటభ+అంతకులీలన్=విష్ణువువలె; జవము+ఒప్పన్=వేగముగా; చేతులు సాచి సాచి; కనలు+ఊను=కోపించిన; కీనాళ=యమునియొక్క; కాసరమ్మనుబోలెన్=దున్నపోతు వలె; కమచి=ఒడిసిపట్టి; తట్టువగుంపున్=గుర్రముల మందను; చమరి చమరి=నేలప్రామివేసి; అమృత+అపహరణార్థము=అమృతమును దొంగిలించుటకై; అరుగు పక్షి స్వామిగతిన్=వెళ్ళేడి గరుడునివలె; పుభింద్రశ్శేషిన్=బోయలను; కమచికమచి=ఆక్రమించి; సెలవులు బిగించి=పెదవుల మొదళ్ళను నొక్కిపట్టి; నేత్రదంప్రి) కలు=కన్నులు; కోరలు; మెఱయన్=ప్రకాశింపగా; నిడుదమొగము+ఎత్తి=పొడవైన మొగమును ఎత్తి; మీసలన్=మీసముల వెంట; నెత్తురు+ఒలుకన్=రక్తము కారగా; పటమటన్; కపాలపంక్తులన్=పుర్రెలను; పగులన్=పగులునట్లు; కొటికి; బలమునెల్లను=సైన్యమునంతను; గడియలోపలనె=ఒక్కక్షణములోనే; మ్రింగెన్.

తా : గొలుసులూడిన మదపు లేనుగువలె సేనలపైబడి పరుగెత్తియు, పాల సముద్రమును మథించు విష్ణువువలె చేతులు బారలు చాపియు, కోపించిన యసుని దున్నపోతువలె గుర్రముల నడిమియు, అమృతము తెచ్చుటకై వెళ్ళేడి గరుత్మంతుని వలె బోయలనొడిసి పట్టియు సెలవులు బిగించి, కన్నులు, కోరలు మెరయగా మొగ మెత్తి మీసముల వెంట నెత్తురుకారగా కపాలములు పగులునట్లు సేననంతను గడియ లోపలనే మ్రింగెను. అలం. స్వభావోక్తి. ఉపమ.

క. ఆ సమయంబున గీర్వా

ణీసుతుఁ డయ్యింతి నొక్క ♦ నికటనికుంజా

వాసమ్మున నిడి క్రమృతి

వే సురపుఁ దాఁకె దురగ ♦ వేగము మెఱయన్. 114

టీ : ఆ సమయంబునన్=అప్పుడు; గీర్వాణీసుతుడు; స్వభోచి; ఆ+ఇంతిన్=ఆ స్త్రీని; ఒక్కనికటనికుంజ+ఆ వాసమ్మునన్=దగ్గరలోని యొక పొదరింటిలో; ఇడి=ఉంచి; క్రమృతి = మరలి; తురగవేగము మెఱయన్ = గుర్రము వేగము మెరయనట్లు; వేన్=వేగముగా; సురపున్=రాక్షసుడు; తాకెన్=ఎదిరించెను.

తా : స్వరోచి ఆ శ్రీ కొక పాదరింటిలో కూర్చుండబెట్టి గుర్రమున నాతని నెదిరించెను.

వ. ఇట్లు తలపడి యమ్ముజదనుజులు బీరంబులు దోరంబులుగా బోరుతటి భూరమణుండు గ్రుద్ధుండై సమిద్ధరణి బద్ధపరంపర యగు నంపటం పెంపటం జంపరాదు నిలింపారాతి నని వితర్కించి కించిత్తుచు గొంచక కాంచనద్రవకంచుకితంబును దరణి ఖరకిరణ కాండచండంబును నయి యాఖండలదోర్దండ సముజ్జ్వంభిత వ్రజా యుధచకచకం బకబక నవ్వు వ్రజభేతియలుంగు వెలుంగ మత్తారులకు నుత్తలం బిడు నత్తలంబును బద్మరాగమణిచూడం బగుకేడెంబునుంగొనివేడెంబునందురంగంబుఁబఱపి తెఱపిగని తఱటుచేసి యొరసి చననుటికించి కఱకుటరిబరిపఱియవడంబాడిచి కడచి నిలచినం బెలుచనం బరిగోలపోటున నాటోపించు మత్తకరివృత్తి నెత్తురొలుక నక్తంచరుండుదంచితగతి సవ్యదిశ కొత్తితఱుమ నపసవ్యగతిన్ జాళెంబున హయంబుఁ బోనిచ్చుచు నచ్చరకొడుకు దిరిగి తిరిగి సింగిణి నేయుచుఁ జట్టుకొని రా మనుజాళియు నట్లట్ల వెనుక వెనుక కడు గిడుచు నడ్డంబుగా నడవికడ కొత్తికొనినడచి యొడుదొడు కగుడు బెడిదంపునడక నడరి కడకాళ్ళ కొడియంజిక్కె రక్కసునకుం దుక్ఖారంబను నాలోన నడిదంబునం బుడమిపతి వెడ విసరు విసరి యసురవరు కరాంగుళంబులు దెగ నడిచె. నడచిన సుడివడక మడమలం దాటించిన ఘోటకంబు వెగ్గలంబుగ మ్రొగ్గియు నగ్గలిక చెడక మోకరించుకొని కొన్నియడుగులు చని సేకరించుకొని కంచుమించుగం బఱచుట గగన చరుల వెఱఁగువఱిచె, నట్లు పరచినం గందంబుఁ జఱచి మొగంబు దుడిచి ప్రస్తుతులఁ గుస్తరించి యతిరభసపూత్కార ఘోరారవంబుతో ఘోరారంధ్రనిశ్వాసగంధ వాహప్రవాహంబు వెడలువాహంబు దగ మట్టువడ నిట్టట్టు మట్టించుచునాస్వరోచి నిశాచరు నుద్యోగంబు చూచికొనవలసి నిలచి యంతన నతం డొక్కతరువు గరయుగళినిటియంబట్టి పెల్లగింప మల్లాడు నాలోనన గల్లునం గింకిణులు మొరయ మెఱుంగు మెఱసివగతి మరల హరిం బఱపి యొకటి రెండు పూఁడు గొరకల నెఱఁకులు గాడ గుబ్బకొలందికిం డిగవైచి మ్రాను విడిపించి యెలయించుకొని బయలు వెడలించి

దోషాచరుండు పాపాణముల కెపు డెపుడు వంగె నపు నపు డెల్లం
 దురంగంబు నంటం దోలి గంటి యిడి వెంటంబడుటయు గెంటించి
 లేదుబంతి యన్నయట్లల్లంత నుండి వాగె సడలించి పగతునిపై నిగిడి
 వాఁగఁ గుదియింప ముంగాళ్ళు గగనంబున రా మగిడించి యందె
 చప్పుడుం గింకిణీరవంబును నుగుమ గీసినగతిం దేటి మోసినక్రియ
 నాదాటక యే దిక్కు జూచిన నా దిక్కుననే వినంబడ నెక్కడఁ
 జూచినం దానయై నీడ యేర్పడక పార్వ్యబులం గట్టు కెంబట్టు లాల
 సరి సమకట్టు తెక్కలుగా యాతుధానుం డనుకొండ చిలువ నొడియ
 నేల పఱుపుగా నాడు గరుడుండనం బాయుచు డాయుచు దవ్వలం
 బాలసి కుఱంగటందోచి కుఱంగట ననిచూడ దవ్వలం బాలసి దవ్వ
 చేరువ లనిర్ధార్యంబుగా మెలంగం దేజికాశ్వంబు మెలంపుచు వింట
 నుం బంట్లకోలల నడిదంబున నత్తలంబున నేసియు వ్రేసియు నడచి
 యుంబాడచియు గడపలం గానక మిడిసి మృతుండునుంగాని దాన
 వునిం జూచి వేసరి రోసంబున.

115

టీ : ఇట్లు; తలపడి=కలియబడి; ఆ+మనుజదనజాలు=ఆ రాజు, రాక్షసు
 డును; బీరంబులు=నొప్పలు; తోరంబులుగాన్=ఎక్కువకాగా; పోరుతఱిన్=
 యుద్ధము చేయునపుడు; భూరమణుండు=రాజు; క్రుద్ధుండై=కోపించినవాడై;
 సమిత్+ధరణిన్=యుద్ధభూమిలో; బద్ధపరంపరయగు+అంపఱన్=కట్టబడిన పంక్తి
 కల బాణములచే; నిలింప+ఆరాతిన్=రాక్షసుని; పెంపఱన్=చురుకుతనము తగ్గు
 నట్లు; చంపరాడు+ఆని = చంపుటకు పీలుపడదని; విత్తర్కించి = ఆలోచించి;
 కించిత్తు=కొద్దిగానైనను; కొంచక=సంకోచించక; కాంచనద్రవ=బంగారుద్రవ
 ముచే; కంచుకితంబును=పూయబడినదియు; తరణి=నూర్చునియొక్క; ఖర=తీవ్ర
 మైన; కిరణకొండ=కిరణములవలె; చండంబునై=తీక్షణమైనదియై; ఆ ఖండల=
 ఇంద్రునియొక్క; దోర్దండ=చేతియందు; సముజ్జ్వలంభిత=వెలుగుచున్న; వజ్రా
 యుధపకచకన్ = వజ్రమును నాయుధముయొక్క కొంతిని; పకపకనవ్వు=పరిహా
 సింపు—మించిన; వజ్రభేదియలుంగు=వజ్రమును భేదించు మొనగలబాణము; వెలుం
 గన్=ప్రకాశింపగా; మత్త+అరులకున్=మదించిన శత్రువులకు; ఉత్తలంబునిడు=
 విచారము నిచ్చెడి; అత్తలంబును=ఈతెను; పద్మరాగమణి చూడంబగు=కెంపులు
 చెక్కిన పై భాగముకల; కేడంబును=డాలును; కొని=చేతబట్టి; వేడంబునన్=
 పరుగుతో; తురంగంబున్=గుర్రమును; పఱపి=పరుగెత్తించి; తెఱపి=అవకాశము;
 కని=చూచుకొని; తరటుచేసి = కొరడాతో కొట్టి; ఒరనిచనన్=రాచుకొనిపోవు
 నట్లు; ఉఱికించి=దూకించి; కఱకు+అరిబరి=కఠినమైన శత్రువుయొక్క పార్శ్వ
 మును, పఱియవడునట్లు=చీలునట్లు; పొడిచి=ఈతెతో పొడిచి; కడచి=అవ్వలికి

దాటి; నిలిచినన్ = నిలబడగా; పెలుచనన్ = కోపముతో; బరిగొలపోయినన్ = ప్రక్కలోపొడుచు నీటెపోటుతో; అటోపించు = విజృంభించు; మత్తకవిప్రతిన్ = మదపు లేసుగువలె; నెత్తురు + బలుకన్ = క్షముకారుచుండగా; నక్షత్రంబు = రాక్షసుడు; ఉదంచితగతిన్ = తగినరీతిగా; సవ్యదిశకున్ = ఎడమవైపునకు; ఒత్తితలు మన్ = గెంటిపరుగెత్తించగా; అపసవ్యగతిన్ = కుడివైపు నడకతో; జాశంబునన్ = ప్రక్కవాటు నడకతో; హయంబున్ = గుర్రమును; పోనిచ్చుచున్ = తోలుచు; అయ్య చ్చరకొడుకు = ఆ స్వర్గోచి; తిరిగి తిరిగి; సింగిణిన్ = ధనుస్సుచే; ఏయుచున్ = కొట్టుచు; చుట్టుకొనిరాన్ = చుట్టు తిరిగి వచ్చుచుండగా; మనుజు + అశియున్ = రాక్షసుడును; అట్లుట = స్వర్గోచి యెట్లు వెళ్ళిన నట్లే; వెనుక వెనుకకున్; అడుగిడుచున్ = వెళ్ళుచు; అడ్డంబుగాన్ = రాజునకడ్డుగా; అడవికడకున్ = అడవి చివరకు; ఒత్తుకొని నడచి = త్రోసికొనిపోయి; ఒడుదొడుకు = ఇరుకు; అగుడున్ = కాగా; బెడిదంపునడకన్ = చురుకైన నడకతో; అడవి = ఉత్సాహపడి; కడకాళ్ళకున్ = కాళ్ళచివళ్ళకు; ఒడియన్ = పైకెగురగా; తుక్తారంబు = గుర్రము; రక్కసునికిన్ = రాక్షసునికి; చిక్కెనసులోనన్ = దొరికినదా అనుకొనునంతలో; పుడమి పతి = రాజు; పెడనిసరు = ప్రక్కగా వినరుటను; విసరి = ఈటెనువినరి; అసుర ముకర + అంగుళంబులు = రాక్షసుని చేతివేళ్ళను; తెగన్ = తెగునట్లు; అడిచెన్ = కొట్టెను; అడిచినన్; సుడివడక = బెదరక; మడుమలన్ = మడమలతో; తాటించి నన్ = తన్నగా; ఘోటకంబు = గుర్రము; వెగలంబుగన్ = మిక్కిలి; మొగ్గియున్ = ముంగునకువంగియు; అగ్గలిక = ఉత్సాహము; చెడక; మోకరించుకొని = మోకాళ్ళని నిలిచి; కొన్నియడుగులుచని = కొన్ని అడుగుల దూరమువెళ్ళి; నేకరించు కొని = తెప్పరిల్లి; కంచుమించుగన్ = కంటికి కనబడనట్లు; పలుచుట = పరుగెత్తుట గగనచరులన్ = దేవతలను; వెలుగుపటిచెన్ = ఆశ్చర్యపడునట్లు చేసెను; అట్లుపఱచినన్ = అట్లు పరుగెత్తిగా; కందంబుంజుచి = మాపుతట్టి; మొగంబుతుడిచి = ముఖము గువ్వి; ప్రస్తుతులన్ = పొగడెడి మాటలతో; కున్నరించి = లాలించి; అతిరధిన పూత్కార = పేగముగా వచ్చు 'పూ' అను చప్పుడుతో; ఘోర = భయంకరమైన; ఆరావంబుతోన్ = ధ్వనితో; ఘోణారంధ్ర = ముక్కురంధ్రమునుండి (వచ్చు); నిశ్వాసపాత = ఊపిరి గాలియొక్క; ప్రవాహంబు = వరుస; వెడలువాహంబున్ = వెడలునట్టి గుర్రమును — అనగా రోజుచు — రొప్పుచున్న గుర్రమును; దగ = అల సట; మిట్టువడన్ = తగ్గనట్లు; ఇట్లు ముట్టించుచున్ = ఇటునటు త్రిప్పుచు; ఆ స్వర్గోచి; నిశాచరు + ఉద్యోగంబున్ = రాక్షసుని ప్రయత్నమును; చూచికిన వలసి = తెలిసికొనవలసియుండి; నిలిచి; అంతన = అంతలోనే; అంతడు = రాక్షసుడు; ఒక్కతరువున్ = ఒకచెట్టును; కరయుగళిన్ = చెండుచేతులతోను; ఇతీయంబట్టి = గట్టిగా పట్టుకొని; పెల్లగింపన్ = పెకలించుటకై; మల్లాడులోనన్ = ప్రయత్నించు నంతలో; గల్లునన్ = గల్లుమని; కింకిణులు = చిరుగంటలు; మొరయన్ = మ్రోగగా; మెలుంగు మెలుసిన గతిన్ = మెరుపు మెరసినట్లు; మరలన్; హరిన్ = గుర్రమును; పరపి = తోలి; ఒకటి, రెండు, మూడు; గొరకలన్ = బాణములతో; నెఱుకులు = మర్కటానములు; కాండన్ = నాటునట్లు; గుబ్బకొలందికిన్ = గుబ్బలవరకు; దిగ

వైచి=దిగునట్లు వేసి; మాను=పట్టినచెట్టును; విడిపించి; ఎలయించుకొని=తన్ను
తరుమునట్లు చేసి; బయలు వెడలించి; దోహచరుండు=రాత్రి తిరుగువాడు--రాక్ష
సుడు; పాపాణ్యులకున్=రాళ్ళకై; ఎపుడెపుడు; వంగెన్=వంగెనో; ఆపు
డవుడెల్లన్; తురంగంబున్=గుర్రమును; అంటంవోలి=దగ్గరగావోలి; గంటి
యిడి=గాయము కల్గజేసి; వెంటంబడుటయన్=వెంటపడగా; గంటించి=గుర్ర
మునువోలి; లేదుబంటియున్నట్లు=నీ కిక దొరకదన్నట్లు; అల్లంలేనుండి=కొద్ది దూరము
నుండి; వాగెడలించి=కళ్ళెమును వదలి; పగతుపైన్=శత్రువుమీద; నిగిడి=
కవిసి; వాగెన్=కళ్ళెమును; కుదియింపన్=విగినట్టగా; ముంగాళ్లు=ముందరకాళ్లు;
గగనంబునన్=అకాశముపైకి; రాన్=వచ్చునట్లు; మగిడించి=పరలించి; అం
చప్పడున్=గుర్రము కాళ్ళకు కట్టిన అందెలచప్పడును; కింకిరీపంపును=చుప్పల
చప్పడును; ఉరుమగిసినగతిన్=ఉరుమయను వాద్యము వాయించినట్లు; సేటి=
తుమ్మెద; మ్రోసినక్రియన్=మ్రోగినట్లు; నాదు=నాదము; అఱు=అగి; ఏ
దిక్కు జూచినన్=ఎక్కడ చూచినను; ఆ దిక్కునన్=అక్కడనే; వింబుడన్
=వినపడగా; ఎక్కడ జూచినన్; తానయై=తానేయుండి; నీడయేర్పడన్=నీడ
యెక్కడనున్నదో తెలియనియ్యక; పార్వ్యంబులన్=ప్రక్కలను; కట్టుకెంబట్టు
లాలసరి=కట్టి యెర్రపట్టు జాలరులు; సమకట్టు రెక్కలుగాన్=నోడించిన రెక్కలు
వలెనుండి; యాతుధానుండను కొండచిలువన్=రాక్షసుడనెడి కొండపాడును; ఒడి
యన్=పట్టుటకు; నేలపఱపుగాన్=నేలమీదికి రెక్కలు చావుకొని; అడుగుడండ
నన్=ఎగిరెడి గరుత్మంతుడోయనునట్లు; పాయుచున్=తప్పుకొనుచు; డాయుచున్=
దగ్గరగా వచ్చుచు; దవ్వలన్=దూరమునందు; పొలసి=మెలసి; కుఱంగటన్=
దగ్గర; తోచి=కనబడి; కుఱంగటన్+అని=దగ్గరనే అని; చూడన్=చూచు
నపుడు; దవ్వలన్=దూరమునందు; పొలసి; దవ్వచేరువలు=దూరము చేరువలు;
అనిధార్మ్యంబులకాన్=నిశ్చయంప విలులేనివై; మెలగన్; లేజికాళ్ళంబున్=మేలు
జాతిదైన తన గుర్రమును; మెలంపుచున్=త్రిప్పచు; వింటన్=ధనుస్సుచే; పంట
కోలలన్=మాదిగ నూదులవంటి బాణములతో; అడివంబునన్=కత్తితోను; అత్తి
లంబునన్=ఈటెచేతను; ఏసియున్=కొట్టియు; ప్రేసియు=విసరియు; అడచి
యున్=నరకియు; పొడిచియున్; కడపలన్=చివరను; కానక=చూడలేక;
మిడిసి=మిట్టపడి; మృతుండును కాని దానవునిన్=చావని రాక్షసుని; చూచి;
వేసరి=విసిగి; రోసంబునన్=కోపముతో...

క. భూపతి పావక బాణం

బేపున సంధించి తివిచి ♦ యేసిన మెయిఁ గీ

లాపటలి పొదువ నతఁ డా

. రూపం బెడఁబాసి ఖేచ ♦ రులు వెఱు గందన్. 116

టీ : భూపతి=స్వరోచి; పావకబాణంబు=ఆగ్నేయాస్త్రమును; ఏపునన్
= ఉత్సాహముతో; సంధించి; తివిచి = లాగి; ఏసినన్ = ప్రయోగించగా;
మెయిన్=రాక్షసుని కరియను; లాపటలి=పొదువ; నతఁ డా=అతడు

క్రమ్యగా; అతడు=రాక్షసుడు; ఆ హంబు=రాక్షసహంబును; ఎడబాసి= విడిచి; భేదరులు=దేవతలు; వెలంగంపన్=అశ్వర్యపడగా...

తా : రాజు ఆన్నేయాస్త్రమును ప్రయోగించగా రాక్షస శరీరము మంటలో బడి మాడగా ఆ రాక్షసుడు రాక్షసహంబును వదలి దేవతలశ్వర్యపడగా...

—: ల య వి భా తి :—

ధగధగని దేహరుచి ♦ నిగనిగకుండనపుఁ

దగడుఁ దెగడం జిగురు ♦ జిగి నెగుచుమోవిన్

నగవు నిగుడం గురులు ♦ పొగరు మగుడన్ నయన

యుగళి వెలిదామరల ♦ మగల మగలై డా

లెగయ మృగనాభి భుగ ♦ భుగ లెఁగఁ జామరలు

మగువ లిడ మాళిమణి మెగులఁగ వెలుంగన్

తెగలుగల హారముల ♦ జిగి చెలఁగఁగాఁ గొదమ

మొగులఁ దగుయానమున ♦ గగనచరుఁ డయ్యెన్.

టీ : ధగధగనిదేహరుచి = ధగధగమని వెలిగెడి దేహకాంతి; నిగనిగని కుండ నపుఁదగుడున్=నిగనిగలాడెడి బంగారురేకును; తెగడన్=తిరస్కరింపగా; చిగురు జిగిన్=చిగురుకాంతిని; ఎగుచుమోవిన్=మించిన పెదవిని; నగవు=నవ్వు; నిగు డన్=వ్యాపించగా; కురులపొగరు = తలవెండ్రుకలకాంతి; మగుడన్; నయన యుగళి=రెండుకన్నులు; వెలిదామరల = తెల్లతామర పువ్వులయొక్క; మగల మగలై=రాజులకు రాజులై; డాలు+ఎగయన్=కాంతి హెచ్చుగ; మృగనాభి భుగభుగలు=కస్తూరి సువాసనలు; ఎసగన్=ఎక్కువకాగా; చామరలు=వింజామర ములను; మగువలు=పరిచారికలు; ఇడన్=వేయగా; మాళిమణి=కిరీటముమీది మణులు; మిగులగన్=మిక్కిలి; వెలుంగగన్=ప్రకాశింపగా; తెగలుకల=తార తమ్యము కల్గిన; హారములజిగి=శంత హారములకాంతి; చెలఁగాన్=అతిశయింపగా; కొదమ మెగులన్=చిన్నముబ్బులందు; తగుయానమునన్=తగిన వాహనముపై; గగన చరుడు=గంధర్వుడు; అయ్యెన్=అయ్యెను.

తా : నిగనిగలాడు బంగారురేకువంటి శరీరము; నవ్వుమొగము, చిగురువంటి పెదవి, మెత్తని పొడవైన జాట్టు, తెల్లతామర మించిన కన్నులు కలిగి కస్తూరి పరి మళము గుబాళించగా, పరిచారికలు వింజామరలు పీచుచుండ విమానముపై గంధర్వు డయ్యెను. అలం. ఉపమ, ఉదాత్తమును.

‘న, స, న, స, స, న, న, స, న, న, స, న, గ, గణములు, 10, 19, 25, అక్షర ముల యతియై చెల్లనది యువిభాతి.

క. నవనవసౌరభముల నె

క్కునకువలయవర్ష మపుడు ♦ గురిసెన్ మొరసెన్

రవరవ మురజరవంబులు

దివి దివిషజ్జలజముఖులు ♦ తెలిసి నటించన్.

118

టీ : ఆపుడు; దివిన్ = ఆకాశమున; నవనవ సౌరభములన్ = క్రొంగ్రొత్తపరి మళములతో; ఎక్కువ కువలయ వర్షము = ఎంతో కలువలవాన; గురిసెన్; దివిషత్ + జలజముఖులు = దేవతా స్త్రీలు; తెలిసి = రాక్షసుడు గంధర్వుడగుట తెలియగానే; నటించన్ = నాట్యముచేయగా; రవరవమురజరవంబులు = రవరవమును సుద్దలచప్పుక్కు; మొరసెన్ = మోకెను.

తా : రాక్షసుడు గంధర్వుడు కాగానే పుష్పవృష్టి కురిసెను. దేవతా స్త్రీలు నటించిరి. దేవదుందుభులు మ్రోగినవి.

వ. అనిన విని తరువాతి వృత్తాంతంబు వినుటకుం దివుటమై మదీయమానసంబు కొతుకాధీనం బయ్యెడు వినిపింపుఁడని యడుగుట యును.

టీ : అనిన; విని = శైమినివిని; తరువాతి వృత్తాంతంబు = తర్వాతికథ; తివుటమైన్ = పూనికతో. వినుటకున్; మదీయమానసంబు = నా మనస్సు; కొతుకాధీనంబు = పేడుకకలది; అయ్యెడున్ = అయినది; వినిపింపుడు; అని యడుగుటయున్ = అని యడుగగా ... పంచమాస్వాసములోని 'సీహోద్భవంబు లిట్లనియె' లో సమన్వయము.

తా. క్లాఘాలంఘనజాంఘికోజ్జ్వలగుణా ♦ లంకారఘంకార హే

మాఘోహోద్భటధాటికాగజఘటా ♦ శ్వక్షణవిశ్వంభరా

మోఘీభూతభుజంగభోగభర సం ♦ పుల్లాబపత్రేక్షణా

ద్రాఘీయః ప్రతిభాచివక్షణ త్రయీ ♦ ధర్మైకసంరక్షణా ! 120

టీ : క్లాఘా = పొగడ్డను; లంఘన = అతిక్రమించుటలో; జాంఘిక = పిక్క బలముకలదై; ఉజ్జ్వల = స్రవకొంచు; గుణ + అలంకార = గుణములే అలంకారముగా గలవాడా ! ఘంకార = ఏనుగుల కూతలును; హేమా = గుర్రపు సకిలింపుల; ఘోష + ఉద్భట = చప్పుడుతో నెక్కువైన; ధాటికా = శైత్రయాత్రయందలి; గజఘటా = ఏనుగుల మందలు; అశ్వ = గుర్రముల చేతను; క్షుణ్ణ = నలగద్రొక్కబడిన; విశ్వంభరా = భూమిచే; మోఘీభూత = వ్యర్థమై చేయబడిన; భుజంగ = శేషాహియొక్క; భోగభర = పడగల బరువు కలవాడా ! సంపుల్ల = బాగుగా వికసించిన; అజ్జుత్ర + ఈక్షణా = తామరచేరులవంటి కన్నులు కలవాడా ! ద్రాఘీయః = ఎక్కువైన; ప్రతిభా చివక్షణ = బుద్ధిచే నేర్పరియైనవాడా ! త్రయీధర్మ = వేదత్రయమున చెప్పబడిన ధర్మమునకు; ఏకసంరక్షణా = ఒక్కడవే రక్షకుడవైనవాడా !

తా : పొగడ శక్త్యములేని గుఱులు కలవాడా ! జైప్రయాత్రతో వెళ్లడి ఏనుగుల, గుర్రముల త్రొక్కిడిచే బుచ్చత్తన అనిశేషుని పడలబొది భారము కలవాడా ! వికసించిన తామరచేకులవంటి కన్నులు కలవాడా ! క్షత్రిక కలవాడా ! వేదధర్మరక్షకా !

క. బహువీరహననమిళదఘ

వహనభ్రమకృత్కళంక ♦ వర్గో గాసి

గ్రహిళభుజయుగళ గజప

త్యహిపహరణతార్వస్జ ♦ నావనదత్తా.

121

టీ : బహు...యుగళ — బహువీర = ఎక్కువ వీరులను; హనన = చంపుటచే; మిళత్ = కలిస; అభువహన = పాపమును వహించునట్లు; భ్రమకృత్ = భ్రాంతిని కల్గి చేయు; కళంకవర్గ = నల్లని రంగుకల; ఉగ్ర+అహి = కూర్మమైన కత్తిని; గ్రహిళ = గ్రహించిన; భుజయుగళ = రెండుచేతులు కలవాడా ! గజపతి+అహి = గజపతులను పాములను; హరణ = హరించుటలో; తార్వ = గుర్రత్వంబుడైనవాడా ! స్వస్ + అవనదత్తా = స్వజనులను రక్షించుటలో నేర్పుకలవాడా !

తా : ఎక్కువ వీరులను చంపిన కూర్మమైన కత్తికలవాడు, గజపతిని పట్టినవాడు, స్వజనులను రక్షించువాడు.

పృథ్వి—సుధీమధురవాక్కుధా ♦ సుముఖ ! నాగమాంబాసుతా !

మధుప్రసవసాయక ♦ స్మయవిరామరమ్యాకృతీ !

దధీచవిధుకామధు ♦ గ్ధనదదుగ్ధసింధుప్రథా

వధీరణపరాయణో ♦ జ్వలవదాన్యతాలంకృతా !

122

టీ : సుధీ = పండితులకు; మధుర = తియ్యనైన; వాక్ + సుధా = మాటలను నమ్మతమనకు; సుముఖ = ప్రసన్నుడైనవాడా ! నాగమాంబాసుతా = నాగమృతము నామెయొక్క పుత్రుడా ! మధు = వసంతునియొక్క; ప్రసవసాయక = మన్మథునియొక్క; స్మయ = గర్వమునకు; విరామ = తగ్గించు; రమ్య+అకృతీ = సుందరమైన శరీరము కలవాడా ! దధీచ = దధీచియొక్క; విధు = చంద్రునియొక్క; కామధుక్ = కామధేనువుయొక్క; ధనద = కుబేరునియొక్క; దుగ్ధసింధు = పాలసముద్రముయొక్క; ప్రథా = ప్రసిద్ధిని (దానములో); అవధీరణ = తిరస్కరించుటలో; పరాయణ = ఆసక్తికల; ఉజ్వల = గొప్పవైన; వదాన్యతా+అలంకృతా = దాత్వత్వముచే నలంకరింపబడినవాడా !

తా : పండిత హృదయంగమమైన మాటలు పల్కువాడు, వసంతుని, కంచుని మించిన యందము కలవాడు, దధీచాగుల మించిన దాత్వత్వము కలవాడు శ్రీకృష్ణ దేవరాయలు.

ఇది శ్రీమదాంధ్రకవితాపితామహాసర్వతోముఖాంక పంకజాక్ష
 పాదాంబుజాధీనమానసేందిందిర నందవరపురవంశోత్తంస
 శతకోపతాపసప్రసాదాసాదిత చతుర్విధకవితామ తల్లి
 కాల్లసానిచొక్క యామాత్యపుత్ర పెద్దనార్య
 ప్రణీతంబైన స్వారోచిష మనుసంభవం
 బనుమహాపబంధమునందుఁ

జతుర్థాశ్వాసము

సంపూర్ణము.

శ్రీ స్వారోచిష మనుచరిత్రము

(టీకాతాత్పర్యసహితము)

పంచమాశ్వాసము

నందనసౌందర్యసు

ధీనందన వితరణావ ధీతబలిరా

డాభనుజ పరరాజ్యస్వ

రాభనుభుజాహీంద్ర కృష్ణరాయ నరేంద్రా :

1

టీ : శ్రీనందన సౌందర్య = లక్ష్మీదేవి కొడుకైన మన్మథునివంటి యందము కలవాడా ! సుధీనందన = పండితుల నానంద పెట్టువాడా ! వితరణ = దానముచే, అవధీత = తిరస్కరింపబడిన; బలిరాట్ = బలిచక్రవర్తియు; భానుజ = కర్ణుడును కలవాడా ! పరరాజ = శత్రువులను చంద్రునికి; స్వరాభను = రాహువైన; భుజ + ఆహీంద్ర = భుజములను పాములు కలవాడా ! కృష్ణరాయ నరేంద్రా = శ్రీకృష్ణ దేవరాయా.

తా : మన్మథునివంటి అందము, బలిచక్రవర్తిని, కర్ణుని మించిన దాత్మత్వమును కల్గి శత్రువిజయము చేయు భుజములుకల కృష్ణదేవరాయా ! అలం. రూపక నిదర్శనాతిశయోక్తులు.

వ. అవధరింపుము. జైమినిమునీంద్ర చూడారత్నంబునకు నీడోద్భవంబు లిట్లనియె. 2

టీ : అవధరింపుము = చిత్తగింపుము; జైమిని మునీంద్ర చూడారత్నంబునకున్ = జైమినియను మహర్షి శ్రేష్ఠునకు; నీడ + ఉద్భవంబులు = ధర్మపక్షులు; ఇట్లు + అనియెన్.

తే. అప్పుడు గంధర్వపతి మహి ♦ కవతరించి
 రాజు విస్మయమున హయ ♦ రాజు డిగ్గ
 నక్క సేర్పి ముదంబుతో ♦ ననియె దంత
 కిరణములు హారకాంతులు ♦ సరస మాడ.

3

టీ : అప్పుడు; గంధర్వపతి=ఆ గంధర్వరాజు; మహికిన్=భూమిమీదికి; అవతరించి=(విమానమునుండి) దిగి; రాజు=స్వారోచి; విస్మయమునన్=అశ్చర్యముతో; హయరాజున్=గుర్రమును; డిగ్గన్=దిగగా; అక్క+చేర్చి=కొమ్మునకు చేర్చుకొని—కాగిలించుకొని; ముదంబుతోన్=సంతోషముతో; దంతకిరణములు=పలుకాంతులు; హారకాంతులు=ముత్యాలహారముల కాంతులు; సరసమాడన్=కలసికొనగా; అనియన్=పల్కెను.

తా : అప్పుడు రాక్షసుడు గంధర్వుడుగా మారుటచూచి అశ్చర్యపడుచున్న స్వారోచిని గంధర్వరాజు విమానముపై నుండి నేలకుదిగి, రాజును కాగిలించుకొని యిట్లునెను.

సీ. భద్రమా నీకు నీ ♦ బాహాభృతక్షీతిఁ
 ప్రజలకు లెస్సలా ♦ రాచవారు
 ధన్యుండ నైతి నీ ♦ దర్శనంబునఁ జేసి
 నా దుష్కృతము లెల్ల ♦ నాశ మొందె
 నీ జగత్త్రయి నన్ను ♦ నిందివరాక్షాఖ్యఁ
 గీర్తించు నప్పరో ♦ గీతసరణి
 గారాపు మీ తల్లి ♦ కడవాడ గాని నే
 గణుతింపఁ గడవాడఁ ♦ గాఁ జు మయ్య

గీ. పెండ్లి కొడుకవు మాకు నీ ♦ బిసరుహాక్షి
 కూర్మినందన యొక్క మాని ♦ ఘోరశాప
 వికృతి మానిసిదిండినై ♦ యకట దీని
 ప్రాణముల కల్గఁ దలఁచితిఁ ♦ బాపబుద్ధి.

4

టీ : నీకున్; నీ బాహాభృతక్షితిన్=నీ భుజములచే రక్షింపబడిన రాజ్యము నందలి; ప్రజకున్=ప్రజలకు; భద్రమా=కుశలమా? రాజవారు=నీ బంధువులైన రాజులు; లెస్సలా=క్షేమమేనా? నీ దర్శనంబునన్+చేసి=నిన్ను చూచుటచే; ధన్యుండనైతిన్=అదృష్టవంతుడనైతిని; నా దుష్కృతములు = నా పాపములు; ఎల్లన్=అన్నియును; నాశమొందెన్=నశించినవి; ఈ జగత్+త్రయిన్=ఈ మాకు లోకములును; నన్నున్; ఇందివరాక్షాఖ్యన్=ఇందివరాక్షుడను పేరుతో; అప్పరోగీత

సరణిన్ = అప్పురసల పాటలమరునాడ; క్షిప్తించున్ = పుచ్చున; గారావు = పుష్పయ్య; మీ తల్లి కడవాడన్ = మీ తల్లివైపువాడను; వాని; నేక; తిలకించున్ = తక్కుచూడగా; కడవాడన్ + కానీచును + యే = వైవాడను కానీచును; మాకుక; కైండ్ల కొడుకవు = అల్లుడవు; ఈ బిసరుహుకీ = ఈమె; కూర్చున్నదను = నా కూతురు; ఒక మాని భుగరకాప విక్రమిన్ = ఒక మహర్షియొక్క రాసభ్యులనుగా; మానినీ దిండినై = మనుష్యులను తినెడి రాక్షసుడనై; బాంబుద్ధిన్ = చెడుబుద్ధితో; దీని ప్రాణములకున్ = నా కూతురి ప్రాణములనై; అర్థదలచితీక = తోడించవలచితిని — తినవలచితిని; ఆకట = ఆయ్యో!

తా : నీకు నీ దేశ ప్రజలకును తేమమా! నిన్ను చూచుటతో నా హృదయము సరించినది. భయపడనైతిని. నా పేరు ఇందివరాక్షుడు. నేను నీ తల్లివైపు బంధువున కాని వైవాడను కాను. నీవు మాకు మేల్పొందవు. ఈమె నా కూతురే. మహర్షి కాపమున రాక్షసుడనై చెడుబుద్ధితో ఈమెను చంపదలచితి. ఆయ్యో!

క. అనునెడ వచ్చి మనోరమ

జనకుని పాదముల కెరగ ♦ సన్నేహామతం

గరుగవ నీ రొలుకగ నం

దనమూర్ధాప్రూణ మతడు ♦ దయఁ గావించెన్.

5

టీ : అనునెడన్ = అనుచుండగా; మనోరమ; వచ్చి = దగ్గరగా వచ్చి; జనకుని పాదములకున్ = తండ్రి పాదములకు; ఎరగన్ = నమస్కరింపగా; సన్నేహామతన్ = ప్రేమతో కూడిన బుద్ధితో; కనుగవన్ = రెండు కన్నుల యందును; నీరు; ఒలుకగన్ = కారగా; అతడు = ఇందివరాక్షుడు; దయన్ = దయతో; నందనమూర్ధాప్రూణము = కూతురి తలను మూర్గొనుటను; కావించెన్ = చేసెను.

తా : అంతలో మనోరమ వచ్చి తండ్రి పాదములకు నమస్కరింపగా అతడు కన్నుల నీరు నింపుకొని సంతోషముతో కూతురి తలను మూర్గొనెను.

ఆ. అపుడు విస్మితాత్ముఁ ♦ డై వరూధినిసుతుఁ

డేమి కారణమున ♦ నే తపస్వి

యిట్టి శాప మిచ్చె ♦ నెఱిగింపు విన వేడు

కయ్యె ననఘ యనిన ♦ నాతఁ డనియె.

6

టీ : అపుడు; వరూధిని సుతుడు = స్వరోచి; విస్మిత + అత్మదై = అశ్చర్యము కల మనస్సు కలవాడై; అనఘ = పాపము లేనివాడా; ఏమి కారణమునన్ = ఏ కారణముచే; ఏ యని; ఇట్టి శాపము = రాక్షసుడగు సంతటి శాపమును; ఇచ్చెన్; ఎఱిగింపు; వినవేడుక = వినుటకు కోరిక; అయ్యెన్; అనినన్; అతడు = గంధర్వుడు. అనియెన్.

తా : అని చూచి ఆశ్చర్యముతో స్వారోచిషా! నీ వేల యింటి కాపమును పొందితివి? విసగోరికగా నున్నది. చెప్పము' అనగా ఇందీవరాక్షు డిట్లనెను.

మ. కలఁ డుల్లోకయశః పురంద్రధి జగతిన్ ♦ గంధర్వవంశంబునన్
నలనాభాహ్వయుఁ డే దదీయతనయుం ♦ డన్ బ్రహ్మమిత్రుండు శి
ష్యులకుం గంటను వత్తిఁ బెట్టుకొని యా ♦ యుర్వేద మొరంత ప్రా
ద్దులఁ జెప్ప నివ్వుచుండి మానసమునం ♦ నుం దజ్జిఘృతొరతిన్. 7

టీ : జగతిన్ = లోకములూ; ఉల్లోక = లోకముల మీఁచిన; యశఃపురంద్ర = కీర్తికాంత కలవాడు; గంధర్వవంశంబునన్ = గంధర్వజాతిలో; నలనాభాహ్వయుడు = నలనాభుడను పేరు కలవాడు; కలడు; ఏన్ = నేను; తదీయతనయుండన్ = అతని సంబంధమైన కొడుకును; బ్రహ్మమిత్రుడు = ఒకచుని; శిష్యులకున్ = తన విద్యార్థులకు; కంబన్ + వత్తి పెట్టుకొని = అతిశ్రద్ధగా; ఓరంత ప్రాద్దులన్ = ఎల్లప్పుడును; ఆయుర్వేదము = వైద్యశాస్త్రమును; చెప్పన్ = చెప్పగా; వినుచున్ + ఉండి = జనులవంక విని; మానసమునందున్ = మనస్సులో; తత్ + ద్జిఘృతొరతిన్ = దానిని గ్రహించు కోర్కెలతో...

తా : గొప్ప కీర్తికల గంధర్వకులములోని నలనాభుని కుమారుడను. ఒకప్పుడు బ్రహ్మమిత్రుడను ముని శిష్యుల కెంతో శ్రద్ధగా రేయింబవళ్ళు ఆయుర్వేదము చెప్పుచున్నట్లు విని, దానిని నేర్చుకొని కోరికతో...

గీ. మానివరుఁ జేరి భక్తి న ♦ మస్కరించి

చెప్పవే నాకు నీ విద్య ♦ శిష్యుకోటి

తోడఁ గూడంగ నేఁ గృతా ♦ ర్థుండ నగుదు

ననుచుఁ బ్రార్థింప ననుఁ జూచి ♦ యపహసించి.

8

టీ : మానివరున్ = మహర్షి శ్రేష్ఠుని; చేరి = దగ్గరకువెళ్ళి; భక్తిన్ = భక్తితో; నమస్కరించి; ఈ విద్య = ఈ వైద్యమును; శిష్యుకోటితోడన్ + కూడంగన్ = శిష్యులతోపాటుగా; నాకున్; చెప్పవే = చెప్పమయ్యా! నేన్; కృతార్థుండనగునున్ = ధన్యుడనయ్యెదను. అనుచున్ = అని; ప్రార్థింపన్ = ప్రార్థించగా; ననున్ + చూచి; అపహసించి = వేళాకోళముగా నవ్వి...

తా : నేను మహర్షి వద్దకువెళ్ళి భక్తితో నమస్కరించి 'అయ్యా! మీ శిష్యులతోపాటు నాకును ఆయుర్వేదము నేర్పు' మనగా నతడు పరిహసించి...

క. నట విట గాయక గణికా

కుటిలవచ శ్శీఘ్రురసము ♦ గ్రోలెడు చెవికిం

గటు వీ శాస్త్రము వలది

చ్చట నినుఁ జదివింప ♦ కున్న ♦ జరుగదె మాకున్.

9

టీ : నట=నటయొక్క; కవి=కవియొక్క; గాయక=గాయకుల
యొక్క; గణిక=బోగవువారియొక్క; కుటీలవచ=నిచవుమాటలనెడి; కిషకరస
సున్=మద్యమును; క్రోధపాశపక్షి=క్రూరాడి—విరాడి శిక్షి; ఈశాస్త్రము=
వైద్యము; కటువు=కొత్తుకాడు; కలహ=ని కిది ఉక్కురేను; ఇచ్చిటన్;
నిన్నున్; నదివింసకున్నన్=చదువు చెప్పనిచో; మాకున్; జయగౌ=గోణు నడు
నదా? అలం. చూపకము.

తా : నటుల, విటుల. గాయకుల, కేకల చరిచాసాని వాక్యములను ఉల
వాటుపడిన చెవుల కాయుల్పేదము చుచింపన; కాక నీకు ననుచు చెప్పినచే నాకు
గడవకపోవులే.

తే. అనంగ నే నట్టివాడఁ గా ♦ ననఘచరిత

యించు కించుక మీ వంటి ♦ యెఱుక గలుగు

పెద్దవారల శిక్షలఁ ♦ బెరిగినాడ

ననధరింపుము శిష్యుఁగా ♦ ననిన నతఁడు.

10

టీ : అనంగ; అనఘచరిత=మంచి నడత కలవాడా! నేను; అట్టివాడన్=
పరిహాసాదులతో ముట్టికవాడను; కాను; ఇంచుక+ఇంచుక=కొద్దికొద్దిగా;
మివంటి; ఎఱుకకలుగు పెద్దవారల శిక్షలన్=జ్ఞానము కల్గిన పెద్దల ఆచారాజ్ఞలలో;
పెరిగినాడన్; శిష్యుగాన్=శిష్యుడనుగా; అనధరింపుము=స్వీకరింపుము. అనినన్;
అతఁడు...

తా : 'అయ్యా! నేను మీరు చెప్పినంతవంటివాడను కాను; మీ వంటి
జ్ఞానుల శిక్షలో పెరిగినవాడను. కనుక మీ శిష్యుడనుగా నన్ను పరిగ్రహింపుడు'
అంటిని. అప్పుడతఁడు...

క. ధన రాజ్య రమామదమునఁ

గనుగానని నిన్ను శిష్యుఁ ♦ గాఁ గైకొను కం

ఁతు నేరమి గలదే ననుఁ

గనలించుచుఁ బ్రేల కింక బా ♦ కాలు మటన్నన్.

11

టీ : ధన=దబ్బుతోను; రాజ్యరమా=రాజ్యలక్ష్మితోను (కల్గిన); మదము
నన్=గర్వముతో; కనుగానని=ఒళ్ళు తెలియని; నిన్నున్; శిష్యుగాన్, కైకొను
కంటెను=పరిగ్రహించుటకంటె; నేరమి=తెలివితక్కువ; కలదే; ఇకన్; ననున్;
గనలించుచు=కోపింపచేయుచు; ప్రేలక=మాట్లాడక; పాకాలుము=పో పొమ్ము;
అటన్నన్=అనగా...

తా : 'దబ్బు రాజ్యములతో మదమెక్కి ఒళ్ళు తెలియని నిన్ను శిష్యునిగా
తీసికొనుటకంటె తెలివితక్కువ యుండదు. ఇక మాటపై మాటచెందినను కోపింప
జేయక పో పొమ్ము'. అనగా...

క. అచటన్ “ద్వేష్టిగతాయు

శ్చ చికిత్సక” మను నయోక్తి ♦ చచ్చును నుచ్చా

వచవచనంబులఁ గోపము

ప్రచురముగానీక మాని ♦ పతి కి ట్లంటిన్.

12

టీ : అచటన్ = అతనివద్ద; గతాయుశ్చ = ఆయువు తీరినవాడు; చికిత్సకం = వైద్యుని; ద్వేష్టి = ద్వేషించును; అను నయోక్త్యర్థం = అనునీతివాక్యమును తలచి; ఉచ్చావచనంబులన్ = తిరస్కారపు మాటలతో; కోపము = నా కోపమును; ప్రచురము కానీక = ఎక్కువ కానిద్యుక; మానిపతికిన్ = అనుచున్నా; ఇట్లంటిని. అలం. హోకోక్తి.

తా : అప్పుడు నేను ‘ఆయువు నిండినవాడు కాని వైద్యునితో తగవులాడడు’ అను నాక్తి తలచుకొని అతనిమాటలకు కల్గిన కోపమును పైకి కనపరచక ఇట్లంటిని.

తే. నీవు సదివింతు వనుచు ♦ నిన్నియును విడచి

బిచ్చ మెత్తంగరాదుగా ♦ బేలతపని

కడవ నాడకుఁ జాలు నీ ♦ గొడవ యేలు

వెజ్జఁ దనమేల యని మది ♦ లజ్జ వొడమి.

13

టీ : బేలతపని = తెలివితక్కువ మనీ! నీవు చదివెంతువు = నీవు నాకు చదువు చెప్పెదవు; అనుచున్; ఇన్నియున్ = రాజ్యభోగములను; విడిచి; బిచ్చమెత్తంగన్ = ముష్టితినిసటకు; రాదుగా = విలువదనుకదా! కడవన్ = హద్దుమీరి; అడకుము = మాట్లాడకుము; చాలున్ = అన్నవిచాలు; నీ గొడవయేల = నీతో నా కేమి? వెజ్జఁదనమేల = వైద్యమెందుకు? అని; మదిన్ = మనస్సులో; లజ్జ; వొడమి = కల్గి.....

తా : “ఓ తెలివితక్కువవాడా! నీవు చదువు చెప్పుదునుకదా అని ఇప్పుడున్న భోగములను వదిలి బిచ్చమెత్తుకొనలేదు కదా! అన్నిమాటలు చాలులే. నీతో నా కేమి? హద్దుమీరి అనకు. నాకు నీ వైద్య ముక్కలేదులే” అని సిగ్గుపడి...

తా. కంటే బ్రాహ్మణుఁ డెన్నికాటు అటచెన్ ♦ గర్వించి వీరెల్ల నా

కంటెం బ్రాత్రులె విద్య కెట్లు నిది నే ♦ కైకొందు నంచున్నదిన్

గెంటెంపుం జల ముప్పటిల్ల గపటాం ♦ తేవాసిన్ శాంబరిన్

గొంటుం జందము మీఱ శిష్యులగెడం ♦ గూర్చుండిచర్చారతిన్.

టీ : బ్రాహ్మణుడు; గర్వించి = పొగరెక్కి; ఎన్నికాటులు = ఎన్ని అసరాని మాటలు; అటచెన్ = కూసెను; కంటే = చూచితివా? వీరెల్లన్ = ఈ చదివెడి వారందరును, విద్యకున్ = చదువుటకు; నా కంటెన్; పాత్రులె = తగినవారా? ఎట్లును = ఏదోరీతిగా; ఇది = ఈ విద్యను; నేన్; కైకొందును = నేర్తును; అంచున్

=అనుకొని; మరెన్=మరెన్; అంతఃపుంజలము=ఎక్కువ పట్టుదల; ఉప్పు
తిల్లన్=కల్లగా; శాంబరన్=మాయచే; పంట+అంతఃపుంజలము=విద్యార్థి కార్యముచే
ధరించి; గొంటుంజంధము=గట్టునీటి - క్రాంతి; పాన్=పాన్=ఎక్కువకాగా;
శిష్యుల గడన్=శిష్యుల ప్రకృత; కూర్చుండి; చర్చనాత్మన్=విషయ విచారణ
చేయు నాత్మతో.....

తా : 'ఈ పేదపాపజెంత గర్వనాత్మో' అను భావనాశ్లేష. ఎట్లయినను
నేనీ విద్యను నేర్చి తీరవలెను' అనుకొని శాంబర మాయచే విద్యుదముగా గారి
ఆతని శిష్యుల ప్రకృత కూర్చుండి విషయచర్చ చేయుచు.....

తే. కాయబాల గ్రహోర్ధ్వంగః ♦ నిమలు నాల్లు

శల్కదంష్ట్రాదరావృష ♦ సంజ్ఞ నాల్లు

నై నయష్టాంగకము తావు ♦ లారంగలు

వైద్య మెనిమిదినెలల స ♦ ర్వమును నేర్చి.

15

టీ : కాయ=దేహము; బాల=పసిపిల్లలు; గ్రహ=క్షుద్రదేవతలు; ఉర్ధ్వ
+అంగములు=పై ఆకాయములు; నాల్లు=నాల్లులు; శల్క=ఎరుకలు; దంష్ట్రా=
పట్లు; జరా=ముసలితనము; వృష=రేతిస్సు; సంజ్ఞ=పేరులతో; నాల్లునై
=నాల్లునై; అష్టాంగకముతావులు=ఎన్నిది అంగములు; అరన్=బాగుగా; కల్లు
వైద్యము=కల్లన వైద్యశాస్త్రమును; సర్వమున్=అంతను; ఎనిమిది నెలలకే;
నేర్చి..... కాయబాల గ్రహోర్ధ్వంగ శల్క దంష్ట్రా జరావృషాః । అష్టాం
గాని లెస్యాహు శిషిత్వా యేషు సంక్రతాః । ఆచార్యోక ప్రకారము కాయాది
చికిత్స లెన్నిది విధములై యున్నవి.

తా : కాయ, బాల, గ్రహ, ఉర్ధ్వంగ, శల్క, దంష్ట్రా, జరా, వృషచికిత్స
లను అష్టాంగ వైద్యమును ఎన్నినెలలలో పూర్తిగా నేర్పితిని.

క. ఇగుమూడుగుచుల దోషపు

విరసత మానన్ జ్వరాది ♦ వృష్ట్యాంతం బై

పరగు చికిత్సయుఁ గని శాం

బరిఁ బాసి తపస్వితోడ ♦ మదమున నంటిన్,

16

టీ : ఇగుమూడుగుచుల=2x3 = 6 ఆరు గుచులయొక్క; (శీఘ్ర, పులుపు,
ఉష్ణ, కారము, వగరు, చేదు) దోషపువిరసత=దోషమువలని రసము లేకపోవుటను;
మానన్=హోవునట్లును; జ్వరాది=జ్వరము మొదలు; వృష్ట్యాంతంబై=ఇంద్రియ
చికిత్సవరకు; పరగు=ఉన్న; చికిత్సయున్=వైద్యమును; కని = తెలిసికొని;
శాంబర=మాయను; పాసి=వదలి; తపస్వితోడన్=మునితో; మదమునన్ =
గర్వముగా; అంటిన్=పల్కితిని.

తా : మధురాది రసముల లోపాలోపములను సరచేయునట్టియు, జ్వరము మొదలు ఇంద్రియ చికిత్సవరకు నున్న వైద్యము నంతను నేర్చి మాయవదలి గర్వముతో మునితో పల్కితిని.

శా. తండ్రీ నాకు ననుగహింపఁ గదె వై ♦ ద్యంబంచుఁ బ్రార్థించినన్
గండ్రల్ గానటులాడి ధక్కుతులఁ బో ♦ కాల్యంఁటి వోహోమదిన్
దీండ్రల్ గల్గిన వారి కేకరణి నే ♦ నిన్ విద్య రాకుండునే
గుండ్రా డాచినఁ బెండ్లి యేమిటికిఁ జి ♦ క్కుం గష్ట ముష్టింపచా !

టీ : తండ్రీ = నాయనా ! వైద్యంబు = వైద్యశాస్త్రమును; నాకున్; ఆనుగహింపగదె = చెప్పమయ్యా ! అంచున్ = అని; ప్రార్థించినన్ = వేడుకొనగా; గండ్రల్ గాన్ = పరుషముగా; అటుల = ఆ రీతిగా; అడి = పలికి; ధక్కుతులన్ = తిరస్కారములతో; పోకాల్యంఁటిని = పో పొమ్మంటిని; ఓహో ! మదిన్ = మనస్సులో; తీండ్రల్ = చొరవలు; కల్గిన వారికిన్ = ఉన్నవారికి; ఏ కరణి నేనిన్ = ఏ రీతిగానైనను; విద్య; రాకుండునే = రాకపోవునా ? కష్ట = చెడ్డవాడవైన; ముష్టింపచా = పిడికెడు బియ్యము వండుకొని తిను దగ్గరచా !

తా : నాయనా ! వైద్యము చెప్పమయ్యా ! అన్నను తోచినట్లు తిట్టితివే. అంతలో నేమైనది ? పట్టుదల యున్నచో చూపు రాకపోవునా ? సన్నికట్లు దాచినంతలో పెండ్లి ఆగిపోవునా ? అలం. అర్థాస్తరన్యాసము.

మ. అనినం గన్నులు జేవుటింప నధరం ♦ బల్లాడ వేల్గుత్పనః
పునరుద్యద్రుభకుటీభుజంగయుగళీ ♦ పూత్కారఘోరానిలం
బననూర్పుల్ నిగుడన్ లలాటఫలకం ♦ బందందఘర్మాంబువుల్
చినుకం గంతుదిదృక్పరూక్షనయన ♦ త్వేణాక రాళభ్యనిన్. 18

టీ : అనినన్ = అనగానే; కన్నులు; జేవుటింపన్ = ఎర్రనకాగా; అధరంబు = పెదవి; అల్లాడన్ = అదరగా; వేల్గుత్ = చలించెడి; పునః పునః = చూటిచూటికి; ఉద్యత్ = పైకిలేచు; ద్రుభకుటీ = కనుబొమ లనెడి; భుజంగయుగళీ = రెండు పాముల యొక్క; పూత్కార = 'ఉఫ్' అను బులనచేసెన; ఘోర + అనిలంబనన్ = భయంకర వాయువా అన్నట్లు; ఉర్పుల్ = నిశ్వాసములు, నిగుడన్ = ఎక్కువకాగా; లలాట ఫలకంబు = పలకవంటి మొగము; అందంద = మరిమరి; ఘర్మ + అంబువుల్ = చెమట బిందువులు; చినుకన్ = వర్షంపగా; కంతు = మన్మథుని; దిదృక్షు = చూచెడి; రూక్ష = కఠినమైన; నయన = కన్న కల శివునియొక్క; త్వేణా = సింహనాదము వంటి; కరాళభ్యనిన్ = భయంకరమైన చప్పుడుతో.....

తా : నే నట్లు గర్వముగా పల్కుటతో; కన్నులెర్రవారి, పెదవి ఆదరి, కనుబొమ్మలు పైకి క్రిందికి లేచుచుండగా పాము బున కొట్టినట్లు పూత్కారములతో నిట్టూర్చుచు, మన్మథుని దహించుచేళ రుద్రునివలె సింహనాదము చేసి.....

వ. జటిలుండు గిటకిటం బండ్లుకొఱకి హుమ్మని కటమ్మని ముకుంబుటమ్మలూ నటింపఁ గుటకటా 'కుటిలాత్మా! యటవటమ్మన విద్య గొనుటయుం కాక గుటగుటలు గురువుతోనా?' యని కటకటం బడి కకపాలలోని బూది కేలం గొని యాసుని యగునూయ మా యెడం బ్రయోగించి వంచించి యపహసించితివి గావున ననురవై పిశితంబును ననయును నస్యగ్రసంబు నశనంబులుగా మెసవి నసుధ వసియింపుమని బసుమంబు నల్లగుండె జల్లుమని కిల్లువడి మునితల్లజు పదపల్లవంబులం దెళ్ళి యిట్లంటి.

19

టీ : జటిలుండు=హుని; కిటకిటన్=కిటకిటమనునట్లు; బండ్లు=దంతములు; కొఱకి=పటపటలాడించి; హుమ్మని=హుంకరించి; కటమ్మలు=చెక్కులు; అను రన్=అదరగా; ముకుంబుటమ్మలు=దొన్నెలవంటి ముక్కులు; నటింపన్=కదలగా; కటకటా=అ ఏమిరా! కుటిలాత్మా=మోసగించు స్వభావము కలవాడా! అటవటమ్మచన్=మాయతో; విద్య గొనుటయుంగాక=విద్య నేర్పుకొనుటయే కాక; గుటగుటలు=చెక్కిరింతలు; గురువుతోనా=గురువుతోనేనా? అని; కట కటంబడి=కొపించి; కకపాలలోని=చంకలోనుండు విభూతి యట్టలోని; బూది= విభూతి; కేలంగొని=చేతితో తీసికొని; ఆసురియగు మాయన్=రాక్షస సంబంధ మైన మాయను; (శంబరుడను రాక్షసుని సంబంధమైన మాయయే కాంబరి); మా యెడన్=మా విషయమై—నన్ను మోసగించుటకుగా; ప్రయోగించి=ఉపయోగించి; వంచించి=మోసగించి; అపహసించితివి=పరిహాసము జేసితివి; కావునన్=కనుక; అనురవై=రాక్షసుడవై; పిశితంబును=మాంసమును; వసయును=మాంసభేదమును; అస్యగ్రసంబును=రక్తమును; అశనంబులుగాన్=ఆహారముకాగా; మెసవి=తిని; వసుధన్=భూమిపై; వసియింపుము=ఉండుము; అని; బసుమంబు=చేతిచన్న బూదిని; చల్లన్=చల్లగా; గుండె; జల్లుమని; కిల్లువడి=రాయివలె నిలబడిపోయి; మునితల్లజు=మునిశ్రేష్ఠునియొక్క; పదపల్లవంబులన్=చిగుళ్ళవంటి పాదములపై; త్రెళ్ళి=అమాంతముగా పడి; ఇట్లంటిన్.

తా : అప్పుడు ముని పండ్లు పటపటకొరుకుచు “ఓరీ మాయచే నా వద్ద విద్య నేర్పుటయేగాక నన్నే పరిహసించుటరా” అనుచు విభూతి తీసికొని “రాక్షస మాయచే నన్ను మోసగించితివి కాన రాక్షసుడవై రక్తమాంసముల తినుము” అని బూదిని నా మీద చల్లెను. నా గుండె జల్లుమన్నది. అతని కాళ్ళమీద పాదాంగముగా పడి యిట్లంటిని.

శా. నాయజ్ఞానము పైచి సంయమివరే ♦ శ్యా! కావవే రాక్షసుం డై యేనెట్లు భజించువాడ దురితం ♦ బయ్యో నృమాంసంబు కూ డై యే నెట్లుభరించువాడ నుదరం ♦ బ్రార్ద్రాంతరంగుండవై యో యయా; దయసేయవే యవధి ♦ యే నోపంగ దేహింసకున్.

టీ : సంయమితశ్యామనిశ్రేష్ఠుడా ! నా యజ్ఞాసము = నా తెలివితక్కువను; సైచి = సహించి; కావవే = రక్షింపుమయ్యా ! రాక్షసుండై = రాక్షసుడనై; ఏన్ = నేను; దురితంబు = పాపమును; ఎట్లు; భజించువాడన్ = ఆనుభవించగలను; అయ్యో ! నృహంసంబు = మనుష్యహంసము; కూడై = ఆహారమై; ఏన్; ఉదరంబు = పొట్టను; ఎట్లు; భరించువాడన్ = నింపుకొందును ? ఓ యయ్యా ! అర్ధ + అంతరంగుండనై = దయచే తడిసిన మనస్సుకలవాడనై; ఆవధి = శాపము తీరుటకు హద్దును; దయసేయవే = చెప్పమయ్యా ! ఏన్; హింసకున్ = ప్రాణులను చంపుటకు; ఓ సంగడే = సహించలేనకదయ్యా !

తా : ఓ మునివ్రసవరా ! నేను తెలివితక్కువ చేసిన తప్పుల తీమించును. మనుష్య హంసముతో పొట్టనింపుకొనలేను. ప్రాణులను చంపులేను. దయచేసి ఈ శాపములకు హద్దు చెప్పము. నన్ను గ్రహింపును.

చ. అనినఁ బ్రసన్నుడై ముని క ♦ రాజ్ఞములన్ నను నెత్తి వత్స! మత్సనిశిత శాపశూలహతి ♦ స్రుక్కితిగా ! యిక గొన్నినాళ్ళపైఁ దనయను మ్రింగఁబోయి యొక ♦ ధన్యుని దివ్యశరార్చిఁ బ్రేలివే కనియెడు భద్రమన్నఁ దుర ♦ గంబు పయింబడి ప్రొద్దుగ్రుంకగన్.

టీ : అనిన్ = అని వేడగా; ప్రసన్నుడై = దయకల్గినవాడై; ముని; కర + అబ్జములన్ = పద్మములవంటి చేతులతో; ననున్ + ఎత్తి = మైగి లేవనిత్తి; వత్స = నాయనా ! మత్ = నా యొక్క; సునిశిత = వాడియైన; శాపశూలహతిన్ = శాపమనేడి శూలపు చెబ్బచే; స్రుక్కితిగా = బాధపడితివి గదా ! ఇక కొన్నినాళ్ళపై = కొన్నాళ్ళకు; తనయను = కూతురిని. మ్రింగబోయి; ఒక ధన్యుని దివ్యశర + అర్చిన్ = ఒక గొప్పవానియొక్క అస్త్రమునకు; ప్రేలి = కాలిపోయి; వే = వెంటనే; భద్రము = మేలును; కనియెడు = పొందెదవు; అన్నన్ = అనగా; తురగంబుపయిన్ = గుర్రముపొద; పడి = ఎక్కి; ప్రొద్దుగ్రుంకగన్ = సూర్యాస్తమయము కాగా...

తా : అనివేడగా బ్రహ్మమిత్రుడు దయతలచి నన్ను లేవనెత్తి 'నాయనా! నా శాపముచే దుఃఖించితివి. కొన్నాళ్ళకు నీవు నీ కూతురిని మ్రింగబోదువు. ఆప్పడొక మహాత్ముడు అస్త్రముతో నిన్ను కొట్టును. నీ రాక్షసభేదము కాలిపోగా మేలు పొందుదువు' అని అనుగ్రహించెను. నేను వెంటనే గుర్రము నెక్కితిని. ప్రొద్దు గ్రుంకినది.

క. సన్నపుదలయేరున మయి

యన్నుకొనుచు నాము దిన్న ♦ యట్లై రాఁగా

ఖన్నుండనై పురి కేగితిఁ

దిన్నదనం బుడిగి కొన్ని ♦ దివియలు వెలుగన్.

టీ : సన్నపుడలయేనున్ = కొండెము తల నొప్పించే; ముయి = భేదము; అన్నకొనుచున్ = పరవశమును; అన్నున్నట్లే = విషము విన్న రీతిగానై; కాగన్ = విర్రవదగా; భిన్నుడడై = విచారము కలవాడనై; తిన్నదనంబు = సౌమ్యము; కాడిగి = తగ్గి; కొన్నువినియ్యున్ = కొన్నుకొనెడిది; వెలున్ = వెలుగుచుండగా; పరికిన్ = నా పట్టణమునకు; పరితిన్ = వెళ్ళితిని.

తా : అంతట నాకు విషము తిన్నట్లుగా మందచుతి కర్క తలనొప్పి వచ్చి బిస్సువశము తప్పెనని. విచారపడుచు దిక్కులే వెలుగు : పట్టణమున కేగితిని. అలం. స్వభావోక్తి.

క. అంపఁ దగువారిఁ గనరుచు

నంపి నగదు సొచ్చి వెలఁదు ♦ లాఠతు లీఁగా

నింపఁజు గళాభిహతులం

జంపించితి వారి న నిన్ ♦ శామధ్యమునన్.

23

టీ : అంపన్ = నెలవిచ్చి పంపుటకు; తగువారిన్ = తగినవారిని; కనరుచున్ = ఆదలించుచు; అంపి = పంపి; నగదు = దివాణమును; సొచ్చి = ప్రవేశించి; వెలదులు = శ్రీలు; అరతులీగాన్ = హరతులియ్యగా; ఇంపు + అఱున్ = సొంపు చెడునట్లు; వారలన్ = ఆ శ్రీలను; తత్ + నిశామధ్యమునన్ = ఆ సడిరేయి వేళ; కళా + అభిహతులన్ = కొరడాల దెబ్బలచే; జంపించితిని.

నీ. అభ్రమండలి మోచు ♦ నందాక నూరక

పెరిగిన ట్లా మేను ♦ నరవరేణ్య !

యవభిభూధరసాను ♦ వం దాక నూరక

పఱచి నట్లా మేను ♦ పార్థివేంద్ర !

యబ్జభూభువనంబు ♦ నందాక నూరక

యెగసిన ట్లా మేను ♦ జగదధీశ :

యహిలోకతల మంటు ♦ నందాక నూరక

పడినయట్లవు మేను ♦ ప్రభువతంస !

గీ. యఖిలజగములు మ్రింగునం ♦ తాఁకలియును

నబ్బు లేడును జెడఁ గ్రోలు ♦ నంత తృషయు

నచలచాలనచణ మైన ♦ యదటఁ గలిగె

నసురభావంబు ననుఁ జెందు ♦ నవసరమున.

24

టీ : నరవరేణ్య = రాజా ! అసురభావంబు = రాక్షసత్వము; ననుజెందు నవసరమునన్ = నన్ను పొందునపుడు; మేను = నా కరీరము; ఊరక = ఇట్టే; అభ్రమండలి

=ఆకాశమును; మోచుచందాక=తగులువరకు; పెరిగినట్లు+బోను=పెరిగినట్లు
నది; పార్థవేంద్ర=రాజా! నేను; ఆవధిభూభగ=లోకాలోక పర్యంతముయొక్క;
సానువందాక=చరియవరకు; ఊరక; పఱచినట్లు+బోన్=చావినట్లును; జగత్
+అధీశ=రాజా! మేను; ఆబ్జభూ=బ్రహ్మయొక్క; భువనమునందాక=లోకము
(సత్యలోకము) వరకు; ఎగసినట్లొన్=పెరిగినట్లును; ప్రభువచన=రాజా! మేను;
అహిలోకతలము=రాతాళలోకమును; అంటునందాక=తగులువరకు; పడినయట్లు
పున్=దించుకొనిపోయినట్లును; ఆభిలజన్ములు=లోకములన్నియు; మ్రింగునంత
=తినువలెనంత; ఆకలియును; అబ్బులు+ఏను=ఏను సముద్రములును; చెడన్
=అయిపోవునట్లు; క్రోలునంత=త్రాగవలె నంతటి; తృప్తయును=ఆకలియును;
అచల=పర్వతములను; చాలన=కదపుటకు; చుప్పెన=సమర్థుడైన; అదటన్
=బల గర్వమును; కలిగెన్.

తా : రాక్షసత్వము కల్గినతోడనే నా యెదురు పరవశమై ఆకాశము నంటి
నట్లు; చక్రవాళి పర్వతమును తాకినట్లు, సత్యలోకమునంటినట్లు, పాతాళలోకమునంటు
నట్లునై లోకములన్నింటిని మ్రింగునంతటి యాకలియు, సముద్రము లేమను త్రాగు
నంతటి దాహమును, కొండలను కదపగలంత శక్తియు కల్గివని. అలం. స్వభావోక్తి.

క. రక్కసుడ నై నెపం బిడి

యొక్కొక యపరాధమునకు ♦ నొక్కొక్కడుగా

బొక్కగల లోకము పురపుర

బొక్కగల బా డయ్యె నంతి ♦ పురముం బురమున్. 25

టీ : రక్కసుడనై=అట్లు రాక్షసుడనై; నెపంబిడి=వంకపెట్టి; ఒక్కొక
యపరాధమునకు=ఒక్కొక్క తప్పునకు; ఒక్కొక్కడుగాన్ = ఒక్కొక్కడు
చొప్పున; బొక్కగన్=తినుగా; లోకము=ప్రజలు; పురపురబొక్కగన్=బాధ
వడునట్లు; అంతిపురమున్=అంతఃపురమును; పురమున్=పట్టణమును; పాడయ్యెన్
=నిర్మాణముమయ్యెను.

తా : రాక్షసుడను కాగానే, యేవంక పెట్టి ఒక్కొక్కతప్పున
కొక్కొక్కడుగా అంతఃపురము, పురములోని జనులందరిని మ్రింగితిని. దానితో
నగరము పాడైనది.

తే. ఊరుపాడైన కెళవుల ♦ యూళ్ళ కుటికి

మెసవ దొరకొంటి బ్రజ మారి ♦ మనగినట్లు

తీతెగతిపయదినముల ♦ దేశమెల్ల

మల్లె వట్టినచేని క్ర ♦ మంబుగాంగ. 26

టీ : ఊరు=నా పట్టణము; పాడైనన్=పాడుపడగా; కెళవులయూళ్ళకున్
=ఇరుగుపొరుగు గ్రామములకు; ఊటికి=పరుగెత్తి; ప్రజన్=జనులను; మారి
మసగినట్లు=మారియమ దేవతపడి నాశనము చేసినట్లు; మెసవన్=తినుటకు; దొర

కొంటిన్ = ప్రారంభించితిని; కలిపయమిగులన్ = కలిపియమిగులన్; పైమెట్టన్ = దేశమంతయు; మట్టపట్టిన = పురుగు పట్టిన; పైమెట్టమయిన్ = పైమెట్టమయిన్; కాన్ = కనునట్లు; తిమ్మన్ = నానమయితి.

తా : నా దేశము పూర్తికాగా ప్రక్క పైమెట్టమయి మహాహరి వ్యాపించి ప్రజలను నాశనము చేయునట్లు తినుట కారంభించితిని. నవరపు పురుగుపట్టిన చేను వలె కొద్దిరోజులలోనే దేశము పూర్తియైనది. అం. పాము.

స ఇష్టిధింబున విధివిధానంబున యాతుధానండ్లనై ధారా ధరోత్సేధంబును నతినిశితరోమసంబాధంబును ఘామసమధామంబును ధృతాంత్రదామంబును జలితకపాలకుండలంబును జ్వలితసిత దంష్ట్రా మండలంబును నాగాయత త్రాణంబును మస్తకోత్తుంగ ఘోణంబునునై యనవరతహింసానురూపం బగురూపంబు దాల్చి శకటాంగ భంగికమ్ములై యింగలము లొలుకు నపాంమ్ములం బిశంగమ్ములగుచు బశ్యజ్జనాసుమోచనమ్ములగు లోచనమ్ములు వెలుంగ బభ్ర కేశమ్ములు దూల సకలభూతభయంకరమ్ముగు పటిమ నిచటి యుట జమ్ముల కుటికి జటి యనక వటు వనక యతి యనక వ్రతియనక గృహీయనక సతియనక శిశువనక భక్షించి భక్షించి కుక్షింభరిత్వంబునం బ్రవర్తిల్లితి; నదియట్లుండె వినుము. తారలకు వర్షధారలకు నిసుములకు గనవునకు లెక్కగలిగినం గలుగుగాని మదీయజతరాసల జీర్ణ జంతుసంతానంబులకు లెక్కయిడ నక్కమల గర్భుండును సమర్థండు గాడిటి కృత్రిమదనుజభావా విష్ణుండనగునా దౌష్ట్యంబునవనవగాఢెలిసి ముదురకయమున్న మత్స్య-భ్రతంబులం బుట్టినింటి వా చుత్స వావలోకనవ్యాజులైన ననిపించుకొని చని నిజగ్రహంబుల నునిచి రక్షించుకొని యుండి : రపుడే నశనంబు గానక కానక, కన్న యిక్క నియం గైలాసకాననంబునం గుసుమంబులు గోయదానింగని కనికరం బుడిగి కడుపుఁజచ్చునకు మ్రొంగం దఱుముకొని వచ్చి యిచ్చోట భవదీయ దర్శనంబున వృజినరుజ వలన విముక్తుండనై నిజప్రకృతిం బొంది కృతార్థుండనై తి.

27

తి : ఈ+విధమునన్ = ఈ రీతిగా; విధివిధానంబునన్ = వైవిధ్యముచే; యాతుధానండ్లనై = రాక్షసుడనై; ధారాధర+ఉత్సేధంబును = మేఘముల యెత్తు పొడుగును; అతినిశిత = మిక్కిలివాడియైన; రోమసంబాధంబును = రోమములచే సందులేనిదియు; ఘామసమ = పొగతో సమమైన; ధామంబును = కాంతియు. భృత

=ధరింపబడిన; ఆంధ్రనామంబును=ప్రేవుల మాలలు కలనెయును; చలిత=కదల్పబడిన; కపాలకుండలంబును=తలపుర్రెలను కుండలములు కలనెయు; జ్యోతిత=ప్రజ్వలించెడి; సీత=తెల్లని; దంష్ట్రామండలంబును=కోరల సముదాయము కలదియు; నాగ+ఆయుతత్రామంబును=పదివేల ఏనుగుల బలమును; మస్తక+ఉమ్మంగ=తలవరకు పొడవైన; ఘోరంబునునై=ముక్కును కలవై; ఆనవత=ఎల్లప్పుడును; హింసా+అనురూపంబగు రూపంబును=హింసకు తగిన గూఢమును; తాల్పి=ధరించి; (ఆలం. స్వభావోక్తి.) శకటాంగ=బండి చక్రములయొక్క; భంగిముఖై=రీతికలవై; ఇంగలమ్మలూబుకు=నిష్కలురాలెడి; ఉహంగమ్మలన్=క్రీగంట్లతో; కళంగమ్మలగుడువ=పచ్చనివై; సశ్శ్శ+జన=మంచెడి జనులయొక్క; అనుమాచనమ్మలగు=ప్రాణులు తీయుచున్నెన; అచనమ్మలు=కన్నులు; వెలుంగన్=ప్రకాశంబగా; (ఆలం. ఉబను, స్వభావోక్తి.) బల్లంకేశమ్మలు=పచ్చని తలవెండ్రుకలు; తూలన్=కదలుచుండగా; సులభూతధ్వంకరంబగు=ప్రాణులన్నిటి భయము కల్గించు; పటిమన్=సామర్థ్యముచే; ఇవటియుట జమ్మలకున్=ఇక్కడి నునుల పర్ణశాలలకు; ఉఱికి=దూకి; బటియనక=జడలు కల యోగియనుకొక; వలువనక=బ్రహ్మచారి యనక; యతియనక=సన్యాసి యని యెంచక; వ్రతియనక=వ్రతము కలవాడని జంకక; సతియనక=పతివ్రత యని చూడక; శిశువనక=పసిబిడ్డయని చూడక; భక్షించి భక్షించి=తిన తిన; కుక్షింభరిత్సంబునన్=పొట్టనింపుకొనుటతో; ప్రవర్ణలితన్=నడచితిని; అది యట్లుండెన్=నా నడక అట్లుండగా; వినుము=నే చెప్పనది వినుము; తారలకున్=నక్షత్రములకును; వర్షధారలకున్=వాన చినుకులకును; ఇనుముకున్=ఇనుకకును; కసవునకున్=గడ్డిపరకలకును; లెక్కగలిగినన్=లెక్కయున్నచో; కలుగుగాని=ఉండవచ్చును కొని; మదీయ=నా సంబంధమైన; జరరా+అనల=జరరాగ్నిచే; జీర్ణంబును=జీర్ణమైన; జంతుసంతానంబులకున్=ప్రాణులసముదాయములకు; లెక్కయిడన్=లెక్కపెట్టుటకు; ఆ+కమలగర్భంబును=ఆ బ్రహ్మ (నాలుగు ముఖములు కల్గినను) కూడ; సమస్థుడు=చేతనైనవాడు; కాడు; ఒట్టి; కృత్రిమ=శాపముచే కల్గిన; దనుజభావ+ఆ పిష్టండనగు=రాక్షసత్వముచే నావేరింపబడిన వాడనగు; నా దౌష్ట్యంబు=నా చెడుచేష్టలు; సవసవగా=చూచాయగా; తెలిసి; ముగురకయమున్న=ఎక్కువకాకముందే; మతో+కశత్రుంబులన్=నా భార్యలను; పుట్టినింటి వారు; ఉత్సవ+ఆలోకనవ్యాజమునన్=వేడుక చూచెడిమిషతో; అనిపించుకొని=నాచే పంపెదనని చెప్పించి; చని=తీసికొనిపోయి; నిజగృహంబులన్=తమయిండ్లయందు; ఉనిచి=ఉంచుకొని; రక్షించుకొని; ఉండిరి; ఇష్టము; ఏన్=నేను; అశనంబు=ఆహారము; కానక=పాండక; కానకకన్న=లేకలేక కనిన; ఈ+కన్నియన్=ఈ కన్యను; కైలాసకానంబునన్=కైలాసపర్వతమునాదిఉడవలొ; కుసుమంబులు=పువ్వులు; కోయుచున్న దానిన్; కని=చూచి; కనికరంబు=దయ; ఉడిగి=ఓడిసి; కడుపుచిచ్చునకున్=కడుపులోని ఆకలిమంటకు; మ్రింగన్=మ్రొంగుటకు; తఱుము కొనివచ్చి; ఇచ్చోటన్=ఇక్కడ; భవదీయ దర్శనంబునన్=నీ దర్శనముచే; వృజిన

యజులనన్ = సామను కోగమునుండి; విముక్త్యందన్ = విడువబడినవాడన్; ప్రకృతిన్ = సహజమైన భావమును — గంధర్వదనుటను; పాండి; కృతార్థుడనైతిన్ = భక్తుడనైతిన్.

క. ఈయపకారమునకుఁ బ్రతి

సేయఁగ శక్యంబె జంభ ♦ జన్మింభ శక్తనా

త్యాయతలోచనయైన మ

దీయాత్మజ నీకు నిత్తు ♦ దేవీమణి కే.

28

టీ : జంభశీతోనిభ = బ్రహ్మని పోలినవాణా ! ఈ యపకారమునకున్ = ఈ మేలునకు; ప్రతి = బదులు మేలు; చేయగన్ = చేయుటకు; శక్యంబె = సాధ్యమా? శక్తర+అత్యాయతలోచనయైన = చేసలవలె విశాలమైన కన్నులుకల; మదీయ+అత్మజన్ = నా కూతురుని; నీకు; దేవీమణి కే = పట్టుపుభార్యగా; ఇత్తున్ = ఇచ్చెదను.

తా : సీ రాణా ! నీవు నాకు చేసిన ఉపకారమునకు నేను ప్రతిమేలు చేయ లేను. సుందరియైన నా కూతురిని నీకు దేవిగా నిత్తుట.

క. ఆయుశ్శేదముఁ గైకొని

యీయింతిం బెండ్లియాడు ♦ మెలమి రమా నా

రాయణపరిణయ గేయ వి

గాయకగంధర్వ మైన ♦ కవ్వపుగొండన్.

29

టీ : ఆయుశ్శేదమున్ + కైకొని = వైద్యశాస్త్రమును పరిగ్రహించి; ఈ యింతిని = ఈ కన్యను; రమానారాయణ = లక్ష్మీనారాయణులయొక్క; పరిణయ = పెండ్లికళకల; గేయ విగాయక = పాటల పాడెడి; గంధర్వమైన = గంధర్వులు కల; కవ్వపుగొండన్ = మంచార పర్వతముపై; ఎలమిన్ = సంతోషముతో; పెండ్లి యాడుము.

తా : నేను నా కూతురితోపాటుగ నా ఆయుశ్శేదము నిత్తును. దీని పరిగ్రహించి మందర పర్వతమునకు విచ్చేసి అక్కడ నా పరిచారకులైన గంధర్వులు లక్ష్మీనారాయణుల పెండ్లిపాటలను పాడుచుండ నీమెలు పెండ్లాడుము.

—: ల య గ్రాహి :—

అన్నగముపై జరత ♦ పన్నగపతిస్ఫట ల

న న్నెగసి కోటతుద ♦ ల న్నెగళుకొమ్మలో

విన్నగలరాయ రుచి ♦ జెన్నగు విమానముల

పన్నగడ పన్నగంబు ♦ భిన్నగజఘోట

చ్చన్నగహనాపణము ♦ ల నిన్నగనిగద్యుతి ర

విన్నగుమణిప్రకర ♦ మున్నగరిమం బే

లెన్నఁ గల యంగడుల ♦ వన్నె గని సంపదల

మన్నగరి యొప్పు బల ♦ భిన్నగరితేవన్. 30

టీ : అ+గమునైన్=అ కొండమీద; జరత=సుసలివానైన; పన్నగపతి= ఆదిశేషునియొక్క; స్ఫటిలసన్=పడగలనునట్లు; సె+సి=నైకిలేడి; కోట తుడ లన్=ప్రాకారపు గోడ చివరల; సెగగు కొమ్మల్=అతిశయించు శిఖరములు; మిన్ను+అగలన్=అకాశము పగులునట్లు; రాయన్=బరయునుండగా; రుచిన్= కాంతిచే; చెన్నగు=అందమైన; విమానముల=మేడలమీద నిద్రనుగా కట్టబడిన కట్టడములయొక్క; పన్నుగడ=రచన; పన్నుగన్=బాగుగా; ప్రశ్నేన్న=మదిం చిన; గజ=వీణగుల చేతను; భగోట = గుర్రముల చేతను; కన్ను=కప్పబడిన; గహన+అపహములన్ = ప్రవేశింపరాని యంగభృలో; నిగనిగన్యతిన్ = నిగనిగని కాంతితో; రవిన్+గగు=సూర్యుని నవ్వెడి—సూర్యుని మించిన; మణిప్రకరమున్న గరిమన్=మణుల సుబుదాయమున్న గౌరవముచే; పేరు+ఎన్నన్+కల = ప్రసిద్ధి నెంచగల; అంగడులన్=రచ్చపట్టులచే; వన్నెని=పొగడ్డనుపొంది; సంపదలన్ =వైభవములచే; బల భిన్నగరితేవన్=ఇంద్రుని నగరమైన ఆమరావతివలె; మత్+ సగరి=నా పట్టణము; ఒప్పున్=ప్రకాశించును.

తా : ఆ మందర పర్వతముపై నా పట్టణము మిక్కిలి యెత్తైన ప్రాకారపు గోడలతోడి కోటయును, మేడమీది పొడుగైన గోపురములు కలిగి, ఎల్లచోట్ల మదపుటేనుగులు, గుర్రములును నిండియుండగా, అంగళ్ళలోనున్న రత్నముల కాంతితో సూర్యుని వెలుగును మించి వెలుగుచుండగా, గొప్పవైన రచ్చపట్టు వెలుగుచుండ నమరావతివలె వైభవములతో ప్రకాశించుచుండును. అలం. ఉసను; అతిశయోక్తి, ఉత్పేక్షయు.

తే. అని నిజోదంత మావంత ♦ యైన దాచ

కంతయును జెప్ప నదృతం ♦ బంతరంగ

మంతయును నిండ హర్షించె ♦ నా స్వరోచి

యంత రవి యేగెఁ బశ్చిమా ♦ శాంతిమునకు. 31

టీ : అని; నిశ+ఉదంతము=తనకథను; అవంతయైనన్ = కొద్దియైనను; దాచక=చాచక. అంతయున్=సర్వమును, చెప్పన్=చెప్పగా; ఆ స్వరోచి; అన్యతం=అన్యర్యము; అంతరంగము=మనస్సు; అంతయున్; నిండన్=నిండగా; హర్షించెన్=సంతోషించెను; అంతన్=అంతట; రవి=సూర్యుడు; పశ్చిమ + ఆశా+అంతమునకున్=పడమటిదిక్కు చివరకు; ఏగెన్=పోయెను.

తా : ఇట్లు గంభీరరాజు చెప్పగా విని సర్వోచి మిక్కిలి యాశ్చర్యమును, సంతోషమును పొందెను. అంతలో ప్రాప్తు గ్రుంకినది.

మ. వికసిల్లంబ్రజ చక్రపాలనము గా ♦ వించెం గరవ్యాపృతిం

గకుబంతంబుల నాక్రమించెఁ బాసగం ♦ గా నేర్చె వర్ణాళి గాం

తికిః బావెం బెఱగాజకోటిఁ గుది శాం ♦ తిం బొందె దైవంబు నేం
తకుఁ దాపం బిఁక నేలనంగ నినుఁడ ♦ స్త్రాప్తాప్తుఁడయ్యెన్ యెను

టీ : (ఇందు రెండున్ను బుద్ధివి.) ఇందు = నూర్చును - రాజు; ప్రజ = జనులు; వికసిల్లన్ = తెలివినదగా - ఏ వస్తువో తెలిసికొనగా; సంతోషింపగా; చక్రపాలనము = చక్రవాకములను పాలించుటను; ధరాచక్రము నేలుటను; కావించెన్ = చేసెను; కరవ్యాప్తుని = కిరణములు వ్యాపించుటచే, చేయు చూచుటచే; కరువ + అంతంబులన్ = దిక్కులకొనలను; ఆక్రమించెన్; వర్ణ + తిన్ = తెలుపుమున్నగు రంగులను, బ్రాహ్మణాది జాతులను; పాసంగగాన్ = పొందునకుఁబట్టు; ఎర్చెన్ = ఏర్పాటుచేసెను; పెఱగాజకోటిన్ = ఇతరుడైన చంద్రుని యతిశయమును, శత్రు రాజులను; కాంతికిన్ = ప్రతాపమునుండి; పాశెన్ = తొలగించెను; దైవంబునేత కున్ = దైవనిర్ణయమునకు; ఇఁకన్ = ఇంకమీద; తాపంబు = వేడి; పరితాపము; ఏల = ఎందుకు? అనంగన్ = అనునట్లుగా; తుదిన్ = చివరికి; శాంతిన్ = వేడిలేకుండుటను; పొందెన్; కడున్ = మిక్కిలి; అస్త్రాప్తాప్తుడు = అస్త్రము పర్వతమును పొందినవాడు, అస్త్రమును పొందినవాడు; అయ్యెన్.

య : ఒక మహారాజు తన భుజబలముచే భూపరిపాలనచేసి, దిక్కుల నాక్రమించి, వర్ణాశ్రమ ధర్మములను చక్కజేసి, శత్రురాజుల నోడించి తుదకు దైవనిర్ణయ ప్రకారము శాంతుడై మృతుడగునట్లుగా నూర్చును చక్రవాకములను పాలించి, కిరణములచే దిగంతముల వ్యాపించి జనులకు యా రంగుల విభాగము తెలియునట్లుజేసి, చంద్రుని వెలుగనియ్యక తుదకు వేడి తగ్గి అస్తమించెను. అలం. అథాంతర న్యాసము, శ్లేష, ఉత్తేషత్యయ.

క. అసురవరుడైన యిందిన ♦ రాక్షసేన

నంటుకొన్న స్వరోచి బా ♦ శాగ్ని వోలె

నంతఁ గనుపట్టె శుకతుండ ♦ కాంతిఁ దెగడి

సాంధ్యరాగంబు పశ్చిమా ♦ చలమునందు.

33

టీ : అసురవరుడైన = రాక్షసశ్రేష్ఠుడైన; ఇందివరాక్షసేనన్ = ఇందివరాక్షసి శరీరముపై; అంటుకొన్న = తగిలియున్న; స్వరోచిబాణ + అగ్నివోలెన్ = స్వరోచి యొక్క బాణముల యగ్నివలె; అంతన్ = అంతట; శుక = చిలుకయొక్క; తుండ కాంతిన్ = మాముక్తయొక్క కాంతిని; తెగడి = తిరస్కరించి; సాంధ్యరాగంబు = సంద్యాకాలమందలి యెఱుపు; పశ్చిమ + అచలమునందున్ = పడమటి కొండపై; కనుపట్టెన్ = చూపట్టెను; అలం. ఉత్తేష, ఉపమ.

తా : రాక్షసుని శరీరముపై బడిన స్వరోచి బాణాగ్ని జ్వాలలో యన్నట్లు ప్రొద్దు గ్రుంకగానే యెర్రని కాంతులు పడమటి దిక్కున వ్యాపించెను.

క. తలచూచె నప్ప డఖిలా

శల దట్టపుటిరులు చిలువ ♦ జవరాలు నభ

స్థలమండపకోపరిసీ

మల నిండిన సితాండపటలి ♦ మాడ్కిం జక్కల్.

34

టీ : అప్పుడు; అఖిల+అశలన్ = అన్నిదిక్కులందును; దట్టపుటిరులు = దట్టమైన చీకటియనెడి; చిరువ జవరాలు = నాగవనిత; నభస్థల = ఆకాశమనెడి; మండపక = చావడియొక్క; ఉపరిసీమన్ = పై భాగములంచు; ఇడిన = పెట్టిన; సిత = తెల్లని; అండపటలిమాడ్కిన్ = గ్రుడ్లపమాహమువలె; చుక్కలు; తలచూపెన్ = కన్నడెను.

తా : అప్పుడు చీకటియనెడి యాడుసాము ఆకాశముమీద పెట్టిన గ్రుడ్లవలె చుక్కలు పాడిచినవి. అలం. ఉత్పేక్ష, రూపకమును.

ఆ, సాంధ్యనటనచండ ♦ చండీశపదహతి

ధరణిచక్ర మొరగి ♦ శరధిఁ గ్రుంగ

దోరగల్లువడియె ♦ భూరథేతరభాగ

చక్ర మనఁగ నపుడు ♦ శశియుఁ దోచె.

35

టీ : అపుడు; సాంధ్యరాగ = సంద్యాకాలమందలి; నటన = నాట్యమందు; చండ = ఉద్వేగుడైన; చండీశ = నటరాజయొక్క; పదహతిన్ = అడుగుల తాకి డిచే; తరణిచక్రము = సూర్యుడను చక్రము; ఒరగి = ఒక్క ప్రక్కకు వంగి; శరధిన్ గ్రుంగన్ = దిగబడగా; భూరథ = భూమియును రథముయొక్క; ఇతరభాగ = రెండవ వైపున; చక్రము దోరగల్లు వడియెన్ + అనగన్ = ఒడ్డిలిపడెనో యన్నట్లు; శశియున్ = చంద్రుడును; తోచెన్ = ఉదయించెను.

తా : అప్పుడు శివుని తాండవమున ఆతని కాలి దెబ్బలకు భూమియును రథముయొక్క సూర్యుడను నొక్క చక్రము సముద్రములో గ్రుంగగా రెండవవైపు చక్రముకూడ తిరుగబడినదా యన్నట్లుగా చంద్రుడు కన్నడెను. అనగా సూర్యాస్తమయము కాగానే చంద్రోదయమైనది. సూర్య చంద్రులు భూమికి రెండు చక్రములవలె నుండిరి. అలం. రూపకోత్పేక్షలు.

క. తమ మను కాలాహి ప్రపం

చము నెరగొని యోషధీశ ♦ సద్యఃకృత దం

డమున మగుడంగఁ గ్రక్కుడు

క్రమమున నొయ్యెయ్య విచ్చి ♦ కడలకుఁ దొలఁగెన్.

36

టీ : తమమను = చీకటి యనెడి; కాల = అహి = నల్లత్రాచు; ప్రపంచమున్ = లోకమును; ఎరగొని = మ్రంగి; ఓషధి + ఈశ = చంద్రునిచే; సద్యఃకృత = అప్పుడే చేయబడిన; దండమునన్ = శిక్షచే; మగుడంగన్ = మరల; క్రక్కుడు క్రమమున్ = పెడలగ్రక్కు రీతిగా; ఒయ్యెయ్యన్ = మెలమెల్లగా; విచ్చి = విడిపోయి; కడలకున్ = దిక్కుల చివరకు; తొలగెన్ = తప్పుకొనెను.

తా : నల్లత్రాచువలె చీకటి లోకమును ప్రసరించు. అంతలో చంద్రుడు దయించి దానిని శీఘ్రముగా వదలిపోవునట్లుగా మెలమెల్లగా లోకమును వదలి మారములకు పోవుచుండెను. అలం. గూఢకోశ్చేక్షుః.

వ. అనంతరంబు క్రమక్రమంబున.

37

టీ : అనంతరంబు = తర్వాత; క్రమక్రమంబున = వరుసగా.

సీ. కలయ వెల్లువ గట్టి ♦ జలజలంబున హించు
శశికాంత వాంతిని ♦ ర్విరము జలము
మలయానిలముచేదు ♦ మారంబు లేగు సా
గంధివంబు రజంబు ♦ కఱకుదుమ్ము
నిండా ర విరసిన ♦ బొండుమల్లెల నుండి
వడియు మరందంబు ♦ గుడరసంబు
తోలకి మింటికి బొంగు ♦ దుగ్ధపాశోరాశి
కిరడులమీది మీది ♦ గడలమెఱుంగు

గీ. తనకు రసవర్గములుగాను ♦ ధాకిరుండు
సారెసారెకు గరములు ♦ సాచి సాచి
యచ్చతెలుపుగ నపుడు బ్ర ♦ హ్మండ మండ
పంబు వెన్నెల సన్నను ♦ న్నంబు సేసి.

38

టీ : సుధాకరుండు = చంద్రుడనెడి పాలగచ్చు చేయువాడు; అపుడు; కలయన్ = అంతట; వెల్లువగట్టి = ప్రవాహమై; జలజలన్ + ప్రవహించు = జలజలమును చచ్చుచు చేయుచు ప్రవహించెడి; శశికాంత = చంద్రకాంతపురాల నుండి; వాంతి = పైకివచ్చు; నిర్విరము జలము = ఊటనీరు; మలయ + అనిలముచేన్ = పైగుగాలిచే; దుమారంబు = దుమ్ము; లేగు = పైకిగెరిడి; సాగంధికంబురజంబు = పరిమళించెడి కలవల పరాగము; కఱకుదుమ్ము = గురుకుదుమ్మును; నిండా రన్ = బాగుగా; విరసిన = వికసించిన; బొండుమల్లెలనుండి = పెద్దమల్లెపువ్వులనుండి; వడియు = కారెడి; మరందంబు = పూదేనెయను; గుడరసంబున్ = బెల్లపునీటిని; తోలకి = ఎక్కువై; మింటికిన్ = అకాశమునకు; పొంగు = పొంగెడి; దుగ్ధపాశోరాశి = పాలసముద్రము యొక్క; కిరడులమీది = కెరటములమీద నున్న; మిగడమెఱుంగు = మిగడల కాంతిని; తనకున్; రసవర్గములుగాన్ = కావలసిన పరికరములుగా; సారెసారెకున్ = మాటిమాటికిని; కరములు = కిరణములనెడి చేతులను; చాచి చాచి; బ్రహ్మండమండపంబు = బ్రహ్మండ మనెడి మండపమును; అచ్చతెలుపుగన్ = స్వచ్ఛమైన తెల్లగా; వెన్నెల = వెన్నెలయనెడి; సన్నసున్నంబు = పాలగచ్చు; చేసెన్.

తా : అప్పుడు చంద్రుడు, సున్నము చేయువానివలె చంద్రకాంత మణుల నుండి కారడి నీటిని, మైరుగాలికి లేగు ముమ్మును, కలువ పుప్పొడిని, మల్లెల పూదేనెయను చెల్లపునీటిని, పాలసముద్రము కెరటములమీది మీగడ మెరుగును తీసికొని లోకమునంతను పాలగచ్చు చేసెను; అనగా చంద్రుడు వెన్నెల కాయు చుండగా చంద్రకాంత మణుల నుండి నీరు ప్రవించినది. మైరుగాలికి కలువ పుప్పొళ్ళు లేగినవి. మల్లెలనుండి పూదేనె ప్రవించినది. పాలసముద్రము పొంగి కెరటములు వేయుచున్నది. లోకమంతయు పాలగచ్చు చేసియు తెల్లగానైనది. అలం. రూపకము.

వ. ఆ సమయంబునం బరిశ్రాంతుండగు నమ్మహీకాంతుం డొక్క శశికాంత శిలామండపంబున దట్టంబుగా బఱచిన చిగురు పఱపుల గంధర్వరాజునుం దానును సుఖాసీనుండై ఇప్తకథాగోష్ఠి నా రాత్రి గడవెనంత.

39

టీ : ఆ సమయంబున = అప్పుడు; పరిశ్రాంతుండగు = బడలినవాడైన; అమ్మహీ కాంతుండు = ఆ స్వరోచి; ఒక్క మణికాంత శిలామండపంబున = ఒక్క చంద్ర కాంతపు మండపములో; దట్టంబుగాన్ = ఎక్కువగా; పఱచిన చిగురుల పఱపు నన్ = వేసిన చిగుళ్ళకయ్యపై; గంధర్వరాజునున్ = ఇందీవరాక్షసును; తానును; సుఖ+ఆసీనుండై = సుఖముగా కూర్చున్నవాడై; ఇప్తకథాగోష్ఠిన్ = ఇప్తమైన కథలను చెప్పుటతో; ఆ రాత్రిక; కడఁగన్ = వెళ్ళించెను. అంత...

సీ. తనుఁ బాసి శశి దవ్వు ♦ చనిన నెవ్వగఁ బోలె

దొలిదిక్కుజవరాలు ♦ వెలుకఁ బాటె

ప్రథమాద్రిసభయందు ♦ బఱచిన కెంబట్టు

జముకాణ మనఁగ రా ♦ గము జనించె

ధవుఁ గూర్చి కొసరుచు ♦ న్నవివోలె ముఖరాళి

వనరుహాస్యములఁ బ ♦ ద్విగులు తెఱచె

భానూష్మభీత ము ♦ న్నడిన చుక్కలభంగి

దొరలె వేకువగాలిఁ ♦ దరులమంచు

గీ. కాలగుణయుక్తి మింటి చ ♦ క్కటికి నెగయ

వాసపునపట్టి పొడవుగా ♦ వైచియాడు

గచ్చుచమరిన దారుచ ♦ కంపుబిళ్ళ

వోలె నొయ్యనఁ బ్రాచి లేఁ ♦ బ్రొద్దుపొడిచె.

40

టీ : తొలిదిక్కు జవరాలు = తూర్పుదిక్కునెడి యువలి; శశి = చంద్రుడు; తనున్ = తన్ను; పాసి = విడిచి; దవ్వు = దూరముగా; చనిననెవ్వగన్ + పోలెన్ =

వెళ్ళిన విచారముతోవలె; వెలుకబాకెన్ = వెలవెలపోయెను; ప్రభుహృదయంనున్ = తూర్పుకొండ యనెడి సభలో; పఠించిన = కూర్చుంటుంటే వేసిన; కెంపు + పట్టు = ఎర్రనిపట్టుతో చేసిన; జముకాణ మనగన్ = దళగరిమైన పక్కబట్టయొ యన్నట్లు; రాగము = ఎరుపుకాంతి; జనించెన్ = వుట్టెను; పద్మినులు = తామరలనెడి మంచరకపు వనితలు; భవున్ = భర్తను — సూర్యును; కూర్చు = ప్రేమను; కొనరుచున్నది వోలెన్ = కొంచెకొంచెముగా నిమ్మచి ప్రార్థించుచున్నట్లుగా; ముఖర = కూసెడి; ఆళి = తుమ్మెదలుకల; వనరుహ + ఆస్థములన్ = పచ్చములనెడి ముఖములను; తెలుచెన్ = వికసింపజేసినది; భాసు + ఉష్మభీతిన్ = సూర్యుని వేడివలని భయముచే; మున్ = ముందుగా; పడిన = రాలిన; చుక్కల భంగిన్ = సత్త్రములవలె; వేగువగాలిన్ = తెల్ల వానూసున వచ్చెడి గాలిచే; తరులమంచు = చెట్ల మీద పడిన మంచు; దొరలెన్ = బొట్టుబొట్టుగా రాలెను; వానవునిపట్టి = ఇంద్రుని కొడుకకు జయంతుడు; కాలగుణయుక్తిన్ = కాలమనెడి త్రాటికి కట్టి; మింటి చక్కటికిన్ = ఆకాశముమీదికి; ఎగయన్ = ఎగురునట్లు; పొడవుగా వైచియాడు = పొడవుగావేసి ఆడుకొనెడి; గచ్చుచమరిన = గచ్చుపూసిన; దారుచక్రంపు బిళ్ళ వోలెన్ = కర్రతో చేసిన గుండ్రని బిళ్ళవలె; ఒయ్యనన్ = మెల్లగా; ప్రాచిన్ = తూర్పున; లే బ్రొద్దు = బాల సూర్యుడు; పొడిచెన్ = ఉదయించెను.

తా : తూర్పు తెలవారినది. తూర్పున నెరుపురంగు పట్టినది. తామరపూలు వికసించినవి. చెట్లమీద పడిన మంచు చిరుగాలికి క్రిందికి రాలినది. సూర్యుడు దయించెను. అలం. ఉత్పేక్ష.

క. ఈగతి నత్తటి దెలతెల

వేగిన గంధర్వపతికి ♦ వేగుట విని తా

రాగమున కేగి కాంచిరి

రాగమృగం గొలిచి మను పు ♦ రాతన ఖచరుల్.

41

టీ : అత్తటిన్ = అప్పుడు; ఈగతిన్ = ఈ రీతిగా; తెలతెలవేగినన్ = తెల్లగా తెల్ల వారగానే; గంధర్వపతికిన్ = ఇందివరాక్షసునికి; వేగుట = శుభము కలుగుట; విని; రాగమృగన్ = అనురాగముతో; కొలిచి = సేవించి; మను = బ్రతికెడి; పురాతన ఖచరుల్ = ఇదివరకటి గంధర్వులు; తారాగమునకున్ = వెండికొండకు; ఏగి = వెళ్ళి; కాంచిరి = చూచిరి.

తా : ప్రొద్దుపొడువగానే ఇందివరాక్షసునికి శాపము తీరినట్లు విని ఆ గంధర్వులతని చూచుట కేగిరి.

ఉ. కాంచినఁ బొంగి వా రొసఁగు ♦ కానుక లర్థిఁ బరిగ్రహించి మన్నించి పురప్రయాణరతి ♦ నిక్క నరేంద్రుఁడు మున్నుగాఁ దటి చ్చంచలవాహమై మణుల ♦ చాయల దిక్కులలంకరించు హొన్నంచు రథంబు చాఁగు బల్లి ♦ యంచు నక్కీలు మ్రోయ నెక్కినన్.

టీ : కాంచీన్ = వారు చూడగానే; పొంగి = సంతోషించి; వారు = ఆ గంధర్వులు; ఒకగు కానుకలు = ఇచ్చునట్టి కాస్కలు; అర్థిన్ = ప్రితితో; పరిగ్రహించి = పుచ్చుకొని; మన్నించి = గౌరవించి; పురస్కరణార్థిన్ = పట్టణమున కేగవలెనని కోరిక; నిక్కన్ = ఎక్కువకాగా; సక్కిన్ = వెండిబెత్తము ధరించిన బండ్రోతులు; 'బాగు, బో' అంచున్; మ్రోయన్ = కేకలువేయగా; తటిత్ = మెరుపులవలె; చంచల = చంచలమైన; వాహమై = గుర్రములు కలవై; మణుల చాయలన్ = రత్న కాంతులచే; దిక్కులు = ప్రదేశములను; అలంకరించు = అలంకారముచేయునట్టి; హాస్యంచు = బంగారపుటంచులుకల; రథము = రథమును; సరేంద్రుడు = స్వరోచి; మున్నగాన్ = ముందుగా; ఎక్కిన్ = ఎక్కుగా...

తా : ఇందీవరాక్షసు తన ప్రాచీన సేవకులు వచ్చి కాస్కల నియ్యగా నందుకొని వారిని తగులీతిగా గౌరవించి, వేళములుకల గుర్రములు పుచ్చి, బంగారు పూత పెట్టిన రథమును స్వగోచి ముందుగా నెక్కుగా తా నెక్కి...

క. నందనయు నుచితరత్న

స్యందనమునఁ జనియె సర్థి ♦ గనకునిబడి న

య్యిందీవరాక్షుఁ డీగతి

మందరమున కెగయ గగన ♦ మార్గమునందున్.

43

టీ : నందనయన్ = కూతురైన మనోరమయు; ఉచిత = తగిన; రత్నస్యందనమునన్ = రత్నములు పొదవిన రథముపై; అర్థిన్ = ప్రితితో; జనకునిబడిన్ = తండ్రి వెంటనే; చనియెన్ = వెళ్ళెను; ఈ గతిన్ = ఇట్లు; ఆ ఇందీవరాక్షసు; గగన మార్గమునందున్ = ఆకాశముమీద; మందరమునకున్ + ఎగయన్ = మందర పర్వతమున కేగుటకై యెగురగా.....

సీ. మండిగా లిడి దంత ♦ శుండాగ్రహతిఁ జించి

జలధరాంధముఁ గరుల్ ♦ చల్లు లాడ

నహిమాంశుమాయహేష ♦ లాలించి చెవి వంచి

కెరలి వాజులు బయల్ ♦ గొరిజఁ ద్రవ్వ

ధ్వజవాతహతి నార ♦ వైద్యుతాగునులఁ జూడి

పగలు దివియలవారు ♦ పంజు లెత్త

బెటులు చప్పుడు లాత్మ ♦ భీరుస్వయం గ్రాహ

పరిరంభసుఖము ♦ భేచరుల కొసఁగ

గీ. జామరప్రభ గగన గం ♦ గా మరాళ

చకచకప్రభ మొదవింప ♦ శంకరాద్రి

కాననము మోచి మందరా ♦ గంబు దాకఁ

బౌజు వెట్టిరి దన్మూల ♦ బలము దొరలు.

44

టీ : కరుక=ఏనుగులు; మండిగాలిడి=ఒకకాలు ముడిచి, ఒకకాలు వంచి కూర్చుండి; దంత=దంతములయొక్క; శుండా+అగ్రహతిన్=తొండముయొక్క చివరతో కొట్టుటతో; చించి=మమ్మలను చినుగొట్టి; జలధర+అంభములన్=మేఘములలోని నీటిని; చల్లూడన్=చల్లుకొనుచు క్రిడింపగా; వాజులు=గుర్రములు; అహిమాంశు=వేడియైన కిరణములు కల సూర్యుని యొక్క; హయహేమలు=గుర్రముల సకిలింతలు; చెవివంచి=చెవియొగ్గి; అలించి=ఓని; కెరలి=కోపించి; బహు=అకాశమున; గరిజన్=గట్టను; త్రవ్వన్=చూచుగా; పగలుదివియల వారు=పగటివేళ దివిటీలు వేసెడివారు; భజ=జెండాలుయొక్క; వాతహతిన్=గాలితాకుడుచే; ఆఱన్=అరిపోగా; వైద్యుతాగ్నులన్=మెఱుపుల నిప్పులచే; చూడి=వెల్లించి; పంజాలు=దివిటీలును; ఎత్తన్=ఎత్తిపట్టగా; పెటులు చప్పుడులు=కొమ్ముబూరల చప్పుళ్ళు; ఆత్మ=తమయొక్క; భీరు=భయపడెడి భార్యల యొక్క; స్వయంగ్రాహ=తమంతటతాము పట్టుకొనెడి; పరిరంభ సుఖము=కాగిలింతల వలని సుఖమును; శేచరులకున్=దేవతలకు; ఒసగన్=ఇయ్యగా; చామర ప్రభ=వింజామరల కాంతి; గగనగంగా=అకాశగంగలోని; మరాళభ్రమము=హంసలేమో యన్న భ్రాంతిని; శంకరాద్రికాననము=కైలాసముమీది యడవి; మోచి=మొదలు; మందర+అగంబుదాకన్=మందరపర్వతము వరకును; తత్+మూలబలము దొరలు=ఇందివరాక్షుని ప్రధాన సేనాధిపతులు; పౌజు వెట్టిరి=సేనల నడపిరి.

తా : ఇందివరాక్షుడు ప్రయాణము కాగానే అతని సేనాపతులు కైలాసము మొదలు మందరపర్వతమువరకు సేనలను సాగించిరి. ఆ సేనలోని యేనుగులు దంతములతో పొడిచి, తొండములతో కొట్టి మేఘముల నుండి నీటి నెగురకొట్టి జల్లులు నీడపడునట్లుగా చున్నవి. గుర్రములు సూర్యరథాశ్వముల సకిలింపులు విని కయ్యమునకు కాలు ద్రవ్యమన్నవి. దివిటీలవారు జెండా లగాలికి దివిటీలారిపోగా మెఱుపుల మంటలకు వెలిగించిరి. కొమ్ముబూరల చప్పుళ్ళ కదలి భార్యలు తమంతట తాము వచ్చి కాగిలించుకొనగా ఆ సుఖమును దేవత లనుభవించిరి. వింజామరల కాకాశగంగలోని హంసలేమో అన్నట్లున్నవి. అలం. ఉదాత్తము, ఉత్తేజము.

క. కుంజరశతాంగహయభట

రంజితమై పై రజఃప ♦ రంపర లలరున్

మంజులకాంతిగసీసపు

మాంజిష్ఠముఁ బోలె గగన ♦ మండప మమరెన్.

45

టీ : గగనమండపము=అకాశమనెడి మంటపము; కుంజర=ఏనుగులతోను; శతాంగ=రథములతోను; హయ=గుర్రములతోను; భటరంజితమై=భటులతోను ప్రకాశింపబడినదై; పైన్=వానిపై; రజఃపరంపరు=దుమ్మువరుసలు; అలమన్;

వ్యాపించగా, మంజులకాంతిన్ = మంచికాంతితో; కసీసపుమాంజిష్ఠముబోలెన్ = ఎఱుపును మించిన పసుపురంగు వేసిన నీలిచీరవలె; ఆముగెన్ = ప్రకాశించెను.

తా : అప్పు డా సేన సడువగా సేన దొంతరలుగానుండి, పైన పరాగము క్రమ్యగా పసుపు వెరుపు కలిసిన నీలిచీరవలె ప్రకాశించెను. అలం. ఉత్తేషు.

తే. సారిది నీరీతి దివిఁ దోడు ♦ సూపి నట్టి

దొరలు గొలువంగ ఖచరేందుఁ ♦ డరిగి యరిగి

మింట గ్రహరాజు తనసగ ♦ మింట నెలుంగు

మంథగిరిఁ గాంచి పలికె న ♦ మృనుజపతికి.

46

టీ : ఖచరేందుడు = గంధర్వరాజు, సారిసిన్ = క్రిమముగా; ఈ రీతిన్ = ఇట్లు; డివిన్ = ఆకాశమున; తోడు = సహాయము; చూపినట్టి చరణ = కనపరచిన సేనాసులు; కొలువంగన్ = తన్ను నేవింపగా; అరిగి యరిగి = వెళ్ళివెళ్ళు; మింటన్ = ఆకాశమున; గ్రహరాజు = నూర్యుడు; తనసగమింటన్ = తన మధ్యభాగమున; వెలుగు = ప్రకాశించెడి; మంథగిరిన్; కాంచి = చూచి; అమనుజపతికిన్ = ఆ స్వర్గోచితో; పలికెన్ = అనెను.

తా : ఇట్లు సేనాపతులు నేవించగా ఇందీవరాక్షసుడు ప్రయాణముచేసి తన మధ్యన వెలిగెడి నూర్యుడు కల మందర పర్వతమును చూచి స్వర్గోచితో ననెను.

నీ. జరతకచ్ఛపరాజు ♦ చరమాంగగృహమేధి

భోగివేష్టనరేఖుఁ ♦ బొలుచు జాణ

కులములోఁ దరితీపు ♦ గలిగి మించిన మేటి

మైనాకు నొరసిన ♦ మాసటీఁడు

తొలువేలుపులవేలు ♦ పులపనుల్ గొనుఁజేడు

కడలిరాయలలోతు ♦ గన్న గబ్బి

సురరాజునకుఁ బాండు ♦ కరిఁ జేర్చు మరకాండు

కల్పకంబుల పంట ♦ కిమ్మతీఁడు.

గీ. కంటె మథితసుధాధాత ♦ కటకజాత

చంపకవనప్రకంపనా ♦ కంపవిసర

దఖరముఖరవమధుకర ♦ ముఖరశిఖర

నందరసమందిరం ♦ బగు మందరంబు

47

టీ : జరతకచ్ఛపరాజు = ముసలివాడైన ఆదికూర్మముయొక్క; చరమ + అంగము = పిచ్చునందలి; గృహమేధి = గృహస్థు—కాపురము చేయువాడు; భోగి వేష్టన రేఖున్ = వాసుకిని చుట్టుటచే నేర్పడిన రేఖచే; పొలుచుజాణ = ప్రకాశించు వాడు; కులములో = తనవారిలో; తరితీపు కలిగి = గొప్పతనము కల్గి; మించినమేటి =

అతిశయించెడి గొప్పవాడు; మైనాకున్ = మైనాకుడను హిమవంతుని కొడుకైన
పర్వతమును; ఒరసినమానబీడు = సరిపోలిన మల్లుడు; తొలుపేలుపుల = రాక్షసుల
యొక్క; పేల్పుల = దేవతలయొక్క; పనులు = మధించెడు పనులను; కొనురేడు =
పరిగ్రహించినరాజు; కడలిరాయలలోతు = పాలసముద్రపులోతును; కన్నగబ్బి =
చూచిన గొప్పవాడు; సురరాజునకున్ = ఇంద్రునకు; పాండుకరిన్ = తెల్లని యేను
గును — విరావతమును; చేర్చుమరకాను = చేర్చిన యోడవాడు; కల్పకంఠులపంట =
కల్పవృక్షములను పండించిన; కమృతీడు = కమతగాడు — గైతు; మధిత... మంద
రంఘు — మధిత = మధింపబడిన; సుధాశ్వాత = ఆమృతముచే కడుగబడిన; కటకజాత
= మధ్యమండి పుట్టిన; చంపకవన = సంపెంగతోటయందలి; స్రవంపన = గాలిచే;
ఆ కంప = కొద్దిగా కదల్చబడిన; విసరత్ = తిరిగిడి; అఖరముఖ = మృదువైన ముఖ
ముల నుండి; రవ = స్వనించేయు; మధుకర = తుమ్మెదలచే; సుఖర = మ్రోగుచున్న;
శిఖర = శిఖరములచే; నందరసమందిరంబగు = ఆనందమునకు పుట్టిలైన; మందరంఘు =
మందరపర్వతమును; కంటె = చూచితివా ?

తా : రాజా ! మందరమును చూచితివా ? ఇది ఆదికూర్మము వీపుననున్నది.
వాసుకి చుట్టినరేఖ కలది. కులపర్వతములలో గొప్పది. మైనాకమునకీడు — శోడై
నది. దేవదానవులచే పనిచేయించుకొని పాలసముద్రము లోతు చూచి, ఇంద్రున
కైరావతమును, కల్పవృక్షముల నిచ్చినది. ఆమృతముతో తడిసిన ప్రదేశములలో
మొలచిన సంపెంగ తోటలనిది నుండి వచ్చు గాలులచే గొడసేయుచు పరుగెత్తు
తుమ్మెదల యుంకారములతో ధ్వనించు శిఖరములతో ఆనందరసమున కాటపట్టయినది.
(ఇప్పుట సంపెంగవాసనలకు తుమ్మెద లొక్కరింపబడినవని చెప్పబడినది. ఆ గాలి
కొక్కరింపబడినను వాటిపై వ్రాలక తిరుగుచున్నవని యూహింపవగును.) అలం.
ఉదాత్తము.

శా. వైకుంఠాంగదహేమ మాతతవల ♦ ద్వాతాశనాకృష్టరే
ఖాకారంబులఁ జుట్టు నంటి మొలనూ ♦ లై మేటి యొడ్డాణమై
శ్రీకారప్రభఁ గంటియై శిఖరిరా ♦ ట్సింహాల్ల సత్పట్టమై
యీ కొండం గనుకొంటె మాయ దిశుడున్ ♦ హేరాశపుం

గాంతులన్. 48

టీ : వైకుంఠాంగదహేమము = పిమ్మని భుజకీర్తల బంగారము; ఆతత =
ఎక్కువగా; వలత్ = చుట్టిన; వాత + అశన = గాలిమేయు — వాసుకీచే; ఆ కృష్ట
= త్రిప్పబడిన; రేఖాకారంబులన్ = రేఖలయాకారములలో; చుట్టునఁ అంటి =
చుట్టువారల నంటుకొని; మొలనూలై = మొలత్రాడై; మేటియొడ్డాణమై = గొప్ప
దైన నడుమునకు పెట్టుకొను నాభిరణమై; శ్రీకారప్రభన్ = శ్రీకారముయొక్క
కాంతిచే; కంటియై = కంతమున కాభరణము — కంటెయై; శిఖరిరాట్సింహ = పర్వత
రాజయొక్క; ఉల్లసత్ = ప్రకాశించెడి; పట్టమై = పట్టాభిషేకము వేళ నొనటకు

గట్టుకొను బాసికయై; ఈ కొండన్ = మందరపర్వతమున; హేరాశపుంగాంతులన్ = ఎక్కువైన కాంతులతో; ఇవుడున్ = ఇప్పుడుకూడ; మాయను = మాసిపోను.

తా : మందరపర్వతమునకు వాసుకిని చుట్టిన శేఖరు క్రిందినుండి నైకి నాల్గు గాట్లుగా నున్నవి. ఆ గొట్లలో విష్ణుమూర్తియొక్క భుజకీర్తుల బంగార మంటు కొన్నది. అది మొల నూలుగాను, ఒడ్డాణముగాను, కంటెగాను, చాసికముగాను ఇప్పటికిని మెరయున్నది. అలం. ఉల్లేఖము.

తే. వేదవేదాంతముల వేధ ♦ వెదకి కనని

పద్మలోచను శ్రీపాద ♦ పంకరుహము

లబ్ధశేఖాంకితము లవే ♦ యచల వంశ

వల్లభుని మేఖలాసీమ ♦ నెల్ల మెఱయు.

49

టీ : వేధ = బ్రహ్మ; వేద = వేదములంచును; వేదాంతములన్ = ఉపనిషత్తు లందును; వెదకి; కనని = చూడలేని; పద్మలోచను = విష్ణుమూర్తియొక్క; శ్రీపాద పంకరుహములు = పద్మమువంటి పాదములు; అబ్ధశేఖాంకితములు = పద్మశేఖలతో చిహ్నితమైనవి; అవే = అవిగో; అచలవంశ వల్లభుని = పర్వతములలో శ్రేష్ఠుడైన మందర పర్వతమునియొక్క; మేఖలాసీమన్ = మధ్యప్రదేశమున; ఎల్లన్ = అంతటను; మెరయున్ = ప్రకాశించుచున్నవి.

తా : బ్రహ్మ యంతటివానికి వేదవేదాంతముల వెదకినను కన్నడని శ్రీ విష్ణు మూర్తి పాదములు అవిగో ! ఈ మందరపర్వతమున మధ్యప్రదేశమున అంతటను మెరయుచున్నవి. అలం. విశేషము.

ఉ. నాలుకబంతి వేలఁబడి ♦ సంజునఁ దోఁగి తమాలపల్లవ

శ్రీల హసింప నుబ్బి కను ♦ క్రేవల జేవులు పుక్కిలింపఁగా

వాలికమేని పీఠ చెగయ ♦ వాడినమూల్యము వోలె నాదిమ

వ్యాళము దీనిపగ్గమయి ♦ నట్టి యవస్థఁ దలంతు నెప్పుడున్. 50

టీ : అదిమవ్యాళము = మొదటి పామైన వాసుకి; నాలుకబంతి = నాలుకల వరుస; వేలఁబడి = క్రిందికి వ్రాలి; సంజునన్ = విషముచే; తోఁగి = తడిసి; తమాల పల్లవశ్రీలన్ = తాపంపు చెట్ల చిగుళ్ళ కాంతులను; పరిహసింపన్ = నవ్వుగా — మించగా; జేవులు కనుక్రేవలన్ = ఎర్రనైన కనుగొలకులందు; ఉబ్బి = ఉబికి; పుక్కిలింపగాన్ = బయటికిరాగా; వాలికమేనిపీఠ = పొడవైన శరీరముయొక్క పై చర్మము; ఎగయన్ = పైకిలేవగా; వాడినమూల్యమువోలెన్ = వాడినమూలవలె; దీనిపగ్గము + అయినట్టి యవస్థన్ = ఈ కొండకు కవ్వపు త్రాడైనదశను; ఎప్పుడున్; తలంతున్ = తలచెదను.

తా : దేవాసురులు వాసుకిని కవ్వపుత్రాడుగా దీనికి చుట్టునప్పటి దానిబాధ నాకు మరపురాదు. అపుడా వాసుకి విషము క్రక్కుచు, విషముచే తడిసిన నాలుకల

వరుస తాపింఛపు చిగుళ్ళవలె వ్రేలాడుచుండగా పైచర్మము (కుమము) పైకి రేగగా కన్నులెర్రపడి నెత్తురు క్రక్కుచుండెను. అది వాడిన పూలమాలవలెనైనది. అలం. ఉపమ, భావికమును.

చ. బిలముఖపంక్తి నీధరణి ♦ భృత్పతివారిధి నిర్భరభ్రమిన్

దళముగ మున్ను ద్రావిన సు ♦ ధారసధారగుణంబునం జుమి

పలితవికారదూరనిర్ ♦ పాయసుఖస్థితిఁ గాంచె నాగఁగో

మలవిచలచ్చిరోహ త ♦ మాలవినీలిమరేఖ యొప్పెడిన్. 51

టీ : ఈ ధరణిభృత్పతి = ఈ కొండలరాజు; మున్ను = పూర్వము; బిలముఖ పంక్తి = గుహలనెడి నోళ్ళ వరుసలచే; వారిధి = పాలసముద్రముయొక్క; నిర్భర = ఎక్కువైన; భ్రమిన్ = తిరుగుటలచే; దళముగన్ = ఎక్కువగా; ద్రావిన = ద్రాగిన; సుధారసధార = అమృతధారయొక్క; గుణంబునన్ = శక్తిచే; జుమి = జుమ; పలితవికార = తలసరయుట మున్నగు ముసలితనపు వికారములకు; దూర = దూరమైన — లేని; నిరపాయసుఖ = అపాయములేని, సుఖకరమైన; స్థితికిన్ = ఉండుటను; కాంచెన్ = పొందెను; నాగన్ = అనునట్లు; కోమల = మృదువైన; విచలతే; కదలెడి; శిరోహ = తలవెండ్రుక లనెడి; తచూల = తాపింఛపు చెట్లయొక్క; వినీలిమ = నలుపుయొక్క; రేఖ = గీత; ఒప్పెడిన్ = ప్రకాశించుచున్నది.

తా : ఈ మందరపర్వతము పూర్వము పాలసముద్రమున కప్పమై తిరుగు నప్పుడు గుహలద్వారా అమృతమును ద్రాగినందుననేమో పైన తాపింఛ వృక్షముల వరుస యనెడి నల్లని జాట్లు కలియున్నది. అమృతము ద్రాగినందున తలనరయనట్లు న్నది. అలం. ఉత్పేక్ష, రూపకమును.

చ. జడధి మధింపఁ జిక్కి సుధ ♦ సౌరభ మానుటఁ జావుదక్కి తా

పడఁకులనుండి దుగ్ధభన ♦ పాండిమ బొందుల నంద మొంద నిం

దడవిమెకాలతోఁ గదుపు ♦ లై చరియించును మేతకై బయల్

వెడలి ఘనీకుశీరశకు ♦ లీ మకరీముఖవారి జంతువుల్. 52

టీ : జడధి = పాలసముద్రమును; మధింపన్ = మధించగా; చిక్కి = తగు ల్కాని; సుధసౌరభమున్ = అమృతపు సువాసనను; ఆనుటన్ = ద్రాగుటచేత; చావుతక్కి = చావులేక; దుగ్ధభనపాండిమ = పాలనుండి వుట్టిన తెలుపు; బొందు లన్ = శరీరములందు; అందమొందన్ = అందగించగా; ఇందున్ = ఈ కొండయందు; తాపడఁకులనుండి = రాళ్ళనుంచులనుండి; ఘనీ = అడుతాజేళ్ళు; కుశీర = కీతలు; శకులీ = అడుచేపలు; మకరీ = అడుమొసళ్ళు; ముఖవారి జంతువుల్ = మొదలైన జల చరములు; అడవిమెకాలతోన్ = అడవి మృగములతో; మేతకై = మేతమేయు టకై; బయల్వెడలి = బయటికివచ్చి; కదుపులై = మందలై; చరియించున్ = సంచ రించుచుండును.

తా : పాలసమద్రమును మధించినపు డడుగున చిక్కుకొని యుండుటచే అమృతపు సువాసన తగిలినందున చావులేనివై పీతలు, మొసళ్ళు, తాబేళ్ళు, మున్నగు నీటి జంతువులు నే డడవి మృగములతో పాటు మేతకై మెట్టన తిరుగుచున్నవి. అలం. ఉత్తేషిత్తు.

మ. అనుచుం జందనపంకపంకిలతలం ♦ బై కేతుగుద్ధాతపా
ధ్వ నిరుష్ణంబయి మంచకోపరికుటీ ♦ వాటీనటన్నర్తకీ
జనమై యశావతసర్వతఃకలితపీ ♦ తాతోరణసజ్జిబం
ధనమై యొప్పు పురంబు సొచ్చి భవన ♦ ద్వారప్రఘాటంబునన్.

టీ : అనుచున్ ; చందనపంక = పల్చ గానున్న మంచిగంధము నీళ్ళచే ; పంకిల = బురదైన ; తలంబై = భూప్రదేశము కలదై ; కేతు = కెంచాలచే ; బుద్ధ = అడ్డపెట్ట బడిన ; ఆతప = ఎండకలదగుటచే ; అధ్వ = దారిలో ; నిరుష్ణంబయి = వేడిలేనిదై ; మంచక + ఉపరి = చప్పరములపై ; కుటీ = గుడిసెలయొక్క ; వాటీ = వాడలందు ; నటత్ = నాట్యముచేయు ; నర్తకీజనమై = నాట్యముచేసెను స్త్రీలు కలదై ; యశావత = పశువు స్త్రీల సముదాయముయొక్క ; సర్వతః = అంతటను ; కలిత = నిండిన ; పితౄతోరణ = చూపులనెడి తోరణములైన ; స్రక్ + నిబంధనమై = మూలకట్టు కలదై ; ఒప్పు = ప్రకాశించెడి ; పురంబు = పట్టణమును ; సొచ్చి = ప్రవేశించెడి ; భవన ద్వార = ఇంటిగుమ్మము ముందరి ; ప్రఘాటంబునన్ = చావడిలో...

తా : ఇందీవరాక్షు డెట్లు స్వర్లోచితో మందర ఖర్జుతమును గూర్చి చెప్పెను, మంచిగంధము నొత్తుగా చల్లి, ఎండ తగులకుండునట్లు కెంచా లెత్తి, ఎండ మంచెలమీద కట్టబడిన చిన్నయిండ్లలో నాట్యముచేయు వనితల చూపులనెడి తోరణములు కట్టబడిన నగరమును ప్రవేశించెను. క్రమముగా తన భవనము ముందరి సావడిలో.....

క. మంతుల బాంధవభటసా

మంతుల నాశ్రితుల నిలిపి ♦ మహికాంతు నిశా

కాంతమణికాంతికందళ

కాంతం బగు నొక్కదొర న ♦ గర విడియించెన్.

54

టీ : మంతులన్ = మంత్రులను ; బాంధవ = బంధువులను ; భట = బంట్లను ; సామంతులను = చిన్నరాజులను ; ఆశ్రితులన్ = ఆశ్రయించినవారిని ; నిలిపి = తగు చోట్ల నిలవ నాజ్ఞయిచ్చి ; మహికాంతున్ = స్వర్లోచిని ; నిశాకాంతమణికాంతి = చంద్రకాంత మాణిక్యపు కాంతులయొక్క ; కందళకాంతంబగు = అంకురములచే నుండరమైన ; ఒక్కదొరనగరన్ = ఒకరాజ్యహమున ; విడియించెన్ = విడియింపఁజేసెను.

తా : ఇందీవరాక్షుడు మంత్రసామంత బంధు పురోహితాదులను తగురీతిగా నాగుమని సెలవిచ్చి స్వర్లోచి నొక్క చంద్రకాంతపు రాజభవనము విడియించెను.

వ. పిడియించి యనంతరంబ యంతఃపుర కాంతా కరాంత తంతస్యమాన మణిభాజన నీరాజన మంగళంబు లంగీకరించి ప్రియాంగనల సంభావించి మగుడ నాస్థానమండపంబున కేతెంచి మతంగమంకిమంకణ మందపాలమరీచి మాండవ్య మార్కండేయాది మహామునుల రావించి లగ్నంబు నిశ్చయించి గగనచరజంఘాలకర ప్రేషిత లేఖితరులేఖాముఖంబులఁ జిత్రరథ చిత్రాయుధ చిత్ర సేనాదు లగు గంధర్వులను వరాహకర్ణ గజకర్ణ సుకేతు మాణి భద్ర ప్రముఖయక్షులను రేవంత ప్రముఖగుహ్యకులను మందార ముఖ్యవిద్యాధరులను బిలిపించి వినయపూర్వకంబుగా విత్తాధిపతికి విజ్ఞాపన పత్రిక లిఖించి నిజప్రధానులంబంచి నలకూబరు రావించె నంత.

55

టీ : పిడియించి; అనంతరంబ=వెంటనే; అంతఃపురకాంతా=రాణివాసపు స్త్రీలయొక్క; కర+అంత=అరచేతులందు; తంతస్యమాన=విస్తరింపచేయుటడు చున్న; మణిభాజన=మణిమయమైన పళ్లెరములతోడి; నీరాజనమంగళంబు=నివ్వాళులిచ్చు శోభనక్రియలు; అంగీకరించి=గ్రహించి; ప్రియా+అంగనల్=భార్యలను; సంభావించి=మన్నించి; మగుడన్=మరల; ఆస్థానంబునకున్=కొలుపుకూటమునకు; ఏతెంచి=వచ్చి; మతంగ...మునులన్=మతంగుడు, మంకి, మంకణుడు, మందపాలుడు, మరీచి, మాండవ్యుడు, మార్కండేయుడు మున్నగు మహర్షులను; రావించి; లగ్నంబు=వివాహ సుముహూర్తమును; నిశ్చయించి; గగనచర=దేవతలలో; జంఘాల=త్వరితముగా పోవునట్టివానియొక్క; కర=చేతి కిచ్చి; ప్రేషిత=పంపిడిన; లేఖితరు=కల్పవృక్షము వలన వచ్చిన; లేఖాముఖంబు లన్=శుభలేఖలమూలమున; చిత్రరథ...గంధర్వులను=చిత్రరథుడు, చిత్రాయు ధుడు, చిత్రసేనాదు మొదలైన గంధర్వులను; వరాహ...యక్షులను=వరాహకర్ణుడు, గజకర్ణుడు, సుకేతుడు; మాణిభద్రుడు మున్నగు యక్షులను; రేవంతప్రముఖ=రేవంతుడు మొదలైన; గుహ్యకులను; మందారముఖ్య=మందారుడు మొదలైన; విద్యాధరులను; బిలిపించి; వినయపూర్వకంబుగా=పనుచుతో; విత్త+అధిపతికిన్=ధనపతియైన కుబేరునికి; విజ్ఞాపనపత్రికన్=మనవి వ్రాసికొను లేఖను; లిఖించి=వ్రాసి; నిజప్రధానులన్=తనమంత్రులను; పంచి=ఆజ్ఞాపించి; నలకూబరున్=కుబేరుని కొడుకును, రావించెన్. అంతన్...

క. పసుపుల నుంగిడి రైదువ

బిసరహలోచనలు పెండ్లి ♦ పెద్దల యాజ్ఞన్

వసుధాధ్యక్షముభుక్షన

కసితాలకభరకు బేరఁ ♦ టాం డ్రాగి బాడన్.

56

టీ : వసుధా + ఆర్యక్షయభుక్తునకున్ = రాక్షసత్వైన్ స్వరోచికి, ఆసిత + అలకభరతున్ = నల్లని ముంగురులుకల మనోరమకును; విదవచినహలోచనం = మువ్వ నువలు; పెండ్లి పెద్దల యాజ్ఞన్ = పెండ్లి పెద్దలు చెప్పినట్లుగా; ఒగిన్ = వరుసగా; పేరటాండ్రా = పేరంటమునకు వచ్చిన మువ్వనువలు; హావన్ = పాటలు పాడగా; పసుపుల నలుగుం = పసుపుకలిపిన నలుగును; ఇడిరి = పెట్టిరి.

తా : పేరంటమునకు వచ్చిన పుణ్యస్థ్రీలు పాటలు పాడగా కొందరు పుంస్త్రీలు స్వరోచికి, మనోరమకును పసుపుతో కలిపిన పిండితో నలుగులు పెట్టిరి.

ఉ. మజ్జన మాడె రాజు కృతః ♦ మధ్యమ లింపున వంప గుంపులై
గొజ్జెగగిటివెల్లువలు ♦ గోనజవాజుల నిగ్గుల జూడె జం
చజరతాహికంచుకము ♦ చాయమడుంగుల నొత్తె జెన్నునీ
రుజ్జగిల న్వహించె మెయి ♦ నూదిన బాటు దుకూలచేయుముల్. 57

టీ : రాజు; కృతమధ్యమలు = స్త్రీలు; ఇంపున్ = ఆనందముతో; గుంపులై = గుమిగూడి; వంపన్ = పోయగా; గొజ్జెగ గిటి వెల్లువలు = పన్నీటి ప్రవాహములు; గోవజవాజులనిగ్గున్ = గోవాదేశపు జవాది పరిమళమును; హావన్ = వేయగా; మజ్జనమాడెన్ = స్నానము చేసెను; చంపత్ = ప్రకాశించెడి; జరః + అహి = ముసలి పామైన ఆదిశేషునియొక్క; కంచుకముచాయ = కుంభమువలెనున్న; మడుంగులన్ = చలవబట్టలతో; చెమ్మనీరు = నీటితడి; ఉజ్జగిలన్ = పోవునట్లు; ఒత్తెన్ = అత్తెను; ఊదినన్ = నోటితో ఊదినంత మాత్రాన; పాటు = ఎగిగెడి; దుకూలచేయుముల్ = పట్టుబట్టలను; వహించెన్ = కట్టెను.

తా : స్వరోచి పరిచారికలు పన్నీరు ప్రవాహముగా పోయగా తాన మాడెను. చలవబట్టలతో తడియొత్తికొని పాము కుంభమువలెవంటి పట్టుబట్టల ధరించెను. అలం. నిదర్శన, అతిశయోక్తి.

చ. గరువున కొత్త జెంగలువ ♦ కచ్చు ఘటించిన మాళిఁ జుట్టెఁ జెం
దిరిక చెఱంగునం బసిండి ♦ తీగెలు నించిన జిల్లుపాగ బం
భరసభ వాసనాపవన ♦ పారణఁ దేల నలందెఁ గస్తురిన్
మరకతమౌక్తి కాదిమనః ♦ మండనమండితుఁ డయ్యె నయ్యెడన్. 58

టీ : అయ్యెడన్ = అప్పుడు; గరువునకున్ = ఒకచెంపకు; ఒత్తెన్ = ఒరుగు నట్లు; చెంగలువకచ్చు = ఎర్రకలువ పూలబంతి; ఘటించిన మాళికిన్ = ముడిచిన సిగ పైస; చెందిరిక చెఱంగునన్ = చంద్రకావి బట్టకొంగున; పసిండితీగలు = బంగారు జలతారు; నించిన = గుప్పిన; జిల్లుపాగన్ = సన్నని తలపాగను; చుట్టెన్ = చుట్టు కొనెను; బంభరసభ = తుమ్మెదలగుంపు; వాసనాపవనపారణన్ = పరిమళించుగాలిని తినుటచే; తీగెన్ = ఆనందింపగా; కస్తూరిన్ = కస్తూరిని; అలంబెన్ = పూసికొనెను; మరకత = పచ్చలు; మాక్తిక = ముత్యములు ఆది = మొదలైన; మణిమండన్ = మణులుగుప్పిన ఆభరణములచే; మండితుడు = అలంకరింపబడినవాడు; అయ్యెన్.

తా : అప్పుడు ఎర్రకలువ పూలగుత్తి ఒక చెంప కొరగునట్లు సిగలో తురిమెను. చంద్రకావి బట్టపై బంగారుపోగులు గుప్పిన సన్నని తలపాగను చూపుకొనెను. కస్తూరి పూసికొనెను. ముంజులు గుప్పిన ఆభరణముల నలంకరించుకొనెను. అలం. స్వభావోక్తి.

మ. కదిసెన్ లగ్నమటంచు మంత్రులు దొరల్ ♦ గంధర్వరాజాజ్ఞను
నగ్నవేదండఘటాభటాశ్వరథసే ♦ నాజైత్రవాదిత సం
పదమీఱం జనుదెంచి కాంచి ముద మొ ♦ ప్పం జేసి రారూఘంగా
గదళీకాంచనకక్ష్యల న్నెఱయు లే ♦ ఖస్వామిచౌదంతిపైన్. 59

టీ : మంత్రులు; దొరల్ = సామంతులును; లగ్నము = సుముహూర్తము; కదిసెన్ = సమీపించెను; అటంచున్ = అనుచు; గంధర్వరాజాజ్ఞన్ = ఇందీవరాక్షుని ఆజ్ఞచే; ఉన్మద...పద—ఉన్మద=మత్తెక్కిన; వేదండఘటా=ఏనుగుల గుంపు; భట=కాల్వలము; అశ్వ=గుర్రములు; రథ=రథములు కట్టెను; సేనావాదిత్ర=సేనలోని వాద్యములయొక్క; సంపద=వైభవము; మీఱన్ = అతీతమొనగా; చనుదెంచి=వచ్చి; కాంచి=స్వరోచిని చూచి; ముదమొప్పన్ = సంతోషమొనగూడునట్లు; గదళీకాంచన కక్ష్యలన్ = టెక్కములు, బంగారు అంబారీలతో, మెఱయు=ప్రకాశించెడి; లేఖస్వామిచౌదంతిపైన్ = ఇంద్రుని నాల్గుదంతముల ఏనుగు—విరావతముపై; అరూఘగాన్ = ఎక్కినవానిగా; చేసిరి.

తా : అంత నిందీవరాక్షుని యానపై సామంతులు, మంత్రులును, చతురంగ బల సమేతులై మంగళవాద్యముల మ్రోయించుచు స్వరోచి వద్దకే విరావతముపై నతని నధిష్ఠింపజేసిరి.

ఉ. అత్తటి బట్టణంబు విక ♦ చాంబురుహాక్షులు కొతుకంబునం
జిత్తుము లుల్లసిల్ల గయి ♦ సేసి గృహంగణసాధమాలికల్
హత్తి నరేంద్రవీధి జతుఁ ♦ రంగ బలంబులుఁ గొల్వగా మరు
న్మత్తగజంబుపై జను కు ♦ మారశిరోమణిఁ జూచి రుబ్బునన్. 60

టీ : అత్తటిన్ = అప్పుడు; పట్టణంబు = నగరములోని; వికచ+అంబురుహ+అక్షులు=విక సించిన వాద్యములవంటి సేత్రములు కల స్త్రీలు; కొతుకంబునన్ = వేడుకతో; చిత్తములు=మనస్సులు; ఉల్లసిల్లన్ = సంతోషింపగా; కయిసేసి=అలంకరించుకొని; గృహంగణ సాధమాలికల్ = ఇళ్ళమొంగిళ్ళయొక్క. మేడలయొక్క వరుసలను; హత్తి=చేరి; నరేంద్రవీధిన్ = రాజమార్గమున; చతురంగబలంబులున్ = గజాశ్వరథపదాతి సేనలును; కొల్వగా=సేవింపగా; మరుత్ = మత్తగజంబుపైన్ దేవతల మడించిన యేనుగుపై; చను = వెళ్ళెడి; కుమారశిరోమణిన్ = పెండ్లి కుమారుని; ఉబ్బునన్ = సంతోషముతో; చూచిరి.

తా : అప్పుడు నగరములోని స్త్రీలు మేడలమీదికి, ఇళ్ళవాకిళ్ళలోనికి వచ్చి చతురంగ బలములు సేవించుచుండగా నైరావతముపై వెళ్ళెడి స్వరోచిని చూచిరి.

ఉ. అంచెలు గట్టి కాలితోడు ♦ సై చన నీవు గదమ్మ ప్రోదిరా
యంచ లి వేటిసంగడము ♦ లయ్యెను దయ్యమ యేటివేడ్క నా
కంచుల బదంబున నొర్చయు ♦ నందియ యూడగఁ దన్ని పోయి వీ
క్షించె లతాంగి యోర్తు ముర ♦ జన్నిభు నాగరమేఖలావిభున్. 61

టీ : లతాంగియోర్తు = ఒక స్త్రీ; ప్రోదిగాయంచలు = పెంపుడురాజహంసలు;
అంచెలుగట్టి = విరుసయతీరి; కాలితోడుపై = కాశ్యతో సంబంధము కలవై; చననీవు
గదమ్మ = పోనియ్యవుగదా ! ఇక = ఈ హంసలు; ఏటిసంగడములు = ఏమి స్నేహి
తులు; అయ్యెను = అయినది; దయ్యమ = దైవమా ! నాకున్ = నావంటిదానికి;
ఏడివేడ్క = ఏమి వినోదము? అంచుక్ = అని; పదంబునన్ = కాలియంగ; మొరయు
నందియ = ప్రహగడిఅందెను; ఊడగదన్ని = ఊడిపోవునట్లుగా కాయుగాడించి;
పోయి; మురజిత్ + నిభున్ = కృష్ణునివంటి; నాగరమేఖలావిభున్ = స్వగోచిని;
వీక్షించెన్ = చూచెను.

తా : స్వరోచి పెండ్లికివచ్చు వేళ నొక స్త్రీ తనకాలి యంచు చప్పుడుకని
హంసధ్వనిగా భావించి కాలికి చుట్టుకొనుచున్న హంసల యడ్డంకు భరింపలేక
విసిగి, కాలియందె ఊడిపోవునట్లు కాలు జాడించి వాకిటిలోని కేగి స్వగోచిని
చూచినది. భ్రాంతి మదలంకారము.

చ. వలపులపల్లవుం డొకడు ♦ వట్టి చలంబున నేడ దీనయై
యలుకలు తీర్చి తీర్చి యొక ♦ యచ్చుర వచ్చి నృపాలు న న్నగ
ర్వెలువడి చూచె గాముకుడు ♦ వెంటనె రా నపు డాత్తపుర్రయై
వెలువెల బాటె దన్ముఖము ♦ వెల్వల బాటెవీలననాబ్జమున్ 62

టీ : ఒక యచ్చుర = ఒక ఆస్పరస; వలపులపల్లవుండొకడు = ప్రేమపాత్రు
డైన విలుడొకడు; వట్టిచలంబునన్ = అకారణ కోపముచే; ఏడన్ = దాధించగా;
దీనయై = దుఃఖించునదై; అలుకలు = కోపములు; తీర్చి తీర్చి = తగ్గునట్లు చేసి చేసి;
అన్నగరు + వెల్వడి = ఆ మేడనుండి వెలుపలికివచ్చి; నృపాలున్ = స్వగోచిని;
చూచెన్; అపుడు; కాముకుడు = వలపుకాడును; వెంటరాన్ = వెనుకనేరాగా;
ఆత్తపుర్రయై = పొందబడిన చెమట కలవై; తత్ = ముఖము = ఆమె ముఖమును;
వెలువెల బాటెన్ = తెల్లనయ్యెను; విట + ఆనన + అబ్జమున్ = విటునిముఖముకూడ;
వెల్వలబాటెన్ = తెల్లపోయెను.

తా : ఒక యచ్చురస విలుడు తనపై లేనిపోని కోపముతో మూతియుడుచు
కొనగా తెగబలిమాలి, ఊరేగింపు వచ్చుచుండగా వీధిలోనికి వచ్చెను. ఆమె వెను
కనే విలుడును వచ్చెను. అతనిని విడలించుకొని వచ్చినందుల కతడేమను కొనుగో
యని మేను చెమర్చగా ఆమె తెల్లపోయినది. బలిమాలి నప్పుడు విసక వెనుకనే
వచ్చినందుల కతడును తెల్లపోయెను. అల. స్వభావోక్తి.

చ. చిలుకల కొల్కి కల్కి యొక ♦ చేడియ నాటకసాల మేడపై
నిలువున నాడుచుండి ధర ♦ ణీపతిఁ జూడఁ దలంచి యంచునన్

నిలచి రహిం గనుంగొనుచు ♦ నెయ్యమునం దనువల్లి యుబ్బి కం

చెల తెగివడ్డం గేతనము ♦ చీర చెఱంగున మూసె జన్నులన్. 63

టీ : చిలుకలకొల్పి = చిలుకముక్కువంటి కనుకొనలుకల; కల్పి = సుందరియైన; ఒకచేడియ = ఒక స్త్రీ; మేడపై నిలుపునన్ = మేడపై ఆరెత్తులూ; నాటక సాలన్ = నృత్యమందిరమున; ఆడుచుండి = నాట్యము చేయుదు; ధరణీపతిన్ = స్వరోచిని; చూడవలంఁచి; ఆచునన్ = మేడ చివరన; నిలిచి; రహిన్ = ఆసక్తితో; కనుంగొనుచు = చూచుచు; నెయ్యమునన్ = ఆనందముచే; తనువల్లి = తీగవంటి శరీరము; ఉబ్బి = బాంగి; కంచెల = కవికె; తెగి = పీకిలి; పడ్డన్ = పడిపోగా; గేతనము చీర చెఱంగునన్ = కెండాగుడ్డ చివరతో; చన్నులన్ = స్తనములను; మూసెన్ = కన్నుకొనెను;

తా : ఒక యువతి మేడపై యంతస్తులూ నాట్యము చేయుచు చివరికి వచ్చి స్వరోచిని చూచినది. ఆ యానందాతి రేకనున బిగిగా కట్టుకొన్న చుసుకట్టు తెగి యుండగా కెండా గుడ్డ చివరతో చన్నుల కప్పుకొనెను. (కంచెల యనగా నాట్యము చేయునపుడు స్తనములను బిగువగా కట్టుకొను వస్త్రము.)

ఉ. కీరమనోజ్ఞవాణి యొక ♦ కిన్నరి కిన్నెర మీటి మీటి యొ

య్యారపులీల నేఁగి వసు ♦ ధాధిపుం గన్గొనె జిల్లుపయ్యెదన్

హారముఁ జక్కఁబెట్టెడు కు ♦ చాహితహస్తముపైఁడిగోళ్లు హిం

సారతి సేయు దర్పకుని ♦ సంపెగముల్కులుఁ బోలె మించఁగన్. 64

టీ : కీరమనోజ్ఞవాణి = చిలుకవలె విససాంపైన మాటలుకల; ఒకకిన్నరి = ఒక కిన్నర స్త్రీ; కిన్నెర = వాయించునది; మీటి మీటి = కొంతసేపు వాయించి; ఒయ్యారపు లీలన్ = విలాసగా; ఏగి = వెళ్ళి; జిల్లుపయ్యెదన్ = సన్నపుపైటతో; హారము = ముత్యాలహారమును; చక్కఁబెట్టెడు = సవరించుకొనెడి; కుచ+ఆహిత = స్తనములపై నుంచుబడిన; హస్తముపైఁడిగోళ్లు = చేతికున్న బంగారుగోళ్లు - వీణవాయించునపుడు గోళ్ళకు బెట్టెతిగుల కుండుటకై పెట్టుకొన్న బంగారుగోళ్లు; హింసారతి సేయు = బాధించుటయు దాసక్తికల; దర్పకుని = మన్యకునియొక్క; సంపెగముల్కులు బోలెన్ = సంపెంగ బాణములవలె; మించుగన్ = తోచగా; వసుధా = ఆధిపున్ = స్వరోచిని; కన్గొనెన్.

తా : ఒక కిన్నరవనిత కిన్నెరను మీటుచు మధ్యలో రాజును చూచుటకై వెళ్ళి బంగారుగోళ్ళతో పైటను, హారములను సవరించుకొనుచు చూచెను. అప్పుడామె వ్రేళ్ళకున్న బంగారుగోళ్లు విరహిజనముల బాధించు మన్యకుని సంపెంగ మొగ్గలనెడి బాణములవలె నున్నవి. ఆలం. ఉల్లేపిత.

చ. పరవశదైన్య మాడుకొను ♦ ప్రౌఢలఁ గానదు ఘర్మవారిచేఁ

గరఁగి స్రవించు చిత్రకము ♦ గాన దనాదృతవీసిపాటలూ

ధరమున సున్న మంటిన వి ♦ ధంబును గానదు నవ్వుటాల కా
ధరణము గొన్నఁ గాన దొక ♦ బాల నృపాలునిఁజూచి నివ్వెఱన్.

టి : ఒక బాల = ఒక ముగ్ధస్త్రీ; నృపాలునిన్ = రాజును; చూచి; నివ్వెఱన్ = అన్యుతముతో; పరవశదైన్యము = ఒడలు తెలియనితనము చేసిన దీనత్వమును గూర్చి; ఆకుకొను ప్రాథలన్ = నిందించెడి ఆరితేరిన స్త్రీలను; కానదు = చూడదు; ఘర్మవారిచేన్ = చెమటనీటిచే; కరగి; స్రవించుచిత్రము = దిగజాగెడి తిలకమును; కానదు; అనాదృత = అదరింపబడని; వీటి = తాంబూల రసముచేత; పాటల + అధరమునన్ = లేయరుపైన పెడవియుంగు; సున్నమంటిన విధమును = సున్నమంటిన్లును; కానదు; నవ్వుటాలకున్ = పరహాసమునకై; అధరణముగొన్నన్ = నగను లాగి కొనగా; కానదు.

తా : ఒక పశుచుప్పిల్ల రాజును చూచి పరవశయై తనయొడలు తెలియని తనమును నిందించెడి వారిని, కారుచున్న బాట్టును, పెడవి కంటుకొన్న సున్నమును, తన మెడలోనుండి తీసిన హరమును కూడ గమనింప లేకున్నది. అలం. స్వభావోక్తి.

చ. అలికులవేణియొక్క తెర ♦ తాంతమునం దనయంగ వల్లికం

బులకలు చొక్కు లేఁజెమరు ♦ బుట్టఁగ నేఁగి నరేంద్రుఁజూడ నా
పులకలు చొక్కు లేఁజెమరు ♦ బోవకయట్టుల యుండె నట్టి దొఁ
జెలువగు నానిఁ గన్గొనిన ♦ చెల్వకుఁ జూపుల గావె కూటముల్. 66

టి : అలికులవేణియొక్కతె = ఒక స్త్రీ; రత + అంతమునన్ = సురతము కాగానే; తనయంగవల్లికన్ = తీగవంటి తన శరీరమును; పులకలు = గగుర్పాటులు; చొక్కు = పరవశత్వము; లేఁజెమరు = చిరుచెమట; పుట్టగన్ = కల్లగా; ఏఁగి = వెళ్ళి; నరేంద్రున్ = స్వరోచిని; చూడన్ = చూడగా; అపులకలు = ఇదివరలో కల్గిన గగుర్పాటులు; చొక్కు; లేఁజెమరున్ = చిరుచెమటయును; బోవక = అరిగోక; అట్టుల యుండెన్ = మునుపటివలెనే యుండిపోయెను; అట్టిది + టౌన్ = అట్లేయుండును; చెలువగువానిన్ = అందమైన వానిని; కన్గొనిన చెల్వకున్ = చూచిన స్త్రీకి; కూటముల్ = సంభోగములు; చూపులకావె = చూపులతోనే కదా. (కల్లును)

తా : ఒక వనిత సంభోగము కాగానే ఆ కల్గిన పారవశ్యము, చిరుచెమట, గగుర్పాటును ఉండగనే వచ్చి రాజును చూచినది. రాజును చూచినందున చూపులతోనే సంభోగము చేసినట్లయి ఆమెకు కల్గిన రోమాంచాదులట్లే నిల్చిపోయినవి. సుందరలకు కన్నులకింపైన వానిని చూచినచో చూపులతోనే సురతపారవశ్యము కలుసుకదా ! అలం. అర్థాంతరన్యాసము.

చ. అలరులబంతి జృంభికకు ♦ నడ్డముసేయుచుఁ గర్ణపాళిపై

కలకలఁ ద్రోయుచుం దరఁగ ♦ లౌ ప్రమదాశ్రులు గోట

మీటుచుం

జెలిభుజపీఠి నొత్తిగిలి ♦ చిల్కను దువ్వుచు వాలుఁగన్నుల గ్రే
వల కుదధార చేత నొక ♦ వారవిలాసిని చూచె రాసుతున్. 67

టీ : ఒక వారవిలాసిని = ఒక యవ్వరస; ఆలకులబంతిన్ = పూలబంతిని; జృంభికకున్ = ఆ పులింతకు; అడ్డును నేయుచున్ = చాటుగా బెట్టుచు; కరపాళి పైకిన్ = చెజితమ్యుమిదికి; ఆలకలన్ = ముంగురులను; త్రోయుచున్ = ఎగత్రోయుచు; తరంగతా = కెరటములుగా నెన్ను; ప్రమద+ఆశ్రులు = ఆనందము వలనవచ్చు కన్నీటిని; గోటన్ = గోటితో; గొట్టుచున్ = ఎగజమ్ముచు; జెలిభుజపీఠిన్ = చెలికత్తె యొక్క బుజముపై; ఒత్తిగిలి = ఒరగి; చిల్కను = పెంపుడు చిలుకను; దువ్వుచున్ = నిమురుచు; చేరన్ = చేరుకొనగా; రాసుతున్ = స్వగోచిని; చూచెను.

తా : ఒక యవ్వరస ఆవులింతకు పూబంతి నడ్డును బెట్టుచు, ముంగురులను ద్రోయుచు, చిలుకను చేతితో దువ్వుచు, చెలికత్తె బుజముపై నానుకొని ఆనందము వలన కన్నుల నీరు నింపుకొనుచు రాసును చూచెను.

చ. జిలుఁగులఁ బెట్టుచుం దొడలఁ ♦ జెందకపావడ యంట మైతడిం
బెళ పెళలేని చీరఁ గటి ♦ బింకపుజన్నులఁ జేర్చి కొంచు వే
జలకములాడి యాడి యొక ♦ చాన కరస్థితకేశయై నృపు
న్వెలువడి చూచె లోపడితి ♦ నీ కని బాసకు నిల్చెనో యనన్. 68

టీ : ఒక చాన = ఒక స్త్రీ; జలకము లాడియాడి = స్నానముచేసి; జిలుఁగులన్ = సన్నని బట్టలను; పెట్టుచున్ = తడి యొట్టుకొనుటకై పెట్టుకొనుచు; తొడలన్ = తొడలమీద; చెందకపావడ = చంద్రకావపావడ; ఆంటన్ = తడిచే అంటుకొనగా; మైతడిన్ = శరీరపుతడిచే; పెళపెళలేని చీరన్ = తడియుటచే మెత్తగానున్న పైటును; కటిన్ = మొలను; బింకపుజన్నులన్ = పొంకముకల చన్నులపై; చేర్చి కొంచు = వేసికొనుచు; కరస్థితకేశయై = చేతిలో నుంచుకొనబడిన జాట్టుకలదై; వేన్ = వెంటనే; వెలువడి = బయటికి వచ్చి; నీరున్; లోపడితిన్ = చిక్కితిని; అని = అనెడి; బాసకున్ = ప్రమాణమునకు; నిల్చెనో యనన్ = నిలబడినట్లుగా; నృపున్ = స్వగోచిని; చూచెన్. అలం. ఉత్పేక్ష.

తా : ఒక స్త్రీ సగము స్నానముచేసి, అంతలో పెండ్లివారి రాకవిని సన్నని బట్టలతో ఒడలాట్టుకొని, ఆ తడిచే బట్టయొడలి నంటుకొనగా కట్టుకొని, పైటుతో రొమ్ముల కప్పుకొని నీళ్ళు కారుచున్న జాట్టు నొకచేతిలో పట్టుకొని బయటికి వచ్చి రాసును చూచెను. అది 'నీరు నేను లోపడితి' నని ప్రమాణము చేయుటకై నిలబడినదా అన్నట్లుండెను.

మ. ఒక నేత్రాంబుజ మొక్కగల్గ మొక చ ♦ న్నోయ్యారపున్ లీల వీ
ధికి దోచున్ దలు పోరఁగా నొకపురం ♦ ధీరత్న మీక్షించె రా

జ కిశోరంబుఁ దదీయలై వెలయు భా ♦ పాలత్తులం జూచి త్ర్యం
బసభాగంబు మొఱంగి మైత్రికి శివా ♦ భాగంబయే తెంచెనాన్.69

టీ : ఒక పురంధ్రీరత్నము = ఒక స్త్రీ; తనీయనై = స్వగోచికి సంబంధించినవై;
వెలయు భాపాలత్తులన్ = ప్రకాశించెడి లక్ష్మీసరస్వతులను; చూచి; మైత్రికిన్
= వారితోడి స్నేహమునకు; త్ర్యంబకభాగమున్ = త్రిపుని భాగమును; మొఱంగి =
వంచన సేసి; శివాభాగంబు = పార్వతీ భాగమే; ఏ తెంచెనాన్ = వచ్చెనాయన్నట్లు;
ఒక సేత్ర + అంబుజము = పద్మపువంజి యొకకంటిని; ఒకగల్లము = ఒక చెంపము;
ఒకచన్ను = ఒక సనమును; ఒయ్యారపున్ కీలన్ = విలాసముగా; విధికిన్ = కలస
లికి; తోచన్ = కన్నమునట్లు; తలుపు + ఓరగాన్ = తలుపు సగముమాని — సగము
తెరిచి; నిలిచి; రాజకిశోరంబున్ = రాకుమారుని; ఈక్షిలనై = చూచెను.
అలం. ఉత్పేక్ష.

తా : స్వగోచిలో లక్ష్మీ సరస్వతులు — ఒక్క ... ధనమునం, ఉన్నవి.
వానితో తానుకూడ స్నేహము చేయగోరి త్రిపుని సగము శరీరమును విడిచి వచ్చిన
పార్వతీ భాగమూ అన్నట్లుగా ఒక స్త్రీ తలుపు చాటున సగము శరీరము మామూలు
నట్లు సగము శరీరము బయటకు కన్నకునట్లును నిలిచి రాజును చూచెను.

మ. కలయం గూర్చి జెమర్చు నంగముల ల ♦ గ్నంబైన సన్నంపు మం
జులకాశేయమునందు మించు కిమర ♦ స్తోమంబుచే జూచెనొ
క్కలతాతన్ని చెలంగి పొంగుమది కాం ♦ క్షల్ దీట మే నెల్లంగ
న్నలు గావించి కుమారుజవ్వనము చె ♦ న్నుం జూచునందంబునన్.

టీ : ఒక లతాతన్ని = ఒక స్త్రీ; చెలంగి = ఉత్సాహముతో; పొంగు =
ఉబ్బడి; మదికాంక్షల్ = మనస్సులోని కోరికలు; దీటన్ = నెరవేరునట్లుగా;
మేనెల్లన్ = ఒళ్ళంతయు; కన్నులు; కావించి = చేసికొని; చూచునందంబునన్ =
చూచుచున్నట్లు; కుమారు = స్వగోచియొక్క; జవ్వనము చెన్నున్ = చూడనపు
టందమును; గూర్చిన్ = ప్రేమచే; కలయన్ = అంతటను; చెమర్చు + అంగములన్
= చెమటపట్టెడి యవయవములందు; లగ్నంబైన = ఆంటుకొన్న; సన్నంపు =
సన్నని; మంజుల = అందమైన; కాశేయమునంగున్ = పట్టుచీరలో; మించుకమల
స్తోమంబుచేన్ = ప్రకాశించు సదృశములవంటి చావులతో; చూచెన్.

తా : ఒక స్త్రీ ఒళ్ళంతయు కన్నులు చేసికొని తనవీతిర స్వగోచిని చూచు
నట్లుగా; తామరపూల అద్దకమున్న చీర కట్టుకొని, అది చెమటచే శరీరమునంటు
కొనగా చూచెను. అలం. పరిణామము, ఉత్పేక్షయు.

వ. ఇతైఱంగునం గరంగు నంతరంగంబులుగల కురంగా
క్షుల యపాంగంబులం దుఱంగలించు సితేతరతరళతరదృగ్గోచుల
నభంగశృంగార రస వీచులచాలునం బోలెఁ బొదువంబడి యాలం
బిత చీనాంబర ప్రాలంబమాలికాచిత్రమ్ము లగు నాతపత్రమ్ములు

మెఱయఁ బ్రతమ్ములడిగి దుర్గాధిపతు లే మేమయని త్రోపుత్రో
 పాడుచు వీచువీచోపులచ్చమ్ము లగు కౌముదీ గుచ్చమ్ముల సంత
 రింప నంతిక వైజయంతికలంగ్రాలు వలువలంబొలయు చిటుగరువలిం
 దూలు నీలాకలయలక లుభయపార్శ్వసముత్తుంగ మత్తమాతంగ
 మదపౌరభసంగి భృంగసంఘంబుల నెలయింప నింపారుకలపంబు
 లబ్బటునం బేటు లెత్తి యొండొరుల యొత్తడిం బొడిపొడియై
 యెగయు విస్మమరపరాగపూగంబు చదల నెల్లెడనుల్లెడగట్టిన ట్టమర
 దట్టదట్టమ్ముగ సాగు నాగరుల వాగారవమ్ములు నిగుడ నెడవడక
 పొగడు పొగడికల కలకలమ్ములును బుంఖానుపుంఖ శంఖ భేరీపటహ
 కాహళ వేణువీణాది వాదనధ్యానంబును గలమధురకిన్నరీనిక్వాణం
 బుల రాణంధాణఁ జెఱుచు విన్నాణంపుఁ గొల్పుటెలుంగులును
 వేల్పుగాణలువాడు లక్ష్మీనారాయణుల కల్యాణంపుఁ బాటలం
 దీటుకొన్ను తిన్ననిరవంబులుం గలసి బలసికొను కోలాహలమ్ము
 లిమ్ముగ సంకడుల నెడగలుగంజడియు వేతహస్తులప్రళస్తతరసాహో
 నినాదంబు సంబంధించి పెంపొలయ నత్యంతకాంతంబయి నిరంతర
 గతిం గ్రంతనడవ నడదివిలయై మకుటారవింద రాగంబులు వెలుంగ
 నలుగడల సామంతసందోహంబు క్రందుకొన మందమందగమనం
 బునం జనుబృందారక వేదండంబుపై నుద్దండతనుచ్ఛాయాకలాపంబు
 జంబేటి జంబాల కదంబకంబు డంబువిడంబింపఁ దిన్ననిరవంబునం
 గలసి బలసిన కోలాహలంబు హంసాదివిహంగమ హృదయంగమ
 రావంబును బెడంగువడ నడచు క్రంత నత్యంతదర్శనీయంబు లై
 మెఱయు మంగళద్రవ్యంబుల నెడనెడం దిండించు పుండ్రక్షే
 దండంబుల కడలఁ గడలుకొను పసరుటాకుల డాలు శైవాలంబు
 నందంద క్రందుగా మంశుచేదివియలు చెందొవలునుంగాఁ బార్శ్వ
 ద్వయసముత్తుంగ మణిపాధవీధికా రోదోంతరాళంబున గంధగజ
 ఘటా ఘనాఘనకాంతిక ధూళి మాగధప్రవాహంబునం గూలం
 కషం బగునృపతిపథ యమునా ప్రాదంబు గగనగంగావగాహ
 నాభ్యాసంబున నిండుకొనిపోవునదియునుంబోలె దనరఁ దనసముద్దామ
 తేజోభరంబునన్ జడిసిన మేరుగిరిమోరులుం బోలెదీరుగల భుజం
 బులం దాటుమాటుగా నిడిన తారతారంపుఁ బంచసరంబులుఁ

దోరంతర హారంబులు గేయూరహారంబులుఁ గరకంకణ కురువింద
కందళంబులుఁ గటికనకమేఖలాఘటితం బగుచేగు కరామరీమరక
తంపుఁ బిడిమెఱుంగులుం దరిసి వెన్నెలకొన్నురువులు బోరన న్నగు
నరపడుగు జిలుంగు కంచుకంబునుమించి వెలుపలందోచ మంచుగవిసిన
రోహణమహీధరంబునుంబోలె రాజభవనాంగణంబు చేరవచ్చె నంత
నక్కడ.

71

టీ : ఈ+తెఱుగున్ = ఈ రీతిగా; కరంగు సంతరంగంబులకల = ప్రేమతో
కరిగిన మనస్సులు కల్గిన; కురంగాడుల = స్త్రీలయొక్క; అసాంగంబులన్ = క్రిగన్ను
లలో; తుఱంగలిండు = ప్రకాశించెడి; సిలేతర = నల్లని; తరశర = చంచలమైన;
ద్యౌ+రోచులన్ = కన్నుల కాంతులచే; అభంగ = ఎడతెగని; శృంగారరస =
శృంగారమను ప్రవాహమయొక్క; వీచులచాలునం బోలెన్ = కెరటముల పంక్తిచే
వలె; పొదువబడి = క్రమబడి; (అలం. ఉత్పేక్ష) ఆలంబిత = వేలకట్టబడిన;
చీనాంబర = చీనాదేశపు పట్టుగుడ్డతో కట్టబడిన; ప్రాలంబ = వ్రేలాడు జాలయల
యొక్క; మాలికాచిత్రమ్ములగు = వరుసలచే విచిత్రమైన; ఆతపత్రమ్ములు = గొడు
గులు; మెఱుగన్ = ప్రకాశంగా; పత్రమ్ములన్ = వాహనములను; డిగ్గి = దిగి
దుర్గ+అధిపతులు = కోటల కధిపతులైన సామంతులు; ఏను+ఏను+అ = మేము
మేము అని; త్రోపు త్రోపాడుచున్ = త్రోచికినించుచు; వీచువీచోపులు = పరుగు
నట్టి వింజామరలు; ఆచ్ఛమ్ములగు = తెల్లనైన; కానుదీగుచ్ఛమ్ములన్ = వెన్నెల
గుత్తులను; సంతరింపన్ = కల్గజేయుగా; (అలం. ఉపమ) ఆంతికవైజయంతికలన్ =
దగ్గరలోనున్న జెండాలయందు; క్రాలువలువలన్ = అల్లలవాడు గుడ్డలచే; పాలయు
చిఱుగరువలన్ = వ్యాపించెడి పిల్ల గాలిచే; తూలు = కదలేడి; నీల+ఆలకల =
నల్లని ముంగురులు కల స్త్రీలయొక్క; అలకలు = ముంగురులు; ఉభయసార్వ్య =
రెండు ప్రక్కలనుండు; సముత్తుంగ = మిక్కిలి ఎత్తైన; మల్తమాతంగ = మదపు
తేనుగులయొక్క; సౌరభసంగి = సువాసనలను చేరెడి; భృంగసంఘంబులన్ = తుమ్మె
దల గుంపులను; ఎలయింపన్ = దగ్గరకు రప్పింపగా; (అలం. భ్రాంతిమంతము)
ఇంపానకలపంబులు = ఇంపైన పరిమళ ద్రవ్యములు కలిపిన గంగపు బూతలు; అబ్బా
టునన్ = జనుల సమ్మర్దము వలనకొకచే; పోటులెత్తి = ఎండి; బెల్లులెగిసి; ఒండొ
యల యెత్తెడిన్ = ఒకరొకరు రాసికొన్నందున; పొడిపొడిగ్గు = పొడిగానై;
ఎగయు = ఎగురుచున్న; విస్ఫుర = వ్యాపించెడి; పరాగపూగంబు = ధూళిరాతి; చద
లన్ = ఆకాశమందు; ఎల్లెడన్ = అంతటను; ఉల్లెడగట్టినట్లు = మేలుకట్టు
కట్టినట్లు; అమరన్ = ప్రకాశింపగా; (అలం. ఆతిశయోక్తి) దట్ట దట్టమ్ము
గన్ = మిక్కిలిదట్టనగా; సాగునాగుల వాగారమ్ములు = నడిచెడి పాదాల
మాటలు చప్పుళ్ళు; నిగుడన్ = ఎక్కువకాగా; ఎడవడక = ఎడతెంపులేక, పొగడు
= స్తుతించెడి; పొగడికల = పొగడ్తల యొక్క; కలకలమ్ములను; కోలాహలము
లును; పుంఖానుపుంఖ = ఒకదానివెంట నొకటిగా మ్రోయు; శంఖ, భేరి, పటహ,

కాహళి; వేణు; వీణా+ఆది=శంఖము మొదలైన; వాదనధ్వజమును=వాద్యముల ధ్వనియును; కలమఘర=అవ్యక్తమఘరమైన; కిన్నరీ=కిన్నర స్త్రీలయొక్క; నిక్కాణములరాణి=ధ్వనుల మనోహరత్వమును; త్రాణి+చెలుచు=సామర్థ్యముచే చెరచెడి; విన్నాణపు గొల్పుటెలుంగులున్=నేర్పుకల పాటకుల కంఠస్వరములును; వేల్పుగాణలు=అపరస్వర; పాడు=పాడెడి; లక్ష్మీనారాయణుల=లక్ష్మీనారాయణులయొక్క; కల్యాణపుఁబాటలన్=పెండ్లి పాటలచే; దీటుకొనుతిన్నని రవంబులున్=నిండుకొను చక్కని ధ్వనులును; కలసి బలిసికొను=అన్నియు కలిసి ఎక్కువైన; కోలాహలములు=కలకలములు; ఇమ్ముగన్=బాగుగా; సందడులన్=జనసమృద్ధులును; ఎడంగలుగన్=మారమగునట్లు, జడియు=ఘోరిగించెడి; వేత్రహస్తుల=బెత్తాలవారియొక్క; ప్రశస్తతర=శ్లాఘ్యములైన; సాహోనినాదంబులన్=సాహో అను ధ్వనులను; సంబంధించి=కూడికొని; పెంపు+బలమున్=అభివృద్ధి పొందగా; అత్యంతకాంతంబై=మిక్కిలి సుందరమై; నిరంతరగతిన్=ఎడతెంపు లేనట్లు; క్రంతనడవన్=పెండ్లికూతురి కిచ్చు మంగళకర ద్రవ్యముల నెత్తించుకొని నడువగా; నడదివియలై=నడుచునట్టి దివిటీలై; మకుట+అరవిందరాగంబులున్=కిరీటుములందలి పద్మరాగములు; వెలుంగన్=ప్రకాశించుచుండగా; నలుగడలన్=నాలుగుప్రక్కల; సామంతసంఘంబు=రాజుల సమూహము; క్రందుకొనన్=సందడికాగా; మందమందగమనంబునన్=మెల్లని నడకతో; చనుబృందారక వేదండముపైన్=వెళ్ళెడి యైరావతముమీద; ఉద్దండ=ఎక్కువైన; తను+ఛాయాకలాపంబు=శరీరకాంతి; జంబు+వీటి=జంబూనదియొక్క; జంబాల కదంబకంబుడంబున్=బురదయొక్క కాంతిని; విడంబింపన్=అనుకరింపగా; తిన్ననిరవంబునన్=చక్కని ధ్వనిని; కలసి=కూడి; బలిసికొలాహలంబున్=ఎక్కువైన కలకలమును; హంసాదివిహంగము=హంస మున్నగు పక్షులయొక్క; స్పృహయంగురావంబును=మనోహరమైన ధ్వనియును; బెడంగునడన్=అందగించునట్లు; నడచుక్రంతన్=నడచెడి ప్రధానద్రవ్యములు తీసికొని వెళ్లెడి వారిలో; అత్యంత దర్శనీయంబులై=మిక్కిలి చూడదగినవై; మెఱయు=ప్రకాశించెడి; మంగళద్రవ్యంబులన్=మంగళకర ద్రవ్యములందు; ఎడనెడన్=మధ్యమధ్య; తిండించు=వెలిగెడి; పుండ్రేక్షు=నామాలచెరకుయొక్క; దండంబులకడలన్=గడల కొసలయందు; కడుకొను=ఎక్కువగు; పసరుటకుల=పచ్చని యాకులయొక్క; డాలు=కాంతి; వైవాలంబులు=నాచుతీరలు; అందంద=అక్కడక్కడ; క్రంకుగాన్=ఎక్కువగా; మండు చేదివియలు=వెలిగెడి చేతి దివిటీలు; చెన్ను+తోవలును=ఎర్రకలువలును; కాన్=కాగా; పార్శ్వద్వయ=రెండు ప్రక్కలను; సముద్దుంగ=ఎత్తైన; మణిసాధవిధికా=మణులతో కట్టిన మేడలయొక్క నకుమనున్న విధి యనెడి; రోదం+అంతరాళంబునన్=ధూమ్యాకాశముల మధ్యభాగమందు; గంధగజఘటా=మదపు టేనుగుల సమదాయముల నెడి; ఘనాఘన=వర్షాకాల మేఘములయొక్క; కాంతిక=కాంతివంటి కాంతికల; ధూళి=

పరాగముకల; మౌనధ = మనధదేశపు గుర్రములయొక్క; ప్రవాహమునన్ = ప్రవాహముచే; కూలంకషంబగు = ఒడ్డుల కొరవెడి; నృపతిపథ = రాజమార్గమునెడి; యమునాప్రదంబు = యమునానదిలోని మడుగు; గంగగంగా = ఆకాశగంగాలో; ఆవగా గాహన + ఆభ్యాసంబునన్ = స్నానముచేయు నలవాటుచే; నిండుకొని = నిండుగా సున్నవై; పోవునదియునుబోలెన్ = వెళ్ళుచున్నదియువలె; తననన్ = ప్రకౌశం పగా; (అలం. రూపకోత్రేక్షులు) తన = స్వరోచియొక్క; సముద్దామ = ఎక్కువైన; తేజోవిశేషంబునన్ = ఎక్కువ తేజస్సుచే; జడిసిన, మేరుగిరి మోరుబుంబోలెన్ = భయపడిన మేరుపర్వతముయొక్క శిఖరములో యన్నట్లు; తీరుకలభుజంబులన్ = చక్కనైన భుజములంబు; తాటుచూటుగాన్ = వ్యత్యాసముగా; ఇడిన = వేసికొన్న; తారతారంబు = మంచముత్యాలయొక్క; పంచసరంబునన్ = అయిదు పేటల హారములును; దోరంతరహారంబులన్ = భుజముల మధ్యను ప్రవేశించి హారములును; కేయూరహారంబులన్ = భుజకీర్తులందలి ముత్యాలును; కరకంకణ = చేతికంకణములందలి; కురువిందకందశంబులన్ = కంపుల కాంతులును; కటిఘటితంబగు = మొలను కూర్చుడిన; చేరు = బంగారు మొలత్రాటితోడి; కరాచురీ = చురకత్తియొక్క; మరకతంబుపిడి = పచ్చలుదాపిన పిడియొక్క; మెఱుంగులును = కాంతులును; తఱిసి = కలసి; వెన్నెలక్రొన్నురువులన్ = వెన్నెలలయొక్క క్రొత్తనుగులను; బోరనన్ = వెంటనే; నగు = నవ్వెడి; ఆరపడుగు = సగము నేసిన; జిలుగు కంచుకంబు = సన్నని అంగిని; మించి; మెలుపలన్ = బయట; తోచన్ = కనపడగా; మంచుక పినన్ = మంచావరించిన; రోహణమహీధరంబునం బోలెన్ = రత్నధరత్రయవలెనే; రాజభవన + అంగణంబు = రాజసౌధ ముంగిలిని; చేరవచ్చెన్; అంతన్ = అప్పుడు; అక్కడన్ = ఆ ఇందివరాక్షుని యింటిలో ... (అలం. సుద్ర, ఉపమయు)

క. కాంతాకదంబకిసలయ

కాంతక రావర్జ్యమాన ♦ కనకఘటీ ని

ర్వాంత సుగంధిజలంబుల

నింతి జలకమాడి జిలుగు ♦ లిడి తడి యొత్తెన్.

72

టీ : ఇంతి = మనోరమ; కాంతా = పరిచారికలయొక్క; కదంబ = సముదాయముయొక్క; కిలసయకాంత = చిగుళ్ళవలె సుందరమైన; కర = చేతులతో; ఆవర్జ్యమాన = పోయబడుచున్న; కనకఘటీ = బంగారు కుండలనుండి; నిర్వాంత = పడుచున్న; సుగంధి = పరిమళించెడి; జలంబులన్ = నీటితో; జలగమాడి = స్నానము చేసి; జిలుగులు = సన్నని బట్టలు; ఇడి = పెట్టి; తడియొత్తెన్ = ఒంటి తడి తుడిచెను.

తా : పరిచారికలు బంగారు కుండలతో పరిమళించెడి నీటిని పోయగా మనోరమ స్నానముచేసి పల్నని గుడ్డలతో తడి యొత్తుకొనెను.

చ. తథుకుదుకూలశాటిఁ గటిఁ దాల్చి పటిర మలంది హారకుం
డలమణిపారిహార్యరశఁ నా కటకాంగుళిముద్రికాది భూ
షలు తొడి పారిజాతవికఁ సత్ప్రసవానళిఁ బూని యొయ్య న
వ్వెలది వివాహవేది కలిఁ వేణులు దేఁ జనుదెంచె సిగ్గునన్. 73

టి : ఆ+వెలది=ఆ మనోరమ; తథుకుదుకూలశాటిన్=తథతథలాడెడి తెల్లని
పట్టుచీరము; కటిన్=నడుమున; తాల్చి=ధరించి; పటిరము=మంచినదము;
అలంది=పూసి; హార=ముత్యాలహారములు; కుండల=కమ్మలు; మణిపారిహార్య
=మణులు పొదివిన గాజులు; రశనా=మొలత్రాడు; కటక=కంకణములు; అంగుళి
ముద్రికా+అది=వ్రేళ్ళ యుంగరములు మొదలైన; భూషలు=అలంకారములను;
తొడి=ధరించి; పారిజాత=కల్పవృక్షముయొక్క; వికసన్=వికసించెడి; ప్రసవ
+అవన్=పువ్వులను; పూని=పెట్టుకొని; ఒయ్యన్=తిన్నగా; అలివేణులు=
స్త్రీలు; తేన్=వెంటపెట్టుకొని రాగా; వివాహవేదికన్=పెండ్లియరుగువద్దకు;
సిగ్గునన్=సిగ్గుతో; చనుదెంచెను=వచ్చెను.

తా : మనోరమ పరిచారికలు తేగా ముత్యాలహారములు, కమ్మలు, కంకణములు
మున్నగు నాభరణముల ధరించి స్త్రీలు వెంటపెట్టుకొనిరాగా పెండ్లియరుగు కడకు
వచ్చెను. అలం. స్వభావోక్తి.

తే. ఇట గృహద్వారసీమకుఁ నేఁగుదెంచు
నా కుమారున కిందీవఁ రాక్షుఁ డెదురు
సని మరుత్కరి డిగ్గి వంఁ దన మొనర్చు
నతని దీవించి హితమంత్రిఁ యుతము గాఁగ. 73

టి : ఇటన్=ఇక్కడ; గృహద్వారసీమకున్=నగరివాకిటి వద్దకు; ఏఁగు
దెంచు + ఆ కుమారునకున్ = వచ్చినట్టి ఆ పెండ్లికుమారునకు; ఇందీవరాక్షుడు;
ఎదురు+చని; మరుత్+కరిన్=విరావతమును; డిగ్గి=దిగి; వందనము+ఒనర్చు+
అతనిన్=సమస్కరించెడి వానిని; దీవించి, హిత, మంత్రియుతముగాగన్=హితులు;
మంత్రిలతో కూడునట్లుగా.....

తా : నగరివాకిటికి పెండ్లికుమారుడు వచ్చుసరి కిందీవరాక్షుడు ఎదురు
సన్నాహముచేసి, విరావతమును దిగి తనకు సమస్కరించిన వరుని దీవించి హితులు
మంత్రిలతో సహా అతనిని...

వ. భూసురాశీర్వాదనాదంబులు రోదసి నిండ నభ్యంతర
గృహంబునకుం దోడ్కొని పోవునప్పు డప్పుడమితేఁ డెడనెడం
బుణ్యాంగన లొసంగు నీరాజనోపచారమ్ము లాదరించుచుఁ గఱ్యం
తరద్వారదేశంబుల మంగళార్థంబుగా నిడిన పూర్ణకలశ ముకురాది

పదార్థంబులఁ గనుఁగొనుచుఁ దోరణ స్తంభాయమావరంభాతరు కిసల
యోత్తాలతాళవృంతానిలంబులఁ గుంతలంబులు చలియింప మంధర
గతిఁ గింపురుషవృషభుండగు గంధర్వరాజు ప్రధానుం యోసంగు
కై దండగొని యల్లనల్లన నడచి పురోహిత బ్రాహ్మణ బంధు
పురంధ్రీ సందోహనీరంధ్రంబయి వైవాహిక క్రియారంభ సంభార
సంభ్రమద్రందబాది మరుద్రంభోరువుల కలికి మనుసోగ పలుకుల కలక
లంబున గొలగొల మను కౌతుకాగారంబు సొత్తెంచి. 75

టీ : భూసుర+ఆశీర్వాదనాదంబులు=బ్రాహ్మణుల యాశీర్వచనఘోషలు;
రోదసి=భూమ్యాకాశముల మధ్యభాగము; నిండన్=నిండగా; అభ్యంతర గృహం
బునకున్=లోపలి యింటికి; తోడు+కొని=దగ్గరనుండి తీసికొని; పోవునప్పుడు;
ఆ పుడమి=తేడు=ఆ స్వరోచి; ఎడనెడన్=మధ్యమధ్యను; పుష్కాంగనలు=ముత్తై
దువలు; ఒసంగు=ఇచ్చునట్టి; నీరాజన+ఉపచారములను=నివ్యాఖలు మున్నగు
ఆచారములను; ఆదరించుచున్ = ప్రీతితో తీసికొనుచు; కక్ష్య+అంతర ద్వార
దేశంబులన్ = కక్షలలోపలి ద్వారములవద్ద; మంగళ+అర్ఘ్యంబుగాన్ = మంగళము
కల్గునిమిత్తమై; ఇడిన్=ఉంచిన; పూర్ణకలశ=నీటితో నిండిన కుండలు; ముకుర
=అద్దములు; ఆదిపదార్థంబులన్ = మొదలైన వస్తువులను; కనుగొనుచున్ =
చూచుచు; తోరణ = ద్వారములకు; స్తంభాయమాన = స్తంభములుగానున్న;
రంభాతరు=అరటిచెట్లయొక్క; కిసలయ = లేతయాకులనెడి; ఉత్తాల = పెద్ద
తాటిచెట్ల; తాళవృంత=పీవనకర్రలయొక్క; అనిలంబులన్=గాలులతో; కుంత
లంబులు=కురులు; చలింపన్=ఎగురగా; మంఛరిగలిన్=మెల్లని నడకతో; కిం
పురుషవృషభుండగు=కింపురుషులలో శ్రేష్ఠుడైన; గంధర్వరాజు ప్రధానుండు=ఇందివ
రాక్షుని మంత్రి; ఒసంగుకై దండ=ఇచ్చెడి చేతి యూత; కొని=గ్రహించు—
ఆనగా మంత్రి చేతిని తన చేతితో పట్టుకొని; అల్లనల్లపన్=మెలమెల్లగా; పురో
హిత=వివాహము చేయించునట్టి బ్రాహ్మణుడు; బ్రాహ్మణ = ఆశీర్వాదించుటకు
వచ్చిన బ్రాహ్మణులు; బంధు = చుట్టాలు; పురంధ్రీ = ముత్తైవలయొక్క;
సందోహ=సమదాయముచే; నీరంధ్రంబై = సంచులేనిదై; వైవాహికక్రియా=
వివాహమునకు సలబంధించిన; క్రియా=పనులయొక్క; ఆరంభ=మొదటియందలి
—చేయునప్పుడు కావలసిన; సంభార=వస్తువులను సమకూర్చుటకై; సంభ్రమత్
=తొందరపడెడి; రంభ+ఆది=రంభ మొదలైన; మరుత్+రంభా+ఊరువుల=
దేవతా స్త్రీలయొక్క; కలికి = ఇంచైన; నును=మృదువైన; సోగ=ఎడతెగని.
పలుకుల కలకలంబులన్ = మాటలు చప్పుళ్ళతో; గొలగొలమను = సందడియగు;
కౌతుక+ఆగారంబు=పెండ్లిజరుగునింటికి; చొత్తెంచి=ప్రవేశించి.....

చ. ప్రభలు నభోవిటంకమున ♦ భానుమరీచులఁ బ్రోదసేయఁ గౌ

స్తభనిభనూత్నరత్నపరి ♦ శోభితమై గరుడాత్మవేది రు

గ్విభవము పొల్పుగం జవిక ♦ విద్రుమపాద సువర్ణపీఠిపైఁ
బ్రభుత దల్లిర్ప మామ పను ♦ ప న్నసించె నుదంచితస్థితిన్. 76

టీ : ప్రభలు = కాంతులు; నధః = విటంకమునన్—ఆకాశము ముందర; భానుమరీచులన్ = సూర్యకిరణములను; ప్రోదిషేషున్ = పెంచగా; కాస్తుభనిభ = విష్ణుని రత్నమును పోలిన; నూత్నరత్న పరిఘోభితమై = క్రొత్తరత్నాలతో ప్రకాశించెడి; గరుడ+ఆక్మ = గరుడపచ్చలతో చేసిన; వేదిరుక్+విభవము = అరుగు యొక్క కాంతి సాందర్యము; పొల్పుగంజవికన్ = ప్రకాశించు పెండ్లియరుగుపై; విద్రుమపాద = పవడాలు కోళ్ళకల; సువర్ణపీఠన్ = బంగారు పీటపై; ప్రభుత = ప్రాధిపత్యము—హోదా; తల్లిర్పన్ = ఒప్పగా, మామ = ఇందివరాక్షసుడు; పను పన్ = అనుజ్ఞ నీయగా; ఉదంచితస్థితిన్ = కొప్పరికితో; వసియించెన్ = కూర్చుండెను.

తా : తనలో పొదివిన రత్నాల కాంతులు సూర్యకాంతిని మోల్చించగా, కాస్తుభ మాణిక్యమలె ప్రకాశించు మఱులు కలవై, పచ్చల కాంతితో నింపైన పెండ్లియరుగుమీద పవడములతో చేసిన కోళ్ళకల బంగారు పీటపై మామ చెప్పగా స్వరోచి కూర్చుండెను.

క. విధియుతముగ ఖచరుఁ డవ

న్యధినాధున కొనంగెఁ బసిడి ♦ హరివాణమునన్

మధురమఖభుగ్గవిదధి

మధురస సంపర్కమయిన ♦ మధుపర్కంబున్. 77

టీ : ఖచరుడు = ఇందివరాక్షసుడు; అవనీ+అధినాధునకున్ = స్వరోచికి; విధి యుతముగన్ = శాస్త్రవిహితమైన రీతిగా; పసిడి హరివాణమునన్ = బంగారు పల్లెరములో; మధుర = తియ్యని; మఖభుక్+గపి = కామధేనువుయొక్క; దధి = పెరుగుతోడి; మధురస = తేనెయొక్క; సంపర్కమయిన = కలయికకల; మధుపర్కమున్ = సాలు, పెరుగు, తేనె కలిపిన ద్రవ్యమును; ఒసగెన్ = ఇచ్చెను; పెండ్లిలో కన్యాదాత వరునకు మధుపర్క మియ్యలెను; మధుపర్కమనగా పాలు, పెరుగు, తేనె కలిపినదే.

తే. అంచితాకృతి సాక్షాత్క ♦ రించి నట్టి

రమకుఁ బ్రతివచ్చు సురమనో ♦ రమ మనోర

మ యనుదాని ననుంగు జా ♦ మాతఁ గైట

భారిసరి గాఁగ నర్పించి ♦ దారవోసె. 78

టీ : (ఇందివరాక్షసుడు) అనుంగుజామాతన్ = ముద్దుటల్లుని; కైటభారిసరిగా గన్ = విష్ణువుతో సమముగా; అర్పించి = పూజించి; అంచిత+ఆకృతిన్ = ఇంచిన రూపముతో; సాక్షాత్కరించినట్టి రమకున్ = ప్రత్యక్షమైన లక్ష్మితో; ప్రతివచ్చు

= సాటివచ్చు; సురమనోరమ = దేవతలకు మనోహరమైన; మనోరమయనుదానిన్
= మనోరమ యను పేరు కల దానిని; దారవోసెన్ = ధారాపూర్వకముగా దానము
చేసెను. కన్యాదానము చేయునప్పుడు 'దాస్యామి విష్ణువేతుభ్యం' విష్ణుస్వరూపుడ
వైన నీ కిచ్చుచుంటిని వహువరులను లక్ష్మీనారాయణులతో పోల్చుట సంప్ర
దాయము. అలం. ఉపమ.

క. తదనంతరంబ హర్షము

పొదలు మదిన్ మెట్టులబ్రాల ♦ పుట్టికలయెడం

గదియంబట్టిన పెందెర

గదియించిరి బంధుజనులు ♦ కన్యావరులన్.

79

టీ : తదనంతరంబ = కన్యాదానము కాగానే; బంధుజనులు = మెట్టులు;
హర్షముపొదలు = సంతోష మెక్కువగు; మదిన్ = మనస్సుతో; మెట్టులబ్రాలపుట్టి
కల యెడన్ = అక్షతలన్న గంపలున్న చోటికి; గదియంబట్టిన పెందెరన్ = దగ్గరగా
వేయించిన పెద్దతెరను; కన్యావరులన్ = వహువరులను; గదియించిరి = దగ్గరగా
కూర్చుండబెట్టిరి.

తా : కన్యాదానము కాగానే పెండ్లి పెద్దలు సంతోషించి వహువరులను
నేనల గంపలున్న పెద్దతెరకు ప్రక్కగా కూర్చుండబెట్టిరి.

ఉ. అప్పుడు తూర్యముల్ మొరయ ♦ సమ్మిధునమ్ము విలోకనస్పృహం
దెప్పల దేల వంపబడు ♦ తెల్లనిచీర తెరం గ్రమంబునం

గొప్ప మొగంబు నట్టు జనుం ♦ గొండలు దోపలతాంగి పోలె జె
ల్వుప్పతిలన్సుధారస ప ♦ యోనిధి పెందెర బుట్టు నిందిరల్. ౮౦

టీ : అప్పుడు; తూర్యముల్ = వాద్యములు; మొరయన్ = వాయింపగా;
అ+మిధునమ్ము = అ దంపతులు; విలోకనస్పృహన్ = ఒకరినొకరు చూచుకొను కోరి
కతో; తెప్పలదేలన్ = తేలియాడగా; వంపబడు = క్రిందికి వంచబడుచున్న;
తెల్లని చీర తెరన్ = తెల్లని తెర చీరయందు; గ్రమంబునన్ = వరుసగా; కొన్నను;
మొగంబున్; అట్టున్ = మెడయును; చనుగొండలున్ = కొండలవంటి చుట్టులును;
తోచన్ = కన్నడగా; లతా+అంగి = మనోరమ; చెల్వన్ = అందము; ఉప్పతిల్లన్
= ఎక్కువకాగా; సుధారసపయోనిధి = పాలసముద్రముయొక్క; పెను+తెరన్
= పెద్ద తెరటుమందు; పుట్టునిందిరన్ = పుట్టుచున్న లక్ష్మీదేవిని; పోలెన్ = పోలి
యుండెను.

తా : అప్పుడు భేరిమృదంగాది మంగళ వాద్యములు మ్రోయగా మత్తైగు
వలు తెరను కొద్దికొద్దిగా క్రిందికి దింపిరి. అంతట పెండ్లికూతురు కొప్పు, ముఖము,
కంఠము, స్తనములుగా వరుసగా కన్నట్టెను. అట్లు కన్నడుట పాలసముద్రములో
లక్ష్మీదేవి పుట్టుచున్నట్లున్నది. అలం. ఉపమ.

చ. కటకరవంబు బోరు కలఁ ♦ గన్ రమణున్ తెరచీర వంచినన్
దటుకున గాజుమో మెదుటఁ ♦ దారసమైన లతాంగి నేత్రముల్
చటులత లజ్జఁ దల్లడిలె ♦ జాలరి చేవలఁ గాసి ధాత్రిపై
నటు నిటు మిట్టి మిట్టిపడు ♦ నంబుచరంబులుఁ బోలె నత్తెన్ . 81

టీ : అత్తెన్ = అప్పుడు; కటకరవంబు = కంకణముల చప్పుడు; బోరుకలు
గన్ = గట్టున ప్రమోయగా; రమణున్ = స్త్రీలు; తెరచీర = తెరగుడ్డను; వంచినన్ =
వంచగా; దటుకున = తటాకమున; గాజుమోము = స్వర్ణోచి ముఖము; ఎరుటన్;
తారసమైనన్ = దుర్గరసడగా; లతాంగి నేత్రముల్ = మనోరమ కన్నులు; చటులతన్
= కదలుచుచే; లజ్జన్ = సిగ్గుతో; జాలరచే వలన్ = పల్లెవాని చేతిలోని వలను; పాసి
= తొలగి; ధాత్రిపైన్ = భూమిమీద; అటునిటు; మిట్టిమిట్టిపడు = ఎగిరిపడెడి;
అంబుచరంబులుఁ బోలెన్ = చేపలు వలెనే; తల్లడిలెన్ = చలించెను.

తా : స్త్రీలు తెరచీరను దింపగానే హఠాత్తుగా రాజు ముఖము కన్నడగానే
సిగ్గుతో మనోరమ కన్నులు, చేవలవాని చేతివలనుండి క్రిందికి పడి అట్టిటు మెదురెడి
చేసలవలె కదలినవి. అలం. ఉపమ.

మ. అవనీశత్రుడ శేంద్రుచూపు బరి క ♦ న్యాగండపాళిద్వయా
నవలావణ్యరసంబుఁ గొల్ల గొని యం ♦ తం జెంత ఫాలంపు రా
జు విలోకించి చలించి కైకొనిన యా ♦ సా మ్మెల్లఘర్మాంబుకై
తవ మొప్పు న్నెసఁగించి తూటొగ బరీ ♦ తాపింఛకుంజాంతమున్ 82

టీ : అవనీశత్రుడ శేంద్రు = రాజులలో శ్రేష్ఠుడైన స్వర్ణోచయొక్క; చూపు
బరి = నూపనెడి దొంగ; కన్యా = పథువుయొక్క; గండపాళిద్వయా = చెక్కిళ్ళ
జంటయొక్క; నవ = క్రొత్తవైన; లావణ్యరసంబున్ = అందమును; కొల్లగొని =
దోచుకొనిపోయి; అంతన్ = దోచుకొనునప్పుడు; చెంతన్ = దగ్గరలో; ఫాలంపు
రాజున్ = మొగనునెడి రాజును; విలోకించి = చూచి; చలించి = భయపడి; కైకొ
నిన యా సామ్మెల్లన్ = దోచుకొన్న భనమంతను; ఘర్మ = అంబుకై తవము = చెమట
యను మిష; ఒప్పున్ = ఒప్పుకట్టుగా; వెనన్ = వెంటనే; డించి = దిగివిడిచి; కబరీ
= కొప్పులనెడి; తాపింఛ = తాపింఛపు చెట్లయొక్క; కంజు + అంతమున్ = పొదరింటి
లోనికి; తూటొన్ = దూరెను.

తా : స్వర్ణోచి చూపు మనోరమయొక్క చెక్కిళ్ళ కాయని దొంగిలించి
వెళ్ళుచు దగ్గరలోనున్న ముఖమనెడి చంద్రుని (రాజును) చూచి భయపడి చెమట
యను వంకతో దోచుకొన్న సామ్యునంతను పారవిడిచి కొప్పునెడి చీకటి చెట్లగుంపు
లోనికి దూరి దాగెను. స్వర్ణోచి చూపులతో చెక్కిళ్ళకాయని, ముఖమును,
కొప్పును తనివార త్రాగగా, అప్పుడు కల్గిన యానందముతో చెమట పట్టినది.
చెమటపట్టుట సాత్వికభావము. అలం. రూపకము, ఆపహ్నాతియు.

ఆ. రాజు చూడ్కి కపుడు ♦ రాజీవముఖచూడుట

లెదురుకొనియె లజ్జఁ ♦ గొదికి గొదికి

జడిసి జడిసి జహ్ను ♦ సంభవాంభోవేణి

కెదురు లెక్కుమీల ♦ కొదమ లనంగ.

83

టీ : అష్టశు; రాజుచూడ్కికిన్ = స్వగోచి చూపునకు; రాజీవముఖి చూహ్నులు = మనోరమ చూపులు; లజ్జన్ = సిగ్గుచే; కొదికి కొదికి = జంకి జంకి; జడిసి జడిసి = చలించి; జహ్ను సంభవ + అంభో + వేణికిన్ = జహ్నుముని వలన పుట్టిన గంగయొక్క ప్రవాహమునకు; ఎదురులెక్కు = ఎదురుగా వెళ్లెడి; మీలకొదమలన గన్ = పడుచు చేపలా ఆనునట్లు; ఎదురుకొనియెన్ = ఎదురుగా వెళ్ళినవి.

తా : పెండ్లికొడుకు చూపులను పెండ్లిహతురి చూపు లెదుర్కొనుట గంగా ప్రవాహమునకు చేప లెగురీను చున్నట్లున్నది. అలం. ఉత్పేక్ష.

మ. తనుమధ్యత్రివళుల్ నటింప నిలమీల ♦ దన్ మట్టియ లోచ్చవఁగాఁ
గనుపాపల్ పయితెప్పలం గదియ ను ♦ త్కంఠాగ్రయై నిక్కి నా
ధునిమాళిం దలఁబ్రాలు వోసె నవలా ♦ దోర్మూలకూలంకష
స్తనవిస్ఫూర్తికి సందిదండలధళల్ ♦ సాహోనినాదం బిడన్. 84

టీ : తనుమధ్యత్రివళుల్ = సన్నని నకుము; మూడువళులును నటింపన్ = అసియాడగా; ఇలమిదన్ = భూమిపై; మట్టియల్ = కాలిమెట్టెలు; మోవగాన్ = ఆనగా; కనుపాపల్ = కంటిలోని నల్లగ్రుడ్లు; పయితెప్పలన్ = పైనున్న రెప్పలను; కదియన్ = చేరగా; ఉత్కంఠ + అగ్రయై = ఎర్రబడిన చివరిభాగము కలబై; నిక్కి = పైకిలేచి; దోర్మూల = చంకలను; కూలంకష = ఒరయు మన్న; స్తనవిస్ఫూర్తికిన్ = స్తనముల యందమునకు; సందిదండలధళల్ = మెడలోని హారముల తగుతులు; సాహోనినాదంబిడన్ = సాహో అను ధ్వనిచేయుగా; నవలా = మనోరమ; నాగుని మాళిన్ = భర్తతలపై; తలఁబ్రాలు = తలమీద పోసికొను ప్రాలను; పోసెన్.

తా : మనోరమ నడుము, వళులు అల్లలనాడగా, స్తనములు భుజములనుల నొరయుచు నందగింపగా, మెడలోని దండలు చప్పుడుకొగా, కన్నులు పైకెత్తి చూచుచు మగనితలపై తలఁబ్రాలు పోసెను. అలం. స్వభావోక్తి.

చ. ముడివడు కంకణప్రభల ♦ ముత్తైపుసేసలు దోయిలించి యె
త్తెడుతటి బాహుమూలకు చ ♦ దీప్తులపైఁ బలిదృష్టి పర్వినం
బాడమిన లజ్జఁబాణియుగ ♦ మున్ వెనవంచి య హాళిమీఁదికై
పొడవునఁ జల్లె లేనగవు ♦ పొల్తుక తెప్పల నప్పళించుచున్. 85

టీ : ముడివడు = మెలికలు పడెడి; కంకణప్రభలన్ = కంకణముల కాంతు లతో; ముత్తైపుసేసలు = ముత్యాల తలఁబ్రాలు; దోయిలించి = దోసిలితో తీసికొని ఎత్తెడుతటిన్ = పైకెత్తునపుడు; బాహుమూలకుచ దీప్తులపైన్ = బాహుమూలముల యొక్క; స్తనములయొక్క కాంతుల మీదికి; పలిదృష్టి = భర్తచూపు; పర్వినన్ = వ్యాపించగా; పొడమినలజ్జన్ = కల్గిన సిగ్గుతో; పాణియుగమున్ = రెండవచేతు లను; వెనన్ = వెంటనే; వంచయ = క్రిందికి వంచయి; లేనగవు = చిరునవ్వు;

‘ఔష్పలన్’=కసురెష్పలతో; ఆష్పలించుచున్=కస్పచు; మాళిమీదికై=భర్త తల మీదికిని; పొడుపునఁ జల్లెన్=పై కెగజల్లెను.

తా : ఆష్పడు మనోరమ తలబ్రాలు పోయుటకై చేతుల నెత్తగా బాహువులు మొదళ్లు, ససములును భర్త చూచెనని సిగ్గిలి, చిరునవ్వు నవ్వుచు చేతులు క్రింది కుంచియే తలమీద పడునట్లు ముత్యాల నెగజల్లెను. అలం. స్వభావోక్తి. ఇందాకారగోపనము లక్షణము కల యవహితము చెప్పబడెను.

క. సకలక్షౌచతి యిడఁ గొ

మ్మ కచంబులనుండి రాలె ♦ మాక్తికములు సా

త్త్వికజనితగండఘర్మాం

బు కదంబాసారగరిమఁ ♦ బునరుక్తములై .

86

టీ : సకలక్షౌచతి=చక్రవర్తియగు స్వరోచి; ఇడన్=తలబ్రాలు పోయగా; కొమ్మకచంబులనుండి=మనోరమ జుట్టునుండి; మాక్తికములు=ముత్యాలు; సాత్త్విక=సాత్త్వికమును మనోభావమువలన కల్గిన; గండ=చెక్కిశ్శయందలి; ఘర్మ+అంబు=చెమటనీటియొక్క; కదంబ+అసార=వర్షముయొక్క; గరిమన్=ఎక్కువకు; పునరుక్తములై=ఇనుమడించినవై; రాలెన్=క్రిందికి పడినవి.

తా : స్వరోచి పోసిన ముత్యాలు మనోరమ తలనుండి చెక్కిశ్శయ పట్టిన చెమటతోసహా క్రిందికిపడినవి. స్త్రీ పురుషులకు ప్రళమ దృష్టిసాతాములు జరిగినపుడు కల్గెడి మనోభావములే సాత్త్వికభావములు. వానివలననే చెమట పట్టుట, గగుర్పాటు కట్టుట మున్నగునవి కల్గును. అలం. ఉపమ.

క. పతి సతిపై నిడు ముక్తా

విరతి పడం దొడఁగె వడి భ ♦ వివ్య త్పురుషా

యిత్ర నిర్దయరతిరభస

చ్యుతనిత కబరీప్రసూన ♦ సూచక మగుచున్ .

87

టీ : పతి=స్వరోచి; సతిపైన్=మనోరమపై; ఇడు=పోనెడి; ముక్తా విరతి=ముత్యాల సముదాయము; భవిష్యత్=మందుజరుగబోవు; పురుషాయిత్ర=పురుషునివలె నాచరించు; నిర్దయ=దయమాలిన; రతి=గాఢమగునుపరతియొక్క; రభస=వేగముచే; చ్యుత=రాలిన; నిత=తెల్లని; కబరీప్రసూన=కొప్పునందలి పువ్వులను; సూచకమగుచున్=నూచించుననై; వడిన్=వేగముగా; పడందొడగెన్=పడనారంభించెను.

తా : స్వరోచి పోయు ముత్యాలు తలనుండి, మున్నుందామె పురుషాయిత్రము నేయువేళ గాటమృగు వేగాన కొప్పునుండి జలజల రాలెడి తెల్లని పూలను నూచించుననై క్రిందికి పడినవి. అలం. ఉత్పేక్ష.

శా. కట్టె న్నంగళనూత్రమున్ శరధిశం ♦ ఖశ్రీలకున్ బొమ్మలం
గట్టం జాలెడు కంఠపీఠి నిఖల ♦ ట్టొభర్త శోణద్యుతుల్
దట్టంబై నఖకోకోత్కరము త ♦ డైవేమిహైమస్ఫుర

త్వట్టస్థాపితపద్మరాగముల పం ♦ తంబుల్ విడంబింపఁ గాన్. 88

టీ : నిఖలమ్మభర్త = చక్రవర్తియగు స్వారోచిష; శోణద్యుతుల్ = ఎర్రు
కాంతులు; దట్టంబై = తరచై; సఖకోరక + ఉత్కరము = మొగ్గల వంటిగోళ్ళ సము
దాయము; తత్ = మనోరమయొక్క; గైమేయ = కంఠాభరణముగ; హైమ = బంగా
రుతో చేయబడిన; స్ఫురత్ = ప్రకాశించెడి; పట్ట = పట్టెడయందు; స్థాపిత = పొదువ
బడిన; పద్మరాగ = కెంపులయొక్క; పంతంబుల్ = ఎక్కువకాంతులను; విడంబింప
గాన్ = ఆసకరించగా; శరధి శంఖశ్రీలకున్ = సముద్రములోని శంఖముల కాంతికి;
బొమ్మలన్ + కట్టన్ = వానిని జయించి, వాని ప్రతిరూపములను కట్టుకొనుటకు;
జాలెడికంఠపీఠిన్ = సమర్థమైన కంఠమున; మంగళనూత్రమున్; కట్టెన్ = కట్టెను.

తా : స్వారోచి తన గోళ్ళకాంతి మనోరమ మెడలలోని బంగారు ఆభరణము
లలో పొదువబడిన కెంపులకాంతిని మించగా శంఖములను జయింపగలయామె
మెడలో మంగళనూత్రమును కట్టెను. అలం. ఉపమ. మహాపురుషుల గోళ్ళెర్రగా
ప్రకాశించు ననియు, కంఠము శంఖముతో సముచితముగా నుండుననియు సామన్యక
కాన్త నిర్వచనము.

క. అట్టియెడఁ బెండ్లి పనులన్

దిట్ట లగుపురంధ్రు లచట ♦ నిలిపిరి వహ్నిం

బెట్టిరి మణిపీఠి సురీ

పట్టముపైఁ బఱచి రందుఁ ♦ బలియున్ సతియున్. 89

టీ : అట్టియెడన్ = అప్పుడు; పెండ్లిపనులన్ = పెండ్లిపనులు చేయుటలో;
దిట్టలగుపురంధ్రులు = నేర్పరులైన ముత్తైగువలు; అచటన్ = పెండ్లివేదికవద్ద; వహ్నిన్
= హోమములకై అగ్నిహోత్రును; నిల్పిరి = తెచ్చియుంచెరి; మణిపీఠిన్ =
మణులు పొదివిన పీఠను; పెట్టిరి = తెచ్చివేసిరి; పైన్ = పెండ్లిపీటపై; సురీ
పట్టము = నూరతుపట్టుబట్టను; పరచిరి; అందున్ = దానిపై; సతియున్ సతి
యున్ = వహువరులు; (కూర్చుండి).....

తా : మాంగళ్యధారణమైన తర్వాత ముత్తైగువలు పెండ్లి వేదికపై అగ్ని
హోత్రమునుంచి, మణులు పొదివిన పెండ్లిపీటను వేసిరి. వహువరులు దానిపై
కూర్చుండి.....

క. ఆశుద్విజహుతహరిత శ

మీ శాఖాశకలనినద ♦ మేదురవిశదా

భీశు జ్వాలాజాల హం

తాశక్రోడమున వ్రేల్చి ♦ రాహుతు లెలమిన్.

90

టీ : ఆశు=తొందరగా; ద్విజహుల=బ్రాహ్మణులచే హోమము చేయబడిన; హరిత=పచ్చని; శమిశాఖాశకల=జమ్మిసమిగలయొక్క; నినదమేగుర=చిటపట ధ్వనితో ఎక్కువైన; విశద=స్వచ్ఛమైన; అభీష=కాంతికల; జ్వాలాజాల= మంటలుకల; హుతాశక్రోడమునన్=అగ్నిలో; ఎలమిన్=సంతోషముతో; ఆహుతులు=హోమములు; వేల్చిరి=చేసిరి.

తా : బ్రాహ్మణులు మంత్రములు చెప్పుచుండగా దంపతులు జమ్మిసమిధలతో మండెడి జ్వాలలో ఆజ్యాద్యాహుతుల చేసిరి.

తే, తోయజామోదలాజలు ♦ దోయిలించి

ప్రమదమున వేల్చు నొక కొన్ని ♦ చెమట నంట

వ్రేళ్లు గనుపట్టె గెంజాయ ♦ వీతిహోత్రు

నాలుకలు సాటి రా కున్న ♦ నవ్వె ననంగ.

91

టీ : తోయజ+అమోద=మనోరమ; లాజలు=పేలాలను; దోయిలించి=దోసిలితో పుచ్చుకొని; ప్రమదమునన్=.సంతోషముతో; వేల్చున్=హోమము చేయగా; ఒక కొన్ని=కొన్ని పేలాలు; చెమటన్=చెమటతో; అంటన్=వ్రేళ్ళు నంటుకొనగా; వ్రేళ్ళు; కెంపు+చాయన్=ఎర్రనిరంగుతో; వీతిహోత్రు నాలుకలు=అగ్నియొక్క నాలుకలైన మంటలు; సాటిరాకున్నన్=సరిపోలేకపోగా; నవ్వెననగన్=నవ్వెనా అన్నట్లు; కనుపట్టెన్=కన్పడెను.

తా : లాజహోమము చేయునప్పుడు చెమటచే వ్రేళ్ళునంటుకొన్న పేలాలు అగ్నిజ్వాలలు తమ్ము పోలవని వ్రేళ్ళు నవ్వుచున్నవా అన్నట్లున్నవి. అనగా ఆమె వ్రేళ్ళు ఎర్రగా అందముగా కున్నవని భావము. అలం. ఉత్పేక్ష.

తే. స్తనగుళుచ్చవధూ దేహ ♦ దాడిమి ల

తామతల్లికపై హోమ ♦ ధూమ మడరె

భర్త నభిమతరతిమహా ♦ ఫలవిపాక

మగుటఁ గోరి ఘటించు దో ♦ హద మనంగ.

92

టీ : స్తనగుళుచ్చ=స్తనములను పూగుతులకల; వధూదేహ=పెండ్లికూతురి దేహమును; దాడిమిలతామతల్లికపైన్=దానిమ్మచెట్టుపైకి; హోమధూమము=హోమపురాగ; భర్తకున్; అభిమత=ఇష్టమైన; రతి=సురతమనెడి; మహాఫల విపాకము=నొప్పనందు పండుటను; కోరి; ఘటించుదోహదము=చేసెడి దోహదము; అనంగన్=అనునట్లు; అడరెన్=వ్యాసించెను; 'మేషామిషాంబు సంసేక స్తత్యేశామిషసూపసం । శ్రేయాసయం ప్రయోగస్సాగ్నిద్వాడిమి ఫలవృద్ధయే' అని లక్షణము.

తా : చెట్లు ఆ కాలములో కూడ పూచుటకు, కాయుటకును చేయుపనులే దోహదము. ఆంసులో దానిమ్మకు దోహదక్రియ పొగవేయుట. మనోరమయనెడి దానిమ్మచెట్టు భర్తకిష్టమైన సురతఫలమును కాయవలెనని పొగ వేయుచున్నారా అన్నట్లు హోమ సూమ మామె శరీరమంతటను వ్యాపించెను. అలం. ఉత్తేష్య, రూపకమును.

మ. జగతీనాథవతంస మానతశిర ♦ స్సమ్యేశనన్ నెయ్యపుం

జగడంబుల్ ప్రియ మొప్పమానెప్పడుతేటం ♦ జం చత్కి రీటాగ్ర ర

త్నగణస్పర్శసహంబు గావలసియో ♦ నాకోర్కి దైవాట న

మృగువం బాదతలంబు వట్టిననెకల్ ♦ మట్టించె మోదంబునన్. 93

టి : జగతీనాథవతంసను = రాజశ్రేష్ఠుడగు స్వరోచి; ఆనత=వంచబడిన; శిరః+సమ్యేశనన్ = తలలు కలుపుటతో; నెయ్యపుంజగడంబుల్ = కలుగబోవు ప్రణయ కలహములు; ప్రణయ=ప్రేమ; ఒప్పన్=ఒప్పునట్లు; మానెప్పడుతేటన్ =మానుసంపుడు; చంచత్=ప్రకాశించెడి; కిరీట+ఆగ్ర=కిరీటము చివరనున్న; రత్నగణస్పర్శ=మణులతో స్పృశించుటకు; సహంబు=ఒప్పుకొనుట; కావలసియోనాన్=కావలసియేమో అన్నట్లు; కోర్కి=తనకోరిక; దైవారన్ = ఆతిథి యింపగా; మోదంబునన్ = సంతోషముతో; ఆ+మగువన్ = ఆ మనోరమను; పాదతలంబుపట్టి = అరకాలుపట్టుకొని; ననెకల్=సన్నికల్లును; మట్టించెన్ = త్రొక్కించెను.

తా : స్వరోచి తలవంచుకొని మనోరమ కాయుట్టుకొని సన్నికల్లు త్రొక్కించెను. అది ముందు కలబోవు ప్రణయకలహములను తీర్చుటకై తా నామె పాదములకు కిరీటము సోకునట్లు మ్రొక్కగా రత్నములు తాకుట నలవాటు చేయుచున్నట్లండెను. అలం. ఉత్తేష్య.

క. కడు నవ్వించుచుఁ జెఱంగులు

ముడి వెట్టెన్ బేరటాండ్రు ♦ ముదితికను బొమల్

ముడివెట్టె నాలి సిగ్గున

ముడివెట్టెన్ నారి చెఱకు ♦ మోసున మరుండ్రున్.

94

టి : పేరటాండ్రు: కడున్=మిక్కిలి; నవ్వించుచున్; చెఱంగులు=వహువరుల బట్టల కొంగులను; ముడివెట్టెన్=ముడివేయగా; ముదిత=మనోరము; నాలి సిగ్గునన్ = దొంగసిగ్గుతో; కనుబొమల్ ముడివెట్టెన్=కోపము వచ్చినట్లుగా కను బొమ్మలు ముడుచుకొనెను. మరుడును=మస్కనుడుకూడ; చెఱకుమోసునన్=తనకు విల్లగు చెఱకుగడకు; నారి=నారిని; ముడివెట్టెన్=ముడివేసెను.

తా : పేరంటాండ్రు వహువరుల కొంగులకు నవ్వురప్పించు మాటలచుచు ముడి వెట్టిరి. పెండ్లికొతురు తెచ్చికొన్న కోపముతో మొగము ముడుచుకొనెను. మన్మథుడు తన ఓంటికి నారి బిగించెను. అలం. ఆవృత్తిగపకము.

సీ. పరిణమించిరి ధరా ♦ మర పురంధ్రహస్త
 ఘటితచేలాంచల ♦ గ్రంథికలనఁ
 బరిపూర్ణనిష్ఠఁ గా ♦ ల్చిరి ప్రదక్షిణ పూర్వ
 వినతి నాలుక లార్పు ♦ వేడివేల్పు
 వీక్షించి రుడువీధి ♦ సక్షిణసుస్థితి
 స్థాయిఁ దోషితరమా ♦ ధవుచి ధ్రువునిఁ
 బరిణయప్రాప్త స ♦ ప్తర్జిపియా ప్రేక్ష్య
 సాక్షా దరంధతీ ♦ సతి కెరంగి.

గీ. సకలసంయమిగణనమ ♦ స్మరణకృత్య
 మాచిరించి తదీయహ ♦ స్తాభిమంత్రీ
 తాక్షతలు మాళిఁ దాల్చి ర ♦ త్యాదరమున
 దంపతులు బంధుకోటి కు ♦ త్వవ మెలర్ప

95

టీ : దంపతులు=ఆ క్రొత్తజంట; బంధుకోటికిన్=చుట్టాలందరికిని; ఉత్సవము=వేడుక; ఎలర్పన్=ఎక్కువకాగా; ధరా+అమరపురంధ్రీ = బ్రాహ్మణ పుణ్యస్థలయొక్క; హస్తఘటిత=చేతులతో వేయబడిన; చేల+అంచల=కొంగు చవరలనున్న; గ్రంథికలనన్=ముడివలన; పరిణమించిరి=సంతసించిరి; నాలుకలు+అర్పు=మంటలు చాపెడి; వేడివేల్పున్=అగ్నిని; ప్రదక్షిణ పూర్వవినతిన్=ప్రదక్షిణముగా తిరిగిచేయు ననుస్కారములతో; పరిపూర్ణనిష్ఠన్=మిక్కిలిశ్రద్ధతో; కొల్చిరి=సేవించిరి; అక్షిణసుస్థిస్థాయిన్=ఉన్నత పదవిలో నున్నట్టియు; తోషితర మాధవుని=సంతోష పెట్టబడిన విష్ణువుకల; ధ్రువునిన్; ఉశువీధిన్=అకాశమున; వీక్షించిరి=చూచిరి; పరిణయ=పెండ్లికి; ప్రాప్త=వచ్చియున్న; సప్తర్షి=సప్తర్షులలో; ప్రేక్ష్య=చూడదగిన; సాక్షాత్=ప్రత్యక్షమైన; అరంధతీసతికిన్=అరంధతీదేవికి; ఎరంగిరి=మొక్కిరి; సకలసంయమిగణ=మునులందరికి; నమస్కరణకృత్యము=నమస్కరించుటను; ఆచరించి=చేసి; తదీయహస్త=వారిచేతులతో; అభిమంత్రిత+అక్షతలు=మంత్రంపబడిన అక్షతలను; అద్యాదరమునన్=మిక్కిలి గౌరవముతో; మాన్=తలపై; తాల్చిరి=ధరించిరి.

తా : ఆ దంపతులు బాపనముత్రయిగువలు వేసిన బ్రహ్మముళ్ళకు సంతోషించిరి. అగ్నిహోత్రునికి ప్రదక్షిణములు చేసిరి. ధ్రువుని దర్శించిరి. సప్తర్షులతో పాటుగావచ్చిన అరంధతీదేవిని ప్రత్యక్షముగా చూచిరి. మునుల కందరికిని నమస్కరించి వారు మంత్రించి చల్లిన దీపసప్తాలను శిరసాధరించిరి. అలం. స్వభావోక్తి.

ఉ. కూరిమిమంత్రితోడ నల ♦ కూబరుఁ డేకత మాడి పెద్దబం
 గారపుఁగోరఁ గల్పనని ♦ కా జని కాంతము లైనచీరలున్

హారవిభూషణావళియు ♦ నమ్మిఘనంబునకుం బ్రయంబుతో
నారదమానిచేత నద ♦ నం జదివించె గుజేరు పేరుగాన్. 96

టీ : నలకూబరుడు = కుజేరునికొడుకు; కూరిమిమంత్రితోడన్ = తనకిమ్మడైన మంత్రితో; ఏకతమాడి = ఆలోచించి; పెద్దబంగారపుంగోరన్ = పెద్దదైన బంగారు పశ్చరములో; కల్పవనికా = కల్పవృక్షమునుండి; జని = పుట్టుక కలిగిన — పుట్టిన; కాంతములైన = సుందరులులైన; చీరలున్ = వస్త్రములను; హారవిభూషణావళి యున్ = ముత్యాల హారముల నగలవరుసలును; ప్రియంబుతోన్ = ఇష్టముతో; ఆ + మిఘనంబునకున్ = ఆ దంపతులకు; నారదమాని చేతన్ = నారదమహర్షిచే; అదను + అన్ = తగిన సమయమున; కుజేరుపేరుగాన్ = కుజేరుని పేరిట; చదివించెన్ = నల్గరికి తెలియునట్లుగా మంత్రపూర్వకముగా చెప్పించెను.

తా : నలకూబరుడు మంత్రితో నాలోచించి బంగారు పశ్చరములనుంచి కల్పవృక్షమునుండి పుట్టిన చీరలను, అలంకారములను తండ్రియగు కుజేరుని పేరిట దంపతులకు కాన్పులుగా చదిపించెను.

౯. కలిమి మెఱయంగ మఱియుం

గలబాంధవు లొసంగి రపుడు ♦ కాంచనమణి భూ

షలుఁ జీరలు నరపతికిం

బాలతికి నుడుగరలు ముదము ♦ పొదలంగ నంతన్. 97

టీ : అవుడు; మఱియున్ = తర్వాత; కల బాంధవులు = ఉన్న బంధువులు; కలిమి = తమసంప్రతి; మెఱయంగన్ = మెఱయునట్లు; కాంచన మణిభూషణును = బంగారు రత్నాల నగలును; చీరలున్ = వస్త్రములును; ముదముపొదలగన్ = సంతోష మెక్కువకాగా; నరపతికిన్ = స్వగోచికి; బాలతికిన్ = మనోరమకును; ఉడుగరలు = కాసుకలు; ఒసంగిరి = ఇచ్చిరి; అంతన్ = తర్వాత.....

తా : నలకూబరుని తర్వాత మిగిలిన బంధుగ్రులు వారి సంపద కొలది బంగారు, రత్నాల నగలు, వస్త్రములు మున్నగు కాన్పులను దంపతులకు చదిపించిరి.

సీ. పొగడపూవంటికం ♦ పుల మదాంబువులును

మధువర్ణ దంత శం ♦ బములు మెఱయ

భీకరస్వరచారు ♦ బృంహితంబులు ఘనాం

గారకగ్రహకాంతి ♦ కన్న లమర

నిలఁ జుట్టువడు తొండ ♦ ముల మించు పూర్వొంగ

మెత్తరంబై పిఱుం ♦ దత్తమిల్లఁ

గటము లుత్కటములై ♦ నిటలముల్ బటువులై

సిద్ధింపు మొగముల ♦ నుబ్బుమీఱ

గీ. స్వర్ణకయ్యోంకుశప్రాస ♦ శరధిశార్దూ

భేటకుశఘంటి కాద్యలం ♦ కృతులఁ జెలువ

మెసఁగు గంభీరవేది భ ♦ ద్రేభశతము

నల్లునకు నిచ్చె గంధర్వ ♦ వల్లభుండు.

98

టీ : పొగడపూవంటి=పొగడ పూవువంటి; కంపుల=వాచనకల; మదాంకు
వులును=మదజలమును; మధువర్ణ=తేనెరంగుకల; దంతశంబములు=వజ్రమువంటి
దంతములు; మెఱయున్=ప్రకాశించుగా; భీకరస్వర=భయంకరమైన స్వరములు;
చూచుబ్రంహితములు = చెవుల కింపైన స్త్రీంకారములును; ఘన+అంగారక ప్రహ
కాంతి=గొప్పవైది కుజగ్రహముయొక్క యెర్రని కాంతికల; కన్నులు; ఆమరన్=
ఒప్పుగా; ఇలన్ = భూమిపై; చుట్టువడు తొండములన్ = చుట్టుకొని పడెడి
తొండములతోను; మిండుపూర్వాంశము=గుంపుగానున్న తలయుండు ప్రదేశము;
ఎత్తరంబై=ఎత్తుగాచున్నదై; పిలువడు = వెలక భాగమును; అర్చముల్లన్=తగ్గి
యుండగా; కటములు=చెక్కిళ్ళు; ఉత్కటములై=వికాలములై; నిటలములు=
ఫాలప్రదేశములు; బటువులై=వట్టువగానుండి; సిద్ధింపుమొగములన్ = పొడ
లున్న ముఖములపై; ఉమ్మ=ఎత్తు; మీఱన్=బాగుగా నుండగా; స్వర్ణ=బంగా
రుతో చేసిన; కక్ష్య=నడికట్టు; అంకుశ=అంకుశము—ఏనుగును త్రోలెడి పరికరము;
ప్రాస=ఈటె; శరధి=ఆములపొది; శార్దూ=విల్లు భేట=డాలు; కుశ=ఏనుగు
మీద పరచెడి కంబళి; ఘంటికా=గంట; అది=మొదలైన; ఆలంకృతులన్=అలం
కారములతో; చెలువము+ఎసగు=అందముగా నున్న; గంభీరవేది = మదమెక్కి
దేహమున తోలూడినను రక్తము కారినను, మాంసమాడినను తెలియని పరిస్థితిలో
నున్న; భద్ర+ఇభ=మంచి జాతి యేనుగుల; శతమున్=వందలను; గంధర్వవల్ల
భుండు=ఇందీవరాక్షసుడు; అల్లునకున్=స్వరోచికి; ఇచ్చెన్=అరణ్యముగా నిచ్చెను.
ఆలం. ఉదాత్తము. స్వభావోక్తియు.

శా. ఉర్వీజానికి మామ యిచ్చె శిఖిపిం ♦ ఛోద్భాసివర్ణంబుచే

నర్వాచీనఘనాళి రోహితసహ ♦ స్రాక్షీర్ణగా మింటఁ బూ

పార్వస్తామముఁ జిత్రయానముల నూ ♦ టాడించు గాంధర్వ గం

ధర్వవ్యాహము దీప్తచండమణికాం ♦ డస్వర్ణ సన్నాహమున్ . 99

టీ : మామ=ఇందీవరాక్షసుడు; ఉర్వీజానికన్=భూమి భార్యగాకల స్వరో
చికి; శిఖిపింఛ=నెనులి పింఛమువలె; ఉద్భాసి=ప్రకాశించు; వర్ణంబుచేన్=
రంగుచే; అర్వాచీన=నేలకు దిగిన; ఘన+అళి=మేఘముల పంక్తి; రోహిత=
వంకరలేని యింద్రధనుస్సులయొక్క; సహస్ర+అక్షీర్ణగాన్ = సమదాయముచే
వ్యాప్తమైనట్లుగా; దీప్తి=కాంతిచే; చండ = తీవ్రమైన—ఎక్కువగా వెలుగు
చున్న; మణికాండ=మణులు పొదివిన; స్వర్ణ సన్నాహమున్=బంగారు కవచముకల

వాసి; మంటన్ = ఆకాశమున; పూష+అర్చస్తోమమున్ = నూర్యుని గుర్రముల సముదాయమును; చిత్రయానములన్ = విచిత్రమైన నడకలచే; ఊటూడించు = ఉట్టాతలూగించు; గాంధర్వ=గంధర్వులవైన; గంధర్వస్తోమమున్ = గుర్రముల సముదాయమును; ఇచ్చెను.

తా : నెమలిపింపు రంగులు కలిగి, వంకరలులేని యింద్రధనుస్సులు కలిగి నేలకుదిగిన మేఘములవలె మెరసెడి రత్నకవచములు కలిగినట్టియు, పింతనడకలచే నూర్యుని గుర్రముల ధక్కించుట గంధర్వజాతి గుర్రములమంద నల్లని కరణముగా నుచ్చెను. ఆలం. ఉపమోక్త్యై.

క. తళతళని తరణి మెఱుంగులు

దలతల మను మణుల మెఱసి ♦ తలచిన చోటన్

నిలుచు విమానము భేచర

కులతలకుడు కూర్చి పెండ్లి ♦ కొడుకున కొసకెన్. 100

టీ : భేచరకులతలకుడు=గంధర్వులలో శ్రేష్ఠుడగు ఇంద్రవరాహుడు; తళ తళని తరణి మెఱుంగులున్ = తళతళమను నూర్యుని కాంతులను; తలతలమని = తొలగు తొలగుమను; మణులన్=మణులచే; మెఱసి=ప్రకాశించి; చలచినచోటన్ =అనుకున్నచోట; నిలుచు విమానమున్ = ఆనెడి విమానమును; కూర్చి పెండ్లి కొడుకునకున్ = గారాబుబుట్లనికి; ఒసాన్=ఇచ్చెను.

తా : తళతళలచే నూర్యకాంతులను మిందడి కామచారమైన విమానము నల్లని కిచ్చెను.

వఁ మఱియు రజత మహారజత శయ్యాసన భాజన డోలా కలాచికాఘటకటాహ వీటికాపేటికాది గృహోపకరణంబులును, మరకత కురువింద పురుషరత్న పురంజర మణిమాక్తికాది మహారత్న ఘటితకటక తులాకోటికంఠికాంగదైకావళి కాంచినోర్మికాది కలాపకలాపంబులును, విచిత్రనేత్ర వేశలకాశేయ చీనాంశుకధట్టంబులం బెట్టినట్టి పెట్టియలును, అమూల్యాగరుమృగమద సంకుమద కుంకుమ పటీర కర్పూర హిమాంబుపూరంబులు దట్టుపునంగు నగనుసత్తును మంచిగంధవోడిచాఁ దుదయభాస్కరంబు లోనుగా గల పరిమళద్రవ్యసంభారపరంపరలును, జన్మసంపుష్కాన్మృత నివృత్తిల్లి మువ్వంపునాతెఱలు వివ్వనవ్వనును సొగవెన్నెలలం గలసి పిపాళించు చంచల దృగంచల ప్రభలంబచారించి మెఱుంగుజన్నులం గన్నెతమ్మి మొగ్గలవన్నె నటమటించి వెన్నెఱుల మెఱుంగుఁ దుమ్మెదవన్నెఁ దటమటించి నెన్నడుముల విన్ను వెన్నుదన్ని

బటువు మిగిలి విటని కాయంబు రాయడింబడిపుటపుటనైన కూలం
కపచాటువుల మాటకారితనంబు మెఱసి నాగరికపుంబనుల గర
గరికల గళరవ చ్చలాలాపాచరణంబుల రవణంబుం మిసమిసలం
బసకలిగి మేలిమైన కులుకులరసికజనంబుల వనంబుల మరులు
కొలుపంజాలి సురుచిరాభణం భూషితంబగు పరిచారికాసమానంబును
గూతునకు నరణంబుగా నిచ్చి మఱియును. 101

ఁ : మఱియున్ = ఎంకను; కూతునకున్ = కూతురికి; రవణ = వెండికి; మహా
రజత = బంగారువియగు; శయ్యా + తనన = మంచములు; కీటలు; భాజన = కంచ
ములు; డోలా = డోమెలలు; కలాచికా = తమృపడిగములు; ఘట = బింబలు;
కటాహ = నీరు కామకొను డెగిసాలు; వీటికా = పేటికా = పోకలపెట్టెలు; ఆది =
మున్నగు; గృహ + ఉపకరణంబులును = ఎంట్లో వాడుకొను పరికరములును; మరకత
= గరుడపచ్చలు; కురుకండ = కెంపులు; పురుషరత్న = రవ్వలు; పురందరచుడి =
= ఒండ్రనిలములు; చాక్రిక + అతి = ముత్యము మున్నగు; మహారత్న = గొప్పములు
లతో; ఘటిత = కూర్చబడిన; కటక = కడియములు; తులాకోటి = అంబెలు;
కంతికా = కంటెలు; అంగద = బాహుపురులు; ఏకావళి = ఒంటిపేట హారములు;
ఊర్మికా = ఉంగరములు; ఆది = మున్నగు; కలాపకలాపంబులును = అభరణ సము
దాయంబులును; విచిత్ర = రంగురంగుల; పేజల = మృదువైన; కాశేయ = పట్టుతో
నేసిన; చీనాంకుక = చీనాజీశపు వస్త్రములయొక్క; ధట్టంబులన్ = ప్రోగులను;
పెట్టిపట్టి పెట్టియులును = పెట్టిన పెట్టెలను; అమూల్య = గొప్పవిలువైన; అగరు =
అగరువత్తులు; మృగమద = కన్నాడి; సంకుమద = జవ్వాది; కుంకుమ = కుంకుమ
పువ్వు; పటీర = మంచుగండము; కర్పూర = పచ్చకర్పూరము; హిమాంబుపూరంబులు
= సన్నుతిననుదాయములు; తట్టుపుసుగు = గడ్డకట్టిన పుసుగు; అగరుసత్తు = అగరు
సండి తీసిన అర్చు; మంచుగండవోడి = మంచుగండపుపొడి; చాచు = బొట్టుపెట్టు
కొను ద్రవ్యము; ఉదయభాస్కరంబు = రంగు; లోనుగాగల = మొదలైన; పరిమళ
ద్రవ్య = సువాసనకల వస్తువులయొక్క; సంభారపరంపరలును = సమదాయములును;
జవ్వంపు గ్రోన్వోన్ = యౌవనమదముతో; నివ్వటిల్లి = మత్తెక్కి; మవ్వంపు
వాతెజులు = మృగవైన పెదపులు; వివ్వన్ = విచ్చునట్లు; నవ్వన్ = నవ్వులనెడి; నును
= లేరలైన; పోగ = పొడవైన; వెన్నెలలన్ = వెన్నెలలను; కలసిపిపాళించు =
కలసికొని ప్రకాశించెడి; చంచల = కదలెడి; ద్యౌ + అంచల = కనుకొనలయొక్క;
ప్రగలన్ = కాంతులను; పచారింబి = ప్రసరింపజేసి; మెఱుంగునన్నులన్ = తకతక
మను చున్నులచే; కన్నెతమ్మివన్నెన్ = లే తామరచాయను; ఆటమటించి = తిరస్కరిం
చి; పెను + నెఱులన్ = పొడవైన జాట్లుచే; మెఱుంగు దుమ్మెద వన్నెన్ = మెర
సెడి తుమ్మెదల కాంతిని; తటమటించి = తక్కువచేసి; నెఱు + ననుములన్ = అంద
మైన నడుములచే; విన్ను = ఆకాశమును; వెన్నెదన్ని = తిరస్కరించి; బటువు =
దార్ఢ్యము; మిగిలి = హెచ్చి; విటని కాయంబురాయిడిన్ = విటలసముదాయపు

సందడిని; పడి=పాడి; పుటపుటనైన = ఆరికేరిన; కూలంకష = మోచున; చాటువులన్ = చమత్కారపు మాటలచే; మాటకారితనంబు = మాటపైమాటచెప్పు నేర్పును; మెఱసి = చూపి; నాకరికపుబనుల 1 రగరికలన్ = మంచుపనులు చేయు నేర్పుచే; గళరవ = కూతలును; ఛల+ఆలాప = వంకతోడి చూటలాడుట యొక్కయు; ఆచరణ = చేయుటచే; రవణంబులమిసమసులన్ = నగల కాంతులచే; పసగలిపి = అందగింపజేసి; మేలిమైన కులుకులన్ = మంచురకపు టవయవచాలనము లచే; రసికజనంబుల మనంబులన్ = సరసుల మనస్సులను; మరులుకొలుపన్ = మోహింపజేయుటకు; చాలి = సమర్థమై; సురచిర = బాగుగా ప్రకాశించు; ఆభరణ భూషితంబగు = నగలచే అలంకరింపబడిన; పరిచారికాసహస్రంబున్ = చానీసగుల వేలను; అరణంబుగాన్ = హితవుగానిదన్న కాన్క గా; ఇచ్చు; మహియులు = ఇంకను.....

తా : ఇందీవరాక్షసుడు మాతూరి కరణముగా వెండి బంగారులతో చేయించిన గృహోపకరణములను; రత్నములు పొదివిన నగులు—నాణెములను, పట్టుబట్టులును, వస్త్రములు పెట్టిన పెట్టెలను, అగరు జవాబది మొదలైన పరిమళ ద్రవ్యములను; ఒయ్యారము, అందముకల పరిచారికలను ఇచ్చెను. అలం. ఉపమ.

సీ. అవనతాంగుష్ఠాగ్ర ♦ హార్యనిర్వద్రత్న

ఖనిఘనాంతరితశృం ♦ గాటకములు

మదముదావహాదివ్య ♦ మైరేయధౌరేయ

గోత్రభిద్విటపి ని ♦ ఘటయుతములు

మహిళాకదంబడిం ♦ భద్రాగాహ్యగృహచర

స్మృగనాభిసారభ్య ♦ నిర్భరములు

ప్రఖరాఖునఖరథా ♦ రా విణిగోదీర

సౌవర్ణమృత్కర్ణ ♦ జాంగలములు

గీ. కోకకలహంసముఖరితా ♦ భాకరములు

సిద్ధచారణగంధర్వ ♦ సేవితములు

మందరద్రోణి గొన్నిగ్రా ♦ మములు కూర్చి

తనయపసుపున కొనకె గం ♦ ధర్మవిభుడు.

102

టీ : గంధర్వవిభుడు = ఇందీవరాక్షసుడు; అవనత = వంచబడిన; అంగుష్ఠ+అగ్ర = కాలిబొటన వ్రేలి చివరచే; హార్య = తీయదగినదై; నిర్వత్ = వెలికివచ్చెడి; రత్న ఖని = రత్నాల గనులతో; ఘన+అంతరిత = దట్టముగా కప్పబడిన; శృంగాటక ములు = నలుబిఘల మొగలు కలవియు; మద = మదమును; ముద = సంతోషమును; అవహ = చేకూర్చెడి; దివ్య = శ్రేష్ఠమైన; మైరేయ = చెరకు రసము మున్నగు వానితో చేసిన మద్యమునకు; ధౌరేయ = బరువుకల; గోత్రభిత్ = పర్వతముల పగుల

గొట్టిన ఇంద్రునియొక్క; విటపి=కల్పవృక్షములతో కూడిన; నిష్కుటయుతములు =గృహాద్యానములు కలవి; మహిళాకదంబ=స్త్రీల గుంపు చేతను; డింభ=పిల్లల చేతను; గ్రాహ్య=పట్టుకోదగిన; గ్రహచరత్=బృహస్పతి తిరిగిడి; మృగ=కస్తూరి మృగముల; నాభి=నాభియందలి కస్తూరియొక్క; సౌరభ్య=పరిమళములతో; నిర్భరములు=నిండినవి; ప్రఖర=వాడియైన; ఆఖు=ఎలుకలయొక్క; నఖరధారా=గోళ్ళకొనలచే; విదీర్ణ=త్రప్పుటచే; ఉద్గీర్ణ=వెలికివచ్చిన; సోమ్యమృత్=బంగారుమట్టిచే; కీర్ణ=వ్యాప్తమైన; జాంగలములు=మెరకలుకలవి; కొక=చక్ర వాకములు; కలహంస=రాజహంసలుచే; సుఖరిత=ధ్వని కలపై చేయబడిన; అబ్జ + ఆకరములు=కొలకులు కలవియు; సిద్ధచారణ గంధర్వసేవితములు=సిద్ధులు, చారణులు, గంధర్వులచే సేవింపబడినవియునైన; మందరద్రోణిన్=మందరపు లోయ లోని; కొన్ని గ్రామములు; కూర్మితనయపసుపునకున్=ముద్దుబిడ్డలయొక్క పసుపు కుంకుమలకై; ఒసగెన్=ఇచ్చెను.

తా : ఇందీవరాక్షసుడు కూతురికి కొన్ని యూళ్ళ నరణముగా నిచ్చెను. అవి బాటనప్రవేశ్యతో పెల్లగించగల రత్నపు గనులు గలవి. పూదేనెమద్యముల నిచ్చెడి కల్పకములు కలవి. పిల్లలు సైత మాడుకొనుటకు కావలసినపుడు తీసికొనుట కను వుగానున్న కస్తూరి మృగములు కలవి. ఎలుకలు త్రవ్విన బంగారు మన్నుతో నిండి నవి. సిద్ధులు, చారణులు గంధర్వులు సేవించెడి వైన మందరపు లోయలోనివి. అలం. ఉదాత్తము.

తే. పౌరయాత్రికసురసిద్ధ ♦ చారణాహి

యక్షగంధర్వసాధ్య వి ♦ ద్యాధరులను

నిజపురంబుల కనిచె నిం ♦ దీవరాక్షాః

డుడుగర లాసంగి విభవంబు ♦ గడలుకొనగ.

103

టీ : ఇందీవరాక్షసుడు; పౌరయాత్రిక=ఇంటికి వెళ్ళుచున్న; సుర=దేవతలు; సిద్ధ=సిద్ధులు; చారణ, అహి=నాగులు; యక్ష, గంధర్వ, సాధ్య, విద్యాధరు లను; విభవంబు=సంపద; కడలుకొనగన్=ఆతిశయంపగా; ఉడుగరలు=కాను కలు; ఒసంగి=ఇచ్చి; నిజపురంబునకున్=వారి వారి యూళ్ళకు; అనిచెన్=పంపెను.

వ. అనిన విని జైమినిమునీంద్రుండు మీదటివృత్తాంతం గానతీవలయు నని యడుగుటయును.

104

టీ : అనినన్=అని పడులు చెప్పగా; విని; జైమినిమునీంద్రుండు; మీదట వృత్తాంతంబు=తర్వాతికథ; ఆనతి+తావలయున్=చెప్పవలయును; అని యడుగుట యున్=అని యడుగగా; దీనికి వస్తాశ్వాసములోని 'ఇట్లనియె' తో అన్వయము.

మ. అతులక్షౌంతిగభీర భీరహితచి ♦ త్రాంభోజ భోజక్షమా

వనివిద్యాపరిపాక పాకరిపుశుం ♦ భద్రోగ భోగాశి ప

త్రితరస్సూర్వసుభావ భావభరిత ♦ శ్రీకాంత కాంతార పా
తితకాళింగకులేశి లేశతరవృ ♦ త్రిక్షీణవైరినజా !

105

టీ : ఆతుల=సాటిలేని; ట్టాంతి=ఓర్పుచేత; గభీర=గంభీరమైనవాడా ! భీరహిత=భయములేని; చిత్త+అంభోజ=పద్మమువంటి మనస్సుకలవాడా ! భోజక్షమాపతి=భోజనివంటి; విద్యాపరిపాక=విద్యయొక్క పరిపాకము కలవాడా ! పాకరిపు=ఇంద్రునియొక్క; శుంభత్=ఎక్కువైన; భోగ=అనుభూతి కలవాడా : భోగ+అశి+పత్రి = పాములను తినెడి పక్షియగు గరుత్మంతునియొక్క; తరస్+స్ఫూర్తి=వేగముయొక్క ప్రకాశముయొక్క; అనుభావ=మహిమగలవాడా ! భావభరిత=మనసునందు నిల్పుబడిన; శ్రీకాంత=విష్ణువు కలవాడా . కాంతార=కారడవులలో; పాతిత = పడవేయబడిన; కాళింగమల=కళింగరాజైన గజపతి కలవాడా ! లేశతర=మిక్కిలి తక్కువైన; వృత్తి = జీవితలచ్ఛ; త్రిక్షీణ=నరించిన, వైరి ప్రజా=శత్రువుల సముదాయము కలవాడా !

తా : ఎక్కువ యోర్పు, విద్యాసంపత్తి, ఇంద్రభోగము, గరుడుని వేగము—చురుకుదనము, విష్ణు ధ్యానము శత్రువుల నణచు శక్తియును కలవాడా ! అలం. నిదర్శన. సుక్తపదగ్రస్తమను శబ్దాలంకారమును.

క. నాగాంబాసుత జితకద

నాగతమదనాగసంగ ♦ మానూపగృహ

భోగా భోగపురందర

భోగీంద్రశయానపురుష ♦ పూజాప్రవణా.

106

టీ : నాగాంబాసుత=నాగమృగు పుత్రుడైనవాడా ! జిత=జయింపబడిన; కదన+అగత=యుద్ధమునకు వచ్చిన; మదనాగ=మదపు తేనుగులయొక్క; సంగమ=సంబంధముచే; అనూప = తడియైన; గృహ = ఇంటియొక్క; ఆభోగ=పరిపూర్ణత్వము కలవాడా ! భోగపురందర=భోగముల ననుభవించుటలో నింద్రునివంటివాడా ! భోగీంద్ర=ఆదిశేషునిపై; శయాన=పరుండు; పురుష=విష్ణువుయొక్క; పూజాప్రవణా=పూజయందాసక్తి కలవాడా !

తా : నాగాంబాసుతుడు, యుద్ధమున జయించి తెచ్చిన ఏనుగులమద నలముతో తడిసిన యింటిపట్టు కలవాడును, ఇంద్రభోగముల ననుభవించువాడును; సదా విష్ణు పూజాశక్తి కలవాడునైనవాడా :

—: మా లి ని :—

సరభసజయధాటీ ♦ చండవేదండకోటీ

కర వమధుహిమానీ ♦ కంపితాశావధూటీ

పరమహితహసంతీ ♦ భావభాగూర్భరితేజః

పరుషదహనకీలా ♦ ప్రస్ఫురచ్ఛక్రవాళా.

107

టీ : సరభస...చక్రవాళా—సరభస=నొందరతోడి; జయధాటి=జైత్ర
యాత్రయొక్క; చండ=భయంకరమైన; వేదండ=ఏనుగులయొక్క, కోటి=
గుంపుయొక్క; కర=తోండములనుండి; వమన=తుంపురులనెడి; శిహానీ=
ఎక్కువ మంచుచే; కంఠిత=వణకింపబడిన; ఆశావధూటి=దిక్కులనెడి స్త్రీలకు;
పరమహిత=మిక్కిలి హితమైన; హసంతిభావభావ=కుంపటియైన; భూరి=ఎక్కు
వైన; తేజః=ప్రతాపమనెడి; పరుషదహనకీలా=తీవ్రమైన నిష్ప మంటలచే;
సస్సురత్=ప్రకాశించెడి; చక్రవాళా=చక్రవాళమనెడి లోకములన్నిటిమైన
నుండు సర్వతము కలవాడా !

తా : ఎక్కువ వేముతో దిగ్విజయ యాత్ర చేయునపుడు సేనలోని యేను
గుల తొండములనుండి కారు నీటి తుంపురులచే వణకెడి దిక్కులనెడి స్త్రీలకు
కుంపటిగా నుండు ప్రతాపాగ్నియొక్క మంటలచే ప్రకాశించు చక్రవాళ సర్వతము
కలవాడు. లోకమునంతను జయించి ప్రతాపముచే లోకమెల్లడల ప్రసిద్ధమైన
వాడని భావము. ఆలం. రూపకము.

ఇది శ్రీమదాంధ్రకవితాపితామహ సర్వతోముఖాంక పంకజాక్ష
పాదాంబుజాధీనమానసేందిందిర నందవరపురవంశోత్తంస
శరకోపతాపసప్రసాదాసాదిత చతుర్విధకవితా మతల్లి
కాల్గసాని చొక్క యామాత్యపుత్ర పెద్దనార్య
ప్రణీతంబైన స్వారోచిషమును సంభవం
బనుమహాప్రబంధమునందుఁ

పంచమాశ్వాసము

సంపూర్ణము.

శ్రీ స్వారోచిష మనుచరిత్రము

(టీకాతాత్పర్యసహితము)

షష్ఠా శ్వాసము

కృష్ణరాయమను జేం
ద్రా కాంతాపంచబాణ ♦ సరసింహ ధరి
త్రీకాంతగర్భవార్నిధి
రాకాహిమధామ కర్ప ♦ ర దళవిరమా.

1

టీ : శ్రీకృష్ణరాయమనుజేంద్రా = శ్రీకృష్ణదేవరాయలనెడి మహారాజా !
కాంతాపంచబాణ = స్త్రీలకు మన్మథునివంటివాడా ! సరసింహధరిత్రీకాంత = సర
సింహరాజయొక్క; గర్భవార్నిధి = గర్భమునెడి సముద్రములకు; రాకాహిమధామ
= నిండుపున్నమ చందురునివంటివాడా ! కర్పర = శురకలయొక్క; దళవిరమా
= సేనలకు అడ్డుతగిలెడివాడా !

తా : చక్కదనమున మన్మథునివంటివాడు, సరసరాజునకు సందవర్థకుడును,
తురక సేనల నడ్డగించువాడునగు శ్రీకృష్ణదేవరాయా ! ఆవధరింపుము.

వ. అవధరింపుము శకుంతంబు లబ్బాదరాయణాంతేవాసి
కిట్లనియె నంత నొక్కనాడు. 2

టీ : అవధరింపుము = వినుము; శకుంతంబులు = ధర్మపతులు; ఆ+బాద
రాయణ+అంతేవాసికిన్ = వ్యాసుని శిష్యుడైన శైమినికి; ఇట్లనియెన్ = ఇట్లు చెప్పి
నవి; అంతన్ = తర్వాత; ఒక్కనాడు = ఒక్కరోజున.....

సీ. పాండురప్రభుఁ గ్రిందు ♦ చీకటివోలె

జగి నొప్పు నీలంపు ♦ జగతి మెఱసి

యాన్నత్యమున మింగి ♦ నట్టి నింగులు గ్రక్కు-
కరణి ధూపము గవా ♦ త్ముల వెడల
ధారుణీసతి సుగం ♦ ధ ద్రవ్యములు దాచు
నరల పేటిక వోలె ♦ బరిమళముల
నెలవులై చెలువారు ♦ నిలువుల విలసిల్లి
కొణిగె బారావత ♦ కులము వదర

గీ. పసిడినీట లిఖించిన ♦ ప్రతిమ లమర
నీగ వ్రాలిన నం దం ద ♦ యెలుగు లొసగు
నట్టి సకినలమంచము ♦ లాదిగాగ
మెఱయు పరికరముల నొప్పు ♦ మేడమీద. 3

టీ : పాంశుప్రథన్ = తెల్లనికాంతితో; క్రిందువడిన చీకటివోలెన్ = అడు
గంటిన చీకటివలెను; జిగన్ = కాంతితో; ఒప్పు = ప్రకాశించెడి; నీలపుజగతిన్
= ఇంద్రనీలపుచప్తా చేసిన నేలచేతను; మెఱసి = ప్రకాశించి; ఔన్నత్యమునన్ =
ఎత్తుచే; మ్రింగునట్టినింగులన్ = లోపలికి మ్రింగిన ఆకాశమును; క్రక్కుకరణిన్ =
= వెడలగ్రక్కునట్లు; ధూపము = అగరుధూపము; గవాత్ములన్ = కిటికీలనుండి;
వెడలన్ = బయటికి వచ్చుచుండగా; ధారుణీసతి = భూమియనెడి భార్య; సుగంధ
ద్రవ్యములు = పరిమళించు వస్తువులు; దాచు + అరల పేటిక వోలెన్ = దాచెడి అరలు
కల పట్టెవలె; పరిమళముల నెలవులై = పరిమళములకు స్థానములై; చెలువారునిలు
వులన్ = సొంపైన అంతస్తులచే; విలసిల్లి = అందముగానుండి; కొణిగెన్ = మంజూరు
నందు; పారావతకులము = పావురములగుంపు; వదరన్ = కూయుచుండగా; పసిడి
నీటన్ = బంగారునీటితో; లిఖించిన ప్రతిమలు = వ్రాసిన బొమ్మలు; ఆమరన్ =
ప్రకాశించగా; ఈగవాల్సను; అందంద = అక్కడక్కడ; ఎలుగులు = ధ్వనులు
ఒసగునట్టి = చేసెడి; సకినలమంచములు = పందిరిపట్టెమంచములు; అదిగాగన్ =
మొదలైన; మెఱయుపరికరములన్ = ప్రకాశించెడి సాధనములచే; ఒప్పుమేడ
మీదన్ = ప్రకాశించు మేడపై.....

తా : నీలాలతో చూపిచేసిన క్రింది నేలయు, అగరు ధూపములు వెడలెడి కిటి
కీలును, పరిమళద్రవ్యములతో నిండిన అంతస్తులను; బంగారు నీటితో వ్రాసిన
బొమ్మలకల పట్టెమంచములు మొదలైన పరికరములకల మేడపై.....

క. రమణునికడ కనుప మనో
రమకున్ మజ్జనము దీర్చి ♦ రవరవకచ పిం
ఛమునకుఁ గాలాగురు ధూ
పము వెట్టి జవాది నంటు ♦ వాపి నిపుణులన్.

టీ : రమణుని కడకున్ = భర్తవద్దకు; అనుజన్ = పంపుటకై; మనోరమకున్; మజ్జనము = అభ్యంగము; తీర్చి = చేయించి; రవరవకనుసించునున్ = తళతళ మెరసెడి జుట్టునకు; కాలాగరుఘాపము = నల్లయగరు ఘాపము; పెట్టి; జవాదీన్ = జవాబుమెరుగుచే; అంటు + పాపి = చిక్కుతీసి; నిపుతన = నేర్పుతో...

తా : చెలికత్తెలు మనోరమను ప్రിയుని వద్దకు పంపుటకై తలంటుపోసి, అగరుఘాపమువేసి, జవాది మెరుగుతో చిక్కుతీసి నేర్పుతో.....

సీ. చెంగల్వపూదండ ♦ సేర్చి పెందుఱుముపై
ఘనసారమున సూస ♦ కము ఘటించి
పన్నీటితోఁ గదం ♦ బము చేసి మృగనాభిఁ
బూసి కుంకుమ సేస ♦ బొట్టు తీర్చి
విశదముక్తాదామ ♦ రశనఁ జందురకావి
వలివపువలువపై ♦ నలవరించి
యఱుత వెన్నెల గాయు ♦ హార మొక్కటి పెట్టి
మణులసొమ్ములు ♦ మేన మట్టుపఱచి

గీ. కన్నుగవ గెల్చి డాకాలఁ ♦ గట్టె ననఁగ
ఘల్లుఘల్లునఁ బెండెంబు ♦ గండుమీలు
గదల నల్లన నడపించి ♦ పొదివి తెచ్చె
నెచ్చెలులపిండు యువతి నా ♦ నృపతికడకు.

5

టీ : నెచ్చెలులపిండు = చెలికత్తెల సముదాయము; పెను + తుఱుముపైన్ = పెద్దకొప్పపై; చెంగల్వపూదండ సేర్చి = ఎర్రకల్లలదండ పెట్టి; ఘనసారమున = పచ్చకర్పూరముతో; సూసము = పూలమాలలతో చేసిన కొప్పవలన; (కొందరు 'తిరుగుబిళ్ళ' అందురు) ఘటించి = కూర్చి; పన్నీటితోన్; కదులుచుచేసి = కలిపి; మృగనాభిన్ = కస్తూరిని; పూసి = దేహమునకు పూసి; కుంకుమన్ = కుంకుమ పువ్వుతో; సేసబొట్టు తీర్చి = అక్షతలవలె సన్నని తిలకము పెట్టి; చందరకావలన పువలువపైన్ = కుసుమపూవన్నెకల సన్నని చీరపై; విశదముక్తాదామరశనన్ = తెల్లని ముత్యాల పేరుతోడి మొలత్రాటిని; అలవరించి = సరిచేసి పెట్టి; అఱుతన్ = మెడలో; వెన్నెలగాయు హారము = వెన్నెల కాంతిని విరజిమ్ము ముత్యాల హారమును; ఒక్కటి పెట్టి = ఒక్కదానినుంచి; మేనన్ = ఒంటిమీద; మణులసొమ్ములు = మణులు పొదివిన నగలు; మట్టుపఱచి = తగినచోట్ల సర్ది, కన్నుగవన్ = కంటి జంటచే; గెల్చి = జయించి; డాకాలన్ = ఎడమకాలియందు; కట్టెననగన్ = కట్టెనా అన్నట్లు; ఘల్లుఘల్లునన్ = గలుగల్లుమని; పెండెంబుగండుమీలు = కాలియందె లందున్న చేపల బొమ్మలు; కదలన్ = కదలగా; యువతిన్ = పడుచును; అల్లనన్

= మెల్లగా; నడిపించి; పొదివి=చుట్టువారుకొని; నృపతికడకున్ = స్వరోచియున్న గదిలోనికి; తెచ్చెన్=తీసికొనివచ్చి.

తా : మనోరమ చెలికత్తెలు ఆమె కొప్పుపై ఎర్రకలవల దండను పెట్టి, పచ్చ కప్పురపు కొప్పువలపెట్టి, కన్దూరి పన్నీరు కలిపి యొంటికి పూసి, కుంకుమపువ్వుతో అక్షతలబొట్టు పెట్టి, ఎర్రని సన్నని చీరపై తెల్లని ముత్యాల మెలనూలు కట్టి, మెడలో కొంతికల హార మొకటే వేసి, నగలను చక్కగా సవరించి, కాలియంచెలు మ్రోయగా మెలమెల్లగా నడపించుకొని వచ్చిరి. అలం. ఉత్తేప్రేమ స్వభావోక్తులు.

క. తెచ్చుటయుఁ గేళిభవనముఁ

జొచ్చెనొ చొరదో యనంగ ♦ సుదతుల నీడం

జొచ్చి పయిఁ గొప్పు దోఁపంగ

నచ్చేడియ తలుపుదండ ♦ నల్లన నిలిచెన్.

6

టీ : తెచ్చుటయును=చుట్లు తీసికొనిరాగా; ఆ+చేడియ = ఆ మనోరమ; కేళిభవనమున్=విలాసగృహమును; చొచ్చెనొ చొరదోయనంగన్ = ప్రవేశించెనో లేదోయన్నట్లుగా; సుదతుల నీడన్ = చెలికత్తెల ప్రక్కనుండి; చొచ్చి=ప్రవేశించి; పయిన్=పై భాగము; కొప్పుతోఁపన్=కొప్పుకన్నడగా; తలుపుదండన్=తలుపువద్దనే; అల్లనన్=మెల్లగా; నిలిచెన్=ఆగెను.

తా : చెలికత్తెల వెనుకనే మెల్లగా చడి-చప్పుడు కాకుండ వచ్చి మనోరమ తలుపువద్దనే తలవంచుకొని నిలబడెను.

క. తదనంతరంబ బోటులు

చదుగుల నగవులను బ్రొద్దు ♦ జరిగినఁ గేళీ

సదనము నొక్కొక పని నెప

మొదవంగ వెడలుటయుఁ జిత్త ♦ మువ్విళ్ళూరన్.

7

టీ : తదనంతరంబ=తర్వాత; చదుగులన్=నేర్పిన మాటలతోను; నగవులన్=నవ్వులతోను; బ్రొద్దు=కొంతసేపు; జరిగినన్ = కడవగా; బోటులు=చెలులు; ఒక్కొక పని నెపము=ఒక్కొక్క పని వంక; ఒదవగన్=కలగా; కేళీ సదనమున్=క్రీడాగృహమును; వెడలుటయున్=బయటికి వెళ్ళగా; చిత్తము=స్వరోచి మనస్సు; ఉవ్విళ్ళూరన్=కోరికలతో నుబ్బగా...అలం. పర్యాయోక్తము.

సీ. దట్టంబు నీ కట్టి ♦ నట్టి చెంగావికి

బాగు గా దని కేలఁ ♦ బయట నిమిరె

గోరంటా గోళ్ళ ని ♦ కువవుఁ గెంపో యని

చెయి పట్టి నయమున ♦ సెజ్జ సేర్చె

నగగుధూపముచేత ♦ నయ్యో తనూవల్లి

సెగసోకు నని యెదఁ ♦ జెయ్యి వేట్టె

మృగనాభికామ క ♦ రికలఁ గప్రము మించె

నని మూగుకొనుచుఁ జూం ♦ బన మొనర్చె

గీ. హారములు లిటు సూపు నా ♦ యటుత నున్న

హారములులకుఁ గాంతి నీ ♦ డానొ కావొ

యనుచు నక్కునఁ గదియించు ♦ నా నెపమునఁ

గంపమును బొందు సతిమేను ♦ గొంగిలించె,

8

టీ : (స్వరోచి) దట్టంబు = పావడ; నీ కట్టినట్టి చెంగావికిన్ = నీవు కట్టుకొన్న ఎర్రని చీరకు; బాగుకాదని = సరిగాలేదని; కేలన్ = చేతితో; పయటన్ = పైటను; నిమిగెన్ = సర్దెను; గోరంటొ = గోరింటాకు పెట్టినందున కల్గిన యెరుపో; నిక్కువవుఁ గంటో = సహజమైన యెరుపో; అని = వంకపెట్టి; చెయిపట్టి = చేయిపట్టుకొని; నయమునన్ = మంచిమాటలతో; సెజ్జుచేర్చెన్ = పక్కకు చేర్చెను; అగరు ధూపముచేతన్; తనూవల్లి = తీగవంటి శరీరము; సెగసోకను = వెచ్చగిలెను; ఆయ్యో! అని = వంకతో; చెయ్యి = చేతిని; ఎదన్ = రొమ్మున; పెట్టెన్ = ఉంచెను; మృగ నాభికా మకరికలన్ = కన్టూరితో వ్రాసిన మకరికాకృతులైన రేఖలలో; కప్రము = కర్పూరము; మించెన్ = ఎక్కువయ్యెను; అని; మూగుకొనుచున్ = మొగమును దగ్గరగా తీసికొనుచు; చుంబన మొనర్చెన్ = ముద్దిడుకొనెను; హారములులు = ముత్యాల హారములోని మణులను; ఇట్లు + చూపు = దగ్గరగానుంచి చూపుము; నా యటుతనున్న = నా మెడలోని; హారములులకున్ = హారములోని మణులకు; కాంతిన్ = కాంతితో; ఈడు + డానొ, కావొ = సరిపోవునో, పోవో; అనుచున్; అక్కునన్ = గొమ్మనకు; కదియించు + ఆ నెపమునన్ = చేర్చిచే వంకతో; కంససుచు పొంగు సతిమేను = వణకుచున్న మనోరమ శరీరమును; కాంగిలించెన్.

తా : అంతట స్వరోచి పావడ చీరలు సరిగాలేదను వంకతో పైపెసర్ది, గోళ్ళ యెరువు సహజమో కాదో యనుచు చేయి పట్టుకొని మెల్లగా ఆ మాట— ఈ మాట చెప్పుచు పక్కకు చేర్చెను. చెక్కిళ్ళపూద వేసిన మకరికాపత్రరేఖలలో కన్టూరిలో కర్పూర మెక్కువైనదని ముద్దిడుకొనెను. హారములోని మణుల తారతామ్య పరీక్ష చేయునట్లు కాంగిలించుకొనెను. ఆమె దేనికిని ప్రతిచేయక సిగ్గుతో నవలెనది. అలం. పర్యాయోక్తము.

వ. ఇట్లు కవీయం దమకించి త్రస్తగ్రులఁ గుస్తరింప నింపు గలిగియు మునుమున్న మనంబునం బొడమియుండు నడ లప్పుడు తలంపునం బాటిన సమర్థుండగు నతనిచే నది తీర్చించుకొనం గలయదియై నవోధగావున మాటలందేటపడం జెప్ప శంకించి స్త్రీ స్వభా

వంబునం దొరంగు కన్నీరు కంకణ కేంకృతులు మీఱ గోరఁ బాఱ
మీటుచు నూఁకయున్నం గనుంగొని యవనిపతిపుంగవుం డంత
రంగంబునం జెంగలించు కాతుకాంకురంబు కరంగువడ వెఱంగువడి
యుద్వేగ సమన్వితండై సంభ్రమించుచుఁ జెక్కుటద్దంబులు నొక్కి
కురులు చక్కందోయుచుం 'దోయజాక్షీ యశ్చయానంద సంధా
యకం బగునిట్టి క్రీడాసమయంబున వగపునకుం గారణంబేమి ?
నా యెడం గల్ల యేమేనియుం బాటిల్లదుగదా ! యెవ్వ రే మప్రి
యంబు గావించి రెఱింగింపు వారిన్ దండిచెద' నేమి సాధింపవలయుఁ
జెప్పు మది వేధచే నున్న సాధించెద, మదీయంబు లగునర్థ జీవితంబులు
భవదధీనంబు లుమ్మలిక యింత యేటి, కనుటయు నబ్బోటి క్రేటుచు
నిట్లనియె.

9

టీ : అట్లు=అ రీతిగా; కవియన్=చేరుటకు; తమకించి = తొందరపడి;
త్రస్తరులన్=వేశాకోశములతో; కుస్తరింపన్=సమాధానపరుపగా; ఇంపుగలిగి
యున్=ఇష్టముండికూడ; మునుమున్న=ముందుగానే; మనంబునన్=మనస్సులో;
పాడమియుండునడలు=పుట్టియున్న దుఃఖము; అప్పుడు=భర్తలాలించుచుండగా;
తలంపునన్+పాఱినన్ = జ్ఞాపకమురాగా; సమర్థుండగు+అతనిచేన్ = తగిన తన
భర్తచే; అది=ఆ దుఃఖమును; తీర్పించుకొనం గలదియై=తగించుకొన దలచినదై;
నవ+ఊహ కావునన్=క్రాంత పెండికూతురగుటచే; మాటలన్=విప్పిచెప్ప మాట
లలో; తేటపడన్=లోపలిబాధ తెలియునట్లు; చెప్పన్=చెప్పుటకు; శంకించి=
జంకి; స్త్రీ స్వభావమునన్=అడుదియుగుటచే; తొరంగు కన్నీరు=కారణి కన్నీ
టిని; కంకణ క్రేంకృతులు= గాజాల చప్పుళ్ళు; మీఱన్=ఎక్కువకాగా; గోరన్
=గోటితో; సాఱన్+మీటుచున్=పోవునట్లు ఎగజిమ్ముచు; ఊరకయున్నన్=
మాటలాడకుండగా; కనుంగొని=చూచి; అవనిపతిపుంగవుండు=స్వరోచి; అంత
రంగంబునన్=మనస్సులో; జెంగలించు=ఎక్కువగు; కాతుక+అంకురంబు=తపా
తపా; కరంగువడన్=తగ్గగా; వెఱంగువడి=అశ్చర్యపడి; ఉద్వేగసమన్వితండై=
తొందరకలవాడై; సంభ్రమించుచున్=కంగారు పడుచు; చెక్కుటద్దంబులు=అద్ద
ములవంటి చెక్కిళ్ళను; నొక్కి; కురులు=జుట్టును; చక్కన్+త్రోయుచున్=
సరిగా పైకి త్రోయుచు; తోయజ+అక్షీ=పద్మములవంటి కన్నులకల ఓ మనో
రమా ! అశ్చయ=తరుగని; ఆనందసంధాయకంబగునట్టి=ఆనందమునిచ్చు; క్రీడా
సమయంబునన్=ప్రథమ సంభోగకాలమున; నగవునకున్=విచారమునకు; కారణం
బేమి ? నా యెడన్=నా వలన; కల్ల=తప్పు; ఏమేనియున్=ఏదైనను; పాటి
ల్లగుగదా=రాలేదుగదా ! ఎవ్వరు; ఏమి+అప్రియంబు=ఏమి నేరము; కావించిరి
=చేసిరి; ఎఱింగింపు=తెల్పుము; వారిన్; దండించెదన్=శిక్షింతును; ఏమి;
సాధింపవలయున్=చేయవలయును; చెప్పము; అది=ఆ వస్తువు; వేధచేనున్నన్

= బ్రహ్మ చేతిలోనున్నను; సాధించెదన్ = చేతును; మనీయములను = నావైన; అర్థ శీలితములు = డమ్మ; ప్రాణమును; భవవసనములు = సీత; ఉమ్మలిక = బాధ; ఇంత యేటికిన్ = ఇంతెందుకు ? అనుటయున్ = అనగా; అహోహి = ఆ మనోరమ; క్రేటుచున్ = గొంతుక సవరించుకొనుచు; ఇట్లనియెన్.

ఉ. అక్కట నాయెడ నిగ్గుల ♦ నక్కటగల్గి చరించు నెచ్చెలున్
చిక్కి మునింద్ర శాపహతిన్ ♦ శెందిన దుర్దమరోగ బాధలం
బాక్కుచు నున్నవారు వన ♦ భూముల దద్దర మాన్పవేని నా
కెక్కడి సౌఖ్య మన్న దర ♦ శేషణ జూచి స్వరోచి యిట్లనున్. 10

టీ : అక్కట = అయ్యో ! నాయెడన్ = నానిద; మిగులన్ = మిక్కిలి; అక్కట = హితవు; కల్గిచరించు = ఉండిమెలగెడి; నెఱ = చెల్లుల్ = ప్రాణస్నేహితు రాండ్రు; మునింద్ర శాపహతిన్ = మునియొక్క శాపపుడెబ్బచే; చెందిన = అవహించిన; దుర్దమ = సహింపరాని; రోగబాధలన్ = రోగములయొక్క బాధలచే; చిక్కి = తగుల్కొనబడి; బాక్కుచున్ = బాధపడుచు; వనభూములన్ = అరణ్యములలో; ఉన్నవారు = ఉన్నారు; తత్ + దశ = వానిబాధను; మాన్పవేనిన్ = తగ్గింపనిచో; నాకున్; ఎక్కడి సౌఖ్యము = సౌఖ్య మెట్లు వచ్చును ? అన్నన్ = అనగా; తరళ + ఈశుచన్ = చంచలమైన శేత్రములు కల మనోరమను; చూచి; స్వరోచి; ఇట్లనున్ = ఇట్లనెను.

తా : 'నాతో ప్రాణముతో ప్రాణముగా తిరిగెడి చెలులు మహర్షి శాపముచే ఆసాధ్యమైన రోగముల పాల్పడి అడవులలో బాధపడుచుండగా, వారి బాధ తగ్గకుండ నాకు సుఖమెట్లు కలుగును ?' అనిన మనోరమతో స్వరోచి యిట్లనెను.

క. పరితాప మింక నేటికి

హానినాక్షి మదీయసంచి ♦ తాయుర్వేద

స్ఫురణమున బరిహరించెద

నరు డనగ భవత్సఖి జ ♦ నామయభరమున్.

11

టీ : హరిణ = అక్షి = లేడి కన్నులవంటి కన్నులు కలదానా ! ఇంకన్ = ఇంకనై; పరితాపము + ఏటికిన్ = విచారమెందుకు ? మదీయ = నాదైన; సంచిత = సంపాదించుడిన; ఆయుర్వేదస్ఫురణమునన్ = వైద్యశాస్త్రముయొక్క శక్తిచే; భవత్ = నీయొక్క; సఖీజన = చెలికత్తెలయొక్క; ఆమయభరమున్ = గోగభారమును; ఆరుదు + ఆనగన్ = ఇట్లు చేయుట ఆశ్చర్యమనునట్లు; పరిహరించెదన్ = పోగొట్టెదను.

తా : ఓ ప్రియా ! ఇందుకే యింత విచారమేటికి ? నా సంపాదించిన ఆయుర్వేద శాస్త్రముయొక్క సామర్థ్యముచే అమృతముగా చేతితో తీసినట్లు రోగమును పోగొట్టెను.

క. నా వెనుక రమ్మని సఖు

లే వసమున సున్నవార ♦ లిచ్చుడ చికిత్సం

గావించు సనుచు రయమున

నా వనితయుఁ దాను నచటి ♦ కరిగి యొకయొడన్. 12

టీ : నీ సఖులు=నీ చెలులు; ఏవనమునన్=ఏ యడవిలో; ఉన్నవారలు? ఇచ్చుడు+అ=ఇప్పుడే; చికిత్సన్=వైద్యమును; కాంతున్=చేసెదను; నా వెనుకన్=నాతో; రమ్మ; ఆసుచున్=అని సలుకుచు; ఆ వనితయున్=ఆ మనోరమయు; తానును=స్వరోచియు; రయమునన్=వేగముగా; అచటికిన్=చెలులున్న వరులునికి; అరిగి=వెళ్ళి; ఒకయొడన్=ఒకచోట—...

తా : ఇప్పుడే చికిత్స చేసెదను. వా రెక్కడ సున్నాలో చూపుచు. నాతో రమ్మని స్వరోచి, మనోరమయు వారున్న వసములోని కేగి, అక్కడ...

ఉ. ఆరజనిశబింబరుచి ♦ రాస్యలఁ గాంచి తదామయవ్యధా

భారము మాన్పఁగాఁ దమి నృ ♦ పాలుఁడు తత్కలధౌతగోత్రకాం

తారపదంబునం దుపచి ♦ తం బగుమందును దత్త్రియోచితా

హారము నెమ్మి నిచ్చుచు న ♦ నామయవ్యధలఁ జేసె వన్నెగాన్. 13

టీ : ఆ రజనీ+ఈశబింబరుచి+ఆస్యలన్=చంద్రునివంటి యుఖముకల ఆ మనోరమ చెలులను; కాంచి=చూచి; నృపాలుడు=స్వరోచి; తత్+ఆమయ వ్యధాభారమున్=వారిరోగబాధను మాన్ప గాన్=మాన్పుటకు; తమిన్=అసక్తితో; తత్=ఆ; కలధౌతగోత్ర=వెండికొండయగు కైలాసమందలి; కాంతారపదంబు నన్=ఆరణ్యప్రదేశమున; ఉపచింతంబగు మందును=పెరిగిన ఔషధమును; తత్+క్రియా+ఉచిత+ఆహారమున్=ఆ ఔషధమున కనువగు ఆహారమును; నెమ్మిన్=బాగుగా; ఇచ్చుచున్; వన్నెగాన్=తేజస్సు కల్గునట్లుగా; అనామయవ్యధలన్=రోగబాధలేని వారలనుగా; చేసెన్.

తా : స్వరోచి మనోరమ చెలికత్తెలను చూచి అక్కడ బలవత్తరమైన మందు లతో వానికి తగిన యాహారముతో వారి రోగబాధను పోగొట్టెను.

శా. ఆదివ్యాపధ రాజచేఁ దమమహా ♦ వ్యాధివ్యధలో దీప్తినన్

మోదం బంది లతాంగు లంబుజకులం ♦ బున్ నవ్వు కందోయితో

సాదామిన్యభిరామ దేహరుచితో ♦ సంపూర్ణ చంద్రానన

శ్రీదర్పొన్నతితోఁ జెలంగి సురనా ♦ రీసూనుఁ గీర్తించుచున్. 14

టీ : లతా+అంగులు=ఆ స్త్రీలు; ఆ దివ్యాపధరాజచేన్=ఆ మందులచే; తమ మహావ్యాధివ్యధలో=తమయొక్క ఎక్కువైన రోగములు; దీప్తినన్=పోగా; మోదంబు+అంది = సంతోషమును పొంది; అంబుజకులంబున్ = తామరల సము

దాయమున; పుష్పకుందాయితో = తిరస్కరించెడి కంటి జంటతో; సోదామినీ = మెఱుపువలె; అభిగాను = సుందరమైన; దేహమునతోన్ = హేమాకాంతితోను; సంపూర్ణచంద్ర+అనన్త్రీ = పూర్ణచంద్రునివంటి ముఖకాంతియొక్క; దర్ప+ఉన్నతి తోన్ = ఎక్కువ గర్వముతో; చెలంగి = ప్రకాశించి; సురనాచీమూసన్ = స్వర్గోచిని; కీర్తించుచున్ = పొగడుచు.....

తా : వారా యామధ్య నేవలన గోగభాషలు తగ్గగా, సంతోషించి తామర పుష్పలవంటి కన్నులు, మెరుపులవంటి దేహకాంతులు, పూర్ణచంద్రునివంటి ముఖములు కలిగి ప్రకాశించుచు స్వర్గోచిని పొగడుచు.....

క. మా కుపకార మొనర్చితి

నీకుం బ్రతిసేయ నెట్లు ♦ నేరుతు మైనన్

లోకోత్తర ! మా వలనను

జేకొను కార్యములు గలవు ♦ చెప్పెద మెలమిన్. 15

టీ : లోక+ఉత్తర = జనులలో శ్రేష్ఠమైనవాడా ! మాకున్; ఉపకారము; ఒనర్చితి = చేసితివి; నీకున్; ప్రతిసేయన్ = ప్రత్యుపకారము చేయుదును; ఎట్లు నేరుతుము = ఎట్లు సమర్థులము కాగలము ? ఐనన్ = కాని; మా వలనను = మా నుండి కూడ; చేకొను కార్యములున్ = పరిగ్రహించెడి పనులు; కలవు; ఎలమిన్ = సంతోషముతో; చెప్పెదము. (వినుము.)

తా : రాజోత్తమా ! నీవు మా కెంతో యుపకారము చేసితివి. దానికి నీకు ప్రత్యుపకారమును చేయలేము. కాని మావలనకూడ నీకు పరిగ్రహింపదగినవి కొన్ని యున్నవి. చెప్పెదము వినుము.

క. మును మానగువృత్తాంతము

వినిపింపగవలయు నీకు ♦ విశ్రుతముగ భూ

వినుత విను మనుచు నం దొక

వనజేక్షణ పలికె మధుర ♦ నాగ్ని తళుకి యై. 16

టీ : భూమినుత = భూమిలో పొగడబడువాడా ! మును = ముందుగా; మాదగువృత్తాంతము = మా కథను; విశ్రుతముగన్ = స్పష్టముగా; నీకున్; విని పింపగవలయున్ = చెప్పవలెను; వినుము. అనుచున్ = అని; అందున్ + ఒక వన జేక్షణ = వారిలో నొక శ్రీ; మధురవాక్ = జితకుకియై = తియ్యని మాటలచే జయంప బడిన యాడుచిలుక కలదై; పలికెన్.

తా : ముందుగా మా కథను స్పష్టముగా వినుచుని వారిలో నొకామె చెప్ప నారంభించినది.

ల. అనఘ మందారవిద్యాధి ♦ రాత్మభవను

నను విభావసి యండు గం ♦ ధర్మవరులు

తెలిసియుండుదు నిమ్మపీఠా ♦ తలమునందుఁ

బరఁగు మృగపక్షిజాతుల ♦ భాషలెల్ల.

17

టీ : అనఘ=గొప్పవాడా ! (నేను) మందారవిద్యాధర+ఆత్మభవను = మందారడను విద్యాధరుని కూతురను; ననున్=నన్ను; గంధర్వవరులు=గంధర్వ శ్రేష్ఠులు; విభావసి; అండు=అందురు; ఈ మహితలమునందున్=ఈ భూమిలో; పరగు=ఉన్న; మృగ, పక్షిజాతుల భాషలు=మృగములయొక్క, పక్షులయొక్క భాషలను; ఎల్లన్=అన్నిటిని; తెలిసియుండుదున్=తెలిసికొంటిని.

తా : ఓ రాజా ! నేను మందారడను విద్యాధరుని కూతురు. నా పేరు విభావసి. నాకు భూమిలో నున్న పక్షుల, మృగముల భాషలన్నియు తెలియును.

క. అమృటివిద్య నాచే

నిమ్ముగ నంతయు నెటింగి ♦ నృప నన్న వివా

హ మృగు మనవుడు రెండవ

కొమ్మ మదిం బ్రేమ గడలు ♦ కొన నిట్లనియెన్.

18

టీ : నృప=రాజా ! ఆ+మృటివిద్యన్=ఆ గొప్పవిద్యను; నాచేన్; ఇమ్ము గన్=బాగుగా; అంతయున్=సాకల్యముగా; ఎటింగి=తెలిసికొని; నన్నున్; వివాహమృగును=పెండ్లాడుము; అనవుడున్=అనిన తర్వాత; రెండవకొమ్మ=రెండవ శ్రీ; మదిన్=మనసులో; ప్రేమ; కడలుకొనంగన్ = వ్యాపించగా; ఇట్లనియెన్=ఇట్లు పల్కెను.

తా : 'ఆ విద్యను పరిగ్రహించి నన్ను పెండ్లాడుము' అని ఆమె అనినాక రెండవయామె ప్రేమతో ఇట్లు చెప్పనారంభించినది.

ఆ. పారుడనఁగ బరఁగు ♦ బ్రహ్మర్షి మా తండ్రి

యతఁడు విద్య లెల్ల ♦ నభ్యసించి

తపము నిచ్చు జేయఁ ♦ దలపోసి కీర భృం

గాలి రమ్య మైన ♦ యాశ్రమమున.

19

టీ : మా తండ్రి; పారుడు+అనగన్+పరగుబ్రహ్మర్షి = పారుడని పిలువ బడెడి బ్రహ్మర్షి; ఆతడు; విద్యలెల్లన్=అన్నివిద్యలను; అభ్యసించి = నేర్చి; ఇచ్చున్=మనస్సులో; తపమున్=తపస్సును; చేయన్=చేయుటకు; తలపోసి=నిశ్చయించి; కీర=చిలుకలతోను; భృంగ+అలి=తుమ్మెదల గుంపులతోను; రమ్య మైన=సుందరమైన; ఆశ్రమమునన్=ఆశ్రమముందు.....

తా : నా తండ్రి పారుడనెడి బ్రహ్మర్షి. ఆతడు విద్యలన్నింటిని నేర్చి తపస్సు చేయదలచి, చిలుకలు, తుమ్మెదలతో అందమైన ఆశ్రమముందు...

మ. ఫలమూలచ్చదనాంబుభుక్తిః బవనా ♦ భ్యాసక్రియాయుక్తి ని
 ర్దళితాంతర్గతశాత్రవప్రకర జా ♦ గ్రద్ధర్వసర్వస్వై
 చలికిన్ వాసకు నెండకున్ మన మను ♦ త్యాహంబుగానీక కం
 దళితానందమునన్ ముకుందచరణ ♦ ధ్యానావధానంబునన్. 20

టీ : ఫల = పండ్లయొక్క; మూల = మొదళ్ళయొక్క; భదన = ఆకుల
 యొక్క; ఆంబుభుక్తి = నీరు — తినుటతో; పవన + అభ్యాసయ్యుక్తిన్ = వాయు
 ధారణము చేయు నభ్యాసము చేతను; నిర్దళిత = విడగొట్టబడిన; అంతర్గత = లోపల
 నుండు; శాత్రవప్రకర = శత్రువుల — కామాదులయొక్క; జాగ్రత్ = ఎక్కువగు;
 గర్వసర్వస్వై = గర్వమంతయు కలవాడై; చలికిన్; వాసకున్; ఎండకున్;
 మనము = మనస్సును; అనుత్యాహంబున్ = ఉత్సాహము లేనిదానిని; కానీక = కాని
 యొక్క; కందళిత + ఆనందమునన్ = ఎక్కువైన సంతోషముతో; ముకుందచరణ =
 విష్ణుపాదము లందలి; ధ్యాన + అవధానంబునన్ = ధ్యానించుట యందలి యేకా
 గ్రతతో.....

తా : కందమూల ఫలానుల తినుచు, పవనధారణచేయు నలవాటుతో అంత
 శత్రువులైన కామక్రోధ లోభమోహ మదమాత్సర్యముల నణచి, శీతవాతాతప
 ససోష్ణుడై, శ్రీమన్నారాయణ పాదపద్మ ధ్యానమేకాగ్రతగా జేయుచు...

క. అంగుష్ఠము నిల మోపి ప

తంగునిపైఁ జూపు సాచి ♦ ధగధగ లర్చి

స్తుంగత నింగులు నాకెడు

నింగలములు నాల్గుదెసల ♦ నిడుకొని కడఁకన్. 21

టీ ! అంగుష్ఠమున్ = కాలి బొటనవేలిని; ఇలన్ = భూమిపై; మోపి =
 అన్ని; పతంగునిపైన్ = సూర్యునికేసి; చూపు = దృష్టిని; సాచి = నిగిడించి; ధగ
 ధగలు = ధగధగమును కాంతులు; అర్చిన్ + తుంగతన్ = కాంతియొక్క యోన్నత్య
 ముచే; నింగులు నాకెడు = ఆకాశమునం బెడి; ఇంగలములు = నిప్పులు; నాల్గుదెస
 లన్ = నాలుగువైపులను; ఇళుకొని = ఉంచుకొని; కడఁకన్ = పూనికతో...

తా : కాలి బొటనవేలి, నేలమోపి, సూర్యునికేసి చూచుచు, ఆకాశము
 నంబెడి మంటలు కల నిప్పులను నాల్గువైపుల నుంచుకొని పూనికతో.....

క. సుర గరుడ యక్ష రాక్షస

నగ కిన్నర సిద్ధ సాధ్య ♦ నాగోత్కర మి

ట్లరు దనఁగఁ దప మొనర్చెం

బురుహూతుఁడు దాన నాత్మక ♦ బొడమిన భీతిన్. 22

టీ : సుర... ఉత్కరము = జేవతలు, గరుడులు, యక్షులు, రాక్షసులు,
 నరులు, కిన్నరులు, సిద్ధులు, సాధ్యులు, నాగుల సముదాయము; ఇట్లు = ఈ రీతిగా

తపస్సు చేయుట; అరుదు=కష్టము; అనగన్=అని పొగడగా; తపము = తపస్సును; ఒనగ్చెన్ = చేసెను; దానన్ = ఆ తపస్సువలన; పురుహూతుడు = ఇంద్రుడు; ఆత్మన్=మనస్సులో; పాడునునభీతిన్=పుట్టిన భయముతో...

తా : దేవతలు మున్నగు వారిట్లు తపస్సు చేయుటను మరెక్కడను చూడలేదని పొగడునట్లుగా నతడు తప మాచరించెను. అని విని ఇంద్రుడు భయపడి...

క. తనయొద్ద బుంజికస్థల

యను నచ్చరలేమ యున్న ♦ నమ్మునికడకుం

జను మని యనిపిన పత్తి శా

సనమున వని కేఁగుదెంచె ♦ సంభ్రమలీలన్.

23

టీ : తనయొద్దన్=తనవద్ద; బుంజికస్థలయనునచ్చరలేమ = బుంజికస్థలయను పేరుకల ఆప్వరస; ఉన్నన్=ఉండగా; ఆ+మునికడకున్=ఆ మునివద్దకు; చనుమని=వెళ్ళుమని; అనిపినన్=పంపగా; పత్తిశాసమునన్=రాజాజ్ఞచే; సంభ్రమలీలన్=తొందరగా; వనికిన్=తపోవనమునకు; ఏఁగుదెంచెన్=వచ్చెను.

తా : తనవద్దనున్న బుంజికస్థలయను నప్వరసను తపోభంగము చేయుమని పంపెను. ఆమె యింద్రాజ్ఞను శిరసావహించి ఆ తపోవనమున కేతెంచినది.

చ. చిలుకలు ముద్దుఁబల్కులకు ♦ జేరఁగ రా నెఱివేణి కాంతికిన్
మలయుచుఁ బై పయిన్ మధుప ♦ మాలిక వాయక సంచరింపఁగా
నలసవిలాసయానమున ♦ నమ్మునిపాలికి వచ్చె వేల్పుదొ

య్యలి నునుసానఁబట్టిన య ♦ నంగునిమోహనబాణమోయనన్. 24

టీ : వేల్పుదొయ్యలి=అప్వరస; ముద్దుఁబల్కులకున్=ముద్దువచ్చు మాటలకు; చిలుకలు; చేరఁగన్=దగ్గరకురాగా; మధుపమాలిక=తుమ్మెదలపంక్తి; నెఱివేణి కాంతికిన్=అందమైన జడయొక్క అందమునకు; పైపయిన్=మీదిమీదికి; మలయుచున్ = వ్యాపించుచు; పాయక=విశువక; సంచరింపగాన్=తిరుగగా; అలస=మందమైన; విలాస=ఒయ్యారమైన; యానమునన్=నడకతో; నును=మెత్తని; సానపట్టిన; అనంగుని=మన్మథునియొక్క; మోహన బాణమో=సమ్మోహన బాణమో; అనన్=అనునట్లు; ఆ+మునిపాలికిన్=ఆ మునివద్దకు; వచ్చెన్=వచ్చెను.

తా : చిలుకలకన్న ముద్దువచ్చు మాటలతో, నల్లని జాటును చూచి తుమ్మెదల గుంపేమో అని బ్రమసి వెన్నాడు తుమ్మెదలతో, ఒయ్యారమైన నడకలతో బుంజికస్థల ఆ తపోవనమునకు వచ్చెను.

వఁ అ సమయంబున.

25

చ. అనువగు సుశ్శ నొప్పు మల ♦ యానిలవాహము నెక్కి- తేంట్ల న
 ల్లి న నిడువాగెఁ బూని లవ ♦ లీ నవవల్లిక లెమ్మె సొమ్ములై
 పనుపడఁ జెట్లు వట్టి మను ♦ ప్రాతదశమ్ములతోడ దోలె నా
 మనిదొరమంచురాజు మడి ♦ మంచగఁ గోయిలగంటు మ్రోయఁగన్

టీ : ఆ మనిదొర=వసంతస్తువనెడి రాజు; అనువగుసుశ్శన్=అనుకూలమైన
 సుడులచే; ఒప్పు=బాగుగానున్న; మలయ+అనిలవాహము=పైరుగాలి యనెడి
 గుర్రమును; ఎక్కి; తేంట్లన్=తుమ్మెదలతో; అల్లిస=పేనిస; నిడువాగెన్=
 పొడవైన కశ్యమును; పూని=పట్టుకొని; లవలీనవవల్లికలు=క్రాంతవెన్నెల తీగలు;
 ఎమ్మెసొమ్ములు=అందమైన నగలై; పనుపడన్=కుదురగా; ప్లయ+పట్టి=చెట్టును
 పట్టుకొని; మనుప్రాతదశమ్ముతోడన్=బ్రతికెడి ప్రాతసేనతో--ఉండెడి ప్రాత
 యాకులతో; మంచురాజు=హిమమను రాజును; మడిమంచుగన్=బలహీనుడగు
 నట్లు; కోయిలగంటు = కోకిలలనుగంటులు; మ్రోయగన్ = మ్రోగుచుండగా;
 లోలెన్=పారద్రోలెను.

తా : జయశీలుడగు రాజు శత్రురాజును చెట్టువట్టి పరుగులెత్తు ప్రాతస్వైర్య
 ముతో సహా పారద్రోలినట్లుగా వసంతర్తువు వచ్చుటతో ప్రాతయాకులు రాలినవి.
 మంచుతెరలు పోయినవి. అదేమంచును జయించినట్లుగా వర్ణింపబడినది. అలం.
 రూపకము.

సీ. సానదేటి పొటమరిం ♦ చి నెతెవాసిన యట్టి
 యాకురాలుపుగండ్ల ♦ యందుఁ దొఱఁగి
 యతిబాలకీర చ్చ ♦ దాంకురాకృతిఁ బొల్చి
 కరవీరకోరక ♦ గతిఁ గ్రమమున
 నరుణంపు మొగ్గలై ♦ యర విచ్చి పికిలి యీఁ
 కలదండులట్లు గుం ♦ పులయి పిదప
 రేఖఁబేర్పడఁగ వ ♦ ర్ధిలి వెడల్పయి రెమ్మ
 పసరు వాటుచు నిక్కఁ ♦ బసరు కప్పు

గీ. పూటపూటకు నెక్కఁ గ ♦ ప్పునకుఁ డగిన
 మెఱుఁగు నానాటికిని మీఁద ♦ గిరిగొనంగ
 సోగయై యాకువాలంగ ♦ జొంప మగుచుఁ
 జగురు దళుకొత్తై దరులతా ♦ శ్రేణులందు.

27

టీ : సాన=ద్రవము; తేటి=స్వచ్ఛముగా కనిపించి, పొటమరించి=పైకి
 మెఱుక కన్నడి; నెతె=బీట; పాసినయట్టి=తీసినటువంటి; ఆకురాలుపు గండ్ల
 యందున్=ఆకురాలులచే పల్లముగా నున్న చోట్లు; తొఱఁగి=పైకివచ్చి; అతి=

మిక్కిలి; బాలకీర=పిల్లలైన చిలుకలయొక్క; ఛద+ఆంకుర+ఆక్మతిన్=మొలిచెడి రెక్కలయొక్క ఆకారములో; పొల్చి=ఆంచముగానుండి; క్రమమునన్=క్రమముగా; కరవీర కోరకగతిన్=కరవీరపు మొగ్గలవలె; ఆరుగురు మొగ్గలై=ఎర్రని మొగ్గలై; అరవిచ్చి=సగము విడి; పికిలి షట్టల యీకలవలె; నుండి ఆకులపై నుండు నీ నెలరేఖలు కన్నడునట్లయి, వెడలుపయి, ప్రక్కభాగములు పసరెక్కుచు నానాటి కా పసరరంగు నలుపెక్కి తళతళ వచ్చి అశోకగా వెనుకకు వ్రాలి గుమరుగా పెరిగినవి; ఇట్లు ప్రతి చెట్టు, తీగలకు చిగురులు పుట్టి పెరిగినవి అలం. స్వభావోక్తి.

తా : ఇందు చిగురుపుట్టి పెరిగెడి క్రమము చక్కగా వర్ణించబడినది. ఆరు రాలిన గంట్లనుండి సానవచ్చి చిన్న బొటిమలవలె ఆంకురములు పైకి వచ్చి చిలుక షట్టలకు మొదటవచ్చు చిన్న రెక్కలవలె నుండి, ఆవి క్రమముగా ఎర్రకరవీరపు మొగ్గలవలెనుండి, ఎర్రని మొగ్గలై సగము విచ్చి, పికిలి షట్టల యీకలవలె నుండి ఆకులపై నుండు నీ నెలరేఖలు కన్నడునట్లయి, వెడలుపయి, ప్రక్కభాగములు పసరెక్కుచు నానాటి కా పసరరంగు నలుపెక్కి తళతళ వచ్చి అశోకగా వెనుకకు వ్రాలి గుమరుగా పెరిగినవి; ఇట్లు ప్రతి చెట్టు, తీగలకు చిగురులు పుట్టి పెరిగినవి అలం. స్వభావోక్తి.

క. హిందోళంబునఁ బాడిరి

బృందారకసతులు విరహి ♦ బృందార్తిగఁ ద్రేఁ

చెం దేటులు వాసంతిక

విందునఁ బికశిశువు దాది ♦ వెడలం దోలెన్.

23

టి : బృందారకసతులు=దేవతా స్త్రీలు; విరహి బృంద+ఆర్తిగన్=విరహము కల జనులకు బాధకలుగునట్లుగా; హిందోళంబునన్=హిందోళమును రాగమున; పాడిరి=గానము చేసిరి; తేటులు=తుమ్మెదలు; వాసంతికవిందునన్=బండిగురి వెంద పూదేనె త్రాగుటయును విందుతో; త్రేచెన్=త్రేసెను; పికశిశువున్=కోయిలపిల్లను; దాది=పెంపుడు తల్లియైన కాకి; వెడలందోలెన్=వెడల గొట్టెను.

తా : కోకిలలు వసంత ఋతువునందు పంచమ స్వరమున పాడును. ఆ పాట వినుటతోడనే దానిని పెంచెడి కాకి అది తనపిల్ల కాదనుకొని వెడలగొట్టును. అప్పటి

వరకు భేదము తెలియనందున అది తన పిల్లయే యనుకొను నా కాకి. 'శిశిరస్యవసంత
స్యసంఘాహిందోశరాగకః' అని శిశిరవసంతర్తువుల సంధిలో హిందోశరాగ మాలా
పించవలెను. దేవతాస్త్రీలు హిందోశరాగమున పాటలు పాడిరి. అలం. స్వభావోక్తి.

నీ. చలిగాలి బాండుమ ♦ లైలపరాగము రేచి

నిబిడంబు చేసె వె ♦ న్నెలరసంబు

వెన్నెలరస ముబ్బి ♦ వెడలించె దీర్ఘికా

మందసాగంధిక ♦ మధునదంబు

మధునదం బెగ్గ బోసె ♦ మాకందమాలికా

క్రీడానుషంగిభృం ♦ గీరనంబు

భృంగీరవం బహం ♦ కృత్తి దీగె సాగించె

ప్రోషిత భర్తృకా ♦ రోదనముల

గీ. విసినవీధుల వీ తెం చెం ♦ గ. పితమదన

సమదభుజనత సుమధను ♦ హంకృతములు

సరసమధుపాన నిధువనో ♦ తన్నవలీన

యువతియువకోటి కోరికల్ ♦ చివురు లెత్త.

29

టీ : చలిగాలి=చల్లని మెరుగాలి; బాండుమలైల పరాగమున్ = బాండుమలై
పూల పరాగమును; రేచి=రేగొట్టి; వెన్నెల రసంబున్ = వెన్నెలయను నీటిని;
నిబిడంబు చేసెన్ = చిక్కపడునట్లు చేసెను; వెన్నెలరసము = వెన్నెల నీరు; ఉబ్బి
= పైకొబ్బికి; దీర్ఘికా = దీర్ఘిడు బావులందలి; అమంద = ఎక్కువైన; సాగంధిక =
సువాసనకల యెర్రకలువల వలని; మధునదంబున్ = తేనె ప్రవాహమును; వెడ
లించెన్ = ప్రవహించునట్లు చేసెను; మధునదంబు = పూదేనె నగులు; మాకంద
మాలిక = తియ్యని మామిడిచెట్ల వరుస లందలి; క్రీడా + అనుషంగి = ఆటలతో కలి
సిన; భృంగీ = ఆడుతు మ్మెదలయొక్క; రవంబు = భవనీని; ఎగ్గబోసెన్ = ఎక్కువ
చేసెను; భృంగీరవంబు = ఆడుతు మ్మెదల యుంకారము; అహంకృతిన్ = గర్వముతో;
ప్రోషిత భర్తృకారోదనములన్ = పొరుగురు వెళ్ళిన భర్తలకల స్త్రీలయొక్క
యెడుపులను; తీగెసాగించెన్ = వృద్ధిపొందించెను; కుషిత = కోపించిన; మదన
మన్మథునియొక్క; సమద = మదముతో కూడిన; భుజ = బాహువుచే; నత = వంచ
బడిన; సుమధను = పువ్వులనెడి వింటియొక్క; టంకృతములు = టంకారములు;
సరస = రుచియైన; మధుపాన = మద్యపానము చేసి; నిధువన = మైధునమును; ఉత్సవ
= వేడుకయందు; వలీన = మునిగిన; యువతి = పడచుదనము కల స్త్రీలయొక్క;
యువ = యువకులయొక్క; కోటి = సమదాయముయొక్క; కోరికలు; చివురు
లాత్తన్ = ఎక్కువగునట్లు; విసినవీధులన్ = ఉద్యానవనములలో; వీతెంచెన్ =
వ్యాపించెను.

తా : వసంతబుతువున చల్లనిగాలి కెరిచి వచ్చిన మల్లెపూచరాగముతో వెన్నెల చిక్కబడినది. వెన్నెల నీటి ప్రవాహములచే దిగుడు బావులలోని యెర్ర కలువల పూదేనె ఏరులై పారదొడగెనది. ఆ పుష్పరసముతో తియ్యమామిళ్ళ మీద నుండు తుమ్మెదల ధ్వని హెచ్చినది. ఆ తుమ్మెదల రొదలతో ప్రోషిత భర్తృకల విచారము హెచ్చినది. దానితో మన్మథుని పూ బాణముల మ్రోత ఉద్యానము లందు హెచ్చినది. ఆ ధ్వనులు హెచ్చుగా మధ్యము త్రావి రతి క్రీడసంబుకొను యువతీయువకుల కోరిక లీంకరై త్రినవి. ఆలం. కారణమాల, కావ్యలింగము.

క. అత్తటి మురివపునడఁ జెలి

కత్తియగమి గొలువ మృదుల ♦ కలభాషలఁ ద

శ్లోత్తైడు వెడనగవులతోఁ

జిత్తభవుం డార్చ ననలు ♦ చిదుమునెపమునన్.

30

టీ : ఆ+త్తటిన్=ఆప్వడు; మురివపునడన్=ఒయ్యారమైన నడకతో; చెలి కత్తియగమి=చెలికత్తెలగుంపు; కొలువన్=తన్ను చుట్టుకొనిరాగా; మృదులకల భాషలన్=మృదువైన మధురమైన పలుకులతో; శ్లోత్తైడు వెడనగవులతోన్=వెలుగుచున్న చిన్నచిన్న నవ్వులతో; చిత్తభవుండు=మన్మథుడు; ఆర్చన్=ఆరవగా; ననలు=పువ్వులు; చిదుము నెపమునన్=త్రుంపెడి వంకతో.....(మన్మథుడరచుట తన బాణములగు పూలు కోయవలదని కోపించునట్లని యెరుగునది.)

తా : ఆ వసంతర్తువులో ఒయ్యారమైన నడకతో చెలికత్తెలు సేవించు చుండగా ముద్దులు గుల్కెడి పలుకులతో అందరించు చిరునగవులతో మన్మథుడు కేకలు వెట్టునట్లు పూలను కోసెడి వంకతో.....

చ. అలకనిజీబులోఁ గుసుము ♦ మద్దినపావడదోఁడు గొప్పు చెం

గలువలవల్పుఁ జన్నుఁగవ ♦ కస్తురితావియుఁ ద్రస్తరింప నం

దెలరొద మీఱఁ బెన్నిధి గ ♦ తిన్ వ్రతికిం బొడకట్టె వేల్పుఁ దొ

య్యలి చిటుసానఁ బట్టిన య ♦ సంగుని మోహనబాణమోయనన్.

టీ వేల్పుఁదొయ్యలి=అస్పరసమును పుంజకస్థల; అలకనిజీబులోన్=పల్లని చీరలో; కుసుము మద్దిన = కుసుంబారంగు వేసిన; పావడ = లోపల కట్టిన చీర; తోఁపన్+పైకి కన్నడగా; కొప్పు చెంగలువలవల్పున్ = కొప్పులో పెట్టుకొన్న ఎర్రకలువల పరిమళమును; చన్నుఁగవకస్తూరి తావియున్=చంటిజంటకు పూసకొన్న కస్తూరి పరిమళమును; ద్రస్తరింపన్=నలుదిక్కులకు వ్యాపించ గా; అందెలొద=అందెలమ్రోత; మీఱన్=ఎక్కువకాగా; పెన్నిధిగతిన్=పెద్దనిధికలెను; చిటు సానన్=చిన్న మెరుగు సానయందు; పట్టిన=పదనుపట్టిన; అనంగుని = మన్మథుని యొక్క; మోహనబాణమోయనన్ = సమ్మోహనముచేయు బాణమో అన్నట్లు; వ్రతికిన్=మహర్షికి; పొడకట్టెన్=కన్నడెను.

మన్మథుని పంచబాణములతో నొకటి మోహన మనుటకు 'ఉన్మాదవస్తాపన శ్చైవోషణస్తంభనస్తథా । సమ్మోహనశ్చకౌముద్య సంచబాణాః ప్రక్షీర్తతాః ।' అని.

తా : ఆ యప్పురస ఎర్రని పావడ కట్టుకొని గొని అందఱు బల్లని చీరలో నుండి నైకగ పడుచుండగా, పరిమళించు నైరకలువలను కొప్పన తుజీమి, చంటికి కన్నూరి పూసికొని మన్మథుని మోహనకరమైన బాణమా అనునట్లు కాలియందెలు చప్పుడు చేయుచుండగా నొయ్యారముగా నడచుచు పొరగి వద్దకు వెళ్ళి కన్నడెను.

తే. అత్తైఅంగున నదిరి పా ♦ టారజంపు

వన్నెఁ బొడగట్టి తా బాడు ♦ సన్నరవళి

పాట లలిర్పుంకృతి శ్రుతి ♦ బాదుకొనంగ

జూడకయ చూచుచూపుతో ♦ సుడియుటయును.

312

టీ : ఆ+తైఅంగున=ఆ రీతిగా; ఆదిరిసాటు=హతాత్తుగా; ఆరంభపు వన్నెన్=అందమైన కాంతితో; పొడగట్టి=కన్పించి; తాన్=ఆమె; పాడు=పాడెడి; సన్నరవళి=సన్నని గన్పని; అలిర్పుంకృతిశ్రుతిన్=తుమ్మెదల రుంకార మనెడి శ్రుతిలో; పాదుకొనంగన్ =కలియగా; చూడకయ = చూడనట్లుండు; చూచుచూపుతోన్=చూచెడి చూపుతో; సుడియుటయును=తారాడగా...

తా : ఆమె యట్లు హతాత్తుగా కన్నడి సన్నని యెలుగుతో పాటను తుమ్మెద రుంకారమును శ్రుతితో మేళవించి చూచియు చూడనట్లు చూచెడి యొర చూపుతో చూచుచు అతని చుట్టుప్రక్కల తచ్చాడుచుండెను.

చ. తలకొని దానితమ్ములపుఁ ♦ దావియు మోవియుఁ గొను మేను న
గ్గలపుమెఱుంగు లీను తెలి ♦ గన్నులుఁ జన్నులు భృంగమాలికన్
గెలిచిన యారుతీరుఁ దగు ♦ నెన్నడలుం దొడలున్ వివేకముం
గలఁపఁగఁగాంచి పంచశర ♦ కాండవిఖండిత ధైర్యసారుడై. 313

టీ : దాని తమ్ములపుఁదానియున్ = ఆమె వేరికొన్న తాంబూలపు సువాస నయు; మోవియున్=అభ్యోష్టమును; కొనున్=నకుమును; మేనున్=శరీరమును; అగ్గలపు మెఱుంగులు=ఎక్కువ కాంతులను; ఈను తెలిగన్నులున్=బెదజల్లెడి తెల్లని కన్నులును; చన్నులున్; భృంగమాలికన్=తుమ్మెదల పంక్తిని; గెలిచిన యారు తీరున్=గెలువదగిన నూగారుటందమును; తగు నెన్నడలున్ = తగిన అందమైన నడ కలును; తొడలున్; తలకొని=ఆరంభించి; వివేకమున్ = కార్యాకార్య జ్ఞాన మును; కలఁపఁగన్ = కలచివేయగా; కాంచి = చూచి; పంచశరకాండ = మన్మథ బాణములచే; విఖండిత = ఖండింపబడిన; ధైర్యసారుడై=ధైర్యబలము కలవాడై.....

తా : ఆ యప్పురసయొక్క శరీరసౌష్ఠవము, తాంబూలపు సువాసన, బయ్యారంపు నడక మున్నగువాటిని చూచి అవి యొకదాని కొకటి బలమై తన ధైర్యమును

సడలింపగా పారుదు మదన వేదనచే తూలినవాడై .....అలం. కావ్యలింగము, ఉపమయు.

క. మేను గరుపాఱు దమి న

మ్మాని జపముఁ దపముఁ దన్ను ♦ మఱచి యనంగ

గ్లానిఁ బడి కదిసి వడఁచుచు

హీనస్వర మెసఁగఁ బ్రోవ ♦ వే న న్ననుచున్.

34

టీ : ఆ+హాస=ఆ హాసుడు; మేను=శరీరము; గరుపాఱున్=పులకరింపగా; తమిన్=ఎక్కువ కోరికచే; జపమున్=మంత్రోచ్ఛారణము; తపమున్=నియమముగా నుండుటను; తన్నున్=తన కృత్యమును; మఱచి; అనంగ్లానిన్=మన్మథ వేదనను; పడి; కదిసి=ఆమెను సమీపించి; వడఁచుచున్=కంపముపొందుచు; హీనస్వరము=తగ్గినకంఠధ్వని; ఎసగన్=ఎక్కువకాగా; నన్నున్; ప్రోవవే=రక్షించవే; ఆసుచున్.....

తా : ఆ పార్వతి శరీరము పులకరింపగా జపతపోనుష్ఠానములు మరచిపోయి, ఆమె వద్దకేగి వణకుచు నన్ను చేరదీసి బ్రతికించు మనీ ప్రార్థించుదు...

తే. చెయ్యి పట్టిన మాత్రాన ♦ శిరము వంచి

యవశించదానఁ బైవ్రాలు ♦ నవ్వఘాటిఁ

బర్ణ శాలాంతరముఁ జేర్చి ♦ బ్రాహ్మణుండు

కెరలు కోర్కులఁ గందర్ప ♦ కేళిఁ దేలె.

35

టీ : చెయ్యిపట్టిన మాత్రానన్=చేతిని పట్టుకోగానే; శిరసువంచి=తలవంచి; అవశించదాన్=పరవశమైనట్లుగా; పైవ్రాలు+ఆ+పఘాటిన్=మీదపడెడి ఆమెను; పర్ణశాలా+అంతరమున్=పర్ణశాలలోనికి; చేర్చి; బ్రాహ్మణుండు=ముని; కెరలుకోర్కులన్=పెల్లుబికిడి కోరికలతో; కందర్పకేళిన్=రతితో; తేలెన్=ఆనందించెను.

తా : చేయి పట్టుకోగానే యొడలు పరవశమైనట్లుగా అతనిమీద పడగా ఆమెను పర్ణశాలలోనికి తీసికొనివెళ్ళి యధేచ్ఛముగా రతికేళి భోగించెను.

* క. తప మంతయుఁ బొలివోవఁగ

నపు డన్నియు నుజ్జగించి ♦ యయ్యంగనతోఁ

దపసి మనోజక్రీడా

విపులైశ్వర్యంబు లనుభ ♦ వించుచు నుండెన్.

36

టీ : తపసి=ముని; తపమంతయున్=తానేసిన తపస్సంతయును; పొలివోవగన్=వృథాకాగా; అవుడు; అన్నియున్=నిత్యకర్మలన్నియును; ఉజ్జగించి=విడిచి; ఆ+అంగనతోన్=ఆ యవ్వనతో; మనోజక్రీడా=రతివలసి; విపుల=

ఎక్కువైన; ఐశ్వర్యములు=సుఖములను; అనుభవించుచునుండెన్=అనుభవించుచుండెను.

తా : ఆ ముని తపస్సు విడిచి ఆమెతో సంభోగించుచు కాలము గడపుచుండెను.

క. ఈరీతిఁ గొంతకాలం

బారామ మహామహీధరఁ ♦ రారణ్యములం

దా రామవలలఁ దగిలి వి

హారము సలుపంగ గర్భఁ ♦ మై తఱియగుడున్.

37

టీ : ఈ రీతిన్=ఇట్లు; కొంతకాలము=కొన్నాళ్ళు; ఆ రామవలలన్=ఆ యస్సరసయొక్క ప్రేమయును వలలో; తగిలి; ఆరామ=ఉద్యానములు; మహామహీధర=పెద్దకొండలు; ఆరణ్యములందున్=వనములందును; విహారము సలుపంగన్=విహరించగా; గర్భమై=ఆమెకు గర్భమువచ్చి; తఱియగుడున్=ప్రసవించు సమయము రాగా.....

తా : ఇట్లు కొంతకాల మా ముని యామె వలలో చిరుకొని కొండలు, వనములలో విహరింపగా ఆమె గర్భవతియై ప్రసవసమయము రాగా.....

క. అంత ననుఁగాంచి యది విసి

నాంతరమునఁ బాఱవైచి ♦ యరిగెఁ గృపార్ద్ర

స్వాంతుఁ డగుసంయమిం ద్రుండుఁ

జింతింపకపోయె నేమి ♦ సెప్పుదు నధిపా.

38

* పాతాంతరము

తపనోదయాస్తమయము

లిపుడని కాలప్రమాణ మెఱుంగని తమి న

చ్చపలాక్షిఁ గూడి రతిసుఖ

విపులై శ్వర్యంబు లనుభవించుచునుండెన్.

టీ : ఇపుడు; తపన=సూర్యునియొక్క; ఉదయ+అస్తమయములు; అని; కాలప్రమాణము=కాలమయొక్క నడకను; ఎఱుగని తమిన్ = తెలియని యొక్క తెలియని కోరికతో; ఆ+చ్చపలాక్షిన్+కూడి=ఆ యస్సరసతో కలిసి; రతిసుఖ=రతిసుఖమయొక్క; విపుల = ఎక్కువైన; ఐశ్వర్యములు; అనుభవించుచునుండెను.

తా : సూర్యోదయాస్తమయము తెరుగని రీతిగా నామెతో కలిసి సంభోగ సుఖము లనుభవించుచుండెను. [ఈ పద్యము ప్రక్షిప్తమని కొన్నిట నున్నది.]

టీ : అధిపా=రాజా ! అంతన్=పురుషురాగా; అది=ఆ యస్సరస; నసున్=నన్ను; కాంచి=కని; విషిన్=అంతరమునన్=అడవిమధ్యలో; పాక్షవైచి=దిగవిడిచి; అరిగాన్=స్వర్గమునకు పోయెను; కృపా+అర్హి=స్వాంతుడగు=దయచే చల్ల విమనస్సు కలిగిన; సంయమి+బ్రండుడు=మనఃశ్రేష్ఠుడు; చింతింపకపోయెన్ =నా విషయమై ఆలోచనయే చేయలేను; ఏమి చెప్పగున్ = ఏమని చెప్పరు నా కష్టదశను ?

తా : అంతట నామె నన్ను కని నట్టడవిలో పారవేసి స్వర్గమునకు పోయినది. దయాార్థహృదయుడైన మునియు నా యోగక్షేమము నరయలేన. ఏమని చెప్పనో?

న. అట్లు వైచి చనుటయు నాఁకటం గటకటంబడుచుండి తీండింను శశిమండలంబున వెడలు శిశిరకిరణప్రణాళికామిత్ర దమృత రస గ్రాసంబునం జేసి కొన్న పూటలం బుటపుటనైన నన్నుం గనుఁ గొని మునీంద్రుండు ప్రియం బంది నిజాశ్రమంబునకుం గొని చని శిశిశిశాసంవర్ధిత నగుటం జేసి నాకుం గళావతియును నామం బిడి పెనుచుచుండ నేనును జనకసేవాపరతం బ్రవర్తిల్లుచుండు నంత. 39

టీ : అట్లు=ఆ రీతిగా; వైచిచనుటయున్=పారవైచిపోగా; అఁకటన్=అకలిచే; కటకటంబడుచుండి=బాధపడుచు; తీండింను శశిమండలంబునన్=ఎక్కువగా ప్రకాశించెడి చంద్రమండలము నుండి; వెడలు=పుట్టెడి; శిశిరకిరణ=చల్లని కిరణములయొక్క; ప్రణాళికా=సముదాయములతో; మిత్ర=కలిసిన; అమృత రస=అమృతముయొక్క; గ్రాసముచేతన్=తినుటచే; కొన్నిపూటలన్=కొన్ని రోజులలో; పుటపుటనైన=పెరుగుచున్న; నన్నున్; కనుంగొని=చూచి; మునీం ద్రుండు=పారుడు; ప్రియంబంది=సంతోషించి; నిజ+అశ్రమంబునకున్ = తన యాశ్రమంబునను; కొనిచని=తీసికొనివెళ్ళి; శశిశిశాసంవర్ధిత నగుటంజేసి=చంద్ర కళలచే పెంచబడిన దాననగుటచే; నాకున్; కళావతి; అనునామంబు = అనెడి పేరును; ఇడి=ఇట్టి; పెనుచుచుండన్=పెంచుచుండగా; నేనును; జనకసేవా పరతన్=తండ్రయొక్క సేవయందలి ఆసక్తిచే; ప్రవర్తిల్లుచుండునంతన్ = మెలగు చుండగా.....

తా : అట్లు నన్ను వదలిపోగా నేను చంద్రకిరణముల నుండి వచ్చిన సమృత మును త్రాగి పెరిగితిని. అట్టి నన్ను చూచి పారర్షి సంతోషించి నన్ను తీసికొని వెళ్ళి చంద్రకళలచే పెరిగినందున 'కళావతి' అను పేరు ఇట్టి పెంచుచుండెను. నేను తండ్రుని సేవించుచుంటిని. అంత.....

ఉ. ఆ సమయంబునం బొగులు ♦ చాఁకటివెల్లున నంతకంతకున్

గానిలి పైపయిన్ వదన ♦ గహ్వర మెండంగ నేడ్చి యేడ్చి యే

మాసయుఁ గాన కంతఁ దుహి ♦ నాంశుఁడు దోచినఁ దత్కళారస
గ్రాసవిధిన్ శరీర మమ ♦ రంగ భజించితి దైవికంబునన్. 40

(క్రింది రెండు పద్యములును పై వచనములోని యర్థమునే చెప్పచున్నందున ప్రక్షిప్తము లనియు, గద్యయే పెద్దనదనియు కొందరి మతము.)

టీ : ఆ సమయంబునన్ = తల్లి విడిచిపోగా; ఆకటి పెల్లునన్ = ఎక్కువ యాకలిచే; పాగులుచున్ = దుఃఖించుచు; అంతకంతకున్ = కొంత సేపయినకొలది; గాసిలి = కష్టపడి; పైపుయన్ = ఎక్కువగా; వదనగహ్వరము = నోరు; ఎండగన్; ఏడ్చియేడ్చి = ఎక్కువగా నేడ్చి; ఏమి + అసయున్ = ఏ విధమైన ప్రాణముమీద ఆశయును, కానక = లేక; అంతన్ = అంతలో; దైవికంబుగన్ = ఆదృష్టమువలన; తుహినాంశుడు = చంద్రుడు; దోచినన్ = ఉదయించగా; తత్కళారస గ్రాస విధిన్ = అతని కళలను తినుటతో; శరీరము; ఆమరగన్ = వృద్ధిపొందగా; భజించి తిన్ = కాచుకొంటిని.

తా : తల్లి అట్లు కని పారవేసి పోగా ఆకలి బాధచే విచారించుచు ఇక బ్రతుకుపై ఆశలేక పోగా నా అదృష్టవశమున చంద్రోదయము కాగా చంద్రకిరణములలోని అమృతరసపానముచేసి శరీరమును రక్షించుకొంటిని.

సీ. ఏ నవ్విధంబున ♦ మేను పెంచుచునుండ
నాచంద మంతయు ♦ నాత్మ నెఱింగి
కడుసంభ్రమమున న ♦ క్కడికి నేతెంచి యిం
పెసగ మైనిండిన ♦ కసటు దుడిచి
తనయురంబునఁ జేర్చు ♦ కొని పోయి యాశ్రమ
స్థలమున నిజపర్ణ ♦ శాల నునిచి
విధుకళాంశాహార ♦ విధి వసించితఁ గాన
నాకుఁ గళావతీ ♦ నామ మొసంగి

గీ. నయము మీఱంగఁ బెనుప నా ♦ నాటఁ బెరింగి
శైశవము మాని యావనో ♦ త్వవముఁ జెంది
జనకు నేమైన నడుగుచు ♦ సంతతంబు
నోపి శుశ్రూష చేయుచు ♦ నున్నచోట.

41

టీ : ఏను = నేను; ఆ + విధంబునన్ = ఆ రీతిగా; మేను = శరీరము; పెంచుచు నుండన్ = నిలబెట్టుకొనుచుండగా; ఆ చందము = ఆ నా పోషణరీతిని; అంతయును; ఆత్మన్ = మనస్సులో; ఎఱింగి = తెలిసికొని; కడుసంభ్రమమునన్ = ఎక్కువతోంద రతో; అక్కడకున్ = నేనున్న చోటికి; ఏతెంచి = వచ్చి; ఇంపు + ఎసంగన్ = ఆనంద మెక్కువకాగా; మైన్ = నా శరీరమున; నిండినకసటు = నిండు గానున్న

మంటిని; తుడిచి; తనయురంబునన్ = తన రొమ్ముపై; చేర్చుకొనిపోయి = అంట
నెత్తుకొని వెళ్ళి; ఆశ్రమస్థలమునన్ = తపోవనమున; నిజపరశాలన్ = తన పరశ
శాలలో; ఉండి; విధుకళా + అంశ + అహరవిధిన్ = చంద్రకళల నాహారముగాచేసి
కొనుటచే; వసింపితిన్ = ఉంటిని; కానన్ = కాబట్టి; నాకున్; కళావతియును
పేరును; ఒసగి = పెట్టి; నయము = చుట్టు; మీఠంగన్ = ఎక్కువకాగా; పెనుపన్
= పెంచగా; నానాటన్ = ఆ రోజున కా రోజు; పెరిగి; తైశ్రవము = బాల్యము,
మాని = వెళ్ళి; యావన్ + ఉత్సవమున్ = పడుచుదనము వలన సంతోషమును; చెంది
= పొంది; జనకున్ = తండ్రిని; ఏమైన నడుగుచున్ = కావలసిన వడుగుచు; సంత
తంబు = ఎల్లపుడును; ఓసి = ఓసికతో; శుక్రూష = నేన; చేయుచునున్న చోటన్
చేయు మండగా.....

క. ఎవ్వరు చూచినఁ జూపులఁ

జివ్వకుఁ బద నడఁగి నడచు ♦ సిగ్గున నొత్పవై

రవ్వకు మొదలగు పాపపు

జవ్వన మెదిరించె జిగి యె ♦ సంగ నామేనన్.

42

టీ : ఎవ్వరు చూచినన్ = ఎవరు నన్ను తేలిపార చూచినను; చూపులన్ = తిరిగి
వారిని చూచుటతో; చివ్వకున్ = పోరాటమునకు; పదను = వాడి; అడగి = తగ్గి;
నడచు సిగ్గునన్ = నడచెడి సిగ్గుచే; ఒత్పవై = అందమై; రవ్వకున్ = తిట్టుటకు; మొద
లగు = కారణమైన; పాపపు జవ్వనము = పాడు యావనము; నా మేనన్ = నా శరీర
మున; జిగి = కాంతిని; ఎనగన్ = ఎక్కువకాగా; ఎదిరించెన్ = వచ్చి మీదపడినది.

తా : నన్ను చూచిన వారిని తిరిగి చూచుటకు సందేహము కల్గించెడి సిగ్గు
కల్గగా, ఈమె అట్లున్నది—ఇట్లున్నది అని నల్లరును తిట్టుటకు వీలైన యావనము
వచ్చిపడినది.

శా. ఆవేళం బొడంగించి భేచరుఁ డొకం ♦ డాసక్తి దేవాపి సం

జ్ఞావంతుండు సబాంధవుం డగుచు ని ♦ శృంకన్ ననున్ వేడువాఁ

డై వాచంయముఁ డగ్ని కార్యనిరతుం ♦ డై యున్నచోఁ బరశా

లావాసంబున కేగుదెంచి నిజభా ♦ వాకాంక్ష సూచించినన్.

43

టీ : ఆ వేళన్ = అట్టియావనము వచ్చినపుడు; ఒకండు = ఒక; భేచరుండు =
గంధర్వుడు; దేవాపిసంజ్ఞావంతుండు = దేవాపియను పేరు కలవాడు; పొడగాంచి =
చూచి; ఆ సక్తిన్ = నన్ను పెండ్లాడవలెనను కోరికతో; సబాంధవుండగుచున్ =
బంధువులతో కూడినవాడై; నిశృంకన్ = సందేహములేకుండ; ననున్; వేడువాడై =
తనకిమ్మని కోరువాడై; వాచంయముడు = మహర్షి; అగ్ని కార్య నిరతుండై = అగ్ని
హోత్రము చేయుటలో నిష్ఠముకలవాడై; ఉన్నచోన్ = ఉండగా; పరశాలా +
ఆవాసంబునకున్ = పరశాలకు; ఏగుడెంచి = వచ్చి; నిజభావ + ఆకాంక్షన్ = తన
మనసులోని కోరికను; సూచించినన్ = తెలియజేయగా.....

తా : నామ యావనము రాగా దేవాపియను సంభవ్యుడు నన్ను చూచి పెండి చేసికొని గోరి తపోవనమునకు బంధువులతో కలిసివచ్చి నిశ్చంకముగా నా తండ్రి అగ్నిహోత్రము చేసికొనుచుండగా తన కోరికను తెలుసుగా.....

సీ. శిఖిపింఛదళపరి ♦ మృతములై సేవంతి

విరుల తీరగుశిరో ♦ వేష్టనములు

నెఱగంటి చూడ్కిన్ దా ♦ యెతులబాహులు వంచి

నా రాజు లల్లార్చు ♦ నారజములు

గాదంబరీగంధ ♦ గర్భంబులై వల్చు

ఘనసారమిళదాస్య ♦ గంధములు

దరహాసమున్ దోచు ♦ తాంబూల సేవాంధ

కారితాధర రద ♦ ఓతుల యొఱపు

శే. జిటులు గందంపుఁ బూతలు ♦ జిహ్వానికకు

ననుపు నెఱవాది బంటు పం ♦ తప్పు బదరులు

ఘనమగుజగుప్ప వెనుప న ♦ జ్జపముఁ జూచి

బుమి మనంబునఁ గడు నస ♦ హ్యించుకొనుచు.

44

టీ : శిఖిపింఛదళ = నెమలిపింఛపు టికిలచే; పరమృతములై = అలంకరింపబడి నవై; చేమంతి విరులతీరగు = చేమంతి పూలవలె నున్న; శిరోవేష్టనములున్ = తల పాగలును; ఎఱగంటి చూడ్కిన్ = ఎర్రని కంటిచూపులతో; తాయెతులబాహులు తాయెత్తులు కట్టుకొన్న చేతులను; వంచి; నారాజులు = కత్తులను; అల్లార్చునార జములున్ = త్రిప్పెడి అందములును; గాదంబరీ గంధగర్భంబులై = కల్లువాసనతో కూడినవై; వల్చు = వాసనవేసెడి; ఘనసారమిళత్ = పచ్చకర్పూరముతో కలిసిన; ఆస్యగంధములును = ముఖవాసనలును; దరహాసమున్ = చిరునవ్వులతో; తోచు = కనిపించెడి; తాంబూలసేవా = నిత్యము తాంబూలమును వేసికొన్నంచున; ఆంధకారిత = గారకట్టి కన్నడని; అధర = అధరోద్ధముచిది; రద ఓతులయొఱపు = పంటికొంటుల గాటులును; చిటులు గందంపుఁబూతలున్ = బీటలు తీసెడి గండపు పూలులును; జిహ్వికలకున్ = నాలుకలకు; ననుపు = అలవాటైన; నెఱవాది = నేర్పుకల; బంటు పంతపు బదరులును = శౌర్యము తెల్పు మాటలును; ఘనమగుజగుప్ప = ఎక్కువైన అసహ్యమును; వెనుపన్ = వృద్ధిచేయగా; ఆ+జపమున్ = ఆ గంధర్వులను; బుమి; చూచి; మనంబునన్ = మనసులో; కడున్ = మిక్కిలి; అసహ్యించు కొనుచున్ = చీదరించుకొనుచు.....

తా : నెమలి యీకలు గ్రుచ్చిన తలసాగలు, కల్లుత్రాగుటచే నెర్రనైన కన్నులు; దండలతో త్రిప్పబడుచున్న కత్తులును, కల్లువాసన పోవుటకై వేసి

కొన్న తాంబూలపు గారచే కన్నడని పంటికాటులును, చిరునవ్వులు; చీటలుతీయు సంతగా పూసికొన్న గందపుపూతలు, తమ ప్రతాపము తెలిపెడి గర్వోక్తులు కలిగిన ఆ గంధర్వలను చూచి ముని ఆనహ్నించుకొనుచు.....

(తాను నియమ నిష్ఠాపరుడైనందున, తనపద్ధతికి వ్యతిరేకముగా చున్న వారి ఆకార వేషభాషలను చూచునడికి మహర్షి కనహ్నియు వేసినది.) అలం. స్వభావోక్తి.

శా. ఆహా ధన్యుడనైతి మద్విమలవం ♦ శాచార విద్యా తప
శ్రీహోమాదులు నేడుగా తుది ఫలిం ♦ చెన్ నాగవాసంబు మ
ద్దేహాక్షోణికి బిడ్డ వేడుటకు నే ♦ తే గాంచుటన్ బ్రాహ్మ్యమిం
కోహా! చాలు బాకాలి పోయెదరా పో ♦ నోటిక్రొవ్వేటికిన్.

టీ : ఆహా ! నాగవాసంబు = బోగవు మేళము; మత్ + శాచారోణికిన్ = నా యింటివాకిటికి; బిడ్డన్ = నా కన్యను; వేడుటకున్ కోరుటకై; ఏతేన్ + కాంచుటన్ = వచ్చునంతటి ఆదర్శము కల్గుటచే; ధన్యుడనైతిన్ = ఆదర్శమును పొందునైతిని; మద్దే = నా యొక్క; మేలు = స్వచ్ఛమైన; వంశ = వంశము; ఆచార = నడవడి; తపశ్రీ = తపస్సంపద; హోమాదులు = హోమము మొదలైనవి; నేడుగా = ఇప్పటికి కదా; తుది = చిట్టచివరికి; ఫలించెన్ = పండినవి; ఓహా ! ఇకన్ = ఇక; బ్రాహ్మ్యము = బ్రాహ్మణత్వము; చాలున్; నోటిక్రొవ్వ = నోటిపొగరు; ఏటికిన్ = ఏల; పొకాలిపోయెదరా = వెళ్ళిపోదురా ? పోరా ?

తా : ఆహాహా ! నేను బ్రాహ్మణుడనై జపతపోసమై నములు చేయుచున్నందులకు ఈ భోగము మేళపురకమువారు పిల్లనిమ్మని నా గుమ్మములోనికి వచ్చినందులకు నా నియమము లన్నియు ఫలించినవి. నేటికి ధన్యుడనైతిని. ఛీ ఛీ ! పోయెదరా ? లేదా ? అలం. వ్యాజస్తుతి, విషమము.

క. మీ తరమువార లేతటి

నేతరి తనమున దపస్వి ♦ గృహకన్యకలన్

వీతభయవృత్తి వేడిగొ

కో తము దర్శింప కార ♦ క్రొవ్వలటంచున్.

46

టీ : మీ తరమువారలు = మీ కులమువారు; ఏతతేన్ = ఎప్పుడైనను; ఏతరి తనమునన్ = దుఃకుతనముతో; తపస్వికన్యకలన్ = మహర్షుల కూతుండ్రను; వీతభయవృత్తిన్ = భయములేని రీతిగా; తమున్ = మీ తాహతును; తర్కింపక = అలోచించుకొనక; వేడిగొకో = కోరిరా ? బౌరా ! క్రొవ్వలు = పొగరు ? అటంచున్ అనుచు.....

తా : మీ వంశములోని వారెవరైన నెప్పుడైనను మా వంటి మహర్షుల కన్యలను తమ తాహతు చూడక, కోరిరా ? అంత పొగరా ? అనుచు.....

క. వసుధేశ ముక్కు డుస్సిన

పసరముక్రియఁ గెరలి తిట్టెఁ ♦ బక్కున ఋషి వా
రుసురు మని వెడలిపోయిరి

ముసలిగదా పుట్టినిల్లు ♦ ముఖ్యోష్ణోకరన్.

47

టీ : వసుధేశ=రాజా ! ఋషి=నా తండ్రీ; ముక్కుడుస్సిన=ముక్కు
త్రాడూడిన, పసరముక్రియన్=ఎద్దవలె; కెరలి=కోపించి; సక్కునన్=హతా
త్తుగా; తిట్టెన్; వారు=ఆ గంధర్వులు; ఉసురునుని=కష్టపెట్టుకొని; వెడలి
పోయిరి; ముఖ్య+ఉష్ణతకున్=ఎక్కువ కోపమునను; ముసలితనము; పుట్టినిల్లు
కదా !

తా : ముసలితనమున కోపము పెద్దగా నుండును గదా ! నా తండ్రీ
ముక్కు త్రాడూడిన యాబోతువలె ముందు వెనుక లాలోచింపక తిట్టెను. గంధ
ర్వులు కష్టముతో వెళ్ళిపోయిరి. ఆలం. అర్ధాంతరన్యాసము.

వ. అట్టియెడం దనమనోరథంబు విఫలం బగుటకుఁ గ్రోధం
ధుండై నన్నభిలషించు గంధర్వుం డిట్లనియె. 38

టీ : అట్టియెడన్=అప్పుడు; తనమనోరథంబు=తనకోరిక; విఫలంబగుట
కున్=వ్యర్థమైనందులకు; గ్రోధ+అంధుండై=కోపముచే నొడలు తెలియనివాడై;
నన్ను+అభిలషించు=నన్ను కోరిన; గంధర్వుండు; ఇట్లనియెన్.

శా. నీవైశిష్ట్యము తిట్టుల నెఱయునే ♦ నీకంటె నేఁ దక్కువే

యీవే కన్యక నీవుగాక మఱి మ ♦ ద్వైతాన్వయాచారముల్

నీవా పేర్కొనుపాటివాడ విల గా ♦ నీ నిల్లుగా కేమి పో

పో విప్రాధమ నిన్నుఁ బోల నిక న ♦ ల్పుల్ లేరు దంభవ్రతా. 49

టీ : నీవైశిష్ట్యము=నీ గొప్పదనము; తిట్టులన్=తిట్టుటలో; మెఱయునే=
ఎక్కువగునా ? నీకంటెన్; నేన్; తక్కువే ? నీవు; కన్యకన్; ఈవేకాక=
ఇయ్యవా ? మఱి; మఱ్=నా యొక్క; వృత్త=నడవడిని; అన్వయ+అచార
ముల్=వంశమును, ఆచారమును; నీవా ? పేర్కొను పాటివాడవు = పేరెత్తు
వాడవు ? ఇలన్=భూమిలో; నిల్లుకాకేమి=నిలువగలవా ? పోపో=ఛీ ఛీ !
విప్ర+అధమ=విప్రులలో నీచుడా ! దంభవ్రతా=దాంభికమైన వ్రతము కల
వాడా ! ఇకన్=ఇంక; నిన్నుబోలన్=నీవంటి; అల్పుల్=నీచులు; లేరు=
ఉండరు.

తా : దాంభికుడా ! విప్రాధమా ! మమ్ము తిట్టినంతలో నీవు గొప్పవాడవగు
దువా ? నీ కన్న నేను తక్కువా ? నీవు నాకు పిల్ల నియ్యవేమి ? నా వంశము నడ
వడి నెత్తుదువే ? నీ వెన్నాళ్ళు భూమిమీద నుంచువో చూచెదగాక ! పోపో !
నీచుడా ! నీకన్న నీచులు పృథివిలో లేరు.

తే. అనుచుఁ బగచాటి పోయి నాఁ డర్థ రాత్ర
సమయమున శస్త్రనిహతి మ డజనకుఁ జంపె
నట్ల యగుఁగాక పుడమిఁ గా మాంధచిత్తుఁ
డెవ్వరి వధింపఁ డెటు సేయఁ డేమి గాఁడు.

50

టీ : అనుచున్=అని తిట్టుచు; పగచాటిపోయి=విరోధమున్నట్లు స్పష్టము చేసి వెళ్ళి; నాఁడు=అనాడే; అర్థ రాత్రసమయమునన్=అర్థ రాత్రి వేళ; శస్త్ర నిహతిన్=కత్తివెబ్బితో; మత్+జనకున్=నా తండ్రిని; చంపెన్. అట్లుయగు గాక=అంతే అగును; పుడమిన్=భూమిలో; కామ+అంధచిత్తుడు=కామముచే వివేకములేని మనస్సుకలవాడు; ఎవ్వరిన్=ఎంతపూజ్యులైనను; వధింపడు=చంప కుండునా ? ఎటుసేయడు=ఏ రీతిగా చేయడు ? ఏమిగాను=ఎంత పాపికాడు.

తా : ఇట్లు గంభీర్యము కోపమును ప్రకటించి వెళ్ళి ఆ నాటి రాత్రివేళ వచ్చి కత్తితో నా తండ్రిని చంపెను. కామాంధుడు చేయలేని గుహ్యార్థమే నుండును ? అలం. ఆశ్చర్యనాశనము.

తే. అపుడు మెడఁ గోయ ముని రోజు డటాలకించి
మేలుకొని దివ్వె యిడి సంభ డమించి యేడ్చు
నన్నుఁ బొదివిరి పొరుగిండ్ల డనున్నతపసు
లా దురాచారుడును బాతె డనటకు మునుప.

51

టీ : అపుడు=ఆ రాత్రివేళ; మెడగోయన్=మెడను కోయగా; ముని=నా తండ్రి; రోజుట=ఏడ్చుట; అలకించి=విని; మేలుకొని; దివ్వెయిడి=దీపము పెట్టి; సంభమించి=కంఠగారుపడి; ఏడ్చునన్నున్=ఏడ్చెడి నన్ను; పొరుగిండ్లనున్న తపసులు=ఇరుగుపొరుగున నున్న మునులు; పొదివిరి=దగ్గరగా తీసికొనిరి; అటకు మునుప=అంతముముంతే; ఆ దురాచారుడును=ఆ పాపాత్ముడుకూడ; బాతెన్=పారిపోయెను.

తా : అతడు కంతము కోయునపుడు నా తండ్రి యేడ్చుటను విని నేను మేల్కొంచి దీపము పెట్టి చూచి కంఠారు పడి ఏడ్చితిని. అంతలో ఇరుగుపొరుగు మునులువచ్చి నన్ను బుజ్జగించిరి. అంతకుముందే ఆ దుర్మార్గుడు పారిపోయెను.

వ. అంతం తెలతెల వేగుటయుఁ బ్రభాతసమయంబున 52

టీ : అంతన్; తెలతెలవేగుటయును=బాగుగా తెల్ల వారగా; ప్రభాతసమయంబున్=ప్రాతఃకాలమునందు...

క. ధాగొళ్ళెత్తజోషీత

ఘోరజరాధవళితోరు డకూర్చముగఁ గరా

చూరిని మెడ దెగి యుటజా

గారంబునఁ బడిన మూఁడు గాళ్ళు ♦ ముసలికిన్.

53

టీ : ధారాళ=ధారగా కారుచున్న; తులన+ఉత్తీత=రక్తముచే తగుప
బడిన; ఘోర=భయంకరమైన; జరా=ముసలితనముచే; ధవళిత=తెలివైన; ఉరు
హర్షముగన్=పెద్దదైన గడ్డము మీసములు కల్లునట్లుగా; కరాచూన్=పదనగు
కత్తిచే; మెడతెగి; ఉటజ+ఆగారమునన్=పర్ణశాలలో; పడిన మూడుగాళ్ళు
ముసలికిన్=పడిపోయియున్న ముసలి వగునకు...

తా : కత్తితో కోయుటతో అవిచ్చిన్నముగా కారుచున్న రక్తముచే తడిసిన
గడ్డము మీసములు గలిగి పర్ణశాలలో పడియున్న ఆ ముసలివగునకు...

ఆ. అగ్ని యిచ్చి యకట ♦ 'యాబాల్యముగ నన్ను

బెనిచెఁ దల్లి వైచి ♦ చనిన పిదపఁ

దానె తల్లిమాటు ♦ నై నెమ్మి నట్టి మ

జ్జనకుఁ డీలె నేటి ♦ మనికి' యనుచు.

54

టీ : అగ్ని యిచ్చి=దహనముచేసి; అకట=అయ్యో ! తల్లి; వైచి చనినపిద
పన్=పారవేసి వెళ్ళిన తర్వాత; తానె; ఆబాల్యముగన్=చిన్నతనమునుండియు;
తల్లిమాటునై=తల్లికి బదులు రక్షకుడై; నెమ్మిన్=ముద్దుగా; నన్నున్; 'బెనిచెన్'
=పెంచెను; అట్టి; మత్+జనకుడు=నా తండ్రి; ఈలెన్=చనిపోయెను; ఏటి
మనికి=బ్రతుకుట ఏటికి ? అనుచున్...

య : నా తండ్రికి దహన సంస్కారము చేసి, పుట్టగానే తల్లి వదలిపోగా
తానే తల్లివలె నన్ను గారాబముతో పెంచిన తండ్రి చనిపోయినాడని...

క. వందురి వగలన్ దేహము

పొం దెడలఁగఁ జూచు నన్నుఁ ♦ బొడగని దివిఁ దా

నెందుల కేఁగుచునో గిరి

నందన దిగి వచ్చి కరుణ ♦ నా కిట్లనియెన్.

55

టీ : వగలన్=కష్టములతో; వందురి=పరితపించి; దేహముపొంగు=శరీరము
తోడి సంబంధమును; ఎడలగన్=వదలుటకై; చూచునన్నున్=అలోచించుచున్న
నన్ను; పొడగని=చూచి; దివిన్=ఆకాశమున; తాను; ఎందులకున్=ఎక్క
డికో; ఏగుచునో=వెళ్ళుచుండెనో; గిరినందన=పార్వతి; దిగివచ్చి=భూమిమీదికి
నా వద్దకువచ్చి; నాకున్=నాతో; కరుణన్=దయతో; ఇట్లనియెన్.

తా : కష్టము లనుభవించుటకన్న చావే మేలని చావబోవుచున్న నన్నుచూచి
ఆకాశముపై నెక్కడికో వెళ్ళుచున్న పార్వతి నా వద్దకు దిగివచ్చి నాతో దయతో
నిట్లన్నది.

మ. అతిసౌందర్యనిశాంత మితను వల ♦ భృం బిట్లు శోకాతురా
న్వితవై దీనిఁ దొంగఁ గాఁ దగునె త ♦ స్వీ చాలు నీసాహసం
బతిలోకుండు స్వరోచి నీకుఁ బతియకా ♦ నారాజుఁ జేపట్టి య
ప్రతిమశ్రీవిభవంబుఁ గాంచెదవు నా ♦ పల్కొందు గా నేర్పునే?

టీ : తస్మి=పడుచుదానా! ఈ తనువు=ఈ శరీరము; అతిసౌందర్యనిశాంతము
=ఎక్కువ సౌందర్యము కలది; అలభ్యంబు=తిరిగి దొరకుట కష్టమైనది; ఇట్లు=
ఈ రీతిగా; శోక=ఆతుర+అన్వితవై=విచారముతోకూడినదాననై; దీనిన్=ఇంత
చక్కని దేహమును; తొంగంగాన్=విడువగా; తగునె=బహునా? ఈ సాహ
సంబు=ఈ చొరవ; చాలున్; అతిలోకుండు=జనులను మించినవాడు; స్వరోచి;
నీకున్; పతి=భర్తగా; ఔన్=ఆగును; ఆ రాజున్; చేపట్టి=పెండ్లాడి; అప్రతి
మశ్రీ=సాటిలేని సంపదయొక్క; విభవంబును=వైభవమును; కాంచెదవు=పొంద
దవు; నా పల్కు=నా మాట; ఒందు=మనోకరీతిగా; కానేర్పునే=అగునా?

తా : ఓ తగుణీ! నీ శరీరమెంతో యందమైనది. ఇట్టిసౌందర్యము చుట్ట
మైనది. ఇట్టి దేహమును విడుచుట మంచిపనికాదు. ఈ చొరవ చూడము. నిన్ను
స్వరోచి యను లోకాతీతుడగు రాజు పెండ్లాడును. నీ వెన్నో వైభవముల ననుభ
వించువు. నా మాట అన్యథా కానేరదు. అలం. కావ్యలింగము.

క. విను మదియుఁగాక పద్మిని

యనఁ బరఁగిన విద్య నేఁ బ్రీ ♦ యంబున నిత్తుం

గొను నీవు తత్ప్రసాదం

బున నీకు నభీష్టసౌఖ్య ♦ ములు సిద్ధించున్.

67

టీ : వినుము; అదియుఁగాక=మరియును; నేన్=నేను; ప్రియంబునన్=
ఇష్టముతో; పద్మినియనఁబరఁగిన విద్యన్=పద్మిని యనబడు మంత్రమును; ఇత్తున్
=ఇచ్చెదను; నీవు; కొను=స్వీకరింపుము; తత్+ప్రసాదంబునన్=దానిమహిమ
వలన; నీకున్; అభీష్టసౌఖ్యములు=కోరిన సౌఖ్యములు; సిద్ధించున్=కల్గును.

తా : నీకు స్వరోచిని పెండ్లాడు నబ్బవృత్తి కాక, నేను పద్మినియను
మంత్రము నిత్తును. దాని మహిమవలన కోరిన కోరికలు పొందగలవు.

న. అని రహస్యంబుగా నవిద్య నాకు నుపదేశించి ముక్కంటి
వొల్లంటి మింటిచొప్పునం జనియె. నేనును తద్వచ నామృతాస్వాద
నంబ యూతగాఁ బ్రాణంబులు వట్టుకొని యున్నదాన. నా స్వరోచి
నీవకాఁ దలంచెద. వంచనాలాపంబు లుడిగి యప్పద్మిని విద్యా
రత్నంబుతోఁ గూడ నన్నుఁ బరిగ్రహింపు మనిన నంగీకరించి
యమృహివిభుండు.

58

టీ : ఆని; రహస్యంబుగాన్; ఆ విద్య=ఆ మంత్రమును; నాకున్; ఉపదేశించి=చెప్పి; ముక్కుంటి వాల్లంటి=భవని; మింటిచొప్పనన్=ఆకాశమార్గము వెంట; చనియెన్=వెళ్ళెను; నేనును; తత్=వంచనా+అమృత+అస్వాదంబు+ఆ = ఆమె మాటలనెడి అమృతమును త్రాగుటయే; ఊతగన్ = ఆధారముగా; ప్రాణంబులు+పట్టుకొని=ప్రాణాలు నిల్పుకొని; ఉన్నదానన్; ఆ స్వరోచి=ఆమె చెప్పిన స్వరోచి యను రాజపు; నీవకాన్=నీవే అయినట్లు; తలచెదన్ = అనుకొందును; వంచనా+అలాపంబులు=అడ్డుమాటలు; ఉడిగి=మాసి; ఆ+పట్టిన విద్యా రత్నంబుతోడన్=విద్యలలో శ్రేష్ఠమైన పద్మినీ మంత్రముతోకూడ; నన్నున్; పరిగ్రహించును=పెండ్లాడును; అనినన్; అంగీకరించి; ఆ+మహిమభంకు = ఆ రాజు...

క. ఏకాగ్రత నవిద్యలు

గైకొని పుణ్యాహపూర్వ ♦ కంబుగ గుణర

తాకరు డయ్యిదట న

స్తోకోన్నతి పెండ్లి యయ్యె ♦ సుముహూర్తమునన్, 59

టీ : గుణరత్నాకరుడు=మంచి గుణములకు సముద్రమువంటి స్వరోచి, ఏకాగ్రతన్=త్రద్ధతో; ఆ+విద్యలు=ఆ యిద్దరివద్దనున్న మంత్రములను; కైకొని=తీసికొని; పుణ్యాహపూర్వకంబుగన్=పుణ్యాహ వాచనమును మంత్రపూర్వకముగా; సుముహూర్తంబునన్=శుభలగ్నమున; అస్తోక+ఉన్నతిన్=ఏక్కువ గౌరవముతో; ఆ+ఇద్దరన్=ఆ యిద్దరికన్యలను; పెండ్లియయ్యెన్=పెండ్లాడెను.

తా : అతడా యిద్దరినుండి రెండు విద్యలను పరిగ్రహించి వేదోక్తవిధితో వారిద్దరిని శుభలగ్నమున పెండ్లాడెను.

ఉ. ఆ సమయంబునన్ మొరసె ♦ నభ్రపథంబున దేవదుందుభుల్

సేసలు చల్లి రచ్చరలు ♦ సిద్ధనికాయము చేరి సన్నతుల్

సేసె బ్రసూనవృష్టి గురి ♦ సెన్ జనరంజనకారి వాసనో

ల్లాసములై చెలంగె శుభ ♦ లక్షణదక్షిణ గంధవాహముల్. 60

టీ : ఆ సమయంబునన్=ఆ పెండ్లివేళ; అభ్రపథంబునన్=ఆకాశమున; దేవదుందుభులు; మొరసెన్=చప్పుడయ్యెను; అచ్చరలు=అప్పరసలు; సేసలు=అక్షతలు; చల్లిరి; సిద్ధనికాయము=సిద్ధులు; చేరి; సన్నతుల్సేసెన్ = పొగడెను; ప్రసూనవృష్టి=పూలవాన; కురిసెన్; శుభలక్షణ=శుభసూచకములైన; దక్షిణగంధవాహముల్=పైరుగాలులు; జనరంజనకారి=జనల కానందము నిచ్చు; వాసనా+ఉల్లాసములై=ఏక్కువ సువాసనకలవై; చెలంగెన్=వీచినవి.

తా : ఆ పెండ్లివేళ దేవదుందుభులు మ్రోగినవి. అప్పరసలు అక్షతలు చల్లిరి. సిద్ధులు పొగడిరి. చల్లని పైరుగాలులు పరిమళించుచు వీచినవి.

క. ఈ విధమున నుద్వాహం

బై వేలుపు వెలదిపట్టి ♦ యంచితమతి న

పూవునంబోడులు మూవుర

తో వివిధవిహారసంగ ♦ తులఁ దత్పరుడై.

61

టీ : వేలుపు వెలదిపట్టి = స్వరోచి; ఈ విధమునన్ = ఇట్లు; ఉద్వాహంబై = పెండ్లియై; అంచితమతినే = సమానమైన ప్రేమతో; మూవురతోన్ = ముగ్గురు భార్యలతోను; వివిధ విహారసంగతులన్ = పలురకముల విహారములు చేయుటలొ; తత్పరుడై = ఆసక్తికలవాడై.....

తా : ఇట్లా యిద్దరినికూడ పెండ్లాడి ముగ్గురు భార్యలతోను సమబుద్ధితో వివారింపుట యందాసక్తి కలిగినవాడై.....

నీ. గంగాతరంగిణీ ♦ రంగ తరంగ శీ

కరశీతపైకతో ♦ త్కరములందు

మందారమాకంద ♦ మకరందతుందిలేం

దిందిరానంద కృ ♦ న్నందనములఁ

గాంతనిశాకాంత ♦ కాంతపితర్ది కా

క్రాంతభూభృద్బృంద ♦ కందరముల

మస్మణినిహార ♦ మాంసలహంసికా

సంసదాసారకా ♦ సారతటులఁ

గీ. దమక తమకప్రియుం డని ♦ తమక మెసంగఁ

బడఁతు లుప్పొంగఁ గ్రీడించె ♦ బద్ధిని ప్ర

భావఘటితాన్నపాన భూ ♦ పావిశేష

మాల్యవస్త్రానులేప సా ♦ మగ్నిజెంది.

62

టీ : గంగాతరంగిణీ = గంగానది యందు; రంగత్ + తరంగ = కదలెడి కెరట ములయొక్క; శీకరశీత = నీటి బిందువులచే చల్లనైన; పై కరత + ఉత్కరములందున్ = ఇసుక తిన్నెలందును; మందార = మందారపు చెట్లయొక్క; మాకంద = తియ్య మామిడిచెట్లయొక్క; మకరందతుందిల = పూదేనెచే మదించిన; ఇందిందిర = తుమ్మె దలతో; ఆనందకృత్ = ఆనందము నిచ్చు; నందనములన్ = ఉద్యానములందును; కాంత = సుందరమైన; నిశాకాంత కాంతపితర్ది కా + ఆక్రాంత = చంద్రకాంతపురాల అరుగులచే ఆక్రమింపబడిన; భూభృత్ + బృంద = పరవ్రతములయొక్క; కందరము లన్ = గుహలలోను; మస్మణ = స్నిగ్ధములైన; బిస + అహారమాంసల = తామరకాడల తినుటచే బలిసిన; హంసికాసంసత్ = ఆడురాజహంసలచే; ఆసారకాసార

తటులన్ = వ్యాప్తమైన సరస్సుల గట్టులందును; తమకతమక = తమకే తమకే. (ఎవరికి వారికే); ప్రియుండని = ఇష్టుడని; తమక మెనంగన్ = కాంతి పెరుగునట్లు; పడఁ తులు = భార్యలు; ఉప్పొంగన్ = ఆనందించగా; పన్నిప్రభావఘటిత = పద్మినీ విద్యామహిమచే సమకూర్చబడిన; అన్న పానభూషాశేష = భోజనము, పానద్రవ్యములు, నగలును; మాల్యవస్త్ర + అనులేప సామగ్రిక = పూలమాలికలు, వస్త్రములు, మైపూతద్రవ్యములను, చెంది = పొంది; క్రీడించెన్ = విహరించెను.

తా : స్వారోచిష ముగ్గురు భార్యలతో కూడి పద్మినీ విద్యా ప్రభావము వలన లభించిన అన్న పానములు, నగలు—వస్త్రములు కలిగినవాడై యభేచ్ఛముగా గంగా నదీతరంగమునుండి వచ్చు నీటిబిందువులతో చల్లనైన షనుక తిన్నెలందును, మందార పుష్పరసముచే బలిసిన తుమ్మెదలచే నందమునిచ్చు నందనము లంగును, చంద్రకాంతపు రాలితిన్నెలకల పర్వతగుహలందును, హంసలతో నందమైన సరస్సులలోను విహరించెను. అలం. ఉదాత్తము.

మ. అరవిందాక్షులుఁ దాను నిట్లభిమతఁ ♦ వ్యాపారముల్ సల్పుచున్
ధరణీకుం డొకచోటఁ గాంచె లఘు శీఘ్ర స్వచ్ఛవాహురమున్
వర కీరవ్రజ చంచుపాటిత తట ♦ వ్యాకీర్ణ మందారకే
సర మాకంద వినిస్సర త్ఫలరసా ♦ సారంబుఁ గాసారమున్. 63

టి : ఇట్లు; ధరణీకుండు = రాజు; అరవింద + అక్షులున్ = తామరలవంటి కన్నులకల భార్యలును; తానును; అభిమత వ్యాపారములు = ఇష్టమైన క్రీడలను; సల్పుచున్ = చేయుచు; ఒకచోటన్; లఘుశీఘ్ర = కొద్దిచలనైన; స్వచ్ఛవాహురమున్ = స్వచ్ఛమైన నీరు కలిగినదియు; వరకీరవ్రజ = శ్రేష్ఠమైన చిలుకలయొక్క; చంచుపాటిత = ముక్కులచే బ్రద్దలు కొట్టబడిన; తటవ్యాకీర్ణ = గట్టునవ్యాప్తమై యున్న; మందార కేసర = మందార పుష్పకింజల్కములును; మాకందవినిస్సరత్ = తియ్యనిమామిడి పడ్డనుండి బయటికి కారెడి; ఫలరస + ఆ సారంబున్ = రసమువలె వర్షముకల; కాసారమున్ = సరస్సును; కాంచెన్ = చూచెను.

తా : భార్యలతో కలిసి క్రీడించుచు గట్టుననున్న తియ్యనిమామిడి చెట్లపైనున్న చిలుకలచే కొట్టబడిన పళ్ళనుండి వర్షముగా కారెడి రసముకలదియు; మందార కింజల్కములు కలదియు, చల్లని, స్వచ్ఛమైన నీరుకల సరస్సును చూచెను.

క. కని తత్తటస్థలంబున

ననుమతి విహరించె సవిధ ♦ హరిహాయ వర నం

దననందన హరిచందన

వనపవనార్భక వినోద ♦ వశగతుఁ డగుచున్.

64

టి : కని = చూచి; తత్ = తటస్థలంబులన్ = ఆ గట్టుమీద; సవిధ = దగ్గరలో నున్న; హరిహాయ = ఇంద్రునియొక్క; వర = శ్రేష్ఠమైన; నందన = నందనవన మందున్న; నందన = తన యుద్ధానమునందున; హరిచందనవన = కల్పవృక్షముల

సండి వచ్చు; సవన+ఆర్భక=సిల్ల గాలించే; వినోదవశగతుడగుచున్=క్రీడించు నాసక్తి కలిసిగివాడై; అనుమతిన్=జ్ఞప్తముగా; విహరించెన్=క్రీడించెను.

తా : స్వోచి ఆ సరస్సును చూచి దాని సునిపమున నున్న నందన వనము వలె నున్న తన యుద్వాసములలోని కల్పవృక్షముల సండి పీడు సిల్ల గాలంతో యథేష్టముగా క్రీడించెను.

ఉ. అందొకయంచలేమ గహ ♦ నానిలసంచలదూర్చిమాలికా

మందవిహారసౌఖ్యమున ♦ మత్తిలి దవ్వుల నున్న చక్రవా

కిం దగఁ జేరఁ బిల్చి పరి ♦ కించితె యెంతతపం బొనర్చి రీ

యిందునిభాస్యలుం బతియు ♦ నేకమతిం గవగూడి యుండఁగాన్.

టీ : అంగున్=ఆ సరస్సులో; ఒకయంచలేమ=ఒక యాడుహంస; గహన=ఉద్వాసముమీదినుండి వచ్చు అనిలసంచలత్=గాలిచే కదలేడి; ఊర్చికా చూలికా=కెరటముల సంక్తులయందు; మందవిహార సౌఖ్యమునన్=మెల్లని విహారమువలన సుఖముచే; మత్తిలి=మత్తెక్కి; దవ్వులనున్న=చూరముననున్న; చక్రవాకిన్=అడుచక్రవాక పక్షిని; తగ్గెన్=మెల్లగా; చేరక+పిల్చి=చక్రవర్తి పిల్చి; ఈ+ఇందుని భాస్యలున్=ఈ స్త్రీలును; పతియును=భర్తయును; ఏకమతిన్=ఒకమత్యముతో; కవగూడియుండిగాన్=జంటగా కూడియుండుటకు; ఎంతతపం బొనర్చిరి=ఎంత తపస్సు చేసిరోకదా; పరికించితె=చూచితివా?

తా : అందులోనున్న ఒక ఆడుహంస దూరాననున్న ఆడు చక్రవాకమును పిల్చి ఈ వనితలు ముగ్ధులు భర్తయు నింత కలిసి—మెలసియుండుట కెంతపుణ్యము చేసిరో చూచితివా?

క. మెలతకుఁ బతిపై నైనను

మెలతుకపైఁ బతికి నైన ♦ మేలగు తెందుం

గలయది మెలతకుఁ బతికిన్

వలపు సమం బగుట జన్మ ♦ వాసన చెలియా.

66

టీ : చెలియా! మెలతకున్=స్త్రీకి; పతిపైసన్=భర్తమీద; మెలతుకపైసన్=భార్యపై; పతికిపైసన్=భర్తకుగాని; మేలు=మంచిప్రేమ; అగుట=కలుట; ఎందున్=ఎక్కడైనను; కలయది=ఉన్నదే; మెలతకున్=భార్యకును; పతికిన్=భర్తకును; వలపు=ప్రేమ; సమంబగుట=సమముగా నుండుట; జన్మ వాసన=పూర్వజన్మలోని సంస్కారము వలననే సుమా!

తా : భార్యపై భర్తకుగాని, భర్తపై భార్యకుగాని ఎక్కువ మక్కువ యుండుట సహజము గాని ఇట్టికరిపై నొకరికి సమముగా ప్రేమ యుండుట మాత్రము పూర్వజన్మ సుకృతమే సుమా!

ఉ. కావున వీరియందు నధి ♦ కం బగుకూరిమి గల్గియుండు నీ

భూవలయాధినాథునకుఁ ♦ బొల్పుగ నీ విభునందు నగ్గలం

వీవనజాయతాక్షులకు ♦ నిచ్చు బ్రయం బది గాన పూవునం

దావియుఁ బోలెఁ జాలఁ బ్రమ ♦ దం బొనరించిరి నాకు నెచ్చెల్లీ. 67

టీ : నెచ్చెల్లీ ! కావునన్ ! నీరియందున్ = ఈ స్త్రీలపై; ఈభూవలయాధి నాధునకున్ = ఈ రాజునకు; అధికంబగుకూరిమి = ఎక్కువప్రేమ; పొల్లుగన్ = బాగుగా; కల్లియుంకున్ = ఉన్నది; ఈ విభునందున్ = ఈ రాజుపై; ఈవనజాత + ఆయత + అక్షులకున్ = ఈ స్త్రీలకు; ఇచ్చున్ = మనస్సులో; అగ్గలంబు = ఎక్కువ; ప్రీయంబు = ప్రేమ; అదిగానన్ = అందుచే; పూవునన్ = పువ్వును; తావియుఁ బోలెన్ = వాసనయువలె; నాకున్; చాలన్ = మిక్కిలి; ప్రమదంబు = సంతోషమును; ఒనరించిరి = చేసిరి.

తా : చెల్లీ ! కావున వీరికి పరస్పరము ప్రేమ మిక్కుటము. కాననే పూవు, తావివలె నా కెంతో ఆనందము కలిగించిరి.

వ. అని పలుకు నమ్మరాళలోలనయనపలుకు లాలంబు చేసి చక్రవాకి యిట్లనియె. 68

టీ : అని; పలుకు + అ + మరాళలోలనయన పలుకులు = అనెడి హంసవనిత మాటలను; ఆలంబుచేసి = పరిహాసముచేసి; చక్రవాకి; ఇట్లనియెన్.

చ. ముదమున నిమ్మహీశుఁ డొక ♦ ముద్దియచూడఁగ నొక్కకాంతతో
సదమదమై కడంగి రతి ♦ సల్పుట తెల్లమిగా నెఱింగియున్
మది వివరించి రోయ కభి ♦ మానము దక్కిన వీరికూరుముల్
వదలక పెద్ద సేనెదవు ♦ వందిగతిం దగ వీచారముల్. 69

టీ : ముదమునన్ = సంతోషముతో; ఈ మహీశుడు = ఈ రాజు; ఒకముద్దియ = ఒక భార్య; చూడగన్ = చూచుచుండగా; ఒక్క కాంతతోన్ = మరొక భార్యతో; సదమదమై = సెనవేసికొని; కడంగి = ప్రయత్నించి; రతినల్పుట = సంభోగించుట; తెల్లమిగాన్ = స్పష్టముగా; ఎఱిగియున్ = తెలిసికూడ; మదిన్ = మనస్సులో; వివరించి = అన్యస్త్రీలొడుగి తెలిసి; రోయక = ఆనందించుకొనక; అభిమానము తక్కిన = అభిమానములేని; కూరుముల్ = వీరి ప్రేమలను; వదలక; వందిగతిన్ = భట్టువలె; పెద్దచేసెదవు = ఎక్కువగా పొగడవచ్చే; ఈ విచారముల్ = ఈయాలోచనలు; తగవు = పనికిరావు.

తా : ఈ రాజొక స్త్రీతో భోగించుట తెలిసికొనియు ఆనందించుకొనక అభిమానములేని వీరి ప్రేమలను పెద్దగా పొగడుచుంటివే. ఈ మాటలు చాలింపుము. అలం. ఉపమ.

చ. పలువురయందు నొక్కనికి ♦ బ్రాంతియు నొక్కనియందుఁజూడ న
గ్గల మగుప్రేమ పల్వురకుఁ ♦ గల్గుట యద్భుత మట్లుగాన యి

వ్యెలఁచులయందుఁ గూర్చిపస ♦ వీనికి నేమియు లేదు వీనియం
దలవడఁ గల్గ దీజలరు ♦ హాడ్డులకుం బ్రియ మెవ్విధంబునన్. 70

టీ : చూడన్=అలోచించగా; పలుపురయంగన్ = చాలమంది స్త్రీలపై;
ఒక్కనికి=ఒక్కమగవానికి; బ్రాతెయున్ = ప్రేమయు; ఒక్కనియంగున్ =
ఒక్క పురుషునిపై; పల్లరకున్=చాలమంది స్త్రీలకు; అగ్లమగు ప్రేమ కలుట=
ఎక్కువ ప్రేమ యుండుటయు; అగ్భుతము=విచిత్రము; అట్లుకానన్; ఈ+వల
దలయంగున్=ఈ స్త్రీలపై; వీనికిన్=ఈ రాజునకు; కూర్చుపస=మండ్రిప్రేమ;
ఏమియున్; లేదు. వీనియంగున్=వీనిపై; ఈ జలరుహాక్షులకున్=ఈ స్త్రీలకును;
ప్రియము=ప్రేమ; ఎవ్విధంబునన్=ఏ రీతిగా నైనను; అలవడన్=అనుచుచుట;
కల్గుః=సంభవంపు.

తా : ఒకనికి చాలమంది స్త్రీలపైగాని, చాలమంది స్త్రీలకు ఒక్క పురుషు
నిపైగాని ప్రేమ మిక్కుటముగా నుండుట యసంభవము. కాన ఇతనికి వీరిపైగాని,
వీరికి ఇతనిపైగాని మంచిప్రేమ అసంభవము.

‘ఏకత్రైవాసురాగచ్ఛేత్, తిర్మిశ్చైచ్చగతోపవా .

యోషితాం బహుసక్తిశ్చేత్ రనాభాస శ్రీధామత’

అన్నట్టిది రసాభాసము కూడనగును.

క, మనుజేశుడు కొలిచిన పరి

జనములతో నిష్టగోష్ఠి ♦ సలిపెడిచో నె

ట్లనురాగ మట్ల కూరిమి

వనితలు పెక్కండ్రయం ద ♦ వశ్యము పతికిన్.

71

టీ : మనుజేశుడు=రాజు; కొలిచిన పరిజనములతోన్=తన్ను నేవించెడి పరి
వారముతో; ఇష్టగోష్ఠి=ఇష్టమైన మాటలాడుట; సలిపెడిచోన్ = చేయువేళ;
అనురాగము=వారలపై ప్రేమ; ఎట్లు; అట్ల=అట్లే; వనితలు పెక్కండ్రయందున్
=ఎక్కువమంది భార్యలపైకూడ; పతికిన్=భర్తకు; అవశ్యము=తప్పక; కూర్చి
=ప్రేమ (ఉండును.)

తా : రాజు పరిజనులతో ఇష్టలాపము లాడువేళ వారిపై రాజున కెట్లు
ప్రేమ యుండునో అట్లే చాలమంది భార్యలున్నప్పుడు వారిపై ప్రేమ యుండును.
అలం. ఉపమ.

క. ఈ నెలఁత లీమహీశు న

హీనగతిం దగిలిగేని ♦ నిత. డొక లేమం

దా నెలమిఁ గూడునెడ నే

మానిని ప్రాణేశుమీఁది ♦ మమత మెలంగున్.

72

టీ : ఈ నెలఁతలు=ఈ స్త్రీలు; ఈ మహీశున్=ఈ రాజును; అహీనగతిన్=
ఎక్కువ ప్రేమతో; తగిలిగేనిన్=ఆసక్తులై యున్నచో; ఇతఁడు; తాను; ఒకలేమన్

= ఒక స్త్రీని; కూడునెడన్ = సంభోగించువేళ; ఏమానిని = అభిమానము కలయే స్త్రీ; ప్రాణేశునిది మమతన్ = భర్తమిది మమకారముతో; మెలంగున్ = ప్రవర్తించును.

తా : ఈ స్త్రీ లందరికి రాజుపై ఎక్కువగా ఆసక్తి కలియున్నచో ఒక స్త్రీని కూడినపుడు రెండవ స్త్రీ సహించగలదా? ప్రేమలో తారతమ్యముండి తీరును.

క. కావున దాసీనికరము

క్షైవసమై సంచరించు ♦ క్రమమున విద్యా

ప్రావీణ్యవై భవోన్నతి

చే వచ్చినవారి వీరి ♦ జెప్పకు మింకన్.

73

టీ : కావున; దాసీనికరము = దాసీజనము; క్షైవసమై = స్వాధీనమై; సంచరించు క్రమమునన్ = ఉండునట్లు; విద్యాప్రావీణ్య = విద్యలందలి నేర్పుయొక్క; వైభవ + ఉన్నతిచేన్ = ఎక్కువగా నుండుట వలని యతిశయముచే; వచ్చినవారిన్ = చొరకొట్టి; వీరిన్; ఇంకన్; చెప్పకుము.

తా : దాసీ జనము స్వాధీనమైనట్లుగా ఇతని విద్యాప్రాభవముచే లభ్యమైన వీరిని గూర్చి ఇక నా ముందు పొగడకుము.

ఆ. తగులు నెవ్వఁ డొక్క ♦ తరుణికి నొకనికి

మెలఁత వలచు నదియ ♦ మేలనంగ

వచ్చుగాని పెక్కు ♦ వనితలపైఁ గూర్చి

గలుగు ననుట బొంతు ♦ గాదె తరుణి.

74

తా : తరుణి = ఓ చెలి! ఎవ్వడు = ఏ పురుషుడు; ఒకతరుణిన్ = ఒక స్త్రీని; తగులున్ = ప్రేమించియుండునో; మెలఁత = స్త్రీని; ఒకనికిన్ = ఒక్కని; వలచున్ = ప్రేమించునో; అదియ = అదే; మేలు = మంచిది; అనంగవచ్చున్; కాని; పెక్కు వనితలపై = చాలమంది స్త్రీలపై; కూర్చిగలుగుననుట = ప్రేమయుండు నన్నది; బొంతు గాదె = అబద్ధము కదా!

తా : ఒక స్త్రీ కొక పురుషునిపై గాని, ఒక పురుషున కొక్క స్త్రీపైగాని ప్రేమ యుండుట సహజము కాని చాలమంది స్త్రీలపై ఒక్క పురుషునకు ప్రేమ యుండుట అసంభవము కదా!

చ. పలుకులు వేయు నేమిటికి ♦ భాగ్యసమన్విత నేన మద్విభుం

డిలఁ గలధన్యుఁ డంచు నెలుఁ ♦ గెత్తి వరూధిని పట్టి ముందటం

బలుకు రథాంగమానవతి ♦ పల్కు లతం డిల జంతుమండలీ

విలసదశేషభావలఁ బ్ర ♦ వీణుఁడు గాన నెఱింగి సిగ్గునన్.

75

టీ : పలుకులు = మాటలు; వేయును = వేయి; ఏమిటికి = ఎందుకు? భాగ్య సమన్వితన్ = అదృష్టవంతురాలిని; నేన = నేనే; ఇలన్ = భూమిలో; కలధన్యుడు = ఉన్న అదృష్టశాలి; మద్విభుండు = నా భర్తయే; అంచున్ = అని; వరూధినిపట్టి

ముందటన్ = స్వగోచి ముందు; ఎలుకైత్తి = గట్టిగా కంఠమెత్తి; పలుకురథాంగ
మానవతి పల్కులు = పల్కెడి అడుచక్రవాక పక్షి మాటలను; ఆతండు = స్వగోచి;
ఇలన్ = భూమిలోని; జంతుమండలీకలసత్ = జంతువులలా నున్న; అశేషభౌపలన్
= అన్ని భౌపలందును; ప్రపిణుడుగాన్ = నేర్పరికాన్; ఎఱిగి = తెలిసి;
సిగ్గునన్ ....

తా : పదిమాటలెంగురు ? ఈ పృథ్విలో నేను, నా భర్తయే అద్భుతవంతు
లను. అని స్వగోచిముందు గట్టిగా అనెడి చక్రవాకము మాటలను స్వగోచి అన్ని
జంతుభౌపల నెరిగినవాడు కనుక తెలిసికొని సిగ్గుపడి...

క. తల వాంచి యుస్సు రని మది

దలపోయుచు మానరాని ♦ తమకంబున నా

నెలతలతో నూతేడులు

విలసితగతిసౌఖ్య మనుభ ♦ వించుచు నెలమిన్.

76

టీ : తలవాంచి = తలవందుకొని; ఉస్సురని = నిట్టూర్చి; మదిన్ = మనస్సులో;
తలపోయుచున్ = అదే ఆలోచించుచు; మానరానితమకంబునన్ = తగ్గింపలేని
ప్రేమతో; ఆ నెలతలతోన్ = ఆ భార్యలతో; విలసితగతిన్ = సంతోషమైనట్లుగా;
నూతేడులు = వందేళ్ళు; ఎలమిన్ = ఆనందముతో; సౌఖ్యము; అనుభవించు
చున్ .....

తా : అదివిని తలవాల్చుకొని నిట్టూర్చి అదే మననము చేయుచు విడువ
రాని ప్రేమాతిరేకముతో వారి ముగ్గురతో కలిసి నూకేండ్లు యభేష్టక్రీడల
వెళ్ళించెను.

శా. కాంచెన్ భూవిభుఁ డొక్కనాఁడు కనకా ♦ ఖర్వప్రభామంజులా

స్వాంచ న్మేచకరత్న విభ్రమ సనా ♦ ధానూన దృగ్గోచులన్

మించుం బ్రాయపులేటిపిండు తనుఁ గూ ♦ ర్ద్దింజుట్టి రాఁ దద్వనో

దంచదూఘమింజరించునొక్కహరిణో ♦ త్తంసంబు నిం పారఁగాన్.

టీ : భూవిభుడు = స్వగోచి; ఒక్కనాడు; కనక = బంగారముయొక్క;
ఆఖర్వ = ఎక్కువైన; ప్రభామంజుల = కాంతిచే సంతోషకరమైన; ఆస్య = ముఖ
మందు; అంచత్ = ఒప్పెడి; మేచకరత్న = ఇంద్రనీలమణులయొక్క; విభ్రమ
సనాధ = కాంతివంటి కాంతితో కూడిన; అనూనదృగ్గోచులన్ = ఎక్కువైన కను
కాంతులతో; మించుం బ్రాయపు = యావనములోనున్న; లేటిపిండు = లేళ్ళగుంపు;
తన్నున్; కూర్మిన్ = ప్రేమతో; చుట్టిరాన్ = చుట్టున కొల్పిరాగా; తద్వన +
ఉండచదూఘమిన్ = ఆ యరణ్య ప్రదేశమున; చరించు = సంచరించెడి; ఒక్కహరిణ
+ ఉత్తంసంబు = ఒక మగలేడిని; ఇంపారగాన్ = ఎక్కువ సంతోషముతో;
కాంచెన్ = చూచెను.

తా : ఒకనాడు స్వారోచి బంగారు రంగుకల ముఖమును; నల్లని చూపులు కల పడుచు నాగువేళ్ళగుంపుతో చుట్టుకొన్న మంగలేడిని చూచెను.

క. కని సతులకుఁ జూపెడు తటి

ఘనముగఁ దమచెవుల వాలు ♦ గన్నులు సోలన్

మొనసెలవి యెత్తి ప్రియునా

ననమున్ మూర్కొనుచు నట్టు ♦ నాకెడువేళన్ .

78

టీ : కని = చూచి; సతులకున్ = తన భార్యలకు; చూడెడుతటిన్ = చూపించు చుండగా; ఘనముగన్ = గట్టిగా; తమ చెవులన్ = తమ చెవులమీదికి; వాలుఁ గన్నులు = విశాలమైన నేత్రములు; సోలన్ = వ్రాలగా, మొనసెలవి = పెదవి మొదటిని; ఎత్తి = డైకెత్తి; ప్రియునాననున్ = స్నేహితుని ముఖమును; మూర్కొనుచున్ = వాసన చూచుచు; అట్లునాకెడు వేళన్ = మెడను నాకు నప్పుడు...

తా : ఆ లేళ్ళను స్వారోచి రసభార్యలకు చూపునప్పుడు ఆగులేళ్ళు కన్నులు చెవులవరకు వ్యాపించగా తమ మాటలెత్తి మగదాని మూలి నాచుచు, మెడ నాకు నప్పుడు...అలం. స్వభావోక్తి.

శా. హుంకారం బొనరించి వే తలఁగు డో ♦ హా నేను స్వారోచినే ?

పంకేజాక్షులతోడ నెల్లపుడు ద ♦ రృహూర్తి. క్రీడింప ల

జ్ఞాంకూరం బడఁగించినారు దలపో ♦ యన్ నాకు రోతయ్యె మీ

రింకం బోయి వరింపుఁడొక్కరుని భో ♦ గేచ్చన్ నివారించితిన్ .79

టీ : హుంకారంబొనరించి = (ఆ మగలేడి) హుమ్మని; ఓహో = ఓ కనిత లారా ! వే = వెంటనే; తలఁగుడు = తొలగిపొండు; నేను; స్వారోచినే = స్వారోచి యను రాజు ననుకొన్నారా ? ఎల్లపుడున్; దరృహూర్తిన్ = ఎక్కువ మదముతో; పంకేజాక్షుల తోడన్ = స్త్రీలతో; క్రీడింపన్ = భోగించును; లజ్జా + అంకూరంబు = కొంచెము సిగ్గునైనను; అడగించినారు = తగ్గించుకొన్నారు; తలపోయెన్ = ఆలో చించగా; నాకున్; రోత + అయ్యెన్ = అసహ్యము వేయుచున్నది; మీరు; ఇంకన్; పోయి = మరొకచోటకేగి; ఒక్కరుని = మరొక మగలేడిని; భోగ + ఇచ్చన్ = సంభోగించు కోరికతో; వరింపుడు = కోరుకొనుడు; నివారించితిన్ = ఇంద్రియ నిగ్రహము కల్గియుంటిని గదా !

తా : అప్పుడు మగలేడి హుమ్మని వారించి 'ఓ ఆడులేడులారా ! తొలగి పొండి. నేను స్వారోచిని కాను. ఎప్పుడును భార్యలనుకూడి క్రీడింపను. బొత్తుగా సిగ్గు వదలినారు. నా కసహ్యము వేయుచున్నది. మీరు క్రీడించుటకై మరొక మగలేడిని కోరుకొనుడు. ఇక నేను క్రీడింపను.

చ. బరువన కింతులం దనకుఁ ♦ బల్కురఁ గూర్చుట భోగవాంఛఁగా
కరయఁగ నొండుగాదు ధన ♦ మన్న ధ్రువంబుగ నంగనాజనో
త్కరసముపార్జితం బటులు ♦ గావున వీనికి లే దిహంబునుం
బరమును నన్ను నట్లపలు ♦ పం బని లే దిది చెప్ప నేటికిన్. 80

టీ : బరువనక = కష్టమనియైన తలంపక; తనకున్; ఇంతులన్ = భార్యలను;
కూర్చుట = సమకూర్చుకొనుట; భోగవాంఛన్ + కాక = సంభోగింపదలచియే కాని;
ఆరయగన్ = ఆలోచింపగా; ఒండుగాదు = మరొకటిగాదు; ధనమన్నన్ = ధనమా;
ధ్రువంబుగన్ = నిశ్చయముగా; అంగనాజన + ఉత్కరసముపార్జితంబు = స్త్రీలచే
సంపాదించబడినదే; అటులుగావునన్ = అట్లుకాన; వీనికిన్ = ఈ స్వకోచికి; ఇహం
బున్ = ఈ లోక సౌఖ్యము కాని; పరమును = పరలోక సుఖమును; లేదు; నన్నున్;
అట్ల = అతనివలె నే; పలుపన్ = పాడుచేయుటకు; పనిలేదు = అంత ఆవసరములేదు.

తా : బరువనియైన తలంపక ఇంతమందిని శిక్షాడుట భోగించుటకే కదా !
ఇతని వైభవమంతయు స్త్రీల వలన సంపాదించ బడినదే. ఇతనికి ఇహ-పరములు
లేవు. నన్నుకాడ అతనివలె చేయవలసరములేదు. పొందు, నా కే సుఖమును
గూర్చి చెప్పకుడు.

క. వీనివిధంబున వనితా

ధీనుఁడనై బెంపు దక్కి ♦ తిరుగుచు నుండం

గా నే వెఱ్ఱిన తమకము

మాని చనుం డన్న నవియు ♦ మసలక చనియెన్. 81

టీ : వీని విధంబునన్ = ఇతడువలె; వనితా + అధీనుడనై = స్త్రీలకు వశుడనై;
పెంపుతక్కి = అభివృద్ధితగ్గి; తిరుగుచున్ = క్రిడించుచు; ఉండగాన్ = ఉండుటకు;
నేన్; వెఱ్ఱిన = వెఱ్ఱిదాననా ! తమకము = మోహము; మాని; చనుండు = పొండు;
అనన్ = అనగా; అవియున్ = ఆ యాడులేళ్ళుకాడ; మసలక = ఆలసించక; చని
యెన్ = వెడలినవి.

తా : ఈ స్వకోచివలె స్త్రీలొడుగనై తిరుగుటకు నేను వెర్రివాడనుగాను.
నామీది మోహము మానుకొని వెళ్ళిపొండు. అని మగలేడి కసరగా ఆకులేళ్ళు
వెళ్ళిపోయినవి.

క. ఈ కరణి దూఱ నాడి

యాకృష్ణమృగంబు పల్కు ♦ లట మున్నుగ న

కోక్కికసతి యన్నమాటలు

నేకంబై తనమనంబు ♦ నెరియం జేయన్.

టీ : ఈ కరణన్ = ఇట్లు; చూడన్ = సంవింశిస్తున్నాగా; ఆడిన్ = బల్కిన్; ఆకృష్టస్థులము పల్కులు = ఆ లేడిమాటలను; అటానుస్సుగన్ = అంతకుముందు; ఆ + కోకనతి = అకుచక్రవాకము; అన్నమాటలును; ఏకంధై = ఒక్కతై; తన మనసు = తనమనస్సును; నెరియం జేయన్ = బాధింపగా.....

తా : ఇట్లన్న లేడిమాటలను; ఆ నాడన్న చక్రవాకి మాటలును కలిసి తన మనస్సును వేధింపగా.....

ఉ. ఆరయ నిట్టిరోతలకు ♦ నాలయముల్ జలజాక్షు లేటికిన్
వీరలతోడి సంక మిఁక ♦ వీడెన నంచుఁ దలంచి తోన దు
ర్వారములై న కోరికల ♦ సంక వివేకము చొప్పు దక్కి యిం
పారంగ నాటునూలు సుర ♦ హోయనముల్ చరియించె

క్రమమృతన్ . గిరి

చ : ఆరయన్ = ఆలోచించుగా; నిట్టిరోతలకున్ = ఇట్టి అసహ్యములు కలుటకు; జలజాక్షుల + శ్రీలు; ఆలయముల్ = స్థానములు; వీరలతోడిసంకము = వీరితో సంబంధము; ఏటికిన్ = ఎందుకు? ఇఁకన్ = ఇకమీద; వీడెదన్ = వదలుదును; అంచున్ = అని. తలంచి = అనుకొని; తోన = వెంటనే; దుర్వారములై న = నివారంపలేని; కోరికలవంకన్ = కోరికలపై; వివేకము చొప్పు = వివేకము కల్గిలేతిని; తక్కి = వదలి; క్రమమృతన్ = మరల; ఇంపారంగన్ = ఎక్కువ ప్రేమతో; అటు నూలుసురహోయనముల్ = అరువందల దివ్యసంతోషములు; చరించెన్ = క్రిడించెను.

తా : 'ఇట్టి అసహ్యముల కన్నిటికి స్త్రీలే కారణమైనవారు, కాన వీరితోడి సంబంధము నింక మానుదు'ననుకొని, వెంటనే మరల్చుకొని ప్రేమాతిలేకములతో కోరికల ననుభవించుచు ఆరువందల దివ్యసంతోషములు వెచ్చించెను. మానవమానమున ఏడాదియైనచో దేవమానమున ఒక్కరోజు అగును. ఆట్టి ఏడాదికి 360 దినములుండును.

వ. తదనంతరంబ క్రమక్రమంబున మనోరమయందు విజయుండును విభావసియందు మేరునందనుండును కళావతియందు విభాసుండు నను నందనులం గాంచి పద్మినీ విద్యాప్రభావంబునం బాక శాసన దిశాముఖంబున విజయునకు విజయాఖ్యపురంబును గిన్న కేశ్వర హరిదంతంబున మేరునందనునకు గంధవతి యను పుటభేదనంబును దక్షిణంబున విభాసునకు ధారాహ్వ యోదారమహానగరంబునుం గల్పించి యనల్పవిభవంబున నక్కు-మారుల నప్పట్టణంబులకుఁ బట్టంబు కట్టి కృతార్థుండై యొక్కనాడు.

టీ : తదనంతరంబ=తర్వాత; క్రమక్రమమునన్=క్రమముగా; మనోరమ
యంగు విజయుంగును=మనోరమకు విజయుడను కొడుకును; విభావసియంగు మేరు
నందనుంగును=విభావనికి మేరునందను డనెడి కొడుకును; కళావతియంగు విభా
వసుండును=కళావతికి విభావనుడనెడి కొడుకును; అనునందులన్=అనెడి కొడు
కులను; కాంచి=కని; పద్మినీవిద్యా ప్రభావమునన్=పద్మినీ మహిమచే; పాక
శాసనదిశాముఖమునన్=శూన్యదిక్కున; విజయునకున్; విఖయాఖ్యతరమును=
విజయమును మేరుగల సప్తభువును; కిన్నరేశ్వరచారిత్+అంతయునన్=ఉత్తరపు
దిక్కుచివర, మేరునందనునకున్; గంధవతియను పుటభేదమును = గంధవతి
యనెడి పట్టణమును; దక్షిణమునన్=దక్షిణదిక్కున; విభావసురున్; భారా+
అహ్లాలు+ఉదారమహానగరమును = భారానగరమును; కల్పించి=ఏర్పాటుచేసి;
అనల్పవిభవమునన్=ఎక్కువ సంపత్తుతో; ఆ+కుమారులన్, ఆ+పట్టణములకున్;
సప్తముకట్టి = పట్టాభిషేకముచేసి; కృతార్థుండై = చేయవలసిన పనిచేసినవాడై;
ఒక్కనాడు.....

ఉ శాసితశత్రుఁడ నృపతి ♦ చంద్రుఁడు కూణధరుండు సద్యబా

శాసనపాణిపంకజుఁడు ♦ నై మృగసంఘము లెల్లఁ జెల్లు సంత

త్రాసము నొండఁ గూరత న ♦ రణ్యమునన్ మృగయాకుశూహలొ

ల్లాసమునం జరించె జల ♦ లక్ష్మ్యవిభేదవిధావధానుండై. 85

టీ : శాసితశత్రుఁడు = శిక్షింపబడిన శత్రువులుకల; ఆ నృపతిచంద్రుడు=
ఆ స్వరోచి; కూణధరుండు = అమ్ములపొదిని ధరించినవాడు; సజ్య=నారితో
కూడిన; బాణసంపాణి పంకజుడనై; ధనువుచేతియందు కలవాడునై; మృగసంఘ
ములు=జంతువుల గుంపులు; పెల్లు=ఎక్కువగా; సంత్రాసమున్=భయమును;
ఒందన్=పొందగా; కూరతన్=క్రూరముగా; మృగయా=వేటమీది; కుశూ
హల=వేటకతోడి; ఉల్లాసమునన్=ఉత్సాహముతో; అరణ్యమునన్=అడవిలో;
చల=కదలెడి; లక్ష్మ్య=గురియైన జంతువులను; విభేదవిధా=కొట్టెడి విధానమును;
అవధానుండై=ఏకాగ్రతకలవాడై; చరించెన్=ప్రవర్తించెను.

తా : ఒకనాడు స్వరోచి బిల్లు, అమ్ములపొది వుచ్చుకొని అడవికి వేటకేగి
కదలెడి మృగములను గురితప్పుకొట్టుచుండెను.

వ. ఆ సమయంబున.

86

టీ : ఆ సమయమునన్=అప్పుడు.

క. కుటిలకృతసాంధ్యరజనీ

విటకోరకకోమలచ్ఛ ♦ వి స్ఫుటదంష్ట్రో

దృటపోత్రఖనిత్రాగ్ర

స్ఫుటిత వనీధాత్రి నొక్క ♦ పోత్రిం గనియెన్. 87

టీ : కుటిల=వంకరయైన; సాంధ్య=సంధ్య వేళయందలి; రజనీవిటకోరక
=చంద్రరేఖవలె; కోమలచ్ఛవీన్=మృదువైన కాంతితో; స్ఫుట=స్పష్టమైన;

దంష్ట్ర = కోరలచే; ఉద్భృట = పైకెత్తిన; పోత్ర = చుట్టెనునెడి; ఖనిత్ర + అగ్ర = త్రవ్వకోలయొక్క చివరచే; స్ఫుటిల = త్రవ్వబడిన; వనీధాత్రిన్ = అడవి ప్రదేశముకల; ఒక్కపోత్రన్ = ఒక అడవిపందిని; కనియెన్.

తా : వంకరయై సంధ్యాకాలమందలి చంద్రరేఖవంటి కాంతికల కోరలుకల ముట్టెతో పైకెత్తి త్రవ్వబడిన అడవి ప్రదేశముకల అడవిపందిని చూచెను. ఆలం. నిదర్శన రూపకములు.

సీ. జంభారిభిదుర సం ♦ రంభంబు వీక్షించి

జరుగు నంజనమహా ♦ శైలమనగ

ఝంఝూప్రభంజనా ♦ స్ఫాలనంబున కుల్కి

యరుగు సంవర్త కా ♦ లాభ మనగ

గతినకంఠేకాల ♦ కంఠమూలము వాసి

వెనవచ్చు నుజ్జ్వల ♦ త్వేళ మనగ

గలుషధూర్వహ ఖలో ♦ త్కరములైఁ బఱతెంచు

దండధర్మకూర ♦ దండ మనగ

తే. ఘుర్గురారావసంఘాత ♦ ఘూర్ణమాన

సస్తపాఘోధిపాథః ప్ర ♦ చండ నక్ర

తిమితిమింగల మగుచు న ♦ భ్రమును మహియు

గ్రమ్ముకొని వచ్చు నొకయేక ♦ లమ్ము గనియె. 88

టీ : జంభారిభిదురసంరంభంబున్ = దేవేంద్రుని వజ్రముయొక్క అట్టహాసమును; వీక్షించి = చూచి; జరుగు = ముందుకుపోవు; అంజనమహాశైలమనంగన్ = కాటుకకొండయొక్క యన్నట్లుగా; ఝంఝూప్రభంజన = వర్షముతో కూడిన పెనుగాలియొక్క; ఆస్ఫాలనంబునకున్ = దెబ్బకు; ఉల్కి = భయపడి; అరుగు = వెళ్ళిడి; సంవర్తకాలాభమనంగన్ = ప్రలయకాలమేఘమా ఆన్నట్లును; కతిన కంఠేకాల = కతినమైన శివునియొక్క; కంఠమూలమున్ = మెడ మొదటిని; పాసి = వదలి; వెసన్ = వేగముగా; వచ్చు నుజ్జ్వలత్వేళమనగన్ = వచ్చెడి మండడి గరళమాఆన్నట్లును; కలుషధూర్వహ = పాపపుబరువు మాయనట్టి; ఖల + ఉత్కరములై = గుఱ్ఱులగుంపుపైకి; పఱతెంచు = వేగముగా వచ్చు; దండధర్మ = యమునియొక్క; కూర దండమనగను = భయంకరమైన దండమా ఆన్నట్లును; ఘుర్గుర = గురగురమును; ఆరావ = చప్పడుయొక్క; ఘాత = దెబ్బచే; ఘూర్ణమాన = కదలుచున్న; సస్తపాఘోధి = సస్త్రముద్రములయొక్క; పాథః = నీటినుండి బయల్దేరిన; ప్రచండ = భయంకరమైన; నక్ర = మొసళ్ళు; తిమి; తిమింగిల మగుచున్ = పెద్దచేపలుకలవై; అభ్రమును = ఆకాశమును; మహియున్ = భూమిని; గ్రమ్ముకొని = ఆవరించు; వచ్చు నొకయేకలమ్మున్ = వచ్చెడి పందిని; కనియెన్ = చూచెను.

తా : ఇంద్రుని వజ్రపు చెప్పుకు భయపడి పరుగెత్తు కాటుక కొండవలెను, పేను గాలివానకు పారిపోవు మేఘమువలెను, కివుని కంఠమునుండి వచ్చు కాల కూటుమువలెను, పాపులను శిక్షించుటకై వచ్చు యమదండమువలెను, తన గురగుర ధ్వనిచే సప్తసముద్రములలోని జలచరములను కలతపెట్టుచు, భూమ్యాకాశముల నాక్రమించి వచ్చెడి పందిని చూచెను. ఆలం. ఉపమ, ఆతిశయోక్తియు.

మ. కని మార్వీనినదంబు సేయుచు భుజం ♦ గ్రహారనారాచముం
దనదోర్దండకృతాంతదండనిభ కో ♦ దండంబునం గూర్చి బో
తన నేయం దమకించుచుండ నొక సా ♦ రంగాంగనారత్న ము
జ్జననాధాగ్రణిఁ జేరి పంచజవభా ♦ మాప్రాణిమై నిట్లనున్. 89

టీ : కని=చూచి; మార్వీనినదంబు=నారచప్పడు; సేయుచున్; భుజం గ్రహారనారాచమున్=పామువలె భయంకరమైన బాణమును; తన దోర్దండ=తన చేతి లోని; కృతాంతదండనిభ=యమదండమువంటి; కోదండంబునన్=పిండిని; గూర్చి =సంధించి; బోరచన్=జేగముగా; ఏయన్=కొట్టుచుకు; తమకించుచుండన్=ప్రయత్నించుచుండగా; ఒక పారం గాంగనారత్నము=ఒక యాడులేడి; ఆ+జవ నాథ+అగ్రణిన్=ఆ రాజునుగూర్చి; పంచజవ=మానవుల; భాషాప్రాణిమన్=మాటల నేర్పుతో; ఇట్లనున్=ఇట్లనెను.

తా : స్వరోచి ఆ పందిని చూచి వాడియైన బాణమును వింటిని సంధించి వదల బోవుచుండగా ఒక యాడులేడి యెదుట నిలబడి మనుష్యభావలో నిట్లన్నది.

క. నృప యీ త్రోడము నీ కే
యపకారము సేసె దీని ♦ కలుగఁగ నేలా
కృప మదిఁ జొనుపక నాపై
నిపు డీశర మేసి నిగ్ర ♦ హించుట యొప్పున్. 90

టీ : నృప=రాజా ! ఈ త్రోడము=ఈ అడవిపంది; నీకున్; ఏ యప కారము చేసెన్=ఏమి కీడు చేసినది ? దీనికిన్=దీనిపై; కృప=దయను; మదిన్=మనస్సులో; చొనుపక=పెట్టక; అలుగఁగన్=కోపించుట; ఏలా=ఎందుకు ? ఇప్పుడు; ఈ శరమునన్=ఈ బాణమును; నాపైన్=నాచిద; ఏసి=వేసి; నిగ్ర హించుట=చంపుట; ఒప్పున్=తగును.

తా : రాజా ! ఈ పంది నీకే మపకారము చేసినది ? దానిపై దయచూపక కోపపడనేల ! ఆ బాణముతో నన్ను కొట్టి చంపిన మంచిది.

క. అని పలుక నతఁడు నీ వీ
తనువుపయిన్ రోయ నేల ♦ తద్దయఁ గృతమై
యునికియఁ గాదుఁ గదా చెపు
మనవుడు నా హరిణి వల్లె ♦ నవనీపతికిన్.

టీ : ఆని పలుకన్ = అని లేడి అనగా; ఆతను = స్వరోచి; నీవు; ఈ తనువు
పైన్ = ఈ శరీరముమీద; రోయనేల = ఆనయ్యించుకొంటివేల ? తద్దయున్ =
మిక్కిలి; కృతమై = చిక్కి; ఉనికియున్ = ఉంచుచున్నాన్ కానకదా ! చెప్పును;
అనువుడున్ = అనగా; ఆ హరిణి = ఆ యానులేడి; అననీపతికిన్ = రాజుతో;
పల్కెన్ = అన్నది.

తా : స్వరోచి ఆ లేడిని చూచి 'నీ శరీరము చిక్కి బక్కయై బేదుకదా !
అంత అనుహ్య మేల కల్గినదో' యెప్పుడుగా అదిట్లన్నది.

తే. అన్యసతులయందు ♦ నాసక్తుఁ డగువానిఁ
దమక మొదవి కూడఁ ♦ దలఁచుకొంటె
మరణమైన మేలు ♦ మఱి విలసింపంగ
ననుచుఁ బలుకుటయును ♦ నవనివిభుఁడు.

92

టీ : అన్యసతులయందున్ = ఇతర స్త్రీలపై; అసక్తుడగువానిన్ = ప్రేమ కల
వాని; తమక మొదవి = ప్రేమపుట్టి; కూడన్ = అతని కూడకు; తలచుకొంటెన్ =
అనుకొనుటకన్న; విలసింపగన్ + అలోచింపగా; మరణమైనన్ = చావైనను;
మేలు + అనుచున్ = మంచిదే అని; పలుకుటయున్ = పల్కగా; అననివిభుఁడు =
స్వరోచి.....

తా : అన్య స్త్రీలపై నాసక్తికల పురుషునిపై ప్రేమ కలిగి అతనిని కలియదల
చుటకన్న మరణమే మేలు' అని లేడి పల్కగా స్వరోచి.....

క. తావకహృదయం బెవ్వని

పై వదలక నిలిచె నీదు ♦ భావము తెలియం

గా వలయుఁ జెప్పమన్న ధ

రావల్లభుతోడ హరిణి ♦ క్రమ్మఱ ననియెన్.

93

టీ : తావక హృదయంబు = నీ మనస్సు; ఎవ్వనిపైన్ = నీ పురుషునిపై; వద
లక; నిలిచెన్ = తగిలియున్నది ? నీదు భావము = నీ అభిప్రాయము; తెలియంగా
వలయున్ = తెలిసికోవలెను. చెప్పము; అన్నన్ = అనగా; హరిణి = ఆనులేడి;
ధరావల్లభుతోడన్ = రాజుతో; క్రమ్మఱన్ = మరల; అనియెన్.

తా : నీ మనస్సే పురుషునిపై లగ్నమైనదో తెలియజెప్పుము. అనగా మరల
నా స్వరోచితో నిట్లన్నది.

చ. చెదరక నామనంబు నృప ♦ శేఖర నీయెడ నిల్చి మన్మథ

ప్రదరపరంపరానిహతి ♦ పాల్పడి ప్రవేగెడు నట్లు గాన నా

యద టడఁగింపు మన్న హరి ♦ జాంగన నీవు నరుండ నే మునం

బొదవఁగ నీకు నాకు విధు ♦ నోచితకృత్యము లెట్లు చేకుఱున్. 94

టీ : స్వపశేఖర=రాజా; నా మనంబు; ఏ యెడన్=నీపై; యెడన్=నిశ్చలముగా; నిల్చి=లగ్నమై; మన్మథ ప్రవహరంపరా=మన్మథ రాగాలులయొక్క; చిహతి=చెట్టలకు; పాల్పడి=అడ్డనపై; ప్రవేశున్=పరితాపము పొందుచున్నది; అట్లుగానన్=కావున; నా యడటు = నా బాధను; అడంపుము=త్సంఘము; అన్నన్; ఈవు=నీవు; హరితాంగనవు=ఆకులేడివి; నేన్; నరుడను=మహర్షుడను; నీకున్ నాకున్=మన ఇద్దరికిని; ముదంబాదకన్=పేడుక కల్లునట్లు; మిథునోచితకృత్యములు=సంభోగములు; ఎట్లు చేకుఱున్=ఎట్లుగా చేయవలయును.

తా : రాజా ! నీపై నా మనస్సు లగ్నమై పరితాపము పొందుచున్నది. నా తాపము తగ్గించుము. ఆకుటతో స్వరోచి నీవు లేడివి. నేను మహర్షుడను, మనీష్యులకు సంభోగమెట్లు కుదురును.

క. నావుడు నను నాలింగన

మీ వనురాగమునఁ జేయు ♦ మింతియ చాలున్

భూవర యన్నఁ గృపార్ద్రుఁడు

గావున నాన్మపతి హరిణిఁ గొఁగిటఁ జేరెన్.

95

టీ : నావుడున్=అనగా; భూవర=రాజా ! ఈవు=నీవు; ననున్; అను రాగమునన్=ప్రేమతో; ఆలింగనము చేయుము=కాగిలించుకొనుము; ఇంతియ=కాగిలించుకొనుటయే; చాలున్. అన్నన్=అనగా; ఆ నృపతి; కృపా+ఆర్ద్రుడు=దయచే మెత్తనైనవాడు; కావునన్; హరిణిన్=ఆకులేడిని; కాగిటన్+చేరెన్=కాగిలించుకొనెను.

తా : అనగానే లేడి 'నీవు నన్ను ప్రేమగా కాగిలించుకొన్నచో అదే చాలు' అన్నది. రాజా ప్రేమచే మెత్తబడి దానిని కాగిలించుకొనెను.

సీ. వల్లీమతల్లి లా ♦ వణ్యసర్వస్వంబు

విమలాంగ రేఖ నా ♦ విర్భవింప

మంజులమండరీ ♦ మహిత సౌభాగ్యంబు

పరివృత్తకుచవృత్తిఁ ♦ బరిణమింపఁ

బల్లవచ్చదచారు ♦ భావానుభావంబు

మృదుహస్తలీల మూ ♦ ర్తీభవింప

రమణీయముకుళవి ♦ భ్రమభాగధేయంబు

కరదుహస్ఫూర్తి సాక్షాత్కరింపఁ

తే. జేసి మృగియై వహించు న ♦ క్షిద్వయంబు

భాసురంబుగఁ దనయంక ♦ పాళిలోన

మించు క్రొమ్మించు నుపమించు ♦ మెలత యగుచు

నిలుచు నవ్వన దేవత ♦ నృపతి సూచి.

96

టీ : వల్లి మత్తె = మంచితిగలయొక్క; లావణ్యసర్వస్వంబు = అందమంత యును, విమల+అంగరేఖన్ = స్వచ్ఛమైన శరీరమున; ఆవిర్భవింపన్ = కలగా; మంజుల=అందమైన; మంజులీ=పూగుత్తులయొక్క; మహితసౌభాగ్యంబు=గొప్ప దైన అందము; పరివృత్తిచవృత్తిన్ = గుండ్రని స్తనములుగా; పరిణమింపన్ = కాగా; పల్ల వ+ధద=చిగురుటాకులయొక్క; చారుభావ+అనుభావంబు=అందము యొక్క గొప్పదనము; మృదుహస్తలీన్ = మెల్లని చేతులుగా; మూర్తీభవింపన్ = మారగా; రమణీయ = అందమైన; ముకుళ = మొగ్గలయొక్క; విద్రమభాగ ధేయంబు=విలాసలసంపద; కరరుహస్ఫూర్తిన్ = గోళ్ళకాంతులుగా; సాక్షాత్కరింపన్ = కన్నడగా; చేసి=పూర్చి; (వనదేవత) మృగియై=అడవిలోను; వహించు సత్తీద్యయంబు=కల్గియున్న గెండుకన్నులును; భాసురంబుగన్ = ప్రకాశింపగా; తనయంకపాణిలోనన్ = తన కాగిలిలో; మించుక్రొమ్మించున్ = ప్రకాశించెడి క్రొత్త మెరుపును; ఉపమించు మెలతయగుచున్ = పోలిన స్త్రీయై; నిలుచు+అ+వనదేవ తన్ = లెచిన ఆ వనదేవతను; స్వస్తి=స్వగోచి; చూచి.....

తా : అదివరలో అడులేడిగా వచ్చిన వనదేవత వనములోని లతలే శరీరము, పూలగుత్తులే స్తనద్యయము, చిగుళ్ళే చేతులు, మొగ్గలే గోళ్ళు, లేడికన్నులే కన్నులుగా మార్చి, తేకుకుమును క్రొత్త మెరుపువంటి శరీరముతో స్త్రీయై కాగిటిలో నిలువగా చూచి స్వగోచి.....

క. పూనిన విస్మయరసమున

మానిని మృగివై చరించి ♦ మఱి యంగనవై .

కానంబడితివి చిత్రం

బే నెన్నడు నెఱుంగఁ జెప్ప ♦ వే తెలియంగన్. 97

టీ : పూనినవిస్మయ రసమునన్ = కల్గిన ఆశ్చర్యముతో; మానిని=ఓ వనితా! మృగివై=అడులేడివై; చరించి=ఉండి; మఱి = తర్వాత; అంగనవై=స్త్రీవై; కానంబడితివి=కనపడితివే; చిత్రంబు=ఇది ఆశ్చర్యముగా నున్నది; ఏన్ = నేను; ఎన్నడున్; ఎఱుగన్; తెలియంగన్ = దీనికారణము తెలియనట్లుగా; చెప్పవే= చెప్పుము ?

తా : ఆమెచు చూచి స్వగోచి ఆశ్చర్యమంది 'ఓతరుణీ ! నీ వాడులేడివై కొంతసేపుండి మరిప్పుడు స్త్రీ వేలయైతివో కారణము నాకు తెలియజెప్పుము ?

నీ. నావుడు నమరకాం ♦ తా తనూభవుఁ జూచి

యివ్వనదేవత ♦ నే నరేంద్ర

సకలభూభువన ర ♦ ఊదడ్డు మనువర్య

నీయందుఁ బడయ నె ♦ నిక సమస్త

దివిజులు నన్ను బ్రా ♦ ర్థించిన వచ్చితి
 ననురాగవతి నై న ♦ నను వరించి
 పడయుము నాయం ద ♦ పత్త్యంబు దీన నీ
 కగుఁ బుణ్యలోకసం ♦ పా ప్తి యనిన

గీ. నట్లకాకని యయ్యంబు ♦ జాయతాః.
 నేకచిత్తంబుతోడ నం ♦ గీకరించె
 బాల యిట్లు సుఖాంబుధిఁ ♦ డేలుచుండి
 యంత గర్భిణియై శుభం ♦ బగుదినమున.

98

టీ : నాపుడున్ = అనగా; అనురకాంతాతనూభవున్ = స్వరోచిని; చూచి;
 సరేంద్ర = రాజా; ఏన్ = నేను; ఈ + వనదేవతన్; సకలభూభవన = అన్నిలోక
 ములయొక్క; రక్షదక్షున్ = రక్షింప సమర్థుడైన దానిని; మనువర్మన్ = మనువులలో
 శ్రేష్ఠుని; నీచుంగుకన్ = నీ ద్వారా; పడయు + ఎన్నికన్ = పొందుడి కోర్కెతో;
 నన్నున్; ననుస్తదిజులు = దేవతలందరును; ప్రార్థించున్ = కోరగా; వచ్చితిన్;
 అనురాగవతి నై న ననున్ = ప్రేమకలనన్ను; వరించు = ప్రేమించి; నా చుంగున్; అప
 త్యంబు = సంతానమును; పడయుము = పొందుము; దీనన్ = దీనివలన; నీకున్; పుణ్య
 లోకప్రాప్తి = పుణ్యలోకములు కల్గును; అగున్. అనినన్ = అనగా; అట్లకాక =
 అట్లేదుగనగాక; అని; ఆ + అంబుజాతాయతాః = ఆవనదేవతను; ఏకచిత్తంబు
 తోడన్ = సమమైన ప్రేమతో; అంగీకరించెన్ = పరిగ్రహించెను; బాల = ఆ పడుచు;
 ఇట్లు; సుఖ + అంబుధిన్ = సుఖసముద్రములో; లేలుచున్ = ఈడులాడుచు; ఉండి;
 అంతన్ = తర్వాత; గర్భిణియై = గర్భము కలదై; శుభంబగు దినమునన్ = మంచి
 రోజున.....

తా : అట్లు స్వరోచి యడుగగా నా పడుచు 'నే నీ వనదేవతను.' దేవతలు
 లోకములను రక్షింప సమర్థుడైన మనువుకాదగిన పుత్రుని నీ వలన పొందుమని నన్ను
 కోరగా నీ వద్దకు వచ్చితిని. నీపై ప్రేమకల దానను నన్ను వరించి పుత్రుని
 పొందుము. దానివలన నీకు స్వర్గలోక సుఖములు కల్గునని చెప్పగా అతడు ప్రేమతో
 అంగీకరించెను. ఆమె అతనితో సౌఖ్యములందెల్ల ఒక్క కుభదినమునందు.....

శా. కాంచెం బుత్రు విశాలనేత్రుఁ బృథువ ♦ ఊపీత విభ్రాజితం
 బంచాస్యద్బల శౌర్యధుర్యఘనశుం ♦ భద్రాహుఁ దేజోనిధిం
 బంచాస్త్రప్రతిమాను మానఘను సా ♦ మ్రాజ్యైక హేతుప్రభూ
 తాంచల్లక్షణలక్ష్మీతున్ సుగుణర ♦ త్సానీక రత్నాకరున్. 99

టీ : విశాలనేత్రున్ = విశాలమైన కన్నులకల్గి నట్టియు; పృథు = విశాలమైన
 వక్షుపీత విభ్రాజితున్ = పీతమునంటి రొమ్ముతో ప్రకాశించునట్టియు; పంచాస్య =
 సింహముయొక్క; ఉద్బలశౌర్యధుర్య = శుభపరాక్రమముకల; ఘనశుంభద్బ

హాన్ = గొప్పదనము; హాహావులు కల్గినట్టియు; ఖేనోనిధిన్ = ఖేనస్సునకు నిధివంటియు; సంఘాస్త్రప్రతిహాహన్ = మున్నగునితో సమమైనట్టియు; హానభుజన్ = ఎక్కువ ఆభిహాసముకలట్టియు; సాహజ్య = మహామండలాధిపత్యమే; నికహేతు = సుఖ్యకారముగా; ప్రభూత = ప్రచురమైన; అంఛన్ = మంచి; లక్షణ = చిహ్నములతో; లక్షితన్ = చిహ్నించుడైనట్టియు; సుగుణరత్న + అనిక = మంచిగుణముల నెడిరత్నముల ప్రోవునకు; రత్నాకరన్ = సముద్రమువంటివాడైన; పుత్రిన్ = కొడుకును; కాంచెన్ = కనెను.

తా : విశాలమైన సేత్రములు, గొమ్మును, సింహబలము, గొప్పతేజస్సు, మున్నగునివంటి యందము, చక్రవర్తి లక్షణములు కలిగిన కుమారుని కన్నది. ఆలంకారము.

క. వేడుక నయ్యవసరమున

నాడిరి సురసతులు కిన్న ♦ రాంగన లర్థిం

పాడిరి గంధర్వులు గొని

యాడిరి సురతూర్వనినద ♦ మగ్గల మయ్యెన్.

100

టీ : ఆయ్యవసరమునన్ = ఆ పుత్రుడు పుట్టినపుడు; వేడుకన్ = సంతోషముతో; సురసతులు = దేవతాస్త్రీలు; నాడిరి = నాట్యము చేసిరి; అర్థిన్ = ప్రేమతో; కిన్నరాంగనలు = కిన్నరస్త్రీలు; పాడిరి. గంధర్వులు; కొనియాడిరి = స్తుతులను చేసిరి; సురతూర్వనినదము = దేవగుండుభులభ్యని; అగ్గలమయ్యెన్ = ఎక్కువయ్యెను.

తా : ఆ పుత్రుడు జన్మించినపుడు దేవతలూడిరి, కిన్నరులు పాడిరి. గంధర్వులు పాగడిరి. దేవగుండుభులు ప్రహసించెను.

తే. అట్లు జనియించి స్వార్థోచి ♦ మాఖ్య నతండు

శాంతి దాంతి దయాసత్య ♦ శౌచనిరతుఁ

డై యకామతఁ జిర తపం ♦ శాచరించె

నచ్యుతునిఁ గూర్చి యంతఁ గృ ♦ పాట్లొడగుచు.

101

టీ : అట్లు = అరీతిగా; జనియించి = పుట్టి; అతడు = ఆ బాలుకు; స్వార్థోచి మాఖ్యన్ = స్వార్థోచిషుడను పేరుతో; శాంతి = అంతరింద్రియ నిగ్రహము; దాంతి = బహిరింద్రియ నిగ్రహము; దయా, సత్య, శౌచ్య = శుచిగానుండుటయందును; నిరతుడై = ఆసక్తికలవాడై అకామతన్ = కోరికలు లేకుండ; ఆచ్యుతుని గూర్చి = విష్ణుమూర్తినిగూరించి; చిరతపంబు = చాలకాలము తపస్సును; శాచరించెన్ = చేసెను; అంతన్ = అట్లుచేయగా; కృపార్ద్రుడగుచున్ = చయతో కరగినవాడై.....

తా : అట్లు పుట్టిన బాలుడు స్వార్థోచిషుడను పేరుతో ప్రసిద్ధుడై, దయా సత్యశౌర్యములందాసక్తి కలవాడై అంతరింద్రియ బహిరింద్రియ నిగ్రహముకలవాడై నిష్కామముగా విష్ణువునుగూర్చి చిరకాలము తపస్సు చేసెను. అంతట నాతడు దయతో కరగినవాడై.....

నీ. నీలమేఘముడాలు ♦ డీలుసేయంగఁ జాలు

మెఱుంగుఁ జామనచాయ ♦ మేనితోడ

నరవిందముల కచ్చు ♦ అడగించు జిగి హెచ్చు

నాయతం బగఁకన్ను ♦ దోయితోడఁ

బులుంగురాయని చట్టు ♦ పలవన్నె నొరపెట్టు

హొంబట్టు జిలుంగు గెం ♦ పెంబుతోడ

నుదయార్క బింబంబు ♦ నొఱపు విడంబంబు

దొరలంగనాడు కొ ♦ స్తుభముతోడ

గీ. జయజయధ్వని మాలి నం ♦ జలులు సేచ్చు

శర్వ శతధృతి శతమన్య ♦ శమన శరధి

పాల కై లలిలాది దే ♦ వాలితోడ

నెదుటఁ బ్రత్యక్ష మయ్యెల ♦ క్షీశ్వరుండు

102

టీ : లక్ష్మీ + ఈశ్వరుండు = విష్ణుమూర్తి; నీలమేఘముడాలు = నీలమేఘపు కాంతిని; డీలుసేయగజాలు మెఱుంగున్ = జయింపగలి ప్రకాశించెడి; చామనచాయ = నీలమైన రంగుతోడి; మేనితోడన్ = శరీరముతోను; అరవిందముల కచ్చులు = పద్మపులేకులను; అడగించుజిగన్ = అణగజేయుకాంతితో; హెచ్చునాయతంబగు = అతిశయము కల్గిన; విశాలమైన; కన్నుదోయితోడన్ = రెండుకన్నులతోను; పులుగురాయని = గరుత్మంతునియొక్క; చట్టుపలవన్నెన్ = రెక్కలరంగును; ఒరపెట్టు = తక్కువచేయు; హొంబట్టు = బంగారురంగు పట్టువైన; జిలుగుగెం పెంబుతోడన్ = సన్నని జలులు సేతబట్టతోను; నుదయార్క బింబంబుమెఱపు = లేతనూర్యుని కాంతియొక్క; విడంబంబు = పోలికను; దొరలంగనాడు = పోద్రోసెడి; కాస్తుభముతోడన్ = కాస్తుభమును మణితోను, (కాస్తుభము పద్మరాగముకొన ఎర్రనిది.) జయజయధ్వనిన్ = జయజయ అనుటతో; హాన్ = కిరీటమందు; అంజలులు = దోసిళ్లు, చేర్పు = చేర్చుడి; శర్వ = శివుడు; శతధృతి = బ్రహ్మ; శతమన్య = ఇంద్రుడు; శమన = యముడు; శరధిపాలక = వరుణుడు; ఐలబిలాది = కుబేరుడు మొదలైన; దేవ + అతితోడన్ = దేవతల సమదాయముతోను; ఎదుటన్ = స్వాగోచిస్తుండుట ప్రత్యక్షమయ్యెను.

క. ఈ తెఱుంగునఁ దోచిన హరి

కాతఁడు సాష్టాంగ మెరఁగి ♦ యంగము పులకా

నీవ్రతంబుగ హర్షాశ్రువు

లేతేరంగఁ జూచి భక్తి ♦ నిట్లని పొగడెన్.

103

టీ : అతడు = ౩ స్వార్థోచిషము; ఈ తెలుగునాన = ఇట్లు; తోచినహాకిన్ = ప్రత్యక్షమైన విష్ణువునకు; సాష్టాంగము = ఎన్నిదయవయలతో కూడినట్లు; ఎరగి = సమస్కరించి; అంగము = శరీరము; పులక + అన్వితం మగన్ = గరిసాటుతో కూడి కొన్నట్లుగా; హస్తాశ్రువులు = సంతోషముచే వచ్చు కన్నీళ్లు; ఏలేరస్ = రాగా; చూచి = విష్ణుని చూచి; భక్తిన్ = భక్తితో; ఇట్లు = చెప్పబోవురీతిగా; పొగడెన్.

తా : ఇట్లు ప్రత్యక్షమైన విష్ణునిచూచి స్వార్థోచిషుడు శరీరము గగుర్పొడువగా, అనందభాషములు రాగా ఇట్లు స్తుతించెను.

కవిరాజవిరాజితము

జయజయ దానవతారణకారణ ♦ శార్దూభాంగగదాసింహరా

జయజయ చంద్రదినేంద్రశతాయుత ♦ సాంద్రసీరమహాఃప్రసరా

జయజయ తామరసోదరసోదర ♦ చారుపద్మోజ్జితగాంగర్పురా

జయజయ కేశవ కేశనిషూదన ♦ శౌరి హరి దురితాపహరా. 104

టీ : దానవ = రాక్షసులయొక్క; తారణకారణ = చంపుటకు సాధనమైన; శార్దూ = విల్లు; రభాంగ = చక్రము; గదా = క్రొవెదకి; అసి = సందకమును; ధరా = ధరించినవాడా; చంద్ర = చంద్రులయొక్క; దినేంద్ర = సూర్యులయొక్క; శత + అయుత = వందవేలుకంటె; సాంద్ర = ఎక్కువైన; శరీరమహా = శరీరకాంతియొక్క; ప్రసరా = ప్రసారము కలవాడా ! తామరస + ఉదర = తామరపువ్వులోని లోపలి భాగమునకు, సోదర = సమమైన; చారుపద = సుందరమైన కాలిచే; ఉజ్జిత = విడువబడిన; గాంగర్పురా = గంగాప్రవాహము కలవాడా ! కేశవ = మంచి జాట్లు కలవాడా ! కేశనిషూదన = కేశయను రాక్షసుని చంపినవాడా ! శౌరి = సూరిలను యాదవుల వంశములోనివాడా ! దురితాపహరా = సానుషుల పోగొట్టువాడా ! 'నజజజజజలగ' ములు గణములు 14 వ అక్షరము యతి కలది కవిరాజ విరాజిత వృత్తము. అలం. ఉపమ.

సీ. అవ్య యానంత వి ♦ శ్వాత్మక విశ్వేశ

బ్రహ్మపు నీవు క ♦ పర్ది వీవ

యింద్రుండ వీవ వ ♦ హివి యనిలుండ వీవ

వరుణుండ వీవ భా ♦ స్కరుండ వీవ

యముండ వీవ వసూత్క ♦ రము నీవ రుద్రులు

నీవ యాదిత్యులు ♦ నీవ విశ్వ

లీవ మరుత్తులు ♦ నీవ మంత్రములు నోం

కృతి వపట్కృతి శ్రుతి ♦ స్మృతులు నీవ

తే. వేద్య మీవ యీ వచ్చిన ♦ విబుధగణము
సర్వమును నీవ యెట్లన్న ♦ సర్వగతుడ
వగుట మఱి నీవు గానివాఁ ♦ డనఁగ నెవ్వఁ
డరయఁగను శేషభూత స ♦ మస్త శేషి.

105

టీ : అవ్యయ=నాశములేనివాడా ! అంతః=అంతములేనివాడా ! విశ్వా
త్మక=ప్రపంచ స్వరూపమైనవాడా : విశ్వేశ=జగత్తునకు ప్రభువా ! నీవ=నీవే;
బ్రహ్మపు; ఈవ, కపర్దిపి=శివుడవు; ఇంద్రుడవు; వహ్నివి; అనిరుడవు=గాలివి;
వరుణుండవు; భాస్కరుడవు; యముడవు; వసు+ఉత్కర్తము=వసువుల సము
దాయము; రుద్రులు=రుద్రులసేడి గణములు; ఆదిత్యులు = ఆదిత్యులను దేవతలు;
విశ్వులు=విశ్వేదేవతలు; మరుత్తులు=మరుద్గణములు; మంత్రములు; ఓంకృతి=ఓం
కారము; వసుత్కృతి=వసుత్కారము; శ్రుతిస్మృతులు=వేదములు; ధర్మశాస్త్ర
ములు; వేద్యులు=తెలియదగినవాడవు; ఈ వచ్చిన = ఇక్కడకు వచ్చియున్న;
విబుధగణము=దేవతాసమూహము; సర్వమును=అంతయు; నీవ=నీవే; ఎట్లన్నన్
=ఇదంతయు నెల్లప్పుడునునగా; సర్వగతుడవగుటన్=అంతను పొందినవాడ వగు
టచే; నీవుకానివాడనగన్=నీ స్వరూపము కానివాడనువాడు; ఎవ్వడు ? అరయ
గను=అలోచించ గా; శేషభూతసమస్త = శేషమైన సర్వప్రపంచము కలవాడా !
శేషి=లోకమున ముఖ్యమైనవాడా ! అంతయు నీ స్వరూపమే కనుక నీ స్వరూపము
కానివాడేలేడు.

మ. పరతత్త్వం బగునీకు మోక్షుఁ గరముల్ ♦ పద్మాక్ష కీర్తించెదం
బురుషార్థసిత్తి నొప్పు నిన్నుఁ గరుణాం ♦ బోధిన్ భవార్తున్ జడున్
శరణార్థిన్ ననుఁ గావఁగాఁ దగుఁ ప్రధా ♦ నవ్యక్తకాలాత్మ యీ
శ్వర భూతంబుల కీవె కర్తవును బ్రో ♦ వన్ భర్తవున్ హర్తవున్.

టీ : పద్మాక్ష=పద్మములవంటి కన్నులుకలవాడా : పరతత్త్వంబగు నీకున్
=పరబ్రహ్మవైన నీకు; మోక్షుగరముల్ = నమస్కారము; పురుషార్థసిత్తిన్=
ధర్మార్థకామమోక్షముల ఉనికిచే; ఒప్పునిన్నున్=ప్రకాశించు నిన్ను; కరుణా+
అంబోధిన్=దయాసమద్రుని; కీర్తించెదన్=పొగడుదును; భవార్తున్=పుట్టుకచే
పీడింపబడిన; జడున్=మాధుడైన; శరణార్థిన్=శరణుకొరిన; ననున్; కావగా
దగున్=రక్షింపవలెను; ప్రధానవ్యక్త=ప్రధానముగా వ్యక్తమైనవాడా ! కాలాత్మ
=త్రికాలస్వరూపమైనవాడా ! ఈశ్వర=ప్రభువా ! భూతంబులకున్=జీవులకు
కర్తవు=సృష్టించువాడవు; ప్రోవన్=రక్షించుటకు; భర్తవున్=భారము వహించిన
వాడవు; హర్తవున్=నాశము చేయువాడవును; ఈవ=నీవే.

చ. విలయతమస్రవేళ నతి ♦ వేలమహంబుధి నూర్ధ్వలోకవా
సులు నతులై కనుంగొనెడు ♦ చూడ్కుల కౌర్వహుతాశనక్రియా

కలితగతిన్ వెలుంగు ఘన ♦ కాయవిజృంభణఁ జోఁమీసనై
కలయఁగఁ గ్రాలు నీ వెడఁద ♦ కన్నులు ప్రోచు మమున్

మూరాంతకా. 107

టీ : మూరాంతకా = మురుడను రాక్షసుని చంపినవాడా! విలయతమిష్టజేష్ఠ
= ప్రళయకాలమందలి రాత్రియందు; అతివేలమహాంబుధిన్ = సామ్రాజ్యసారథి సుహా
సముద్రమను; ఉర్ధ్వలోకవాసులు = స్వర్గలోకమున నివసించువారు; సురై = సురార్ధుల
రించువారలై; కనుంగొనెడు చూడ్కులకున్ = చూడెడి చూపులకు; సౌంద్య
హుతాశన = బడబాగ్నియొక్క; క్రియాకలితగతిన్ = సవవల; సోమం = సుమం
శించెడి; ఘన = పెద్దదైన; కాయవిజృంభణ = శరీరము పెంచుట; జోమీసనై
= సారచేపవై; కలయగన్ = అంతట; గ్రాలునీ వెడఁదకన్నులు = వెలిచి నీ కన్నులు;
మమున్; ప్రోచున్ = రక్షించుగాత!

తా : హా! ప్రళయకాలపు రాత్రివేళ నలమడు ప్రసవించును బహుశక్తుల
వలె వెలిచిడి మీనాకారమైన నీ విశాల నేత్రములు ముమ్మడిచిరి! హా! సుహా
సూపకము,

చ. చటులకృపీటసంస్థితర ♦ సాస్థలి వీలక యుండ గార్చులు

చ్చుటకును బోలె శంఖమణి ♦ శుక్తికదంబము నుగ్గుగా విశం

కటచరమాంగమంథగిరి ఘట్టనఁ జేసి ఘుట్టమై కృపా

పటిమ జగంబుఁ బ్రోచు నల ♦ ప్రాక్క-మతంబు నినున్ భసించెదన్.

టీ : చటుల = కదలెడి; కృపీటసంస్థిత = నీటిలోనున్న; రసాస్థలి = భూమి;
వీలకయుండన్ = పగులకుండుటకై; గార్చుచ్చుటకును బోలెన్ = సున్నపునట్లు
వేయుటకువలె; శంఖ; మణి; శుక్తి = ముత్యపుచిప్పలయొక్క; కదంబము = పలు
దాయము; నుగ్గుగాన్ = చార్ల మగునట్లు; విశంకట = విశాలమైన; చరమాంగ = పీపు
యొక్కయు; మంథగిరి = మందరపర్వతము యొక్కయు; ఘట్టనజేసి = రచించెదలన;
ఘుట్టమై = తిరుగలియై; కృపాపటిమన్ = ఎక్కువదయచే; జగంబున్ = భూకమును;
ప్రోచు = రక్షించెడి; అలప్రాక్కమతంబున్ = అ అదిహూర్మమైన; మమున్; భసించె
దన్ = సేవింతును.

తా : కదలెడి నీటిలోనున్న భూమిపగులకుండ సున్నపునట్లు వేయుటకో
అన్నట్లు తన పీపును మందరపర్వతమును తిరుగలిగా జేసి మణులను, శంఖములను,
ముత్యపుచిప్పలను పిండిచేసి లోకముల రక్షించిన యాదిహూర్మవతావదవైన నెన్న
సేవింతును. అలం. ఉత్పేక్ష.

చ. ఉరుతరవిగ్రహస్ఫురణ ♦ నుబ్బిన నీదు పరిచ్ఛిదాముఖం

తరమునఁ బోరమై యెగయు ♦ ధార నంజాండము గాజుకుప్పెతో

సరియనఁగాఁ దలాతలర ♦ సాతలనీమణి నిండి ధాత్రి ను

ధరణ మొనర్చినట్టినిను ♦ నాదివరాహము నాశ్రయించెన్. 109

టీ : ఉరుతర=మిక్కిలి గొప్పదైన; విగ్రహస్ఫురణన్ = శరీరపు కవలికచే; ఉబ్బిననీరు=పైకుబికిన నీరు; ఉపరి+భిదా=పైన కోయబడిన; యుఖ+అంతరము నన్ = ద్వారముఘృనుండి; తోరమై=ఎక్కువగా; ఎగయు ధారన్ = పైకివచ్చు ధారచే; అజాండము=బ్రహ్మాండము; గాజుకుప్పెతోన్ = గాజుబుడ్డితో; సరి యనగాన్ = సమానమనునట్లుగా; తలాతల రసాతలసీమలు=తలాతలము; రసాతలము అను లోకముల ప్రదేశములు; చించి=చీలికబుచ్చేసి; ధాత్రిన్ = భూమిని; ఉద్ధరణ మొనర్చినట్టి నినున్ = ఎత్తిన నిన్ను; అదివరాహమున్ = మొదటి అడవిపండి చూకారమును; ఆశ్రయించెదన్ = కొల్లెను.

తా ! అదివరాహమూర్తి బ్రహ్మాండమును నిండియున్న నీటిలోనికి ప్రవేశించి పగా దాని దేహము పెద్దదగుటచే నీరుబికి అది వచ్చినత్రోవనే పైకెగయుగా లోకములు గాజుబుడ్డివలెను, ఆ నీటిదార ఆ బుడ్డి మెడవలె కన్నడగా తలాతలానలగు అస్సోలోకములను చీల్చుకొని క్రిందికి బోయి భూమి నుద్ధరించిన యజ్ఞవరాహమూర్తి వగు నిన్ను కొల్లెను. ఆలం. ఉపమ.

మ. కిరుణించున్ మము నట్టినిదుభుజ యు ♦ గ్గం బెద్దిపూనెన్ నభోం
తరసీమన్ దితిజాంత్రసక్తనఖ సం ♦ తానంబుతో నో నృకే
సరి రాత్రించరభీతికై త్రిభువనా ♦ స్థానీయవీధిన్ విక
స్వరశోణసగలంకృతక్ర కచ భా ♦ స్వత్రోరణస్తంభతన్. 110

టీ : నృకేసరి=నరసింహమూర్తీ! ఎద్ది=ఏది; నభః+అంతరసీమన్+అతాశ మధ్యప్రదేశమున; దితిజ=హిరణ్యకశిపునియొక్క, ఆంత్రసక్త=ప్రేవులతో కలిసిన; నఖసంతానంబుతోన్ = గోళ్ళ సముదాయముతో; రాత్రించర భీతికై = రాక్షసుల భయమునకై; త్రిభువన+అస్థానీయవీధిన్ = ముల్లోకముల సభామండపమున; వికస్వర = వికసించిన; శోణస్రగ+అలంకృత = ఎర్రని పూలమాలలచే నలంకరింపబడిన; క్రకచ=రంపములతో; భాస్వత్ = ప్రకాశించెడి; తోరణస్తంభతన్ = బహిర్ద్వారపు స్తంభములగుటను; పూనెన్ = వహించెనో; అట్టి నీను భుజయుగ్మంబు = అట్టి నీ రెండు భుజములు; మమ్మున్; కరుణించున్ = దయజూచునుగాక !

తా : ఓ నరసింహమూర్తీ! నీవు హిరణ్యకశిపుని ప్రేవులను గోళ్ళకు తగిలించు కొని రాక్షసులకు భయము కల్గించుటకై స్వర్గ సభాద్వారమున నిలుచుండగా నవి సభాస్తంభములవలెనుండెనో అట్టి నీ రెండు భుజములు మమ్ము దయ జూచును. ఆలం. నిదర్శనము.

చ. దనుజకులేంద్రదత్త కర ♦ తామరస స్థిత దానధారచే
ననిమిషదైన్యదుఃఖిత మ ♦ హామునిమండల దృశ్య కశ్యపాం
గన నయన్తాంబువుల్ గడిగి ♦ కంజభవాండము మోవ లీలమై
బెనిచినదంభవామను ను ♦ పేంద్రుని నిన్ను సమాశ్రయించెదన్.

టీ : దనుజకులేంద్రదత్త=బలిచక్రవర్తిచే నియ్యబడిన; కరతామరసస్థిత = హస్తపద్మములందున్న; దానధారచేన్ = దానముచేసిన నీటి ధారచే; అనిమిష = దేవతల

యొక్క; దైన్యముభిత=దైన్యముచే విచారించుచున్న; మహామునిమండల దృశ్య= సప్తమండలముచే చూడదగిన; కళ్యణాంగన=అదితియొక్క; నయనాంబువులో= కన్నీటిని; కడిగి; కంజభవాండము=బ్రహ్మాండము; మోవన్=ఆడునట్లు; లీలన్=విలాసముగా; మైన్=శరీరమును; పెనిచినదంపి వామనున్=పెనిచినచూరూవామను మూర్తిని; ఉశేంద్రున్=ఇంద్రుని తమ్ముడైనవానిని; నిన్నున్; సహస్రయంచెడన్.

తా : బలిచక్రవర్తి మాడడుగుల నేలను దానుచేసిన నీటితో విచారించెడి తన తల్లియగు నదితి కన్నులు చుడిచి చూచుచుండగా బ్రహ్మాండము లాక్రమించిన పెరిగిన మాయావామనమూర్తివైన నిన్ను నేడెందును. అలం. పర్యామోక్షము.

చ. తనదగు సంతతిం గనలి ♦ తానె వధించిన పాపముల్ చెడన్

మునిగెడు నా గుణోగ్రకిణ ♦ ముల్ మొనయంగ శమంతపంచక

ముగ్ధుల బిత్తతర్పణచ్చలన ♦ మున్నులు వెట్టు భవద్భజాయుగం

బున కిదె వందనంబు భృగు ♦ పుంగవరూప విహంగవాహనా.

టీ : భృగువుంగవహను=ధార్మవరాముని యాకారముకల; విహంగవాహనా= విష్ణుమూర్తి! తనదగు సంతతి=తనదైన సంతానమును; క్షత్రియజాతిని; కనలి= క్షోపించి; తానె; వధించిన పాపమున్=చంపిన పాపమును; చెడన్=పోవుటకై; మునిగెడునాన్=మునుగుచుండెనా యన్నట్లు; గుణోగ్రకిణముల్=నారిచే పెద్ద వైన కొయలు; మొనయంగన్=మొగ్గగా; శమంతపంచకమృగన్=క్షత్రియుల నెత్తురులచే నింపిన యైదు చెరువులలో; పితృతర్పణ+చ్చలన్=పితృతర్పణము చేయు మిషతో; మున్నులు వెట్టు=స్నానము చేసెడి; భవన్=నియొక్క; భుజాయుగంబున కున్=రెండు భుజములకును; వందనంబు=నమస్కారము.

తా : భగవానుని బాహువులనుండి క్షత్రియులు పుట్టిరి. కనుక వారిని సృష్టించిన తానే వారిని చంపినందున వచ్చిన పాపమును పోగొట్టుకొనుటకై వారి రక్తములతో నింపిన శమంతపంచకమును నైదు చెరువులలో పితృతర్పణము చేయవలె నను వంకతో మునిగిన పరశురామావతారుడవైన నీ భుజవల్లద్యును కిదే నా నమస్కారము. అలం. ఉత్తేష.

మ. పవిధారాపతనంబు గైకొననియ ♦ పౌలస్త్యమై సప్త ధా

తువులం దూఱు పరిశ్రమంబునకు ను ♦ ద్యోగించె నా సప్త సా

లవిభేదం బొనరించి నిల్వక సలీ ♦ లం జన్న యుష్మన్మరు

జ్వనాస్త్రం బొసగున్ సిరుల్ రఘుకుల ♦ స్వామీ! రమావల్లభా !

టీ : రఘుకులస్వామీ=రఘువుయొక్క కులములోని ప్రభువా! రమావల్లభా =లక్ష్మీదేవికి ప్రయుక్తనవాడా ! పవిధారాపతనంబు=వజ్రపురబద్ధను; కైకొనని= రెక్కనేయని; ఆ+పౌలస్త్యమైన్=ఆ రావణుని శరీరమునందున్న; సప్తభాతువు లన్=ఏడురకముల ధాతువులను; తూఱుపరిశ్రమంబునకున్=దూరెడి అభ్యాసము నకై; ఉద్యోగించెనాన్=ప్రయత్నించెనా అన్నట్లు; సప్తసాల=ఏడు మద్దిచెట్ల

యొక్క; విభేదంబు = తెగగట్టుటను; ఒనరించు = చేసి; నిల్వక = ఆగక; సలీలన్ = విలాసముగా; చిన్న = భూమిలోనికిపోయిన; యుష్మత్ = మీయొక్క; మరుత్ + జవన + అస్త్రంబు = వాయువేగముగల బాణము; సిరుల్ = సంపదలను; ఒసంగున్ = ఇచ్చుగాక!

సప్తధాతువులనగా 'రోమములు, త్వక్కు, మాంసము, అస్థి, స్నాయువు, మజ్జ, ప్రాణములు' అని కొందరును; 'వస, రక్తము; మాంసము, మేదస్సు, అస్థి, మజ్జ, శుక్లములు' అని కొందరును చెప్పచున్నారు

తా : వజ్రాయుధము దూరని రావణుని శరీరమున గల సప్తధాతువులలో దూరుటకై ఆభ్యోసము చేయుచున్నట్లు సప్తసాలములను నరుకగా అంతటితో ఆగక భూమిలోనికి పోయిన వాయువేగముగల నీ బాణము మాకు సిరి-సంపదల నిచ్చుగాక! అలం. ఉత్పేక్ష.

క. పెరుగుప్రలంబుని వీచువున

గరిపై హరివోలె విశద ♦ కాంతి నిలిచి త

త్కరణం బారాటముగా

బరిమార్చిన నీదుబలిమి ♦ బ్రతుతింతు హరి

114

టీ : హరి ! పెరుగు ప్రలంబునివీచునన్ = వృద్ధిపొందెడి ప్రలంబాసురునివీచు నందు; కరిపైన్ = ఏనుగుమీదికి; హరివోలెన్ = సింహమువలె; విశదకాంతిన్ = స్వచ్ఛమైన కాంతితో; నిలిచి; తత్కరణంబు = వానిదేహమును; ఆరాటముకాన్ = బాధపడునట్లుగా; పరిమార్చిన నీదు బలిమిన్ = చంపిన నీ బలమును; బ్రతుతింతున్ = పొగడెదను.

తా : పైకెరుగుచున్న ప్రలంబాసురుని వీచుమీదికి ఏనుగుమీదికి దూకు సింహమువలె దూకి వాని దేహము బాధపడునట్లుగా గొట్టిన బలరాముమూర్తి వగు నీ బలమును స్తుతింతును. బలరాముడు ప్రలంబాసురుని చంపెను. అలం. ఉపమ.

తే. కొలుతుఁ దాదృగ్భవద్బాహు ♦ కులిశయప్తి

నెద్ది గిరివోలె గడుపులో వృద్ధిపొందఁ

బగిలి రాకాసిదేహంబు ♦ మొగపుముత్య

మయ్యె ముంగామురారి రం ♦ గైమురారి.

115

టీ : మురారి ! ఎద్ది = ఏచేయి; కడుపులోన్ = పొట్టలో; వృద్ధిచెందన్ = ఎరుగగా; రాకాసిదేహంబు = కేళియను రాక్షసుని దేహము; గిరివోలెన్ = కొండ వలె; పగిలి; ముంగామురారిరంగై; ముంకేతికంకణమువలె; (పా.ముంగైమురారి) మొగపుముత్యమయ్యెన్ = ముఖమున నున్న ముత్యమయ్యెనో; తాదృక్ = అట్టి; భవత్ = నీదైన; బాహుకులిశ యప్తిన్ = చేయియను వజ్రమును; కొలుతున్ = సేవింతును.

తా : ఓ బుద్ధమూర్తీ ! నీవు కేళియను రాక్షసుని నోట చేతిని చొనిపి పొట్టలోనికి పోగానే దానిని పెద్దదిగా పెంచి వానిని చంపితివి. అట్టి వజ్రాయుధమువంటి నీ భుజమునునే సేవింతును. అలం. రూపకము.

క. కృతయుగ మేతేర నలం

కృత్తికై కాశ్మీరపంక్ ♦ మిడి యలుకు క్రియన్

క్షితి యెల్ల మేచ్చర క్త

పుతముగఁ గావించు రాతుఁ ♦ బొగడెద నిన్నన్. 116

టీ : కృతయుగము; ఏతేరన్=రాగా; అలంకృతికై=పుడమి కలంకారముగా; కాశ్మీరపంక్ము=కుంకుమపువ్వుతో కలిపిన పల్లవి గంధము; ఇడి=జేసి; అలుకుక్రియన్=అలుకునట్లు; క్షితియెల్లన్=భూమినంతను; మేచ్చర కృతముగన్=సంకరుల రక్తముతో తడియునట్లుగా; 'కావించురాతున్'=చేసిడి గుర్రపురాత్నెన; నిన్నన్; బొగడెదన్=స్తుతింతును.

తా : కలియుగాంతమై కృతయుగము రాగా ఆ శుభోదయమున భూమిని కుంకుమపువ్వు కలిపిన గంధపు నీటితో అలుకునట్లుగా సంకరుల రక్తముతో తడియునట్లు చేయునట్టి గుర్రపు రాత్నెన కల్పింపఁబడిన నిన్ను పొగడుదును. అలం. ఉపమ.

వ. అని ప్రస్తుతించినం బ్రసన్నుండయి పాంచజన్యధరుండు వాత్సల్యంబున 'వత్సా వరంబు వేడు' మనుటయు బ్రసాదం బని స్వారోచిషుం డిట్లనియె. 117

టీ : అని=ఇట్లు; ప్రస్తుతించినన్=పొగడగా; పాంచజన్యధరుండు=విష్ణువు; వాత్సల్యంబునన్=భక్తునిమీది ప్రేమతో; వత్సా? వరంబు వేడుము=వరమును కోరుకొనుము; అనుటయున్=అనగానే ప్రసాదంబు=అని=మీ అనుగ్రహమని; స్వారోచిషుండు; ఇట్లనియెన్.

క. దేవ భవద్దాస్యసుఖం

బే వేడెద దయకుఁదగుదు ♦ నే సాలోక్యం

బీవే యితరము లొల్లన్

నావుడు నాతనికిఁ బద్య ♦ నాభుం డనియెన్. 118

టీ : దేవ! భవత్+దాస్యసుఖంబు=నీ సేవలని సుఖము; ఏన్=నేను; వేడెదన్; దయకున్=నీ దయకు; తగుదునేన్=తగినవాడనైనచో; సాలోక్యంబు=నీవున్న లోకమున నుండుటను; ఈవే=ఇమ్ము; ఇతరములు=మరొక లోక; ఒల్లన్=అంగీకరింపను; నావుడున్=అనగా; ఆతనికిన్=ఆ స్వారోచిషునకు; పద్య నాభుండు=విష్ణువు; అనియెన్.

తా : 'దేవా! ఎల్లపుడు నీకు సేవచేయుటయే నాకు సుఖము నిచ్చును. కాన నీ దయకు నేను పాత్రుడనని నీవున్న లోకమున నుండునటుల (సాలోక్యము చతుర్విధ ముత్సలలో నొకటి) కరుణింపుము. అంతకన్న నా కేమియు నక్కరలేదు' అనగా నతనితో విష్ణు విట్లనెను.

క. సాలోక్యముఁ దుది నిచ్చెద

నేలు మిల ద్వితీయమనున ♦ వీ వైనయధ

క్కాలోలబుద్ధిఁ దిరముగ

వేలుపులకుఁ దవసులకును ♦ విధికిఁ బియముగాన్. 119

టీ : సాలోక్యము; పుడిన్ = ఆఖరున; ఇచ్చెదన్ = ఇత్తును; ఈవు = నీవు; ద్వితీయమనునవై = రెండవమనునవై న వాడవై; నయ = నీతియందు; ధర్మ = ధర్మము చందును; ఆలోల = అసక్తికల; బుద్ధిన్ = బుద్ధితో; తిరముగన్ = స్థిరముగా; వేలుపులకున్ = దేవతలకు; తవసులకున్ = సునులకును; విధికిన్ = బ్రహ్మకును; ప్రియముగాన్ = ఇష్టమగునట్లు; ఇలన్ = భూమిని; ఏలుము.

తా : నీవు రెండవమనునవై నీతి-ధర్మముల పాటించి బ్రహ్మనుల కిష్టముగా భూరాజ్యమేలుము. తుదను సాలోక్యముక్తి నిత్తును.

చ. అని మహిమన్ మనుత్వమున ♦ కాతనిఁ బట్టముగట్టి పద్మలో

చనుఁడు విరించి శర్వముఖ ♦ సర్వసుపయ్యలతో నదృశ్యుడై

చనియె నిజాలయంబునకు ♦ శాస్త్రవినిశ్చయయుక్తి దండపా

లనముల నవ్వెభుండుఁ బ్రజ ♦ లం బ్రజల ట్లరసెం గృహమతిన్. 120

టీ : అని; పద్మలోచనుడు = విష్ణువు; మహిమన్ = మహిమతో; మనుత్వమునకున్ = మనువుయొక్క పదవికి; అతనిన్ = ఆ స్వార్థోచిషుని; పట్టముగట్టి = అభిషిక్తుని చేసి; విరించి = బ్రహ్మ; శర్వముఖ = శివుడు మున్నగు; సర్వసుపయ్యలతోన్ = అందరు దేవతలతోను; అదృశ్యుడై = అంతర్ధానమై; నిజ+అలయంబునకున్ = తన సత్యలోకమునకు; చనియెన్ = వెళ్ళెను; ఆ+విభుండును = ఆ స్వార్థోచిషమనువుకూడ; శాస్త్రవినిశ్చయయుక్తిన్ = శాస్త్రములో చెప్పబడిన రీతిగా; దండపాలనములన్ = దుష్ట శిక్షణ, శిష్టరక్షణలతో; ప్రజలన్ = మనుష్యులను; ప్రజలట్లు = తన సంతానమువలె; కృపామతిన్ = దయకల బుద్ధితో; ఆరసెన్ = పాలించెను.

తా : అని విష్ణువు అతనిని మనుపదవి పట్టాభిషిక్తునిచేసి బ్రహ్మది దేవతలతో అంతర్ధానమై వైకుంఠమునకేగెను. స్వార్థోచిషమనువు శాస్త్రములో చెప్పబడినరీతిగా దుష్టశిక్షణ, శిష్టరక్షణములజేయుచు ప్రజలను తన సంతానమువలె రక్షించుచుపాలించెను.

నీ. వానలు సరవితో ♦ వర్షించె సస్యముల్

వేశ్య గొల్చుగ విష్ణు ♦ వీఁగి పండె

నారోగ్యపుత్రపా ♦ తైశ్వర్యవంతులై

బ్రదికిరి నూజేండ్లుఁ ♦ బంచజనులు

పూవుఁబోఁడులు పతి ♦ దేవతలై రగిన్

భయతస్కరవ్యాధి ♦ భయము లడఁగె

ఫలపయఃకుసుమాది ♦ బహుపదార్థంబులు

రసగంధసామగ్రి ♦ నెసక మెసకె

తే. గీ. నీత్యుపద్రవమృత్యురా • హిత్యయుక్తి
ధరఁ బ్రజావృద్ధి తామర • తంపరయ్యె
న్యాయపథమున స్వారోచి • పాఖ్య మనువు
శ్రీలఁ బెంపొంది పాలించు • కాలమునను.

121

టీ : స్వారోచిషాఖ్యమనువు = స్వారోచిషుడను పేరుగల మనువు; సంపద లతో; పెంపు + బంది = అభివృద్ధిని పొంది; న్యాయపథమునన్ = న్యాయమార్గమున; పాలించుకాలమునన్ = పరిపాలించెడి రోజులలో; వానలు; సరవితోన్ = క్రమముగా; వర్షించెను. సస్యముల్ = పైలులు; వేళ్ళన్ = వేరులనుకూడ; కొల్చుగన్ = ధాన్యము కల్గునట్లుగా; విజ్ఞపిఁగి = చాలపొడవుగా పెరిగి; పంచెన్; పంచజనులు = మనుష్యులు; ఆరోగ్య, పుత్రపౌత్ర, విశ్వరూపంతులై; నూకేండ్లు; బ్రదికిరి. పూవుఁబోఁడులు = స్త్రీలు; పతిదేవతలైరి పతియే దేవతగాకల పతివ్రతలైరి; అగ్నిభయ = నిష్ప్రవలని భయము; తస్మరవ్యాధి భయములు = దొంగలు, రోగములవలన భయములు; అడ గెను = తగ్గెను; ఫల = పండ్లు; పయః = పాలు; కుసుమాది = పూలు మొదలైన; బహు పదార్థంబులు = చాలవస్తువులు; రసగంధసామగ్రన్ = రుచి, వాసనసమృద్ధితో; ఎనక మెనకెన్ = వృద్ధి పొందెను; ఈతి = అతివృష్టి, అనావృష్టి ఎరుతులు, చిలు కలు, మీదికి దండెత్తిన రాజులు ననువారు; ఉపద్రవ = బాధలును; మృత్యురాహిత్య యుక్తిన్ = అపమృత్యువు లేకపోవుటతో; ధరన్ = భూమిలో; ప్రజావృద్ధి = ప్రజల వృద్ధి; తామరతంపరయ్యెన్ = తెగ పెరిగెను. (పా. తామరతంపరయ్యెన్.)

తా : స్వారోచిషమనువు పరిపాలించు రోజులలో సక్రమముగా వానలు కురిసెను. పంటలు బాగుగా పండెను. జనులు పుత్రపౌత్రాయురారోగ్యశ్రవణములు కల్గి నూరేండ్లు బ్రతికిరి. స్త్రీలు పతివ్రతలైరి. అగ్నివిద్యాధులు లేవు. ఈతి బాధలు లేవు. ఫలకుసుమాది వస్తువులు రససమృద్ధి కల్గియున్నవి. అంతయు సర్వ సమృద్ధముగా సుఖముగా నుండెడిది.

క. కోరిక నీస్వారోచిషు

చారిత్రము వినిన వ్రాయఁ • జదివిన ధన ధా

న్యారోగ్యపుత్రవంతులు

నై రూఢిగఁ గండ్లు పిదప • నమరత్నంబున్.

122

టీ : ఈ స్వారోచిషు చారిత్రము = ఈ స్వారోచిషమనువుయొక్క చరిత్రను; వినినన్; వ్రాయన్ = వ్రాసినను; చదివినన్; ధన; ధాన్య, ఆరోగ్య, పుత్రవంతులునై = ధనాదులు కలవారై; పిదపన్ = చనిన తర్వాత; రూఢిగన్ = తప్పుక; అమరత్నం బున్ = దేవత్వమును; కండ్లు = పొందుదురు.

తా : ఫలశ్రుతి. ఈస్వారోచిషమను చరిత్రను వ్రాసినను, చదివినను, విన్నను జనులు పుత్రపౌత్రాయురారోగ్యవంతులై చనిపోయినాక దేవత్వమునందురు.

తే. అని మృకండుతనూభవుఁ • డనుఁగు శిష్యుఁ

డైన క్రోష్టికి వినిపించి • నట్టి యీ క

థా సుధాధార నించరి ♦ దయ దలిర్ప

జైమిని శ్రుతిపుటముల ♦ శకునివహలు.

123

టీ : అని; మృకండుతనాభవుడు=మార్కంజేయుడు; ఆసుగుఃఘృదైన్=యశిఘృదైన్; క్రోష్టికిన్=క్రోష్టియనునాతనికి; వినిపించిట్టి=చెప్పిన; ఈ కథా ధారన్ = అమృతధారవంటి యీ కథను; శకునివహలు=పక్షిశ్రేష్ఠములైన పక్షులు; దయదలిర్పన్=దయ ఎక్కువకాగా; జైమిని శ్రుతిపుటములన్ = మిని చెవులను; నించరి=నింపిరి.

తా : మార్కంజేయుడు క్రోష్టికి చెప్పిన ఈ కథాన్మృతముతో స్పృశులు జైమిని చెవులను నింపినవి.

1. వ్యాయామస్థిరసంధిబంధ కటకా ♦ ధ్యాయోనుగ్తోజీధ్య

త్యాయగ్రావభిదావిధాభిదురదోః ♦ ఖజ్రాగ్ర యుగ్రాచల

జ్యాయఃకీర్తిభరప్రపంచ వరపం ♦ చారామరామామః

గేయామేయజయారక పంకజదృగం ♦ గీకారధీరాకృతీ.

124

టీ : వ్యాయామ=సానుచేయుటవలన; స్థిర=గట్టిపడిన; సంధిబంధ=కీళ్ళ ములు కలవాడా ! కటక+అధ్యక్ష = కటకపురాధ్యక్షుడైన గజపతిరాజును; గుగ్గోజీభృత్=అనుసరించిన రాజులయొక్క; కాయగ్రావ=శరీరములనెడి పర్వతలయొక్క; భిదావిధా=భేదించుటయను విధానమున; భిదుర=వజ్రాయుధమైన; ఖజ్రాగ్ర=చేతిలోని కత్తిమొనకలవాడా! ఉగ్రచల=కైలాసముకన్న; జ్యాయః పిద్దదైన; కీర్తిభరప్రపంచ=కీర్తితో నిండిన లోకముకలవాడా! వరశ్రేష్ఠమైన; చారామ=అమరా రామ, కుమారా రామ, భీమారామ, క్షీరారామ, దక్షారామము కూడిన దేశమందలి; సుందరీమణి = స్త్రీలచే; గేయ=గానము చేయదగిన;

యితఃచంద్రకాంతమణిగా చేయుచున్న; పుత్రస్మృతి = శత్రురాజుల యొక్క;
కాంతాహృదయా = కాంతాహృదయములు కలవాడా !

తా : మన్మథునివంటివాడును, విష్ణుమూర్తియగు నిష్ఫలభక్తి కలవాడును,
శత్రురాజుపత్నుల హృదయవికాసమును పోగొట్టు ప్రతాపము కలవాడునగు శ్రీకృష్ణ
దేవరాయా ! అలం. రూపకము.

వనమయూరము

రాజపరమేశ ఫణి ♦ రాజబల పుల్లాం

భోజముఖ భోజముఖ ♦ భూపవిపులాంసో

త్రైజితధరాభరణ ♦ దీక్షితభుజా ని

స్వైజభయదాజివిజి ♦ తారి నృపరాజీ.

126

టీ : రాజపరమేశ = 'రాజపరమేశ్వర' బిరుదము కలవాడా ! ఫణిరాజబల =
ఆదిశేషునివంటి బలము కలవాడా ! పుల్ల + అంభోజముఖ = వికసించిన పద్మమువంటి
ముఖము కలవాడా ! భోజముఖ = భోజరాజు మొదలైన; భూప = రాజులయొక్క;
విపుల + అంస = విశాలమైన భుజములచే; ఉత్తైజిత = మెరుగుపెట్టబడిన; ధరా =
భూమిని; భరణ = భరించుటయందు; దీక్షిత = దీక్షకల; భుజా = భుజములు కలవాడా!
నిర్వైజ = నెపములేని భయద = భయమునిచ్చు, ఆజివిజిత = యుద్ధములో జయింప
బడిన; తారి నృపరాజీ = శత్రురాజుల సముదాయము కలవాడా !

